

D/176

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

KÉTHAVONKINT MEGJELENŐ FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

HONVÉD ALEZREDES, A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

1895. NYOLCZADIK ÉVFOLYAM.

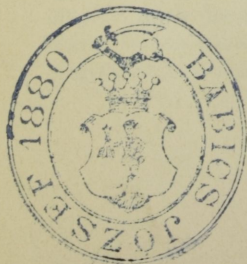
(VIII. KÖTET.)

*Dr. Balázs
J. m. n. 12.*

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST.

1895.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló nagyobb dolgozatok.

	Lap
BORS JÁNOS. Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593-tól 1715-ig	93
GÖMÖRY GUSZTÁV. Hadi átkelések a Dunán a legrégebb időktől kezdve...	227
HORVÁTH RÓNAI JENŐ. Magyar hadi krónika. I. rész. A honfoglalástól a mohácsi vészig. Külön lapszámozás.	
ILLÉSY JÁNOS dr. A magyar királyi nemes testőrség felállítása 1760-ban	367, 522
KISS LAJOS. A rigómezei hadjárat	1, 157, 339, 454
KOMÁROMY ANDRÁS dr. A kanizsai törökök rablásai 1630—1640	79
— Kolonich Siegfried dunáninneni főkapitány életéből	487
KROPF LAJOS. A török időszámításról	67
— Castaldo Erdélyben	350, 509
MERÉNYI LAJOS dr. A végek magyar őrhada 1670 után	400
SCHIKOFZSKY KÁROLY. A pozsonyi hídfő védelme 1809-ben	43, 182
THALY KÁLMÁN. Katonadolgok a kuruczvilágból	285, 413
VÁGHÓ IGNÁCZ. Mars Hungaricus.	248

II. Hadtörténelmi apróságok.

Asperni csatában lovas támadás visszaverése	269
Básta György emlékérmé 1603-ból. G. G.	552
Báthory Zsigmond hadbaszállása felől Petky levele	127
Bebek György kapitányi kinevezése. —y. —s.	399
Bussi Babutin tábornok naplójából 1704. GÖMÖRY.	122
Draskovics jelentése Gelalishnak Boszniába való bevonulásáról. G. G.	552
Frigyes Vilmos porosz király számára magas emberek toborzása. ILLÉSY JÁNOS	131
Huszárok támadása Győrnél	556
Huszártámadás üldözés közben	407
Karaffa rendeleteiről Kálnoky tudósításai 1687	262
Katonaállítás Felső-Fehérmegyében 1745. K. J.	266
Keresztény vallásra tért török rabok folyamodása. —ys—	139
Komáromi naszádosok kiváltságlevele. I. I.	395
Lamberg altábornagy ajánlása akadémiai taggá. B. O.	139
Lovaszrezdek elhelyezési terve Magyarországon 1726. —y—s	138
Mágócsi levele Berhany Aga dolgában	266
Mária Terézia háborújában szolgált erdélyi katonák hadi hirei	136
Nagyvárad kapitulációja 1692-ben. KROPF LAJOS	548

	Lap
II. Rákóczy György Kálló kapitányának fizetését megjavítja... ..	406
Szendrő vára miképen esett a hajdúk kezeibe. GÖMÖRY GUSZTÁV	550
Teleky Mihályné javai Görgényben 1702-ben	406
Török-magyar jegyzékváltás 1593-ból. G. G.	555
Végek magyar őrhada 1670 után. Dr. MERÉNYI LAJOS	400
Végvárok őrsége 1556-ban. —ys—	259
Veszprém és Várpalota eleste 1593-ban. G. G.	254
Wesselényi fölkelésről Bethlen tudósítása 1666-ban	406

III. Egyéb tárczabeli közlemények.

Az ezredéves kiállításról	114
A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságából	254, 395
A magyar hadi krónika kiadása	547

Hadtörténelmi irodalom:

I. Ismertetések... ..	140, 142
II. Irodalmi szemle	143, 408, 557
III. A magyar hadtörténelmi irodalom repertórium. Dr. MANGOLD LAJOS	152, 270, 559
Hadtörténelmi okmánytár... ..	276, 279
Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye	155, 560

Melléletek:

- Arcképek:* Hunyady János, János főherczeg. II. Rákóczy Ferencz, Kolonich Siegfried. Összesen 4.
- Térképek és rajzok:* A pozsonyi hidfő, az eszéki hid, Szolnok vára, a rigómezei csata. Összesen 4. Ezenkívül a «Magyar hadi krónika» első részéhez 1 melléklet és 11 hadműveleti és csata vázlat.
-

HUNYADY JÁNOS.

A RIGÓMEZEI HADJÁRAT.

Az 1894-ik évi hadtörténelmi pályázaton *pályadíjjal kitüntetett* munka.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

A VÁRNAI CSATA UTÁN.

A várnai csatát annak idején nemcsak hazánkban, hanem külföldön is roppant jelentőségű eseménynek tekintették. Murad a győzelmet egész birodalmában kihirdette és azt, mint az egyetemes kereszténység fölött szerzett diadalt fényesen megünnepelte. Nyugat-Európa közvéleménye Isten csapásának nevezte a vereséget az esküszegésért s annak tartotta azt maga Hunyady János is.¹⁾ A pápát, IV. Jenőt, lesújtotta a katasztrófa híre. A curiánál ez idő óta az a meggyőződés kapott lábra, hogy Magyarország ereje a török hatalom föltartóztatására elégtelen s e szomorú helyzetet kétségbeejtővé tette az a gondolat, hogy a nyugati hatalmakat a szent háborúra egyesíteni a fennálló viszonyoknál fogva a pápai befolyás sem képes.

A veszteség súlyát a magyarokra nézve kétszeresen növelte az, hogy a csatában a lovagias, vallásos és rövid uralkodása mellett is nagy népszerűségnek örvendő ifjú király, I. Ulászló is elesett s ezzel a kötelek, mely Lengyelországot hazánkhoz csatolta, hirtelen megszakadt és a király nélkül maradt birodalom egy nagy

¹⁾ Schwandtner *Scriptores rerum hung. veteres* II. *Epistolae Johannis de Zredna* 17. l. Hunyady levele IV. Jenő pápához.

vereség után az új erőre kapott törökkel szemben teljesen magára volt hagyatva.

Ha valamikor, úgy most lett volna égető szükség arra, hogy egy erélyes s tehetséges férfi üljön Magyarország trónján. Ilyen lett volna Hunyady János, kiben a köznemesség, mint az a bihar-megyei gyűlésnek a pápához küldött leveléből kitűnik, Isten után az ország őrangyalát látta,¹⁾ s a kinek csak akarnia kellett volna és könnyen elnyerheti vala a koronát. Ámde az önzetlen jellemű s szerény férfiú nem kívánczolt a királyi polczra, a mint nem kívánczolt a később elnyert kormányzói méltóságra sem.

Azonban az ország ekkori belső s külső viszonyainál fogva nem is lett volna czélszerű, hogy új király választassék, mivel ez esetben azonnal föllobogott volna a polgárháború lángja. Albert fiának, a kiskorú V. Lászlónak ugyanis, még mindig hatalmas párthívei voltak a főurak közt. Ilyenekül említhetők a többek között Széchy Dénes esztergomi érsek, Garay László macsói bán, Rozgonyi György országbíró és a rettegett Giskra, az ország északi és nyugati vidékén fekvő számos várossal; ezeken kívül az ő érdekeit védtek Brankovics szerb despota, a Czilleiek és III. Frigyes német császár, a gyermek gyámja is.

Jól tudta ezt Hunyady János; ugyanazért az új király választásának senki sem volt nagyobb ellenzője, mint épen ő, a ki a török háború szempontjából a polgárháború kikerülését s az ország összes erejének egyesítését tekinté első föltételül.

E fölfogást tette magáévá az 1445 ápril végén tartott pesti országgyűlés is, melyen az urak és nemesek egyhangúlag elhatározták, hogy Ulászló sorsának megtudása végett Lengyelországba követséget küldenek és ha a haláláról szóló hír valónak bizonyúl, V. Lászlót választják egyedüli királyuknak, de csak azon esetben, ha Fridrik német császár őt a koronával együtt kiadja; ha azonban a császár a kiadást megtagadná, a rendek tetszésök szerint mást fognak a trónra emelni.

A követek nemsokára Ulászló halálának bizonyos hírével

¹⁾ Schwandtner: Scriptores II. 26.

²⁾ Knauz Nándor: Az országos tanács és országgyűlések története. 1444—1452. Pest. 1859. 23. l.

tértek vissza s most a rendek fölkérték Fridriket, hogy V. Lászlót és a koronát adja ki; azonban a ravasz és nagyravágyó ember a gyermek nevében maga szerette volna kezébe ragadni a Magyarország fölötti uralkodást¹⁾ s hogy célját elérje, oly akadályokat gördített László kiadása elé, melyeket a kiküldött biztosok az ország sérelme nélkül nem fogadhattak el.

A császár eme rosszakaratú magatartása az ország helyzetét még súlyosabbá tette. Minden felé mutatkoztak a fejtelenség szomorú következményei. Az éjszaknyugoti vidékeket a cseh Giskra rabló zsoldosai dúlták. A Vág völgyét és a Duna mentét egész Esztergomig Szentmiklósi Pongrácz, e teheteges, de ravasz és jellemtelen oligarcha, a Dráván túli részeket a cselszövő Czilleiek pusztították. A hatalmaskodások, erőszakoskodások úgyszólván minden megyében napi renden voltak.²⁾ Az 1445-iki országgyűlés szigorú végzéseket hozott a rabló várak lerontására, a fegyveres szövetkezők gátolására s az ököljog megszüntetésére, az engedetleneket hűtlenségi pörrel, fej- és jószágvesztéssel fenyegetvén.³⁾ Azonban a belső nyugalmat ez nem állította helyre. Még olyan emberek is úzték a rablást, mint Székely János, Hunyady unoka-öccse, a kit Zágráb és Varasdmegye nemesei az országos tanács előtt arról vádoltak, hogy Lodomerezi Miklós zágrábmegyei három faluját erőhatalommal foglalta el.⁴⁾

«Az igazság — írja egy 1445 április 24-ikén kelt levelében az ékes tollú Vitéz János — elnémult; az önkény hatalma minden jogot összezavart; a törvények és kötések ereje sirba omlott. A magán gyűlölségnek, rablásoknak, fegyveres villongásnak tág kapu nyílt; a jog mértéke az erőhatalom lett s a kedélyeket vészhozó nagyravágyás szállotta meg. Vakon rohannak a közveszélybe; nincs a bűnnek büntetője, de annál több az elkövetője. Összezúzva van a hit, eltűnt a nyugalom, megtágultak a vérség kötelékei.»⁵⁾

¹⁾ Fraknói Vilmos: Vitéz János élete. Budapest, 1879. 38.

²⁾ Lásd az 1445-iki országgyűlés végzésének bevezető részét Kovachich Supplementum ad vestigia Comitiorum. II. 9.

³⁾ Kovachich Vestigia Comitiorum 16—29. Az 1445-iki törvények 2. 4. 5. és 11. articulusai.

⁴⁾ Knauz: Az országos tanács. 57.

⁵⁾ Schwandtner Scriptorum II. 10.

Az ország fő nélkül nem maradhatott s a rendek most már, minthogy Fridrik a gyermek Lászlónak és a koronának kiadását ismételten megtagadta, a föntebbi országgyűlés határozata értelmében egész jogosan jártak volna el, ha új királyt választanak. A büszke Ujlaky, ki azon alkalommal, midőn mint a magyar követség egyik tagja László kiadása végett Bécsbe ment, a város kapujáig eléjük siető Fridriket csak lóhátról üdvözölte, mindent elkövetett, hogy a kedélyeket a gyermek királytól elidegenítse; hasonlóan gondolkozott Héderváry Lőrincz nádor is, a ki, ha Aeneas Sylviusnak hitelt adhatunk, a burgundi herczeg egyik fiát hozta volna javaslatba;¹⁾ azonban Hunyady János most is úgy vélekedett, hogy új király választása megzavarná a birodalom egységét, a mi a török háború szempontjából igen veszedelmes lenne; ragaszkodjanak tehát a rendek az 1445-i országgyűlés álláspontjához és a gyermek királyt, ha másképp nem lehet, erőhatalommal is vegyék el Fridriktől, hogy a hazai földön magyar nyelven és magyar szokások szerint neveltessék.²⁾ E nézetet az 1446-iki országgyűlés is elfogadta, azon végzéssel, hogy még e gyűlés tartama alatt kormányzó választassék, a ki az országot V. Lászlónak, mint választott királynak nevében, az ő nagykorúságaig igazgassa. Hogy a kormányzó választása szabadon és minden erőltetés nélkül történjék, a zászlós urak eddig viselt hivatalaikról mindnyájan lemondottak,³⁾ és azután az országgyűlés, melyen a főurak, főpapok, a köznemesség és a városok követői szokatlan nagy számmal voltak jelen, 1446 június 5-ikén, pünkösd első napján Hunyady János erdélyi vajdát nagy lelkesedéssel, egyhangúlag kormányzóvá kiáltotta.⁴⁾ A szerény férfiú eleinte nem akarta elfogadni a nagy felelősséggel járó méltóságot, de midőn figyelmeztették, hogy az országgyűlés végzésének mindenki engedelmeskedni tartozik, végre is meghajolt a közakarattal, és a hatáskörét szabályozó utasítások megtartására ez esküt magyar

¹⁾ Gr. Teleky József: Hunyadiak kora. Pest, 1852. I. 497.

²⁾ Thuróczy: Cronica Hungarorum. Caput XLV. Schwandtner Scriptores. I. 259.

³⁾ Corpus juris. Decretum anni 1446. Art. 3.

⁴⁾ Knauz: Az országos tanács. 42.

nyelven — a mi ily hivatalos politikai aktusnál már régóta nem fordúlt elő — ünnepélyesen letette.¹⁾ Az 1446-iki törvények ez év június 13-án már az ő aláírása által nyertek szentesítést.²⁾

II.

A NIKÁPOLYI HADI TERV. ÚJABB AKADÁLYOK.

Mig Hunyady a polgárháború elhárítására s az országnak V. László alatti egyesítésére oly tevékenyen közreműködött, azalatt a török hatalom részéről fenyegető veszélyt is komoly figyelemre méltatta.

A magyarok közt a várnai csata után általános volt a vélemény, hogy Murad a diadaltól fölbátorodva, a következő évben nagy sereggel fog az országra torni. Mindenki elcsüggedve és megdermedve pillantott a jövő elé, csak Hunyady nem veszté el lelki nyugalmát és bátorságát. Alig pihente ki a fáradalmakat, azonnal új hadjáratra gondolt s ennek valószínűsítése végett már *kormányzóvá választása előtt* nagy buzgalmat fejtett ki. A nemzet ő benne veté minden reményét, s az országos tanács 1445 február havában ő reá bízta az ország legfontosabb részeinek védelmet, az által, hogy Erdély és az egész Tiszán túli vidék főkapitányává nevezte ki. Hunyady a teendőkből magának hű bajtársat óhajtván szerezni, először is a várnai csatában elesett Dominis halálával megüresedett váradi püspökség betöltésére fordítá figyelmét. E főpapi méltóság a délvidék védelme szempontjából e válságos időben kétszeres fontossággal bírt, s Hunyady arra hű barátját, Vitéz Jánost jelölte ki, mi okból 1445 elején mind a pápához, mind a bíbornoki collegium befolyásos tagjaihoz számos levelet írt, határozottan kifejezvé, hogy csak akkor fordulhat nyugodtan a török ellen, ha a váradi püspöki széket oly férfiú foglalja el, a ki, mint Vitéz, teljesen bírja bizalmát. Vitéz a mondott év elejét át

¹⁾ Ezen eskü magyar szövegét lásd Kovachich: Supplementum ad vestigia comitorum. II. 44. l.

²⁾ Knauz: Az országos tanács. 43. l.

is vette a püspökség világi ügyeinek vezetését s Hunyady fáradozásai következtében a pápai kinevezést nem sokára megkapta.

Hunyady az említett levelekben egész komolyan foglalkozik a török ellen indítandó támadó hadjárat tervével, a melyet még az 1445-iki év őszén, bár nem nagy eredménnyel, meg is valósított. Ugyanis Waleran de *Wavrin*, a várnai csata előtt a Bosporushoz küldött burgundi hajóhad hapitánya, Licostomából, a Fekete-tenger partjáról, követséget küldött a magyar kormányhoz s egyszersmind levelet irt Hunyadynak, azzal a tudósítással, hogy ő ajánlkozik hat-nyolcz hadi gályával a Dunán fölevezni és egy magyar sereggel kombinálva még ez évben háborút viselni a török ellen. A követség tagjai: Pietro Vasque de Saavedra spanyol lovag, Robert Lobain, Wavrin titkára és Jacques Faucourt számos magyar vitézzel, kik a várnai csata után a rabságból kiszabadultak, május elején érkeztek Budára, hol az országgyűlés épen együtt volt.¹⁾ Hunyady és a magyar urak beható tanácskozás után elfogadták az ajánlatot és a követséggel egyezséget kötöttek, melynek pontjai szerint Wavrin augusztus közepén Nikápolynál nyolcz hadi gályával meg fog jelenni és ott egyesülni fog a magyar sereggel, melynek létszámát 8—10,000 főben állapították meg. Ezen felül a magyar főuraknak még két kérelmök volt a követekhez. Az egyik: hogy visszamenet keressék föl Drakula havasalföldi vajdát és bírják rá, hogy ő is csatlakozzék csapataival a keresztény hadsereghez, mint ezt a múlt évben is tette. A másik: hogy Vasque lovag Konstantinápolyba visszatérve, eszközölje ki a görög császárnál, hogy a trónkövetelő török herceg, Szaudzsi, kit hazai okmányaink Csalopija Dávid néven emlitenek, Magyarországra jöhessen.²⁾

¹⁾ Knauz: Az országos tanács 27. l. szerint az 1445-ki országgyűlés május 7-dikén még együtt volt s csak ezután oszlott el. Wavrin 1445 april 5-dikén indult el Konstantinápolyból és csak ezután néhány nap múlva küldte a követséget Magyarországra Licostomából; így a burgundi követek nem érhetek előbb Budára május elejénél. Vesd össze: *Jehan de Wavrin krónikája*. Századok 1894. 881—903. l. Közli Kropf Lajos.

²⁾ Kropf Lajos: *Jehan de Wavrin krónikájából*. Századok 1894. 888. l. Csalopija Dávidról később, a rigómezei csata leírásánál, bővebben lesz szó.

Így a támadó hadjárat a török ellen a várnai katasztrófa után alig fél év múlva elhatározott. És erre nézve az alkalom a török birodalom belső viszonyainál fogva nem is volt épen kedvezőtlen. Murad szultán ugyanis a várnai csata után kevéssel teljesen megvált a közügyektől s a trónt fiának, Mohamednek adván által, Magnesiába, magányba vonúlt, hol papok s tudósok közt tölté napjait. A janicsárok, e török praetorianusok, azt remélve, hogy az új uralkodó, a kit nagyravágyó s vállalkozó szellemű ifjúnak ismertek, azonnal jövedelmező hadjáratra fogja őket vezetni, eleinte örömmel fogadták a trónváltozást; de midőn észrevették, hogy Mohamed jobban szereti a vadászatot és multságokat, mint a háborút, fellázadtak ellene.¹⁾

Valószínű, hogy Hunyady nem bírt alapos tudomással a török birodalom válságos helyzetéről, de ha jól volt is arról értesülve, be kellett látnia, hogy 8—10,000 főnyi magyar sereggel és az oláh segédcapatokkal valami nagy dolgot nem végezhet; ugyanazért a burgundiakkal való egyezés megkötése után azonnal a nyugoti hatalmakhoz fordúlt. Legtöbbet remélt a curiától és a francia nemzettől, mely utóbbi már egy ízben, az 1396-iki nikápolyi hadjárat alkalmával jelentékeny sereggel gyámolítá a magyarokat. E véget követét, Balázs váradi kanonokot május 11-ikén IV. Jenő pápához és VII. Károly francia királyhoz küldte, mindkettőtől segílyt kérve.²⁾ Ámde e lépésnek semmi eredményt sem lett. A francia király még ezen évben írott válaszában magasztalta Hunyady vitézségeit és hadi tervét, kijelentvén, hogy legfőbb törekvése volna ősei példája szerint segítségére sietni, de minthogy Angliával magának is háborúja van, most nem teheti; azonban ha sikerül békét kötnie, mindent el fog követni, hogy Hunyady kérelmét teljesítse.³⁾ A pápa a várva várt pénzbeli segíly helyett csak annyit tett, hogy a nyugoti fejedelmeket külön leve-

¹⁾ Lázár Gyula: A török birodalom története. Nagy-Beeskerek, 1890. 156. lap.

²⁾ A pápához írott levél Schwandtnernél. *Scriptores* II. 17—21. l. *Epistola* I.

³⁾ VII. Károly válasza Katonánál. *Historia critica*. Tom. VI. Ord. XIII. 445—447.

lekkel csapatok küldésére buzditotta s egyszersmind az összes kereszténységhez körlevelet intézett, melyben mindazoknak, kik Hunyadynak a török ellen ez évre tervezett hadjáratában részt vesznek, bűnbocsánatot hirdetett; azonban e fölhívások mindenütt süket fülekre találtak: sem a nyugoti hatalmak nem adtak segílyt, sem kereszties had nem gyülekezett.

Az ezekre való hasztalan várakozás miatt Hunyady egy egész hónappal később indult a hadjáratra, mint a hogy a budai egyezésben kikötve volt. Vasque lovag a magyar főurak mindkét kívánságát hiven teljesítette. Budáról Drakulához ment, ki a hadjáratra hajlandónak mutatkozván, július végén Wavrin főkapitánynyal, ki időközben két burgundi gályával a Duna deltájában fekvő Izakcsába (Brilago) evezett, egyezésre lépett, mely szerint kötelezte magát, hogy a hadi vállalatot fegyveres csapatokkal, kellő számú szekerekkel s elegendő gabonával segíti és ezenfelül a gályák mellé 40—50 csónakot állít ki. Ezután Vasque lovag Konstantinápolyba sietett és itt fölhívta Condolmieri Francesco bíborost, hogy a pápai és burgundi gályákkal Izakcsába menjen, s egyúttal kieszközölte az engedélyt a görög császárnál, hogy a török herczeg, Csalopija Dávid, Magyarországra jöhessen. Ezek elintézése után Vasque lovag Csalopijával együtt Izakcsába utazott, hová pár nap múlva Francesco bíboros is megérkezett három pápai és három burgundi gályával s e szerint Wavrin két gályájával együtt a szerződésben kikötött nyolcz hadi hajó készen állott. Megjött Drakula vajda is mintegy 6000 főnyi sereggel és a csónakokkal. Minthogy azonban időközben Hunyadytól azon tudósítás érkezett, hogy ő Kisasszony napja (szeptember 8) előtt nem lehet Nikápolynál: az expeditio egy darabig még Izakcsában vesztegelt és csak augusztus 16-án indult Nikápoly felé. Az oláh sereg a hajóhaddal egyidejűleg a Duna balpartján vonult fölfelé. Útközben kísérletet tettek Szilisztria ostromlására, de értesülvén, hogy a várban mintegy 30,000 főnyi török sereg van, csakhamar tovább siettek s ez után a folyó partján fekvő két kisebb várat, Turtukánt és Gyurgyevot, elfoglalván s az ott talált török őrséget kardra hányván, szeptember 12-ikén Nikápoly alá jutottak. Itt egymással szemben két vár emelkedett a Duna partján: Nagy-Nikápoly a jobb, Kis-Nikápoly a baloldalon, mindkettő a török birtokában.

Drakula igen szerette volna ez utóbbit elfoglalni, mivel ez oláh területen feküdt és valódi réme volt a közeli vidéknek. Javaslatára Kis-Nikápoly várát a gályák a Duna felől, az oláhok pedig a szárazföldi oldalon azonnal ostrom alá vették. Már két napig folyt a roham és az ágyúzás, midőn Hunyady szeptember 15-ikén a magyar sereggel megérkezett. Hunyady azonnal csónakra szállva, előbb Wavrint kereste föl, ki a hadi gálya cabinjában betegen feküdt; innen Francesco bíboroshoz ment s végül a vajdával tanácskozott. A vezérek abban állapodtak meg, hogy Kis-Nikápoly ostromát tovább folytatják, azt remélve, hogy a jelentéktelen vár egy-két nap alatt kézre kerül; azonban hijába való volt minden erőfeszítés; a falak lerombolása több mint egy heti ostrom után sem sikerült s az őrség nem akarta magát megadni. Hunyadynak az volt a főcélja, hogy a sereggel átkel a Dunán és a törökökkel megütközik; minthogy azonban az idő már őszre járt, sietni kellett, ha tervét valósítani akarja. Ezért a hadi tanács elhatározta, hogy Kis-Nikápoly ostromával fölhagynak, mivel annak bevétele még hosszabb időt venne igénybe, és egy alkalmas helyen átkelnek a Dunán. Minthogy Nikápolynál a csapatok átszállítása a túlsó parton tanyázó nagy török sereg miatt veszélyes lett volna: Hunyady a Zsil torkolatát tűzte ki átkelési pontúl, hol e célra már előbb számos kompot készítettett. Tehát az egész sereg fölkerelkedett s a hajóhad a Dunán, a magyar-oláh csapatok a bal parton nyugot felé vonultak. Ennek hírére a török sereg is elhagyta Nagy-Nikápolyt s a folyó jobb partján nyugot felé húzódott, éjjel-nappal figyelemmel kísérve a keresztények mozdulatait.

A hajóhad és magyar-oláh hadsereg szeptember 28-án érkezett a Zsil torkolatához, a hol Hunyady kompjai már készen vártak. A folyó torkolatával átellenben a Duna jobb partján egy kis város, *Rachova*, romjai állottak, mely még Zsigmond 1396-iki hadjárata idejében pusztult el s azóta elhagyatva maradt. A burgundi íjjászok és tűzerek lövő szerszámaikkal és ágyúikkal azonnal megszállották e romokat, a honnan golyó- és nyilzáport szórtak a törökökre, kik a keresztény sereg átkelését megakadályozni akarták. Ezen fődözet alatt a magyar és oláh sereg szerencsésen átkelt a Dunán és ekkor tüstént csatarendbe állott a törökök ellen, kik a keresztény harcvezonaltól körülbelül két kilométernyire voltak.

Azonban útközetre nem kerülhetett a dolog, mivel a törökök, mihelyt a mieink támadásra indultak, legott hátat fordítottak s a legnagyobb rendben visszavonultak, útközben mindent elpusztítván s fölégetvén. Hunyady egy ideig nyomukban volt, de csakhamar vissza fordúlt s a Duna bal partjára vezette seregét, eljárását azzal indokolván Wavrin és a bíboros előtt, hogy a törököknek e taktikával az volt a céljuk, hogy a keresztényeket az ország belsejébe csalják és azután a minden élelemből kifogyott, kimerült sereget körül fogják és megsemmisítsék. Ez óvatosság nem is volt alaptalan, mivel a magyaroknak, mint Wavrin krónikájában olvassuk, alig volt *két napi élelmők* s így az előnyomulás az elpusztított területen veszélyes következményekkel járt volna. Azon szerződés értelmében, melyet Wavrin a havasalföldi vajdával kötött, ez utóbbinak kellett volna gondoskodni a sereg élelmezéséről, azonban úgy látszik, hogy Drakula e feladatnak nem felelt meg eléggé. Ehhez járult még, hogy október elején oly nagy hideg állott be, miszerint attól lehetett tartani, hogy a Duna nem sokára befagy. Wavrin és a bíboros szeretnék volna a telet Rachován felül valamelyik biztos helyen tölteni, hogy a hadjáratot a következő évben korán megkezdhessék; azonban Hunyady fölvilágosította őket, hogy ily alkalmas város vagy erősség a Duna mellett (a Vaskapun alól) nem létezik és azt javasolta nekik, hogy ideje korán evezzenek le a Fekete-tengerre, mivel attól lehet félni, hogy ha a Duna befagy, a törökök a jég hátán az egész hajóhadat fölégetik.

Így az 1445-iki aldunai hadjárat október elején minden nagyobb eredmény nélkül beveződött. Hunyady és Drakula haza vezették hadaikat, Wavrin és Francesco bíboros pedig Konstantinápoly felé eveztek, a hová halottak napján, november 2-án érkeztek meg. A görög császár a várnai csata után a keresztény hatalmak tudta és beleegyezése nélkül békét kötött a törökökkel, a mit Wavrin és a bíboros annak idején igen zokon vettek tőle. Innen érthető, hogy a keresztény hajóhad néhány nap múlva elhagyta Konstantinápolyt és kedvező széllel Velenczébe vitorlázott, a honnan a bíboros Rómába utazott, a burgundiak pedig hazájukba tértek.¹⁾

¹⁾ Jehan de Wavrin krónikájából. Századok. 1894. 881—904. l.

Véleményünk szerint Hunyady igen helyesen járt el, midőn a rachovai átkelés után nem üldözte tovább a visszavonuló törököket s nem hatolt mélyen Bolgárország belsejébe. Murad szultán ugyanis a janicsár-lázadás hírére elhagyta magnesiai magányát és fiát lemondásra kényszerítvén, ismét elfoglalta a trónt. Háborúja ez időben más felé nem lévén, összes haderejét a maroknyi magyar-oláh hadsereg ellen vezetheti vala s ez esetben Hunyady épen úgy járt volna, mint a várnai mezőn.

Fontos dolog azonban, hogy Hunyady a nikápolyi és rachovai találkozás alkalmával megállapította a jövőendő hadjárat tervét és részleteit. Erről Hunyady még 1445 őszén levélben tudósította a pápát, a vállalatot továbbra is buzgó pártfogásába ajánlván.¹⁾

Mi volt ez a hadi terv, Hunyady a pápához intézett levélben nem mondja meg. Csak arra utal, hogy arról majd a bíboros fog bővebb tudósítást adni. Azonban sejtenünk lehet, hogy mi volt. Az 1443-ik hosszú hadjáratban ugyanis bebizonyult, hogy a túlnyomóan lovasságból álló magyar seregek azon esetben, ha a Balkánon át akar Drinápoly ellen nyomulni, óriási nehézségekkel kell megküzdenie. Ez okból Julian bíbornok 1444-ben azt javasolta, hogy a sereg ne keljen át Orsovánál a Dunán, hanem a bal parton, Oláhországon keresztül vonúljon egész a Fekete-tengerig, a Kilia torkolatig, a honnan azután hajókon szálljon át Bolgárországba. Így a sereg minden ütközet nélkül eljuthatna a Fekete-tengerhez s a hajóhaddal való közös működés is biztosíthatnák.²⁾ E hadi tervet akkor mind hazánkban, mind Velenczében helyesléssel fogadták, de, a mint tudva van, nem foganatosították.

Hunyady János, Francesco bíboros és Wavrin burgundi főkapitány a nikápolyi értekezésen a Julián-fele hadi tervet újították meg, a mi abból is biztosan kitűnik, hogy a parancsnokok a gályákkal Rachován felül akarták a telet tölteni. Magától értetődik, hogy

¹⁾ Joannis de Zredna: Epistola II. 29. l. E szerint a levél 1445 nov. 29-ről, Nikápolyból van keltezve; azonban Wavrin krónikája szerint a hajóhad már október elején fordult vissza a Dunáról és már nov. 2-dikán Konstantinápolyban volt; így a nov. 29-iki datum, mint Kropf is megjegyzi, valószínűleg hibás. Századok. 1894. 899. l.

²⁾ Fraknoi Vilmos: A várnai csata előzményei. Hadtörtén. Közlem. 1889. 355. l.

a tervezett hadjáratra nagyobb hajóhadat és jelentékenyebb sereget helyeztek kilátásba, mint a milyennel 1445-ben részt vettek.

A vállalat biztosítására első feltétel volt Havasalföld szövetekezése, de szükséges volt Moldva megnyerése is, minthogy a Duna torkolata ez utóbbihoz tartozott.¹⁾

Hunyady 1446-ban óhajtotta a hadjáratot megindítani. A viszonyok Havasalföldön váratlanul kedvező fordulatot nyertek. IV. Dán ugyanis kevéssel az aldunai hadjárat után föllázadt Drakula ellen és őt elűzvé, a vajdai méltóságot elfoglalta. Hunyady örömmel fogadta e változást, mivel neki Dán hű embere s közeli rokona volt, míg Drakula a magyar kormány iránt már régóta kétszínűséggel s Hunyady iránt ellenséges érülettel viseltetett.²⁾

Azonban a vállalat sikerére legfontosabb tényező lett volna a kellő hadi költség és nagy hadsereg. Hunyady ezt a nyugoti fejedelmektől várta, mi végett az 1445/46-iki télen egymásután több követtel küldött Rómába, előbb Péter váradi kanonokot, majd Vincze mestert, a későbbi váci püspököt, a kivel egyúttal a burgundi herceghez és más fejedelmekhez is leveleket intézett. Minthogy a válasz késett, a türelmetlen férfiú 1446 február 20-án Debreczenből újrolag írt a pápának, sürgősen kérve, hogy a bibornokkal megállapított hadi tervre vonatkozólag ez év ápril közepéig határozott választ adjon. Ekkorára várta Hunyady a többi fejedelmek választát is, mint ez a raguzaiakhoz írott levelelő kiténik.³⁾ Ámde hiába volt minden fáradozás. Vincze mester, az egykorú Ivanics megjegyzése szerint, «nem hozott egyebet üres szavaknál».⁴⁾

Így az 1446-ra tervezett török hadjárat elmaradt, a minek egyébiránt más okai is voltak. A viszonyok Magyarország és III. Fridrik között egyre bonyolultabbak lettek. A ravasz és önző fejedelem nem elégedve meg az Erzsébet által elzálogosított határ-

¹⁾ Hunfalvy Pál: Az oláhok története. Budapest, 1894. II. 118. l.

²⁾ Drakula első elűzését történetíróink általában 1445-re teszik s Hunyadynak tulajdonítják; azonban Wavrin krónikája szerint Drakula 1445 őszén még Hunyady szövetségében harczolt a török ellen s így a vajda elűzése 1446 elején történhetett.

³⁾ Joannis de Zredna: Epist. XV. 30. l.

⁴⁾ Joannis de Zredna: Epist. III. 21—22. l.

széli városokkal és erősségekkel, a fontos Győrt is elfoglalta. Párthívei, Czillei Fridrik és ennek fia, Ulrik, 1445 telén Horvátországba törtek és Thallóczy János auraniai perjelt Pakrácz mellett seregével fölkonczolván, a tartományt tűzzel-vassal pusztították. A délkeleti határon is új zavarok keletkeztek. A nem régen elűzött Drakula török segédhadakkal rontott Havasalföldre és Dánt elkergetvén, a vajdaságot ismét elfoglalta, minek következtében a nikápolyi hadi terv egyik lényeges föltétele elesett. Addig Hunyady most már nem is gondolhatott a török hadjáratra, míg az ország ingadozó helyzetét a szomszédokkal szemben meg nem szilárdítja. Ezt tűzte az 1446-ik év feladatául, a mi neki nagy részben sikerült is.

Először is a Czilleieket fékezte meg. Ápril havában mintegy 15,000 főnyi sereggel birtokaikra rontott, hadaikat több ízben legyőzte és őket mindaddig zaklatta, míg végre bekeért könyörögtek, melyet csak oly föltétel alatt nyertek meg, mely szerint esküvel fogadták, hogy a magyar kormány iránt hűséggel viseltetnek és annak beleegyezése nélkül Magyarországból semmit sem tesznek és parancsait magyar honi birtokaikra nézve föltétlenül teljesítik.

Ezután Hunyady, már mint kormányzó, az 1446 iki júniusi országgyűlés befejeztével a hazánkba menekült Dánnal együtt Havasalföldre sietett és miután Drakula oláh-török seregét Tergovist környékén szétszórta, védenczét a vajdai méltóságba visszahelyezvén, a magyar uralmat e tartomány fölött újo'ag biztosította.¹⁾ Ez alkalommal Dán az elfogott Drakulát és fiát kivégeztette s ezzel török párti vetélytársától mindenkorra megszabadult.

Sokkal nehezebben szánta el magát Hunyady a Fridrik elleni hadjáratra, a mi egyedül a *pápa* iránti tekintetből történt.

Az egyház bajait a konstanzi zsinat nem volt képes teljesen orvosolni. E miatt V. Márton 1431-ben Baselbe új zsinatot hívott

¹⁾ Joannis de Zredna: Epistola XXV. 40—42. E hadjárat 1446 nyarának végén történt, mert Hunyady ősszel már Fridrik ellen készült. — Hunfalvy Pál: Az oláhok története II. 113. l. szerint e hadjáraton Hunyadyt Sándor, felső-moldvai vajda, is segítette.

össze, melynek célja volt a husszitákat kibékíteni és mindazon kérdéseket megoldani, melyeket a konstanzi zsinat megoldatlanul hagyott.

V. Márton nem sokára elhalt s helyét IV. Jenő foglalta el. Az egyházi államban kevés pápa alatt dühöngött oly iszonyú belső forradalom, mint Jenő alatt. A feldühödött nép 1434-ben meghrohanta és elfoglalta a Capitoliumot és a pápai kormányt eltörölvén, Rómát republikanus alkotmányával ruházta föl. Jenő a lázadás elnyomására képtelen, álrühában Florenczbe menekült, honnan csak kilencz év múlva tért vissza székvárosába.

Azonban nemcsak római alattvalóival, hanem a baseli zsinattal is meghasonlott IV. Jenő. A zsinat a husszitáknak kedvezményeket adott s a pápai hatalom korlátozására és az egyházkormányzat átalakítására nevezetes újításokat hozott. Ez nem tetszett Jenőnek, s hogy álláspontjának az olasz püspökök túlnyomó száma által érvényt szerezhessen, a zsinatot 1437-ben Ferrarába, majd 1439-ben Florenczbe tette által. Ámde a zsinat tagjainak csak egy része engedett a pápának, a többi továbbra is Baselben maradt. Ezzel teljes lett a szakadás. A baseli zsinat IV. Jenőt ünnepélyesen letette a pápai székről s helyére V. Felixet választotta meg. Savoya, Svajcz és Németország nagy része a kölni és trieri érsekkel V. Felix mellé csatlakozott, többi része pedig a két pápával szemben semleges állást foglalt el.

IV. Jenő 1443 óta, midőn Rómába ismét visszatért, főtörekvését oda irányozta, hogy az egyház egységét helyreállítsa. E végett legfontosabb volt a német birodalom megnyerése. Hosszas alkudozás után, melyben főleg Carvajal bíbornok pápai legatus és Aeneas Sylvius, III. Fridrik titkára tettek legtöbbet, sikerült a dolog. III. Fridrik IV. Jenőt ismerte el törvényes pápának s az ő közbenjárásával az 1444-iki frankfurti gyűlés is kiegyezett Jenővel s a mainzi és trieri érsek is visszatértek fenhatósága alá.¹⁾

IV. Jenő tehát le volt kötelezve Fridrik iránt, a kinek Németország vallási kibékítését köszönheté. Hunyady valóban nehéz helyzetben volt, midőn az 1446-iki országgyűlés határozata értel-

¹⁾ Reumont: Geschichte der Stadt Rom. III. kötet, I. rész. 78. 88—93., 102—105. lapok.

mében fegyveres erővel kellett arra kényszerítenie Fridriket, hogy a gyermek királyt, a koronát és a jogtalanul elfoglalt területeket adja ki, mivel attól tartott, hogy a pápa, szövetségesének megtámadása miatt Magyarországtól megvonja a támogatását. Hunyady szerette volna kikerülni a háborút s még 1446 június 11-ikén is azt írta Fridriknek, hogy neki legfőbb vágya volna, vele kölcsönös egyetértésben maradni.¹⁾ Minhogy azonban a békés alkudozás a császár makacssága miatt ismét meghiúsult, az országos tanács egyhangúlag elhatározta a háborút.

Hunyady szükségesnek tartá a pápát fölvilágosítani a felől, hogy Magyarország kedvetlenül, Fridrik által kényszerítve határozta el magát e lépésre. «Erőszakot szenvedünk — írja IV. Jenőhöz, 1446 október 18-án kelt levelében — hibánkon kívül, súlyos méltatlansággal illetnek bennünket. Belviszályoktól zaklatott hazánk Isten segélyével lecsendesedett és már-már lehetőségessé vált, hogy minden erőnket a hitetleneknek Európából való kiűzésére fordítsuk, midőn az a fejedelem, kit a keresztény egyház Augustusának neveznek, a békét új viszályokkal akadályozza, jóllehet be kell ismernie, hogy semmi joga nincs a mi országunhoz, főleg most, a mikor megszűnt az ok, mely őt megtámadásunkra ösztönözhetné. Két királyunk közül az egyik elhalván, a másikat egyhangúlag a trónra emeltük és fölkértük Fridriket, hogy fejedelmünket a koronával és az elfoglalt határszéli városokkal adja ki; de ő húzza-halasztja a dolgot, sőt újabb sérelmekkel válaszol, új várakat emel és a győri püspökséget pusztítja, károsítja. Ezért kénytelenek vagyunk az igazságos háborút megindítani, mert a pogányok sem okoznak nekünk annyi bajt, mint ama keresztény fejedelem».²⁾

Hunyady 1446 november közepén indult a hadjáratra. Szilaj csapatai Stajerországot, Karinthiát, Krajnát és az osztrák hercegség határszéli vidékét gyorsan elárasztották s tüzzel-vassal pusztították, azután december végén roppant zsákmánnyal tértek haza. A megszorult Fridrik most békét ajánlott, de ez csak ürügy volt a fegyveres készületekre szükséges időnyerésre, a mi

¹⁾ Joannis de Zredna: Epistola XXI. 34—36.

²⁾ Joannis de Zredna: Epistola XXIII. 38—39. 1.

kitűnik onnan, hogy ugyanekkor számos levelet intézett a magyarországi városokhoz, melyekkel ezeket a kormányzó és országos tanács elleni lázadásra ösztönözte. Az országos tanács ez eljárás miatt fellobbanva, 1447 február 27-én a lengyel kormányt szövetésre kérte föl. Általános lett a vélemény, hogy a magyar és német nemzet közti gyűlöletnek csak háború vethet véget,¹⁾ s ezért a küzdelem megújulása rövid időn várható volt. E közben IV. Jenő 1447 febr. 23-án elhalt s helyét a következő hónapban V. Miklós foglalta el. Az új pápa mindenek előtt arra irányozta figyelmét, hogy Fridriket a magyarokkal kibékítse, a mi végett Fridrikhez már ápril hónapban levelet írt; minthogy azonban erre a kellő időben választ nem kapott, május 20-án Hunyady Jánoshoz, az esztergomi érsekhez és a magyar rendekhez külön-külön,²⁾ 21-én pedig a császárhoz ismételten leveleket intézett, fölkerve őket, hogy a fegyverkezést abba hagyván, kössenek fegyverszünetet s annak ideje alatt az állandó békéről tanácskozzanak, melynek sikeresebb eszközlése végett hú emberét, Carvajal bíbornokot, nem sokára hozzájuk fogja küldeni.³⁾

Azokban mielőtt az említett levelek megérkeztek volna, az ellenséges felek a pápa első fölhívása által békésebb hangulatra ösztönöztetve, 1447 június 1-én Regedén, Stajerország határán két évi fegyverszünetre léptek, oly föltétellel, hogy Fridrik Gyórt visszaadja, ellenben a többi városokat az állandó békeig megtartja; a két fél biztosai november 11-ikén Bécsben a pápai legatus közbenjárása mellett a béke tárgyalása végett összejönnek s ha nem tudnának megállapodni, a vitás kérdések elintézését a pápára és a bíbornoki collegiumra bízzák.⁴⁾ Fridrik ez egyszer komolyan vette

¹⁾ Katona: *Historia critica* XIII. 530.; az országos tanács levele a lengyelekhez.

²⁾ Magyar Történelmi Tár IX. 64. a pápa levelei a magyarokhoz, 1447 május 20-dikáról. — Teleky: *Hunyadiak kora*. X. 199—201.

³⁾ Fraknói Vilmos: *Carvajal bíbornok*. Budapest, 1889. — Teleky: *Hunyadiak kora*. X. 201—202. Ebből kitűnik, hogy a pápa Fridrikhez már előbb is írt. Első levelének keltét az akkori közlekedési viszonyoknál fogva áprilusra tehetjük.

⁴⁾ Fraknói: *Carvajal*. 10. l.

a fegyverszünetet, a mi kitűnik abból, hogy Győr várát és városát már június végén átadta Ágoston püspöknek.¹⁾

Carvajal 1447 őszén csakugyan megjött Ausztriába és az ellenfelek biztosaival 1448 február és márczius havában Bécsben, majd július végén Pozsonyban hosszas tárgyalásokat folytatott,²⁾ de minden nagyobb siker nélkül, mivel Fridrik V. László kiadását állhatatosan megtagadta. Annyi eredménye azonban mégis lett a bibornok fáradozásainak, hogy Fridrik a két évi fegyverszünet alatt Magyarországot nem háborgatta.

Feltűnő dolog, hogy Hunyady az 1446-iki győzelmes hadjárat után az országra hátrányosnak mondható regedei fegyverszünetbe beleegyezett. Ennek nem lehetett egyéb oka, mint az, hogy Hunyady 1447-ben a török ellen akart menni s minden áldozatra kész volt, csak hogy ez időre az ország nyugoti része biztosítva legyen.

Ekkoriban még folyvást a Nikápolyban megállapított hadi tervvel foglalkozott, a mi kitűnik onnan, hogy ez évben szerezte meg a moldvai vajdától a Duna torkolata fölött uralkodó *Kília* várát és azt őrséggel és ágyúkkal rakta meg, oly számítással, hogy annak, mint fontos hadászati pontnak a török elleni vállalatokban nagy hasznát fogja venni.³⁾ Ámde e közben egy váratlan esemény történt. A buzgó IV. Jenő 1447 február végén elhalt s halála a hadjárat megindítása elé nagy akadályt gördített.

Azért Hunyady nem mondott le tervéről. Tavasszal, midőn V. Miklós megválasztásáról értesült, azonnal bejelenté előtte hódolatát s a török elleni háborút figyelmébe ajánlotta. Követül Lasoczky Miklós krakói főesperest küldte Rómába, a ki még I. Ulászlóval jött be Magyarországba.⁴⁾ E lengyel férfiú tiszta jellege és a kereszténység védelme iránti lelkesedésével Hunyady bizalmát a legnagyobb mértékben megszerezte, másrészt pedig magas műveltségénél fogva igen alkalmas volt a diplomatai küldetésekre. A főesperes ez alkalommal Velenczét is útba ejtette,

¹⁾ Magyar Tört. Tár. IX. 64. A győri püspök és káptalan oklevele 1447 június 24-dikéről.

²⁾ Fraknoi: Carvajal 11—15. l.

³⁾ Teleky: Hunyadyak kora. II. 44.

⁴⁾ Ivanics jegyzete Schwandtnernél. II. 49—50. Epistola XXXIV.

hová szintén megbízatása volt. Ugyanekkor Hunyady Nápolyba is küldött követet Alfonz arragoniai királyhoz és ennek fiához, Ferdinánd herceghez, István zengi gróf személyében; egyszersmind leveleket intézett más nyugoti fejedelmekhez is, különösen Fülöp burgundi herceghez és VII. Károly francia királyhoz; Thallóczy Ferencz horvát bánt pedig Raguzába küldte azzal a megbízással, hogy ott pénzsegélyt eszközölgjön ki.

Lasoczky és István gróf Rómában és Nápolyban hosszas alkudozásokat folytattak s csak a következő év közepe felé (1448) tértek vissza.¹⁾ A hajóhad és pénzsegély ügyében ez évre nem történt semmi. Egyedül Thallóczy Ferencz járt el némi sikerrel. A raguzaiak 1447. ápril 1-én azt válaszolták Hunyadynak, hogy ámbár maguk is súlyos helyzetben vannak és pénztáruk majdnem üres, mindazonáltal a kereszténység biztosítását és a magyar birodalom dicsőségének emelését szívből ohajtva, örömmel üdvözlük a szent vállalatot és annak előmozdítására 2000 aranyat ajánlanak föl, a melyet Hunyadynak *e nyár folyamán*, azon a napon, melyen seregével a Dunát átlépi, hiány nélkül és minden bizonynyal kézbesíteni fognak.²⁾

Végtelenül csekély segítség egy nagy hadjáratra! Pedig Hunyadynak mindenek előtt pénzre lett volna szüksége. Láttá, hogy teljesen magára van hagyatva és minthogy az ország segédforrásai nem voltak elegendők arra, hogy ez évben elkészülhessen, kénytelen volt a hadjáratot a következő 1448-ik évre halasztani. Az állandó béke Magyarország és a német császár közt Carvajal minden buzgalma mellett sem jöhetett létre s Hunyady Fridrik jellemét jól ismervén, bizton hitte, hogy egyhamar nem is fog létre jönni. A fegyverszünet 1449 június 8-ikáig volt megállapítva s így Hunyadynak, ha a török ellen csakugyan föl akart lépni, már ebből a szempontból is 1448-ra kellett tennie a hadjáratot.

¹⁾ Joannis de Zredna: Epistolæ XXXI. és XXXIV. — Schwandtner II. 47., 50. l.

²⁾ Gelcich József: Ragusa és Magyarország összeköttetésének oklevéltára. Budapest, 1887. 465. l. — Ragusa levele Hunyadyhoz. Ebben olvasuk, hogy a hadjárat «hac estate proxime futura», tehát 1447 nyarára volt tervezve.

III.

A HADJÁRAT ALAPFÖLTÉTELEI AZ ANYAORSZÁGBAN.

Hunyady János a háborúra szükséges eszközöket első sorban Magyarországból, másod sorban a hűbéres tartományokból nyerte; a külső államok segítye az akkori viszonyoknál fogva nagyon bizonytalan volt és csak harmad sorban jöhetett tekintetbe.

Vizsgáljuk meg, hogy a hazai viszonyok mily alapot szolgáltatottak egy nagy támadó hadjáratra?

Magyarországot a XV. század közepén a keresztény Európa legelső katonai hatalmasságának tartották. Marino Sanutonak e korra vonatkozó statisztikai kimutatása szerint a francia király összes jövedelmeiből s a hűbéres világi és egyházi fejedelmek és városok csapataival együtt az ország határán belül, vagyis védelmi hadjáratra 30,000, az ország határán kívül, vagyis támadó hadjáratra a kétszeres költség miatt 15,00 lovast volt képes kiállítani; ugyanennyit állított ki az angol király is; Lengyelország védelmi hadjáratra 50,000, támadóra 25,000, a német birodalom védelmi hadjáratra 60,000, támadóra 30,000, Magyarország pedig védelmi hadjáratra 80,000, támadóra 40,000 lovast állíthatott ki.¹⁾

Magyarország tehát katonai tekintetben erős állam volt a nyugoti hatalmakkal szemben, de egymagában gyöngye a törökkel szemben. A török szultán ugyanis az említett kimutatás szerint birodalma védelmére 400,000, támadó hadjáratra 200,000 fegyverest volt képes kiállítani.²⁾ Ez talán túlzás, azonban az egykorú Konstantin Mihálynak, ki a rigómezei csata után pár évvel a janicsárok közé soroztatott s így a török viszonyokat jól ismerte, már nagyobb hitelt adhatunk. Az ő kimutatása szerint a szultán hadserege a zsoldos lovasokon, a janicsárokon, és az irregularis lovas csapatokon kívül 170,000 főre ment.³⁾

¹⁾ Cantu Cæsar: Világtörténelem. X. 633—637. — Marino Sanuto statisztikai kimutatása.

²⁾ Cantu Cæsar: Világtörténelem. X. 635.

³⁾ Századok. 1876. 421—422. — Konstantin Mihály török krónikája a XV. századból.

E túlnyomó hatalommal szemben Magyarországnak a legnagyobb erőfeszítésre volt szüksége s ennek föltételei voltak az erélyes uralkodó, az áldozatkész főurak és a belső egyetértés, minthogy a banderialis honvédelmi rendszer csak eme tényezők közreműködésével felelhetett meg feladatának.

Az 1446-iki törvény Hunyady Jánost mint kormányzót királyi hatalommal ruházta föl,¹⁾ csak az egyházi hivatalok és a földbirtokok adományozásában, meg a hűtlenségi pörökből folyó ítéletekben korlátozta némileg. Ő volt az ország főkapitánya, fővezére, a kit a törvény nemcsak feljogosított, hanem kötelezett is, hogy a mikor csak szükséges, védje az országot és vezesse a hadsereget az ellenség ellen.²⁾ Ő rendelkezett az állami jövedelmekkel³⁾ s intézkedett a pénzverés dolgában, sőt, mint azt oklevél igazolja, a háború szükségeinek fedezésére a kincstári birtokokat el is adhatta.⁴⁾

Csakhogy ez a királyi hatalom a régi törvények s a túlságosan kifejlett oligarchia által tetemesen korlátoztatott. A honvédelemre vonatkozó és több ízben megújított ősi törvényeken kívül az 1447-iki végzések újra kimondották, hogy a kormányzó első sorban az országos jövedelmekből szervezett királyi bandériummal és a főpapi és főúri bandériumokkal tartozik védeni az országot; nemesi közfelkelést csak akkor hirdethet, ha az ellenség oly nagy számmal támad, hogy az említett hadak a védelemre nem elegendők. De ehhez még az a megkötés is járult, hogy a közfelkelő nemesség ősi szokás szerint a határon kívül hadjáratra menni nem tartozik.⁵⁾

¹⁾ Kovachich: *Vestigia comitorum* 253. s köv. l. — *Supplementum ad vestigia comit.* II. 38. és köv. l.

²⁾ Kovachich: *Supplementum ad vestigia comitorum.* II. 61. 1446-ki törvény IX. articulus: «Item. Ipse gubernator proficisci debet et exercituare dum necesse fuerit, exigente magnitudine rei per se contra hostes.»

³⁾ Kovachich: *Suppl. ad vest. comit.* II. 67. 1447. art. XV.: «Gubernator proventus Regales percipiet et pro utilitate Regni fideliter dispenset.»

⁴⁾ Géresi Kálmán: Gróf Károlyi család oklevéltára. II. 291. — Hunyady J. 1451. szept. 14. kelt oklevél szerint Csongrád possessio regalist a csehek elleni hadjárat költségeinek fedezésére 1000 arany forintért eladja.

⁵⁾ Kovachich: *Supplementum ad vestigia Comit.* II. 72—73. lap. — 1447: Art. XXIII. és XXIV.

Ezek szerint az ország hadereje e korban *védelmi* természetű volt. Hunyady nem helyezte ezt a rendszert. Számos leveléből kiténik, hogy ő a török ellen a *támadó* hadjáratot tekintette egyedül helyes eljárásnak, a mire nagyszámú állandó zsoldos hadsereg szervezése lett volna szükséges, ámde erre az országos jövedelmek elégtelenek voltak.

Hunyadynak a török ellen irányuló hadi tervét nagyban akadályozta az is, hogy a támadó hadjárat elhatározása nem tőle függött, hanem az országos tanácstól, melynek a főpapok, a világi főméltóságok és főnemesek voltak tagjai, s melynek a kormányzó csak elnöke volt.¹⁾ Így például 1446-ban az országos tanács határozta el a Fridrik elleni háborút²⁾ s ez vetette ki az arra szükséges rendkívüli adót, az országgyűlés előleges felhatalmazása alapján.³⁾ Bizonyára így volt a dolog a török elleni támadó hadjáratl is, bár erről az ekkori törvények és oklevelek nem tesznek említést.

Az 1445 és 1446-iki évek, mint láttuk, háborúk közt folytak le, azonban 1447-ben és 1448-ban egész szeptemberig kívül-belül béke volt. Így Hunyadynak másfél esztendő állott rendelkezésre a készülétek megtételére.

Hunyady a nyugalom eme rövid idejét kellően használta föl. Gyűjtötte a pénzt és beszerezte a szükséges eszközöket, e mellett békítő modorával mindent elkövetett, hogy az oligarchákat egymással kiengesztelje s a belviszályt elhárítsa.⁴⁾ Bár a törvényekkel kötve voltak kezei, de dicső tetteivel szerzett nagy tekintélye és népszerűsége által igen sokat tehetett céljainak valószínűsítésére. Aeneas Sylvius azt írja róla, hogy ő mint kormányzó «vasvesszővel» igazgatta az országot és midőn a király az országban volt, egy cseppet sem volt nagyobb tekintélye, mint Hunyadynak.⁵⁾ Annyi bizonyos, hogy Hunyady katonás szellemű ember volt és jobban meg tudta óvni Magyarországot egységét, mint III. Fridrik a

¹⁾ Knauz: Az országos tanács. 12. l.

²⁾ Knauz u. ott. 55. l.

³⁾ Knauz u. ott. 45. l.

⁴⁾ Bonfini: Rerum hungaricarum decades. Honoviae 1606. 470. l.

⁵⁾ Freher: Rerum germanicarum Scriptores. Argentorati 1717. — Aeneas Sylvius: De Statu Europæ, 87. l.

német birodalomét; azonban a magyarok iránt, mint kormányzó, zsarnokilag soha sem viselkedett és az a vasvesszővel való igazgatás legfeljebb a hadseregére vonatkozik, a melyben Hunyady szigorúan fentartotta a fegyelmet.

Legnagyobb befolyása volt Hunyadynak a Tiszán túli vidékre és Erdélyre. Itt feküdt birtokainak túlnyomó része, valamint barátjának Vitéz Jánosnak püspöksége is. Személyes ismeretsége itt volt a legkiterjedtebb. E területek jó része közvetlen fenhatósága alatt állott, mivel Hunyady 1448-ban egyúttal erdélyi vajda, a szekelyek grófja, végül Temes és Szolnok megyék főispánja volt.¹⁾

Számos okmány igazolja, hogy Hunyady az ország eme területeit 1447 végén és a következő év első felében több ízben beúta, a minek főczélja a hadjáratra való előkészítés volt. 1447 október 18-án Karán-Sebesen időzött, a török háborúk szempontjából annyira fontos szörényi bánság ügyeinek rendezése végett.²⁾ Innen Erdélybe ment a kormányzó s október 29-én már Nagy-Enyeden volt.³⁾ A következő év január 16-ikára az udvarhelyszeki székely nemeseket Udvarhelyre közgyűlésre hívta össze s a gyűlésen 1448 január 21-én maga is jelen volt.⁴⁾ Február 20-án Szász-Sebesen,⁵⁾ 25-én Segesváron,⁶⁾ 29-én Tordán⁷⁾ tartózkodott.

Tavaszzal Hunyady Erdélyből a Dunán túlra ment s april 23-án Székes-Fehérváron volt, honnan az említett napon a pozsonyiakhoz levelet intézett.⁸⁾ Ebből tudjuk, hogy a következő napra, april 24-ére *országgyűlés* volt hirdetve Budára, a mely azonban csak május közepe táján nyílt meg s körülbelül e hó végeig tartott. A gyűlésen Hunyady is jelen volt. Eljöttek ide Pozsony követei is, a város nevében a szokásos újévi ajándékot s ezen felül aranyos

¹⁾ Fejér Gy. Genus . . . Joannis de Hunyad. Budae, 1844. 126. lap. Hunyady 1448-iki oklevele szerint.

²⁾ Pesty Frigyes: A szörényi bánság. II. 122.

³⁾ Történelmi Tár. 1890. 142—143. l.

⁴⁾ Szabó Károly: Székely oklevéltár. Kolozsvár, 1872. I. 157. és Történelmi Tár. 1890. 103.

⁵⁾ Szabó K.: Székely oklevéltár. III. 61.

⁶⁾ Történelmi Tár. 1890. 104.

⁷⁾ Történelmi Tár. 1890. 104.

⁸⁾ Knauz: Az országos tanács. 80. l.

puzdrát, hat íjjat és két pár keztyűt hozván Hunyadynak. A nagyon látogatott gyűlés tárgya a Fridrikkel folytatott alkudozáson kívül a *török hadjárat* ügye volt. A hozott végzések ismeretlenek, de annyi bizonyos, hogy a gyűlés a támadó hadjáratot megszavazta s a hadi költséget a szokásos kamaraadó alakjában kivetette. Tudjuk továbbá, hogy az erdélyi vajdaságot a gyűlés ismét Hunyadyra bízta s vajda-társává Pelsóczy Bebek Imrét választotta meg, a ki 1446 óta a székelyek egyik ispánja volt;¹⁾ végül fölemlítendő, hogy Ujlaky Miklós, a lelépett erdélyi vajda, Hunyady távollétére az ország kormányzásával bízott meg.²⁾

Az országgyűlés után Hunyady erélyesen folytatta a készülleteket. Május 25-én megparancsolta Dóczy Mihálynak, hogy a katonák zsoldját fizesse ki.³⁾ Hogy Hunyady e hónap folyamán már javában fegyverkezett, bizonyítja az egykorú Ivanics is, a kormányzónak egy május 28-án kelt leveléhez csatolt jegyzetével.⁴⁾ Július végén Hunyady ismét Erdélybe utazott. Augusztus 1-jén Medgyesről levelet írt Kázmér lengyel királynak, tudtára adván, hogy e napokban teljes készületséggel indul a török ellen, hogy megharcoljon vele a hitért, hazáért, szabadságért, az özvegyek és árvákért, és hogy megboszúlja Ulászló gyászos halálát. «Ha — úgymond — az isteni végzetnek tetszeni fog, ezen útammal oly boszút állok az Isten nevének káromlásaért s a megboldogult királyért, hogy örök emlékezetében fog élni az embereknek, vagy pedig magam is ott fogok elesni a harc mezején.»⁵⁾ Augusztus 11-én Temesvárott volt, a honnan Szentmiklósy Pongrácznak, e rabló oligarchának, ki Fridrikkel folytatott ellenségeskedésével az ország nyugalmit mindegyre háborgatta, barátságos levelet írt.⁶⁾ Innen gyorsan visszament Erdélybe s augusztus 15-ikén Szent-Ágotáról sürgősen megparancsolta kincstárnokának, hogy azt a pénzt, a melylyel Bánffy István s ennek rokonai és jobbágycái a só

¹⁾ Századok 1880. 749. — Gr. Lázár Miklós: Székely ispánok.

²⁾ Knauz: Az országos tanács. 81—83. l.

³⁾ Fejér: Hunyady. 115.

⁴⁾ Joannis de Zredna: Epistola. XXIX. 46. l.

⁵⁾ Századok 1882. évf. 78. l. — Szádeczky: A krakói akadémia történelmi kiadványairól.

⁶⁾ Fejér: Hunyady. 126. l.

árában tartoznak, azonnal hajtsa be és hozza utána Szász-Sebesre; ép így hajtsa be a só árát mások birtokairól is; ha pedig Bánffy István tartozását nem akarná kifizetni, lovas futárral tudassa vele, mivel ő ez esetben az adós birtokait le fogja foglaltatni; egyúttal meghagyja a kincstárnoknak, hogy a deési raktárból 1000 darab kősót szállíttasson utána.¹⁾ Ezután Hunyady Szász-Sebesen át Karán-Sebesre ment, a hol augusztus 26 és 27-én több oklevelet adott ki;²⁾ végül az Al-Duna mellett fekvő *kevei* (Kubin) *révéhez* ment, mely a hadsereg gyülekező helyéül volt kijelölve. Szeptember elejétől 28-ikáig Hunyady, Vitéz János váradi püspökkel együtt, a kevei táborban tartózkodott s ez időt a csapatok összegyűjtésével, felszerelésével és begyakorlásával töltötte.

IV.

A HADJÁRAT ALAPFÖLTÉTELEI A HÜBÉRES TARTOMÁNYOKBAN.

Most térjünk át arra, hogy a hűbéres tartományok: Moldva, Havasalföld, Szerbia és Bosznia mily alapot nyújtottak a török elleni támadó hadjáratra?

Hunyadynak komoly szándéka volt Moldvát a coalitióba bevonni. E tartomány fölött 1435 óta két testvér uralkodott: Illés és István, amaz Felső-, emez Alsó-Moldva vajdája; azonban István 1444-ben bátyját megvakíttatván, az egész országot hatalma alatt egyesítette. Hunyady a török háborúra való tekintetből 1446-ban megerősítette őt a vajdaságban s vele szövetségre lépett.³⁾ De ezzel nem állott helyre a nyugalom, mivel Illés fia, Román, atyja megboszulása végett fegyvert fogott István ellen és őt megöletvén, elrablott örökségét visszafoglalta. Ámde a meggyilkolt István fia, Péter, szintén igényt tartott a vajdaságra s e miatt az unckatestvérek közt kitört a háború, melyben Péter legyőzetvén, Magyarországra menekült

¹⁾ Fejér: Hunyady. 115. l.

²⁾ Pesty Fr.: A szórényi bánóság. II. 122. és Fejér: Hunyady, 111. l.

³⁾ Teleky: Hunyadyak kora. II. 6. és 26. l. — Hunfalvy Pál: Az oláhok története. II. 116—118.

és segédelmet kért. A magyar kormány 1447 elején Csupor Pétert jelentékeny sereggel küldé Moldvába, a ki feladatát szerencsésen meg is oldotta: ugyanis Románt elűzte és Péternek a vajdai méltóságot biztosította. Hunyady az új vajdát rokonság által is magához akarván csatolni, saját nővérét adta neki feleségül; Péter pedig elismerte a magyar fenhatóságot és a fönt említett Kilia várát Magyarországnak engedte át.

Mindazonáltal Moldva még sem adott segédcapatot Hunyadynak az 1448-iki hadjáratra. Ugyanis Péter belőlről az előzőtt Román híveitől, kívülről a krimi tatároktól lévén fenyegetve, alig gondolhatott arra, hogy tartományát nagyobb haderővel húzamosabb időre elhagyja. Nehezítette helyzetét az is, hogy Kázmér lengyel király, Román rokona, a ki Moldvára szintén fenhatósági igényt tartott, kifogásokat emelt Péter uralma ellen, a mit Hunyadyval is közölt. Hunyady attól tartva, hogy a lengyel beavatkozás által okozott moldvai zavarok a szomszédos Havasalföld vajdájának is ürügyül találnának szolgálni arra nézve, hogy magát a török elleni vállalatból kivonja, 1448 augusztus 1-én szívélyesen fölkererte a lengyel királyt, hogy a török hadjáratra való tekintetből ne háborgassa Pétert,¹⁾ a mit Kázmér teljesített is. Az említettek miatt Hunyady legalább is 3000—4000 fegyverestől esett el, mint-hogy az 1433-iki összeírás szerint a moldvai és havasalföldi vajdák hadjuttaléka 10,000 lovasban állapított meg,²⁾ mely összegből a kisebb Moldvára 3—4000 embert lehet számítani.

Dán havasalföldi vajda azonban, a ki Hunyadyval szintén rokonságban volt s uralmát egyenesen neki köszönheté, részint hálából, részint azon politikai indokból, hogy tartományát a törökök ellen, kik ekkor a szomszéd Bolgárországot már egész a Dunáig bírták, biztosítsa, megígérte a segélyt s 8000 főnyi lovas csapattal caatlakozott a hadjáratra.

Legszükségesebb lett volna Hunyadyra nézve Brankovics Györgynek, illetőleg Szerbiának megnyerése. A szerb despota az 1433-iki összeírás szerint a török elleni hadjáratra 8000 lovast

¹⁾ Századok. 1886. 704. l. — Lovcsányi: Adalékok a magyar-lengyel érintkezések történetéhez.

²⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme. 1860. II. 300. l.

tartozott adni a magyar királynak, a mi magában véve is lényeges segély.¹⁾ Ezen felül tekintetbe kell vennünk, hogy Hunyady 1448-ban a nikápolyi hadi tervet az alább említendő okok miatt mellőzve, nem Oláhországon keresztül, hanem a Morava völgyén, tehát Szerbián át nyomult a török ellen; így az élelmezés, menetelés, teherszállítás, az előhaladás és visszavonulás szempontjából roppant horderejű tényező volt Szerbia szövetezése. A dolog kétségkívül úgy áll, hogy az 1448-iki hadjárat sikere fele részben Brankovicstól függött.

Bonfinius azt írja, hogy Hunyady Brankovicsot csak akkor hívta föl a csatlakozásra, midőn seregével a Dunán át Szerbia földjére lépett.²⁾ Ámde Hunyady sokkal előrelátóbb politikus és hadvezér volt, hogysen föltételezhetnők róla azt, hogy e fontos segély megnyerésére csak az utolsó pillanatban tette volna meg a szükséges lépéseket. Valamint a külső hatalmakat, úgy bizonyára a deszpotát is már jó eleve fölkérte ő a segélyre, csakhogy az erre vonatkozó adatok ez ideig ismeretlenek.

Brankovics megtagadta a szövetezést s így Hunyady elesett a jelentékeny számú szerb könnyű lovasságtól, melynek a csatában nagy hasznát vehette volna s elesett a szövetséggel járó egyéb hadászati előnyöktől is. Brankovics ezen tettevel megszegte a magyar királyság iránt tartozó hűséget, kockára tette országa jövőndő sorsát, veszélybe sodorta a kereszténység ügyét s az árulás mellett a legnagyobb politikai hibát követte el.

Egyébiránt Brankovics hosszú életpályája a ravaszság, két-színűség, habozás és árulások folytonos láncolata. A hitszegés családi hagyomány volt nála. Atyja, Vuk, az 1389-iki rigómezei csatában elárulta a szerb szabadsághősök ügyét, mi által I. Murad diadalát megkönnyítette.³⁾ Brankovicsot áruló politikája annál sötétebb színben tünteti föl, mivel ő nemcsak mint hűbéres fejedelem, hanem mint magyar nagybirtokos is tartozott volna Hu-

¹⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme. 1860. II. 299.

²⁾ Bonfinius. 470.

³⁾ Dr. Thim József: A szerbek története. Nagy-Becskerek, 1892. II. 17. és Klačics-Vjekoslav: Bosznia története; fordította Szamota. Nagy-Becskerek, 1890. 199. lap. Szerb hagyományok után.

nyadyt segíteni. Neki hazánkban Zsigmond adományából óriási birtokai voltak, melyeknek évi jövedelmét Bertrandon de la Broquière 1432-ben 50,000 aranyra becsülte, de már Bertrandon megjegyzi, hogy azért Brankovics inkább engedelmeskedik a töröknek, mint Zsigmondnak.¹⁾ Így vélekedett I. Ulászló is, a ki Brankovicsot, mivel a törökkel czimborált, Munkács várától s a hozzá tartozó uradalomtól megfosztotta.²⁾ Hunyadynak 1443iki szerencsés hadjárata által Brankovics országa nagyobb részét visszanyerte. Ez alkalommal segítette is a magyarokat, de a szegedi békekötés után a török pártjára állott. 1448-ban is Muraddal tartott s bár hadsereggel nem segítette, de mégis nagy szolgálatot tett neki azzal, hogy Hunyady készületeiről jó eleve figyelmeztette őt.³⁾ E magatartást a régi és újabb írók számos okra vezetik vissza. Bonfinius szerint a deszpota következőleg mentegette magát Hunyady előtt: Neki szüksége van Muraddal fentartani a békés viszonyt, hogy országát az előbbi siralmas állapottól megóvja. Az időszak alkalmatlan, nemsokára beáll a tél, a mi a vállalat sikerét kockáztatni fogja. A magyar hadsereg csekély, nem mérkőzhetik meg a törökkel. De mindezen kifogás csak ürügy. A deszpota vonakodásának főoka az az irigység és gyűlölet, melylyel Hunyady iránt viseltetett. Rosszúl esik neki, hogy V. László kiskorúsága alatt nem ő reá, hanem Hunyadyra bízták a kormányzást. Ő, Szerbia despotája, királya, császári ősök ivadéka, méltóságán alulinak tartotta Hunyady alatt szolgálni.⁴⁾ Chalkokondylas szerint Brankovics a magyarok haderejét nem tartotta elég erősnek a törökök legyőzésére s jobban félt Muradtól, mint a magyaroktól s ez okból nem mert Hunyadyval szövetkezni.⁵⁾

Újabb íróink közül figyelemre méltó e kérdésben Kállay

¹⁾ Hatvani: Brüsszeli okmánytár. IV. 304. «Toutefois il est plus obeissant au turc que a l'empereur» — írja Bertrandon, ki azon időben hazánkban útazott.

²⁾ Magyar Tört. Tár. IX. 144. l. I. Ulászló oklevele szerint.

³⁾ Niebuhr: Corpus Scriptorum Historiæ Byzantinæ. Chalkokondylas. Bonnæ, 1843. 355. l. és Aeneas Sylvius: Opera Geographica et Historica. Helmstadii, 1699. De Europa. 242. l.

⁴⁾ Bonfinius 470.

⁵⁾ Chalkokondylas. 356.

Béninek, Szerbia történetírójának véleménye. Szerinte Brankovics politikája szerb szempontból tekintve nem mondható határozottan hűtlennek és kétszínűnek. Ő arra töredett, hogy hazája függetlenségét helyreállítsa. A törököt a csatatéren soha sem segítette, hanem alkudozással igyekezett visszatartani s ha ez sikertelen volt, szembe is szállt vele. Ilyenkor a magyarok segélyeért folyamodott, de azért épúgy félt a magyarok túlhatalmától, mint a törökétől, mivel hazája függetlenségére mind a kettőt egyformán veszélyesnek tartotta. Ebből magyarázható ki az ő politikai magatartása. Ha a török részről háború fenyegeti, Hunyadytól kér segélyt, ha ez győz, hirtelen elpártol tőle s nem segíti tovább, nehogy Magyarország elhatalmasodjék, minek következtében ismét a török győz. «Brankovics — így végzi Kállay — valószínűleg azt remélte, hogy a török-magyar viszályban mindkét fél erejét vesztvén, a kedvező pillanatban helyre állíthatja az eltűnt függetlenséget. Brankovics mint jó hazafi cselekedett, de nem volt szerencsés; a történeti események fonalát meg nem változtathatta.»¹⁾

Azonban ezzel még nincs kellően megindokolva az a megfoghatlan közöny, melyet a Balkán-felsziget *szláv népei*, főleg a *szerbek*, a törökök elleni küzdelmek folyamán a magyarok iránt tanúsítottak. E közönynek a mondottakon kívül egyéb oka, és pedig mélyreható oka volt, a mit újabb történetíróink eddigelé nem méltattak kellő figyelemre: a *vallási ellentét*.

Ez különben nem újkeletű dolog volt. A pápák már rógóta elkövettek mindent, hogy a görögkeleti bolgárokat, szerbeket és a patarenus bosnyákokat a katolikus hitre térítsék, a mit főleg a magyar királyok politikai befolyásával vélték elérhetőnek. Ismeretes, hogy Nagy Lajos komoly kísérleteket tett az oláhok és bolgárok áttérítésére, de siker nélkül. Ez óta a magyar uralom egyjelentésűnek látszott a görög keleti hit veszélyeztetésével s a szerbek őszinte szövetségését a magyarokkal, a török elleni közös actióra, a vallási feltékenység úgyszólván lehetetlenné tette.

A XV. század közepén új erővel lépett föl a keleti orthodoxia és a katholicismus közti ellentét. A római curia csak oly föltétellel volt hajlandó a görögöket a török ellen oltalmazni, ha cserébe

¹⁾ Kállay Béni: A szerbek története. Budapest, 1877. I. 184.

adják hitőket. A szorongatott görög császár, Palæologus János, hogy birodalma romjait megtarthassa, hajlandó is volt ezen áldozatra és a florencezi zsinaton személyesen megjelenván, a katolikus hitre tért.¹⁾A zsinat 1439 július 6-án a keleti és nyugoti egyházak egyesülését ünnepélyesen proclamálta; ugyanekkor az örmények s kevés idő múlva a koptok és jakobiták is beléptek a római egyház kebelébe, elismervén a pápa fenhatóságát.¹⁾

Az áttérés azonban nem ment oly könnyen, mint a zsinati atyák gondolták. A konstantinápolyi köznép hallani sem akart az ősi hit elhagyásáról s ez óta a császári kormánynak, mely az egyesülést erőszakosan keresztül akarta hajtani, halálos ellenségévé lett s közönyösen nézte annak a török hatalom elleni küzdelmeit, a mi által Konstantinápoly bukását siettetete.

Épígy irtóztak az áttéréstől a szerbek is, kik magukat pravoszlavoknak, igazhitűeknek, a katolikusokat pedig schismatikuskoknak, eretnekeknek tartották. Az Adria mentén lakó dalmata szlávok közt régóta a katolikus egyház volt a hatalmasabb. Az itteni érsekek, püspökök az ő dominikanus és minorita térítőik által folyvást a katholicismus terjesztésére törekedtek s e végett, a hol csak lehetett, a politikai bonyodalmakat is fölhasználták. E törekvés azt okozta, hogy a szerb nép annál jobban ragaszkodott a keleti hithez. Patriarcháira jobban hallgatott, mint a világi fejedelmek szavára s ez utóbbiak első kötelességöknek tekintették a nemzeti egyház védelmezését és gazdagítását, mert csak így nyerhették meg a nép szolgai ragaszkodását s így biztosíthatták uralmukat. Innen érthető például, hogy a hatalmas Dusan czár mindazokat, kik valakit a «latin eretnekség»-re csábítanak, bányamunkára kárhoztatta.²⁾

A Balkán-félsziget éjszaknyugoti részében, Boszniában épen a rigómezei csata előtti években oly események merültek föl, melyek a szerbeket vallásuk jövője miatt nem csekély aggodalommal tölthették el.

¹⁾ Reumont: Geschichte der Stadt Rom. III. k. I. r. 103., 104. és 106. lap.

²⁾ Ranke Lipót: Szerbia és Törökország a XIX. században, fordította Mihályfy. N.-Becskerek, 1890. 13. l. és Jirecek: Geschichte der südslavischen Literatur. III. 36. Prag, 1865.

Boszniában a patarenus vallás a XV. század elején annyira elterjedt, hogy úgyszólván államvallássá lett.

A királyok, vajdák a nép nagy tömegével együtt patarenusok voltak. Zsigmond király a pártviszályoktól zaklatott tartomány ügyeibe gyakran fegyveresen avatkozott be és a római pápa ösztönzésére kísérletet tett a patarenus felekezet kiirtására. Az elűzött és Magyarországra menekült II. Tvartko István 1436-ban királyságát Zsigmond segélyével visszanyeré, hálából katolikussá lett, oltalmába fogadta a boszniai franciskanusokat és megengedte nekik, hogy a patarenusokat a katolikus hitre térítsék. Ámde a vajdák legnagyobb része a köznéppel együtt kész volt inkább a töröknek hódolni, mint hitéről lemondani. Így Bosznia 1437-ben a török uralom alá került s maga Tvartko is adófizetőjévé lett Muradnak.¹⁾

Tvartko halála után a bosnyák urak 1444-ben Hunyady közbejárásával Tamás Istvánt választották királylyá. A hosszú hadjárat következtében Bosznia is felszabadult a török alól s e váratlan eredmény Tamás Istvánban reményt keltett az iránt, hogy a szétszakadozott országot a magyar kormány segélyével egyesítheti s a török ellen megvédheti; ez okból 1444 június 3-án Hunyadyval ünnepélyes barátságot kötött, megígérve, hogy őt háborúiban mindenkor teljes erejéből fogja segíteni és hogy a római pápa és magyar király pártfogását a maga részére továbbra is biztosítsa, 1444 szeptember havában a patarenus hitről a katolikus egyházba tért át s a következő évben patarenus vallású nejtől is elvált.²⁾ Ez események a curiát erélyesebb eljárásra buzdították a patarenusok ellen. IV. Jenő pápa 1444-ben Fabianust és a boszniai minoriták vicariusait Magyarország, Bosznia és Szerbia inquisitoraivá nevezte ki, meggyahyva a fejedelmeknek, az egyházi és világi hatóságoknak, hogy őket működésükben támogassák hogy így «a tévelygő juhok egy akolba vitessenek vissza».³⁾ Ez inquisitori intézmény Magyarországon a hussziták, Boszniában a

¹⁾ Klaic: Bosznia története. 297—298.

²⁾ Klaic: Bosznia története. 308—309.

³⁾ Theiner: Vetera monumenta hist. Hungariam sacram illustrantia II. Romæ, 1860. 223. 228.

patarenusok, Szerbiában pedig egyenesen a *görög keletiek* ellen irányult, kiknek egyesítését a florenczi zsinat proclamálta. A király után Boszniában 1445 és 1448 közt több hatalmas vajda áttért a katolikus hitre, mint például Sladoje György és Ulrik, Klecsics Ulászló és Pavlovics Ivanis, kik közül az utóbi eddig a legfanatikusabb patarenus volt.¹⁾ Az áttérő királyt és vajdait a római pápa Szent Péter oltalmába fogadta, biztosítván részökre a katolikus hatalmak támogatását a török ellen.²⁾ A példát az alattvalók közül is számosan követték, minek következtében a boszniai katolikus egyház gyors virágzásnak indult s rövid időn sok új templom, kolostor és plébánia alapított. Az egyházak szervezése és a térítés nagyobb mérvű foganatosítása végett IV. Jenő 1447-ben Tamás pharói püspököt Boszniába apostoli legatussá nevezte, a ki oly sikerrel működött, hogy méltóságában V. Miklós pápa által is megerősítettet.³⁾

Míg Boszniában ezek történtek, azalatt távolabb, délfelé az albánok, kik a Balkán-felisziget egyéb lakóival szemben eleitől fogva buzgó katolikusok voltak,⁴⁾ a hős Kasztrióta alatt nagy sikerrel harcoltak a török ellen. A katolikus egyház terjeszkedése Boszniában, a katolikus albánok diadalai és a magyaroknak győzelmes hadjáratai a mély vallásosságáról ismeretes Hunyady alatt, nem kis nyugtalansággal tölthették el a «pravoszlav» szerbeket. Őket a római egyház époly eretnekeknek tartotta, mint a husszitákat és patarenusokat, és a hussziták ellen folytatott keresztes hadjáratok eléggé mutatták, mi sors vár a szerbek ősi hitére az esetben, ha a törökök kiűzése által a katolikus világ megszabadulna az izlam részéről fenyegető veszélytől, és szabad kezét nyerne a florenczi zsinat végzésének foganatosítására. Hunyady János jellemére nézve nagyon hasonlított a keresztes háborúk nagy alakjaihoz, Bouillon Gottfriedhoz és IX. Lajoshoz. A római pápa őt «Krisztus athletája» melléknévvel tisztelte meg.

¹⁾ Theiner. II. 236.

²⁾ Theiner. II. 235. 237.

³⁾ Theiner. II. 236—238. 1.

⁴⁾ Paganel Camille : Szkander bég története. Fordította Hager. Nagy-Becserek, 1890. 33. 1.

Rajongó vallásossága a renaissance világias irányú korszakában úgyszólván páratlanul álló tünemény volt. E jellemvonás már ifjúkorában nyilvánult Hunyadyban. Bajtársainak tanúsága szerint gyakran éjszaka is elhagyta fekhelyét s a templomba ment, hol a feszület előtt térdre borulva egész virradtig áhítatosan imádkozott.¹⁾

A szerb népben, mint a régi hagyományok mutatják, általános volt a hit, hogy Hunyady a török leverése után hatalmát a szerbek áttérítésére fogja használni.

Ezt bizonyítja a kosovai régi szerb népdal is, melyben György despota így szól Hunyadyhoz a csata előtt:

«Adva Isten Szibinyanin vajda,
Hogy meggyőzd a törököt Kosovón,
Mondd, mily hitet engedsz vallni nekünk?»

Erre Szibinyanin azt feleli, hogy a magyar hitet; misét kell majd hallgatniok és a pápa fenhatóságát elismerniök.

Most a despota Muradhoz követet küld és ezt kerdezeti tőle:

«Adva Isten törökök császára,
Hogy meggyőzzed a magyart Kosovón,
Mondd, mily hitet engedsz vallni nekünk?»

Mire a szultán így válaszol:

«Építettetek mecsetet, templomot,
Közvetlenül egymás mellé szépen,
Ki fejet hajt, menjen a mecsetbe,
A templomba, ki keresztet vetne.»

E népdal szerint tehát Hunyady fanatikus katolikus, a ki a szerbeket azzal fenyegeti, hogy győzelme esetén a katolikus vallásra téríti őket; Murad ellenben türelmes, ki megígéri, hogy az ősi vallást nem háborgatja, minek következtében a despota a magyaroktól elpártol és a töröknek hódol.²⁾

¹⁾ Fraknoi Vilmos: Mátyás király. Budapest, 1890. 9. l.

²⁾ Radics György: Hunyady János a szerb népköltészetben. Fővárosi Lapok 1878. 1352—1353. lap.

Hogy e népdal valóban a szerb nép és papság meggyőződését tünteti föl, eléggé mutatja az a történelmi tény, hogy midőn 1458-ban Jelena, utolsó szerb fejedelemné a katolikus hitre tért és országát a római pápának ajánlotta föl: a szerb parancsnokok inkább a töröknek adták által váraikat, semmint a pápa valamelyik legatusának, vagy a magyar királynak hódoltak volna.¹⁾

E fontos okon kívül más körülmény is közreműködött arra nézve, hogy a deszpota 1448-ban Hunyadyhoz ne csatlakozzék. A velenceiek akkoriban, midőn a szerbek a törökökkel harcban állottak, Felső-Zétát, Szerbia egyik régi tartományát, meghódították. Brankovics 1446-ban visszakövetelte e tartományt, minthogy azonban az alkudozás sikertelen volt, 1448 nyarán hadsereget küldött Velence ellen, de megveretett.²⁾ A deszpotának ugyanekkor Bosznia királya, Tamás István ellen is volt háborúja. A deszpota ugyanis a várnai csata után, midőn a magyar birodalom külhatalma s ezzel a magyar-barát bosnyák király állása is megrendült, Szreberniczát a Drina balpartján fekvő egyéb helyekkel Szerbiához csatolta. Ámde Tamás István nem engedett oly könnyen s Brankovics ellen háborút indított, azonban 1448 szeptember 6-án nagy vereséget szenvedett.³⁾ És ez egyúttal megmagyarázza ama feltűnő dolgot, hogy Tamás István, Hunyadynak e hű barátja, mért nem segítette a magyarokat az 1448-iki hadjáratban.

Ezek szerint a két vazallus országnak, Szerbiának és Boszniának viszonyai nem voltak kedvezők a török hadjáratra, sőt az a körülmény, hogy a magyar seregnek az ellenséges szerb területen kellett átvonulnia, hogy a törököt megközelítse, hadászati tekintetben határozottan hátrányos volt.

¹⁾ Ranke: Szerbia és Törökország a XIX. században. 22. l.

²⁾ Dr. Thim József: A szerbek története. II. 62.

³⁾ Dr. Thim: A szerbek története. II. 62—63.

V.

HUNYADY FÁRADOZÁSAI AZ EURÓPAI SZÖVETSÉG ÜGYÉBEN.

A míg Hunyady bent az országban szervezkedett a hadjáratra, azalatt egyszersmind a külső segély megszerzésére is megtett mindent, a mit csak lehetett.

A római pápa és az európai fejedelmek négyféle módon segíthették Magyarországot a török ellen: 1. keresztes hadak, 2. rendes segédcapatok, 3. pénzsegély és 4. hajóhad által.

Dr. Thim József «A szerbek története» című művében azt állítja, hogy V. Miklós pápa 1447 ápril 6-án keresztes hadjáratot hirdetett a török ellen.¹⁾ Ezt azonban az általunk ismert források nem igazolják. V. Miklóst 1447 márczius 5-én választották pápává és 19-ikén avatták föl.²⁾ A magyarok e dolgról nem értesülhettek előbb ápril elejénél és legfeljebb ekkor indíthatták útnak Miklós főesperest, a ki valószínűleg májusban ért Rómába. Így ápril 6-ikán a pápa nem hirdethette ki a keresztes hadjáratot, minthogy ekkor még azt sem tudta bizonyosan, vajjon fog-e Hunyady a török ellen hadjáratot indítani ezen évben? De nemcsak ezen évben, hanem 1448-ban sem hirdette ki a pápa a keresztes háborút, mert erre nézve sem Hunyady leveleiben, sem egyéb forrásokban nem találunk vonatkozást.

Segédcapatokat Hunyady III. Fridriktől, a viszonyoknál fogva, nem remélhetett s nem is kért, sőt nagyon örülhetett rajta, ha Fridrik a hadjárat alatt Magyarországot nem bántja; ellenben Kázmér lengyel királytól, I. Ulászló testvéröccsétől, méltán várhatta Hunyady, hogy a várnai szerencsétlenség megboszulása végett nagyobb segítséget nyújt. Azonban Kázmér a tatárok folytonos betörései miatt kénytelen volt országának haderejét otthon tartani, minek következtében Hunyadyt csak kis csapattal segítette, a mely nem igen ment többre 1000 lovasnál.³⁾

¹⁾ Dr. Thim: A szerbek története. II. 63.

²⁾ Reumont: Geschichte der Stadt Rom. III. k. I. r. 110. 114.

³⁾ Lovesányi: Adalékok a magyar-lengyel érintkezés történetéhez. Századok. 1886. 704.

Szárazföldi segély dolgában Hunyady főleg Kasztrióta Györgyben, Albania fejedelmében bizakodott. E nevezetes férfiú 1444 óta, midőn hazáját a török járom alól fölmentette, bámulatra méltó küzdelmet folytatott Murad túlnyomó hatalma ellen.¹⁾

Nagy segítségére volt a munkában a vitéz Arrianites, Dél-Albánia fejedelme, ki az első jeladásra hozzá csatlakozott s elismerte fenhatóságát.²⁾ Mint egykor a svajcziak, úgy harczoltak most szabadságukért és vallásukért Szvetigrad, Kroja és Janina szilaj lakói, új reménysugárt hintve a Balkán-felsziget leigázott népeinek szívébe. Vezérok, Kasztrióta György, kit a törökök Szkanderbégnek neveztek, valódi legendai alak. Hatalmas termetű, szép ember, vallásos és vitéz, mint kortársa, a magyar Hunyady János. Híres bajvívó, a ki súlyos kardját meztelen karjával villogtatva rohant a csatába. Fölhasználva bérczes honának természeti viszonyait, a meredek sziklákat, hegyszorosokat, maroknyi csapatával gyakran háromszor annyi török hadsereget is megsemmisített. 1444-ben 15,000 emberével összetörte Ali pasa 40,000 főnyi seregét. A következő évben szétszórta Firuz és Musztafa pasák nagy hadait. 1446-ban 6000 emberrel Musztafa 15,000 főnyi hadereje fölött ismét elhatározó győzelmet nyert; 10,000 török fedte a csatatért, maga Musztafa fogságba került s csak 25,000 arany váltóságdíj lefizetése után szabadult meg.³⁾

Ámde a törökök ereje kimeríthetlen volt. 1448 tavaszán Murad szultán több mint 100,000 emberrel rontott Albániába s annak egy részét feldulván, az erős Szvetigradot ostrom alá vette. Kasztrióta kisebb csatákban több győzelmet nyert a török fölött, de Szvetigradot nem menthette meg, mivel ez árulás által a szultán hatalmába jutott; azonban Kroját, Albania legfontosabb várát, Murad nem volt képes elfoglalni.⁴⁾

¹⁾ Paganel Camille: Szkanderbég története. Ford. Hager József, N.-Beeskerek, 1890.

²⁾ Paganel: Szkanderbég. 72—73.

³⁾ Paganel: Szkanderbég. 77. 87—89. 100—101.

⁴⁾ E hadjáratot Paganel (Szkanderbég 120. l.), *Zinkeisen* (Geschichte des osmanischen Reiches. I. Theil. Hamburg, 1840. 787. l.) és *Hammer* (Geschichte des osmanischen Reiches. Pest, 1840. I. 372. l.) egyhangúlag 1449-re teszik; azonban a török történetírók, nevezetesen az 1486-iki *név-*

Számos jel mutatja, hogy Hunyady és Kasztrióta a várnai csata óta összeköttetésben állottak egymással. Hunyady a közvetlen levélváltáson kívül más úton is nyert értesülést az albániai dolgokról. A ragusai oklevéltárból kitűnik, hogy a ragusai tanács folyton figyelemmel kísérte a Balkán-félsziget politikai viszonyait s ezekről a magyar kormányt hiven tudósította. Az értesüléseket elég megbízható forrásokból merítette, mivel Novobrdoban, Nisben s más helyeken számos ragusai kereskedő tartózkodott és a ragusai hajók az albániai partvidéket sűrűn látogatták. Azok a levelek, melyeket a két hős a rigómezei csata előtt egymással váltott, nyomtalanul elvesztek, innen magyarázható meg, hogy Paganel, Szkanderbég életírója, nem is tesz róluk említést; azonban a levelezést mind e mellett is kétségtelennek kell tartanunk. Mikor Bonfinius hazánk történetét megírta, azok közül, a kik a rigómezei csatában részt vettek, még többen élhettek és Bonfinius világosan mondja, hogy Hunyady Kasztriótával a hadjárat előtt kevéssel *szövetséget kötött* és akként egyezett meg vele, hogy emez Illyricum felől, ő pedig Szerbia és Bolgárország felől egyszerre támadják meg a törököt; továbbá azt is állítja Bonfinius, hogy Hunyady, mikor a Dunát elhagyta, számos levéllel fölhívta Kasztriótát, hogy jöjjön, mivel már ő is megindult a hadjáratra.¹⁾ Bonfinius szavait megerősíti az 1448-iki eseményekkel teljesen egykorú Chalkokondylas is. «Hunyady — így szól a görög író — követeket küldvén Szkanderbéghez és Arrianiteshez, megüzente nekik, hogy mindketten előre nyomuljanak (Európába) és vele egyesüljenek».²⁾ Ebből látszik, hogy Hunyady nemcsak Szkanderbéggel, hanem Dél-Albania fejlődelmével is összeköttetésben állott és közös *actiora* szándékozott

telen és *Szedd-Eddin* határozottan azt írják, hogy Murad közvetlen a rigómezei csata előtt Arnaudországban (Albánia) volt hadjáraton és ott több várat elfoglalt. (Thúry: Török történetírók. I. Budapest, 1893. 23. és 146. l.). Ugyanezt írja Chalkokondylas is 350—351. l., a ki a többek közt azt is mondja, hogy Murad ekkor elfoglalta Sphetia (Szvetigrad) várát. Paganel, Zinkeisen és Hammer e ténnyre nézve egy és ugyanazon forrás, Barletius után indulnak, kinek chronológiája azonban, mint ez Paganel művéből kitűnik, nem épen biztos.

¹⁾ Bonfinius 471.

²⁾ Chalkokondylas 357.

velők egyesülni, a miből önként következik, hogy köztük előleges megállapodás történt.

A pénzsegély és hajóhad ügyében Hunyady a római curiánál, Alfonz arragoniai királynál és Velenczében tett lépéseket.

Lasoczky Miklós főesperes 1448 május eleje táján tért vissza Rómából. A pápa Hunyadynak hercegi czímet és jelvényeket küldött, de a hadi segély dolgában csak üres ígéretet adott.¹⁾

István, zengi gróf, a kit Hunyady a Nápolyban lakó arragoniai királyhoz küldött, még ekkor sem érkezett haza; helyette azonban ápril havában Lepiz Bernát. Alfonz követe jelent meg Budán, ura nevében három szép paripát és diszes lószerszámot hozván Hunyadynak ajándéknál, azzal az örvendetes hírrel, hogy Alfonz király hajlandónak mutatkozik a török elleni hadjáratra szövetséget kötni. Ez okból Hunyady 1448 május 28-ikán Lepiz Bernáttól Alfonz királyhoz és fiához, Ferdinand herceghez ismét leveleket küldött, mindkettőt a segélyadásra buzdítván. A királyhoz címzett levelében, az ajándékot megköszönve, tudatja, hogy Nápolyban időző követének, István grófnak a *szövetség pontjaira* nézve új és határozott utasításokat adott s egyúttal kéri a királyt, hogy ama fontos vállalatban megkezdett fáradozását tovább folytassa s ha reményt nyújtott, a tényleges segélyt se tagadja meg.²⁾

Két nap múlva, május 30-án, V. Miklós pápához is levelet írt a kormányzó, melynek kézbesítésével ismét Lasoczkyt bízta meg. A nyert kitüntetést megköszönve, illendő tisztelettel tudtúl adja, hogy a török elleni segély a fő dolog, a többi mind mellékes; kéri tehát a pápát, hogy az ezen év folytán okvetlenül megindítandó hadjáratra adjon segítséget, mire nézve a részleteket követe, a főesperes fogja közölni.³⁾

István gróf már nem kaphatta meg a fõnt említett újabb utasításokat, mivel ő Lepiz Bernát haza érkezése előtt elhagyta Nápolyt s június derekán Budára jött. Ez alkalommal István magával hozta a szövetségi szerződésnek Alfonz király által formulázott pontjait is. Hunyady június 24-én válaszolt a királynak. Tudatja

¹⁾ Joannis de Zredna: Epistola XXIX. XXX. Schwandtner II. 45—47.

²⁾ Joannis de Zredna: Epistola. XXIX. 46. l.

³⁾ Joannis de Zredna: Epistola. XXXIII. 49—50.

vele, hogy a szerződést elfogadja; írja továbbá hogy ő már erősen fegyverkezik a rég óhajtott vállalatra; végül pedig értesíti, hogy a hadjárat tervét István gróf vagy levélben, vagy követe által közölni fogja vele.¹⁾

Mik voltak az Alfonz király által megállapított szövetségi szerződés pontjai? Hunyady válaszából nem vehető ki; azonban az előzményekből és a dolog természetéből következtetve, azt kell hinnünk, hogy azok a tengeri hadjáratra vonatkoztak. A tengeri hadjáratnak, mint 1444-ben, úgy most is a Hellespontus elzárása s ezzel az ázsiai török csapatok Európába való átkelésének megakadályozása lett volna a főcélja. E feladatra a nápolyi hajóhad nem volt elégséges; szükséges lesz vala Velenczének, mint elsőrangú tengeri hatalmasságnak és a költségek fedezése szempontjából a római pápának közreműködése is.

Hunyady, Alfonz legújabb válasza után, méltán remélhette, hogy a tengeri hadjárat oly hosszas fáradozás után végre-valahára sikerülni fog; azonban néhány hét múlva mély fájdalommal kellett beismernie, hogy ismét csalódott. Lasoczky Miklós szeptember eleje felé visszaérkezett Rómából s megint nem hozott egyebet üres ígéreteknel. A pápa tett ugyan némi intézkedést, de oly későn, hogy a befolyó pénzt már csak a következő évben lehetett volna Hunyady rendelkezésére bocsátani. 1448 augusztus 28-án kelt bullájával ugyanis megparancsolta Erlichshausen Konrádnak, a német lovagrend nagymesterének, hogy a ruthének és más hitetlenek áttérítésére gyűjtött és ezután gyűjtendő pénzalapnak csak két harmadát fordítsa az eredeti célra, egy harmadát pedig elzolgáltassa be, minthogy ez összeget a pápa a magyaroknak a törökök elleni segélyezésére akarja fordítani.²⁾ A curiának ez időben a tizedekből, a megüresedett egyházi méltóságok első évi jövedelméből és más forrásokból minden országban tekintélyes bevételei voltak, melyeknek beszedésére egyházi adószedők, úgynevezett collectorok küldettek ki. Valószínű, hogy V. Miklós a főntebbi bullával egyidejűleg másüvé is küldött hasonló célú rendeleteket,

¹⁾ Joannis de Zredna: Epistola. XXXI. 47.

²⁾ Theiner Ágoston: Vetera monumenta Poloniae et Lithvaniae. Romae, 1861. Tom. II. 58—59. V. Miklós bullája. Datum Romae, 1448. 5. kal. Sept.

azonban ez intézkedésnek Hunyady az 1448-iki hadjáratra semmi hasznát sem vehette.

De nemcsak a pénzsegély maradt el, hanem a *hajóhad* is, a mínek főoka az olaszországi politikai viszonyokban keresendő. Visconti Fülöp 1447 nyarán törvényes örökös nélkül halván el, országa, a milánói hercezség, birtoklása miatt kitört a versengés. Az egyik trónkövetelő épen arragoniai Alfonz, nápolyi király volt. Maguk a milánóiak független köztársaságot akartak alkotni. Velence az ebből keletkezett zavarokat fölhasználva, elfoglalta Lodit és Piacenzát, a mi nagy háborúra szolgáltatott okot. A velenceiek 80 hajóból álló hajóhadat küldtek föl a Pó folyón Cremona ellen, de Sforza Ferencz, Miláno fővezére, a zátonyra jutott hajókat összeágyúztatta. Hasonló szerencsével harcolt Sforza a szárazon is. 1448 szeptember 14-ikén Carravaggio mellett legyőzte a velencei hadsereget, 10,500 embert fogott el s maga a fővezér, Catinola csak 2000 főnyi csapattal menekült meg a csatából. Ugyanekkor Alfonz király is ellenségesen lépett föl Velence ellen, a mit azzal kezdett meg, hogy Nápolyból es Siciliából az összes velencei polgárokat kiutasította. E miatt Loredán, velencei parancsnok, 45 hadi hajóval evezett Sicilia ellen s Messinában és Syrakusában Alfonz gályáit és hadi szertárait porrá égette. A béke Alfonz és Velence közt csak 1449 elején jött létre.¹⁾

V. Miklós látva, hogy az olaszországi bonyodalmak miatt a hajóhad kiállítása lehetetlen, Lasoczky eltávozása után újabb levelet írt Hunyadynak, melyben kijelentvén, hogy a hadjáratot nem tartja kellően előkészítetnek, arra inti őt, hogy halaszssa el azt a jövő évre, a mikor majd a maga részéről is segíteni fogja. Hunyady már épen indulásra készült, midőn Otto mester, Carvajal szentszéki legatus követe, e lesújtó hírt tartalmazó levéllel a kevei táborba érkezett.²⁾

A nagy hőst, a rajongó hitű és hazáját forrón szerető férfiút, végtelenül elkeserítette ez a tudósítás. Fájt neki, hogy a korszak az ő nagy eszméit nem érti meg és hogy négy év óta szakadatla-

¹⁾ Reumont: Geschichte der Stadt Rom. III. k. I. r. 117—118. — Daru: Histoire de Venise III. 102—105. l. (Bruxelles, 1840.)

²⁾ Fraknói: Carvajal János főbornok. 15—16. l.

núl ismételt segélykéréseire üres ígéretekkel, czifra frázisokkal válaszolnak és most, midőn már a hadjáratra indúlt, vállalatát elhamarkodottnak nyilvánítják és visszatérésre akarják őt bírni, a segélyt a jövő évre halasztva, midőn az előre láthatólag ismét el fog maradni. Elkeseredését híven tükrözik vissza ama levelek, melyeket — Vitéz tollával — kevei táborából a pápához és Velenczéhez írt, a melyek egyúttal jellemére s hadvezéri felfogására is élénk fényt derítenek. Nem is annyira levelek ezek, mint inkább nagyfontosságú *emlékiratok*, becses tanúságai ama küzdelmes korszaknak.

«Teljes bizalommal — így szól Hunyady a pápához, 1448. szeptember 8-án kelt iratában — s az ország főrendeinek megfontolásával küldtük Szentségedhez követünket, abban a hitben, hogy már nemcsak reményt, hanem kész segélyt nyerünk; Szentséged azonban inkább merészség, mint megfontolás által híven bennünket vezéreltetve, a *hadjáratot elhalasztani* óhajtja s a segélyt későbbre helyezi kilátásba. Ámde, a midőn a mi régi ellenségünk a kereszténység legújabb vereségeiből új erőt nyerve, nagy hatalmával határainkon táboroz, czélszerű, hogy mi is gyorsan fegyvert fogjunk az ellenállásra, nehogy készületlenül érjen bennünket a csapás . . . Az intés már késő; a háború el van határozva, a sereg összegyűlt s rendeltetése felé meg is indúlt. Az erő támadólag használva mindig nagyobb, mint védelemre fordítva és a hadi szerencse inkább kedvez annak, a ki az ellenséget a saját birtokán keresi föl. E mellett nagy kérdés, hogy a jövő évben összegyűl-e az a sereg, mely most együtt van, és ha összegyűl is, lesz-e úgy lelkesedve, mint most? Részemről kész vagyok mindent elkövetni, hogy hazámat a fenyegető veszélytől megmentsem, a jövő nemzedek előtt egyformán dicsőségesnek látván a győzelmet vagy a bajnoki halált. Míg én és vitéz társaim a kereszténység javáért éltünket kockáztatjuk, illendő volna az igazhívők atyjának új *tartaléksereg összegyűjtése végett* pénzbeli segedelmet á dozni.»¹⁾

Négy nappal ezután Foscari Ferencz velencei dogenek is írt Hunyady. «Megyünk — így zárja levelét sötét előérzettel —

¹⁾ Joannis de Zredna: Epistola XXXIV. — Schwandtner 50—52.

megtámadjuk az ellenséget, sietünk arra a földre, a hol a keresztény vértanúk dísztelen sírjai emelkednek». ¹⁾)

De sokkal figyelemre méltóbb ezeknél a pápához intézett második emlékirata, melyet Hunyady az ékes tollú Vitézzel szintén a kevei táborban, de már a Duna túlsó partján, Szerbia földjén, szeptember 17-ikén szerkesztetett. «Közel száz éve már — úgymond — hogy a vad ellenség Európában megfészkelte magát, a kereszténység elnyomására fordítván összes igyekezetét. Veszély veszélyt, hódítást hódítás követett. Görögország, Macedonia, Bulgaria és Albania nagy része kénytelenek valának meghódolni, romlás, szolgaság és a megcsúfolt hit veszélye terjedvén el felettök . . . Már majdnem Európa szíveig nyomúlva, végre hazánk szélein van az ellenség, itt is ez ideig csak a nemzet tántoríthatlan hite és bizodalma tartóztatta fel azt, a nélkül, hogy vissza verni képes lett volna. Én éltemnek 60-ik évét már túlléptem s ez alatt szinte folyvást küzdök vele; nemzetem a sok háborúban, veszélyben kifáradva, nem tudott egyebet megmenteni, mint fegyvereit és szabadságához ragaszkodó érzületét. Eddig bármit készebbek voltunk túrni, mint a szolgaságot, s a hitért örömet feláldoztuk életünket, vagyonunkat. Akár meggyőzetünk, akár győzünk, mindig nyomon követ, vagy új erővel fogja fel fegyverünket a nyugtot nem ismerő ellenség, mely, úgy látszik, nagyobb gyűlöléssel, mint erővel harczol ellenünk. Folytonos zaklatásaitól háborúra indíttatva s nem akarva szerencsétlenségünket önhibánkkal is növelni: elhatároztuk inkább megtámadni őt, mint késlekedésünkkel megtámadásunkat előmozdítani. Ha eddig a hazánk erejét szétszaggató egyenetlenségek minden lépéseinket gátolták, most a csend helyreálltával teljes erővel kell ellenségünk megalázására törekednünk és a háborúval mindaddig fel nem hagynunk, míg büszkesége meg nem törtetett. E végett szükséges, hogy ne a Duna partján tartóztassuk fel őt, hanem menjünk eléje messzire, nem azért, hogy háborút viseljünk, hanem hogy azt *befejezzük*. Ámde ennek véghez vitelére egy nemzet magában igen gyenge s a szükséges katonák zsoldjának fizetésére képtelen. Maga az ügy sem egy nemzeté, hanem az egész kereszténységé.

¹⁾ Joannis de Zredna: Epistola XXXVII. — Schwandtner 55—56.

Az egyház fejének lenne tehát illendő feladata ez ügyet felkarolni és a szent szék részére azt a dicsőséget biztosítani, hogy Európa felszabadítójának hirdettessék.»¹⁾

Lasoczky Miklós, ki szeptemberben maga is az aldunai táborban tartózkodott, e levelekkel szeptember 28-án indult Velence és Róma felé, épen azon a napon, a melyen Hunyady seregével a Dunát elhagyván, Szerbia belsejébe nyomúlt.²⁾

KISS LAJOS.

¹⁾ Joannis de Zredna: Epistola XXXV. — Schwandtner II. 52—54.

²⁾ Joannis de Zredna: Epistola. XXXIX. — Schwandtner II. 57.

A POZSONYI HÍDFŐ VÉDELME 1809-BEN.

Az 1894-ik évi hadtörténelmi pályázaton *megdícsért* pályamunka.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Egy rajzmelléklettel.

Az 1809-ik évi május hó 6-án a következő legfelsőbb rendelet érkezett Budára, a magyar nemesi fölkelő hadsereg főparancsnokságához:

«Ama czélszerű intézkedésekre vonatkozólag, a melyeket Kedvességték a Győr melletti erődítő munkálatokat illetőleg tett, nincsen semmi megjegyzésünk.

Egyidejűleg azonban Pozsony mellett, alkalmas helyen, egy hídfő volna építendő, mihez azonnal hozzá kell fogni. Kedvességték bízza meg ezzel vezérkari főnökét s hagyja meg neki, hogy a munkát siettesse.»

A magyar fölkelő hadsereg vezérkari főnöke, *Gomez* altábornagy, még ugyane napon parancsot adott *Cholich Pál* vezérkari századosnak, hogy azonnal utazzék Pozsonyba, s ott egy hídfőt építsen; egyúttal utasította a vármegyét, hogy 3000 munkást bocsásson rendelkezésére; meghagyta ezután *Cholich* századosnak, hogy a munkával siessenek s neki a munkások és kémekek díjazására 6000 frtot adott, megjegyezvén, hogy a kémekek jutalmazásánál nem kell takarékoskodni; a jövőre nézve pedig újabb pénzbeli támogatást ígért. Ismételten tanácsolta továbbá, hogy a kompra kiválóan ügyeljenek s azt minden este a Duna bal partjára szállítsák, s ugyancsak a bal partra hozzák a csónakokat is, melyek a Dunán s

annak mellékágain található. Cholich mellé Hartlieb főhadnagyot osztották be szolgálattételre.

Cholich százados már május 9-én tette első jelentését Gomez altábornagynak, tudatván, hogy 8-án Pozsonyba érkezett és azonnal terepszemlét tartott.

E szemle alapján jelentette, hogy a terepviszonyok nem felelnek meg teljesen ama tervnek, melyet neki Budán kézbesítettek. Az 1809-ik évi január 26-án ugyanis a jégzajlás alkalmával a ligetfalu-wolfsthalai úttöltés áttörtött, Pozsony nagy része elárasztatott s a víz Ligetfalut egészen elöntötte. Az út több helyen van áttörve; a legnagyobb útrész ott sodortatott el, a hol az út a Dunaligetet elhagyva déli irányban a ligetfalusi templom felé kanyarodik. Az árvíz megszűntével Ligetfalu és a Dunaliget közt, ez utóbbi mentén 20—40 m. széles folyóág keletkezett (l. a rajzmeliékleten 5—5), mely lejjebb az orosvári ággal egyesült és a melyen Cholich kapitány, terepszemléje alkalmával, csak csónakon tudott átkelni.

Eme víz által a mögötte emelt sáncz természetes és nem csekély jelentőségű megerősítést nyert, mert a víz a sáncz megközelítését az arcvonalban megnehezítette és védő erejét tetemesen növelte.

Eme körülmény, valamint az is, hogy május 9-én csak 250 munkás jelent meg, további 500 munkást pedig május 10-ére is pusztán csak kilátásba helyeztek, nemkülönben azon hír, melyet egy magasrangú személyiség, Pozsonyon keresztül utazva, hozott s mely szerint egész hadseregünk a Duna bal partján áll, — tehát Pozsonynál senki sem fog átkelni — arra az elhatározásra indították Cholichot, hogy az erődített vonalat a víz-áttörés mögött emelje és a sánczokat tovább Ligetfaluig ki ne terjeszsze, miáltal szabad áttekintés, jó csatlakozás és tágas tér volt nyerhető s e mellett meg volt adva a lehetőség, hogy gyülekezés esetén, ha tudniillik a hídfőből támadás tervezetnék, nagyobb seregstet is fedezest nyerjen.

A hír, hogy az egész hadsereg állítólag a Duna bal partjára már átvonult, kiváló figyelmet érdemel s hogy ez ügyet a tényeknek megfelelően vizsgálhassuk, szükséges, hogy a hadviselő felek 1809. évi ápril és május havi helyzetét megismerjük, mert ez volt a hídfő-építés tulajdonképeni indító oka.

Az 1809. évben Ausztria úgyszólván egész Európával harczban állott. Hónapokon át minden oldalról idegen hadseregek vették

körül s a monarchia, bár önmagára hagyatva, csupán lakosainak patriotizmusára és hadseregének odaadó hűségére volt utalva, mégis rendkívüli ellenálló erőt tanúsított. Hadserege három hadszínhelyen aratott fényes győzelmeket; oly jelenség volt ez, mely az előítélet nélkül gondolkodó embert méltó bámulatba ejthette.

Franciaország, szövetségeseivel: a rajnai szövetséggel, az olasz királysággal és a varsói nagyhercezséggel, már áprilisban hadat izent Ausztriának; május 4-től kezdve a szövetségeseket még Oroszország is támogatta.

A rajnai szövetség hadai a háború kezdetén a francia hadsereggel együtt a délnémetországi hadszínhelyen küzdöttek, míg az olasz csapatok Velenczeben harczoltak. Az Aspern melletti csata után az olasz csapatok már a Morva-mezőn és Magyarországon is küzdöttek. A lengyel és az orosz csapatok hadseregünket a varsói nagyhercegségben és Galicziában foglalkoztatták.

Maga a rajnai szövetség 115,000 katonát állított Napoleon táborába; bár a francia haderők egy része Spanyolországban küzdött, mindannak daczára 197,000 ember és 331 ágyú állott Napoleon rendelkezésére — az olaszokat nem is számítva; e tekintélyes hadi erőt Napoleon a délnémetországi hadszínhelyen összpontosíthatta, míg Ausztria, leszámítva a Tiroiban, Itáliában, Dalmáciában és Galicziában küzdő csapatokat (90,000 ember és 270 ágyú), csak 175,000 embert és 518 ágyút állíthatott Napoleonnal szemben.

Az osztrák főereg, *Károly főherceg* vezérlete alatt, április hónapban Bajorországba benyomult és elérte a Regensburgtól délre fekvő vidéket; azonban a szerencsétlen küzdelmek egész sora által kényszerítve, két részre oszolva, Ausztriába vonult vissza. Károly főherceg 90,000 emberrel a Duna bal partján Cham-Budweison keresztül, Hiller altábornagy pedig 40,000 emberrel a Duna jobb partján Linczen keresztül Bécs felé. A seregek egyesítése, ismételt akadályok miatt, csak május 8-án történhetett meg, oly módon, hogy e napon Hiller altábornagy Mautern mellett a folyam bal partjára kelt át, míg a generalissimus ugyane e napon Gratzen-Weitra mellett, Mauterntől 75 kmnyire, táborozott.

A hír, melyet Cholich százados május 9-én Pozsonyban kapott, hogy az összes csapatok a Dunán átkeltek, valónak bizonyult, s talán épen ez készítette arra, hogy az erősség tervezésénél tisztán

a védelmet tartsa szem előtt; ámbár az ellenkező okoskodás sem nélkülözne minden alapot. Mert ha az egész osztrák hadsereg a Duna bal partján, az ellenség pedig annak jobb partján áll, az osztrák hadseregnek, hogy a döntést előidézzé, a Dunán végre is át kellene kelni, s ez esetre egy hídfő építése ép oly szükséges, mintha a hadsereg csupán a tiszta védelemre szorítkozik.

Cholich százados bizonyos volt arról, hogy a kevés munkással, kik május 9. és 10-én rendelkezésére állottak, a hídfő építésével az ellenség megérkezése előtt el nem készül¹⁾; tudta ezt annyival is inkább, mert Masséna már május 10-én Bécsset elfoglalta, csapatai ennél fogva 12. vagy 13-án érkezhettek a hídfőhöz. Azonban legalább Ligetfalu elárko-lását megkezdhetette s ez által a további védelemnek használhatott.

Cholich nem láthatta előre május 8-án azon eseményeket, melyek néhány hét múlva bekövetkeztek és melyeknél fogva a hídfő építése védelem céljából kívánatosnak bizonyult. Ámde a viszonyok változása háború idején soha sincs kizárva s az illető tiszttől függ, mennyire tudja a rendelkezésére álló eszközöket fölhasználni, hogy az esetleg bekövetkező dolgokkal számolhasson. Egyetlen eshetőségre elkezülni csak akkor helyes, ha más eshetőség teljesen ki van zárva; ez azonban a Cholich századosra bízott föladatnál fönn nem forgott.

Bianchi vezérőrnagy véleménye szerint, a kire mint parancsnokra a hídfő védelme bízva volt, a Ligetfalu *előtti* erődítések nem igényeltek volna több munkát és nagyobb őrséget, mint a mennyit a falu mögötti Cholich százados által emelt sánczok kívántak. Különben, a ki a terepviszonyokat, melyek az akkori viszonyoktól alig különböznek, a hely színén vizsgálja, a vezérőrnagy nézetét helyeselni kénytelen.

Ámbár Cholich százados erődítményeinek tervét célszerűnek el nem ismerhetjük, enyhébb kritikát fogunk mondani Cholich munkájáról, ha figyelembe vesszük mindazt, a mi őt terve kivitelére készítette.

¹⁾ Több ezer munkást foglalkoztattak Komáromban a várépítésnél, a lakosság tekintélyes része fuvar-szolgálatot teljesített, élelmi szereket szállítván a hadsereg részére, végre a magyar fölkelés szintén számos munkabíró férfit szólított a táborba; ez volt a roppant munkáshiány oka.

Mint már előbb említettük, május hó 9-én láttak hozzá a munkához s első sorban egy tört vonalú sánczot (1—1) készítettek, a mely a Dunaligetet körülzárta; ez jobbról a Duna, balról az oroszvári ág által volt védve és előtte az át nem gázolható vízkiömlés (5—5) húzódott, kitünő védelmet nyújtván.

Tagadhatatlan, hogy ez volt a sánczvonallal legnagyobb, de egyszerűen egyedüli előnye. Ellenben hátrányos volt: hogy a közbeeső Ligetfal a szabad áttekintést gátolta; a sánczvonallal, mely a baloldalon 500 lépésnyire kiszögellt, a jobb szárnyon ugyanannyira visszahúzódott; a sáncz több irányban könnyen meg volt támadható; a belső tér szűk volt, miért is a védő őrség nagyon összeszorult, és az ellenség ágyútüze ellen védve nem volt. A Duna két partja közt egyetlen komp¹⁾ közlekedett, melyre alig 500 ember fért el, minek folytán az egyetlen sikerült roham által az egész védő őrséget foglyúl ejthette volna.

A szerény eszközökkel megkezdett és csak lassan előre haladó munka már május 14-én félbeszakított.

A francia hadsereg egyik lovas hadosztálya, mely Montbrun parancsnoksága alatt állott, a hesseni gyalog dandárral egyesülve, már május 12-én a Lajta melletti Bruckig nyomult előre, hogy innen Hainburgig, illetőleg Magyar-Óvárig portyázzon. Néhány száz francia katona már május 14-én Hainburgba érkezett.

Mint hogy a Ligetfal melletti munkálatok fedezésére csak két gyalog-század és egy lovas-szakasz fölött rendelkeztek, az építést be kellett szüntetni; a katonaságot és a munkásokat a folyam bal partjára szállították, a kompot pedig kikapcsolták.

Május 14-én este a sánczoknak még csak kis része volt készen s ez is igen tökéletlen vala. A mellvéd előtti árok csak helyenkint volt egy m. mély, a legtöbb helyen ennél sekélyebb; a mellvéd 1.2 m. magas volt, s ennél nem sokkal erősebb; a bal szárnyon a Duna felé hátrahajló oldal még alig volt megkezdve.

E közben az osztrák előcsapatok a Morva-mezőre érkeztek. A hadsereg-parancsnokság a nagyobb cselekvési szabadság érdekében kívánatosnak tartotta, hogy Pozsony mellett, a Duna jobb part-

¹⁾ A hajóhidat szétszedték s csak is a védelem folyamán néhány napra rakták össze.

ján, hídfő építtessék. Az átkelő pont megvédésére az 58. sz. Beaulieu gyalogezred és 3. sz. O'Reilly chevauleger ezred¹⁾ két százada, Hoffmeister tábornok vezénylete alatt május 16-án Pozsonyba küldött, a hová május 18-án ép abban az órában érkezett, midőn az ellenséges lovas osztagok hajók segélyével a folyamon átkelni készültek.

A Hoffmeister tábornok vezénylete alatt álló csapat, két gyalog zászlóalj és két lovas század, (összesen 2209 gyalogos és 213 lovas) visszaverte a francia lovasságot s azt egészen Wolfsthal, illetőleg Köpcsényig visszaszorította.

A következő napokon a hídfő őrségét az ellenség nem háborgatta; 20-án pedig az ellenség elhagyta Köpcsény és Wolfsthal vidékét; ennek magyarázata az, hogy Napoleon császár összes erejét a Lobau szigetnél összevonta, szándéka lévén az esetre, ha a Morva-mezőn ütközetre kerülne a dolog, seregét a Lobau szigetnél a Duna balpartjára vezetni.

Az Aspern melletti csata után, mely az osztrák hadseregnek fényes dicsőséget szerzett, Napoleon a Duna jobb partjára szállította hadserege egy részét, a másik részt a Lobau szigeten hagyta. A szigeten és Fischamendnél 35,000, Bécsnél 15,000—20,000 fő volt, míg Davoust tábornagy körülbelül 30—40,000 emberrel a Lajtához küldetett.

Hogy Napoleon aránylag oly kevés erőt hagyott Bécs előtt, ezt megmagyarázza azon körülmény, hogy a 8-ik francia hadtest (körülbelül 10,000 ember) az Aspern melletti csata után parancsot kapott, hogy Linczből Bécs felé vonuljon s így a Bécs melletti sereget megerősítendő volt, de másrészt pedig az, hogy a Győr mellett táborozó magyar fölkelő hadsereg erejét a francia főhadiszálláson úgy látszik túlbecsülték s ez indíthatta Napoleont arra, hogy a Lajtához tetemesebb erőket küldjön.

Tényleg azonban a magyar nemesi fölkelő hadsereg szervezésére, melynek ereje 104,000 gyalogosban és 23,000 lovasban állapítottatott meg, a rendelet csak ápril közepén adatott ki, miért is május harmadik hetében Győrnél nagyobb erő még nem igen állhatott s az addig szervezett csapatok sem voltak

¹⁾ Most a 8-ik dsidás ezred.

kellően begyakorolva, teljesen fölfegyverkezve és a szükségesekkel felszerelve.¹⁾

Napoleon bizonyára tudomást szerzett a tekintélyes magyar fölkelő hadsereg szervezésére vonatkozó tervekről, melyeket teljesen titokban tartani nem igen lehetett, de a francziák alig nyerhetek megbízható tudósítást arra nézve, hogy a tervezett hadsereg szervezése mennyire haladt előre. Davoust hadteste tehát csak elővigyázatból küldetett a Lajtához, s mert a francziák az ottan táborozó magyar fölkelő hadat sokkal erősebbnek gondolták.

Davoust három lovas hadosztályt küldött előre, egyet Bécs-Újhelyre, egyet a Lajta melletti Bruckba, és egyet Hainburgba, s ezzel a földérítő és biztosító szolgálatot olyképp kezdeményezte, hogy az talán még ma sem lenne másképpen folytatható.²⁾

Hainburg mellett *Lasalle* lovas hadosztálya állott, s ennek csapatai ütköztek össze legelőször a hídfő őrségével. A fiatal, alig 34 éves Lasalle tábornok minden alkalommal pontosan küldte meg jelentéseit Bessiéres tábornagynak, a tartalék-lovasság parancsnokának. E jelentések megvannak s az események ismeretére nagy fontossággal bírnak, mert Lasalle, a ki magának a francia lovasságnál dicső hírnevet szerzett, rendkívül nagy tevékenységet fejtett ki, s lovas hadosztályát oly ügyesen vezette, hogy eljárása a nagyobb lovassági testek vezetésére nézve még mai nap is követendő példa gyanánt szolgálhat.

Május 26-án érkezett Lasalle lovas hadosztálya Hainburgba

¹⁾ Közvetlenül az asperni csata előtt a Győr mellett táborozó magyar fölkelő kedsereg 4 gyalog zászlóaljából és 26 lovas századból állott, Mecséry altábornagy vezénylete alatt; Komáromban és a Vág partján Davidovich altábornagy állott 3 zászlóaljjal és 16 lovas-századdal; Pesten és Kecskeméten volt elhelyezve Duka altábornagynak 4 zászlóaljából és 32 lovas-századból álló hadosztálya; Egerben és a Dukla-szorosban volt még 6 zászlóalj gyalogság és 20 lovas század. A magyar fölkelő hadsereg tehát május harmadik hetében egészben véve 20,000 gyalogosból és 18,000 lovasból állott; ebből Mecséry altábornagy hadosztályára 4000 gyalogos és 3000 lovas esett.

²⁾ Kivéve azt, hogy a három hadosztályt Davoust Bessiéres tábornagy, a tartalék-lovasság parancsnokának rendelte alá; ma nem neveznének ki a három hadosztály részére közös lovassági parancsnokot, hanem az egyes hadosztály-parancsnokok egyenesen a hadtest-, illetve hadsereg-parancsnokságnak lennének alárendelve.

s a 16. számú chasseur-ezredet azonnal Wolfsthalba küldte, azon meghagyással, hogy tájékozást szerezzen a Pozsony és Köpcsény felé vezető útról; a szemle alkalmával csak azt tudták meg, hogy Ligetfalut néhány száz gyalogos és kevés lovasság tartja megszállva, a mi az ottani viszonyoknak tényleg meg is felelt; a Ligetfalu és a Pozsony mellett táborozó osztrák csapatok hadi erejére, valamint a Ligetfalu és a folyam közt emelt sánczokra vonatkozólag a francia chasseurök puhatolása eredménytelen maradt.

Május 27-én Lasalle a 8-ik huszár-ezredet küldötte Köpcsény és Oroszvárra s így összeköttetést létesített Montbrun lovas hadosztályával, mely Rajka vidékén földérintő szolgálatot teljesített. Maga Lasalle figyelemmel kísérte egy tekintélyes hadoszlop mozdulatait, mely Gross-Enzersdorftól Marchegg felé előrenyomulni látszott.

Ez volt Bianchi vezérőrnagy dandára, mely Hoffmeister ama jelentésére, hogy az ellenség Hainburgot és Wolfsthalt megszállotta, 27-én Pozsonyba küldetett, s a melyet május 28-án a Sinzen-dorf alezredes vezénylete alatt álló Landwehr-dandár követett. A védő őrség ily megerősítése által teljesen biztosítani akarták a Pozsony melletti átkelő pontot, mert a generalissimus úgy vélekedett, hogy az Aspern melletti aratott győzelem után a döntő csapást a francziákra a Duna jobb partján kell mérni.¹⁾

A hídfőnél álló hadtest fővezényletét Bianchi vezérőrnagy vette át; a hadtest három gyalogdandárból állott, megfelelő számú löveggel és lovassággal, a gyalogság 5672 embert számlált, ezen kívül volt 870 lovas és 22 löveg.²⁾

Bianchi, a ki a gondolható legrosszabb viszonyok közt vette át a hídfő védelmét s azt heteken át dicsőségesen folytatta, mint ember és katona sok érdemet szerzett.

Az erődítmények állapota május 14-ike vagyis a munka beszüntetése óta alig változott; időközben talán a Pötschen szigeten

¹⁾ Bianchi tábornok a főhadiszálláson, Deutsch-Wagramban, május 26-án azt a rendeletet kapta, hogy a hány hajót csak szerezhet, azokat mind Pozsony mellett összegyűjtse, hogy itt a hadsereg tervezett átkelésére két hajóhidat lehessen készíteni.

²⁾ *Bianchi* vezérőrnagy dandárja állott:

dolgoztak, mert már a Bianchi megérkezése utáni napon a szigeten lévő erődítmények a Ligetfalu birtokáért vívott harcban szerepet játszanak; vajjon Bianchi csapatai erősítették-e meg a szigetet, vagy Hoffmeister katonái végezték-e a munkát, az a különböző iratokból meg nem állapítható.

Mindenesetre föltűnő, hogy a május 20-tól 26-ikáig terjedő időben a mikor nem állott ellenség a hídfő előtt, semmit vagy igen keveset tettek annak tökéletesítésére. Bianchi eme mulasztást mentegette, kimutatván, hogy május 18-tól kezdve 200—300 munkásnál többet nem szedhetett össze, pedig 6000 munkásra lett volna szüksége, hogy eme «terjedelmes» sánczmunkát ilyen rövid időben befejezhesse; úgy vélekedik, hogy a gyors építés szempontjából okvetlenül szükséges egy hajóhíd összeállítása, melyen a munkások, az anyag és az élelmi szerek a sánczok közé legyenek szállíthatók; végre a tábornok azt hiszi, hogy az ellenség nem tűrte volna, hogy a munka befejeztessék és Davoust hadteste, mely az Aspern melletti csata tartama alatt is a Duna jobb partján állott, a munkát könnyen megakadályozhatta volna.

Ezen mentegetőzés daczára maga Bianchi tábornok terjedelmes munkálatokhoz fogott.

Május 29-én a hídfőt megszállotta, a Pötschen szigeten erődítményeket emelt, Ligetfalu őrségét megerősítette, a falut körül-sánczolta, végre lovasságot küldött az ellenség ellen.

a 60. sz. Gyulai gyalog-ezredből 2 zászlóalj 1265 ember
 a 39 sz. Duka gyalog-ezredből 2 „ 914 „
 Gróf *Sinzendorf* alezredes dandárja:

Alsó-ausztriai Landwehr	}	Schönborn	1	„	640	„
		Gilais	1	„	538	„
		Fraschma	1	„	460	„
		Beisselt	1	„	435	„

Hoffmeister vezérőrnagy dandárja:

az 58. sz. Beaulieu gyalog-ezredből 2 „ 1420 „

a 3. sz. chevaulegers ezredből 7 lovasszázad 870 lovassal.

összesen 10 zászlóalj 5672 ember és 7 lovas-

század 870 lovassal.

Ezek mellé beosztva volt 16 hat fontos, négy 12 fontos ágyú és két hét fontos taraczk.

Lasalle tábornok jelentései, melyekben Ligetfalu és a Pötschen sziget erősebb megszállásáról értesít, a történetekkel teljesen megegyeznek. A tényleges viszonyoknak meg nem felelt Lasalle ama nézete, hogy az osztrákok az állásokat nem foglalták el egész terjedelmükben, hanem hogy az osztrák csapatok a Duna jobb partján csak ide-oda portyáznak.

Május 30-án reggeli 8 órakor jelenti Lasalle, hogy a Ligetfalu előtti terepet négy osztrák főtiszt megszemlélte, mely alkalommal ugyanitt több munkás volt jelen, a kik a szükséges eszközökkel voltak ellátva és úgy vélekedik, hogy mindez szoros kapcsolatban lehet az erődítés tervének végrehajtásával; két órával később jelenti, hogy kémszemléje alkalmával tényleg meggyőződött arról, hogy az erődítési munkálatok megkezdődtek.

Eme jelentések alapján a francia főhadiszálláson azt következtették, hogy az osztrákok Pozsony mellett a Dunán átkelni szándékoznak, mit Napoleon meg akarván akadályozni, parancsot adott Davoust tábornagynak, hogy «Ligetfalut, bármibe kerüljön is ez, foglalja el.»

Világos, hogy ez által az osztrák hadsereg a folyamon való átkelésben meg lett volna akadályozva; az osztrák fővezérletnek tehát gondoskodnia kellett volna arról, hogy a hadsereg ily esélyeknek kitéve ne legyen.

Davoust a reá bízott hadműveletet egy erőszakos kémszemlével kezdte meg, melyet *június 1-én* este hajtott végre. Miért választotta erre az esti homályt s miért végezte szemléjét oly nagy erővel, mind két tény nehezen tudnók igazolni.

Lasalle tábornok, a ki a kivitellel megbízott, még május 31-én kérdi, vajjon intézzen-e támadást a falu ellen, vagy sem, «mert gondolom», így szól jelentésében, «hogy az ellenség eléggé szervezett arra nézve, hogy vállalatunkat megakadályozza.»

A kémszemle kivitelére kirendeltetett: Lasalle hadosztályának 16. sz. chasseur-ezrede, a hessen-darmstadti gyalogság egy zászlóalja, a 85. sz. sor-gelegezred és négy ágyú. Tényleg azonban csak a hesseni zászlóalj, néhány chasseur és a tüzérek vettek részt a küzdelemben.

E csapatok este 7 óra 45 perczkor rohanták meg Ligetfalut, a wolfsthalai oldalról; a Pötschen szigeten fölállított két hat fontos

ágyú oldalról erősen tüzelt reájok; hogy a tüzet kikerüljék, a támadást mindjobban a falu délkeleti vége ellen intézték.

A falu eme részét a Duka és Gyulai ezredek tartották megszállva, melyek a támadást vitézül visszaverték.

Esti 10 órakor az ellenség a harczzal fölhagyott; a francziák kémszemléje eredménytelen maradt, mert azt, hogy az osztrákok Ligetfalut megszállva tartják, tudták a francziák már a kémszemle előtt is, azt pedig, vajjon vannak-e a falu mögött erődítmények, éjjel nem láthatták; de a kémszemlének az is volt egyik célja, hogy a francziák a falut hatalmukba kerítsék s e szempontból tekintve a vállalat kellő erő hiányában nem sikerülhetett.

Bianchi tábornok körülbelől 100-ra teszi az osztrákoknak az emberekben szenvedett veszteségét; a veszteséget kimutató lajstrom szerint a 39. sz. Duka-ezrednek volt két halottja; megsebesült 16 gyalogos és két tiszt; a 60. sz. Gyulai-ezredre nézve az adatok hiányoznak és ezeket a VI. hadtest összesítő kimutatásában sem találtuk; a francziák vesztesége 74 ember volt, kik három sebesült tűzért kivéve, a hesseni ezredhez tartoztak.

Nyilvánvaló volt, hogy a francziák ezen első kísérletükkel nem lesznek megelégedve, ezért Bianchi vezérőrnagy várta, hogy újabb támadást fognak intézni és pedig kellő erővel; az ütközetről szóló jelentésében, melyet június 2-án éjjeli 1 órakor Ligetfaluról a generalissimushoz küldött, lőszereket kér, úgy a gyalogság, mint a tüzérség részére, mert június 3-kára újabb ütközetet vár; sejtése helyesnek bizonyult.

Június 2-án a hadsereg vezérkari főnöke báró Wimpfen vezérőrnagy, érkezett Pozsonyba, hogy a hídfőt megszemlélje; a szemlénél elrendelte, hogy a vízkiömlés fölött azonnal hidak (2—2) készíttessenek el és e célból két hidász-század küldetett Pozsonyba; egyúttal meghagyta, hogy egy erődített vonal készítéséhez fogjanak, mely Ligetfalut dél felől körülzárja, jobb oldalon a pötscheni áig (400 lépéssel délnyugatra a ligetfalusi templomtól) húzódjék, baloldalon pedig a falu délkeleti oldalán elszigetelten álló ház-csoportnál végződjék.

Természetes, hogy eme sánczvonalt (11—11), mely öt sánczműből állott s a melyből ma már semmi sem látható, a rendelkezésre álló csekély munkaerővel egy nap (június 2-ika) folyamán

el nem készülhetett. Még akkor sem készültek volna el a munkával, ha azt nappal, az ellenség szeme láttára, folytatták volna. Tudnunk kell, hogy a gyalogságnak igen kevés sánccszere van, gyalogsági ásók akkor még nem léteztek, s ennél fogva leginkább polgári osztályhoz tartozó munkásokkal kellett dolgoztatni s a munkánál olyan sánccszereket kellett használni a milyenek ép kaphatók voltak. Ezen kívül tekintetbe kellett venni, hogy a híd fő védő őrsége a június 1-seje és 2-ika közötti éjjelen harcban volt, melyet 3-án korán reggel még nem pihent volt ki, miért is újabb nehéz munkára nem volt szorítható; az építés ennél fogva csak június 2-án késő este vette kezdetét.

A nappal csendesen múlt el és az ellenség a munkát éjjel sem zavarta meg.

Június 3-án reggel több francia lovas-csapat, melyeket később tetemesen megerősítettek, nyomult a wolfsthaliban táborból Ligetfalú felé; ezek voltak: a 8-ik huszárezred, továbbá Lasalle lovas hadosztályának 13-ik és 16-ik chasseur-ezrede, melyek körülbelül délutáni négy óráig az O'Reilly könnyű lovasezreddel csatároztak.

A mondott órában észrevehető volt, hogy tűzérsséggel ellátott erős gyalogsági oszlopok mozognak Wolfsthalból a hegyen keresztül Köpcsény felé; e községnél három támadó oszloppá alakultak, melyek közül a középső a köpcsény-ligetfalusi úton haladt előre és ezt jobbról és balról, irányt a község két végére véve, a másik két oszlop kísérte. Minden oszlop előtt egy csatár vonal mozgott; e vonal és az oszlop éle között voltak az ágyúk beosztva; Lasalle hadosztályának lovasezredei az oszlopok mögött csoportosultak. Az itt alkalmazott csapatok Davoust hadtestének Gudín hadosztályához¹⁾ tartoztak, számuk némelyek szerint 10,000, mások szerint 18,000 emberre rúgott, 20—30 ágyúval.

Ligetfaluban állott az 58. sz. Beaulieu-ezred, két ágyúval; Bianchi tábornok belátta, hogy a falu előtti be nem fejezett zárt sánccokat és erődöket oly nagy túlerővel szemben, a milyent Davoust

¹⁾ 15 zászlóalj, melyek részben a rajnai szövetség csapataiból állottak; bebizonyítható, hogy a küzdelemben részt vettek a hesseni csapatok és a 12., 21. és 85. francia gyalogezredek.

vezetett, sikerrel megvédeni lehetetlen s ezért elhatározta, hogy a küzdelmet a liget körüli sánczokra szorítja és meghagyta, hogy a Beaulieu-ezred ezek mögé vonúljon.

Chapui őrnagy, a második zászlóalj parancsnoka, kissé későn kapta e rendeletet, minélfogva az elvonulást későn foganatosította. Az ezred parancsnoka, Frœauf, többször megállította az első zászlóaljat, Bianchi tábornok egy tisztet küldött Chapuihoz, hogy őt a falu gyors elhagyására intse; az első zászlóaljnál egy löveg tengelye eltört s a löveget emberekkel kellett szállítani, mi az elvonulást késedelmezte; mindezek daczára még sem volt már annyi idő, hogy az egész második zászlóalj visszavonulhasson. Csupán $4\frac{1}{2}$ száznak sikerült kellő időben a sánczokba visszavonulni; $1\frac{1}{2}$ század, a zászlóalj-parancsnokkal együtt az ellenség kezébe került.

Alig vonult át a Beaulieu-ezred a hídon, az ellenség oszlopai Ligetfaluból már is előtűntek.

Hú képet kell alkotnunk magunknak a küzdő csapatok helyzetéről, hogy kellően méltányolhassuk azt a vitézséget, melyet azok a túlnyomó erővel szemben kifejtettek.

Egy gyöngye, alig egy méter vastag mellvéd, melyen az ellenséges ágyúk lövedékei akadálytalanul áthatoltak, volt az egyedüli fedezet; a vízkümlés a Duna vizének folytonos apadása folytán igen sekély lett s csupán a bal szárnyon nem volt átgázolható, más helyeken alig egy méter mély volt; a csapatok háta mögött a Dunán híd nem volt, vele szemben pedig túlerővel bíró ellenség állott.

Az ellenség a hidak felé (2—2) kezdett előnyomulni; egyik részről sem igen tüzeltek; de a mikor a három francia oszlop tömegei 200—250 lépésnyire közeledtek, akkor a védő őrség gyakorlása és tüzérsége a tüzelést nagy erővel kezdte meg, melynél a tüzérség kartácsokat használt.

A körülbelül 5000 embert számláló tömör oszlopok alig 500 lépésnyi szeles téren, a támadás minden előkészítése nélkül, nyomultak a sánczvonala ellen; manapság az ilyen támadás el sem lenne képzelhető s ha mégis megtörténnék, egyenlőnek volna tekinthető a szándékos öngyilkossággal.

A hihetetlen dolog azonban érthetővé válik, ha a terepviszonyokat és az akkor használt fegyverek hatását megismerjük.

A tüzérség nem támadhatott, mert nem volt olyan hely, a honnét a sánczot sikerrel lövetni lehetett volna. Ha föltételezzük, hogy a kérdéses területen a házak és más tárgyak akkor ép úgy állottak, mint ma,¹⁾ úgy a sánczvonatra csakis Ligetfalu délkeleti házcsoportja és az oroszvári Dunaág közötti térről lehetett egyenesen löni, az indirekt lövés az akkori lövegek szerkezeténél fogva (a mozsarakat kivéve) nem volt alkalmazható, de másrészt a távolság is nagy lett volna, mert a három és a hat fontos ágyúkkal, melyek akkor leginkább használtattak, csak 1200 legföljebb 1400 lépésnyire lehetett egyenesen löni; gurulatok hatása pedig, még sík és szilárd talajon is, csak 1500—1800 lépésre érvényesült. A 12 fontos ágyúkkal, melyek száma csekély volt, a lövés 1800, a gurulat 2000 lépésnyire volt lehetséges. Leghatásosabban működött a tüzérség a kartácscsal; melynek alkalmazásával a három és hat fontossal 400, a tizenkét fontossal 700 lépésnyi távoból löhetett.

A kartácsnak aránylag nagy hatásán alapult a tüzérség alkalmazása az ütközetben; a tüzérség a gyalogság tűzvonalaiba, vagy még előbbre vonult és kartácscsal lövöldözött. És ennél rendszeren nem érte nagy veszteség; mert a gyalogsági puska 600 lépésnyire vitt ugyan, de e távolságra 1.8 méter magas és 21.6 méter hosszú deszkafal alkalmazásával tett kísérleteknél minden 100 lövés közül csak egy talált; 400 lépésnyi távoból a lövések 11 %-a, 200 lépésnyi távoból a lövések 66 %-a és 100 lépésnyi távoból a lövések 75 %-a talált. Ha a puska fél ember magasságra irányított, a lövedék 200—250 lépésnél a földre csapódott és csak egyenes talajon, 2—3-szori újbóli fölcsapódás után vitt 400—500 lépésnyi távolságra; nagy emelékszög alatt kilöve, a lövedék 1000 lépésnyire haladt.

Ha meggondoljuk, hogy a puska úrmérete 17.5 mm. volt s így egy-egy katona kevés töltényt vihetett magával; ha meggondoljuk, hogy a töltéshez és a lövéshez tizenkét fogásra volt szükség, melyek mindegyike igen hosszú időt vett igénybe, hogy a szakaszok ösztüzét mindig dobpergés jelezte, hogy a harmadik sor, vagyis a puskák harmadrésze, a lövésben részt nem vehetett, —

¹⁾ Az 1809-iki terepviszonyok maig csak annyiban változtak, hogy a sánczvonat bal szárnyától kezdve, Ligetfalu keleti végéig új vasúti töltés húzódik.

akkor megértjük, hogy a tűzharcznak általában csak alárendelt szerep jutott osztályrészül és különösen a támadó félnek, épen a töltés körüli hosszadalmas eljárás folytán, le kellett mondania arról, hogy a döntő harcot tüzeléssel készítse elő, hanem arra kellett törekednie, hogy azt a támadó oszlop minél gyorsabb lökémével előidézze.

Az azon időkben kiadott hadparancsok ismételten elítélték a gyalogság korai tüzelését; minél gyorsabban bevesebben támadt az egyszerre alkalmazott tömeg, annál nagyobb eredményt reméltek az ütközettől.¹⁾

S ha a tömegek ilyen támadása a védők tüzelése következtében még sem sikerült, ez épen azt bizonyítja, hogy tüzzel való előkészítés nélkül, *pusztán* a tömeg támadása, lökeme által a tüzelő elleniséget visszavonulásra bírni akkor sem sikerült, most pedig még sokkal kevésbé sikerülhet.

Napoleonnak hatalmas támadó tömege elvérzett a Wagram melletti csatában, a 3. hadtest és a gránátosok golyói következtében; hasonlóképen az 1866. évi július 3-án szétrobbantották a porosz gárda-zászlóaljok, melyek Chlumot megszállva tartották, az 1. és 6. osztrák hadtestet; néhány év múlva pedig ugyane gárda ment tönkre, midőn a tüzelés által elő nem készített tömeges támadással St. Privatra tört.

Hasonló sors érte az 1809. évi június 3-án Gudín hadosztályát is Ligetfaluba mellett.

Esti 7 órakor tört e hadosztály sűrű tömegben a hídakra, de a sánctvonal előtt 200—250 lépésnyire oly heves puska- és kartács-tűz fogadta, mely a támadást teljesen megghiúsította.

Az oszlopok elei eljutottak ugyan egészen a vízkiömlésig; sokan, a tisztek példáját követve, a vízben gázolva iparkodtak a híd ledobott padlóit visszahelyezni, a védő őrség tüze azonban megghiúsította a merész vállalatot s körülbelül 1/4 órai küzdelem után a francziák Ligetfaluba vonultak vissza.

Kevés idő múlva a francziák a támadást ugyanazon módon

¹⁾ 31,000 gyalogosból, 6000 lovasból és 100 ágyúból álló támadó tömeg kísérlette meg a Wagram melletti csatában az osztrák centrumot áttörni; de nem sikerült.

és ugyanazon irányban ismét megújították; de a híd helyreállítását nem kísérelték meg, mert az első támadás alkalmával meggyőződtek arról, hogy a vízkiömlés könnyen átgazolható.

Az oszlopok élei minden akadály nélkül mentek át a vízen, sok helyen a mellvédre is fölhatoltak, de az osztrák gyalogság szuronyokkal fogadta őket, s a támadókat mindannyiszor visszaverte.

Ekkor nevezetes esemény játszódtott le.

A támadó oszlopok hátulsó csapatai tér hiánya miatt a közvetlen támadásban részt nem vehettek, s a nyílt teren, teljesen védtelenül, ki voltak szolgáltatva az osztrákok golyóinak. Bármennyire vitézül viselték is magokat e csapatok, még sem tudták tovább tűrni, hogy a leghevesebb tűzben tétlenül álljanak; fegyvert ragadtak tehát és a védő őrséggel *az első sorokban álló bajtársak fejei fölött* csatártüzet kezdtek.

A támadók ez által még kellemetlenebb helyzetbe jutottak. Velök szemben volt az egyre tüzelő ellenség, hátulról pedig saját bajtársaik golyói fenyegették őket; fölhagytak tehát a kísérletekkel, hogy a mellvédre fölhatoljanak s félig a vízben állva, a tüzet viszonozni kezdtek. Nagy hévvel folyt a harc mind a két részről, de végre is a támadók visszavonulásával végződött.

Ezen második támadás a harcászat semmiféle szabályaiban nem gyökerezik, s egyszerűen a véletlen s a kényszerhelyzet kifolyása volt. A francziák mindenek előtt szálfegyverrel támadtak, azután a hátulsó s végre az elől levő csapatok kezdtek meg a tüzelést.

A francia parancsnokoknak nem sikerült a visszavonulókat Ligetfalu előtt megállítani; csak a faluban kezdtek ismét gyülekezni, honnan nemsokára harmadszor is előre törtek.

Ez alkalommal csak 50 lépésre közelítették meg a vízkiömlést, néhányszor lőttek s ismét gyorsan visszavonultak.

A francia tüzérségnek mind a három támadásban igen csekély része volt, a Ligetfalu és az oroszári ág közötti szabad térről lőtt néhányat a sáncz bal szárnyára.

Míg a harc folyt, beköszöntött az est.

Bianchi tábornok ki akarta zsákmányolni a győzelmet s az ellenséget üldözni kezdte. A sánczvonalon belül, a két híd (2—2) mellett állott jobbra a 60. sz. Gyulai-ezred, balra a Schönborn

nevét viselő Landwehr-zászlóalj. A tábornok kérdé, kinek lenne kedve kirohanást tenni, mire Maurer, a Gyulai-ezred zászlótartója, azonnal a hídon végig rohant s példáját körülbelől 120 bajtársa önként követte; még a közel álló tisztek is hozzájuk csatlakoztak, az utánok nyomuló nagy tömeget azonban a tábornok kénytelen volt visszatartani, mert nem akarta, hogy az esti homályban bizonytalan küzdelembe rohanjanak, mielőtt még az ellenség állapotáról biztosat tudhatnának.

A hidakon és a faluig elterülő térségen oly nagy volt a halottak száma, hogy a kirohanó csapat csak lassan, lépést menve, haladhatott előre, azonban mégis eljutott Ligetfaluig, melyet az ellenség lángokba borított és elhagyott. A csapat bejárta a falu minden zúgát, számos sebesültnek segélyt nyújtott s néhány óra múlva visszatért a sánczok közé, mert az ellenség intézkedéseket tett, hogy a falut nagyobb erővel újra megszállja.

A védők veszteségét nem lehet pontosan megállapítani, de ez alig volt nagyobb, mint 360 ember, közte 13 tisz; ezek közt volt a Beaulieu-ezred 1 $\frac{1}{2}$ századának hét tisztje és 110 katonája, kik a visszavonulásra a parancsot későn kapták meg s foglyul estek.

A francziák veszteségére nézve az adatok szintén különbözök; Davoust tábornagy 700—800 halottat és sebesültet említ jelentésében; Wolfsthal és Köpcsény lakosai, kikhez a sebesülteket szállították, 3000—4000-re teszik a sebesültek számát. E szám akkor felelhet meg a valóságnak, ha fölteszszük, hogy e községekben az eddig folytatott küzdelemben megsebesült *valamennyi* francziát ápolták; június 3-án nem lehetett a francziáknak ily roppant vesztesége. Egy kém, a ki június 4-én Bécsből visszaütazott Győrbe, útközben találkozott 43 kocsival, melyeken 301 franczia sebesültet szállítottak.

Bianchi tábornok azonban az ellenség halottjainak és sebesülteinek számát mégis 3000—4000-re teszi.

A küzdelem után nagy öröm uralkodott a sánczokon belül. «A kimerült csapatoknak», írja a «Pressburger Zeitung» 1809. évi június 6-iki számában, «katonazene hangjainál frissítőket osztottak ki, s minden oldalról örömrivalgás hallatszott: Éljen a mi jó Ferencz császárunk és a mi vitéz hősünk, Károly főherczeg.»

E közben Bianchi tábornok összeállította a küzdelemről

szóló jelentését a generalissimus részére és előkészületeket tett újabb küzdelemre. Mindenek előtt löszereket kér a gyalogság és a tüzérség részére és pedig «oly gyorsan, a hogy az csak lehetséges», mert ha ezeket meg nem kapnám és holnap oly támadásnak lennék kitéve, mint a hogy tegnap voltam, akkor a löszereknek *nagymérvű és igen kárhozzatandó pazarlása* úgy gyalogságunk, mint tüzérségünk részéről, igen nagy zavarba hozhat engem.»

A küzdelemről szóló jelentés eme része nehezen érthető, mert az ellenség támadása épen a tüzelés következtében veretett vissza. Inkább az akkor szokásos irálynak dagályossága látszik ebben kifejezve s ma már másképen értelmeznők, mint abban az időben, midőn a szóvirágra nagy súlyt fektettek. A «haszontalanul alkalmazott tüzelés» által Bianchi tábornok talán csak azt akarja kifejezni, hogy sokat és gyorsan tüzeltek, hogy a löszerekkel nem takarékoskodtak; mert teljesen ki van zárva, hogy a nyílt szellemű Bianchi, a ki a hadsereg-parancsnoknak minden alkalommal jelentette, mit tehet vagy mit nem tehet az ellenség vállalatának meg hiúsulása után, ki világos előrelátással mindig a helyes gondolatot találja el, a ki fáradhatatlanul gondoskodott a kellő mennyiségű löszerről: lehetetlen, mondom, hogy egy ilyen katona a tüzelés értékét nem tudta volna kellőképen megbecsülni épen abban a helyzetben, a melyben hadteste akkor volt.

Az ellenség legújabb terveire vonatkozólag Bianchi azt véli, hogy az ellenség törekedni fog Ligetfalut megtartani; e helyet a jelentéstétel idején (július 3-án éjjeli 11 órákor) már meg is szállotta s az oda küldött járőröket minden ponton visszaverte. Az osztrák hadtest a hídfőbe be van zárva s e kényelmetlen helyzetből, Bianchi véleménye szerint, legcélszerűbb volna támadó előtörés által szabadulni; ettől azonban az ellenség túlnyomó erejére való tekintetből tartózkodnia kellett. Bianchi hiszi, hogy a védelmet tovább is sikeresen folytathatja, ha «*löszerekben hiányt nem fog szenvedni*». (Ez utóbbi szavak a jelentésben alá vannak húzva.)

Bianchi tábornok két Landwehr-zászlóaljat akar Marchegg-ről bevonni és egy hat fontos üteget kíván; fölhívja Mecséry altábornagyot, hogy az ellenséget Moson felől hátulról támadja meg; «ha az ellenség — mondja Bianchi — a hídfő közelében marad,

akkor a közel 10,000 főnyi védő őrséget ezen ostromhoz hasonló állapotból valami módon ki kell menteni.

Ez azonban sem az nap, sem a következő napokon nem következett be, hanem az ellenség ismételten megkísérelte a hídfő elfoglalását.

Június 4-én reggeli 4 órakor az ellenség 14 ágyút helyezett el a sánczok és a Ligetfalu közötti téren, 300—400 lépésnyire a sánczvonaltól, és délelőtti 10 óráig szüntelenül tüzelt a sánczokra és a hidakra, de a nélkül, hogy azokban nagyobb kárt okozott volna.

Délelőtt 10 órakor az ellenség a városra kezdett tüzelni; Bianchi azonnal megszüntette a védő tüzérség tüzelését, ezzel akarván elérni, hogy a francziák eme, a nemzetközi joggal ellenkező eljárásukat megszüntessék. A városi tanácshoz Bianchi átiratot intézett, melyben azon reményének ad kifejezést, hogy az ellenség ezen legújabb eljárása sokáig nem tarthat. Az ellenség délutáni egy órakor beszüntette a tüzelést és ágyúit hátrább vonta.

A június 4-iki ágyúzás aránylag nagy veszteséggel járt; 15 halott és 75 sebesült esett áldozatul; ennek magyarázatát abban találjuk, hogy az erődítmény több vonalát egész hosszában lehetett pásztázni s a csapatok az ellenség golyói ellen sehogy sem voltak védve; az erődítménynek 18 arcvonala volt, melyek közül nyolcat lehetett egész hosszában pásztázni. A város bombázása alkalmával több polgár megöletett és megsebesült, de a házakban a lövedékek kevés kárt okoztak.

Az ellenség vesztesége ismeretlen; három ágyúja leszereltette, de a délután folyamán Wolfsthalból hozott öt új ágyúval pótoltatott.

Már a hídfő bombázása alkalmával megkezdte az ellenség támadó erődítményeinek (12—12) építését; a június 4. és 5-ike közötti éjszakán a munkát majdnem befejezte s e mellett új ütegágyúkat is emelt. (13—13.)

Az ellenség fölhasználta a Ligetfalu keleti oldalán emelt lövegátöny előtt a vízár által kimosott gödröket (ezek még mai nap is léteznek), hogy azokban tüzelő állást foglaljon, s onnan szakadatlanul tüzelt mindenre, a mit az erődítményben csak megpillantott; a védő őrség homokzsákokat helyezett a mellvédre s

ezek mögött több napon át úgyszólván szakadatlanúl tüzelt az ellenségre.

A védő őrség is fölhasználta a június 4. és 5-ike közötti éjszakát, hogy részint a lakosság, részint a csapatok alkalmazásával az árkot mélyebbre ássa, a mellvédet emelje és megerősítse, és harántgátakat emeljen; a következő éjszakákon a javítást és az erősítést folytatták.

Különben mind a két fél meglehetősen passiv magaviseletet tanúsított; a francziák azért, mert meggyőződtek arról, hogy sem a város bombázása, sem a sánczok lövetése, sem pedig azoknak rohammal való támadása által onnan az osztrákokat kiszorítani nem fogják; az osztrákok pedig azért, mert kirohanást, melylyel egyes-egyedül sikerülhetett volna az ellenséget visszanyomni, az ellenség túlnyomó ereje miatt és még azért sem mertek kezdeményezni, mert az ellenség néhány száz lépésnyire az osztrákok sánczvonala előtt szintén sánczokat emelt. Bianchi tábornok csapatainak nemcsak a hídfőt kellett megvédelmezni, hanem a Duna bal partját, Dévénytől egész Somorjáig, őrcsapatokkal kellett ellátni; minek folytán kirohanás esetén tulajdonképen csak mintegy 5000 ember állott Bianchi rendelkezésére.

Az ellenség attól tartott, hogy június 3. és 4-én kezdeményezett sikertelen vállalatai után, az osztrákok támadni fognak és épen ezért nem tért vissza Köpcsény és Wolfsthalba, hanem Ligetfalutól délre ütött tábort, a melyben a pozsonyi várból tett megfigyelés szerint körülbelül 8000 ember volt.

A Duna folyton apadt, a vizkiömlés egyre sekélyebb lett, az árkok mélyítése lassan haladt előre, mert a talaj igen kavicsos volt, a sánczokhoz egyre könnyebben lehet hozzáférni; hogy ezt a védők legalább némileg megakadályozzák, az árkokban czölöpsort állítottak föl.

Ezen időbe (június 5—11) esik a Habern melletti (14—14) sánczok építése, hogy miután az oroszvári ág egyre jobban kiszáradt, a védő őrség ez oldalról jobban meg legyen védve; ugyancsak ekkor történt egy 36 emberből álló osztag kirohanása, melyet ez, a Pötschen szigetről a több száz franczia által megszállt Griechenau szigetre minden parancs nélkül kezdeményezett, a merész tettet azonban életével fizette meg; ugyanez időben a védők a

Pötschen szigeten két sánczot (15—15) emeltek, hogy magokat a francziák ellen Griechenau felől megvédjék.

Június 8. és 9-ike között éjszaka a francziák megkísérlették az átkelést Dévény mellett, de az ott állomásozó Landwehr-zászlóalj visszaverte őket; hasonlóképen nem vezetett sikerre, midőn a francziák kísérletet tettek a liget körüli erődítmény hídjait (2—2) fölgyújtani, mely czélból a június 10. és 11-ike közötti éjjelen több ember gyújtó szerekkel oda lopózott; de az őrség csakhamar észrevette és visszaüzte őket.

A francziák tetemesen megerősítették a Ligetfalu előtti támadó erődítések arczonalát; a 7 méter vastag mellvédek lőrészekkel voltak ellátva; a hídfő megtámadására azonban június 4-ike óta komolyabb lépést nem tettek.

Június 11-én a védők élénk mozgalmat vettek észre a Ligetfalutól délre fekvő táborban; csapatok vonultak el Oroszvár irányában s ezeket Wolfsthalból újabb csapatokkal pótolták; *június 12-én* reggel konstatalhatták, hogy a ligetfalusi táborban az ellenséges csapatok száma tetemesen apadt, az Oroszvár felé vezető úton pedig 16 ágyúval bíró tüzérséget pillantottak meg, mely az említett község felé menetelt; az üteggátonyok lőréseit a francziák elfődték.

Bianchi tábornok kémszemlét intézett Ligetfalu felé és a tüzérség is megkezdte a tüzelést az ellenséges üteggátonyra. Ez azonnal válaszolt; a Ligetfaluban elrejtett francia csapatokat fölriasztották, Wolfsthalból pedig egy csapatoszlop vonult ide. A hídfőről, valamint a várhegyről tett megfigyelések szerint 11 ágyú volt az üteggátonyban, 2000 ember állott Ligetfalu mellett és 3000 ember jött Wolfsthalból.

Miután az ellenség ereje megállapított, a kémszemle célja el volt érve; az ellenség még mindig oly erős volt, hogy a hídfőből kirohanást intézni nem lett volna tanácsos.

Igen érdekes Bianchi vezérőrnagy erre vonatkozó jelentése, melyet a generalissimusnak Deutsch-Wagramba küldött:

«Mivel csapataink igen kevés ellenséget láttak magokkal szemben, minden oldalról fölszólítottak, hogy kirohanást intézzek; minthogy azonban eme vállalat csak egyoldalú lehetett és egy pontra lett volna intézendő, a kirohanás tetemes veszteséggel járt volna, s ezenkívül nagyobb tervvel kapcsolatban nem volt folytat-

ható: fölhagytam e tervvel, annyival is inkább, mert az föladataimon kívül esett s arra vonatkozólag bővebb utasítással és föl-hatalmazással kellett volna ellátva lennem.

Eme jelentés egyaránt tanúságot tesz a csapat kitünő szelleméről és parancsnokának helyes gondolkodásmódjáról és előre-látásáról.

Azt ugyan remélhették, hogy a kirohanás az első mozzanatokban sikerülni fog, azaz hogy az ellenséget az üteggátonyból s az új sánczoktól kiverhetik, Ligetfalut újra elfoglalhatják, s oly állapotot teremthetnek, a milyen június 3-ika előtt volt. Sokkal nehezebb azonban arra a kérdésre felelni: mi a teendő ezután? Teljesen kellett mellőzni a szélesebb körű vállalatokat, mert ehhez hiányzott a szükséges erő, bármennyire is el volt gyöngítve az ellenség. A hídfőnél, a Pötschen szigeten és Habern mellett okvetlenül védő őrséget kellett hagyni, a Dévénytől Somorjáig terjedő folyamparton is őrködni kellett. Bianchi parancsnoksága alatt állott május 28-án 5672 gyalogos és 880 lovas; ez idő óta néhány száz ember elvérzett vagy megsebesült, s az erőfeszítő szolgálát, a sok munka, és az állandó táborozás a szabad ég alatt, bizonyára szintén apasztotta a hadtest számát.

Ha a hídfőnél, mely arczvonalban számítva 1700 lépésnyi kiterjedéssel bírt, ugyancsak 1700 emberből álló védő őrséget gondolunk, a Pötschen sziget és Habern őrizetére 400 embert, a Duna bal partjának megfigyelésére 400 embert és 200 lovaszt számítunk (ez utóbbiakra 20 kilométer hosszú folyampart őrizete lenne bízva), akkor a kirohanásra 3000 gyalogos és 600 lovas, vagyis egy gyalogsági és egy lovasezred maradna, melyet azonkívül még a győzelem kizsákmányolásánál igénybe kellene venni.

Mit is kezdetne e két ezred a nagy túlerővel szemben, különösen, miután tudva volt, hogy az olasz alkirály már útban van Gráczból Győr felé, hogy Napoleonnak segítségét hozzon.

Egy csöppet sem habozunk kimondani, hogy sokat nem ért volna az olyan kirohanás, melynek nem lett volna egyéb célja, mint az ellenséget sáncaiból kivenni és a mely igen nagy emberáldozatot követelt volna. A védő őrség föladata volt, a hídfőt a fő-sereg részére föntartani és nem lehetett föladata oly vállalatokba bocsátkozni, melynek állandó értékét a rendelkezésre álló eszközök

zök mellett biztosítani nem lehetne, s csak azt a kényszerűséget teremti vala, hogy a védő őrség szenvedett vesztesége a főszereg rovására pótolassék.

Ha a sánczokkal szemben álló ellenség számra nézve gyöngé lett volna s így kilátás lehetett volna, hogy az ellenség által emelt erődítmények csekély áldozattal elfoglalhatók, esetleg szétrombolhatók, ez esetben a kirohanásnak még akkor is lett volna jogosultsága, ha ez a parancsnok kitűzött föladatába szorosán nem is tartozik vala.

Az ellenség mozdulatai, melyeket június 11 és 12-én tett, abban lelik magyarázatukat, hogy József főherczeg a magyar fölkelő sereggel és János főherczeg az osztrák sereg egy részével Győr felé vonultak.

A háború kitörése alkalmával János főherczeg Velence területét támadta meg és többszörös küzdelem után sikerült neki az olasz alkirály seregét Vicenzán túl visszaszorítani.

Ama szerencsétlen harcok után azonban, melyeket a főszereg a Duna völgyében vívott s melyek azt Ausztriába visszavonulni kényszerítették, János főherczeg visszahívatott; május 1-én kezdte a visszavonulást, de csak június 13-án érkezett 21,000 gyalogossal és 4000 lovassal Győrbe, hol József főherczeg egy 9000 gyalogosból és 7000 lovasból álló magyar fölkelő hadsereget gyűjtött össze. Ezen késedelmezést az okozta, hogy János főherczeg seregének egy része védő célelokból Tirolba, Horvátországba és Dalmáciába rendeltetett s hogy a sereg előrenyomulását az ellenség több ízben gátolta.

A Győr melletti erődök, lehetőleg gyorsan helyre állítottak, s más erődítmények egész sorozata kezdetett a Rába és a Rábca között.

Jenő alkirály, ki mindig János főherczeg nyomában volt, Davoust hadtestének egy része által hadseregét 40,000 emberre emelte és június 14-én megtámadta a két főherczeg hadseregét, mely a Rába és Pansa folyó közt táborozott s az osztrák-magyar sereget Komáromba szorította vissza.

Győr ostrom alá vétetett és június 22-én magát megadta.

Pozsonynál *június 13 és 14-én* az ellenség 16 mozsár számára gátonyt emelt a hídfő előtt és ott egyelőre hat mozsarat helyezett

el, 14-én este 10 órakor pedig megkezdte a hídfő lövetését, melylyel csak 15-én reggeli négy órakor hagyott föl; a reá következő éjjel a lövetést újra kezdte, 16-ika reggelig folytatta s ugyanaz nap nap este még egyszer ismételte; 17-én reggel a mozsarakat Győr ostromlása céljából elszállították.

A hídfő lövetése alkalmával öt ember elesett és huszonhat megsebesült.

Június 18-án este Bianchi tábornok kémszemle céljából egy kisebb csapatot küldött Oroszvárra, mert az a hír járta, hogy az ellenség, a mikor erejét Ligetfaluban tetemesen leszállította, Oroszvárt is elhagyta. Bianchi tábornok a 39. sz. Dukaezredbeli Pustelnik főhadnagyot bízta meg, hogy június 18-án este ötven emberrel hajózzon a folyam mentén Oroszvárig és az ellenség viszonyai felől tudomást szerezzen.

Pustelnik Oroszvár fölött kötött ki, körülbelül két kilométernyire a falutól, őrséget rendelt a hajó őrizetére s néhány emberrel titokban a faluba ment, hová a délután folyamán 260 francia érkezett négy ágyúval; őrség sehol sem volt, még az ágyúk mellett sem. A francziák a házakba visszavonulva aludtak; könnyen meg lehetett volna őket támadni, ágyúikat elvitetni és valamenynyit foglyúl ejteni; Pustelnik azonban, a kinek szigorúan megparancsoltattott, hogy portyázása alkalmával a lehetőségig titkosan járjon el, erre nem csábította el magát. Az osztrák hadsereg ugyanis Pozsonyon kívül még e helyet szemelte ki, hol esetleg a folyamon átkelhet, s ezért nem akarta a francziák figyelmét ezen átkelő helyre fölhívni. Pustelnik beszélt a község bírójával, fölvilágosításokat nyert tőle és végül sikerült neki hajójához teljesen észrevétlenül ismét visszajutni, melylyel azonnal a folyam bal partjára evezett, onnan pedig Pozsonyba a hídfőhöz tért vissza.

E közben János főherczeg hadteste Komáromból a Nagy-Csallóközbe érkezett. A generalissimus terve szerint Győrt föl kellett volna szabadítani s e célból szükséges lett volna Csicsó mellett hajó-hídat rögtönözni, melyen a hadtest a folyamon átkelhetne.

E terv azonban nem valósult meg.

A TÖRÖK IDŐSZÁMÍTÁSRÓL.

Knauz Nándor különben kitűnő «*Kortan*»-ának az a néhány sornyi szövege, mely a török időszámításnak van szentelve, talán leggyöngébb részét képezi a munkának; pedig azon fontosságnál fogva, melylyel a török források a magyar történetírásra nézve bírnak, az e források követte időszámítás helyes ismerete nem lehet «ránk nézve közönyös» dolog.

Mindenekelőtt is azon régi téves állítással találkozunk a könyvben, hogy Mohammednek Mekkából Medinába való futása a mi időszámításunk szerint a Krisztus utáni 622-dik évnek július 16-ára, mások szerint 15-ére esik és hogy miután e futás egy pénteki napon (július 16-án) történt, azért a törökök e napot ülik a mi vasárnapunk helyett. A tudós szerző hivatkozik dr. Ideler könyvére, de úgy látszik rosszul olvasta el az illető passzust.¹⁾

Knauz továbbá még megjegyzi, hogy ismét mások szerint e futás *előbb* történt, és idézi Achmed ben Juszuft, ki szerint «ez (tudni illik a török) évszámítás a Medinába futást két hónal megelőzi.» De ha az időszámítás a futást megelőzi, úgy a futás csak a hidsre első évének első napja után két hónappal *később*, azaz csak rebi-ül-evvel, a harmadik török hónap, elsején történhetett. De a mint azonnal látni fogjuk, e dátum sem helyes és a hibát vagy Achmed ben Juszuf pongyolaságának vagy fordítója tévedésének kell tulajdonítanunk.

¹⁾ «Es ist ein ziemlich allgemeiner Irrthum der europäischen Chronologen, dass die Epoche der Hedschra der eigentliche Tag der Flucht Mohammed's sei. Schon aus dem Artikel *Hegrah* bei d'Herbelot kann man sich eines Bessern belehren.» «*Handbuch der Chronologie*». 2. köt. 485. 1. — Herbelot említett czikke azonban alig fogja az olvasót meggyőzni.

Mielőtt azonban e pont tisztázásához fognánk, és a futás¹⁾ időpontjának meghatározását megkísértenők, czélszerű lesz a török év és hónapok tartamával megismerkednünk, mert a mint látom a «Török Történetírók» első kötetének számos jegyzetéből, még török speciálistáink sincsenek tisztában e ponttal.²⁾

Abu' lhaszán Kusjár szerint³⁾ a zil-hidse hónapnak van 29 napja és (azonkívül) még $\frac{1}{5}$ (és) még $\frac{1}{6}$ (tehát összesen $29\frac{11}{30}$) napja; és ha e törtszámoknak (az évek folytán meggyűlt) összege többre rúg egy fél napnál, úgy a zil-hidse hónapban (nem 29, hanem) egygyel több (azaz 30) napot kell számítani és az (ily) évnek (tehát nem 354, hanem) 355 napja van. Az ily esztendő szökő év. Ily szökő évből (pedig) 11 esik minden 30 éves időkörré.» A zárjelbe igtatott kiegészítések segélyével az olvasó könnyen megértheti Abu' lhaszán magyarázatából az arab időszámítás alapelvét, és ez írónak csakugyan igaza van. Mert a csillagászok számítása szerint egy holdév, melyet az izlám követői mindenhol időegységül használnak jelenleg, áll 354 napból, 8 órából, 48 perczből és 36 másodperczből. Ha a másodperczeket elhanyagoljuk, evvel oly hibát követünk el, mely csak 2400 év elteltével fog egy egész napra rúgni. A törökök most (1894—5-ben) a hidsre 1312. évét írják; időszámításuk tehát csak körülbelül egy fél nappal tér el a valóságtól. Ha pedig a fönnebb adott órákat és perczeket 30-czal szorozzuk, úgy éppen 11 napot kapunk eredményül.

¹⁾ Mint látom, Thúry József nem szereti e szót. Szerinte «hidsre» vagy «hidsret» valódi jelentése «kiköltözés», különösen Mohammed próféta elköltözése (nem pedig futása) Mekkából Medinába. Reiske szerint Idelernél «hidsre» annyit jelent, mint «abitus a cognatis et amicis». (Id. köt. 482. l.) Ennek megmagyarázására meg kell jegyeznem, hogy a proféta előtti időben az arabok még saját íróik vallomása szerint is «pogányok» voltak, azaz bálvány-inádók. Albiruni, egy arab tudós, szerint, ki a hidsre 362. évében (Kr. u. 973-ban) született és a 440. évben (1048-ban) halt meg, a proféta azért költözött el Medinába, hogy «a mekkai hitetlenek részéről számára előre készített szerencsétlenségektől megmeneküljön.»

²⁾ A kiadó folyvást megrója pl. Szulejmán szultán napló-íróit, a miért hogy a maguk időszámítását sem ismerik. Ha az eféle «tévedés»-ek számára külön index került volna, ez hosszabbra nyúlt volna annál, mely a «Hammer József hibái»-nak van szentelve.

³⁾ Munkája (kéziratban) idézve dr. Idelernél, 480. l.

Annak megítélésére tehát hogy valamely adott év szökő év-e vagy nem a 30 éves időkörben, az illető évet 30-czal el kell osztanunk. Ha már most a maradék $\frac{11}{30}$ -dal szorozva többet ad egy félnapnál, (azaz legalább $\frac{16}{30} = \frac{30-14}{30}$ napot), úgy az adott év szökő év; ellenkező esetben pedig nem. A «Calendar» czikk írója az «*Encyclopaedia Britannica*» legújabb kiadásában, e föltételt igen elmésen a következő képlettel fejezi ki. Ha az adott évszámot Y-nal jelöljük, úgy az illető év szökő év, ha

$$\frac{11Y + 14}{30} \text{ maradéka} < 11$$

Azaz ha a hidsre adott évet szorozzuk 11-gyel, az eredményhez hozzá adunk 14-et és az összeget elosztjuk 30-czal, úgy az illető év szökő év, ha a maradék 11-nél kevesebb. Így pl. a jelen török év a hidsre 1312. éve, maradékul 16-ot ad s azért nem szökő év. Ellenben a hidsre 1314. éve maradékul 8-at ad és azért szökő év lesz.

Ugyanazon író szerint a már elmúlt szökő évek számát a következő képlet adja:

$$\frac{11Y + 3}{30}$$

Ha pedig az adott évet is hozzá számítjuk, úgy a szökő évek összege $\frac{11Y + 14}{30}$, mint fönnebb. A két képletből kapott eredmények különbsége helyesen $\frac{11}{30}$ -dot ad.

Ha még fölemlitem azt, hogy a 12 török hónapból a 6 páratlan számúnak 30 napja, a 6 páros számúnak pedig 29 napja van egy közönséges évben, és az utolsó hónapnak, zil-hidsének, mint már említettem, 30 napja szökő évben, úgy ismerjük az arab és török csillagászok időszámításának rendkívül egyszerű rendszerét.

De a közéletben a proféta követői nem a kalendáriom után indulnak, hanem a hold halovány sarlójának első megpillantásától ¹⁾

¹⁾ L. pl. az Idelernél közölt kivonatot. «Der Tag, an welchen der Neumond zuerst gesehen wird, ist der erste Tag des Monats. Wenn der Himmel zur Zeit des Neumondes etwa mit Wolken bedeckt ist, so kümmert man sich nicht viel darum, ob man den Monat einen Tag früher oder später anfängt.» Niebuhr's *Beschreibung von Arabien* 109. lap. — Hasonlót

alkonyatkor számítják a hónap és a naponkinti alkonyattal az éjnap ($\nu\chi\theta\acute{\rho}\mu\epsilon\rho\omicron\nu$) kezdetét. Ha tehát az újhoid idején a borúlt idő miatt nem láthatják a hold sarlóját, 30 napot számítanak egy hónapra, akár 30 akár 29 napra szabja a kalendárium az illető hónap hosszát; és viszont ha alkonyatkor megpillantják az újhoidat, egy hónap 29-én, azonnal megkezdik az új hónapot, bármit hirdessen is a kalendárium. Erre nézve elég példát találhatunk pl. Szulejmán szultán naplóiban.¹⁾ Ily módon azért nagyon messzire nem tévedhetnek el, mert 29 napnál kevesebbre, vagy 30-nál többre sohasem szabják a hónapot s maga a hold szabályozza időszámításukat. De másrészt ez az önkényes eljárás zavart okoz a történetírásban és azért a török és keresztény források adta dátumok összehasonlításánál, a török dátum egy vagy két nappal különbözhet a kiszámított megfelelő keresztény dátumtól, már csak azért is, mert a törökök, különösen régebben, majd a július 15-ével, majd pedig az ugyanazon hó 16-ával kezdődő időszámítást használták.²⁾ Az ara-

ír Cantimir is. «Mahomet, lorsqu'il introduisit sa religion dans le monde, donna pour la commencement de la nouvelle lune, cette règle générale au peuple ignorant l'astronomie: *Quand vous verrez la lune, commencez le jeûne: Quand vous verrez la lune, célébrez le Bairam.*» És alább: «Ils (les Turcs) ne commencent jamais leur Ramazan ou Bairam, que quelqu'un n'est attesté qu'il a vu la nouvelle lune.» *Histoire de l'Empire Ottoman* p. XI. XII. — További részleteket l. az idézett két munkában. — L. azonkívül Albiruni fejezetét is «A ramadán azaz böjtölő hónap hosszáról» és különösen kemény megjegyzéseit egy vele egykorú «hitetlen» vallásfelekezetről, kik a koránt félre magyarázták és csillagászati úton akarták a ramadán elejét és végét megállapítani, a próféta azon világos parancsa ellenére, hogy «midőn látod az újhoidat, kezd meg a böjtöt; midőn látod az újhoidat, szünj meg böjtölni.»

¹⁾ A «Török Történetírók» 1-ső kötetében. Ily példák egy 29 napos mohárrem (338, 356. ll.), 30 napos szafar (344, 359. ll.), 29 napos rebi-ül-evvel (360 l.), 30 napos sában (304. l.), 29 napos ramazán (307, 347. ll.). 30 napos sevvál (311, 349. ll.), 29 napos zil-kade (350. l.), 30 napos zil-hidse közönséges évben (353. l.), 29 napos zil-hidse szökő évben (321. l.). Ha t. i, az utolsó hold napjainak száma mérvadó volna; de a mondottak folytán szökő évnek csak úgy állíthatjuk egész biztosan egy évet, ha 355 nap van benne, különben nem. — Navoni közöl egy török rusznámét (azaz naptárt) a hidsre 1224. évére. (63. l.), melyben 7 hold napjainak számai «hibásan» (legalább Thúry fölfogása szerint) és csak 5 holdéi vannak helyesen adva-

²⁾ Így pl. Szulejmán 1526-ki naplója az előbbi, a többi napló az utóbbi számítást használja.

boknál még az is zavarja a megszabott rendet, hogy a 30 éves idő-kör 15. évét és nem a 16-át teszik meg szökő évnék.¹⁾ A dátum-zavarás azonban oly gyakori esemény a törököknél, hogy kommentárt és hosszú magyarázó jegyzetet írni e miatt minden egyes esetben, a mint ezt Thúry József tette, szerény véleményem szerint merő idővesztegetés.²⁾

A nyugati írók sokszor azután még avval nagyítják a hibát, hogy eltévednek az illető dátumoknak a megfelelő keresztény dátumokra való átszámításánál s tudtommal eddig hiányzott egy oly rövid eljárás, melynek segítségével két egymásnak megfelelő dátumot gyorsan összehasonlítani, s ilyképen az átszámítás helyességét függetlenül ellenőrizni képesek voltunk volna. E hiányon segitendő összeállítottam a következő hét táblát. Az eljárás a következő. Akár Kulik táblái segítségével, akár a Knauz közölte másik és nézetem szerint sokkal egyszerűbb eljárással átváltoztatjuk az egyik dátumot a megfelelő másik dátumra. Azután meghatározzuk a mindkét dátumnak megfelelő heti napot az itt adott táblák segítségével s ha mind a keresztény, mind a török dátum ugyanazon heti napot adja, úgy az átszámítás pontosságáról megnyugodhatunk. Ha pedig a két dátum két különböző heti napot ad, és a különbség csak egy vagy két napra rúg, úgy valószínűleg a török dátum lesz módosítandó. Szerencsénkre a törökök többnyire maguk is fölemlítik a hét napját a dátumnál, s ily esetben semmi kétség sem foroghat a felől, hogy mely napot értik,³⁾ mert a hét napjait persze nem változtatják meg oly önkényesen, mint a hónapokéit.

¹⁾ Ulugh Bégh, Idelernél 481. l. — 15 év alatt a törtszámok meggyült összege éppen $5\frac{1}{2}$ napra rúg.

²⁾ Mint alább látni fogjuk, a törökök egy 8 éves időközt használnak a 30 éves helyett, a mi további zavart okoz időszámításukban.

³⁾ Azért nem értem, miért habozik Thúry József ily esetben. Így pl. említett könyvének 181. lapján egy Szeád-eddin közölte dátumhoz, «898. év zil-hidse 7., pénteken» jegyzetben hozzáteszi «1493 szept. 19., csakhogy akkor csütörtök volt.» Ebből a napnál világosabb, hogy a török forrás u. a. év szept. 20-át, pénteket érti. — Persze gondatlanságból eredő komoly botlás ellen nem védnek meg e táblák sem. Gondatlan számítás ellen épp úgy, mint a halál ellen, nincs orvosság. — A törökök használnak napi (solaris) évet is és ennek megfelelő hónapokat, de ezeket sem használják elég gonddal.

A közölt hét tábla szerkezetét igen egyszerűen és röviden a következőképen magyarázhatom meg. Először is a keresztény időszámításnál, mely czélra az I—V-ig számozott táblák használandók, mindegyik táblában találunk egy M-mel jelölt rovatot. Az ezen rovatban talált szám mutatja azon maradékot, mely az egy bizonyos dátum óta ¹⁾ elmúlt napok számának 7-tel való elosztásánál fönmarad. Mint látjuk, a maradék változik századról századra, másképen az ó, másképen az új naptár szerint; változik továbbá évről évre, hónapról hónapra, és napról napra. Ha tehát a föladott dátumban az év két első és két utolsó számának, a hónapnak és napoknak megfelelő négy maradékot összeadjuk, és az ilyképen nyert összeget az V. táblában ismét fölkeressük, azonnal megtaláljuk a heti napot. Így pl. az angol nagykövet jelentése szerint a keresztési csata döntő napja 1596 október 16., egy szombati nap volt. A 15-nek megfelel az ó-naptárban 4, 96-nak 1, októbernek 0, 16-nak 2. A négy maradék összege $(4 + 1 + 0 + 2) = 7$ és ennek az V. táblában csakugyan szombat felel meg. A hazai források szerint október 26-án volt a csata. Az új styl szerint 15-nek 1 felel meg; 96-nak és októbernek ismét 1 és 0, és 26-nak 5. A négy maradék összege ismét 7, tehát helyesen szombat.

Hogy a táblák használásánál még avval se kelljen törődnünk, hogy szökő évvel vagy közönséggel van-e dolgunk, Mons. Éd. Lucas ²⁾ azon elmés ötletre jutott, hogy a keresztény éveket már-

¹⁾ T. i. a keresztény időszámítás előtti 1. év február 28-a óta. Ez az év a megelőző század utolsó éve volt ép úgy, mint 1900 a jelen század utolsó éve lesz, ámbár a párisiak legnagyobb része azon fonák véleményben él, hogy az azon évre tervezett kiállításukkal a jövő századot fogják inaugurálni. — Thúry József is ily hiedelemben él, mert a «*Török Történet-írók*» I. köt. 259. lapján azt írja, hogy Szulejmán «a hidsre X. századának kezdetén, vagyis (?) 900-ban, azaz 1494-ben született.» Ha e szultán csakugyan a hidsre X. századának kezdetén született, úgy csakis 901. moharrem 1-je azaz 1495 szept. 20 után születethett és azért a mohácsi csata évében csak 31. évét töltötte be és nem a 32-et mint Thúry állítja. — Figyelmeztetni kell olvasóimat, hogy a Kr. e. 1. és Kr. u. 4. év mint szökő évek szerepelnek a III. táblában, de Augustus császár parancsára a naptár javítása céljából közönséges évekké lettek számítva.

²⁾ Táblái, melyeket az Association française pour l'avancement des Sciences, 1883-ban, Rouenban tartott vándorgyűlésén ismertetett, ugyanazon

I. tábla.

Ó-naptár			M
0	7	14	5
1	8	15	4
2	9	16	3
3	10	17	2
4	11	18	1
5	12	19	0
6	13	20	6

II. tábla.

Új styl	M
15 19	1
16 20	0
17 21	5
18 22	3

IV. tábla.

Hónap	M
Márczius --	3
Április --	6
Május --	1
Junius --	4
Julius --	6
Augusztus	2
Szeptember	5
Október --	0
November..	3
December	5
Januárius..	1
Februárius	4

III. tábla.

A keresztény század folyó éve										M								
00	06	--	17	23	28	34	--	45	51	56	62	--	73	79	84	90	--	0
01	07	12	18	--	29	35	40	46	--	57	63	68	74	--	85	91	96	1
02	--	13	19	24	30	--	41	47	52	58	--	69	75	80	86	--	97	2
03	08	14	--	25	31	36	42	--	53	59	64	70	--	81	87	92	98	3
--	09	15	20	26	--	37	43	48	54	--	65	71	76	82	--	93	99	4
04	10	--	21	27	32	38	--	49	55	60	66	--	77	83	88	94	--	5
05	11	16	22	--	33	39	44	50	--	61	67	72	78	--	89	95	--	6

NB. Az új év márczius 1-jén kezdődik.

V. tábla. — Keresztén és török naptár.

A hét napja	M	A hó napja						
		1	8	15	22	29		
Vasárnap. --	1	1	8	15	22	29		
Hétfő -- --	2	2	9	16	23	30		
Kedd --- ---	3	3	10	17	24	31		
Szerda... --	4	4	11	18	25	.		
Csütörtök --	5	5	12	19	26	.		
Péntek... --	6	6	13	20	27	.		
Szombat... --	0	7	14	21	28	.		

VII. tábla.

Hold	M	Hold	M	Hold	M
moharrem	0	dsemázi I	6	ramazán	5
szafar	2	dsemázi II	1	sevval	0
rebi I	3	redseb	2	zil-káde	1
rebi II	5	sábhán	4	zil-hidse	3

VI. tábla. — Török naptár.

Maradék A	Maradék B									
	0	1	2	3	4	5	6			
0	8	—	—	1	6	4	2	0	5	3
1	9	17	25	5	3	1	6	4	2	0
*2	*10	*18	*26	2	0	5	3	1	6	4
3	11	19	27	0	5	3	1	6	4	2
4	12	20	28	4	2	0	5	3	1	6
*5	*13	*21	*29	1	6	4	2	0	5	3
6	14	22	30	6	4	2	0	5	3	1
*7	15	23	—	3	1	6	4	2	0	5
—	*16	*24	—	0	5	3	1	6	4	2

Oszd el a hidre évet 30-czal és keresd föl a maradékokat az A rovatban.
 Az osztásból eredő hányadost oszd el 7-tel és keresd föl a maradékokat a B csoportban.
 A *gal jelölt évek szökő évek.

czius 1-jével kezdje s ilyképen szökő években februárius 29-e, a külön nap, az év végére jut ép úgy, mint zil-hidse 30-a a török szökő évben. Ez a táblák szerkezetét fölötte egyszerűsíti. Azért, ha januárius vagy februárius havára eső dátummal van dolgunk, azj évszámból egyet levonunk. Így pl. 1584-iki január 11-ét úgy számítjuk, mintha az elfogadott időszámítás szerint 1583 jan. 11-ével volna dolgunk. A négy maradék (1, 5, 1 és 4) összege 11, melynek szerda felel meg. Figyelmeztetésül januárius és februárius havai e miatt a IV. táblában december után vannak helyezve.

A török időszámításnál a táblák szerkezete nem egészen ilyen egyszerű ugyan, mert a török heti napok 7×30 azaz 210 éves időkörben ismétlődnek és nem 7×4 azaz 28 éves időkörben mint a keresztény naptárban. De az eljárás még mindig igen egyszerű. A hidsre föladdott évét elosztjuk 30-czal s a maradékot fölkeressük a VI. táblában, az *A.* rovatban; a hányadost pedig újra elosztjuk, ezúttal 7-tel és az új maradékot fölkeressük a *B.* csoportban. A két rovat keresztezésénél található szám a többi táblának *M.*-mel jelölt rovataiban található maradék számnak felel meg s a további eljárás ugyanaz, mint a keresztény időszámításnál, mint ezt egy-két példában azonnal megmutatandom.

Cantimir ¹⁾ idézi a következő passzust III. Murád szultánnak egy II. Rudolf császárhoz intézett leveléből (lettres authentiques): «Január hava első napján az Úr Jézus . . . 1584. évében, mely nap ugyanaz, mint zil-hidse hava 27-e, a mi nagy prófétánk átköltözésének 991. esztendőjében. «991-et elosztva 30-czal, a maradék 1. A hányadost (33-at) elosztva 7-tel, a maradék 5. A VI. táblában az *A.* alatti 1 és *B.* alatti 5-nek 2 felel meg maradékul, zil-hidse hónapnak 3, 27-nek pedig az *V.* táblában 6. A három maradék (2 + 3 + 6) összege 11, tehát szerda. Mint tudjuk, a törökök a keresztény dátumoknál még az ó naptárt használják; tehát miután január 1. ó naptár szerint ugyanaz mint jan. 11. az új-styl szerint, e nap 1584-ben csakugyan szerdára esett, mint ezt fönnebb kiszámítottuk.

társulat közlönyében jelentek meg. De nehézkes szerkezete miatt a III. tábla eredeti alakján változtattam. Jelen alakjában sokkal könnyebben használható.

¹⁾ Id. m. I. köt. XIII. l.

Továbbá III. Mohammed szultán azt írja Erzsébet angol királynőnek, hogy a keresztési csata döntő napja 1005. rebi-ül-evvel 4-e, egy szombati nap volt. Az 1005-nek megfelelő A. maradék 15, a B. maradék 5; e kettőnek megfelelő 0; rebi-ül-evvel hónapjának 3; 4-nek 4. Az összeg $(0 + 3 + 4) = 7$ tehát csakugyan szombat.

A hidsre 1. éve moharrem 1-jének megfelelő maradékok összege pedig $(5 + 0 + 1) = 6$ azaz péntek. Tehát e táblák a július 16-ával kezdődő időszámítás szerint vannak szerkesztve.

Még csak a VI. tábla szerkezetének elméletét kell itt röviden megmagyaráznom.¹⁾ Egy közönséges török év 354, a szökő év 355 nappól állván, 7-tel elosztva az előbbi szám 4-et, az utóbbi 5-öt ad maradékul; tehát a VI. táblában függőleges irányban az M. maradékok majd 4-gyel majd 5-tel szaporodnak, a szerint, a mint szökő év vagy nem a megelőző év. Másrészt a 30 éves időkör 19 közönséges és 11 szökő évből, tehát összesen 10631 nappól áll; e szám 7-tel elosztva, maradékul 5-öt ad. Tehát vízszintes irányban ugyanazon táblában az M. maradékok 5-tel szaporodnak vagy 2-vel fogynak.

Mint látjuk, e tábla az elfogadott időszámítás szerint matematikailag pontos a hidsre első 2400 éves időkorére s azért inkább érdemli meg az örök «újhold-mutató tábla» nevét, mint a Navoni közölte²⁾ hasonló tábla (dsedveli gurre nüma), melyet szerinte egy a 17. század második felében élt Darendeli Mehemed efendi nevű török talált föl.³⁾ Mint már Ideler kimutatta,⁴⁾ ez utóbbi tábla egy

¹⁾ E táblát egy az «Encyclopædia Britannica» említett IV. kötetében közölt hasonló, a török új-év napját mutató tábla terve szerint szerkesztettem.

²⁾ A gr. Rzewusky szerkesztette «*Fundgruben d. Oriens*» IV. k.-ben 66. l.

³⁾ A 8 éves időkör szerinti számítás nyomaival azonban már I. Szulejman szultán naplóiban is találkozunk. Ezekben ugyanis a 932. év közönséges évnék, a 935. és 938. évek szökő éveknék vannak számítva; a mi összevág a 8 éves időkör rendjével, melyben a 2., 5. és 7. évek szökő évek, a többiek nem. A 30 éves időkör alapján számítva a 932. és 935. szökő évek, a 938. pedig közönséges év. — Albiruni nem említi még a 8 éves időkör használatát. — Amint azonban már Navoni kimutatta, a 8 éves időkör szökő éveinek rendéhez sem ragaszkodhatnak a törökök, mert 1200 holdévben a 30 éves időkör szerinti számításnál 440 szökő év van és 450 a 8 éves kör szerintinél. Nem tudom, mily okból fogadja el Navoni azt, hogy a 8 éves kör a hidsre előtti 2. évvel kezdődött.

⁴⁾ Id. m. 563. és köv. ll.

8 éves időköron alapszik, mely 5 közönséges és 3 szökő évet, tehát összesen 2835 napot, azaz kerek 405 hetet foglal magában vagyis 1 órával 31 percczel és 12 másodpercczel többet mint 8 csillagászati holdév. A különbség 126 év alatt majdnem egy napra nő s azért minden ily hosszú időkör végén a tábla megváltoztatandó. Ez azonban nem volna oly igen komoly baj, ha a tábla más tekintetben helyes szerkezettel birna, mert a mit úgy látszik, sem Navoni sem Ideler észre nem vett, maga az alapszerkezet teljesen hibás, mert a 30 éves időkör szökő évei időkörről időkörré megváltoznak. Így például a 8 éves időkörben a 15., 23., 31., 39., stb. évek szökő évek, a 30 éves cyklusban pedig közönséges évek. Ez a már a nélkül is zavaros időszámítást még inkább megnehezíti a történetíró számára. De nem lehet eltagadni másrészt azt, hogy a köznapi életben a 8 éves időköz majdnem ép oly jó, mint a 30 éves es ennél egyszerűbb. Ideler közli a hidsre 1240 évére az újhold napjait. Ebből arról győződünk meg, hogy hét ízben a 8 éves naptár két nappal, a 30 éves naptár egy nappal később adja az újholdat mint a konstantinápolyi délőre kiszámított valódi együttállás (conjunctio); öt ízben pedig a 8 éves naptár egy nappal később, a 30 éves naptár pedig ugyanazt a napot adja mint a számítás. Miután pedig a törököknél a látható holdsarló megjelenése és nem a csillagászati számítás a mérvadó, a 8 éves időkör teljesen megfelel igényeiknek.

A VII. tábla ép úgy készült mint a megfelelő keresztény IV. tábla. Minthogy pl. moharremnek 30 napja van, az M. maradék 2-vel szaporodik. Szafarnak lévén 29 napja, a maradékok különbsége csak 1; és így tovább váltakozva 2 és 1.

Az V. tábla közös mindkét féle számításnál.

Ezzel áttérhetünk a hidsre idejének meghatározásához. Mint azt pl. a már fönnebb idézett arab chronologusok, Albiruni¹⁾ és Abu' lhaszán Kusjár is állítják,²⁾ Mohammed próféta Medinába

¹⁾ «*Athár-ül-Bákija.*» Könyvét Kr. u. 1000. év körül írta. Szövegét kiadta dr. C. Edward Sachau, a berlini egyetemen tanár. Angol fordítását ugyanez az Oriental Translation Fund számára «*The Chronology of Ancient Nations*» czim alatt Londonban, 1879-ben adta ki.

²⁾ Dr. Ideler közli az eredeti szöveget és német fordítását id. művének II. 626—629. lapjain.

rebi-ül-evvel hó 8-án, egy hétfői napon érkezett meg és csakugyan e dátum a július 16-ától való számítás szerint hétfőre esett. De szerintük a hidsre erája ugyanazon év moharrem 1-jével, egy csütörtöki nappal vette kezdetét.¹⁾ Ezt a látszólagos ellentmondást abból magyarázhatjuk meg, hogy ámbár moharrem 1-je a hidsre 1. évében csütörtökre esett, a szafar hónapot 29 nap helyett 30-czal számították, mely véleményt már dr. Ideler (id. m. II. 486) is kockáztatta. Legalább ezt gyaníttatja velünk Abu' l'feda ²⁾ azon megjegyzése, hogy «a Mekkából Medinába való menekülés akkor történt, midőn az első év moharrem és szafar hónapjai (már teljesen) és rebi-ül-evvelből (is) 8 nap eltelték vala.» És továbbá, hogy «midőn (a hidsre 17. évében) el lett határozva az új erát a menekülés évétől számítani, 68 napot számítottak visszafelé (a Medinába érkezés napjától) moharrem 1-jéig és e nap lett az új időkor kezdetül választva.» Ebből pedig az világlik ki, hogy még akkor is, ha az új időkort július 15-én kezdték, és még ha mind moharrem mind szafar havát 30 nappal is számították, a 69-dik nap csak kedd lehetett. És csakugyan Albiruni említi ³⁾ azt a hagyományt, hogy a próféta azért rendelt böjtöt az első török hónap 10. napjára, mert Medinába érkeztek az ottani zsidók éppen az ő első hónapjuk 10. napjára (a tisri hó 10-re) rendelt böjtöt tartották, mely rebi-ül-evvel 9-ére, egy keddi napra esett.

A Herbelot «*Bibliothèque Orientale*»-jában közölt számos dátum után aligha leszünk képesek magának a hidsrének napját de még évét sem történeti szigorral megállapítanunk. Azonban annyi bizonyos, hogy a török időszámítás holdévei a Kr. utáni 622. év július 15-ével vagy 16-ával kezdődnek és mint fönnebb kimutattam, nem okvetlenül szükséges törödnünk avval, hogy egy török író melyik naptól számítja dátumait, mert ha a hét napját meg nem említi vagy más valami concurrens dátumot nem említi, lehetetlen az illető napot szigorúan megállapítanunk. KROFF LAJOS.

¹⁾ Albiruni egy helyen azt állítja, hogy csütörtökön, egy más helyen pedig, hogy pénteken, melynek megfelel a «16. tammuz, A. Alexandri 933.» Lásd az angol kiadás 34. és 327. lapjait. — Abu' l'haszán Kusjár szerint azonban tammuz hó 15-ével azaz csütörtökkel, Ideler II. 483.

²⁾ Idelernél II. 486.

³⁾ Id. m. 327.

A KANIZSAI TÖRÖK RABLÁSAI.

1630—1640.

Mikor IV. Murád szultánnak 1640 április 8-án történt halála után Ibrahim lett a török császár, *Eszterházy Miklós nádor* azon buzgólkodott, hogy a trónváltás Magyarországnak is hasznára váljék. Mert a békeséget rendes szokása szerint gonoszúl tartotta meg a török s 1627 óta több mint 300 falu hódoltatott be és hozzávetőleges számítás szerint valami 5000 ember hurczoltatott rabságra. Hát még úton útfélen mennyit levágott a pogány ellenség? nem tudta volna azt senki számon tartani. Arra törekedett tehát a nádor, hogy III. Ferdinánd király az új szultánt követség által üdvözöltetvén, egyszersmind a béke megerősítését, illetőleg sértetlenül való föntartását is sűrgesse, elősoroltatván mindazokat a sérelmeket, miket az utolsó békekötés óta Magyarországnak a török miatt szenvednie kellett.

De az udvar, hagyományos politikájához képest, keveset törődött a magyarság legfontosabb érdekeivel és ha a török, a szerződések betűihez ragaszkodva, derék háborút nem indított, várakat és városokat nem ostromolt: felőle ugyan akár az utolsó emberig kipusztíthatta Magyarországot. — Most pedig annál kevésbé akarta bolygatni az odiosus ügyet, mert attól tartott, hogy az új szultán fölbontja a kötést, vagy a béke megerősítését az uralkodó házra nézve esetleg súlyos föltételekhez szabja. — A nádor szándéka tehát erős ellenzésre talált és minden kigondolható ürügyet felhasználtak, hogy azt meghiúsítsák. Mert a határszéleken folyó örökös csatázásoknak legfeljebb a híre jutott el Bécsbe; hogy a nép kimerült, utolsó inségre jutott; hogy a honvédelemre hivatott ne-

messég számban és erőben módfelett megfogyatkozott; hogy virágzó falvak és városok porrá, hamuvá lettek s több napi járó földön is alig talált az utazó egy-egy emberlakta hajlékot: azon bizony nem aggódott Ferdinánd kormánya, mely rövidlátó, rosszakaratú politikájával Magyarországot az anyagi és erkölcsi romlás örvénye felé sodorta.

A nádor összes tekintélyét és befolyását fölhasználta tehát, hogy Ferdinándot, az udvari körök, kiváltképen a bécsi hadi tanács ellenséges magatartásával szemben, rábírhassa, hogy *Izdenczy Andrást* a portára küldje. Igen ám, mert a jó urak attól rettegtek, hogy ha a követ, Eszterházy utasításához képest, elő fogja terjeszteni Konstantinápolyban a magyarok méltó és igaz sérelmeit, ez által csak felbőszíti a törököt és nyílt háborúra kerül a dolog a két császár között. Nekik ugyan is az volt az érdekük, hogy a béke minden áron föntartassék, minthogy annak káros következményeit egyedül a magyarok viselték, a háború ellenben az ő részükről is tetemes áldozatot követelt, sőt az uralkodó politikai viszonyok között nem is látszott tanácsosnak.

Az volt tehát a czéljuk, hogy ha már a követ küldése elhatározott, legalább német ember legyen az illető, a ki a hadi tanácstól kapja a maga utasítását, s ebből az okból mindent elkövettek, hogy *Izdenczy* elutazását megakadályozzák. De a nádor hatalmasan védelmezte a nemzet érdekeit, föltárta a helyzetet a maga valóságában Ferdinánd előtt és sok fáradsága, vesződése után végre is kieszközölte, hogy *Izdenczy* megindúlhatott Konstantinápoly felé.

Eszterházy jó készüllettel bocsátotta el, s idejekorán gondoskodott arról, hogy az előterjesztett panaszokat a maga helyén documentálni lehessen. Országszerte vizsgálatot tartatott, és gondosan össze gyűjtötte mindazon adatokat, melyekből kitűnhetett, hogy a török a fennálló békét tíz esztendőn keresztül úgy szólván nap nap mellett megszegte. A várkapitányok össze írták a rablások idején szenvedett kárukat, felsorolták részletesen a török rabló beütéseit, a levágott és fogságba hurczolt emberekkel, az elhajtott barmok számával együtt. A vármegye tiszték pedig kiváltképen a hódoltság terjesztésére nézve szolgáltatnak megdöbbentő adatokat stb.

Ez alkalommal készült az alább következő kimutatás, melyet a nádor parancsára az *egerszegi, pölöskei, egervári, lenti, kiskomáromi, kányavári* és *szécsi szigeti* várkapitányok állítottak össze, a

kanizsai török rablásai felől. Ugyanekkor — a jegyzőkönyv tartalmából kivehetőleg az 1640-ik év utolsó napjaiban, — Vasvármegye területén is vizsgálatot tartottak a szolgabírák, annak az igazolására, hogy a kanizsai török a fennálló béke daczára tíz esztendő óta folytonosan hódoltatja a községet.

Izdenczy küldetésének meg is lett a maga eredménye s a következő évben már megkezdődtek a béke-alkudozások a magyar és török biztosok között. — De a tanácskozások sokáig elhúzódtak, míg végre 1642 márczius 23-án aláíratott *Szönyben* az a szerződés, mely — legalább papiroson — husz esztendei nyugalmat ígért az országnak.

I.

Az egerszegi gravaminák, melyeket az kanisai törökök cselekettenek.

Anno 1630. vittenek el negyven lovat és 6 gyermeket.

Anno 1633. Az vár mellől vittenek el 20 lovat; 5 gyermeket levágtak, az egyik sebben esett.

Eodem anno Barbeli György két lovát elvitték.

Anno 1632. Az egerszegi város végén, az egerszegi lovas és gyalogokban vágtanak le 20, elevenen vittenek el *hetet*.

Anno 1634. az szőlőhegyből két gyermeket vittenek el.

Anno 1635. egy katona szolgáját és két lovát elvitték.

Eodem anno az egerszegi hegyből vitték el egy tizedesnek az fiát.

Anno 1638. egy *Lengyel* nevű faluban itt való egy katonát és egy hajdút levágtak, egyet elevenen elvittek, a mely *pribékké* lett, Nagy Miklós a neve.

Eodem anno in mense Julii vittenek *Chéb* nevű faluból Gerencsér Mihályt, itt való hajdút ötöd magával, feleségestül, gyermekestül.

Eodem anno in mense septembris itt való katonát vittek el *Bagod* nevű faluból Magyar Jakabot, ötöd magával feleségestül, gyermekestül; Toót Istvánt negyed magával, feleségét, annyát és gyermekét.

Anno 1639. innend a vár mellől *Kazaháza* nevű faluból vittenek el 11 rabot, hajdút Kis Dömötört, Horváth Mátyás feleségét,

két fiát, két leányát, Kos György hajdúnak négy gyermekét, Toót Bencze hajdúnak egy fiát. Eodem anno *Sójtéről* egy Toót István itt való hajdút elvittek. Itt való katonát *Hetes* nevű faluból Toót Jánost elvitték.

Anno 1640. in mense augusti vitték el *Neszullye* nevű faluból Kis János itt való katona feleségét; egy hajdúnak az feleséget harmad magával elvitték.

Eodem anno in mense novembris az vár alatt vágtak le egy katonát Szalay Györgyöt, és egy hajdút Szabó Mihált, item az feleségét anyával együtt elvitték, azonkívül egy hajdúnak az feleségét és egy gyermekét elvitték.

Anno 1640. *Ságodban* egy hajdút levágtanak, ugyanakkor in mense novembris, egy katona lovát elvitték. In mense augusti egy katonának Horváth Mártonnak két lovát az vár alól elvitték. Ugyanakkor egy hajdúnak Cheke Imrének két lovát elvitték az vár alól. Eodem anno 1640. in mense októbris *Chas* nevű faluból vitték el Nagy Jakabot, feleségét, gyermekét ötöd magával.

Anno 1630. in mense októbris Kemend vár alól itt való eger-szezi katonákat Jachó Miklóst, Horvát Mártont elfogták és elvitték.

Kiskomáromi gravaminák.

Anno 1632. az kanisai törökök reánk jöven *tizenegy gyermeket* elvittek, két hajdút és egy katonát levágtak, az marhát ugyanakkor elhajtották, számszerint 25 marhát.

Anno 1633. az segesdi törökök többed magokkal reánk jöven, 47 ökröt elhajtottak, ugyanakkor 4 lovat, 2 emberünket is elvittek.

Anno 1634. az kanisaiak több végbeli törökökkel zászlók megeresztvén, reánk ütven, lovainkkal, ökreinkkel és teheneinkkel együtt *hét száz* számú marháinkat elhajtották, négy katonánkat levágták.

Anno 1635. az törökök reánk jöven, hatvan marháinkat ártányokkal együtt elhajtották, melynek száma kilenczven.

Anno 1637. az egész környül lévő végbeli törökök éjel várunkra ütven az sörtélest bevágták, valaminémü marhát az majo-

rokban találtak mind elvitték és ugyanakkor ötven ártánt hajtottak el és három asszony embert elvittének.

Anno 1638. Annak utánna való esztendőekben, hol éjjel hol nappal reánk ütvén az törökök, megmaratt marháinkat elvitték, rétünkre kiütven, egyet vitézinkben levágtak, hármat elevenen elvitték. Ugyanazon esztendőben négy legényinket falutt (?) tapasztalván és hitet adván nekik, hogy békesség vagyon s nem bántják, az segesdiek elvitték őket, most is rabok. Azonkívül az kanisaiak egy hajdúkat elvitték és egy leánt megöltek.

Anno 1639. az réteinkről az törökök *öt leánkát* elvitték.

Anno 1640. az kanisaiak reánk jöven az rétekrül *három gyermeket* elvitték, ugyanezen esztendőben éjel majorinkra ütvén, négy ökröt és két lovat elvitték; az után ezen esztendőben vetés tájban négy tehenet, egy ökröt, két lovat és egy emberünket elvitték, ki most is oda vagyon.

Annak felette az ki rabok ez üdök alatt bizonyos summa sarczon, ki 300, ki 400, kik 500 forinton ki változtanak, azok is számszerint huszan vannak, mindezeket cselekették rajtunk az törökök etc.

*Pölöskei gravaminak, melyek estenek miulta Nádasdi Pál uram
önsza megholt.*

Anno 1633. die 17. oktobris voltanak az törökök az vár alatt lovas és gyalog nyolcz zászlóval és akkor az ostromkor egy hajdúkat lötték el az bástyáról *Kertéz Péter* nevűt.

Die 12. novembris vitték el *Adonyi Pétert* az kanisai rab-ságra. Ugyanakkor Kollát Jakabnak és Varga Andrásnak vitték lovait minden szerszámostul és minden fegyverét.

Anno 1634. die 15 julii vitték el Dobos Mártonnét és Horvát Péternét, die 26 aprilis vitték el Dombai Péter fiát az vár alól.

Die 30. aprilis vágták le Takó Jancsit és Csordás Imrét.

Die 7. maji vágták le Szoboszlay Györgyöt.

Die 13. maji vitték el Koncz Mihályt feleségestül Kanisára.

Die 6. septembris vitték el Petheő István nevű hajdúnak feleségét, gyermekét negyed magával.

Anno 1635. die 20. decembris vitték el Lakatjártó Györgyöt az vár alól Segesdre.

Anno 1636. die 5. julii vitték el Adorján Mártonnak az feleségét, ugyanazon nap *12 leánykát és Paczóth Mártonnét.*

Die 11. augusti vágták le Sikosdi Imrét.

Die 19. augusti vágták le az vár alatt Kovács Jancsit.

Die 24. augusti vágták le Milley Lukácsot és Kéthelyi Martont. Ugyanakkor vágták le Toót Istókot és Muraközy Jancsit.

Die 30. augusti vitték el Lengyel András lovait.

Die 15. novembris vitték el teheneinket Kanisára.

Anno 1637. die 28. aprilis vitték el az vár alól György kovácsot és Szombathelyi György fiacskáját.

Die 5. julii vitték el Sarnadi Andrást, Kalmár Istókot és Cziffra István feleségét, ugyanakkor Szalay Benedeket és Imre Ferenczet Kanisára.

Die 1. septembris vitték el Barbély Tamást.

Die 25. septembris vitték el Nemes Balázst.

Die 28. septembris vitték el Varre Andrást és Vajda Istókot, ugyanakkor Hegyi Márton lovát minden szerszámostul.

Die 6. októbris vitték el Tillay Modl Istvánt heted magával, Nagy Pálnak három gyermekét.

Die 7. októbris vitték el Saly Jánost.

Die 18. októbris vitték el *Korlát Jakabot, ez 15 esztendeig szolgálta ő felségét Kanisán és itten.*

Egervári gravaminák.

Anno 1637. mi az békességhez tartván magunkat és az ő fölsege parancsolatjához, az törökök penig avval keveset gondolván, hanem Palý nevű faluban Egervárhoz közel oda ütvén Sebestyén Jánosnak az feleségét Dorkát elvitték, leányát Katát és hugait Ilonkát és Katát, szolgáját Paczot Bálintot, paripáit minden szerszámostul; ugyanazon megnevezett helyről ide való vajdánknak öccseit elvitték, melyek még most is oda vannak.

Eodem anno, Szent András napján az vár alá jöven megerezett zászlókkal 350 lévén és az várat reánk ostromlották, ugyan-

akkor az vár alatt lévő majort elrablották és hun mi valót találtak benne mind elvitték, az az csak akkor is tettek 500 frt ára kárt csak az majorban, mert a mit el nem vihettek benne, égették. Ugyanakkor az majornét Orsikot és két szolga legént Gyurkót és Sabiánt elvitték. Item az ő felsége itt való szolgálait Makos Bálintot és Makos Andrást elvitték, még most is oda vannak.

Azon vár alatt lévő major mellett több katonáknak, az mint szokták szegények czélákat(?) csinálni az ő fölsége szolgálainak Feöngyi Ambrusnak lovát minden szerszámostul elvitték. Henidi Dávidnak lovát minden szerszámostul elvitték, Dénesfai Balás házát is fölvervén, lovait minden szerszámostul elvitték.

Ugyanez vár alatt lévő Nádasdi Ferencz uram ő nsga majorját elrablották, az ispánját feleségestül elvitték. Babos Balást, feleségét Ilonát, item két béres legént, Czele Gergelyt és N. N. item egy menyecskét, Bires Istvánnak feleségét negyed magával, most is oda vannak. Ezenkívül sokszor háborgatának, de kárt bennünk nem tehetének.

Hanem az jelen való 1640. esztendőben, Mindszent után való pénteken Eger várhoz alá jöven 60 lóval, hogy Nádasdi uram ő nsga marháját elhajtsák, az majort felvervén, két béresnek feleségeket elvitték, mind az kettőnek Kata nevek. *Én egervári kapitány Kaczor Balás* az nsgod parancsolatja szerint ezeket adhatom jedzésben.

Lenti gravaminák.

Anno 1635. az kanisai törökök Lenti alá jöven, Horvát György hadnagynak négy lovát minden szerszámostul elvitték, item Gallos Balásnak két paripáját elvittek, most is oda vannak.

Anno 1636. várunk alá jöven egy katonánkat levágtak, feleségét két gyermekével elvitték; item egy hajdúnknak az feleségét és két gyermekét elvitték, itt való Horvát János vajda fiának fejét vették, három paripáját minden szerszámostól elvitték.

Eodem anno Horvát János vajdánknak fejét vették, ugyanakkor az szolgálának is fejét vették, két paripáját minden szerszámostul elvitték.

Ugyanez nap Szombathelyről, várunk alatt lévő faluban Bar-

bely István vajdát negyed magával azon kanisai törökök levágták, lovait elvitték. Ugyanazon nap és azon órában azon törökök három katona paripáit elvitték, item egy katonának feleségét, mely változott ki fl. 200.

Anno 1637. az kanisai törökök Lindva mellett *Szent Miklós* nevű faluban reánk ütven, nagy haddal fölvervén bennünket, kilenczet elfogtak, ötöt levágtanak, 10 lovat vittek el minden szerzősámostul, melyek most is oda vannak. Az katonák közül a kik nagy sarczon kijűttenek, úgymint Galambos Gergely nemes ember gyermeke koldulásra jutott, 400 frton bocsátották ki. Grabally ispahia rabja volt. Az második katona Logár Pál, volt sarcaza fl. 170. Ibrahim Aga rabja volt. Szabó János nevű katona sarcaza fl. 220, Oda basa rabja volt; Daloki Miklós katona sarcaza 250 frt, Balogh Musztaffa Oda pasa rabja volt; Kopasz Márton katona sarcaza frt — *Hagiossi* ispahia rabja; Nagy Mihály katona sarcaza tallér 180, Ammet Oda basa rabja.

Eodem anno Szent Miklós nevű faluban Német György nevű katonánk elfogták, mely katonánk Kunsztanczy Musztaffa aga rabja.

Anno 1633. innend az vár mellől, az füvelő kertekből vitte nek el az kanisai törökök egyszersmind 23 paripát, ugyanakkor két hajdúkat is elvitték, most is oda vannak.

Anno 1638, az kanisai törökök haddal várunk alá jöven, éjjel az hostátunkat meglolván kilencz embert vittének el, öregestül, apróstul, melyek most is oda vannak. Az majorból is öt embert vittének el. Szombathel nevű faluból egy katonának az feleségét és gyermekét elvitték.

Eodem anno Dobri nevű faluból Hidvégi János katona feleségét elvitték.

Anno 1640. az kanisai törökök Kutas faluban öt hajdúnkra találván igaz útjokban, 17 lóval Rác Péter nevű pribék fölverte az 5 hajdút. Ketteinek fejét vették, az hármat elevenen vitték el. Az egyik hajdú tizedes Győre Bálint az olay bék rabja; másik Ibrahim agáé; harmadik Biró Marczin Durmis deáknál vezér deákja rabja.

Eodem anno Hegedűs János nevű katonánkat várunk mellől ezen kanisai törökök *Pribék* Péter velek lévén, Kis Mihály nevű hajdúnkkal együtt elkapták, mely katona Graboly Haszon rabja.

Az hajdút alá atták Szigetvár felé. Ezen katonáknak négy lovát vitték el.

Eodem anno Szombathel nevű faluból három hajdúkat vitték el; egyik hajdúnak neve Boczika Balázs, az másiknak Czeffer Gyurkó, az harmadik Varga Péter. Ezeknek az elviteleken Rác Páter pribék jelen volt.

Eodem anno Szikszay Máténak, Nagy Benczének, Varga Gyurkónak, Barbely Istóknak, István kovácsnak, Német Tamásnak, Bánkos Istóknak, Dobos Györgynek, Tót Jancsinak, ezeknek fejeket vették.

Eodem anno az vár mellett való faluból Borbetzből egy tizedesünknek feleségét vitte el Rác Páter nevű pribék, többed magával etc.

Szécsi szigeti gravaminak ab anno 1630.

Eljövén az törökök es az vajdánkat az kertből elkapták és elvitték. Másodsor megint eljöttek, egy asszony embert két gyermekével elvittek. Harmadsor eljövén éjjel gyalog törökök es az mi kevés marhánk volt egy részét elhajtották, abban a ki megmaradott volt, megint eljövén, azt is elövelték volt es hajtották, de az katonáinkban hármat vágta le.

Azután is megint eljöttek es beállottak az vár töviben kapákkal es fűrészekkel, voltanak lovas es gyalog 500, — zászlókkal.

Item megint eljöttek, hogy az keletéket (?) behánták volt, hogy azt elboncsák. Ezután megint eljöttek az vár alá nyargalni 25 lóval, az dandárját hátra hatták volt. Jobbára mind az kanisai agák voltak, az pasa kihaja is ott volt. Több kárt nem tehettek, hanem egy hajdúnknak az nyakát félig bevágták.

Anno 1638. egy katonát vittenek el az istálókbul, mely katoná sarcon kijövén még most is 200 tallérral adós. Egy tehenünk maratt volt, azért is eljöttek es el akarván hajtani, de megint elboncsátottak minthogy reájok virradott. Item egyszer, hogy rablani följöttek, Szent Miklósnál eleikben állván tizenkettőt levágtak bennünk, hármat elvittenek. Szabó István még most is oda vagy az rabságban, az többi kiszabadultanak. Ezenkívül az mennyit 10 esztendőül fogva elvittek es levágtak, annak számát sem tudhatjuk,

mert csak egyszer is elvittek *25 kicsin gyermeket*, edgyütt le is vág-
tak bennük kettőt.

Nem régen az papunkat is elvitték az vár mellől, az is sar-
czon jött ki; item az előtt egy tizedest vittenek el, az is sarczon
jött ki.

Ab anno 1630. kányavári gravaminák.

Anno 1631. az vajdának az hidon az törökök másod magával
fejét vették.

Anno 1632. Az vadászatrul három hajdút vittenek el.

Eodem anno az faluból nyolcz hajdút vittenek el, az egyiket
levágták az hárma sarczon jött ki, de az többi most is oda vannak.

Anno 1633. két hajdúkat negyed magokkal elvitték az faluról.

Eodem anno Egerszeg alól egy katonánkat elvitték.

Anno 1635. az porkolábot másod magával az vár alól elvitték.
Az porkoláb sarczon jött ki, de az egyik még most is oda vagy-
on.

Eodem anno az vár alatt 8 tehenet vágtanak le, hogy el nem
hajthatták.

Anno 1636. az aratásrul két hajdút negyed magokkal elvittek.
Az asszony sarczon jött ki, de az többi most is oda vannak. Soós
vajda leányát az hid elöl elragatták, az is sarczon jött ki negyed
nap mulva. Az szőlő szedéskor négy hajdút vittenek el, az egyik
sarczon kijött, de az többi még most is oda vannak. Három hét
alatt Horvát János kapitánt levágták negyed magával és öt lovát
elvitték. Egy holnap alatt Soós vajdát az vár alól elvitték, mely
nagy sarczon jött ki.

Anno 1637. Ezen vár alól egy hajdúkat elvitték, mely sar-
czon jött ki. Item egy hajdú feleségét az kútrul elvitték, most is
oda van.

Anno 1638. Egy tizedest az vár alól elvittek, sarczon jött ki.

Ugyanakkor más tizedesnek fejét vették. Megint kijöven
Szent Jakab napján, az aratásrul négy hajdúkat elvittek. Az
egyikét feleségestül, az egyik hajdút elevenen, az többit levágták.
Az asszonyokat is elevenen vitték el, most is oda vannak.

Anno 1639. kapitán *Túróczi György* három lovát, 5 tehenét
elvitték.

Anno 1640. egy hajdúkat az vadászatrul elvittek, sarczon jött ki. Soós Gergely marháját, kit egyszer, kit másszor, 11 ökrét, tehenét és lovát elvitték etc. Emberszám nr. 45. Marhaszám nr. 27. Ezeket mind az kanisaiak cselekedték.

II.

Ab anno 1630, az mennyi rablások, égetések és holdultatások történetek az kanisaiak miatt ebben az én procesusomban.

Fölső Lindva tartományában.

Paulus Szajecz, colonus magnifici domini Dionisii Széchy, vidouczy polgár hiti szerint vallja, hogy ez elmúlt 1639. esztendőben ezenfelül megnevezett faluban hat embert vagdaltak meg, az ketteit megölték az törökök.

Item vallja azt is, hogy ebben az 1640. esztendőben Szent Borbála asszony napján hajnal előtt két órával ütötték még az felül megnevezett *Vidoucz* nevű falut, vágta le benne négy embert, vittek el belőle 23 embert, soha nem volt hódult, most sem hódul.

Item azt is vallja, hogy 1638. esztendőben *Ottócz* nevű falut éjél megütvén, egy embert vágta le benne, ezen fatensnek egy fiát vitték el.

Ugyanezen esztendőben ütötték meg újobban az törökök, vittek el belőle 8 rabot.

Szomor Ambrus, Széchi Kata kisasszony ő nsga valpattya, hiti után vallja, hogy az 1639. esztendőben az szentgyörgyi iskolaházra ütven az törökök, éjjel az ott való oskolamestert megölték másod magával. Ugyanazon útjokban az felső lindvai városházában vágta le két embert, vittek el elevenen 15.

Andrenich János, Pucharóczon lakozó, hiti után vallja, hogy az 1639. esztendőben éjjel, ezen faluban két házra ütöttek, vittek el belőle 6 embert; egy házat megégettek. Item másodsor egy asszont vittek el másod magával. Item in praesenti anno 1640. ujobban megütötték reggeli üdőben, vittek el ezen faluból 15 embert, hármat levágtak benne. Ugyanezen esztendőben köllött meghódulniok.

Janecz István, Mochkóczon lakozó vallja, hogy ezen megnevezett faluból in anno 1637 vittek el két pásztor gyermeket. Eodem

anno újokban vittek el három leánt, vágta le egy embert. Item in anno 1638. vitték el két leánt és négy gyermeket együtt vágta le. Ugyanezen esztendőben meghódultak, etc.

Andrek Mihály, Martinián lakozó hiti után vallja, hogy in anno 1636. vittek el ezen faluból az törökök hét rabot, egyet levágtanak, ez nem hódult.

Paszichnyák Miklós, Borechán lakozó hiti után vallja, hogy in anno 1638. két ízben vittének el az megnevezett faluból kilenc rabot és egyet levágtanak, de ez a falu nem hódult etc.

Lopert András, Ratkaróczon lakozó azt vallja, hogy diversis vicibus ezen faluból öt rabot vittének el. In anno 1635. hódultak meg.

Szemennyák Máté, Pecznaróczon lakozó azt vallja hiti után, hogy ezen faluból vittének el nyolcz rabot, ez nem hódult etc.

Szapach István, Dankóczon lakozó azt vallja, hogy vagyon 16 esztendeje miulta fogva az törökök reájok csatáznak, vittek el ezen faluból tizenhárom rabot, vágta le 4 embert, két házat égett meg. Még in anno 1637. köllött meghódulniok.

Skrillyák Márton, Lukován lakozó azt vallja, hogy ezen faluból vittek el 15 rabot, kettőt vágta. Hogy meghódultak 6 esztendeje.

Pörs Miklós, Sülinezén lakozó azt vallja, hogy ebben az 1640. esztendőben vittének el ezen faluból 5 embert, most pedig *karácsony napján* 25. die decembris, annyira elrablották ezen falut, és a kiket elevenen elvittek, közel téssen nr. 100.

Sido István, Naradnóczon lakozó azt vallja, hogy ezen faluból vittek el négy rabot, három embert levágtak. Ez nem hódult.

Sebianich György, Genawlián lakozó azt vallja, hogy az törökök ezen faluban egy házra ütöttek ebben az 1640. esztendőben, különben ki nem vihették az szegénységet az házbul, hanem reájok gyűjtötták, 10 rabot vittek volt el belőle, de Isten segítségével az strásán álló gyalogság utánok lévén, megszabadították őket. Az szegény embernek valahunn mie volt, mind az házban égett.

Item az murai szombati és rakicsányi tartományban ab anno 1630. mennyi rablások, égetések, hódultatások történtek török miatt.

Hebár Miklós, murai szombatban lakozó, Széchi Dienes őnsga valpottja, azt vallja minek előtte meghódult *Norsincz* 5 embert vittek el belőle, kettőt levágtak benne. Hódult meg in anno 1639.

Item azt is vallja, hogy minek előtte meghódult *Buzincz* három embert vittek el belőle. Hódult meg in anno 1634.

Azt is vallja, hogy minek előtte meghódult *Dolina*, *Bokrácz* és *Kerniecz*, tíz embert vittek el ezen faluból, egyet vágtak le; hódult meg in anno 1635.

Item azt is vallja, minek előtte meghódult *Kosárháza*, 20 embert vittek el belőle és kettőt levágtanak. Hódult meg in anno 1631.

Azt is vallja, minek előtte meghódult *Vanaha*, két házat égettek meg benne, öt embert vittének el, kettőt levágtak. Hódult meg in anno 1638.

Azt is vallja, hogy *Bokráczrul* az murai szombatiakban az szütreül hét embert elvittek, egyet vágtak le. Hódult meg in anno 1638.

Item azt is vallja, hogy az *martianczyakban* négy embert vittek el, in anno 1637., ugyanakkor egyet levágtak. Ezek nem hódultak.

Item azt is vallja, hogy minek előtte meghódult *Szentbíborsz*, 16 embert vittek el belőle, kettőt levágtak. In anno 1631. hódult meg.

Item azt is vallja, hogy *Grisáarul* három embert elvittek, egyet levágtak, in anno 1638. Ez nem hódult.

Azt is vallja, hogy *Goriczáról* 6 embert vittek el, in anno 1639. Nem hódult.

Azt is vallja, hogy *Predanóczon* egy embert vágtak le in anno 1640.

Azt is vallja, hogy az *tisinaí oskolából* vittek el négy deákat, azon oskolában az ketteit levágták in anno 1636. Az falu nem hódult.

Item azt is vallja, hogy *Rakicsánbul* 6 embert vittek el, in anno 1639. Nem hódult.

Azt is vallja, hogy *Puczniéről* minek előtte meghódultak, di-

versis vicibus 19 embert vittének el, egyet levágtak, házat is egyet égettek meg benne, in anno 1640. meghódult.

Item azt is vallja, hogy 7 esztendőől fogva *Markutóczról* nyolcz embert vittének el.

Azt is vallja 1636. esztendőől fogva *Nemcséczről* két leánzóét elvittek, most is oda van.

Item *Muszna, Kis Janócz, Petrócz, Stanioch, Chipincz, Sztrehócz*, mind ezek a faluk, hogy meghódultak hét esztendeje vagyon.

Georgius Szele Judlium Comitatus Castriferrei.

(Országos Levéltár. Történelmi Emlékek. B.)

Ime tehát, rövid tíz esztendő alatt Vasvármegyének felső lindvai, murai szombati és rakicsányi tartományában 18 falut hódoltatott be a török s az 1640-ik év karácsony ünnepén csak az egy *Sülincz* faluból 100 embert rabolt el. Az *egerszegi, kiskomáromi, pölöskei, egervári, szécsi szigeti* stb. várak környékéről rablásra hurczoltak több mint 300 embert, férfiakat, nőket, gyermekeket. *Pölöskéről* csak egy alkalommal is 12 leánykát, *szécsi sziget* tartományából pedig 25 kis gyermeket vittek el a kanisai törökök, nem is említve a levágott embereket s az elhajtott marhák temérek számát. Különösen a gyermekeket ragadozták, hogy a fiúkból janicsárokat neveljenek, az ártatlan leányokat pedig háremhölgyekké tegyék. Ilyen volt a török béke áldása szegény Magyarországon.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

AZ ÁLLANDÓ HADSEREG KÉRDÉSE MAGYAR- ORSZÁGON 1593-TÓL 1715-IG.

«Mily előkelő, mily virágzó volt ezen ország mindig, vagy inkább a boldog emlékezetű felséges Mátyás király idejében; emberek, a kik még azon korból vannak kevesen, elmondhatják. Akkora volt azon időben ezen ország boldogsága és dicsősége, hogy a világ bármely országával, a legvirágzóbbal is, joggal volt összehasonlítható. Akkora volt' továbbá azon fejedelemnek méltósága és tekintélye, akkora volt ereje és hatalmassága, hogy az egész világ nemcsak csodálni kezdte, hanem félni kezdett tőle.» Így szónokol az 1520-ik évben — tehát 30 év után — Mátyás dicsőségéről Verbőczy István. Mindjárt elmondja azt is, minek tulajdonítja ő Mátyás korának nagyságát: «Oka volt pedig, részben a gondos és jó fejedelem erős akarata és a részletekben is törődése a közügyek igazgatásával, részben pedig a fejedelem iránt mindenki által tanusított kötelességérzet a hivatalos dolgokban, az engedelmisség; továbbá, hogy néki mindent tudomására adtak, őt mindenki segítette; szóval kezében volt minden hatalom.»

Verbőczy Mátyás király hatalmának és tekintélyének okai közt még csak meg sem említi a hadsereget; a közélet terén bekövetkezett süllyedés annyira igénybe veszi a jogtudós figyelmét, miszerint nem látja meg, hogy ama kor a maga nagyságát a király után első sorban az állandó, gyakorlott, fegyelmezett, jól fizetett s az akkori időben nagy létszámú, Európában egyetlen, királyi hadseregnek köszönhette. Verbőczy államférfiú és szónok, szóval a tanácskozás és ékesszólás embere, nem katona volt; ő a KK. és RR. bűnei között, mikor a hanyatlás okait keresi, csak a jobbágy istentelen elnyomását látja, *mint cselekedetet*, meg egy sereg mu-

lasztást. Azt az égbekiáltó bűnös *cselekedetet* azonban, hogy a fekete sereget szélnek ereszték, azt nem látta meg senki, még azok sem, a kik e seregben Mátyás alatt szolgáltak s ekkor még életben lehettek. Nem jutott eszébe senkinek: «ha már Mátyást nem lehet — támaszszuk fel a fekete sereget!» A Jagellók ennek nem álltak volna útjába, még akkor sem, ha a hadsereget a rendek önmaguk tartották volna is fenn.

Annyi bizonyos, hogy ezen korból nem olvashatunk emlékeket arról, hogy valaki a királyi magyar hadsereget sajnálta, — vesztét fájlalta — és a haza szerencsétlenségéül felrótta volna. — Nem is lehetett egyébként a hazafiúi és honpolgári erényeknek azon hihetetlen elfajulásában, a milyenben az ezen kor magyarjai, a mai ember szemei előtt mutatkoznak. S a változás oly nagy, annyira átmenet nélkül való, hogy alig van párja a világtörténelemben! Még 1490-ben Szapolyay István Bécsben a két Ausztriára és Styriára nézve a magyar király helytartója; 1491-ben pedig a két Ausztria hercege Miksa, választott róm. király, Székesfehérváron földülja Mátyás sírját! 1492-ben Kinizsi Szendrő körül még győz a fekete sereggel a törökön; a rá következő évben már nincs fekete sereg; hanem van rabló világ.

Ilyen bukást csak az erkölcsöknek mérték nélkül való elfajulása okozhat; már pedig az ily erkölcsökkel bíró nemzedék nem hogy institutiokat volna képes létrehozni, de még a meglevőket sem képes fentartani.

A nemesség előbb említett bűne, tudni illik a jobbágyság elnyomása, csodálatosan ránehezedett a lelkiismeretekre. Már az 1548. évi törvényhozó testület így kiált fel: «miután több régi és új példából nyilván kitűnt a nagy Istennek boszuló haragja a nép valamely bűne miatt, de a hajdan virágzó Magyarországnak nem is ártott semmi nagyobb mérvben a jobbágyok elnyomtatásánál, kiknek jajkiáltása szüntelen Isten színe elé emelkedik: a legfelsőbb lény kegyelmének e gyöttrött ország részére megnyerése végett a szegény jobbágyoknak a költözködési szabadság visszaadatik.»¹⁾ — 1548. XXVI. t.-cz.

¹⁾ A kedvezést azonban még az ugyanazon évi őszi törvényhozás ismét fölfüggeszté.

Hanem, hogy a nemzet a hadsereg-kérdésben is a veszedelem fölméréséig eljusson, ahhoz végzetes 100 esztendő kellett! Csak 1593 ban villant fel a gondolat a törvényhozó testületben, hogy a nemzet főnnállásának biztosítására valamely intézményt létesítsen. De milyen körülmények között!

A dynastia és nemzet viszonyát a kölcsönös bizalmatlanság jellemzi, s ez az oka, hogy az állandó hadsereg gondolata már halva született; mert e hadsereg «nemzeti volta» az említett bizalmatlanságnál fogva olyan mellék kérdést támasztott, a milyen Mátyás és a Jagellók alatt még nem támadhatott.

Az említettem 1593. év Rudolf uralkodása idejének derekára esik: milyen állapotban volt ekkor a védő alkotmány? milyenben a védő erő?

A védő alkotmány azonos volt azzal, a mit még Zsigmond király hagyott; a védő erőt a király, a királyné, a zászlós urak bandériumai, veszély esetén a nemesi fölkelés és a telekkatonaság alkotta. A végvárak katonasága állandó katonaság volt, és törvény szerint részben magyar, mert legalább egy harmad részben magyar-nak kellett lennie a Habsburgok alatt is. Ehhez járult újításképen az, *hogy a király örökös tartományai, pénzzel és katonasággal törvény szerint tartoztak hozzá járulni a végvárak föntartásához és védelméhez, a megyék pedig ingyen munkával.*

Nem szükséges azt bizonyítani, hogy ez a védő alkotmány mennyire idejét multa már ekkor; hiszen Mátyás is mellőzte s közönségesen ismeretes, hogy mely okokért.

Az erőt, a mit e védő alkotmány nyújtott, így különböztették meg akkor: «véghelyek katonasága» és «mezei hadak».

A *véghelyek katonasága*, a mennyiben magyar, — zsoldért szolgáló vagyontalan nemesekből és szabadokból állott. A mennyiben pedig németek valának, azokat az örökös tartományok subsidiumából fogadták.

A várkatonaság tehát már valósággal *közös ügy.*

Az állapotát e várkatonaságnak színről színre szemlélteti Pálffy Miklósnak, a kor legnagyobb magyar hősenek, levele — kétségtelenül a magy. kamarához — a komárombeli várkatonaság fizetését sürgetvén «... azért is még mind seregestül jövének

hozzám jelentvén nagy panaszkodással sok nyomorúságos inséget. Kegyelmeteknek pedig jó emberséggel irhatom, hogy sokaknak közülök, a kik vagyon 40 esztendeje, hogy Ő Felsége szolgálatában vadnak, az orozájukon és vén szakállukon csurgott le az könnyűjök a nagy fogyatkozásnak és szükségnek megkeserítése miatt. Az mely dologért mindnyájan ki akarnának szállani az ő Felsége faluira és mindaddig ott kinn lenni, míg az övék meg nem lészen! . . .

Mégis e katonaság ellen abban az időben a legkevesebb volt a panasz!

A *mezei hadak*: birodalmi segítő csapatok, az örökös tartományok segítő csapatai, fölkelő nemesi had és telekkatonaság, a személyes fölkelés megváltása céljából nemesek által küldött fogadott katonaság s végre a zászlós urak és főrendű oligarchák bandériumai.

A német segítő hadak nagyobb része tavasszal fogadtatott zsoldba, s a hadjárat végén elbocsáttatott. Ha elbocsáttatásukkor nem voltak teljesen kifizetve — s ez volt a rendes dolog — rablással kártalanították magukat. A birodalmi segítő csapatok közt voltak már állandó ezredek is. Ezek a hadjárat végén az országból kivezetendők lettek volna. De miután a kormány őket ki nem fizette, nehogy követelődzenek, itt hagyták őket telelni; raboltak, pusztítottak tehát ezek is.

A személyes fölkelés megváltására küldött katonaság — azon a gyöngéjén kívül, hogy 1—2 hónapon túl nem volt a táborban tartható — rendszerint szintén rabolt jövet-menet!

Ezek voltak t. i. legtöbbször a hirhedt szabad hajdúk, a kik, ha csoportosan, csapatban szerződhettek, nem kötöttek ki egyebet maguknak, mint a szerzett zsákmányt. Zsákmányuknak tehát lenni kellett; ha lehetett: az ellenségtől, ha nem: a lakosságtól! Ezeket fogadta föl, mikor Erdélybe ment, Básta is és győzött velük! Ezeket hódította el tőle Bocskay és győzött velük! E vakmerő legények Bocskay óta mindig az erdélyi fejedelmek táborában vannak. Bocskay letelepítette őket.

Ha már most itt eszünkbe jut az is, hogy a török csapatok szintén a hódoltság vérén való megélésre voltak utalva: könnyű elképzelni a nyomort, melybe különösen az alsóbb néposztályoknak jutniok kellett! A parasztnak nem volt egyebe «a meztelen

testénél», nejét, gyermekét eladta a töröknek, maga is hajlandó törökké lenni, mert így jobb dolga volt.

A telekkatonaság — eltekintve attól, hogy a sereg leghaszon-
talanabb eleme — csak addig szolgált, a meddig fizették; ha a
terminusa lejárt: hazament, ha bármi nagy szükség volt is reája!

A nemesi fölkelés gyarlóságát az 1602. évi törvényhozás
maga elismerte, s azt a rendes hadsereggel szemben alkalmatlan-
nak mondotta ki. Így ítelt maga a nemesi testület a nemesi föl-
kelőkről!

Az urak bandériumai adták a hősöket: Pálffy Miklós, Erdődy
Tamás, Zrinyi György, Nádasdy Ferencz, Istvánfy István, Batthyány
Boldizsár, Thurzó György, Illésházy István, Báthory István, For-
gács György, Balassa Bálint a költő, Rákóczy Zsigmond, Serényi
Mihály, Szécsi Tamás, Homonnay István, Jurák Balázs és Fintics
Mátyás zágrábi kanonokok, Báthory Zsigmond fejedelem és ve-
zei, Borbély György és Király Albert, stb. stb.

Mikor ezek közül több, kevesebb egyesült: hőstetteket vittek
véghez. Például Nádudvarnál, Zsámbéknál, Siónál, Szőnyénél, Gesz-
tesnél, *Szikszónál, Pákozdnál, Turánál*, Szabadka, Dévény, Fülel,
Kékkő, Buják, Hajnácskő, Hollóskő, Szécsény, Dregely-Palánk fel-
vidéki várak visszafoglalásánál. Harcias, vitézi szellem hatotta át
őket, melyet a szárnypróbálgató nemzeti irodalom is élesztett (Ba-
lassa Bálint «éneke a végekről»). De e hőstettek nem használtak;
mert a táborozó seregek nagyobb része, nevezetesen az idegen,
nem törődött az ország sorsával és itteni katonáskodása neki csak
arra volt jó, hogy vagyont szerezzen, — még ha gyalázzal járt is.

«Esztergom ostroma alatt 1594-ben kiállottak az törökök az
fokon, mondván: menjetek haza magyarok, vitézek, hagyjátok itt az
német részeges disznókat... hadd tanítsuk meg őket hadakozni!»
(Illésházy.) E találó festés csak egy a sok közül Illésházy irataiból!

A német vezérekről már I. Ferdinand király azt írja bátyjá-
nak, V. Károly császárnak, «hogy nincs jó agyvelejük»; «nem lehet
velük törököt verni». — Hanem a legnevesebb és legalkalmasabb
magyar vezéreket azért I. Ferdinand is mindig alárendelte a Rog-
gendorfoknak és Joachimoknak, Felseknek és Katzianereknek. —
Így volt ez azután is.

Mátyás főherczeg hadi tanácsáról így ír Illésházy: «Ungnád

Dávid ki felette részeges ember vala . . . két német kapitány, kik soha hadban nem voltak, törököt soha nem láttak és Ferdinandus Hardeck a győri kapitány.» — Ezen Hardeck hóhér általi halált érdemlett ki magának, meg is kapta, valamint Paradeiser is; de megérdemelte azt Teufenbach is, a ki azonban a hóhért kikerülte.

Ez emberek gondolkozásmódját is találóan festi Illésházy egy beszélgetésben, melynek tartalma azonban költöttnek látszik lenni.¹⁾ Nem kíméli Illésházy Mátyás főherceget sem; százalmas képet ad róla. — Miksa főherceg sem tanusított hadvezéri tehetőséget a mezőkeresztesi hadjáratban. Tiszteletre méltó kivételek: Schwarzenberg herceg és Mansfeld gróf; nem is volt a nemzet irántuk háládatlan.

A véghelyek fizetett állandó katonaságának létszáma 10—12 ezer ember; a törökök véghelyeké 30—40,000.

Nem csoda tehát, ha az ország kétségbeesjtő állapotra a törvényhozó rendeket végre valami gondolathoz juttatta és cselekvésre serkentette. S valóban az 1593—1604. évi országgyűlések tevékenysége nem maradt eredmény és nyom nélkül. A *nemzeti állandó hadsereg* eszméje vettetett el akkor, s a vetésből egy század leforgása alatt: a *közös hadsereg* kelt ki. Ennek a lefolyását akarom vázolni a következőkben, az országgyűlési emlékek nyomán!

Az 1593. évi január 25-ikére Pozsonyba összehívott országgyűlés kedvezőtlen hangulatban ült össze. Köztudomás szerint békének kellett volna lenni, mégis 4 éve háború folyt a törökkel; itt-ott keményen meg is verik a pasákat; de a boszniai pasának kegyetlen pusztító hadjárata Horvát- és Tótországban a múlt évben, az e vidékbeli megyék követeinek olyan utasítást szerzett, mely ezuttal, a magyarokéval együtt kellemetlen volt a kormány fülének . . . «A szlavoniai rendek, mielőtt a török hatalom alá jutnának vagy hazájokból kivándorolni kényszerülnének, végső veszedelmökben, fenmaradásuk biztosítására oly eszközökhöz fognak

¹⁾ Címe ezen beszélgetésnek: «Dialogus summorum Capitaneorum et administratorum obsidionis et oppugnationis Strigonii». Személyei: Ungnád Dávid, Hardeck, Praun (komáromi parancsnok), Gall (tüzérségi főnök).

nyúlni, melyeket sorsuk és a szükség legalkalmasabbaknak és leg-
hasznosabbaknak fog mutatni.»¹⁾

A királyi propositió 3 évre évente portánként fizetendő 6 frtnyi adót kér; egyebekben hasonló a más évekhez; sajnálkozik az ország állapotán s ígér birodalmi segílyt; vár a rendektől sok olyan intézkedést, a melyenek már előző törvényekben úgy is tétettek. Valóban még olvasmánynak is tartalmatlan ez a propositió; nem csoda, ha a rendek szörnyen csalódottnak mutatkoznak, miután Jóó János, királyi személynök magyar fordításában aztfebruár 13-án meghallgatták. «A királyi propositió részint ábrándokat, részint kamarai ügyeket tartalmaz.» Körülbelül ugyanezt mondja a február 26-án kelt válaszfelirat is, mindjárt az 1. bekezdés végén: «semmit sem tartalmaz a mi az ő fenmaradásukat, megoltalmazásukat illeti, és a mit Ő Felsege meghívó leveleiben kilátásba helyezett; kivéve némely csekély jelentőségű dolgokat, a melyekről már is intézkednek korábbi törvények.»

Végül könyörögnek a teljhatalmú főherczegnek, hogy: «terjeszzen elő olyan propositiót, mely az ország fenmaradásának valódi, igazságos és szükséges remediumát tartalmazza, nehogy eredmény nélkül kelljen szétozsolniok, és a szükség arra kényszerítse őket, hogy kétségbeesésökben végső eszközökhöz nyuljanak, a miből Magyarországra, sőt egész Európára veszély származnék. E tárgyalásokat pedig siettetni kell; mert az ellenség minden kínálkozó alkalmat felhasznál, és féltő, hogy míg mi itt az időt vesztegetjük, az alatt az ország maradványait tűzzel, vassal elpusztítja, gyermekeinkkel és nejeinkkel együtt semmivé teszi.»

Másnap már felel a főherczeg, ismét sürgetvén, hogy vegyék tárgyalás alá a propositiókat; többek között megjegyzi, hogy meg kell különböztetni a végvárok oltalmazásának feladatát, meg az ország védelmét. A végvárok oltalmazására az osztrák tartományok subsidiumán kívül a magyarországi adó is szolgál: hanem az ország megvédelmezése csak birodalmi, — sőt európai segílyvel lehetséges; ennek módozatairól csak titokban s csak a magyar tanácsosokkal folytat tárgyalást.

¹⁾ Az 1590. évi zágrábi gyűlés végzései között, az ágrábi levéltárban.

Itt tudni kell, hogy a végvárok jó karban tartásáról, őrséggel ellátásáról s az őrségek zsoldjának pontos fizetéséről a király tartozott gondoskodni; hanem, hogy e gondoskodás nem történik meg, azt a rendek jól tudták. A kormány a befolyt adót adósságai törlesztésére fordította, Rudolf a szeszélyeire: s minden maradt a nyomorúságos állapotban továbbra is.

A rendeknek február 19-én kelt 2-ik válaszfelírata ismét polemizál. Nem kezdik meg a propositió tárgyalását, ha nem látják kívánataik megvalósulását, és ismét ama bizonyos végső eszközökkel fenyegetőznek. Megmondják továbbá, hogy «az ország és a véghelyek védelme közöttök nem látnak különbséget; mert ha a véghelyek elesnek, az ország is elvész.» — 1587-ben bizottságok küldettek ki az ország 4 kerületébe, a *vég helyek és közjövödelmek megvizsgálására*. A bizottságok rögtön munkához is láttak, földerítették a hiányokat, visszaéléseket, a törvénytelenéseket, s elkészítették javaslataikat a bajok orvoslására, s megjelentek 1588 április 28-án a magyar királyi tanács előtt, melynek elnöke akkor Ernő főherczeg volt, kinek teljhatalommal kellett volna ellátva lennie, hogy a bizottságok illetve a tanács határozatait rögtön fogantatba is vegye. De Ernő főherczegnek nem volt ilyen felhatalmazása, s így a tanács és a bizottságok javaslatai végrehajtás nélkül heverték. E javaslatokról a rendek azt állítják, hogy azok fogantatba vétele minden bajon azonnal segítene (nádori, kincstárnoki tisztek betöltése, a magyar tanács és a bán hatáskörének visszaadása, idegenek mellözése az igazgatásban, az esztergomi érseki — s egyéb főpapi székeknek érdemes magyarokkal való betöltése stb.); — állítják továbbá, hogy a bizottsági munkálatok tanúságai szerint a kincstár jövedelmei igen is elégségesek a vég helyek jó karban tartására, ha csakugyan e célra fordíttatnak; kéri a főherczeget, *a ki most teljhatalommal van ellátva*, hogy e munkálatokat most ő vegye tárgyalás alá és teljhatalmánál fogva fogantatósítsa azokat.

Ez a kívánat aztán elárultatta a kormány azon igyekezetét, hogy szabad kezét akar.

Ugyanis a főherczeg február 22-én kelt válaszában ez foglaltatik: «az ő teljhatalma mégsem terjeszkedhetik arra, hogy megváltoztathassa azt, a mit Ő Felsége megállapított». Kéri ismét a

rendekeket «távolítsák el a kétségbeesés és bizalmatlanság sugalmazásait és tárgyalják a propositiót».

Erre adták a rendek február 26-án azt a nevezetes fölíratot, melyben *egy felállítandó nemzeti állandó hadsereg* kezdetleges eszméje foglaltatik. Szörnyű keserűséggel vezetik be iratukat, így: «Értesülvén fenséged meghatalmazásának természete felől, és meggondolva a minket környező veszély nagyságát, hihetetlen fájdalom vesz erőt rajtunk és rettegés száll meg minket; mert már közelinek látjuk az időpontot, a mikor végképen elveszünk. Egyébiránt alig van már veszteni valónk; ha csak magunkat, feleségeinket és gyermekeinket, kis vagyonunkkal, nem vetjük prédául a kegyetlen ellenség vérszomjának és birvágjának. De ha minket tűzzel és vassal elpusztítottak, mi haszna lesz abból a kereszténységnek? És ha majd azok kevesen, a kik életben maradnak, száműzöttek gyanánt fognak idegen országban bolyongani: ki fogja megosztani velök vagyonát? Bizonyára legföllebb alamizsnára számíthatnak. Már pedig a halált es veszedelmet még az állatok is elhárítják magukról.»

Azután a végvárakról ezt mondják: «legnagyobb részük oly gyöngé, hogy egy rohamot sem képes kiállani, és oly hiányosan van felszerelve, hogy alig egy napra való kenyere van; a katonák rongyosak és éheznek. Mindez az ellenséget buzdítja a támadásra. Csak az Isten különös kegyelme őrizte meg az országot a végveszélytől.»

S mintegy folyományaképen az elmondottaknak teszik aztán előterjesztésük végére e nevezetes gondolatot: «Atque licet hæc ita se habeant, considerato tamen extremo rerum nostrarum discrimine et necessitate, pro hoc duntaxat, anno, certum numerum equitum et peditum campestrium, ad necessitatem et defensionem nostram, nos omnes status et ordines Regni, etiam supra vires nostras, conducemus... De quorum quidem militum conducendorum intertentione et solutione nos inter nos tractabimus, et diligenter concludemus. Ad quam rem promovendam, et ut ea citius commodiusque perficiantur, serenitati Vestræ humillime supplicamus, dignetur duas tricesimas, Zempeziensem et Tyrnaviensem, nobis benique superinde addere, ut eo auxilio adiuti,

etiam munitioni et fortificationi confiniorum facilius prospiciamus.»¹⁾

Annyi bizonyos, hogy e szavakból egyedül, nem lehet szóról szóra kiolvasni azt, hogy a rendek nemzeti és állandó hadsereget akartak volna felállítani; azt sem, hogy ez az erő mekkorára tervezetett, s mikép tartatott volna fenn.

Hanem világosabbá teszik a czélt a megkérdezett tanácsosok véleményadásai, nevezetesen a hadi tanácsosoké, a pozsonyi és az udvari kamaráé. Az ezen véleményeket tárgyaló írásbeli előterjesztések nincsenek meg az országgyűlési emlékek között, hanem Fraknói idézi azoknak megfelelő pontjait a bécsi állami levéltári példányokból. Fraknói a hadi tanácsosok február 28-iki felterjesztésében ezt olvassa: «Wann sy, wi sy sich dessen durch mündtliche conversation, ad partem gegen vielen ansehnlichen Herren und Ráthen vernemmen lassen... 6000 zu Rosz und 3000 zu Fuesz underhalten wollen.»

A magyar kamara a királyi jogoknak és a kamara tekintélyének sérelmét látná abban, ha a két harminczad és az adó²⁾ a rendek kezeire adatnék. Ha mégis megtörténne, az esetben legalább a számadások felülvizsgálását a kamara számára fenn kell tartani. A szóban lévő mezei hadak azonban szükségesek s az ennek fölállítására való szándékot a kamara dícséretesnek és hasznosnak mondja. Ugyanígy vélekedett az udvari kamara is. A hadi tanácsosok fölter-

¹⁾ Jóllehet ilyenek a körülmények, meggondolván mégis dolgainknak végső veszedelmét és szükségét, fogadunk egy év leforgása alatt bizonyos számú mezei és pedig lovas és gyalog hadat a saját szükségünkre és védelmünkre, mi, ezen ország karai és rendei, még erőnkön fölül is!... A mely még fogadandó katonaságnak föntartásáról és fizetéséről magunk magunk között tárgyalunk és mielőbb végezzünk. A mely dolgunk előmozdítása érdekében, s azért, hogy azt mentül gyorsabban és alaposabban véghez vihessük, alázattal esedezünk fenségednek, méltóztassék a két harminczadot, nevezetesen a szempczit és nagyszombatit, nekünk átengedni, hogy ezzel bennünket megsegítvén, a végvárok megerősítéséről és fölszereléséről is annál könnyebben gondoskodhassunk.

²⁾ A kamara ezen fölfogása arra a gondolatra utal bennünket, hogy a rendek, bár nem mondják, az *adó*t akarták a kérdéses sereg fölállítására fölhasználni, s ehhez kérik *még* a szempczi és nagyszombati harminczadokat.

jesztéséből Fraknói még a következő szavakat közli: «Szép szavak és tetszetős külszín mellett, heves, fenhéjázó, kellemetlen, Ő Felsége iránt kétes és gyanus érzelmeket árul el; csak a közemberrel, vagy az ügyekben járatlan idegennel képes elhitetni, hogy a török ellen nagy készületek tétetnek;» továbbá: «igen különös dolgokat tartalmaz, melyek Ő Felségének kisebbségére vannak. Veszélyes és meg nem engedhető, hogy a magyarok külön hadsereget tartsanak; de erre nem is volnának képesek; mert 6000 lovas és 3000 gyalogos eltartása egy éven át 480,000 forintba kerülne. A rendeket föl kell tehát hívni, hogy a propositióban kívánt adót szavazzák meg; ekkép hasonlíthatatlanúl kisebb terhet vennének magukra.»

A hadi tanácsosok szavaiból egy oly hadsereget kell kiolvasnunk, a mely nem egy-két évre tervezetik, hanem *állandóan*; máskép nem volna érthető, miért tartják megengedhetlennek azt? Különösen, miután 1595-ben tényleg nem akadályozzák meg a nemzeti hadsereg fölállítását, mivel ekkor e hadsereg csak a hadjáratí évre állítatik föl.

A titkos tanácsosoknak még nagyobb rémképeik vannak. Ezeknek fölterjesztéséből Fraknói a következő szószerinti szöveget közli: «... Nicht wenig zu besorgen, das sy ain solche militiam campestem dahin vermainen, damit sy ir Huldigung, adiuti Turcico vel Transalpino auxilio, dessto mehr verthädigen; vielleicht auch damit under die Vestungen khommen mögen; und das ist schier umbsoviel mehr zuvermuetten, veil sy limites obedientiæ und Schuldigen billichen respects gegen Ir Mtt. mit selbst ansetzung eines Landtages soveitt überschreiten. Wiewohl inen die Räth solches nit wollen zutrauen, und nit zweifeln dass vil gutherzige leut under inen sein, und doch muss man bei dergleichen Leutten auf alle fäll billich bedacht sein.»

E szerint a titkos tanácsosok egyenesen azzal gyanúsítják a rendeket, hogy a tervezett hadsereg segélyével az osztrák háztól való elszakadást akarnák kezdeni!

Lehet, hogy e gyanúsítások a rendek tudomására jutottak, s azoknak elhárítása végett jónak látták tervüktől elállani; lehet, hogy a főherczeg válaszában felhozott azon nehézséget, miszerint ily hadsereg fölállítását a török békeszegésnek venné s általa támasdásra ösztönöztetnék, a rendek valószínűnek tekintették; lehet,

hogy a főherczeg azon ígérete, miszerint e módnál gyorsabb és hatályosabb segítséget nyújt Ő Felsege: a rendeket megvigasztalta; *tény, hogy a rendek szándékuktól elálltak.* A főherczeg pedig beleegyezett, hogy a megszavazandó adót ne a kamara, hanem a rendek maguk szedjék be választott biztosaik által.

Ezután a rendek a propositiót csakugyan tárgyalás alá vették, s néhány nap alatt annyival is szivesebben befejezték, mert a főherczeg utolsó leírata a nemzeti érületnek hizelgő szavakkal kérte módosításainak elfogadását, mondván: «én gyermekkoromtól fogva kiváló szeretettel viseltetem a hőslelkű magyar nemzet iránt, a melynek kedvéért vettem föl és örömmel viselem nevemet (t. i. a Mátyás nevet); legyenek meggyőződve, hogy a mint kezes gyanánt tekintenek engem, én sem fogok érdekeikről és jólétük előmozdításáról megfeledkezni!»

A rendek megvigasztalódtak és szavaztak.

A rendek engedékenysége mindenestire visszaesés volt a nemzeti állandó hadsereg eszméjére nézve; de a nemzeti hadsereg még is létesült 1595-ben, csak hogy nem állandóan. Sőt talán magyar hadseregnek sem mondható az, a mit az 1595-iki törvénykönyv létesít, hanem «*magyar csapattestek*»-nek a hadseregben. A törvénykönyv idevágó czikkjei szószerint a következők: «A rendek ajánlkoznak, hogy minden megyében — még a török és a zabolátlan katonaság által megszállottakban is — az ezen 1595. évre, a meddig a hadszínhelyen a hadviselés tart, az urak és nemesek virágából és a hadviselésre alkalmas és használható minden másokból bizonyos számú gyalogost és lovast a saját költségükön fognak eltartani; úgy azonban, hogy Ő cs. Felsege is a maga bandériumát, szokott módon táborba szállassa, és pedig a véghelyek megkisebbitése nélkül; és e bandérium a megyei katonaságnak mindig előtte járjon; hogy a megyei katonaság ne is tartozzék előbb táborba szállani, míg a királyi bandérium ott nincs. — II.

«És, hogy oly nagyszámú katonaságot küldhessenek Ő Felsege táborába, a minő még nem volt Ő Felsege elődei alatt sohasem, elhatározottat, miszerint minden porta után — ezúttal, és a nemesi kiváltságnak máskorra való fentartása mellett — a jobbágy részéről 9 magyar forint, a földes úr részéről 6 magyar forint szedessék.» — III.

A vitézek és katonák mind, a kik az említett módon állíttatnak, minden megyében saját külön kapitányok alatt, — a kit a főispán és a megyei urak és nemesek közönsége választ, és saját külön zászlójuk alatt legyenek; onnét sem úr sem nemes senkit el ne vonjon, hanem azok a megye kapitánya és zászlója alatt állják ki a háború minden terheit a hadjárat végéig.» — XVII.

«Az előre bocsátott módon táborba küldendő csapatok minden megyében április 15. körül, vagy ha lehet, még előbb, számba veendő, katona módon jól fölfegyverzendők és fölszerelendők és készen tartandók, hogy a mikor Ő Felsége bandériuma táborba szállt, ezek is mindjárt oda, a hová őket az országos főkapitányok szólítják, táborba szállhassanak.» XIX.

«Minden katona ezen évben addig tartandó és élelmezendő a táborban, a meddig a szükség parancsolja, s a meddig Ő Felsége serege táborozik; a szükség megszűntével azonban megszűnik a csapatok feladata és élelmezése is.» — XX.

«Ilyen csapat kapitányát, ha valamely katonát kedvezésből vagy csalás okáért elbocsát, a főkapitány halállal büntessen; és legyen szabad az országos főkapitányoknak ezen csapatokat minden hónapban, vagy a hányszor akarják, számba venni.» — XXI.

«Az említett csapatok számbavételének idejében is első legyenek a prælátusok, bárók és főrendűek; a nemesek és egyéb földbirtokosok is ugyan akkor állítsák elő számbavételre embereiket és táborba szállassák. Azontúl aztán nemesek és földbirtokosok ne legyenek kötelesek lustrára bocsájtani csapatukat.» — XXII.

«Ugyancsak határozatott, hogy a megyék csapatait a főkapitányok a végvárakba szét ne osszák, hanem főképpen a mezei harcokban alkalmazzák. A megyék kapitányai azonban függjenek azon országos főkapitányoktól; őket azonban az országos főkapitányok mégis tiszteletben tartás és egyúttal kötelezve legyenek Ő Felsége alattvalóit a katonák féktelenségeitől és vadságától megvédelmezni. A mi hogy mentül komolyabban megtörténhessék, a táborba három hadbíró-kapitány rendeltetik és pedig egy német, egy magyar, egy olasz.» — XXV.

«A szabad hajdúkról, akár gyalogosok, akár lovasok, akár nemesek, akár nem-nemesek legyenek azok, határozatott, hogy ily szabad hajdúkat senki az urak és nemesek közül ne tartson, a kü-

lönben cselekvő ipso facto hűtlenségi bűnbe esik. Maguk ezen hajdúk halállal lakoljanak!» XXXI.

«Miután továbbá ez időben oly nagy a szükség az országban, hogy a más országokba való kivándorlás veszélyes: határozottatott, hogy sem nagyobb zsoldért sem egyéb vágyakozásért senki idegen urak szolgálatába ne állhasson; kivéve Erdélyt, a mely már része az országnak s a melynek fejedelme, ha hadsereget akar itt összeírni, azaz gyűjteni, ezt Ő Felsége hozzájárulásával és megegyezésével teheti. Ha mégis ilyenek találkoznának: nemes ember a vagyonától fosztassék meg, a nem-nemes embernek feje vétessék; ezt a főispánok és főkapitányok hajtsák végre.» — XXXIII.

«Határozottatott továbbá, hogy népünkbeli asszonyok sem úzérkedés, sem egyéb okért a táborban ne legyenek, hanem a férfiaknak hagyjanak minden keresetet ott. A ki ellenkezőleg cselekszik, zsákba téve vízbe dobassék és fulasztassék!»

Ime ez az a hadsereg, a mit az ősök törvényekben így neveznek «*hungaricus exercitus*», a melynek tábornokai, az országos főkapitányok, még törvény szerint magyarok (Pálffy, Zrínyi), de sokszor a törvény ellenére németek (Teufenbach, Hardeck). A fővezérlét mindig német, t. i. a főherczeg táborigi hadi tanácsa, s legfőbb forumban nyakán volt a bécsi hadi tanács.

Mindamellettt nem nehéz elképzelni, hogy e sereg mégis valóban nemzeti volt.¹⁾

Így állították ki a megyék csapataikat ezután évente az 1605. évig; azon formai eltéréssel, hogy kapitányaikat a megye jelöltjeiből a király nevezte ki (nem kivétel nélkül azonban).

Így állították ki még inkább a szabadságharczokban az erdélyi fejedelmekkel szövethetzett rendek gyűléseinek határozatai alapján az ezekkel táborba szálló kurucz csapatokat.²⁾ S e kurucz csapatok II. Rákóczy Ferencz fejedelem idejében 1711-ig, vagyis azon időpontig, a meddig a nemzeti szellem actiója tartott, vezényletükben is magyarok lévén, még a hadviselés hadászati és harczá-

¹⁾ Az ilyen módon állított magyar hadsereg létszáma Mezőkeresztesnél kerekszámokban mondva --- --- --- --- --- 20,000
az erdélyi fejedelemé --- --- --- --- --- 16,000

²⁾ II. Rákóczy Ferencz nemzeti hadseregének létszáma 75,000 fő volt.

szati módjában is fölelevenítették az ősi magyar szokásokat. Bottyán, Ocskay, beéri Balogh, Eszterházy Antal olyan alakok, mintha csak Béla vezért és kortársait látnók!

Azonban, hogy el ne térjek tárgyamtól, meg kell állanom az 1604. évnél.

Ugyanis, ha eddig évente már magyar csapatok, sőt seregek működtek a hadszínhelyeken, ezen évben még többre t. i. ismét az állandó magyar hadsereg fölállítására tétetett kísérlet.¹⁾

Mert a fentebb leírt nemzeti hadsereg, habár talán évente kiállított is, nem volt *állandó* hadsereg.

Azt hinné az ember, hogy e kísérletet következetesen a rendek tették meg; pedig ezúttal a *kormány* akarta létesíteni a magyar nemzeti hadsereget, magyar tanácsosait meghallgatván s a *rendek ejtették el azt*. — Oly bűne ez az ösöknek, a mihez hasonló nincs az ezen kori szepesi kamara országgyűlési emlékirataiban emlegetettek között egy sem. De beszéljenek maguk az emlékiratok.

Thurzó György kir. tanácsos és dunáninenni főkapitánynak 1603 december 11. kelt véleményes jelentésében ezeket olvassuk:²⁾

«Tájékozottak vagyunk már az iránt, hogy mily kevés hasznot szereztek Ő Felségének és ez országnak is az elvetemedett lelkű és gyakorlatlan katonák! Ez pedig onnét van, hogy a tapasztalt és jóra való katona fél évre 6 frtért nem szegődik; olyanokat fogadtak tehát, a milyeneket kaptak; ezek, ha a terminusuk lejárt, jöllehet a legnagyobb szükség lett volna is rájuk, a táborból haza mentek és másoknak is rossz példát adtak. E dologból a tanulság az volna, hogy ezután ne fegyvertelen és a katonai dolgokban járatlan embereket fogadjunk *hat hónapra*; hanem a legjobb erőket, katonai erényekkel és komolysággal ékeskedő magyar katonákat fogadjunk föl *egész évre 4 frtért*, mely összeg havonta az említett (dica-beli) adóból pontosan volna fizetendő; ezek aztán — «ott, a

¹⁾ Érdekes a tanács, melyet a rendek az országgyűlés befejezte után egy föliratban terjesztenek a fölség elé, mondván: «hogy ne szétforgácsolt erővel harcoljon a török ellen, hanem összes ereit egyesítve, a saját földjén támadja meg az ellenséget, és pedig előbb, hogy sem az az ázsiai erejét ide hozhassa, mi által az európai erejét elkülönítve, megsemmisíthetné».

²⁾ A Locumtenens, kalocsai érsekhez van intézve.

hol» — férfiasan és bátran, télen nyáron úgy a várőrségekben mint a harcmezőn, éppen a táborba szállás előtt árthatnának az ellenségnek; alkalmazhatók volnának a tatárok betörései és pusztításai ellen, a folyó táborozás alatt általunk visszanyerendő várak megszállására, szóval sok mindenféle vállalatra, hasznosan Ő Felségének is, ezen országnak is. — Ezekkel az okokkal és még sok mással, a mit elhallgatok, *kellene Ő Fenségét reá venni a katonáknak egész évre való felfogadására és folytonosan való szolgálatban tartására!*»

Ez a vélemenes jelentés Pethe Márton kalocsai érsek — királyi helytartóhoz volt címmezve; a helytartónak is volt azonban javaslata e tárgyban, melynek conceptióját ő a multból meritette; tehát nem volt eredeti, de az az előnye lehetett volna akkor, hogy már kipróbált, ismert volt.

«Nem hiányoznának — így szól a helytartó — fiatal és vitéz emberek, úgy a bárók és főrendűek valamint a nemesek rendjében, a kiknek ha ő felsége bizonyos számú lovas vagy gyalog katona fogadására és tartására stipendiumot adna, ezek a várőrségbeliekkel egy magyar hadsereget alkotván, az évnek minden idejében szemben állanának az ellenség törekvéseivel, megtörnék erejét, gyakori rajtaütésekkel kifárasztanák . . . stb. stb. — Múltassék csak Fenséged visszaemlékezni néhány jó esztendővel, hogy akkor fenséged elődei a boldog emlékezetű Felségek ilyen stipendiumot adtak egyes uraknak és nemeseknek, ezek aztán nem megvetendő hadakat szerveztek, és ott termettek, hol szükség volt reájuk (Thelekessy).»

«Ha ez hasznos volt a jobb időkben, annál hasznosabb és szükségesebb volna most, a háború most leginkább lobogván; mert látván azok, hogy őket elhanyagolják, hadi szolgálatra nem alkalmazták, hogy semmi kilátásuk nincs az emelkedésre; a velük született ősi magyar vitézséget szunnyadni engedik, s inkább otthon gazdálkodásra adják magukat, mintsem hogy vérök ontásáért háládatlanságot arassanak. És éppen ez a fő oka annak, hogy ő felségeiknek nincsen magyar hadseregök, a melynek hasznosságát és hatalmasságát pedig a mult idők tanusítják!»

És ha kedves a magyar embernek olvasni e két magyar tanácsos hazafias javaslatát, annál kedvesebb az annyit szidott hadi

tanácsét, a mely ezúttal nem csak nem ellenezte ezen magyar szellemenben tett javaslatokat, hanem még az adott kettő közül is azt tette magáévá, a mely országos költségen és országos igazgatáson alapuló, valóságosan nemzeti állandó sereget contenplált, t. i. Thurzóét.

Azt mondják ugyanis a bécsi hadi tanácsosok: «eine freiwillige Volkshülff, nämblichen sechstausend mann zu Ross und Fuss sieben monat lang zu Feld zu Underhalten, oder dreitausend Mann, als zwaitausend Pferd und ein tausend zu Fuss, ain ganzes Jahr in Unter- und Oberhungarn, damit das hungarisch kriegsvolk in bester Kriegsübung und ordnung gebracht, Ehr und Lob ihrer Dapferkeit erhalten und dem vatterland nutzlicher dienen, hier durch auch das Freibeuten abgestöllt werden kunte. Den Auschlag und abtheilung wegen Erhaltung solches Kriegsvolkes, auf welcher auf Pfärd vier Taller, auf einen zu Fuss zween Taller, weil sie ein ganzer Jahr Dienst haben, zu raiten ist, wie auch die Musternug und Pezallung möcht in der Ständ disposition gestöllt werden!»

Mátyás főherczeg, és a királyi propositió, egy épen ezt a dolgot tárgyaló pontjának tanúsága szerint, Rudolf is, mellé állt a magyar állandó hadsereg eszméjének, még pedig azon formában, a melyben Thurzó és a hadi tanács javasolták! — A királyi propositió ezen pontja azonban elég homályosan fogalmaztatott; a homályosság oka onnét lehet, hogy Thurzó gondolatát az érsek frázisaival akarták előadni, mint tették is, de nem sok ügyességgel.

A karok és rendek azonban, a kiknek ime most alkalmuk volt olyan intézményt létesíteni, mely rövid idő alatt a császári idegen hadakat hazájukból kiszorította volna, mely elégséges lett volna a maradék terület békésebb birtoklásának biztosítására, s mely magva lehetett volna egy megnövekedett magyar hadseregnek, talán annak, a melyet 50 esztendővel később Zrínyi Miklós tervezett, — a rendek e propositiót röviden, szegénységükre hivatkozva elejtették s a királynak ajánlgatták, hogy tartson nagyobb örségeket a végvárakban és füzesse őket jól. (1604 ápril 2-án kelt felirat.)

Enyhíti persze a rendeknek e csodálatos vakságát és bűnét az a körülmény, miszerint Stajerországban Ferdinand herczeg (a későbbi II. Ferdinand császár és király) megkezdette az «eretnekek» üldözését s hogy Rudolf nem késett őt ebben azonnal utá-

nozni akarni! Szóval Bécsben a vallásszabadságnak, — mi eddig szó és írás nélkül valójában virágzott — hadat izentek.

Hogy mily felháborodást és aggodalmakat szült ez a hadizenet, s hogy mennyire enyhítő körülmény ez a rendek által az állandó hadsereg kérdésében tanusított szűkkeblűséggel szemben, az mutatja leginkább, hogy a követek utasítást kaptak megyéiktől: *mindent megtagadni* (tehát az állandó hadsereget is) *s a propositiók tárgyalásába bele se menni, míg a vallásszabadságot nem biztosították!*

Aggodalmaikat igazolta is tényleg a törvénykönyvbe önkényűen betolt XXII. t.-czikk, melynek termése, mint szélnek a vihar, a Bocskay-fölkelés lett.

Nemzeti zászlók lobogtak tehát ezentúl egy folytában fél századon át a hazában, hanem a császár és kormánya ellenében, a honnét nem lehetett többé olyan propositiót hallani, de várni se, a minőt az 1604. évben összegyűlt törvényhozók hallottak és mellőztek.

Pedig e nemzeti lobogók alatt küzdő hadak megbizonyították, hogy bár az ősi alkotmány értelmében szerveztettek, és az ősi hadviseléshez értettek csupán, helyüket még a nagyobbyszerű mérkőzésben is megállották, és a jól fegyverzett és fegyelmezett, gyakorlott és harczedzett császári hadaknak félelmes ellenségeivé váltak.

Ez a tapasztalás nem is maradt tanulság nélkül a legjobb hazafiakra nézve, a kik között kétségtelenül a legeslegjobb volt Zrínyi Miklós gróf bán, a költő és hadvezér.

Zrínyinek ismernie kellett az állandó hadsereg kérdésének állapotát, melyben azt az 1604. évi országgyűlés hagyta, s azon állapotot, melybe e kérdés a szerzett tapasztalatok után jutott; mert másképen hihetetlen volna a tény, hogy ő (bár az akkor páratlan katonai tudományosságú és hazaszerető férfiú genieje tényleg 200 esztendővel megelőzte korát) olyan tökéletes szervezetet fogalmazott a még mindig emlegetett állandó magyar hadsereg számára, a minőről az előzők nem csak nem gondolkoztak, de nem is álmodtak, s a minőt kortársai egyáltalán megérteni nem tudtak, nem is tudhattak; nem értették meg a gondolat nagyságát, s midőn alkalmuk lehetett volna a magyar nemzet nagyságát, önállóságát és függetlenségét örök időkre biztosítani, elejtették a kérdést ők is,

mint 1604-beli elődeik; de míg azok vakságát legalább a hitbuzgóság s a veszélyeztetett vallásszabadság féltése menthette némileg, ezek csak azért nem hitték elfogadhatónak: *mert drága!*

Zrínyi Miklós az állandó hadsereget 25,000 emberből, 13,600 lóból és 300 szekérből állónak tervezte, melynek évi költsége ke-rekszám-ban vagy 4 millió frtot tett volna. Tudjuk, hogy ez olyan összeg volt, a milyent Leopold kényuralma Kolonics mindenható-sága mellett sem volt képes behajtani akkor, a mikor a szt. korona területe, a temesi bán-ság kivételével már a királyi kincstárba adózott. E szerint Zrínyi terve, az ő életében, valóban csak úgy lett volna megvalósítható, ha az 1660 körüli időben létező magyarság, a rendi Magyarország, melyet általában a szűkkeblűség jellemez, olyönfeláldozó hazaszeretettől lobogott volna, mintegykor Karthagó. Sajnos, ily magasztalást nem mondhatunk róla. Azonban nem szabad feledni, hogy a rendi Magyarország a művelődésnek nem is volt azon fokán mint Karthagó, s a hősiességet nem az *életben ma-radásért* fejtette ki, hanem alkotmányos szabadságainak megőriz-hetéseért. Hozzájárult még az a figyelemreméltó körülmény is, hogy Zrínyi Miklós tervezetét nem az országgyűlésen tárja a rendek elé, hanem írataiban közli; ámde ezek nem nyomtatásban, hanem csak kéziratban terjesztettek s bizony kevés volt azok száma, kik hozzá juthattak; nemcsak hadtudományi munkáit nem olvasták, hanem költeményeit sem. A Zrínyiász helyett Tinódy, Balassa, Ilosvay és Gyöngyössy gyenge, de csengőbb versezetű alkotásaiban gyönyörködtek kortársai; meg a bibliát forgatta boldog-boldog-lan; csoda-e tehát, ha Zrínyi szava elhangzott nyomtalanul!

A míg tehát nem egészen egy század leforgása alatt a nem-zeti állandó hadsereg eszméje a legjobb hazafiak kezében elméle-tileg a részletekben is teljesen kidolgozva kifejlődött, addig ezen eszmének a megvalósításához szükséges erkölcsi és anyagi fölté-telek végképpen megsemmisültek. Zrínyi halála után többé még csak szószólója sem akadt a hazában.

Az országban elhelyezett császári hadak hova-tovább a meg-szálló sereg jellegét öltötték s tényleg úgy is volt.

Midőn a vasvári béke értelmében a császári csapatok Erdély-ből kivezettettek, ezeket nem vitték ki az országból, hanem Szat-már, Kálló, Tokaj, Ónod és Léva erősségeiben helyezték el, s *onnan*

a magyar őrsegeket elbocsátották. 1671. évben, a Wesselényi-féle összeesküvés fölfedezése után, még vagy 9000 német zsoldost hoztak be Kobb, Spankau, Heister. Leopold király szükségesnek látta e tettet indokolni, mondván: «a közbátorság fentartása végett ezentúl nagyobb számú csapatokat kell az országban elhelyeznie, melyet jövőben kizárólag az ország lakosainak lesz kötelessége eltartani. Reményli, hogy ezen adózást mindnyájan készséggel teljesítendik; jelesen: a mozgalomban részt vevők, hogy magukat kegyelemre érdemesítsék, és a hívek, hogy az engedelmisségben másoknak jó példát adjanak.»

Strassoldó, kassai kapitány, az 1676. évben kibocsátott proclamációjában azt mondja hadairól, «*hogy azokat egyedül a polgári háború szövétnekének eloltására táplálja a fejedelem!*»

A nemzet tisztában volt e hadak természetével; az 1681. évi törvénykönyv 5. és 9. cikkei, melyeket akkor a kényszerűség hatása alatt álló Leopold szentesített ugyan, de nem foganatosított, olyan intézkedéseket tesznek, a minők csak egy megszálló csapat eltávolítását czélozhatták. Nevezetesen:

«A nemzeti katonaságnak a végvárakból történt kiküszöböltetésének kártékonyosságát eléggé tapasztalván, a rendek azoknak törvényes számban való visszahelyezését (legalább egy harmad rész) azzal rendelik el, hogy e katonaságnak fizetése nemcsak az országnak e célra följánlott jövedelmeiből, hanem törvény szerint a szomszéd örökös tartományok subsidiumából is történjék.» V.

«Az idegen katonaságnak törvény szerint teljes kivezetését követelhetnék ugyan a rendek, azonban annak a belmozgalmak idejére való bentartását *tűrik*; de úgy, hogy az a mozgalmak megszűntével azonnal kivezetessék, s addig is *saját pénzén, a lakosság elnyomása és árszabás nélkül tartassék.* — *Az idegen katonaság a magán várakból, a szab. kir. városokból és a bányavárosokból azonnal kivezetessék!*»

Ez tehát megszálló hadsereg volt; és a jellegére nézve csak *a kisebb része, a várkatonaság volt közös az örökös tartományokkal.*

A nagyszerű küzdelem, melynek végjelenetében a még egyszer és utoljára sikra szállt nemzeti kurucz csapatok a majtényi síkon magyar zászlóikat és baltáikat lerakták, azt az előnyt bizto-

sította legalább, hogy nem csak a várkatonaság, *hanem a mezei hadak is közösek lettek.*

Ez az eredmény az engesztelődés éveiben, nevezetesen 1715-ben lett törvénynyé, az ezen évi törvénykönyv VIII. cikkében.

«*Miután a nemesek, s kiket e nevezet alatt a törvény ért, a haza védelmére katonáskodni, — személyesen fölkelni, — és illető bandériumaikat kiállítani tartoznak, ezt Ő Felsége jövőben is követelheti.*» — *De minthogy egyedül ezzel az országot elégségesen védeni nem lehet, rendes katonaságot, mind benszülöttekből, mind külföldiekből (!) állót kell föntartani !*»

Ime ilyen hallatlan fölületes törvény az, a mely világra hozta a hadsereg közösségét! Valóságos fehér lap!

Nem szabad azonban itt sem elfeledni, hogy e törvényhozásban a II. Rákóczy Ferencz harczaiban részt vett rendek, a protestánsok, könnyen érthető tartózkodásból igen kevesen vettek részt.

A dinasztikus hűségben föltétlenül kitartók, nevezetesen a katolikusok tömege alkotta e törvényt, kiknek nem volt forróbb vágyuk, mint a katolikus vallás régi fényének és hatalmának visszaállítása. *A mi jobbára sikerült is, de a szatmári béke rovására !*

A nemzet csak 1741-ben tudott jogaiból a hadseregre nézve annyit visszaszerezni, hogy az ujonczok számát, a mit megajánl, ő határozza meg és veti ki a megyékre, s kiköti, hogy az általa megajánlott ujonczok csak magyar ezredekbe soroztassanak be. Sürgeti továbbá majdnem minden országgyűlésen, hogy a magyar ezredek tisztjei magyarok legyenek, s hogy a magyar tisztiek a magasabb katonai méltóságok között is kellő arányban helyet foglalhassanak. Az e törvény után való magyar ezredek azonban távolról sem hasonlíthatók az 1595. évi törvény alkotta dica-beli csapatokhoz; *csak ruházatuk és társalgási nyelvük volt magyar, no meg a vitézi hírnevük.*

Nem úgy fosztották meg tehát Magyarországot és a magyar államot az állam-fenség legfőbb attributumától, a saját nemzeti hadseregétől; hanem önmaga mondott le róla, politikai vakságból, önkéntesen; s ha most nincs neki, csak önmagának tehet szemrehányást.

BORS JÁNOS.

TÁR C Z A.

AZ EZREDÉVES KIÁLLÍTÁSRÓL.

A kiállítás igazgatósága a f. év január hava végén bocsátotta ki jelentését az 1896-ik évi ezredéves országos kiállításnak az 1894-ik év folyamán foganatosított előmunkálatairól.

A 130 negyedrét oldalra terjedő füzet részletesen beszámol a kiállítási költségelőirányzatban bekövetkezett változásokról, a kiállítási terület rendezéséről, az építkezésekről, a csoportok tevékenységéről, a különféle bizottságokról, az általános intézkedésekről és kezdeményezésekről, végre pedig a mezőgazdasági, erdészeti és vadászati csoportok rendezése ügyében tett intézkedésekről.

Amaz érdeklődésnél fogva, melylyel az országos kiállítás iránt mindenki viseltetik, röviden és kivonatosan ismertetjük a következőkben a kiállítás-ügy jelen állapotát és pedig előbb a történelmi kiállítás részleteit, azután pedig azon adatokat, melyek a jelenkori kiállításból és az általános intézkedésekből bennünket közelebről érdekelnek.

A történelmi kiállítás.

Az I. főcsoport, vagyis *a történelmi kiállítás* költségeinek előirányzata 900,000 forintot mutat; ebből esik az építkezésekre 510,000 frt, az installátiora és díszítésekre 202,000 frt, egyéb kiadásokra 188,000 frt. Az installátiora és díszítésekre fölvett 202,000 forintból *egy negyedrészt, vagyis 50,000 frt a hadtörténelmi csoportra esik*, míg a többi 11 csoportra együttesen csak 152,000 forint jut. Már maga ez a körülmény mutatja, hogy a *hadtörténelem* a kiállításon méltó módon lesz képviselve s általában a történelmi kiállításnak egyik legvonzóbb csoportja leend.

A történelmi főcsoport *épületeire* a kereskedelmi miniszter Alpár Ignác műépítész terveit fogadta el, a belső berendezést, díszítést, az interieurök létesítését pedig Schickedanz Albert műépítő-tanárra bízta.

A *történelmi csarnok főépülete* három főcsoportra oszlik s a Széchenyi-szigeten épül, két oldalt a tó partja körül. A főbejárat az Nádor-szigetről a Széchenyi-szigetre vezető hídon át lehet jutni; ez a főbejárat szemben lesz az Artézi-fürdő épületével. Egy nagy csúcsíves kapun át a Széchenyi-szigetre lépünk s a szemléltől balra a történelmi csarnoknak *román stílusban* épült részei lesznek láthatók; a román épületnek a kapuja teljesen hű utánzata lesz a híres, XIII. században épült, s a román stílusnak egész Európában legremekőbb emléket képező *jadki főtemplom* kapujának. Ez épületcsoportban lesz Ő Felsége a király lakosztálya is.

Jobbra a hídtól a *csúcsíves (góth) stílu* részek lesznek elhelyezve. E csoportban a *rajdahunyadi várnak* az a része, mely a lovagtermet foglalja magában, híven lesz utánozva és erkélyes pillérei bele fognak nyúlni a tóba. Ugyancsak jobbra esik a *renaissance-csoport* is, melyet a góthikussal egy *átmeneti* stílusban épült részlet kapcsol össze. Itt fog emelkedni, 47 méter magasságban, a *segesvári torony*, míg a renaissance csoportban egy 44 méter magas torony épül.

Az egész épület homlokzata, a különféle stílusokkal, a szigetről lesz szemlélhető s köralakban fogja a szigetet végig futni. A köralak negyedik részében fog a történelmi *vadászkastély* állani, mely a régi fegyvereket s a régi vadászat (sólyom-, bölény-vadászat) emlékeit fogadja be.

A történelmi főcsoport épülete máris igen előrehaladt s már most imponáló, érdekes képet nyújt.

A *történelmi főcsoport levékenysége* a lefolyt 1894-ik évben kiváltképen az *anyag-gyűjtésre* volt irányozva, arra törekedvén, hogy a magyar nemzet történetének emlékeit, melyek a kül- és belföldön szerteszórva vannak, fölkutassa, összeírja, jegyzékbe vegye s azoknak a kiállítás számára leendő megnyerését biztosítsa.

A kutatásokat, más kiváló szakférfiak által támogatva, a csoportbizottságok előadói teljesítették.

Kiválóan nevezetes a külföldi kutatások közt dr. Vámbéry Ármin és dr. Szendrei János *konstantinápolyi* útja, mely a török császári kincstárak és gyűjtemények magyar történeti vonatkozású kincseit szerezte meg. Így két régi trón, a magyar történelemben szerepelt szultánok ruhái, gyémántforgós turbánjai, fegyverei stb. 15 magyar származású kard a császári kincstárból, 50 más magyar kard az Irene bazilikában

levő fegyvergyűjteményből, XV. századbeli sisakok, Szigetvár elfoglalásakor török kézbe került ágyúk s kézi fegyverek stb.

Czobor Béla a főcsoport-bizottság előadója, továbbá Radisich Jenő és dr. Szendrei János érdekes és eredményes kutató útát tettek Fiume, Trieszt, Cividale, Udine, Aquileja, Klagenfurt és Grác városokban és a *lembergi kiállításon*. A gráci fegyvertárban számos magyar fegyverfelszerelés, páncél, stb. íratott össze, nemkülönben a lemergi kiállításon, a lemergi nyilvános- és magán-múzeumokban. Kutattak továbbá még Czobor Béla Spalatoban, Zarában, Trauban; Pulszky Károly a bécsi gyűjteményekben, Firenzében, Pesaróban, Genuában, Velenczében, Kölnben, Angliában, Szófiában.

A belföldön kutatások és összeírások történtek az Eszterházy hercegi gyűjteményekben Eszterházán, Fraknóban és Kis-Martonban, továbbá Pozsonyban, Gyula-Fehérváron, Nagy-Szebenben, Brassón, Torján, Maros-Vásárhelyen, Kolozsvárott, Debreczenben, Kőrmöczbányán, Gyöngyösön, Egerben, Nyitrán, Esztergomban, Kassán, Miskolczon, a körmendi Batthyány-levéltárban, a kalocsai és esztergomi érseki gyűjteményekben, a bán hédervári kastélyában és még számos más helyen, melyek eredménye várakozáson felül kielégítő.

A *csoport-bizottságok* közül a *hadtörténelmi* csoport-bizottság, mely buzgó elnöke, *Hollán Ernő*, lemondása után *Gromon Dezső* honvédelmi államtitkárból nyert új lelkes elnököt, elkészítette dr. *Pauler Gyula* és dr. *Szendrei János* tervei után a *honfoglalás történeti térképét*, melyet Hatsek Ignác rajzolt meg. *Honfoglalás korabeli emlékeink* kutatása az országos régészeti és embertani társulat felügyelete mellett folyamatban van, melylyel kapcsolatban több őskori, de Anonymusban már említett földvárunk pontos fölmérése és gipsz-másolatai is készülnek. Így kutatások folynak a Dunántúlban, Abony és Szerencs vidékén, fölvetik a büdi földvár, a zólyomi régi vár (pusztavár), a szabolcsi földvár, az aranyosi (borsodi) leányvár, a tardi tatárdomb, a kisgyőri kékmező, kutatások és ásások folytak Hevesben, Szeged vidékén, Csongrádban, a bessenyők sírhalmainál, Székesfehérvárott a Demkó-hegyen, Alpár mezején, Hídalmás tájékán és az erdélyi vidékeken.

Maugoch bártfai gyárossal szerződést kötött a bizottság, a kiállításához szükséges *lőalakov* szállítása iránt s e munkálatok most már folynak.

A fontosabb csatatervek és modellek munkálatai szintén megkezdettek. Nevezetesen *Balás György* alezredes csoportbizottsági tag Budavára 1686-iki ostroma nagy arányú modelljének elkészítésén fáradozik; *Rónai Horváth Jenő* őrnagy csoportbizottsági tag Nagy Lajos király hadjáratai és a harsányi csata, *Olchváry Ödön* százados a muli csata,

Bárczay Oszkár Nándorfehérvár 1456-iki ostroma, *Szurmay Sándor* százados a mohácsi csata, *Hazay Samu* százados a mezőkeresztési csata, *Perneckzy Jenő* főhadnagy a zentai csata, *Vághó Ignác* főhadnagy a szomolányi csata, *Fülek Henrik* ezredes a magyar hadak 1742—43-iki hadjárata, *Bodnár István* őrnagy az 1809-ik évi győri csata, *Breit József* főhadnagy az 1849-iki isaszegi csata és *Bihar Ferencz* ezredes az 1866-ik évi custozzai csata hadtörténelmi térképének elkészítésén dolgoznak, mely munkálatok helyszíni szemlével és levéltári kutatásokkal levén kapcsolatosak, e csoport sokoldalú működését bizonyítják.

A bizottság ezenfelül folytatta az egyes korszakokra nézve jellemző hadtörténelmi costume-képek másoltatását és gyűjtését és elkészítette ezen nagy anyagnak jegyzékét, illetve leíró czédula-lajstromát.

Hasonló buzgó tevékenységet fejtettek ki a történelmi főcsoport *többi csoportbizottságai* is. A kutatásokat és gyűjtéseket a *képzőművészeti* csoportnál Pulszky Károly, a *zene és színművészeti* csoportnál Bogisich Mihály és dr. Váli Béla, az *oktatás és tudomány-történelmi* csoportnál Fehér Ipoly, Kammerer Ernő, Békefy Remig s több más szakférfiú, az *irodalomtörténelmi* csoportnál Szilágyi Sándor, Kudora Károly és Dedek Crescens Lajos, az *ipartörténelmi* csoportnál Radisich Jenő és Lipcsey József, az *egyházi* csoportnál Czobor Béla és Fraknoi Vilmos, a *lakberendezési* csoportnál Fittler Kamil, a *vadászat, halászat és pásztorélet* csoportnál Herman Ottó, Madarász Gyula és Nagy Géza, a *kormányzat és közszellem* csoportnál Pauler Gyula, Csánky Dezső, Károlyi Árpád, Thallóczy Lajos, Fejérpataky László és Tagányi Károly eszközölték.

De közreműködött a megnevezetteken kívül még számos szakférfiú és valóban mondhatjuk, miszerint az egész magyar tudományos világ mozgósítva van, hogy a nagy nemzeti vállalkozás sikerét előmozdítsa.

A történelmi kiállítás előkészítő munkálkodása közt külön fölemlítendők még az *építészeti és szobrászati emlékekről készülő gipszmásolatok*, melyek számos nevezetes művel fogják a kiállítás érdekességét emelni; eddig elkészültek a másolatok a jááki apátság templomáról, a pozsonyi alamizsnás Szt.-János kápolnáról, a pozsonyi városház kapujáról, továbbá ugyancsak Pozsonyból számos szobor, síremlék és czímer; folyamatban vannak a másolások Sz.-Györgyön, Bazinban Nagy-Szombatban, Esztergomban, továbbá lemásoltatik a bautzeni Mátyás-szobor és Gizella első magyar királyné síremléke, Passauban.

Igen örvendetesek a történelmi kiállításra történt *bejelentések* is, melyek folytán a kiállítás erkölcsi sikerét már most biztosítottnak tekinthetjük.

Első sorban *Ő Felsége a király* műkincsei említendők, melyek át-

engedése legkegyelmesebben megengedtetvén, a kiválasztott kincsek immár jegyzékbe véve vannak.

Majd az összes főpapok és főurak, a megyék és városok nagyobb része készséggel ajánkozott történelmi emlékeinek és műkincseinek kiállítására s ezek nagy része már kiválasztva és jegyzékbe foglalva is van.

Biztos remény van továbbá arra, hogy a drézalai-gyűjtemények a párisi Musée d'artillerie és a Louvre, a turini Arma-Reale, a müncheni gyűjtemények és a gráci Zeughaus magyar vonatkozású tárgyai is átengedtetnek s Róma ósrégi templomainak kincstárai is megnyílnak, hogy kiállításunk műkincseit gyarapítsák.

Bizonyos tehát, hogy a magyar történelmi kiállítás fényben és gazdagságban, érdekességben és tudományos jelentőségben az eddigi hasonló kiállításokat messze felül fogja múlni.

A jelenkori kiállítás.

Ha már a történelmi kiállításra vonatkozó adatokat is csak rövid kivonatban adhattuk még rövidebbre kell szabnunk a jelenkori kiállításra vonatkozókat s ezekből csupán a bennünket közelebről érdeklő hadügyi (XVII.) és a közlekedés, hajózás és tengerészeti (X.) csoport adatait említjük föl.

A hadügyi csoport tulajdonképp csak a kiállítási terület megnagyobbítása által jutott az őt megillető méltó helyhez. A hadügyi kiállítás a közös hadügyminister és a magyar honvédelmi minister tervei szerint három főcsoportra fog oszlani.

a) *Közös hadsereg.* A Nádor-szigetre a következő épületek vannak tervezve: központi csarnok (203 m²), központi iroda (80), gyalogsági csarnok (200), lovassági (200) tüzérségi (348), utász (120) vonatcsapat (351) tábori vasút, távíró és posta (290), élelmezés (108), egészségügyi (216) katonai földrajzi intézet (121·5); ezenkívül szükséges még tér a szabadban a hadi híd számára (a tó egy ága fölött) 220 m², a vasúti csoport számára 200 m², az egészségügyi csoport számára (betegsátor, barak, kocsiszín stb.) 520 m², az élelmezési csoport számára (főző-tűzhelyek, tábori sütőkemence, Tortoise-sátor stb.) 660 m².

A tervezetnél irányadó volt, hogy költséges berendezések kerültesenek; új beszerzések azonban mégis szükségesek lesznek, pl. tábornoki, törzstiszti, tiszti és hivatalnoki egyenruhák, műszaki csapatok munkálatait előtüntető csoportképek, táblázatok, bábuk, lóminták, lobogók, díszítési tárgyak stb.

b) *Hadi tengerészet*. Épület a Nádor-szigettel szemben 520 m², a hajók számára a tavon 183 m².

Bemutattatnak : Hajóépítés (modellek, telepek fényképei, páncélozás, sajkák), gépek, fegyverek és lövegek, páncélok részint természetben részint fényképekben, torpedók, villamosság, nautikus eszközök, tengeri térképek stb.

c) *Magyar honvédség*. Épület a Nádor-szigeten 850 m². Bemutatva lesznek : ruházat, fegyverzet, főszerelés, vonat, élelmezés, katonai nevelés, oktatás, felsőbb kiképzés.

A hadügyi csoporttal kapcsolatos még a *vöröskereszt-egyesület* külön pavillonban bemutatandó kiállítása, és a *hadfőszerelési vállalatok* pavillonja.

Az előadottakból kitetszik, hogy a haderő anyagi szervezete és gépezete itt oly összefüggő teljességben lesz bemutatva, a mint ez eddig még soha sem történt, s kétségtelen miszerint e csoport kiállítása politikai szempontból is fölötte érdekes leend, mert míg egyrészt a hadsereg viszonyaiba, szervezetének részleteibe bepillantást enged, másrészt hivatva lesz a fegyveres erő iránti tiszteletet és rokonszenvet előmozdítani.

A közlekedési, hajózási és tengerészeti csoport terveiből különösen kiemelendők : *Fiume kikötője*, mely $\frac{1}{10}$ -ed nagyságban a tóra lesz építve, ennek mentén az összes hajónemek szintén $\frac{1}{10}$ -ed nagyságban bemutatva, s ezel kapcsolatban világító torony, forgó híd, torpedó, lancirozó állomás; a *magyar tengerészet* történeti fejlődésének képek, domborművek stb. útján való szemléltetése; a *magyar-horvát tengerpart domborműve*; bűvárok működése; teljesen berendezett hajófülke (kabin); a tengerpartot feltüntető *dioráma*; egy vesztegintézet mintája.

Nagy szabású lesz a *magyar államvasútak* kiállítása, mely előreláthatólag élénk érdeklődést fog kelteni.

A *folyamhajózási* csoport kiállítása még függőben van.

A kiállításra vonatkozó általános érdekű adatok.

A kiállítás *költségei* összesen 4.380,000 forintban vannak előirányozva, melyhez az állam 1.000,000, a főváros 100,000 forinttal járul; a még fenmaradó 3.280,000 frt különféle bevételekből fedezendő (belépti díjak 1.300,000 frt, sorsjáték 1.000,000 stb.).

A *kiállítási terület*, a tóval együtt, mely szintén a kiállítás czéljaira szolgál, meghaladja az 510,000 m²-t; miután az 1885-ik évi

kiállítás területe 300,000 m²-t tett ki, tehát az ezredéves kiállítás területe 210,000 m²-rel több, vagyis majd még egyszer akkora.

Az *építkezések* közül felsorolandók:

a) Az Andrássy-úttal szemben a főbejárattól a Nádor-szigetre vezető *állandó híd*, mely a Schlick-gyár által 164,000 frt költséggel épül és 1895 május 15-ére elkészül. A kiállítási *nagy körút*, mely a Nádor-szigetre vezető út folytatásaként az egész kiállítási területen, egész a Stefánia-útig, végig vonúl; hossza 1430 m., szélessége 25 m., költsége 37,000 frt. Május óta már kész. A *villamos közúti vasút* és a *teher szállító vasút*, a terület *csatornázása* és földkiegyenlítési munkálatok. A *kertészeti munkálatok*, melyek költsége 20,000 frt (15,000 díszbokr, 1000 díszfa, 500 solitair, 700 puszpáng, különféle pázsitok stb.); e munkálatok 1895 tavaszán és őszén foganatosíttatnak s 1896 ápril 23-án zölden és életképesen adandók át. A *corso-terület* átalakítása, mely most kiegyenlítették, már 1895 tavaszán nagyobb árnyékot adó fákkal beültették, a *zeneparillon* és a *szökőkút-medence* áthelyeztetik, s végre 60,000 frt költséggel *fontaine lumineuse* (színes és világító vízjátékmű) állítatják, mely az újabb kiállításoknál oly általános tetszésben részesült s mely kivitelben és hatásaiban eredeti, tehát nem csak egyszerű másolat lesz. A *városligeti tó* kitisztíttatik, alapja kikavicsoztatik, a tengerészeti kiállítás helyén fél méterrel kimélyítették s a Rákos patak vize vezetettik bele. A *hangverseny-terem* 3000 ember számára, 200 működő részére készített színpaddal, nagy karzattal, vendéglővel, a csarnok földszintjén a hangszer-kiállítás, az emeleten pedig egy 450 személy befogadására alkalmas kisebb teremmel. Végre az *igazgatósági épület*, mely már készen áll és a tavaszon rendeltetésének átadatik.

b) A történelmi főcsoport épületei, melyekről már megemlékeztünk.

c) A jelenkori kiállítás épületei; nevezetesen:

A kiállítási területen *kívül* építendő *műcsarnok*, mely állandó jellegű lesz, az igényeknek már meg nem felelő Andrássy-úti műcsarnok helyett; az épület 4000 m² területen épül s mintegy 300,000 forintba fog kerülni; az építkezést 1894 október havában kezdték meg. A kiállítási területen kívül épül még a *rendőr-laktanya* és az *állat-kiállítási csarnokok*.

A kiállítási területen *belül* első sorban kibővítették s részben átalakították 125,000 frt költséggel az *iparcsarnok*, építetik egy új 192 méter hosszú, 50 méter széles és a főhajó közepén 30 méter magas, vasszerkezetű *gépcsarnok*, mely 14,000 m² kiállítási területet ad s 300,000 frtba kerül; a közlekedési csoport számára épül egy 3500 m² területű *vasúti csarnok*, melyhez csatlakoznak a *posta-távíró-telefon csarnok*, a *magyar államvasútak* és a *diosgyőri* állami gyár külön gépcsarnokai, a *kocsi- és*

kerekgyártó ipar csarnoka, a korcsolya-csarnokból átalakítandó *folyamhajózási csarnok*, a *tengerészeti csarnok* és a *világító torony*; további épületek: a *bányászati és kohászati csarnok*, az *oktatásügyi csarnok*, a *mezőgazdasági csarnokok* (időleges kiállítási csarnok, erdészeti pavillon, vízipítészeti csarnok, borászati pavillon, szőlő-csarnok, halászati csarnok), az *építési ipar* csarnoka, az *egészségügyi kiállítási csarnok* (a régi műcsarnok) a *gyermek-pavillon*, a *balneológiai pavillon* és a *mentők csarnoka* s végre a *hadügyi csoport* már ismertetett épületei.

Részben ide sorozhatók még a *horvátországi* és a *boszniai* kiállítás épületei, a *sokszorosító-, malom-, cukor-ipar*, a pénzintézetek pavillonjai, a *kiállítási falu* (a templom mint háziipar-csarnok, községi minta-kórház, minta-iskola, község háza és 24 ház mint néprajzi kiállítás), a *minta-vendéglő*, a *főváros pavillonja*, a *dohányjövődék csarnoka* és a *közművelődési egyesületek pavillonja*.

Az építkezések sorozatát végül a közel *hatvan magán pavillon* fölemléítésével zárjuk be, s ily módon — úgy véljük — élénk képét adtuk ama nagyszabású munkálkodásnak, mely részben már is folyik, részben pedig az 1895-ik év folyamán és 1896 tavaszán indul meg.

Hogy a bel- és külföldi sajtó a kiállításra vonatkozó adatokkal elláttassék, a kereskedelmi miniszter külön *sajtó-osztályt* szervezett, mely egyszersmind a kiállítás iránti érdeklődés fölkeltéséről és ébrentartásáról is gondoskodik.

E törekvést előmozdítják egyébként még az *országos és nemzetközi congressusok*, melyek száma már eddig 75. Gondoskodás történt továbbá a kiállítási *érmek és okmányok*, valamint a *hirdetmények* elkészíttetéséről is.

Szóba kerültek ezenkívül még: elektromos és benzin-motoros *csónakoknak* a tavon való alkalmazása, milleniumi *postabélyegek* készítése, *automatikus elárúsító szekrények* alkalmazása, melyekre már eddig 50,000 forintot ajánlat tétellett, továbbá *korona-emlékpénzek* verése, s a kiállítási *sorsjátékon* kívül még kiállítási *tombola* rendezése.

Tüzetes tanulmányozás tárgya végre a *lakáskérdés* és a *közlekedés* rendezése is.

Evvel kimerítettük az ezredéves kiállítás jelen állapotának, kivitel alatt álló munkálatainak és jövő terveinek ismertetését.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Gróf Bussi-Rabutin tábornok naplója 1704 október havából. Erdély vérszomjas zsarnokai között nem utolsó Bussi-Rabutin gróf, császári tábornok, ki a Rákóczy-fölkelés elején Erdélyben parancsnokolt, s a ki a kurucz csapatok ellen nem boldogulván, dühét a népen és vagyonán töltötte ki.

«Aranyosszéktől Beszterczéig égeté, öleté s vágatá az országot; a székelyeket, mint a berbécset, úgy ölték a németek, közel 1500-ig. Udvarhelyszéket elpusztítá, követeit tömlöczbe veté s megbízó-levelüket még fogával is rágta s lábaival taposta, az ő szokott furiája szerint. A kormányshéknak azt izené, írják meg patensben, hogy az anyák hasából is kihasogatja a gyermekeket» — írja róla Bethlen Miklós, a kormányshék tagja.

Ez a jeles vezér az, a kinek naplóját, melyben az 1704 október 4-től 28-áig terjedő hadjárata eseményeit följegyzí, melyben «fényes győzelmet» aratott, de végre mégis csak ismét Nagy-Szebenben «a kedves szász városban» volt kénytelen, természetesen «saját akaratóból» menedéket keresni, itt közöljük.¹⁾

«Október 4-én Nagy-Szebenből — a kedves szász városból — egy kisebb császári hadosztályal²⁾ útra keltem, hogy a fölkelőket megfenyítsem.

Saját ezredemtől Thun kapitányt, az Uhlfeld-ezredtől pedig Nimitz hadnagyot előre küldtem, hogy Stolzenburg közelében táborhelyet jelöljenek ki.

Csak későn este értem oda a csapatokkal.

A következő nap, *október 5-én*, folytattam útamát és Stolzenburg mellett elhaladva, a Nagy-Küküllőn át a Hosszúvölgy melletti mezőben választott táborig.

Október 6-án útamát folytatva, az említett folyó mellett egy táborhelyre bukkantam, hol, a parasztok elbeszélése szerint, *Kaszás Pál* táborozott volt, ki október 4-én mintegy 2500 emberével vonúlt el onnan s állítólag Balásfalva felé vette útját. De Balásfalva mellett elvonúlva, semmiféle ellenséget sem láttam.

¹⁾ A napló a Bussi-Rabutin grófi család Judenau kastélyában levő levéltárában.

²⁾ Ez a hadosztály (corpetto) két gyalog- és négy lovas-ezredből állott.

Délben Bánátban ettünk, hol a lázadó párti Thoroczky nemesi kuriájába őrségül egy tizedest és 10 lovast helyeztem.

Este a kémszemlére kiküldött Mátyás huszárhadnagy avval a jelentéssel érkezett vissza, hogy egy oláh faluban, melynek nevét azonban nem tudja, 60 kuruczczal találkozott; támadásra nagyon is gyöngének érezvén magát, el akart menekülni, de e közben fején egy kardvágás által sebet kapott, míg egyik huszárja két golyó által oly súlyosan sebesült meg, hogy a rákövetkező napon — október 7-én — meghalt. Ma, *október 7-én*, átkeltem a Maroson és nagy elővigyázattal folytattam a menetet. A Maroson való átkelést Kaszás Pál meg akarta ugyan akadályozni, de én erélyesen előre nyomultam és őt előljáró csapatommal a folyón bírt állásának elhagyására kényszerítvén, derék katonáimmal a Maroson átkeltem; a kuruczokat ezután folytonos harc közben Koslárdon át a közeli magaslatokig űztem.

Itt azonban az ellenség lesben állott, rácz huszárjaimra rontott és azokat ismét a Maros partjára nyomta vissza, hol e közben Unger tábornok német csapataival állást vett és az ő oltalma alatt az ellenség által alig háborítva, egész hadosztályommal lassan átvonultam.

A ráczok ugyanis az első meglepetés után ismét összegyűltek és helyt álltak, mire aztán az ellenség minden komolyabb vállalkozás nélkül ismét eltűnt a magaslatok mögött, melyeknek csúcsán csak egy őrszemet hagyott hátra.

E rövid küzdelem alkalmával mindkét részről csak néhány ember esett el.

Én tehát hadosztályommal egészben háborítatlanul keltem át a Maroson, de a lövegek, a magas vízállás folytán, mind nedvesek lettek úgy hogy meg kellett állapodnunk, azok kitisztítása végett.

E közben észleltetett, hogy a magaslaton hagyott őrszem eltűnt, valamint jelentés érkezett be arról is, hogy a fölkelők balra, Torda felé vették útjokat.

Erre a magaslatok irányában és azokon át való előnyomulást parancsoltam meg és Egerbegen át jobbra Orfort¹⁾ felé vonultunk, hol éjjel táborba szálltunk.

¹⁾ Itt nyilván igen nagy tévedés van, vagy a helyekben vagy az időben. Bussi-Rabutin 7-én kel át Koslárdnál a Maroson s még az nap Egerbegen túl — a teljesen ismeretlen és földéríthetetlen *Orfortig* — menetel. Ámde már maga Egerbegy Koslárdtól 55 kilométer; oly csapat-tól pedig, mely első nap (N.-Szeben—Stolzenburg) 14, második nap (Hosszúvölgy) 24 kilométert menetelt, harmadik nap csak a Marosig jutott, ily óriási menet föltevése képtelenség.

Miután a kocsik, valamint a két nehéz löveg a hosszú és rossz utak folytán csak hajnal hasadtával érkeztek meg, továbbá, mivel az a hír érkezett be, hogy a 12 löveggel ellátott és 16,000 főt számláló ellenségnek szándéka van velem megütközni, *október 8-án* csak 9 órakerreggel kelhettem útra; a csapatok sorait előbb végig lovagoltam, a legénységet bátorságra és kitartásra buzdítottam és mindent elrendeltem és megparancsoltam, a mi szükséges volt. Három órai menetelés után *Pata* faluhoz értünk.¹⁾

Itt már a távolból mutatkoztak ellenséges csapattestek, Zárkózva maradtunk és még egy fél órát meneteltünk egy szoroson át.

A szoros kijáratánál jó állásban Kaszás Pál, Teleky Mihály és Thoroczky csapatai állottak velünk szemben, összesen mintegy 7—8000 ember. Az ellenség jobb szárnya egy erdős hegyoldalra támaszkodott, arcvonala a völgyet metszette keresztül és bal szárnyával egy másik hegyláncrig terjeszkedett.

A két szárny ezenkívül még 800, a hegyoldalon fölállított lovas-sal volt fedezve. Az arcvonal mögött, egy lövésnyi távolságra, a völgyben, szintén lovasság állott.

Azonnal észrevettem, hogy a szorosból való kibontakozást akarják megakadályozni, miután előcsapataim megpillantására rögtön négy lövegből tüzelni kezdtek, mire én hasonlóképp feleltem.

A terep kedvezőtlen volta miatt fél órai ágyúzás sem javított a helyzeten és az általam remélt eredmény elmaradt. Az ellenség az uralgó magaslatokon mozgott és mindinkább oldalunkba és hátunkba került, melyeket a szorosban benrekedt kocsik miatt kellőkép fedezni nem voltam képes.

Már-már kétségbe estem, hogy magamon e veszélyes helyzetben mikép segítsék, midőn egyszerre alkalmas pillanat kínálkozott, a fölkelők bal oldalába támadni.

Erre a támadásra Gräven ezredest szemeltem ki. Előbb a terepet jól megvizsgáltattam, és azt találtam, hogy csakis ebben az egy irányban lehet az ellenség ellen valami eredményt kivívni. Gräven vitézül támadott és egész az ellenséges gyalogság bal szárnyáig hatolt előre. Midőn az ellenség ezt észrevette, jobb szárnyával a bal szárnyra fordult, hogy ennek gyalogságát, mely Gräven támadása által veszélyeztetve volt, felszabadítsa. Ez volt a főt említett alkalmas pillanat, melyet

¹⁾ Páta vagy Pata Kolozsvártól másfél mfdre délkeletre van, de nem a mostani országút mentén, mely Tordán át vezet. Valószínű, hogy Rabutin Tordát, mely kuruczfészek volt, óvatosan elkerülte.

felhasználtam, hogy Acton tábornok parancsnoksága alatt két lovas-századdal, Gräven ezredest fölszabadítandó, az ellenségre támadjak.

E mozdulat által a fölkelők lovassága gyalogságuktól elvágott.

Egyidejűleg Tige ezredesnek is megparancsoltam, hogy az előttünk lévő posványon át a bal száránnyal előre nyomuljon és az ellenség jobb szárnyát támadja meg. Ez gyors rohamban meg is történt, olyformán, hogy még mielőtt a császári gyalogság lövésre juthatott volna, a kuruczok visszaverettek és több órán át hegyen-völgyön üldöztek.

Az ellenség veszteségét mintegy 3000 főre becsülöm. Hadi zsákmány gyanánt négy löveg, két pár harsona, mintegy 40 zászló, köztük a három Thürheim tábornok által elvesztett nagy szép császári zászló is, valamint néhány dob és jó sok lőszer jutott kezeink közé.

Az én veszteségem ¹⁾ ez alkalommal sokkal kisebb lett volna, ha a Thürheim-ezredbeli és más a lázadók közt harcoló császári szökevények nem küzdöttek volna oly kétségbeesett elszántsággal, a kik jól tudták, hogy elfogatás után mitől kell tartaniok.

A fogságba jutottak az ellenség számát 15,000 főre teszik.

Az éj beállta megakadályozott, hogy Kolozsvárt elérjem, s így Szamosfalván táborba szálltunk.

Október 9-én Kolozsvárra meneteltünk. A vár vitéz parancsnoka, Haltenblatt tábornok, kinek magatartását nem tudom eléggé dicsérni, elem lovagolt; én azután megszemléltem a várost és azt tapasztaltam, hogy falainak több mint fele öt ölnyi szélességben a 13 napig tartó lövés folytán romban volt. Azt is megelégedéssel vettem tudomásul, hogy Haltenblatt mint tapasztalt katona, a Neipperg-ezredbeli Tieners százados segítségével egy ellenaknát építtetett, mely az esetben, ha az ellenség a várat elfoglalta volna, azoknak életébe került volna.

Miután a védő műveket mind megszemléltem, a nagy és kis lövegek üdvlövéssei mellett bevonultam a városba.

A városi tanács a legnagyobb tisztelettel üdvözölt, megdicsértem és megköszöntem hűségüket, melyet a 10 hónapon át tartott ostrom alatt tanúsítottak és azok a további császári kegy biztosítását büszkeséggel vették.

Ez alkalommal a tanácsbeli uraknak tudomására hoztam azt is, hogy Ő császári Felsége szolgálata újlag azt kívánja, hogy a helyőrség onnan kivonassék és hogy a várost jelen alakjában meghagyni nem lehet és nem szabad, hanem a falakat szétrombolni és a felállított védőműveket lerombolni kell.

¹⁾ Ezt azonban számokban nem mondja.

A város képviselői jogaikra hivatkozva, azt kérték, hogy legalább a falak hagyassanak előbbi állapotukban stb. Én erre azt válaszoltam, hogy mi császáriak nem azért jöttünk, hogy a város jogait és kiváltságait megrovidítsuk vagy megbántuk, hanem azért, hogy azokat megvédjük. A feleknek azért kell eltérniök, hogy Kolozsvár a jövőben nyílt város legyen, hogy az esetben, ha a fölkelők itt magukat befészkelnék, azok onnan könnyebben legyenek kiűzhetők.

Végre is a kolozsváriak belenyugodtak és megígérték, hogy mindent legalázatosabban megtesznek és véghez visznek, a mi császáruknak és annak szolgálatára szükséges.

Ezután megebédeltem az uraknál, ebéd után pedig a táborba mentem, hol az éjet is töltöttem.

Az *október 10-től 12-éig* terjedő időben a hadosztálynál történt eseményekről a jelentések a császárhoz és a hadi tanácshoz megküldettek, valamint minden előkészület megtéetett, hogy a vár lerombolása foganatosíttassék, ú. m. a löszerek robbantási célokra készítették elő, a szükséges számú aknák megásattak stb.

Oktober 13-án a kellő elővigyázat mellett az aknákat felrobbantották, mire a várfalak teljesen romba dőltek.

A mint ez megtörtént, a helyőrség kivonult és hadosztályom azonnal Válaszút felé menetelni kezdett.

Szamosujvárt *október 14-én* értem el késő délután. E hely minden erődítési műveit teljesen jó állapotban találtam, amit a Pálffy-ezred őrnagyának, Mosburgnak kitünő és körültekintő eljárásának tulajdonítok. *Oktober 17-éig* itt maradtunk és a várat egy évre minden szükségesséllátuk, azután pedig Bonczhidán át Oláh-Gyéres oláh falura vonultunk vissza; *október 18-án* a menetelés egész a késő éjjelig folyt Egerbegy felé; 19-én Felvinczen, 20-án Tövisen táboroztunk.

Az e hadműveletek alatt szenvedett veszteségem körülbelül 50 embert tett ki, köztük volt Moritz százados az én ezredemtől és Gobler hadnagy az Uhlfeld ezredtől.

Oktober 21-én tudósítás érkezett, hogy Pekry gróf 2000 emberrel, köztük tatárok is, Gyula-Fehérvárt van. Elhatároztam azonnal, hogy ez irányban nyomulok előre. Gyula-Fehérvár felé menve, fél úton a már üres táborhelyre akadunk. Azt mondták, hogy Pekry gyorsan a hegyek felé Zalatnára és Abrudbányára vonult.

Gyula-Fehérvár, mely úgyszólván Rákóczy székhelye volt és előbb Koss Mihály parancsnoksága alatt 200 emberrel volt megszállva, szintén üres volt; a falakon öt aknát ásattam, minek következtében legalább 25 ölnyi hosszú rést törtünk, s így ebben a városban ellenség

többé nem fészkelheti be magát; a város különben sem bír katonai és hadászati fontossággal. *Október 23-án* robbantottuk fel az aknákat, *24-én* átkeltünk a Maroson és útunkat Kis-Poldig folytattuk.

Október 25-én Nagy-Szebenbe mentünk, hol a szász nemzet képviselői, a kormányzóság és a polgárok jelenlétében, mozsárdörgés mellett a császárnak újlag meghódoltak.

Hogy Medgyes városát hatalmamba ejthessem, még az ide menetelés alkalmával báró Tige ezredest 500 lovassal, 300 gyalogossal és két löveggel küldtem ki, hogy aztán onnan a megyék és székhelyek könnyebben meghódíthatassanak ő császári Felségének; Medgyes *október 28-án* csakugyan el is foglaltatott. Evvel végződik Rabutin tábornok 1704 októberi hadjárata.

Gömöry.

Petky János levele szentpáli Kornis Farkas udvarhelyszéki főkirálybiróhoz, Báthory Zsigmond fejedelem hadba szállása felől. Generose domine, pater obseruandissime etc. Isten kgdnek minden dolgaiban felix exitust, kedves egésséggel, kedveseivel együtt adjon etc. Mi uram ma indulánk meg táborostul Fejérvár mellől, az szándékkal (mivel hogy tanácsból mene ugyan végbe), hogy az németeket megsegítsük, kik egy egész hete, hogy Hatvant megvették erős ostrommal és ugyanott vadnak, az török tábor pedig Szolnoknál vagyon szintén most, mindenik pedig nagy gyülekezettel. Urunk azért erősen megesküvék, hogy személye szerint ott leszen és megsegíti az keresztyéneket. Jóllehet most Urunk velünk nincs, mert az hideg hagnáz vagyon rajta és Fejérvárott kellették maradni, de Kolosvárnál minden okvetetlen elér bennünket, Bocskait itt hagyja helyében. Főemberek vele igen kevesen lesznek: Bogáti Boldizsár uram, Vitéz Miklós fog vele maradni és valami gyülevész nép. Váradnál vagyon háromszáz fegyveres, azokat hozzák megint ide le, az itt valókat pedig mind elviszik. Valamie adgya Isten dolgunkat, de kevés reménségünk vagyon itt szintén most hazánknak megmaradásához. Az urak és az fejedelem erősen költöztetik, hordozókottatják marhájokat, feleségeket, várakból várakba, valamit éreznek. Jósika Lippa felé megyen és Váradnál akar velünk megegyezni, az végbelieket elhozván Sebesből, Lugasból, Lippáról, honnét. Az tatárt pedig hátunk megett érzük és Havas-Alföldéből is igen gonosz hírek vadnak. Csak Isten ronthat meg bennünket, az mi Urunk mind magát s országát kockára vetvén. Tudom értette kgd az Csausznak minapiban idejövetelit és kívánságát, kiről most nem irok etc. Datum ex Castris ad Enyed positis Anno domini 1596.

(A nemzeti múzeum könyvtárából közli —ys.)

A Magyarországon fekvő s egymást szállításaiakon felváltó lovasezredek elhelyezési terve, 1726 november 1-től kezdve.

1. Lobkowitz vértesezred.

	Század		Vármegye
	Karabinos v. gránátos	Rendes	
<i>Herczeg Lobkowitz</i> vezérőrnagy mint ezredes az egész táborkarral s egy mellé rendelt huszárkapitánynyal, az alezredes és őrnagy nélkül, továbbá négy alorvos és	1	7	Zemplén
<i>Wiedersperg</i> ezredes mint al- ezredes két alorvossal és	—	3	Ungvár
Az őrnagy, mint kapitány két alsebészszel és	—	2	Bereg
összesen	13 század.		

2. Lichtenstein dragonyosok.

<i>Sprung</i> ezredes, mint alvezredes az alvezredes és őrnagy nélkül, két se- bészlegénynyel és táborkarral és ...	1	8	Trencsén
Az alvezredes, mint őrnagy egy sebészlegénynyel és	—	2	Turócz
Az őrnagy, mint kapitány egy sebészlegénynyel és	—	2	Árva
összesen	13 század.		

3. Darmstadti vértések.

<i>Br. Miglio</i> ezredes, mint ilyen, az alvezredes és őrnagy nélkül, 5 se- bészlegénynyel és a többiekkel	1	3	Máramaros
Az egész táborkar és az alvezre- des 2 sebészlegénynyel	—	3	Szatmár
Az őrnagy egy sebészlegénynyel	—	2 ^{1/2}	Közép-Szoln.
Egy sebészlegény és	—	1 ^{1/2}	Kraszna
Egy sebészlegény és	—	1	Kóvár
Továbbá	—	1	Ugocea
összesen	13 század.		

4. Savoyai Emánuel (?) vértesezred.

	Század		Vármegye
	Karabinos v. gránátos	Rendes	
Az egész tisztikar és	1	12	Pozsony
összesen	13 század.		

5. Lanthieri vértesezred.

Lanthieri tábornok mint ezredes, *Chanviray* ezredes, *Bernes* alezredes és szállásmester nélkül az egész táborokkal és 3 sebészlegénnyel ...

... ..	1	6	Nógrád
<i>Chanviray</i> ezredes, mint alezredes a szállásmesterrel és két sebészlegénnyel	—	4	Heves
<i>Bernes</i> alezredes, mint őrnagy és egy sebészlegény	—	2	Hont
összesen	13 század.		

6. Hohenzollern vértések.

Weisz ezredes, mint alezredes, az alezredes és őrnagy kivételével, öt sebészlegénnyel s az egész karral ...

... ..	1	5	Sáros
Az alezredes, mint őrnagy, két sebészlegénnyel	—	3	Szepes
Az őrnagy, mint kapitány, egy sebészszel	—	2	Borsod
Egy sebész és	—	1	Abauj
Egy sebész és	—	1	Torna
összesen	13 század.		

7. Offen vértések.

Palentein ezredes, mint alezredes két sebészlegénnyel

... ..	—	4	Baranya
<i>Br. Offen</i> vezérőrnagy az egész karral és két sebészszel	1	5	Szlavonia
Az őrnagy, mint kapitány, két sebészlegénnyel	—	3	Szerbia
összesen	13 ezred.		

8. Modenai vértések.

	Karabinos v. gránátos	Század Rendes	Vármegye
<i>Mengen</i> ezredes, mint alezre- des, az alezredes és őrnagy nélkül az egész karral és két alsebeszszel ...	1	4	Bars
<i>Oudaille</i> alezredes, mint ör- nagy, két alsebeszszel ...	—	3	Hont
Az őrnagy, mint kapitány, két alsebeszszel ...	—	3	Liptó
Egy alsebesz és ...	—	2	Zólyom
összesen	13 század.		

9. Jörger dragonyosok.

<i>Jörger</i> tábornok, mint ezredes, a szállásmester, hadsegéd, hadbíró, titkár és porkoláb nélkül a kar többi tagjaival és négy alsebeszszel ...	—	3	Komárom
<i>Kleinermann</i> ezredes, mint al- ezredes, a szállásmesterrel, hadsegéd- del, titkárral, porkolábbal és 2 alse- beszszel ...	1	6	Moson
Az őrnagy, mint kapitány két sebeszlegénynyel ...	—	3	Győr
összesen	13 század.		

10. Ferdinánd bajor dragonyosok.

Az egész ezred ...	1	12	Sopron
összesen	13 század.		

11. Pálffy vértesezred.

Az egész ezred ...	1	12	Nyitra
összesen	13 század.		

12. Splényi huszárok.

Az egész ezred ...	—	10	Zala
összesen	10 század.		

13. Babocsay huszárok.

	Század	
	Karabinos v. gránátos	Bendes
		Vármegye
<i>Br. Babocsay</i> tábornok, mint ezredes <i>Westmarmegit</i> alezredessel s az egész tisztkarral, az ezredes és őrnagy kivételével, továbbá 3 sebészlegénnyel	—	4
<i>Francsics</i> ezredes, mint alezredes és kapitány egy sebészlegénnyel	—	3
<i>Baranyag</i> őrnagy 1 sebészlegénnyel	—	2
Egy sebészlegény és	—	1
összesen		10 század.

14. Hantoy vértések.

Ez az ezred egészben Erdélybe megy. Hasonlóképen a *Monte-cuccoli* lovasezred, a *Galbes* vértések, *Althan* és *Württembergi* dragonyosok eddigi állomásaikon maradnak meg.¹⁾ —y—s.

Magas emberek toborzása I. Frigyes Vilmos porosz király számára. Ismeretes, — e folyóiratban is documentált²⁾ — dolog, I. Frigyes Vilmos porosz király ama különöz szenvedélye, hogy testőrezredét mennél magasabb, legalább is öles emberekből állította össze. E szenvedélye oly erős volt, hogy midőn annak kielégítésére a maga országát szűknek tapasztalta, nem átalotta a külföldi uralkodókat is fölkérni, hogy engedjék meg országukban a hórihorgas emberek toborzását. Így fordult a mi királyunkhoz, III. Károlyhoz is, a ki a jó egyetértés és barátság fentartása iránti tekintetből igyekezett uralkodó kollegája kívánságának eleget tenni. Bizonyosan olyanformán gondolkozott, hogy főleg nem-német nyelvű tartományaiban csak elvétve akad egy-két ember, a ki hazáját megúnva, hajlandó lesz az idegen szolgálat bizonytalanságának magát kitenni.

Okoskodása bizonyára be is teljesül, ha nem akadnak lelketlen emberek, a kik jó fizetésért nem átallanak embertársaikkal valóságos kereskedést űzni. A porosz király ügynökei nem sajnálták a pénzt s

¹⁾ Orsz. Levéltár. Helytt. oszt. Lib. ben. mond. 1726 fol. 42.

²⁾ 1893. évfolyam 726. l.

hazánkban hasonló ügynököket bérelvén föl, rövid időn valóságos hajtvadászat kezdődött a szálás férfiakra. Ezek az ügynökök nem riadtak vissza a legszemérmetlenebb eszközöktől sem s mesterségüket oly nyíltan kezdték űzni, hogy a kormányhatalom jónak látta, beleavatkozni a dologba s szigorú rendszabályokkal korlátozni a bűnös manipulációkat. Az első ilyen rendeletet ő felsége nevében jó későn, 1735 június 28-án, bocsátotta ki a magyar udvari kancellária. Ebben a rendeletben Ricker Hanzen Rudolf Lőrincz, porosz kir. biztosnak megengedettet, hogy Besztercebányáról nyolcz magas termetű embert szállíthat Poroszországba, de csak úgy, ha az illetők minden rábeszélés, fényes ígéretekkel való csábítás nélkül, saját jó szántukból vállalkoznak; a megszabott szám át nem hágható s végül a kiszállítandó férfiak gróf Pálffy János tábornok, országbíró elé állítandók, a ki, ha meggyőződött, hogy a toborzás az előírt feltételek szerint történt, a távozásra az engedélylevelet ki fogja állítani.

Ehhez hasonló rendeletet többet is adott ki ő felsége, pl. október 11-én. A dolog azonban oly irányt vett, hogy az uralkodó jónak látta, a keresztyének úgy mint zsidók által üzletszerűleg gyakorolni kezdett emberkufárság meggátlása végett 1735 november 3-án a vármegyékhez és városokhoz intézett rendeletével a szálás emberek toborzását és külföldre vitelét még szigorúbban eltiltani, ha csak erre a kancelláriától vagy a magyar királyi helytartótanáctól minden egyes esetben külön engedélyt nem nyertek. Az engedélyesek tartoznak a kiszállítandó embereket személyesen az országbíró elé állítani, a ki megvizsgálja, hogy az e tárgyban kibocsátott legfelsőbb rendeletnek elég van-e téve?

E közben érkezett a kancelláriához a följelentés, hogy Méhes János, Bernó György Ferdinánd, Karlóczi Péter és társaik bizonyos magánlevelekkel és Petrovszky József baranyavármegyei alispán útlevelével Baranya vármegyéből nyolcz magas termetű embert akarnak a porosz ezredbe kiszállítani.

A kancelláriának gyanúsnak tetszett a dolog. Eleinte azt hitte, arról a nyolcz emberről van szó, a kiknek kivitelére ő felsége a porosz ügynököknek engedélyt adott. Ezeknek a kiszállítása pedig már ekkor befejezett dolog volt. Átírt tehát a helytartótanács, hogy tartson ez ügyben szigorú vizsgálatot.

A helytartótanács a rendeletnek eleget teendő, még ez év (1736) szeptember havában intézkedett, hogy az elfogott magánlevelek írói, Méhes János és Bernó György Ferdinánd, pozsonyi lakosok, a városi előljárásság által vonassanak feleletre, hogy kinek az engedélyéből me-

részkedtek szálas embereket toborzani, hány embert fogadtak fel, mikor és mikép vitték ki őket az országból, hány társuk van s kik azok, valamint a levélben előforduló Karlóczi vagy Karlovszki Péter hol tartózkodnak? stb. stb. Általában az előljárásiág figyelme e tárgy földeítésében mindegyre terjedjen ki s jelentését minél előbb terjeszse be.

Második intézkedése az volt a helytartótanácsnak, hogy Petrovszky József alispánt Baranya vármegye széke elé állította, hogy számot adjon róla, ő szolgáltatta-e ki az útleveleket, s ha igen, kinek az engedelméből?

Gróf Pálffy országbíró is megkereste a helytartótanács, hogy tegyen jelentést, mennyiben volt alkalma a legfelsőbb rendeletekhez képest eljárni?

E három irányban folytatott vizsgálat eredményét decz. 10-én terjesztette elő Nedeczky Károly tanácsos a helytartótanács teljes ülésében. E szerint Pozsony városa október 24-én vizsgálat alá fogta Méhes Jánost. Bernó György Ferdinánd bizonyosan megérezte a veszedelmet s idejekorán eltávozott Pozsonyból. Méhes azt vallotta, hogy ők két nagytermetű embert fogadtak fel, egyiket Hont, másikat Turócz megyéből. Ezeket az országbíró elé állították, a ki kiadván az útleveleket, Bernó Berlinbe szállította őket. Társa Bernón kívül nincs más. Karlóczival úgy ismerkedtek meg, hogy ez hozzájuk jött, azt mondván, hogy ismer Vas vármegyében egy hórihorgas csizmadiát, a kit ki lehetne vinni Poroszországba; ekkor elküldték őt oda, egy Goczi János nevű pozsonyi emberrel levelet iratván a vármegye alispánjának. Karlóczi aztán azt írta, hogy a csizmadia már nincs ott, hanem Légrádba fog utazni s onnan megírja, hogy sikerült-e ott hat láb magas embereket találni?

Bernó György Ferdinándot csak november 23-án tudta a város kihallgatni. Vallomása lényegében megegyezik a Méhesével. E szerint ő csak két embert vitt ki Berlinbe, az egyiket Privigyéről, a másikat Rima-Szombatból. Mind a kettőt az ideai farsang végén. Az útleveleket gr. Pálffy országbíró állította ki. Büntársa nincs több Méhesnél; a szintén gyanúba vett Aszel Mátyás, pozsonyi kereskedő, csak anyagilag segítette őket. Karlóczi Péter, a kiról úgy tudja, hogy Czifferen lakik, önként ajánkozott, hogy tud egy hórihorgas embert, a ki hajlandó lenne porosz szolgálatba állani. Iratott hát Goczi Jánossal a vasvármegyei alispánnak, Rosty Istvánnak, hogy engedje meg annak az embernek a felfogadását.

Október 17-én Baranya vármegye is fölterjesztette alispánjának, Petrovszky Józsefnek nyilatkozatát. E szerint ez év febr. 1-én bizonyos

Barbacsai nevű ember jelent meg nála engedélyért magas emberek toborzhatására. Ő az engedélyt megtagadta, mert az útleveleket nem Pálffy gróf állította ki. Pár nap múlva egy katona hozott részére gróf Pálffytól levelet, melyben az országbíró meghagyja neki, hogy egy Gottfried nevű embernek az útlevelek felmutatása nélkül — a mely útlevelek egy másik embernél, Hermann nevűnél vannak készletben — engedje meg a toborzást. Ő élve a gyanúperrel, levélileg értesítette a történetekről gr. Pálffyt, a ki azt válaszolta, hogy az ő útlevele nélkül senkinek se engedje meg az emberfogdosást. S ime, nemsokára a már említett Méhes és Bernó jöttek hozzá s Pálffytól három emberre szóló eredeti útlevelet mutatván fel, kérelmüket meg nem tagadhatta.

Említettük, hogy a helytartótanács felvilágosítást kért gr. Pálffytól is, hogy mennyiben tett eleget ő felsége rendeleteinek? Pálffy védekezése a következőkben foglalható össze: Tudva levő, hogy ő felsége kegyelmesen megengedte, nyolcz százas embernek a toborzását. A múlt október hóban még három ember hiányzott. Ekkor kereste őt fel Futakon Bernó Ferdinánd, hogy ő a három alkalmas embert megtalálja. Ő (t. i. Pálffy) ekkor három útlevelet borítékba zárva, átadott Bernónak, hogy azt a pozsonyi várparancsnoknak kézbesítse, a ki a három embert meg fogja vizsgálni, s ha a kellékeknek megfelelnek, az útleveleket kiadja. Bernó tehát bizonyosan ezekkel az útlevelekkel élt vissza.

A vizsgálatok eredményéből tisztán áll előttünk, hogy egy mesterségét jelesül értő csalószövetkezettel van dolgunk.

A különböző álnevek alá rejtőzés, különböző embereknek a játékba bevonása, az útlevelekkel való szédelgés, teljesen megokolják gyanúnkat. A vallomások sem egyeznek mindenben. Bernó azt állítja, hogy a farsang végén vitte ki a felfogadott két embert, az országbíró meg azt, hogy őt november végén kereste föl Bernó Futakon. Még bonyolultabbá teszi a dolgot a pozsonyi várparancsnok, a ki szintén kérdőre vonatván, azt vallja, hogy ő elébe csak két embert állított Bernó, a kiknek — minthogy a követelményeknek megfeleltek — ki is adta az útlevelet.

Ezek az eltérő vallomások arra a javaslattételre bírták a helytartótanács előadóját, hogy Bernó még egyszer körülményesen hallgattassék ki, s ha magát tisztázni nem tudja, példásan bűnhődjék. Szükségesnek látja az előadó, Karlóczy Péternek a kihallgatását is, a kinek a lakása immár ismeretes.

Petrovszky alispánról nyilvánvaló, hogy ő nem szándékosan nyújtott segédkezet, hanem akaratlan áldozata a gaz szövetkezetnek. Fedésre méltó mulasztás mégis tőle, hogy régebbi rendelettel védekezik,

holott neki, mint a vármegye első tisztviselőjének, ismernie kellett a későbbi rendeleteket is, melyek országszerte kihirdették.

Míg ezek történtek, a kancellária 1736 december 4-én újabb rendeletet bocsátott ki, melynek értelmében a nagy termetű emberek külföldre szállítása kizárólag ő felségének a kancellária által kiállítandó útlevelel engedtetik meg, ennél fogva minden egyes embert a kancellária elé kell állítani. A kik ilyen útlevel nélkül merészkednek toborzani, azok kérelhetetlenül letartóztatandók s bebörtönözendők.

Karlóczinak — úgy látszik — nem volt tudomása sem erről a rendeletről, se pozsonyi társainak sorsáról. Tovább üzte az ember vadászatot, mígnem 1737 április havában Zala vármegyében hurokra került. Kihallgatásakor azt vallotta, hogy ő két útlevelet magától, gróf Pálffy Jánostól kapott, de azokat Szegedy Ferencz, veszprémi alispán, elvette tőle. Az elkobzott útleveleket az alispántól a helytartótanács bekívánván, kitént, hogy nem két, hanem négy útlevel találtatott Karlóczinál, egyik sem ő felségétől származó, hanem valamennyi hamisítvány.

Egyébiránt Karlóci kitünően értette mesterségét. Vallomása szerint még 1733-ban Zala vármegyéből öt embert toborzott, ú. m.: Türjén Ács Józsefet, Sándorházán Bökö Istvánt, Légrádon Pálffy Gergelyt és Sárosdai Györgyöt, Gosztolán egy ismeretlent; Somogy vármegyéből pedig Böhönyén egy György nevűt, Szennán egy előtte ismeretlent; Horvátország Csirke nevű falujából Dugacski Mátyást, Derreczből egy Sztoján nevezetűt. Ezek közül négy útközben megszökött, a többit Bécsben a porosz király ügynökének, bizonyos Kerczhais nevűnek szolgáltatatta át. Büntársai nem voltak; ő sem érzi magát bűnösnek, mert tudja, hogy hasonló toborzással Erdélyben, Horvát- és Stajerszáiban számosan foglalkoztak akadálytalanul.

Igen jellemző vallomás arra nézve, mennyire elfajult ez a bizonyára jól jövedelmező mesterség!

Karlóci bűnössége tehát kétségbevonhatatlanul beigazoltatott. Hanem a büntetés kiszabása nem csekély fejtörést okozott az előadó helytartó tanácsosnak. A hazai büntető törvények közt nem talált rá paragrafust. Aztán meg a dolog kissé kényes természetű volt. Maga az uralkodó felség adott szabadságot a toborzásra s kezdetben a porosz királytól nyerték az ügynökök az útleveleket. Karlóci működésének tetőpontja pedig arra az időre esik, a mikor a megszorító szabályrendeletek még nem adtak ki. A gordiusi csomót akként vélte megoldhatónak a tanácsos úr, hogy az egész kriminális per letárgyalását a vármegyére bízza.

Zala vármegye sietett a dologgal. Augusztus 5-én már értesítette a helytartótanácsot, hogy Karlóczi Pétert a győri várban sánczmunkával eltöltendő félesztendei rabságra s azután az országból való kitiltásra ítélte.

A helytartótanács ez ítéletet végleges jóváhagyás végett ő felsége elé terjesztette. A továbbiakról hiányzanak az adatok, de csaknem bizonyosra vehetjük, hogy — már csak másoknak elrettentő példájára is — Karlóczi nem került el a földi igazságszolgáltatás sújtó kezét.

Illéssy János.

A Mária Terézia háborújában szolgált erdélyi katonák: Székely Zsigmond, Toldalagi János és Székely András levelei gróf Teleki Sándorhoz hadi hírekről, 1742—1743.

I. Székely Zsigmond levele 1742 október 27-éről. Esett bizonyosan értésemre, hogy a tekintetes haza bizonyos számú lovas hadi embereket kívánna felállítani: kihez képest mély alázattal folyamodom méltóságos gróf uramhoz, engemet, mint hazafiút kegyes tekintetbe venni, és azon felállítandó lovas katonák közé hadnagynak bevenni kegyesen méltóztasson. Assecuralom méltóságos gróf úr nagyságodat, valamint hogy méltóságos generális Festetics úr ő excellentiája attestatiója szerint hadi kötelességem végbe vitelével eddig való előmentemet érdemlettem, további promotiomat is hasonló kötelességem végben vitelével meg érdemleni, és méltóságos gróf uramnak hozzám mutatandó kegyességét meghálálni el nem mulatom, hogy nagyságodnak, mint kegyelmes Patronusomnak én bennem kedve teljék, és mint creaturája vigasztalására lehessek, a minthogy öröömre válandó választ elvárván alázattal kegyes gratiájába magamat ajánlom és álhatatosan maradok

méltóságos gróf consiliarius urnak alázatos szolgája In castris reg. penes Braunau bloquada positus 27. okt. 1742. Pokakereszturi Székely Zsigmond a Beleznai regimentje Leib Strása mestere mpr. Eredetiye Teleki-levéltár. 1658. sz. a. új rendezés.

II. Székely Zsigmond levele, 1743 november 9-éről. «Előbbeni alázatos udvarló levelemben írtam volt Nsgodnak Lukács uramról, hogy szerencsés particularis Portában a Rajna vize mellett magát jól viselte, midőn Anglus armadájánál volt detasirozva két magyar regiment; de eloszolván az armada az időnek rövidsége miatt téli quartélyba, a két regimentnek is Felsőes asszonyunk armadájához kellett masirozni. Hanem 300-an a két regimentből commendiroztattunk az Anglus népével Brabantia, hová is szerencsésen beérkeztünk. Kivántam Mltgs Gróf uramnak meg-

írni, hogy e Portán is Lukács uram velünk van és velem egy svadronban a commendirozottakkal, mint káplár; ámbár a nyavalyásnak nagyobb promotiója még nincs, de szép experientiáji vannak ennyi időre is és remélem a promotiója is megleszen (jöllehet régi farkasok között van) nem sokára. Tegnap napon érkezém Hollandiából az Anglus armadája commendirozó Feldmarschallal Don Filip Honutvorth uram ő excellentiájával, kinél ordinanz voltam az armada elindulásától fogva mindedig; igen nagy becsületben tartott és mindennap asztalon magával; igen kedveli a magyart, a mint mutatja, s volt nagy szerencsém először nekem ordinánzon; lenni s megismerkednem az armada nagyobb része előtt. És ha a király a Hannoveranus truppokkal nem ment volna, magánál a királynál lettem volna ordinánzon; annál nagyobb szerencsémre s experientiámra lett volna. Így is nagy contentumom lett, a király leányát adván a Hannoverai herczegnek etc. . . .

III. Toldalagi János levele 1743 aug. 15-éről. Mltgos Gróf úr, Consiliarius uram! Kivántam Mltgos gróf gróf uramnak alázatos obligatíom szerént csekély méltatlan levelem által innen is alázatos obligatíomat tenni s egyszersmind kevés újsággal udvarolni. — Primo írhatom, hogy már hosszas marschunk után az armadához békével érkezünk, a holott is oly teméntelen sok nép, sokaság van, azt gondoltam, a mint előbb megláttam, hogy egy magyar sem maradott a két hazában. Annyi a magyar itt és a teméntelen német, rácz, horvát, úgy, hogy mikor a regimentünk az armadához rukkolt, a szemem a sokaságot el nem lepte. Hallatik, hogy minél hamarább — deo favente — hogy ha a Rajnán quoquo modo az isten által vezérelne feliciter, tehát generális conflictusunk (főütközet) lenne, mivel mind az anglus, mind pediglen a hollandus, úgy a bavarus is hosszas csatája után fölséges királyné asszonyunkhoz conjungalta magát, és így bizonyosan remélhetjük a conflictus után a békességet. — Külömben oly erős és szoros helyre vonta magát a franczia túl a Rajnán, hogy csak elme is alig foghatja fel, mely fraudulenter van. Külömben rettenetes nagyon fél, úgy hogy mind passusokat, útakat összevágatott, egy szóval: kimondhatatlanképpen tart a «ki tudja»-tól, s nem kell egyéb neki, a mint a generalis emberektől hallom, hogy discuralják, hanem csak két-három posta által úgy meg lehet ijeszteni, hogy talám Párizsba sem találja helyét. Külömben bizonyos, hogy minden fortalítiumit úgy megrakta mind munitioval mindpediglen éléssel úgy, hogy a mint mondják mások, vannak olyas fortalítiumjai, hogy ha magát recipiálja, esztendőt s kettőt is importál, míg belőle kiszorítják. Külömben a mint látom a dolgot és a mennyiben tudom, csak míg a Rajnán által verekedhetünk, két-három hónapnak folyását importálja.

Írhatom azt is, hogy egyszóval minden drága, mind ló, mind kenyér, mind pedig hús és mindenféle czukmis, hogy kimondhatatlan, úgy hogy ha az ember két-három mérföldre nem excurral, leguminálekért afféle czukmisért, a táboron nem sokat kap a drágaságnak mivoltáért és a népnek sokasága miatt. Ezek után stb. Datum in Castris Freiburg 15. aug. 1743. alázatos engedelmes szolgálja Toldalagi János mpr. Eredetiben a Teleki-levéltárban 1709. sz. új rendezés.

IV. Székely András levele, 1743 augusztus 19-éről. Az regiment Istennek jóvoltából Bécsben felséges császárné előtt, Linczben felséges királyné, felséges corregens, sok miniszteri nagy rendek és azon innen valaholott el marschirozott s paradirozott, itt is penig Károly herczeg előtt elég dicséretet vallott. Vajha ellenségen is oly dicséretes lenne.

A lovak ennyi marschus után is minemű jó statusban legyenek mindnyájan csodáljuk, kivált meggondolván, hogy egész Bavian által abrak nélkül marschiroztunk. — A katonaság mind friss, egészséges, alig van tíz-tizenkét hideglelősünk. De a köpönyegjek s pantallérjok már majd semmit ér, úgy ha csak a méltóságos urak azt is nem remediálják, a nemes haza becsületéért azzal bizony kevés ideig szolgál a szegény katonaság. Már méltóságos gróf uram hosszas marschirozásunknak Isten jóvoltából, itt egy kis megszünése van, negyed napja lévén a Károly herczeg alatt lévő nagy armadiához érkezésünknek. A hauptkvartély vagyon Monezing nevű helyben, a nagy armadia enned vidékiben a Rajna vizéhez csak igen közel, túl penig a Rajnán, mindjárt a franczia tábor van. A mi regementünk Eszterházy herczeg regimentével melirozva, az ő herczegsége brigádája alatt, szintén Prajzák szomszédtságában a francziának Mordia nevű igen erős sánczához csak közel, az armadianak jobb szárnya felől, az armadia előtt postiroztatva, már azon van a generálisság, hogy minél hamarább a Rajnán által mehetnénk, a hol lenne a theatrum belli. Úgy hiszem a midőn a Rajnának fogunk, leszen vásárunk, és ha egyszer túl mehetünk, valaki megél, írhat újságot eleget.

Az angliai és hollandiai erő már útban van Lotharingia felé, indulván oly szándékkal, hogy ezen egész erőnkkel magát conjungálja; már ugyan Károlyi és Beleznai regimentek conjungálták is velök magokat. In reliquo summis favoribus ac gratiæ me humillime insinuo mansurus in perpetuum. Illustritatis vestræ, Datum ex Castris Prajzák in campo positis 1743. die 19. aug. Servus humilimus Andreas Székely mpr. capitaneus. Eredeti Teleki-levéltár 1647. új rendezés.

V. Székely András levele, 1743 szeptember 27-éről. Alázatosan udvaroltam vala elébbeni logerünkéből is méltóságos gróf uramnak, de megvallom, hogy már megfelejtkeztem, ha az előtt volt-é, minekelötte egy

versen a Rajnán által menetelt próbálánk s belé sülénk, vagy annak-utána. De akármikor volt is, a dolgoknak rövideden ide fel, ez a folyása. A mióta 4-ik s 5-ik hujus tett próbánkkal által nem meheténk, azotától fogván annyira meg csendesedtünk volt, és oly szörnyű heverésben voltunk, hogy annak unalmas voltát s akármely katona emberséges szívet elcsüggesztő henyeségit le sem tudom írni; már penig újabban viradni, jobb s kellemesebb napjaink kezdenek. Mert az mint az operatiók, s jól induló hírek kezdenek biztatni bennünket, már nem sokára újabban szerencsét próbálunk s ha általhatolhatunk, reményilem annak utána én sem fogok szükölködni méltóságos gróf uramnak megírásra méltó újságok dolgában etc. . . . Illustritatis vestrae Datum ex Castris eis Rhenum penes Krisheim locatis 1743. 27. sept. Servus humillimus Andreas Székely mpr. Eredetije Teleki-levéltár 1647. sz. a. új rendezés.

Keresztény vallásra tért török rabok folyamodása a kamarához. Alázatos szolgálatunkat ajánljuk Nsgtoknak mint kegyelmes urainknak; Nsgtokhoz ilyen alázatos kenyerésünk vagyon: hallotta nsgtok, hogy mi az mi urainkat, az török bégeket, megmondván latorságokat, praktikájokat mi módon elakartanak szaladni, elhattuk és el állottunk mellőlek és keresztyéni hitre állottunk, kiben meg is, ha im isten azt agyja érnünk, hogy az keresztséget felvehetjük, holtunkig meg akarunk maradni és keresztyéni hitben meg is halni. Azértan halljuk, hogy ti nsgtok egyéb féle szeginy rabokat örömet megsegíti, mi is azon könyörgünk, hogy ti nsgtok minket is, kik majd tiz esztendeje, hogy vasat viselünk, egynehány frttal megsegítene, kiért Nsgtoknak örökké szolgálni és istent is imádni akarunk Nsgtokért, kegyelmes választ várunk Nsgtok.

Nsgtoknak szegin alázatos szolgálai

Saban aliter Benedek,

Amhat aliter Janchi dicti.

Kívül: Az mi Kgyelmes és Nsgos urainknak az Chászár magyar kamarán való tanács uraknak.

A hátirat biznysága szerint a pozsonyi kamara 1596 október 3-án összesen 1 — *mondó egy m. frtot* utalványozott a raboknak, melyet Pruzinsky D. pénztárnok ki is fizetett.

Közli: ys.

(A nemzeti múzeum könyvtárából.)

Lamberg Ferencz gróf altábornagy, az 1848 szept. 28-án a lánchídon meggyilkolt királyi biztos, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává ajánltatik. «Lam-

berg Ferencz grófot cs. k. generálórnagyot, a lengyel Szt. Szaniszló jeles rend lovagát, a bécsi cs. k. képző-művészeti akadémia tiszteleti tagját «Még egy terra incognita» munka szerzőjét: tekintetből, hogy Lakos János báró generál és akadémiai tiszteletbeli tag elhunytával a hadtudományok képvisellete az akadémianál csupán csak egy tagra szorítkozott; tekintetből, hogy a fenn nevezett gróf *jelenleg is a hadügy magyarosításán buzgón fáradozik tiszteletbeli tagnak* ajánlja. October 3. 1843. Gr. Teleki, Kiss Károly, dr. Horvát József, Horváth Mihály, Szontagh Gusztáv, Tarczay Lajos, Vásárhelyi, Schedel (Toldy).

Hogy a legrövidebb idő, rövid öt esztendő, mennyire megváltoztatja az embereket, s hogy ennek következtében ember és honfitársaiknak véleménye is róluk mily metamorfozison megy át, mutatja az alábbi lap, a melyet az akadémia irattárában meglevő eredetiről másoltam, és a melyen az 1848-ban a nép dühének áldozatul esett Lamberget a hadügy magyarosítása ügyében való buzgolkodásáért akadémiai tiszt. tagnak ajánl hét magyar hazafi.

B. O.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Az 1866-ik évi osztrák-porosz háború. A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságának megbízásából írta: *Balás György* m. kir. honvéd őrnagy. Budapest, 1894, nagy 8-r. 320 lap, tizenkilencz szövegábrával és két térképmelléklettel. A Magyar Hadtörténelmi Könyvtár második kötete. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Ára 3 forint.

E gyűjtemény első kötetének megjelenésekor már közelebről jellemeztük a célt, melyet az akadémia hadtudományi bizottsága a magyar hadtörténelmi munkák kiadása által követ s mely röviden abból áll: módot nyújtani, hogy a modern katonai műveltség *magyar nyelven* is megszerezhető legyen, továbbá a magyar katonai írókat nagyobb szabású munkák kiadásával foglalkoztatni.

A Magyar Hadtörténelmi Könyvtár I. kötete, a Szécsi Mór száza-

dos által írt 1866-ik évi osztrák-olasz háború és Balás György őrnagy jelen munkája, az osztrák-magyar monarchiának utolsó nagy háborúját tárgyalják, melynek történetét a bizottság első sorban megteremteni óhajtotta.

Balás őrnagy a reá bízott föladatot szintén a legjobb sikerrel oldotta meg. Az osztrák-poroszháborúról tömörsége mellett is teljesen kimerítő, pártatlansággal és igazságszeretettel írt, az eseményeket jeles kritikával kidolgozó, a tanulságokat mindenütt levonó kitünő kézikönyvet írt, mely nemcsak a magyar, de az e szakban oly gazdag német irodalomnak is becsületére válnék. Balás őrnagy e művében teljesen érvényesítette mindazon jeles tulajdonságokat, melyek őt, mint katonai író-t díszítik, s melyek közt a higgadt gondolkodás, az eseményeknek tárgyilagos megítélése, munkájából kiválóan szembetűnnek. Dicséretre méltó tulajdonsága a munkának még az is, hogy a tárgyalásnál a szükséges határokat helyesen vonta meg, minek folytán előadása, bár minden szükséges részletet tartalmaz, sehol terjengőssé nem válik s az olvasó érdeklődését mindvégig leköti.

Egészben véve azonban úgy a szerző, mint az akadémia hadtudományi bizottsága is, megelégedéssel tekinthetnek a Hadtörténelmi Könyvtár ez újabb kötetére, mely egy újabb lépés a kitűzött cél elérésére.

Vajha mielőbb megnyernők a gyűjtemény többi köteteit is; hisz minden egyes munka kettős haszon reánk; először gazdagodik velők a magyar katonai irodalom, másodsor pedig minden új munkával lehull rólunk egy-egy bilincs, mert fölmenti a magyar tisztet attól, hogy tudását, katonai műveltségét idegen munkákból merítse.

Áttérve a munka tartalmára, megjegyezzük, hogy Balás az egész anyagot négy fejezetre osztva tárgyalja: Az *első* a háború előzményeit, a hadviselő felek hadi erőinek szervezetét, mozgósítását és fölvonulását s hadműködési terveit tartalmazza. A *második* előadja a hadi eseményeket, a hadműveletek megkezdésétől a königgräzi csatáig. Ebben tárgyalatnak az előörs-ütközetek Hühnerwassernél, Sichrownál és Bömisch-Aichánál; a Podol melletti éjjeli harc; a Münchengrätz, Podkost és Jicin melletti ütközetek; a Nachod, Trautenau, Skalic, Neu-Rognitz, Königinhof és Schweinsschädl melletti harcok. A *harmadik* fejezetet egészen a Königgrätz melletti döntő csata, az egész hadjárat főeseménye tölti be, melyről az olvasó kimerítő, szabatos és könnyen áttekinthető képet nyer. A *negyedik* végre a königgräzi csata után következő eseményeket, nevezetesen az osztrák sereg visszavonulását Bécs felé, a birodalmi főváros védelmére tett intézkedéseket, a Kralitz, Biskupicz, Tobitschau, Roketnicz, Göding és Holics melletti harcokat, a hadjárat

utolsó eseményét, a Pozsony közelében vívott *lamácsi* ütközetet s végre a békeszerződéseket tárgyalja.

A könyv gyakorlati használhatóságát nagyban emeli, hogy a hadműveleti vázlatok valamint az ütközetek tervei nem külön mellékleteken vannak, hanem szövegbeli csinos rajzok, melyek száma tizenkilencz. Mellékletül egy általános áttekintési térkép van adva és a Königrätz melletti csatának színes kivitelű, igen szép tervrajza. Úgy a szövegbeli rajzok, mint a mellékletek a cs. és kir. katonai földrajzi intézetben készültek.

Hunyadi Corvin János, 1473—1504. Írta *Schönherr Gyula.* A Magyar Történeti Életrajzok folyamán kiadja a Magyar Történelmi társulat. Budapest, 1894. Nagy 8-r. 332 lap.

«Corvin János nem tartozik a történelem nagy szereplői közé. Jelentőségét nem egyéni értékének, nem tetteinek köszöni, hanem első sorban származásának, s a helyzetnek, melyet e származás biztosított számára. Mert személye köré egy nagy nemzeti eszme híveinek kegyelelte vont fénykört, abból a lángtól kölesönözve sugarait, mely a magyar nemzet multjának legdicsőbb, legfényesebb korszakát ragyogta be.»

E szavakkal vezeti be Schönherr Gyula Corvin János életrajzát, mely még e fényes gyűjteményben is a legjelesebbek egyike.

Terjedelmes forráskutatások alapján nagy gonddal, nagy szeretettel megírott mű, mely figyelmünket és érdeklődésünket a legteljesebben s mindvégig leköti, magával ragadván bennünket ama korba, a midőn még Mátyás király, az igazságos, a dicsőséges, volt a független Magyarország királya, saját véréből való nemzeti fejedelme.

Corvin János, mint ismeretes, Mátyás királynak egy boroszlói sziléziai nőtől származó természetes fia volt s Budán 1473 ápril 2-án született. A neki még kora gyermekiségében adományozott Hunyady grófi és lipői hercegi cím, mint nemkülönben a gondos nevelés, kétségtelemné tették Mátyás király ama szándékát, hogy benne utódot remélt adni a magyar nemzetnek. Valóban Corvin János hova-tovább emelkedett s már a trónörökös szerepét vitte a magyar királyi udvarban, midőn Beatrix királyné ellenállásán a nagy király terve hajótörést szenved. Mátyás király meghal, a nélkül, hogy fiának a trónöröklést biztosíthatta volna.

Corvin János törekvése, hogy a neki ígért örökséget elnyerje, nem sikerült; midőn igényeitől csalárd módon megfosztatott s lemondásra bírattott, végül fegyvert ragad; de ez csak bukását siettetette; az országos

rendek 1490 július 15-én Ulászló cseh királyt emelik a magyar trónra. Még a bosnyák királyi czímtől is megfosztva, mint Szlavonia fejedelme megy a végekre, hol azok védelmében vagyoniilag majd tönkre megy. Lemond tehát a szlavoniai fejedelemségről is és mint bán küzd tovább. Frangepán Beatrix-el való házassága és a török ellen kivívott győzelmei után helyzete ugyan javults már-már újból reménykedett, hogy a Hunyadyház történelmi missióját ismét fölveheti; a nemzet zöme a Jagellók szomorú kormánya alatt ismét feléje fordult, midőn váratlan bekövetkezett halála mindennek egyszerre véget vetett. 1504 október 12-én meghalt s a pálosok lepoglavai templomában temettetett el. Egy év múlva meghalt Kristóf fia, 1508-ban Erzsébet leánya, 1810-ben özvegye. A család kihalt, a nagy Hunyady-vagyon szétmállott, a Hunyady név dicsősége sírba szállt s Corvin János halála után két évtized múlva bekövetkezett Mohács.

II. IRODALMI SZEMLE.

A) MAGYAR MUNKÁK.

Magyar Történelmi Erkönyvek és Naplók a XVI—XVIII. századból. Magában foglalja Szilágyitól Gyulaffy Lestár az erdélyi diplomata följegyzéseit, Nagy Gyulától Lipóczi Keczer Ambrus naplóját és Mencsik-Kluchtól Krman Dániel 1708—1709-ik évi oroszországi útjának (latin) leírását. Kiadja a M. T. Akadémia; Budapest, 1894, 639 lap. Ára 2 frt.

Alleker Lajos: Erdősi Imre, a branyiszközi hős pap. Nyitra 1894 márczius 15-én fényes ünnepély mellett leleplezte Erdősi szülőházát Nyitrán s a munka, mely egyszersmind érdekes történelmi adalék, ezen alkalomból adatott ki. Nyitra, 1894; 62 lap.

Lanciani Rudolf: A régi Róma. Fordította Lubóczy Zs. A Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó vállalatában jelent meg. Budapest, 1894; 368 lap.

Király Pál: Dacia provincia Augusti. Két kötet. Kiadta Szabó Ferencz, a Történelmi Nép- és Földrajzi Könyvtár 47—48-ik kötete. Ára a két kötetnek 6 frt. A nagy mű tizenhat éven át folytatott szorgalmas kutatásnak és beható tanulmánynak eredménye, mely a római Dácia történetét minden oldalról megvilágítja. Erre különben is Király Pál a legilletékesebb író, ki már a «Sarmizegethusai Mithræum»-mal és több más művel magának a régészeti irodalomban kitűnő nevet szerzett.

Demko Kálmán: A magyar orvosi rend története. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének állandó központi választmányja által a Poór Imre féle száz aranynyal jutalmazott pályamű. A szerző saját kiadása. Budapest, 1894, VIII. és 555 lap; ára 5 frt.

Gyulai Rudolf: Törökvilág Komárom megyében. Komárom, 1894; 133 lap. Bemutatja a vármegyei életet a török világban s számos érdekes, még eddig ismeretlen művelődéstörténeti részletet közöl, világos összeállításban.

Acsády Ignác: Két pénzügy-történelmi tanulmány. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia. Budapest, 1894. Az első a pozsonyi és szepesi kamara 1565-től 1694-ig terjedő történetét, a második a jobbágy-adózás adatait 1564--76-ban tárja elénk. Mindkét nagyértékű tanulmány megnyitója egy hosszabb sorozat, mely I. Ferdinánd pénzügyeinek történetét fogja felölelni.

Dr. Király János: Pozsony város joga a középkorban. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia. Budapest, 1894; 8-r. 464 lap; ára 4 frt. A szerző honvéd bajtársunk, százados hadbíró s a jogtörténeti irodalom egyik derék munkása. Nagy örömmel üdvözljük e legújabb munkáját, melyben Pozsony városnak a középkorban gyakorolt jogait gondos és részletes összeállításban közölvén, evvel valóban becses és hézagpótló munkát végzett. A bevezetésben magyarázza a városok keletkezését és jogi életének fejlődését, s azután tíz fejezetben tárgyalja a Pozsony városi jogokat, a város területi viszonyait, közterheit, szervezetét, a lakosságot, az anyagi magánjogot és büntető jogot; a függelék számos statutumot tesz közzé.

Zichy Antal: Gróf Széchényi István hirlapi cikkei. A kiadás a Magy. Tud. Akadémia megbízásából történik s Zichy a cikkeket bevezetéssel és jegyzetekkel látta el. E II. kötet az 1843—48-iki cikkeket foglalja magában. 1894. 692 lap. Ára 5 frt.

Lőrincz Gyula: A kereszties hadjáratok jelentősége a pápaságra. A munka különös tekintettel Magyarországra van kidolgozva. Nagyszombat, 1894. 96 lap.

Thury József: A Zrínyiász. Budapest, 1894. 91 lap. Érdemes munkatársunk e jeles munkája, mely eredetileg az «Irodalomtörténeti Közlemények»-ben közöltetett, most külön kiadásban is megjelent. Thury kimutatja, hogy a Zrínyiászcól írt eddigi munkák csakis a rokon eposzokkal való összehasonlításra szorítkoztak, de nem keresték annak forrásait, melyeket ő megjelöl s idézetekkel összehasonlító párhuzamot von, rámutatván egyszersmind arra is, hogy mennyit mérített Zrínyi a XVI. század vallásos irodalmából és mennyit saját prózai munkáiból.

Mint mindig, Thury József ezúttal is érdemes munkát végzett, melyért őszinte elismerés illeti.

Balás György: Az 1866-ik évi osztrák-porosz háború. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia. Budapest, 1894. 320 lap. Ára 3 frt. Mai füzetünkben ismertetve.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK.

Századok.

Mátyás Flórián: Magyar történeti problémák. Minden nemzet történetében fordulnak elő még teljesen ki nem derített, megfejtést követelő problémák; ezek kiderítését sokszor maguk a tudósok nehezítik meg, még pedig az által, hogy utalva az előttek írott tekintélyes munkákra, a helyreigazítást vagy czáfolatot egyszerűen elvetik. Így járt maga Mátyás Flórián is, a ki például Gizella királyné védelme, Anonymus kora, Péter király származása stb. felől írt helyreigazító értekezéseivel a kellő sikert elérni képes nem volt.

E cikkében ismét ily problémák megoldásával foglalkozik; így Sz. István születési évével, melyet 975-re tesz, II. Endre király temetkezési helyével, Váradot állapítván meg, Péter származásával, tagadván, hogy az a velencei Urseolo családból származik, az első magyar érsek meghatározásával, Szent István rokonsági viszonyával Endre, Béla és Levente testvérekhez, s végre a Venceslaus és Vladislaus nevek egyenértékéről.

Komáromy András: A bűbajos Báthory Anna, Báthory István leánya, Bánffy Dienes, s később Jósika Zsigmond feleségének szerelmi viszonyait írja le vonzóan, ki alig kerülte el a hóhér pallosát s később mint nyomorúlt koldusnő tengődött, míg nem Eszterházy Miklós nádor megszánta s menedéket adott neki.

Petz Vilmos: Zotikos költeménye a várnai csatáról. Tekintve, hogy a várnai csata eseményei még mindig nincsenek tisztázva, Paraspondylos Zotikosnak, mint szemtanúnak, ki tapasztalatait és benyomásait nagy közvetlenséggel írja le, a csata lefolyásáról írt tudósítása igen nagy fontosságú s méltán sorakozik Palatio leveléhez és a Thury József által hozzáférhetővé tett török történetírók adataihoz.

Petz Vilmos: Hierax a várnai csatáról. Szintén egy újabb forrás a várnai drámához, mely ha fontosságra nézve Zotikos művével nem is vetélkedhetik, mégis figyelemreméltó.

Petz mindkét verses munkát kitünő prózai fordításban közli.

Berzeviczy Edmund: A Tarkóiek hatalmi törekvései Sárosban. A Tarkói család fáradozásai birtokainak minden irányban való kiterjesztése ügyében s e közben folytatott pereit. A perek még IV. Béla alatt kezdődnek s egy időben Mátyás király egyik jeles vezérével Tárczay Tamással, ki javait a Tarkóiek ellen biztosította, érnek ideiglenesen véget. Berzeviczy feltűnőnek találja, hogy Fraknoi Tárczay Tamást Mátyás vezérei közt nem említi; mi nem csodálkozunk rajt, hisz Fraknoi a hadtörténelmileg legfontosabb dolgok közül is alig közöl valamit.

Tárczay Tamás halála után javait Miklós fia öröklí, s a perek megújulnak; a család utolsó sarja, a viszontagságos életű Tárczay Anna, halála után a birtokok Kékedy Gáspárra szállnak, de jogai el nem ismertettek s a birtokok tőle 1574-ben országos hatalommal vétetnek el.

Kropf Lajos: Az 1396-ik évi nikápolyi csata színhelye. Thury József egy téves jegyzete következtében megállapítja, hogy a csata nem mint Thury s előtte egy ó-szerb krónikás nyomán, több más szláv író közt, Jiricsek is véli, a Duna balpartján Nikup falunál, hanem a Duna jobb partján levő Nikápolynál vívatott.

Komáromy András: Nyalábvár és uradalma. Érdekes kimutatása annak, mint keletkezett a mai Királyháza helyén Ugocsa megyében előbb egy «domus regalis» mely később «Felszász»-nak hivatott, de midőn határában Ugocsa egyetlen erőssége Nyalábvár keletkezett, Felszász megszűnt s miután lakói «királyháziaknak» nevezettek, «Királyháza» nevet vett föl. Később Nyalábvár a terjedelmes királyi uradalom központjává vált s többször gazdát cserélvén, 1671-ben, a mikor a Perényiek birtokában volt, a bécsi kormány parancsából leromboltatott.

Mátyás Flórián: Diplomatikai vitatkozások. Foglalkozik a «Kálmán király oklevelei» című dolgozat hibáival, továbbá Sz. István lovaggá avatásának helyéről és az Orczy család nevének írásmódjáról.

Gróf Wilczek Ede: II. Endre kereszties hadjárata. Terjedelmesebb jeles értekezés, mely előbb a magyarországi viszonyokat és a tengerpart viszonyait fejtegeti s azután a magyar készülődéseket a kereszties háborúra s végre magát a hadjáratot írja le.

Márki Sándor: A Hóra-lázadás magyarországi része. A szerző Arad vármegye monografiájával foglalkozván, terjedelmesen leírja a Hóra-lázadásnak Magyarországon, különösen Arad vármegyében — melynek nagy része szintén oláh lakossággal bír — lefolyt eseményeit. Mint előbbi hasontárgyú munkáiban, Márki ebben is érdekes, vonzó olvasmányt nyújt s egyszersmind hiteles előadását a hírheft oláh parasztlázadásnak. A czikk részét s egyszersmind mutatványát képezi a szerző nagy munkája II. kötetének, mely nemsokára megjelenik.

Kropf Lajos: Jehan de Wawrin krónikájából. E krónikájában Jehan de Wawrin unokaöccsének, Waleránnak elbeszélései vagy leírásai nyomán, a ki a török háborúban részt vett, figyelemre méltó adatokat szolgáltat Hunyady János török hadjáratainak történetéhez. Így különösen fontos, hogy megvilágítja az 1444-ik évi hadjárat történetének s így a várnai csatának előzményeit, a török hadseregnek az európai oldalra való átkelését s a keresztény hajóhadnak az átkelés alkalmával tanúsított magatartását. Ezek után előadja a várnai csata lefolyását, az ezután bekövetkezett eseményeket, Wawrin követségét Budára s az 1445-iki nikápolyi expedíciót. Mindenesetre becses adalékok ezek, melyeket az ezen korral foglalkozó történetíróknak annál is inkább figyelmökre kell méltatni, mert általuk több téves nézet nyer helyreigazítást.

Jakab Elek: Új adatok Bocskay István életéhez. Ezek a kereki vár parancsnokának, Örvendi Pálnak, és a vár 300 órének Bocskay által 1606-ban adott címerez levélen alapulnak, melyben Bocskay maga beszéli el, hogy a kereki vár hősies kitartása mily nagy hatással volt további hadjárataira. De hogy Jakab Elek «új adatai» Bocskay életét és politikáját csakugyan «új világításba» helyeznék és «annak tüzetes megírását, ennek igazságos megítélését megkönnyítenék», mint azt a cikkíró nagy önérettel mondja, azt bizony nem mondhatjuk, mert bizony Jakab cikkében új dolog alig van.

Pór Antal: Déli szláv történeti tanulmányok. Pór e cikkben befejezi tanulmányát, elmondván Srbie II. Mladen bán bukását és Medvevár 1255—1400 közé eső történetét, és adván a tót, horvát és dalmát bánok jegyzékét, Nagy Lajos uralkodása alatt.

Marczali Henrik: Az ágostai csata. Tulajdonkép mutatvány a mileniumi «Magyar nemzet történeté»-ből, mely érdemes tudósunk Szilágyi Sándor szerkesztése alatt és az Athenæum kiadásában indult meg. A szerző e dolgozatot — melylyel más helyen már foglalkoztunk — a történelmi társulat ülésén felolvasta.

Történelmi Tár.

Thaly Kálmán: Bercsényi házassága. E terjedelmes verses munkát *Közzei Pál*, gróf Bercsényi Miklósnak ifjúságától kezdve vele járó belső embere, titkára, írta. A kéziratot a varsói Krasinszky-könyvtárban még 1874-ben Rómer Floris fedezte föl, de közel 20 évig tartott, míg Thaly — az akadémia útján — a kézirat másolatát megkaphatta. A verses mű tulajdonkép folytatása két előbbinek, melyek elsejében Bercsényi ifjúságát és Homonnay Drugeth Krisztinával kötött első házasságát, má-

sodízben Drugeth Krisztina életét és halálát írta meg Kőszegi, míg e harmadikban Bercsényinek özvegyiségét, gróf Csáky Krisztinával a «*vépi Venus*»-sal történt megismerkedése, eljegyzése és menyegzője történetét írja le. A költemény közvetlen hűséggel tárja elénk a magyar főúri körök életét a XVII. század végén. minek folytán mint korkép és művelődés-történeti adalék becses és maradandó értékű.

Thaly Kálmán: Actio curiosa. A báró Palocsay-Horváth család levéltárából származó e «különös színdarab», inkább párbeszédök összeállítás, minden drámaiság, sőt minden cselekmény nélkül, melyben a szereplők csupán ezért jelennek meg, hogy Gaude uramnak csattanos példabeszédeit, humoros megjegyzéseit, sikerült élczeit és néha kifejezéseiben kissé pórias élczelődéseit legyen kihez intézni. Thaly a szerzőséggel Palocsay György, későbbi kurucz generálist gyanúsítja.

Mihalik József: Kereszturi Diószegi Borbély István könyve az orvosságokról és betegségekről. Egy a kassai városi levéltárból vett kézirat, melyben a «*borbély*» mesterséget űző s vándorúton levő Diószegi István Kassán 1676-ban a betegségekről és orvosságokról szerzett tudományát leírja. Mindenesetre érdekes művelődéstörténeti adalék.

Szilágyi Sándor: A Rákócziak levéltárából. Oklevelek 1619—27. évekről.

Beke Antal: Adalék Rákóczy György és a porta összeköttetéseihez. Az oklevelek 1636-tól 1644-ig terjednek.

Domján István: Adatok Várady Gyulay István portai követségéhez. Előbb Kemény János, később ennek fia Simon, s végre Apaffy portai követe.

Szell Farkas: Debreczen város 1604-ik évi történetének verses leírása. A leírás Fényes István, a debreczeni tiszteletes tanács jegyzőjétől származik, s a nemes város «ez esztendő forgásaiban végbement siralmas sorsainak, keserves megbántódásainak, helytelen expensáinak... compendiuma.»

Fraknoi Vilmos: Zrínyi Miklós pályájának vége. A bécsi pápai nuncius, Caraffa bíbornok, azon időponttól kezdve, a mikor Zrínyi Miklós Zrinivár lerombolása után Bécsbe ment, pontos és kimerítő tudósításokat küldött a pápának mindenről, a mi a Zrínyi-ügyben történt. A jelentések 1664 ápril havától egész novemberig, azaz Zrínyi haláláig terjednek, s már bizalmas természetüknél fogva is fölötte becsesek.

Barabás Samu: Sepsi szék adózása 1665—68. Adórajstrom, mely az adókievetést községenkint mutatja.

Kiss Bálint: A Barcsayak levéltára. A levéltár 1310-től 1344-ig terjedő iratokat tartalmaz s számos vizontagság folytán a hírneves Bar-

csay család levéltárának inkább csak maradványa; nagyobbára osztálylevelek, perek, kötlevelek; magánlevelezést nem tartalmaz.

Reizner János: A gróf Eszterházy család pápai levéltárában őrzött czéhlevelek. Nagy számú czéhlevél a XVI. és XVII. századból.

Koncz József: A hódoltság történetéhez. Nyolcz érdekes okirat az 1674—85. évből.

Magyar Történeti Életrajzok.

E becses vállalat az 1894-ik év folyamán két életrajzot adott:

Széchy Károly: Gróf Gvadányi József.

Schönherr Gyula: Hunyady Corvin János.

Ez utóbbi mai füzetünkben van ismertetve.

Erdélyi Muzéum.

Dr. Szádeczky Lajos: Erdély szerepe a magyar szabadságharcokban és az unio története. A kolozsvári márczius 15-iki ünnepélyen a Redoute-ban tartott beszéd. Rövid visszatekintés után Erdély történetére, a különválástól kezdve az 1848-ik évi magyar függetlenségi harc bekövetkeztéig, előadja lendületes sorokban az unio kimondásának történetét és körülményeit.

Dr. Lándner Gusztáv: A kolozsvári kalandos társulatok. Folytatólagos közlés, mely a kolozsvári hétvízközi társulat legrégibb alapszabályait 1587-ből, az öregebb hídelvei társulat 1625-iki kiváltságlevelét és ezikkeit 1780-ból, a külközép utczai társaság 1826-iki articulusait s más ide vonatkozó iratokat tartalmaz.

Dr. Moldován Gergely: Székelyek-e a móczok? Közönséges a nézet, hogy a havasi móczok eloláhosodott székelyek; Moldován hosszabb tanulmányban kimutatja, hogy *nem*, s csupán a székely befolyás forog fenn.

Dr. Szigeti Lajos: Cserei Mihály és Historiája. A hírneves krónika, illetve emlékirat-szerző, nagyajtai Cserei Mihály életével ismerteti meg bennünket, adván egyszersmind jellemrajzát s méltatva főművét, a *Históriát*, mely 1852-ig csak kéziratban volt meg, de igen számos példányban forgott közkezen.

Domján István: A székely kérdés és Pauler Gyula új műve. Tüzetesebben foglalkozik Paulernek a székely kérdésben elfoglalt álláspontjával.

Wertner Mór: Két Lőrincz nevű erdélyi vajda. Az első 1242—1252, a másik e század végén szerepel.

Dr. Ferenczi Zoltán: Br. Wesselényi színjátszó társasága Magyarországon. E társaságnak 1806—1808. tartott működésével foglalkozik.

Bálint Gábor: Minő fajuk a japánok. Érdekes tanulmány, s bár a szerző tiltakozik ellene, hogy nem «sikerimádásból» írja, mégis hasznos *alkalomszerű* vázlat, melyen nincs mit szégyenleni.

Hindy Árpád: Kultsár István mint szerkesztő. Az erdélyi irodalmi társaságban tartott felolvasás. Kultsár 1806-ban alapította meg a «Hazai tudósítások»-at, az első pesti magyar hírlapot, s azt 1820-ig, halála után pedig özvegye 1840-ig adta ki.

Bálint Gábor: A hindu vallások. A hindu vallásokat és azok különböző felekezeteit, papságát stb. ismerteti.

Dr. Wertner Mór: Pál fia Miklós erdélyi vajda. Genealogiai tanulmány.

Domján István: Cserei Mihály, a kálvinista. Mintegy pótlás Szigetű Lajos közleményéhez, melyben Domján Csereit mint vallásához és egyházához buzgón ragaszkodó reformátust jellemzi.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Palotás Fausztin: Katona poéták mint államférfiak. Foglalkozik Rimay Jánossal, Zrínyi Miklóssal, Koháry Istvánnal, Ráday Pállal és báró Amade Lászlóval.

Bihar Ferencz: Strassburg ostromának katonai méltatása. Az 1870/71-iki német-francia háború e nevezetes és a várharcz szempontjából is érdekes eseményéről írt jeles értekezés.

Sebes Pál: Az 1809-ik évi székely nemesi fölkelés felosztatása. Szárhegyi gróf Lázár József főstrázsamester beszédei a fő királybíróhoz, a tisztekhez és a legénységhez, a 3. székely lovas-ezred felosztatása alkalmával.

Csatth Lajos: Előre tolt állások. Hadtörténelmi példákkal megvilágított harcászati tanulmány.

Fülek Henrik: Suwarow tábornagy. Rövid jellemzés.

Fülek Henrik: Halálsejtelelem az ellenség előtt. Karczolat.

Palotás Fausztin: Húsz éves hadvezér. Thurzó Imrének az «Életrajzok» nyomán adott jellemzése.

Szendrői G. J.: Cortez és Pizarro hódításai 1519—1531-ben. Rövid vázlat Mexiko és Peru meghódításáról.

C) IDEGEN ÚJABB HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

Stein F. v. (porosz kapitány), Geschichte des russischen Heeres vom Ursprung bis zur Thronbesteigung Nikolaus I. (II. kiadás. Lipcse. 1895. Zuckerschwerdt-Möschke. 367 l. 8 Mk.)

Pisko Julius. Skanderbeg. Eine historische Studie. (Bécs, Frick 1894. 162 l. 4 Mk. 80 Pf.)

Erinnerungen aus den Feldzügen 1859 und 1866 in Italien. Ein Beitrag zur Geschichte des k. und k. Ulanenregiments Nr. I. (Bécs, Seidel. 1894. 247 l. 5 tervej M. 3.)

Födransperg H., lovag, 40 Jahre in der österreichischen Armee. Erinnerungen von 1854—94. (Drezda, 1894. 2 kötet. 8 Mk.)

Newirth Viktor lovag, Geschichte des k. und k. Infant.-Regiments Alt-Starhemberg Nr. 14. (Olmütz. Hölzel. 1894. VIII. 454 l. 10 táblával. 6 M. 50.)

Berndt (főhadnagy), Uebersichtskarte der Dislocation des k. u. k. öst.-ung. Heeres und der Landwehren im Jahre 1894—1895. (Bécs. Freytag. 1895. 2 Mk.)

Krauss Friedrich, Wie Mohamed Köprülü Vezier geworden. Ein Guslarenlied der slavischen Mohammedaner in der Herzegovina. (Külön lenyomat a Proceedings of the American Philosophical Society 32-ik kötetéből. Philadelphia. Az értekezés hőse II. Szoliman szultán híres vezére és annak utódai, tárgya pedig a magyarországi hadjárat.)

Julius Hoholin, Geschichtschronik des k. u. k. Inf.-Regiments Erzherzog Albrecht Nr. 44 (1894). Múlt év aug. 26-án ülte meg ez az egykor olasz, most osztr.-magyar gyalogsági ezred fennállásának 150. évfordulóját. Alapítója és első ezredese *Clerici György*, milánói marchese volt, és az új Clerici-ezred az osztrák örökösödési háborúban, még pedig Felső-Olaszországban állotta ki tűzpróbáját. A hétéves háborúban a Clerici-ezred különösen Schweidnitz ostromában, a Hochkirch melletti csatában és Maxennál tűnt ki. Az 1737—39-ki török háborúban már a *Belgiojoso* nevet viselte. Akkor történt, hogy *Lopresti* hadnagy Ráma szerb kastélyt 24 emberrel 4000 török ellen védelmezte. A francia háborúkban az ezred a *Bellegarde* nevet viselte. Az egyik altiszt, a németalföldi származású Esau, tevékeny részt vett a Komáromban épülő «Dunai hajóhid» létesítésében. Maga az ezred különösen Ásperrnál tűnt ki. 1830 óta Albrecht főherceg nevét viseli az ezred. 1848-ban Radetzky alatt küzdött különösen Novaránál. Az 1859-iki háborúban nem vett részt. A zürichi békekötés után az ezrednek hadkiegészítő ke-

rületét Somogy megyébe tették át. 1866-ban különösen Königrätz-nél sokat szenvedett. Részt vett még az 1869-iki dalmát felkelés leverésében.

Zeissbery Heinrich, Ritter, Erzherzog Karl von Oesterreich. Ein Lebensbild im Auftrage seiner Söhne, der Herren Erzherzoge Albrecht und Wilhelm. (Ebből a nagyszabású munkából megjelent immár az I. kötet első és második fele. Bécs, Braumüller 1895, 20 M.)

Marcziányi Gy., Wallensteins Zug durch das Neograder Komitat. (Megjelent a bécsi Fremdenblatt 1894 szept. 21-iki számában) és Wallenstein meg Bethlen találkozását ecseteli az 1626. év őszén.

Pramberger Emil, Atlas zum Studium der Militär-Geographie von Mittel-Europa. (Bécs, Hölzel. 1894. 10 tábla. 8 M.)

III. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

HUSZONNEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

II. ULÁSZLÓ KORA. 1490—1516.

Kézikönyvek és általános jellegű munkák. Horváth Mihály, III. 237. Szalay L., III. 374. Kerékgyártó, II. 184. Fessler, III. 222. Kronos, II. 494, 556 seq. Huber III. 291 és 411. l. — Neustadt, Ungarns Verfall (Ung. Revue 1884—85). Ulmann K., Max I. (1884). Bachmann, Deutsche Geschichte unter Friedrich III. 2. köt. Caro, Geschichte Polens. V. 2. (1888.) Palacky, Gesch. Böhmens IV. 3. (1867). Fraknoi, II. Ulászló király megválasztatása. (Századok 1885.) Fraknoi V., Erdődi Bakócz Tamás. (Történ. Életrajzok 1889.) U. az, Magyarország a mohácsi vész előtt (1884). U. az, Magyarország és a cambray-i liga (Századok 1882—83.) U. az, Verbőczy István (Századok 1876.). Schönherr Gy., Corvin János életrajza. (Ugyanabban a vállalatban 1894.). Wenzel Gusztáv, II. Ulászló házaselete. (Századok 1877.). Ováry Lipót, II. Ulászló és Beatrix házassága (1890. 761. l.). Fejérpataky László, II. Ulászló jövedelmei (Történeti Tár 1880.). Száraz, II. Ulászló arcképe. (Archæol. Ért. 1893. 191. l.). Szapolyai János életrajza *Engeltől* (Schediusnál, Zeitschrift aus und über Ungarn. 1802. I.). Salamon Ferencz, Török hódítás Magyarországon (57 s k. l.). Neustadt Lajos, II. Ulászló utolsó órái. (Ungar. Revue 1884.). Gallitzin, Allgemeine Kriegs-

geschichte. II, 2. 104. l.). Egybevetendő még: Thúry József, Török történetírók. (I. köt. 1893).

Az *újabb oklevélgyűjtemények* közül különösen Giustiniani Seb. velenzei követ jelentései említendőek, melyet *Hodinka Antal* közölt behatóbban: Regestrum litterarium cím alatt. (Magyar Könyvszemle 14. kötet 55. l.). A török háború előkészületeiről I. a Sanguzko herczeg levéltárából közölt leveleket. («Archivum ksiazat Lubar-towicsow Sanguszków»), Lemberg. I. köt. 1887—88. V. ö. Századok 1891. 76. l. — II. Ulászlónak a lengyel trónra emelt igényeiről pedig I. *Bostel* értekezését Jagello Sándor választásáról (lengyel munka. 1887). A legfontosabb oklevél-publicatió azonban még mai nap is *Firnhaber* közleménye (Archiv für Oesterr. Gesch. III. 375—552. l.) Az újabb kútfők közül még *Marino Sanudo* krónikája nevezendő. Kiadta *Wenzel G.* (Történ. Tár XIV. 1869.)

Értekezések.

Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. (Hadtört. Közlem. I. 1888. 64. és 246. l.)

Melichar, Az 1512. évi hadi törvények. (Ludovika-Akad. Közl. 1883. X. évfolyam 58. l.)

Kápolnai P. István, I. Miksa császár Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó 1490. évi feljegyzései. (Századok 1885. 156. l.)

Gömöry Gusztáv, I. Miksa naplójából Magyarország ellen vezetett hadjáratáról. (Copeybuch von Lilienfeld. Hadtört. Közl. 1891. IV. évfolyam, 274. l.)

Szabó Károly, Báthory István erdélyi vajda bukása és elűzetése 1492. (Századok 1889. 701. l.)

Pulaski, I. Zsigmond lengyel király háborúi Bogdán oláh vajdával. (Lengyel értekezés. 1887.) E háborúkban a magyarok és lengyelek szövetségve harczoltak Bogdán ellen.

Szendrei János, A velikai vár felszerelésének jegyzéke. (Hadtört. Közl. 1891. IV. évf. 551. l.)

Karácsonyi János, A jaiczai bánok fizetése. (U. ott 555. l.)

Schneider, Der Türkenzugkongress zu Rom 1490—91. (Gumbinen, gymnas. programm-értekezés. 1893.)

Az 1514. évi pórtázadás. Ennek verses kútfejét, *Taurinus* (Stieröchsel) művét *Márki Sándor* méltatta és magyarra is lefordította. (Kathol. Szemle 1889. májusi füzet.)

Wellmann, Der Bauern-Aufstand in Ungarn in dem Jahre 1514 unter dem Székler Dózsa. (Nagyszebeni evangel. gymnas. progr.-értekezés. 1865.)

Feil, Ueber die Kreutzer in Ungarn. (Oesterr. Blätter. 1844.)

Benigni, Charakterschilderungen aus der österr. Geschichte. IV. kötet: Dózsa's Bauernkrieg.

Krones F., Ungarns Bauernaufstände (Zeitschrift für Realschulen und Gymnasien. Bécs, 1862.)

Horváth Mihály, Az 1514. évi pórlázadás okai és következményei. (Kisebbs történeti munkák. I. 241.)

• *U. az*, A pórok költözködési jogának történetéhez. (U. ott I. 277. l.)

Kemény b., Egykorú forrás a pórlázadásról. (Új magyar Múzeum 1857. I. 449.)

Frankl Vilmos, Adalékok az 1514. évi pórlázadás történetéhez (Századok 1872. 431. l.)

Márki Sándor, Dózsa György és forradalma. (Bpest. Ráth. 2. kiad. 1883.)

U. az, Dózsa György korából. (Századok 1887. 193. l.)

Lasanszky Vladimír, Secrets d'état de Venise. (Szt.-Pétervár, 1884.) V. ö. Századok 1887. 768. l.)

Kertbeny, Ungarns Erstlingsdrucke 1880. 25. l. (Közli az egykorú német röpiratokat a pórlázadásról.)

Karácsonyi János, Egykorú tudósítások az 1514. évi pórlázadásról. (Történ. Tár XIV. köt. 1891. 337. l.)

Vajon kimutatható-e az összefüggés az 1514. évi magyarországi és 1515. évi osztrák és német pórmozgalmak között, arra nézve l. *Mayer F. M.* értekezését: Der innerösterreichische Bauernkrieg vom Jahre 1515. (Megjelent az Archiv für Oesterr. Gesch. 65. kötetében 1883. 55. l.)

Végül megjegyzem, hogy *Verbőczy* Tripartitumának eredetijét *Csiky Kálmán* adta ki újabban és magyar fordításban is közölte azt. (Budapest, Akadémia, 1894.)

Összeállította: *Mangold L.*

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Erdélyi hadak menetrendje a XVII. században.¹⁾

Seregek menetelésének rendi (1681 v. 1682?).

Elöl egy-egy szék, a székely atyafiak közül. Mikor Marosszékre kerül, Aranyos szék is együtt járjon véle.

Két zászló alya mezei had. Kővári zászló.

Generális uram puskási, generális uram zászlója. Utánna egynemzetje. Csula uram a több mezei zászlókkal.

Urunk karabélyossi, urunk puskási, urunk három lobogója, urunk szerszamos vezetőki. Sáhi uram serege, Pernyeszi uram serege, urunk hintaja, utána husz puskás az urunk puskási közül.

Azok után udvari pap hintaja, utánna inasoké s kék szekér.

A fő tiszték a magok hintáját, ha úgy akarják, kiki zászlója után vitetheti.

Fejér vármegye, Kükülő vm., Torda vm., Kolozs vm., Doboka vm., Közép-Szolnok s Kraszna, Belső-Szolnok vm., Udvarhely-Szék, Három-Szék, Csik-Gyergyó-Kászon, Maros-Szék, Aranyos-Szék.

De mint feljül meg van írva, egyik széeknek mindenkor elöl kell járni. Mikor pedig Maros-Székre jut a sor, Aranyos-Szék is véle járjon.

Hátul járó sergeknek is kell mindenkor lenni a szükséghez képest, kire Főstrázsamester uramnak legyen gondja és a szükséghez képest vegegyen ordinántiát ő glme generális uramtól.

A lószekereket s Súlyszénás lovakat elküldheti kiki előre oldalfélt, csakhogy a munitios szekereknek, gyalogságnak, urunk, generális uram és főtiszték szekereinek akadályt ne tegyenek, és a fő tábornestert meg ne előzzék. Eltávoztassa azért kiki, hogy zászló alya katonát és feles szolgáját elöl ne járassák. Azomban meglegyen parancsolva mindentül, hogy Fő tábornestester uramnak szavát fogadják, mert ha kinn, mi esik, magá-

¹⁾ Ennek egy rövidebb variánsát lásd 1891. évfolyam, 137. lapján.

nak tulajdonítsa. Fő tábornester uram pedig, a míg urunk beérkezik, vigyáztasson.

Korcsomák dolga.

A vármegyéknél egy korcsoma legyen.

A székelységen két korcsoma.

A mezei hadaknál egy korcsoma.

A gyalog kapitány sátoránál egy korcsoma.

A munitios gyalogoknál egy korcsoma.

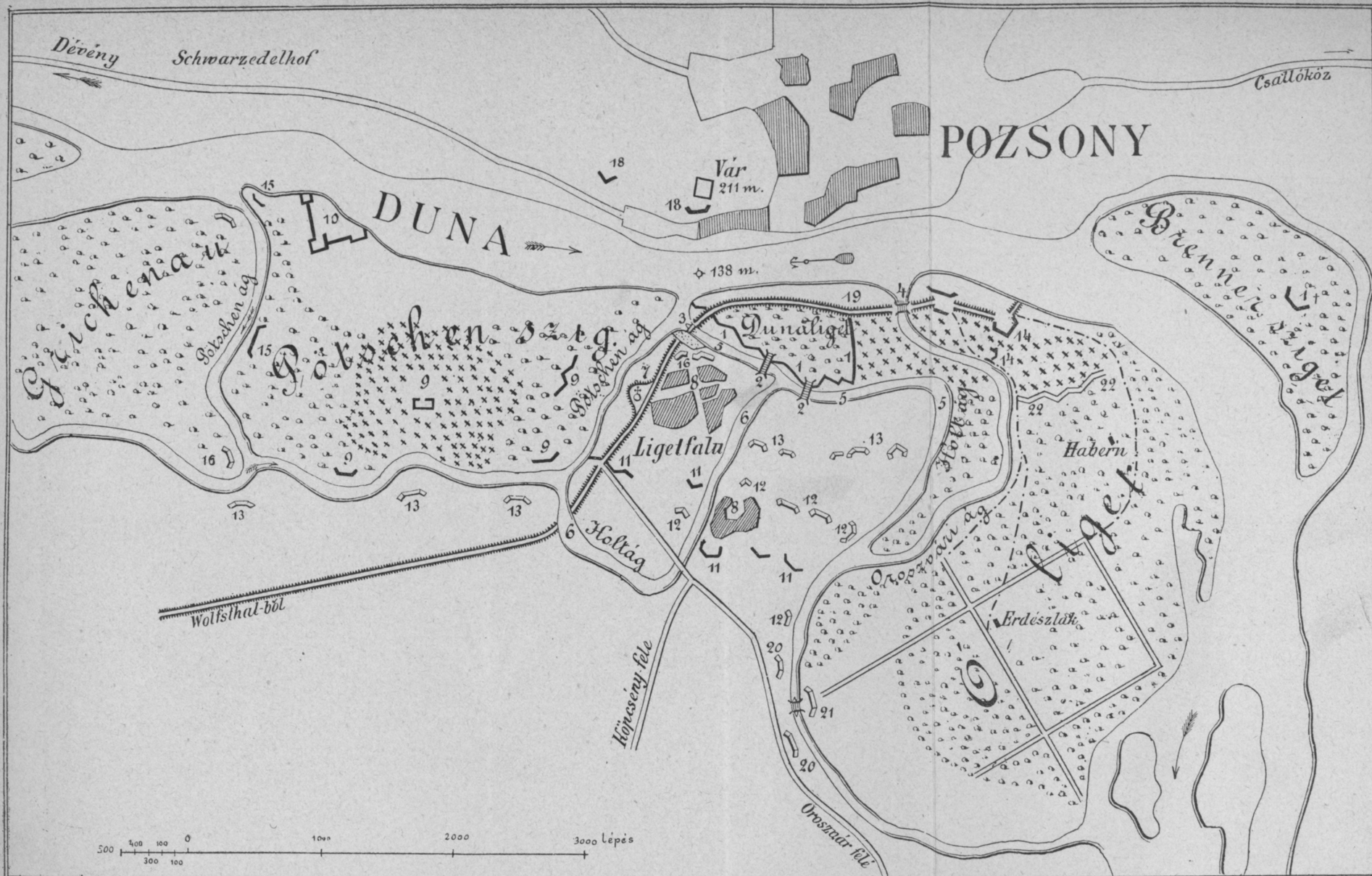
Senki egyik félébe a másik korcsomájára ne menjen. Az urunk Ő Nagysága udvara népe éljen a gyalogkapitány korcsomájáról. Azonban senki a korcsománál ne igyék, hanem igyék a sátorban. Rossz bort senki ne árultasson. A bornak limitatiója álljon a fő élésmestereken, de generális uramnak is hírével s akaratjával.

Hadi bíró uram mellé rendeltettek, mikor érkeznek: Fő strázsamester, s Tábornester.

Kívül rájegyezve későbbi irással ez áll: «Hadi elrendelés, mely szerint az erdélyi katonaság hadra megyen».

Egyszerű másolat a Teleki-levéltárban f. 253. Missilisek.

Közli: KONCZ JÓZSEF.

A POZSONYI HIDFŐ 1809-BEN.

<p>1. A hídő sánczvonala a Dunaligetben.
 2. Járomhidak fából az áradás által okozott vízkiömlés árka fölött.
 3. Kiseb hajóhid, a védelem idejében szétszedve.
 4. Fahíd az oroszvári ágon a Habern felé.
 5. Vízkiömlés árka, az áradás idejéből.
 6. Holt-ág, nagyrészben eliszaposodva.</p> | <p>7. Ligetfalusi különálló templom.
 8. Ligetfalu.
 9. A Pötschen sziget kisebb erődítményei.
 10. Erőd a Pötschen-szigeten.
 11. A Wimpffen tábornok által elrendelt sáncz-vonal részei.</p> | <p>12-13. Sánczok és löveggátönyok, melyeket a francziák a jun. 4-ről 5-ére eső éjszakán emeltek.
 14. Ékművek a Habernben.
 15. A Griechenau elleni erődítmények.
 16. Francia mozsár-útég.
 17. Osztrák mozsár-útég a Brenner-szigeten.
 18. Osztrák útég a Várhegyen.</p> | <p>19. A megerősített ártöltés.
 20. A junius 26—29-ig emelt francia útég.
 21. A junius 30-ig emelt francia sánczok.
 22. A jun. 30-ig a francziák által elkészített árok.
 ▨ A bombázás alkalmával összerombolt házak Pozsonyban.
 ×× Fatorlaszok.</p> |
|---|--|--|--|

JÁNOS FŐHERCZEG.

A RIGÓMEZEI HADJÁRAT.

Az 1894-ik évi hadtörténelmi pályázaton *pályadíjjal kitüntetett* munka.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

VI.

HUNYADY HADSEREGE.

A föntebbiekből láttuk, hogy a hűbéres fejedelmek közül csupán az oláh vajda csatlakozott a hadjáratra; a külső hatalmasságok közül pedig csak Lengyelország adott kis csapatot, legfeljebb ezer embert; a többi nem küldött semmit. Kasztriota csatlakozása a történt megállapodás szerint kilátásba volt helyezve, ámde a két hadseregnek a kellő időben való egyesülése az akkori viszonyoknál fogva számos véletlen körülménytől függött.

A hadjárat tehát *külpolitikai tekintetben nem volt kellően előkészítve*. Ebben a pápának igaza volt. De, a mint láttuk, a dolog nem Hunyadyn múlt.

Az ország belső viszonyai azonban 1448-ban sokkal kedvezőbb alapot szolgáltattak a hadjáratra, mint közvetlen a várnai csata előtt. V. László elismerése után a pártviszály lecsendesedett. Carvajal bibornok, ha nem hozhatta is létre az állandó békét, de az iránt mégis kellő biztosítékot szerzett, hogy III. Fridrik a fegyverszünet végeig nyugton marad. Az ország egyéb határait a szomszéd tartományok részéről semmi veszély nem fenyegette. A szerb deszpota titkon a törökkel tartott ugyan, de arra, hogy a hadjárat alatt hazánkat megtámadja, nem is gondolt. A nemzet erkölcsi bátorságát és önérzetét, mely a várnai csata után meg-

rendült, a moldvai, havasalföldi és ausztriai győzelmes hadjáratok ismét fölemelték.

Ideje is volt Hunyadynak az előkészületekre. A hadjáratot másfél évi béke előzte meg; elég idő arra, hogy zsoldosokat gyűjtjön, azokat begyakorolja és a szükséges felszerelésről gondoskodjék.

Mert az ismert törvényeknél fogva a támadó hadjáratot főleg zsoldosokkal kellett folytatni. A hosszú hadjáratban 25,000 zsoldos katona vett részt,¹⁾ és leginkább ennek tulajdonítható a fényes siker. Ámde nagyobb mennyiségű zsoldosok fizetésére az ország jövedelme kevés volt. Ezért sürgette Hunyady annyira a pénzsegélyt a pápánál és más hatalmaknál. Kérései eredménytelenek maradtak; legfeljebb Raguza küldte el azt a 2000 aranyat, melyet már a múlt évben megszavazott. Pénz tekintetében tehát Hunyady korlátozva volt s e miatt nem fogadhatott annyi zsoldost, a menyit ohajtott volna.

A csapatok gyülekező helyéül, mint láttuk, a kevei rév tüzetett ki. A gyülekezés szeptember elejétől egész 28-dikáig tartott. A kormányzó hadi szállása eleinte a Duna bal partján, szeptember 12-kétől kezdve pedig a jobb partján, Szerbiában volt, mint-hogy leveleit ez időtől fogva Szerbia földjéről keltezi.

A hadsereg létszámáról az egykorú írók igen eltérőleg nyilatkoznak. Thuróczy azt írja, hogy az ország összes harczképes ereje részt vett a vállalatban,²⁾ de később megtudjuk Thuróczy könyvéből, hogy a sereg nem volt valami nagy, csak kevéssel volt több 24,000 főnél.³⁾ Bonfinius a sereget az oláhokkal együtt 22,000 emberre becsüli.⁴⁾ Az egykorú Dlugoss lengyel történetíró már többről szól. Szerinte a csatában Hunyady seregéből 15,000-en estek el s 12,000-en kerültek fogságba;⁵⁾ e szerint, minthogy sokan meg is menekültek, az összes haderő túlhaladta volna a 30,000-et. A szintén egykorú Chalkokondylas szerint a sereg létszáma

¹⁾ Teleky: Hunyadyak kora I. 334.

²⁾ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum Caput 56.* Schwandner II. 259.

³⁾ Thuróczy. 261. l.

⁴⁾ Bonfinius 470.

⁵⁾ Johannis Dlugosii: *Historiæ Polonicae.* Lipsiæ 1712. II. 47.

47,000 lovas és 4000 gyalog volt, tehát összesen 51,000 ember.¹⁾ Egy Konstantinápolyban tartózkodó francia ember, a ki a rigómezei dolgokról 1448 december 8-ikán, tehát a csata után 50 nappal a burgundi hercegnek levelet írt, Hunyady seregét 40,000 főre teszi.²⁾ Aeneas Sylvius a pápához 1448 november 25-ikén intézett levelében 70,000 emberről beszél.³⁾ A régi török írók a magyarok számát nem adják, hanem általában mindnyájan nagy seregről tesznek említést.

A hadsereg minden esetre több volt a várnainál, a melyben a 4000 oláhval együtt 20,000 főre ment a létszám. Az oláhok száma 1448-ban Chalkokondylas szerint 8000 ember volt; így, ha Thuróczyt veszszük irányadóul, akkor Hunyady Magyarországból csak 16,000 emberrel indult volna ki, Bonfinius adata szerint pedig csak 14,000-rel. Hunyady 1446-ban egy jelentéktelen hadjáratra, a Czilleiek ellen 15,000 embert vezetett⁴⁾ s valószínűleg tartjuk, hogy 1448-ban, másfél évi készüllet után, a sokkal fontosabb török hadjáratra is csak ennyit tudott volna összeszedni. Ennyire Hunyady nem lehetett volna büszke, már pedig több jelből kitűnik, hogy büszke volt seregére s nagy bizalma volt a győzelem felől. Ennélfogva, ha nem fogadjuk is el Chalkokondylas és a konstantinápolyi tudósító adatait, eléggé megközelíteni véljük a valóságot, ha Hunyady seregének létszámát a 8000 oláhval együtt 30,000 főre becsüljük. Dlugoss szerint is legalább ennyire ment a létszám.

Kis hadsereg, de Hunyady nem annyira a sokaságra, mint inkább a minőségre volt büszke. Minthogy a nemesség az ország határain túl nem tartozott harcolni, Hunyady a támadó hadjáratra sem közfelkelést nem hirdethetett, sem a főpapi és főnemesi rendet nem kényszeríthette a bandériumok kiállítására. Így csak azok jelentek meg, kiket a kormányzóhoz a rokonság és barátság köteléke csatolt és a kiket a hit és haza szeretete lelkesített. A kik

¹⁾ Chalkokondylas 356.

²⁾ Marczali: Közlemények a párisi levéltárból. Magyar Történelmi Tár XXIII. 89. l.

³⁾ Fejér: Hunyady. 132—133.

⁴⁾ Teleky: Hunyadyak kora I. 505.

mentek, önkéntesen mentek, de ép ezért nagyobb kezességet nyújtottak a sikerre.

Thuróczy szerint a hadjáraton a következő főurak vettek részt bandériumaikkal: Pelsőczy Bebek Imre erdélyi vajda és a székelyek ispánja és testvére László gömői főispán, Thallóczy Ferencz dalmát és horvát bán, Székely János, a kormányzó unokaöccse, tótországi bán, Marczaly Imre királyi főajtónálló mester, Rozgonyi Rajnald, Szécsy Tamás, Losonczy Benedek és Lindvai Bánffy István főurak.¹⁾ Bonfinius az említetteken kívül Csáky Györgyöt, Korothnay Jánost és Karr Róbertet is felsorolja.²⁾ Ezen kívül más források szerint Szécsy Imre és László, Nádasdy Imre, Andrassy Bertalan és Szakadáthy Tamás is megjelentek;³⁾ sőt, mint a török írók állítják, Kara Mibály is részt vett a hadjáraton, a ki nem más, mint Szilágyi Mihály, Hunyady János sógora. Egyházi részről csak Bertalan coronai püspököt, mint pápai legatust említik forrásaink, a magyar főpapok közül egyet sem.

Annyi bizonyos, hogy a hadsereg zöme az országos jövedelemből szervezett zsoldos bandérium, az úgynevezett királyi bandérium volt. Ez nehéz lovasságból állott és jelentékeny számú lehetett. A mintegy 1000 főnyi lengyel segédsapat szintén nehéz lovasság volt; ellenben az erdélyi, székely, horvát és tótországi és a főuri bandériumok, meg Dán oláh vajda serege, legnagyobb részt könnyű lovasok valának. A főuri bandériumok természetesen hazai vitézekből állottak, azonban a királyi bandériumban voltak külföldiek is. A kaland- és pénzvágó, a vallásos lelkesedés és főleg Hunyadynak európai hírneve messziről ide csalogatta a harczosokat. E korszak háborúiban nagy szerepet visznek a zsoldosok. Az olasz condottierik az egyes fegyvernemek szerint különböző országokból toborzották katonáikat. Így jöttek azok Hunyady

¹⁾ Thuróczy 260.

²⁾ Bonfinius. 470. Teleky II. 99. szerint Csáky György szatmári főispán volt. Bonfinius „Korothna”-ját Teleky II. 100. l. Korogyi Jánosnak véli. Koroghy János Századok 1875. 461. l. (Pesty Fr. A macsói bánok) szerint 1448-ban macsói bán volt. De a Korothnayak e korban előkelő somogy megyei birtokosok voltak s közülök többen nagy hivatalokat viseltek, nincs tehát értelme, hogy Koroghyt írjunk.

³⁾ Teleky. II. 99—100. l.

zászlói alá is a török ellen. Ismeretes, hogy Hunyadynak a távoli Svajczból, Aargau kantonból is volt egy fegyvertársa, bizonyos Halwyll János, régi nemesi családból való férfiú, ki a nagy hős oldalán ismerkedett meg a hadművészettel s később hazájában, a murteni csatában az előcsapat vezére volt.¹⁾

A magyar nehéz lovasság valódi réme volt a töröknek, de nem sokkal állott alább a könnyű lovasság sem. Hatalmas fegyvere volt a *nyíl*, mely ezen korszak csatáiban még nagy jelentőséggel bírt. A magyar íjjászok ez időben egész Európában nagy hírnek örvendtek s velök csak az angolok versenyeztek az elsőségért. A külföldi vezérek is örömet fogadták szolgálatba és dúsán fizették őket. Bongard Jánosnak, a savoyai fejedelem condottier-jének seregében 1371-ben 300 magyar íjjászt találunk, kiknek kapitánya a mai pénzérték szerint körülbelül négy forint napi zsoldot kapott, a közharczosok pedig félannyit.²⁾ De nemcsak ekkor, hanem a XV. század közepén is kitűnők voltak a magyar íjjászok. Egy régi szerb népdal szerint maga Hunyady is nagy mester volt a nyíllövésben; Kaicze vajdát verseny-nyilazásra hitta és lelötte.³⁾ Hogy a számszer-íjnak (Armbrust) és a nyílnak, mint fegyvernemnek használata mennyire általános volt hazánkban, kitűnik a városok ezen korbéli számadási könyveiből is. Így például Kassa városa 1454-ben 8000 darab nyilért 250 forintot fizet.⁴⁾ Bártfán, Besztercebányán, Selmeczen, Körmöczbányán, Nagyszombatban és Sopronyban Hunyady korában számos íjgyártó mester volt, a kik nyílak, nyilvesszők és számszer-íjjak készítésével foglalkoztak.⁵⁾

¹⁾ Századok 1871. 519. «Hunyady Jánosnak egy fegyvertársa»-című közlemény, hol nyomtatási hibából Aalwull áll.

²⁾ A turini királyi levéltár magyar történelmi szempontból. Századok 1869, 294—295. l.

³⁾ Radics: Hunyady a szerb népköltészetben. Fővárosi Lapok 1878. 1353. lap.

⁴⁾ Kemény Lajos: Kassa város számadáskönyvei. Kassa 1892. 8. 29. lap.

⁵⁾ Fejérpataki László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Budapest. 1885. 597. 628. 633. l.

De a régiek mellett az új fegyverek: az *ágyú* és *puska* is nagy szerepet játszanak az 1448-iki hadjáratban.

Az újkori harcászat eme leghatalmasabb eszközei a XV. század közepe felé hazánkban már általánosan el voltak terjedve, azonban inkább csak a várak és városok védelmezésére és ostromlására használtattak, nyílt ütközetekben alig fordulnak elő; így például a nevezetes várnai csatában is jelentéktelen számban voltak képviselve.

Az ököljog Zsigmond alatt és azután egész Mátyásig hazánkban majdnem oly mérvet öltött, mint a szomszéd Németországban. Az I. Ulászló alatti polgárháború, Giskra cseh zsoldosainak rablása, a Fridrikkel és Czilleyekkel folytatott küzdelmek az éjszaki és nyugoti városokat époly rettegésben tartották, mint a délieket a törökök becsapásai. Ily viszonyok között a városi polgárok az önvédelemre voltak utalva: falakkal vették körül magokat, fegyveres őrséget tartottak s a falak védelmére kőhajító gépeket, ágyúkat és puskákat használtak. Az ágyúk és puskák készítésére, kezelésére s a puskapor gyártására a városok szakértő mestereket szerzödtettek. Így például Bártfa város szolgálatában 1436-tól 1444-ig számos ágyúmestert találunk,¹⁾ köztük egy István nevű 4000 dénár és 23 köből gabona évi fizetésért a város részére réz-ágyúkat önt, puskákat készít és évenként két mázsa puskaport gyárt.²⁾ De István mester ezen felül a saját kezére is dolgozik, a miből szintén szép jövedelme van. Így például a városi tanács 1443-ban egy ágyút 46 forintért és egy mázsa puskaport 24 forintért vásárol tőle.³⁾ Ez az ágyú kicsiny lehetett, mert kevésbe került, de voltak Bártfának nagy ágyúi is; így például 1433-ban egy 16 mázsás ágyút öntetett a város, melynek anyaga mázsánként 25 forintba, tehát az egész ágyú 400 forintba került.⁴⁾ Az ágyú- és puskamestereken kívül voltak Bártfán külön lőpor-gyár-

¹⁾ Fejérpataky László: Magyarország városok számadáskönyvei. 434. 460. 477. lap.

²⁾ U. ott. 497. l.

³⁾ Fejérpataky 563. 567.

⁴⁾ U. ott. 323.

tók is; ilyen volt például János mester, kitől a tanács több ízben vásárolta a löport, hat fontot egy forintjával számítva.¹⁾

Nagyszombatnak és Sopronynak szintén rendes kiadási tételeit képezik e korban a tűzi fegyverek.²⁾ Ez utóbbi helyen a nagy ágyúhoz való *kerekekkel és talpakkal* találkozunk s azt is látjuk, hogy egy nagy ágyú két kerekes, egy másik rézágyú négy kerekes volt. A város a löport egy Márton nevű mestertől szerzi be, fontját négy garasával számítva.³⁾ Érdekes, hogy az ágyútöltésnél zsírt és papirozt is használtak.⁴⁾

Kassán szintén voltak ágyúesterek és puskaművesek. Henrik mester 1444-ben Giskra részére egy nagy ágyút önt. A szomszéd városok és a husszita vezérek rendszeren innen szerezték be a puskaort és löfegyvereket.⁵⁾

Hazai városaink közül talán egy sem volt oly jól ellátva tűzi fegyverekkel, mint Pozsony, melynek már 1354-ben gazdagon felszerelt fegyvertára (Puxenhof) s 1440-ben saját ágyúöntődéje volt, melyben különféle kisebb-nagyobb ágyúkat, puskákat készítettek.⁶⁾ Pozsony szívességét ágyúk dolgában néha Hunyady is igénybe vette. Így például okmányokkal bizonyítható, hogy a pozsonyiak az 1448-iki hadjáratra több ágyút és ágyús szekeret adtak.⁷⁾ 1450-ben Hunyady levelet írt Rozgonyi György pozsonyi főispánhoz, hogy a «*Csóka*» nevű ágyút küldje el neki. «Ha te — úgymond — hasonló helyzetben volnál, nemcsak rézágyút, hanem aranyágyút is küldenék neked.»⁸⁾ Ez az ágyú, mint a számadási könyvek mutatják, Pozsony város tulajdona volt s 1171 font súlylyal bírt. A pozsonyiak 1454-ben egy másik négy mázsás ágyúval együtt el is küldték Hunyadynak.⁹⁾

¹⁾ Fejérpataky 482.

²⁾ U. ott. 133. 146.

³⁾ U. ott. 149. 150. 153. 155.

⁴⁾ U. ott. 149.

⁵⁾ U. ott. 28. 29. 1.

⁶⁾ Rakovszky István: Adalékok a magyar ágyúk történetéhez. Századok. 1875. 732—733. 1.

⁷⁾ Teleky: Hunyadiak X. 232. Hunyady levele 1448 június 19.

⁸⁾ Nagy Imre: Hazai okmánytár VII. 467. 1.

⁹⁾ Századok 1875. 733. 1.

De nemcsak a városok, hanem az országos határvárak is el voltak látva ágyúkkal. Bertrandon de la Broquière 1432-ben Nándor-Fehérváron három érczágyút talált, melyek közül az egyik oly nagy volt, a minőt ő életében még soha sem látott. Üregének szélessége 42 hüvelyk volt.¹⁾

Az ágyúkat rendszeren rézből öntötték. Az ágyúszekerek, ágyútalpak már ismeretesek voltak.²⁾ A golyókat többnyire kőből faragták, de öntötték ólomból és vörösrézből is. Kőgolyókról a bártfai számadáskönyv gyakran említést tesz. A pozsonyiak kőgolyókon kívül *vörösréz golyókat, bombákat, sőt kartácsokat* is készítettek.³⁾

Ezekből látszik, hogy ősünk a legújabb találmányokat is kellően fölhasználták a háború céljaira. Nem hiába tartották hazánkat a XV. század első katonai hatalmasságának a keresztény államok között!

Thuróczy és Bonfinius egyformán hangsúlyozzák, hogy Hunyady az 1448-iki hadjáratra gazdagon ellátta seregét ágyúkkal, puskákkal s más eszközökkel, melyekre a béke idején gondosan gyűjtötte a pénzt.⁴⁾ Ezt bizonyítja Dlugoss és Chalkokondylas is. Utóbbi szerint a magyar sereget 2000 *szekér* követte; mindeniken két harcos volt: egy *paizsos* és egy *tűzér* (peltastes, télebolistes). Ezeken szállították a fegyvereket és hadjáratra szükséges tárgyakat, ezeken vitték a sok *ágyút*, melyeket *zarabotánának* neveznek⁵⁾. Hogy Hunyady táborában sok ágyú és puska volt, azt egy török író, az 1486-iki névtelen is állítja;⁶⁾ ugyanezt mondja a konstanti-

¹⁾ Hatvani: Brüsseli okmánytár IV. 303. l.

²⁾ Fejérpataky: 149. 150. 153. 155. Soprony számadásai közt.

³⁾ Századok 1875. 733. l. «umb ain holzern Kugel, darüber man form gemacht hat, darüber man Kugeln gegossen hat aws der Herrn Kupfer 14 denar . . . umb öl . . . zu Kugeln dy man wirft zu Streu under dy veindt 10 Schil.» írja a pozsonyi számadáskönyv 1442. évre.

⁴⁾ Thuróczy 259. «castris bellicis, machinorum, pixidum ac aliorum tormentorum hostem ferientium ingenis» Bonfinius 472. l.

⁵⁾ Dlugoss. II. 46. Chalkokondylas 356. «epheronto de kai epi tón hamaxón télebolousz zarabotanasz kaloumenousz polü to pléthosz.» Ezek a *cerbotana* nevű ágyúk voltak, amilyenekkel Mátyás is el volt látva. Századok. 1884. 509. olasz források szerint.

⁶⁾ Thury: Török történetirók I. 24. l.

nápolyi levélíró is, kinek szavai szerint a szekereken *sok ágyút és csatakígyót* vittek.¹⁾

Mennyire ment az ágyúk száma, forrásaink nem mondják, de kitűnik belőlük, hogy sok volt, és az is bizonyos, hogy a puska is nagy számmal volt képviselve. A puskák ez időben még igen nehezek s esetlenek voltak. Támadásnál nem alkalmaztattak, hanem csak védelemre, valamely jól megválasztott helyről. A tüzér egy helyen maradt s lövés közben a puskát villa formájú állványra támasztotta.²⁾

A fentebbiekből látszik, hogy Hunyady *gyalogságot* is vitt magával. Chalkokondylas szerint ennek létszáma 4000 főre ment, közülök 2000 tüzér, 2000 könnyű paizsos. Valóban nagy haladás a várnai csata óta lefolyt négy év alatt. Várnánál a magyarok kezéből a török gyalogság, a janicsárok ragadták ki a diadalt. Ez volt a tartalék. Hunyady e példán okulva, a kizárólag rohamra alkalmas nehéz és könnyű lovasság mellé gyalogságot is szervez s ezt a gyorsabb menetelés végett szekerekre rakja. A sok járműnek a gyalogság, fegyverek, élelem és lőtáp szállításán kívül egyéb célja is volt: *szekérvár* alakítása.

A gyalogság valószínűleg mind zsoldos volt s részben idegen nemzetiségű. «A magyar nemzet — így szól Chalkokondylas — igen vitéz, és csodálatra méltó bátorsággal és lelkesedéssel harczol.»³⁾ De a magyar kezdettől fogva lóháton szeretett katonászkodni. Azért Hunyady a zsoldos gyalogságot drága pénzen többnyire idegenekből, lengyelek, németek, csehek és délszlávokból toborzotta.⁴⁾ A németek és csehek ez időben legjobban értettek az

1) Magyar Történelmi Tár XXIII. 89. «Et sur le ditz charioz a yun foison de canons et couleuvres»

2) Fejérpataky 494. l. *tenale* néven fordul elő.

3) Chalkokondylas. 73. l.

4) *Dlugoss.* II. 46. a magyarokon kívül lengyeleket, cseheket és németeket említ. *Aeneas Sylvius*: De Európa 241. (opera geographica et hist. 1609.) cseh segédhadakról s jelentékeny számú zsoldosokról szól. A pápához írott levelében, *Fejér*: *Hunyady* 129. l. is így ír: «Complures eum Teutones et Bohemi secuti sunt, quos stipendio conduxerat. *Szead-Eddin* török író (Thury: Török történetírók I. 147.) lengyel, cseh, székely és oláh bánokat említ; az 1486-iki *névtelen* (Thury. 23. l.) a lengyelek

ágyúk és puskák kezeléséhez s valószínű, hogy a tüzérség jó részt ezekből volt.

Hunyady serege nem volt nagy, de jó minőségű. A zsoldosok, a magyar lovasság nem kényszerítve, hanem önként követték zászlaját. Az oláhok aránylag nagy számából kitűnik, hogy ők sem rideg parancsszóra, hanem harcztűgyből jöttek a hadjáratra. A sereget, mint Hunyady a pápához írta, lelkesedés hatotta át. Az egykorú írók egyhangúlag mondják, hogy a fölszerelés támadó és védő fegyverek s egyéb szükségesek dolgában kifogástalan, sőt gazdag volt. A vezérlés ügye czélszerűbb volt, mint Várnánál. Itt egyetlen vezér parancsolt: Hunyady, a kormányzó, kinek szellemi fölénye előtt Dán vajda is föltétlenül meghajolt. A fegyelem a hadsereg legnagyobb részében, a magyar lovasságban és a zsoldos csapatokban jó volt; csak az oláhoknál volt laza, a mi a csatában bajt is okozott.

A nagy európai coalitio, a szárazföldi és tengeri hadjárat egyszerre való megindítása nem sikerült; a külföldi hatalmasságok sem hadsereget, sem pénzt nem adtak; a vazallus tartományok közül is csak egy állította ki fegyveres erejét, a többi otthon maradt. Magyarország most is magára hagyatott a küzdelemben, mint a várnai csata előtt. De azért Hunyady nyugodt lélekkel indult a hadjáratra. Nagyobb gonddal, tanulmánynyal egyetlen hadjáratot sem készített elő, mint ezt. Oly jól fölszerelt és megbízható hadsereggel soha sem indult a török ellen, mint 1448 szeptember 28-ikán, midőn a Duna melletti táborából fölkerekedvén, a szendrő-konstantinápolyi úton dél felé sietett.

csehek, székelyek és oláhokon kívül szászokról, alamánokról és latinokról szól. Az 1448 december 7-iki konstantinápolyi levél szerint is sok volt az idegen, a mi kitűnik ezen szavaiból: «et mist ensemble jusques au nombre de 40 mill hommes tant de piet come de cheval, tout de Hongrye, come de Poulonne, de la Valaquie et d'autres pays. *Magyar Tört. Tár.* 89.

VII.

A TÖRÖK HADSEREG GYŰLEKEZÉSE SZÓFIÁBAN.

Az író Hunyady János egyetlen hadjáratánál sem találkozik oly sok nehézséggel a tények megállapítására nézve, mint a rigómezeinél. Az egykorú források épen a földolgozókban homlokegyenest ellenkeznek egymással. A hadjárat számos mozzanatát, a csata lefolyásának egyes részleteit homály borítja. Ez lehet oka, hogy íróink, kik Hunyady hadjárait tüzetes tanulmány tárgyává tették, a rigómezeit eddigelé vagy mellőzték, vagy csak vázlatosan emlékeztek meg róla.

Legbővebben szól még róla Teleky, a Hunyadyak kora című művében. Ő a hadjárat bevezetését következőleg adja elő:

Hunyady Szerbián keresztül Bolgárországba ment s Szófia megkerülésével Basileának tartott. Itt kémei által megtudta, hogy a török sereg már Bolgár- és Ráczország széleihez közeledik. Murad ugyanis épen Kroját ostromolta, midőn Brankovics üzenetéből a magyarok jöveteléről értesült. E hírre az ostromot rögtön félbeszakítva, seregével együtt elhagyta Albániát s útközben összes katonaságát magához vonván, Novobrdon keresztül a magyarok elé sietett. Hunyady attól tartva, hogy a szultán ezen oldalmozdulata a magyar sereget Magyarországtól elvágni törekszik, hirtelen jobbra csapott s az ellenséget megelőzve, a Rigómezőn termett, a hol elsánczolt táborba szállt, — így szándékozva bevárni az ellenséget. Nem sokára ide érkezett Murad is 150,000 emberével.¹⁾

Ez az előadás azonban nem felel meg a valódi tényállásnak. Teleky főforrásai itten Aeneas Sylvius és különösen Chalkokondylas. Aeneas Sylvius említi Basileát, a merre Hunyady tartott, a ki a tudós főpap szerint Szófián keresztül jutott oda.²⁾ Chalkokondylas szerint Murad ez évben Albániában volt és Kroját ostromolta. Az albánok nejeiket és gyermekeiket a velenceiek

¹⁾ Teleky II. 81—82.

²⁾ Aeneas Sylvius: De Európa. 242.

megerősített helyeire küldvén, magok otthon maradtak. Egy részök Kroját védte, más részök pedig Kasztrióta alatt a város fölött emelkedő hegyeken szállt táborba. Murad mind a hegyi tábor, mind a város ellen rohamot indít, de visszaveretik. Most összes seregét Kroja alatt vonja össze, hogy azt éhséggel készítse megadásra. E közben hírnök jött Brankovicstól, tudtúl adva, hogy Hunyady átlépte a Dunát s Törökország ellen siet. «Erre a szultán összes hadával elhagyta Kroját és az ellenség elé ment, egyszersmind futárokat küldött Európába, hogy az összes csapatok hozzá gyülekezzenek, a melyek össze is gyülekeztek. Innen Murad egész seregével Moesia bizonyos vidékére ment, a triballok (szerbek) földjén keresztül. Ez az a föld, melyet a Morava öntöz. Innen a szultán országa 80 stadiumra terjed egész Nis városáig, mely a szultán birtoka; jobb felé haladva Nobopyrum (Novobrdó) a nagy hegységig a triballok fejedelméé. Midőn Murad ide ért, megtudta, hogy Hunyady a magyar sereggel ellene jön.» Később elbeszéli Chalkokondylas, hogy Hunyady a Rigómezőre érkezvén, tábort ütött, s csakhamar ott termett Murad is.¹⁾

Chalkokondylas szövegében két pont, e szavaktól kezdve: «Ez az a föld» egészen eddig: «a triballok fejedelméé», zárjelbe van téve; ez tehát voltaképen csak magyarázat. Így megtudjuk Chalkokondylasból, hogy Murad Albániából Szerbián át «Moesia bizonyos vidékére» jött és csak ezután ment a Rigómezőre.

Hol volt Moesia ez a bizonyos vidéke, arra a török írók, kik e kérdésben leghitelesebbek, világosan megadják a választ. Az 1486-iki *névtelen* azt írja, hogy Murad, Albániában értesülést nyerve, hogy Hunyady már Kevétől elindult, azonnal *Szófiába* sietett és innen küldte a hírnököket a sereg összegyűjtésére.²⁾ *Nesri* szerint Murad már befejezte az albániai hadjáratot és épen azon gondolkozott, hogy seregét feloszlassa, midőn a magyarok jövetelét megtudta. Erre a szultán tüstént Szófia felé indult, itt várta be az egész hadsereg egyesülését s innen ment azután Hunyady ellen.³⁾ *Szad-Eddin* szerint pedig Murad csak akkor

¹⁾ Chalkokondylas. 354—376.

²⁾ Az 1486-iki *névtelen* Thury Török történetírók I. 23.

³⁾ *Nesri*. Thurnál I. 62. Így írja *Leunclavius* is: *Historiæ Musulmanæ Francofurti* 1591. 518. l.

kapta a tudósítást a magyarok támadásáról, midőn Albánia nevezetesebb helyeinek elfoglalása után székvárosába, Drinápolyba visszatért és innen ment azután Szófiába, hol összes ázsiai és európai seregét egyesíté.¹⁾

A mondottak alapján tehát konstatalhatjuk, hogy: 1. Murad Albániában értesült Hunyady támadásáról és 2. Kroja alól Szófiába ment, itt összpontosította hadseregét és innen indult a magyarok ellen.

Azt azonban, hogy Murad csak akkor értesült volna Hunyady jöveteléről, mikor ez a Dunát már elhagyta, valótlannak kell tartanunk. Arra, hogy a szultán Albániából Szófiába menjen, itt seregét összegyűjtse s még a távoli ázsiai csapatok megérkezését is bevárja és azután október 17-ikére a Rigómezőre érjen, nem volt elegendő az a húsz nap, a mely szeptember 28-ikától, vagyis a magyaroknak a Duna mellől való elindulásától október 17-ikeig lefolyt. Erre legalább is két-három hónapi idő kellett. Murad különben is, Paganel műve szerint július 31-ikén hagyta el Kroját²⁾ s így valószínű, hogy Brankovicstól e hó vége felé kapta a hirt. Ekként az Albániából való kivonulás és a rigómezei csata közt teljes harmadfél hónapi időköz van.³⁾

Murad természetesen vélte, hogy Hunyady most nagyobb sereggel jön ellene, mint 1444-ben; ugyanazért a legmesszebb menő intézkedéseket alkalmazta a birodalom védelmére. Szent háborút, általános fölkelést hirdetett s Európa és Ázsia minden vilajetjébe hírnököket küldött a mozgósítás foganatosítása végett. Ennek következtében nemcsak az összes rendes hadak gyülekeztek össze a szófiai táborban, hanem önkéntes, irregularis csapatok is nagy számmal jöttek. Még a távoli karamaniai fejedelem is segédcapatokat küldött. A míg a csapatok fölvonulása történt

¹⁾ Szeád-Eddin Thury nál I. 146—147.

²⁾ Paganel: Szkanderbég története 114. l. Paganel Kroja első ostromát 1449-re teszi; azonban főntebb a török írók és Chalkokondylas után megállapítottuk, hogy Kroja első ostromlása 1448-ban, a rigómezei csata előtt volt.

³⁾ Vámbéry szerint a karamani csapatok megérkezése Kis-Ázsia belsejéből Szófiába egy hónapnál több időt vehetett igénybe. L. sđ Vámbéry: Szád-üddin. Magy. Tört. Tár. XI. 218.

Murad folyvást gyűjtötte a hadi eszközöket, élelmi szereket, a tevéket és a táborigyeket s ez alatt állandóan Szófiában tartózkodott.¹⁾

A hadsereg létszámát a hány író, annyiféle képen adja. Legkevesebbre teszi azt az 1486-iki névtelen és Leunclavius, a kik szerint a török sereg 50—60,000 főből állott. Chalkokondylas 150,000, Thuróczy és Aeneas Sylvius 200,000, Dlugoss 360,000, a konstantinápolyi egykorú levél írója pedig 400,000 emberről beszélnek.²⁾

A sereg bizonyára nagyobb volt, mint Várnánál. A várnai csata előtt Törökországban béke volt s a sereg nagy része Ázsiában tartózkodott. Murad a béke megszégéséről értesülve, azonnal a csapatok összegyűjtéséhez fogott, a mire nem volt sok ideje s mégis 100,000 emberrel jelent meg Várnánál.³⁾ Most Murad épen hadjáraton volt, seregének jelentékeny része fegyverben állott, a mikor Hunyady tervéről értesült. Nem kellett tehát egyebet tennie, mint haderejének hiányait pótolni, újabb csapatokat gyűjteni s erre elég idővel rendelkezett, mivel Hunyady egy teljes hónapig tartózkodott Kevénél. Ezek alapján Chalkokondylással bátran mondhatjuk, hogy a török hadsereg legalább is 150,000 főnyi volt.

A török hadsereg ezen korbéli szervezete Rónai Horváth Jenő, Thury és más írók legújabb műveiből eléggé ismeretes; arra tehát ezúttal nem terjeszkedünk ki, különben is a csata leírásánál az egyes fegyvernemek föl fognak említettetni.

Annýt azonban már itt meg kell jegyeznünk, hogy 1444 óta a szultán is behozott egy figyelemre méltó újítást. Ugyanis, mint a török írók mondják, a janicsárok egy része, habár nem valami sok is, az 1448 iki hadjáratra *puskákkal* fegyvereztetett föl, ezen kívül voltak Muradnak *ágyúi* is. De számos jel mutatja, hogy túzi fegyverek dolgában Hunyady előnyben volt.

¹⁾ Thury: Török történetírók I. Nesri 62. Szead-Eddin 147. 1486-iki névtelen 23.

²⁾ Az 1486-iki névtelen. Thury. 24. Leunclavius 518. Chalkokondylas 357. Thuróczy. 261. Aeneas Sylvius. Fejér: Hunyady: 133. Dlugoss. II. 47. Magy. Tört. Tár XXIII. 89.

³⁾ Rónai Horváth Jenő: A várnai csata. Hadtörténelmi Közlemények 1888. 131. I.

A török rendes gyalogság és lovasság, a janicsárok és szipá-hik az akkori viszonyokhoz képest kitűnően voltak fegyvelmezve és fölszerelve; ellenben az irregularis aszábok és akindszik fegy-lem és fölszerelés tekintetében jóval hátrább állottak. A török írók egyformán hangsúlyozzák, hogy a Karaman-Oglu által kül-dött turgudi tatár csapatoknak fanyergők, szíjkengyelök, kötélből esinált kardkötőjök és rongyos köpönyegök volt. «A mennyi lókötő volt a turgudok közt — így szól Nesri — Karaman-Oglu mind-azokat elküldte a szultán táborába.»¹⁾

A fegyveresekhez járultak a roppant számú tevehajcsárok, lovászok, kocsisok és tábori szolgák. Ezeket Murad a csatában, mint később látni fogjuk, szintén fölfegyverezte, a miből kitűnik, hogy táborában nagy mennyiségű tartalék-fegyverzet is volt.

VIII.

A HADJÁRAT CZÉLJA. A SEREGEK HADMŰVELETI VONALÁNAK MEG- ÁLLAPÍTÁSA.

Hunyady János aránylag parányi eszközökkel rendkívül fényes eredményeket tudott elérni, a hadjáratok folytonos soro-zatában, eme legfontosabb katonai iskolában kiképzett török vezérek és török hadsereg ellenében. Ez azt bizonyítja, hogy ő kitűnő hadvezér, korának kétség kívül első hadvezére volt.

Ily férfiről föl kell tételeznünk, hogy előre megállapította a hadjárat általános és legközelebbi czélját és a sereg hadművelési irányát.

A hadjáratra nem azért indult el, hogy a török fölött egyet-len ütközetet nyerjen és azután azzal a gondolattal, hogy a várnai szégyent lemosta, visszavonuljon. Hunyady nem volt hiú ember. Ő, mint levelei mutatják, hazájaért, hiteért a vereséget sem res-tellette. Az ő legfőbb czélja a töröknek Európából való kiűzése volt s ez volt az 1448-iki hadjárat általános czélja is. Kitűnik az a kevei táborból a pápához intézett, szeptember 17-iki leveléből:

¹⁾ Thury: Török történetírók. Nesri. 62. Szeád-Eddin 148.

«Szükséges — úgymond — hogy ne a Duna partján tartóztassuk föl ellenségünket, hanem menjünk eléje messzire, nem azért, hogy háborút viseljünk, hanem hogy azt *befejezzük*». ¹⁾ E célzt Hunyady nem azzal a 30,000 emberrel szándékozott elérni, melyet e hadjáratra magával vitt; mert hiszen említett levelében maga mondja, hogy arra egy nemzet ereje nem elegendő. De arra bizony számított, hogy Kasztriótával egyesülve, sőt magában is, döntő csatát fog nyerni Murad fölött s ezzel megadja a jelt a hadjáratnak a jövő évben való nagyobb mérvű folytatására. Ezért sürgette a pápát pénzsegélyért, a miből az alatt, míg ő a török ellen harczol, új zsoldos hadsereg szerveztessék; ezért bízza meg István Zengi grófot, hogy közölje Alfonz királylyal a hadjárat tervét, s ezért küldte Lasoczky Miklóst Velenczébe *szeptember végén*. ²⁾

A hadjárat *legközelebbi célja Macedonia fölmentése* volt a a török járom alól. Ezt maga Hunyady írja egy levelében, melyet a csata után Szegedről 1448 december 30-ikán Rómában időző követéhez, Lasoczky Miklóshoz intézett. «Te pedig — úgymond — bármit mondanak mások, e szerencsétlenség miatt ne csüggedj el, mert több vért ontott a török Macedonia meghódítására, mint mi eddig annak visszafoglalására ontottunk». ³⁾ Ez alatt Hunyady és Vitéz János nem a Balkán-félsziget nagyobb részét, hanem a régi Macedoniát, az Albániától Chalkidikéig terjedő tartományt értették, mivel ők más levelökben Macedoniát Görögországtól, Bulgáriától és Albániától megkülönböztetik. ⁴⁾

Macedonia fővárosa Thessalonica még nem rég a velenceieké volt, kik azt a görög császártól 50,000 aranyon vásárolták meg. Azonban Murad fölfogva a 40,000 lakossal bíró nagy város hadászati és kereskedelmi fontosságát, azt 1429-ben hosszas ostrom után elfoglalta. ⁵⁾

Mióta Kasztrióta megkezdte a háborút a török ellen, a rabló

¹⁾ Joannis de Zredna: Epistola XXXV. Schwandtner II. 54. l.

²⁾ Joannis de Zredna: Epistolæ XXXI. XXXIV. és XXXVII.

³⁾ Joannis de Zredna: Epist. XXXIX. Schwandtner II. 58.

⁴⁾ Joannis de Zredna: Epist. XXXV.

⁵⁾ Daru: Histoire de Venise III. 21—22. Egykorú adat szerint Thessalonica védelmezése Velenczének 700,000 aranyába került.

aszábok és akindzsik úgy szólva minden évben beözönlettek Albániába a szomszédos Macedoniából; ezért az albánokra semmi sem lehetett fontosabb, mint Macedoniát a török uralom alól fölszabadítani. Kasztrióta már meg is kísérlette ezt s 1448 előtt több ízben becsapott a tartományba,¹⁾ de a macedoniai lakosság nem mert megkezdeni a népharczot a túlhatalmas török ellen.

Hunyadynak be kellett látnia, hogy Kasztrióta addig nem képes teljes erejével Drinápoly ellen jönni, míg hazáját a szomszéd tartományból minden nap veszély fenyegeti. Ezért Hunyady 1444-ben *lemondott a nikápolyi hadi terrvől*, a mely a hajóhad elmaradása miatt különben sem volt megvalósítható. Most nem kelettről, hanem nyugotról szándékozotta a török birodalomra csapást mérni s erre nézve a *támpontot Albániában* kereste s ezért akarta fölmenteni Macedoniát. Ha ez megtörténik, az oszmanok európai birodalma ketté szakad s az összeköttetés Thracia és Thessalia meg Hellas közt csak tengeren lehetséges; Thessalonica pedig Velenczének és Nápolynak alkalmas tengeri állomást nyújtand a török hajók műveleteinek ellensúlyozására és a Hellespontus elzárására. Valószínűleg erről szólt az a szerződés, melyet Hunyady 1448-ban Alfonz királlyal kötött.

Hogy a hadjárat legközelebbi célja Macedonia fölmentése volt, azt a magyar sereg hadműveleti iránya is mutatja. Ha Hunyady Filippopoly, vagy Drinápoly meghódítását tűzte volna legközelebbi célul, bizonyára azon az úton haladt volna, melyen a hosszú hadjárat győzelmeit vívta s ez esetben a csatlakozás Kasztriotával Nisnél, vagy Pirotnál történhetett volna meg. Ámde Kasztrióta nem jött Nishez s Hunyady nem is számított rá, hogy ide jön. Hunyady letért a szendrő-drinápolyi hadműveleti vonalról a Rigómező felé, hol megállapodott, hogy Kasztriotát bevárja. Innen a katschaniki szoros, mely Macedoniát a Rigómezőtől elzárja, csak negyven kilométernyire van és az egyesült magyar-albán hadsereg két nap alatt bátran Macedonia belsejébe léphetett volna.

Ezek után térjünk át a magyar hadsereg *hadművelési irányának* közelebbi megállapítására.

Kétségtelen, hogy Hunyady seregének az a része, mely

¹⁾ Paganel Szkanderbég 78—79. l.

Magyarországból, Erdélyből és Horvát-Szlavonországból összegyűlt, vagyis a főszereg Kevénél, a Morava-torkolaton alul kelt át a Dunán; azonban a sereg másik része számos egykorú író tanúsága szerint Szörényvárnál lépte át a Dunát s ez nem lehetett más, mint Dán vajda oláh hadserege.¹⁾

Azonban a régi török írók arról is tanúskodnak, hogy azalatt, míg Murad Szófiában készülődött, egy oláh csapat a Dunán Nikápolynál is átkelt s a vidéket tüzzel-vassal pusztította; de a végvidéki emírek, Mohammed, Musztafa és Isza bégek e csapatot megtámadván, belőle sokat levágtak és néhány páncélos vitézt elfogva, Muradhoz szállítottak.²⁾

E csapat működése nem igen tartozott a Hunyady által megállapított hadi terv keretébe. Lehetséges, hogy Dán vajdától egy kisebb csapat az átkelés után önként elvált és Bolgárországban egész Nikápolyig hatolt.

Dán vajda tehát Szörényvárnál, vagy helyesebben szólva, Szörény és Viddin között valamelyik alkalmas helyen kelt át a Dunán. Azt valószínűtlennek kell tartanunk, hogy innen egyenesen a Morava torkolatához ment volna. A csatlakozás út közben sokkal rövidebb irányban is történhetett. Dán vajda serege hihetőleg a Timok völgyén nyomult előre Zaicsár felé s innen tovább haladva vagy Paracsinnál, vagy Alekszinácznál csatlakozott Hunyadyhoz.

Murad a magyarokat eleinte a szendrő-szófiaí úton várta, de Hunyady serege ezen az úton csak Nisig haladt³⁾ s onnan más

¹⁾ *Thuróczy* Schwandtnernél I. 259. l. írja, hogy Hunyady serege «supra castrum Zewerini Danubium transit». *Bonfinius* 470. l. «Sed ubi ad Cubin in conspectum Mysiae pervenerunt, paulo infra, ubi Morava fluvius . . . in Danubium fertur, Istrum trajecerunt, ad Severinum oppidum alii transmiserunt. *Leunclavius* 518. l. szerint a magyar sereg Belgrád felől jött. *Budenz*: *Tarikhü Üngürusz* (Magyar akadémiai értesítő 1861. III. szám 281. l.) szerint Hunyady Szevrinnél = Szörényvárnál kelt át a Dunán. *Nesri* (Thuryánál I. 62. l.) szerint Murad előbb Viddin felől kapta a hírt a magyarok jöveteléről, s csak később értesült, hogy Belgrád felől jönnek.

²⁾ Thury: I. 1486-iki névtelen 24. Szeád-Eddin 147—148.

³⁾ *Dukas*: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* Bonnæ 1834. 222. lap.

felé tért. Az út a Morava völgyén vitt Svilajnáczon, Jágodinán Csupriján és Paracsinon át Kalunba, innen a hegyen át Alekszi-nácznak, majd a Bolgár-Morava mentén Nisnek.

Itt három felé válik az út. Az első kelet-délkelet felé Piroton át Szófiába visz. A második a Bolgár-Morava mentén dél felé halad Leskováczig, honnan a Veternicza völgyén s a Poljanicza hegyen keresztül Vranjaba ereszkedik alá, mely út a régi időben használatban volt;¹⁾ de Leskovácztól a Bolgár-Morava mentén is el lehet jutni Vranjaba, honnan azután Gilanon keresztül, Novobrdot jobb kézre hagyva Prisztinára, a Rigómezőre jutunk. A *harmadik* út Nistől délnyugot felé Prokopljére, innen a Toplicza patak mentén Kursumljebe visz, hol kétfelé válik: az egyik nyugoti irányban a Kopaonik hegyen át Novibazárnak tart, a másik pedig egyenesen délnek menve a Kopaonik hegy keleti szakaszát hasítja át s a Prepolacz hágón keresztül a Lab völgyébe ereszkedik s ezen a Rigómezőre vezet. A Nistől Kursumljen át Novibazarba és a Rigómezőre vezető utak a régi időben használatban voltak.²⁾

Hunyady Nisből nem ment a pirot-szófiaí úton, mert itt az összeütközés kikerülhetetlen lett volna; a leskovác-vranjai útát sem választotta, mivel ez kerülő volt. Ő mennél előbb a Rigómezőn akart lenni, hogy Kasztriotával találkozzék; ez okból Nisből a a prokoplje-kursumlje-prepolaczi útra csapott. Nistől ez a leg-rövidebb út a Rigómező felé.

Hogy Hunyady valóban ezen a vonalon haladt, az alább, a török hadsereg mozgási irányának megállapításánál világosan ki fog tűnni.

A sereg Nistől délnyugotra csapván, egy alacsony hegyi úton Prokopljébe, a Toplicza völgyébe jutott, azután a Toplicza mellett haladt fölfelé egész Kursumljeig, hol egyenesen dél felé kanyarodott s a Banjszka patak mentén folytatta útját a 873 méter magas Prepolacz-hágóra³⁾, melynek keleti oldalán az 1224 méter magas

¹⁾ Edward Brown: Reisen 1668—1673. Nürnberg 1711. 122—125.

²⁾ Edward Brown: Reisen 130. I. Brown Pristinából a Prepolacz-hágón utazott Kursumljebe. — A velencei követek 1534-ben Ragusából Novibazáron, a Kopaonik hegyen és a Toplitza völgyén utaztak Nisbe. Aldus: Viaggi fatti da Venetia 1545. 115. lap.

³⁾ Más néven Mrdar-hágó.

Petrova-gora, nyugoti oldalán pedig az 1705 méter magas Pilatovicza hegyek emelkednek; innen azután a mai Mrdar és Surk falvak irányában a Lab völgyébe s ezen mindenütt déli irányban tartva a Rigómező éjszaki szélére érkezett. Ez a hegyi út az igavonó barmokra és a háttas lovakra bizonyára terhes volt. Az út sok helyen meredek és a völgy igen keskeny s könnyen elzárható. A szerb néphagyomány is azt tartja, hogy Hunyady erre ment a Rigómezőre s az itteni hegyszorosot a nép mai napig Jankova-Klisszurának nevezi.¹⁾ Rónai Horváth Jenő sejtelve szerint Kasztriota is erre jött 1444-ben, midőn a magyarokkal egyesülni akart, de Brankovics elzárta előtte az utat.²⁾ A magyarok 1448-ban akadály nélkül keltek itt által; forrásainkban legalább semmi nyoma, hogy valami ellenséges csapat föltartóztatta volna őket.

A hadműveleti vonal hossza a Morava torkolatától Nisig 175, Nistől Kursumljeig 60, s innen a Rigómezőig 50 kilométer, összesen 285 kilométer légvonalban számítva, de a kerülökkel együtt legalább is 320 kilométerre tehető. Hunyady serege, mint tudjuk, szeptember 28-án hagyta el a Dunát és október 16-án már a Rigómezőn volt, tehát 19 nap alatt tette meg az utat s e szerint egy napra kerek számban 17 kilométer esik. Tekintve, hogy a sereg nagyobbára hegyi utakat használt és nagy vonattal mentelt, e menetteljesítés igen jó.

Brankovics sehol sem akadályozta az átvonulást, a magyarok mindazonáltal pusztítva, rabolva haladtak keresztül Szerbia földjén, hogy a hűtlenségért bosszút álljanak. Hunyady azonban más módon is megbüntette a 82 éves áruló deszpotát. Összes magyarországi javait lefoglaltatta s megüzente neki, hogy ha a hadjáratról visszatér, leütteti a fejét s Szerbiát méltóbb embernek fogja adni.³⁾ Az ellenséges területen való pusztító átvonuláson, a rossz úton,

¹⁾ Jankova-Klisszura = Jankó-szoros. Hunyady a szerb népdalokban *Jankó* néven fordul elő, a török íróknál *Janku*. Thim József: A szerbek története II. 64.

²⁾ Hadtört. Közl. 1888. 269.

³⁾ Thuróczy. 259. Bonfinius 470. Pesty Frigyes: Brankovics György birtokviszonyai Magyarországon. Budapest. 1877. 33. l. (Értekezések a történettud. Köréből VI: 9 füzet.)

az aránylag nagy vonaton kívül valószínűleg az oláh segédhadra való várakozás is késleltették az előhaladást.

Hunyady azt a területet, melyen át előre nyomult, nem hódította meg. Egyetlen forrás sem említi, hogy a Morava mentén, vagy a Toplicza és Lab völgyén valamely erősséget csapatokkal rakott volna meg, hogy ez által a vereség esetére a visszavonulást biztosítsa. Ez eljárás azonban e korban, midőn nálunk még a lovagkori hadjárat rendszere uralkodott, mint Rónai Horváth Jenő kifejti, fölösleges volt¹⁾, és a különben sem nagy hadsereg fogyasztását, gyöngítését vonta volna maga után. Hunyady nem úgy harczolt, mint az olasz condottierek e korban. Ezeknek csatái úgyszólván manőverek voltak, bár a hadjáratok nem zárták ki a pusztítást. A zsoldosok kölcsönösen kímélték egymást, mert megtörténhetett, hogy holnap annak fognak a szolgálatába szegődni, a ki ellen ma harczoltak. Így például az 1424-iki saganorai csatában, melyben Angelo della Pergola legyőzte Malatestát, mindössze három ember esett el, ezek is mocsárba fultak. A caravaggioi csatában, 1448 szeptember 15-ikén Sforza Ferencz legyőzte a velenceieket, 10,500 embert fogott el, de állítólag csak heten estek el, kik közül hármat a lovak tapostak agyon.²⁾ Hunyady csatái a török ellen nem ilyen manőverek, hanem valódi élet-halál harczok voltak, melyek rendszeren az egyik fél megsemmisülésével végződtek. A visszavonulás biztosítására tehát nem volt szükség, mert ha a magyar győz: akadály nélkül térhet vissza, ha pedig elveszti a csatát: akkor a lovasság annyira szétszóratik, hogy összegyűjteni merőben lehetetlen; a csekély számú gyalogság pedig visszavonulás közben csakhamar a győztes üldözők hatalmába jut.

Végzetes következményekkel járt a magyarokra, hogy Hunyady a török hadsereg *gyülekező helyéről* s *mozgási irányáról nem bírt tudomással*. A *hírszerző* és *főlderítő szolgálat* a törököknél már ekkor gyakorlatban volt, ellenben a nyugoti népeknél nem. A lovagias szellem méltóságán alulinak tartotta a

¹⁾ Rónai Horváth Jenő: A várnai csata. Hadtört. Közl. 1888 137—139.

²⁾ E példákat főlemlíti Cantu Cæsar. Világtörténelem X. 338. l. egykorú források után.

kémlődést. Hunyady, úgy látszik, azt hitte, hogy Murad valahol Drinápolyban, vagy Filippopolyban van, de arról, hogy akkor, mikor a magyar sereg Nishez érkezett, az összes török haderő az alig három—négy napi járásra fekvő Szófiában, sőt talán már közelebb is, Pírot vidékén áll, Hunyadynak fogalma sem volt.

Ellenben Murad egész alapos híreket nyert a magyarok előnyomulási irányáról. Az első tudósítást Viddin felől nyerte, a határszéli bégektől, a továbbiakat Brankovicstól, a ki, mint Bonfinius írja, nemcsak a magyarok számáról értesítette a szultánt, hanem gyors hírnökei által Hunyady naponkénti állomásait is tudatta vele.¹⁾ De Murad ezzel még nem elégedett meg, hanem egyik ügyes kémjét, Martolosz Dogánt, küldte a magyarok számára és mozgási irányának kipuhatolására, a ki küldetésében sikeresen járt el, és a szultánt tapasztalatairól tudósította.²⁾

Melyik napon értek a magyarok a Rigómezőre? azt csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg. Thuróczy világosan mondja, hogy Murad október 17-ikén ért oda;³⁾ Bonfinius pedig azt írja, hogy a szultán két-három napi járó földre követte a magyar hadsereg nyomát; e szerint a magyarok két-három nappal előbb jutottak a Rigómezőre, mint a törökök, vagyis október 14-ikén, vagy 15-ikén.

Ezek után térjünk át a *török hadsereg hadműveleti irányának* megállapítására.

E kérdésre nézve gróf Teleky József és mindazon történetírók, kik vagy az ő művét, vagy pedig az ő általa is használt forrásokat tekintették irányadóúl, a legnagyobb zavarban vannak.

Teleky szerint Murad Albániából Novobrdon keresztül jött kelet felé, hogy Hunyadyt, ki ekkor Szófia megkerülésével messzi délfelé Basileának tartott, Magyarországtól elvágja; ennek hírére Hunyady hirtelen jobbra csapott s az ellenséget megelőzve a Rigómezőre ment; ekkor Murad is visszafordult a novobrdoi úton és szintén a Rigómezőre vezette seregét.⁴⁾ Így adják elő a

¹⁾ Bonfinius. 471. Münster Cosmographia Basileæ 1550. 963. l. Chalkokondylas 355. l.

²⁾ Thury I. Nesri. 62. Szeád-Eddin 147. és Leunclavius 565.

³⁾ Thuróczy: 260. l.

⁴⁾ Teleky: Hunyadyak II. 81—82.

dolgot más hazai történetíróink, például Horváth Mihály, Szalay László és Salamon Ferencz is.

Ezekről némileg eltér Thim József, a «Szerbek története» című művében. Szerinte Murad Albániából szeptember havában vonult ki s egyenesen a Rigómezőre ment és itt megállapodott. Hunyady Nisen tudta meg, hogy a szultán a Rigómezőn van s e hírre a Toplicza völgyébe csapott és a már ismert úton nyomult a török sereg ellen.¹⁾

Thimnek Hunyady útjára nézve egyedüli forrása a szerb néphagyomány s ennek ezúttal igaza van; de a török hadsereg mozgási vonalára nézve mind Thim, mind Teleky tévedésben vannak.

Azt már föntebb megállapítottuk, hogy a törökök Albániából való kivonulása és a rigómezei csata közt nagyobb idő, két-három hónap volt, és hogy Murad ez idő jó részét Szófiában töltötte. Mikor Murad Albániából kivonult, valószínűleg Novobrdo, Vranja, Leskovác, Pirot irányában ment haza Szófiába, de mikor seregével Hunyady ellen ment, akkor már nem a novobrdoi útát választotta.

Erre nézve a régi török írók és a földrajzi viszonyok szolgáltatják számunkra a szükséges bizonyítékokat.

Nesri és Szeád-Eddin azt mondják, hogy Murad Szófiából seregével a magyarok ellen indulván, előbb *Kursunlu-Kiliszára* érkezett és miután itt megtudta, hogy a magyarok Koszovára gyűltek össze, ő is azonnal utánuk sietett.²⁾ Az előbbi helynév jelentése Vámbéry szerint: «ön-templom.»³⁾

Hogy ez a község a Toplicza mellett fekvő, mai nap *Kursumlje* néven ismert kis város volt, az a név azonosságán kívül másból is kitűnik. Brown Edward 1668-ban a Balkán-félszigeten járván, a Rigómezőt is meglátogatta s Pristinából a Prepolacz-

¹⁾ Thim József: A szerbek története II. 64.

²⁾ Thury: Török történetírók. Nesri 63. Szeád-Eddin 148. ugyanígy van Leunclaviusnál is 566. l. «Quumque pervenisset ad locum, qui Cursunli-Kenisse nominatur: intellexit Christianos in campo Kosowa suis cum copiis convenisse».

³⁾ Vámbéry: Szád-üddin története. Magy. Tört. Tár. XI. 220. l. Kursum-Kilisse = ön-templom.

hágón útazott Kursumlje felé, a honnan azután hazánkba jött. Röviden elbeszélve, hogy útja Pristinától lakatlan, de dús növényzetű hegyvidéken vezetett, fölemlíti, hogy «Bellacherqua vagy Cursumne nevű helységben egy kolostort és egy régi templomot látott, két szép toronnyal». ¹⁾ Tehát a névazonosság, meg a szép tornyú régi templom arra utalnak, hogy a török írók Kursunlu-Kiliszája alatt a Toplicza melletti Kursumlje nevű községet kell értenünk, de erre utal bennünket a község közlekedési fekvése is. A török írók ugyanis ezt mondják: «Mikor a szultán Kursunlu-Kiliszáig érkezett, megtudta, hogy a hitetlenek Koszovára gyűltek össze, tehát azonnal feléjük sietett». ²⁾ Az 1486-iki névtelen pedig azt írja, hogy Murad serege «a hitetlenek nyomát követve» ment a Rigómezőre ³⁾ s épígy nyilatkozik Bonfinius is. ⁴⁾ Ezekből az következik, hogy a szultán, mikor a magyarok útjába vette magát és őket követte, egy darabig még nem volt tisztában azzal, hová mennek a magyarok? és pedig azért nem volt tisztában, mert az az út, melyen a magyarok haladtak, valahol, távolabb *elágazott*. Azonban Kursunlu-Kiliszánál már biztosan tudta Murad, hogy a magyarok a Rigómezőre vonultak; tehát itt kellett lenni az elágazásnak. És e tekintetben a török írók Kursunluja megfelel a Toplicza melletti, mai Kursumljének, minthogy itt az út csakugyan két felé ágazik: az egyik Novibazarba nyugot felé, a másik a Prepolacz-hágón Rigómezőre dél felé. Ezt a két utat a XV. században is használták. ⁵⁾

Ezzel tehát megállapítottuk a magyar és török hadsereg had-

¹⁾ Brown: Reisen, 130. l. «Bella-cherqua oder Cursumne allwo ich ein Closter und eine alte Kirche, mit zwey hübschen Thürmen bemerkete». Ez valószínűleg azonos Gebhardi: «Byele Zarkive»-jével, a hol Kasztriotát Brankovics 1444-ben föltartóztatta (Teleky I. 426.)

²⁾ Nesri. 63. l. Szeád-Eddin 148. l.

³⁾ 1486-iki névtelen. 24. l.

⁴⁾ Bonfinius 471. l. Szerinte Murad ezt Brankovics tanácsára tette, hogy Hunyadyt a visszavonulástól elzárja.

⁵⁾ Aldus: Viaggi fatti da Vinetia, 112—114. A velencei követek útjának leírása Ragusa — Novibazar — Toplicza-völgy — Nis felé 1534-ben. Brown. 130. Thim: A szerbek története I. 157—158. a szerbiai útakról.

műveleti vonalát. Hunyady Nistől a Toplicza völgyén Kursumljebe ment s innen a Prepolacz hágón át a Lab völgyén ereszkedett a Rigómezőre. Murad pedig Szófiából Piroton keresztül előbb Nisre jött s itt megtudván, hogy a magyarok a Toplicza völgyébe nyomultak, utánuk haladt Kursumljeig; itt ismét arról értesülvén, hogy a magyarok a Rigómező felé vették útjokat, ő is utánuk sietett. A magyarok és törökök tehát egy és ugyanazon úton mentek oly formán, hogy, mint Bonfinius írja, Murad két-három napi távolságban követte Hunyadyt.¹⁾ Végzetes, és olyan nagy hadvezérnél, mint Hunyady, menthetetlen hiba volt, hogy a magyarok nem tudtak semmit sem arról, hogy Murad egyenesen az ő nyomukban halad. Ha Hunyady erről értesül, bizonyára elzárja a Prepolacz-szorost, a hol 2—3000 ember egy hétig is föltartóztathatta volna a török hadsereget, a mi által lehetővé vált volna az, hogy Kasztriota, ki már szintén útban volt a Rigómező felé, Murad megérkezése előtt egyesüljön a magyarokkal. A lovagkori hadjáratok nagy fogyatkozása: a hírszerző szolgálat teljes hiánya, tehát most óriási kár okozója lett. Murad meglepte a magyarokat. Akkor és oly helyen jelent meg a Rigómezőn, a mikor és a hol nem várták.

KISS LAJOS.

¹⁾ Bonfinius. 471. l.

A POZSONYI HÍDFŐ VÉDELME 1809-BEN.

Az 1894-ik évi hadtörténelmi pályázaton *megdícsért* pályamunka.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.¹⁾

A főherceg június 21-én tényleg át akart kelni; Bianchi tábornok ennél fogva azt gondolta, hogy legjobb szolgálatot fog tenni, ha a június 20 és 21-dike közti éjszakán az ellenséget folytonos támadásokkal háborgatja és megakadályozza abban, hogy a folyam mentén csapatokat küldjön János főherceg ellen. E célból elrendelte, hogy a folyamon két helyen is átkelés hajtassék végre; és pedig Dévény mellett és a Pötschen szigetnél.

A *június 20 és 21-dike* közötti éjszakán az 50. sz. Stain-ezred 450 embere jött Dévénybe, kikhez egy alsó-ausztriai landwehr-zászlóalj 150 embere csatlakozott. Ezeknek kellett a Morva folyón hajóra szállani és a dévényi ligeten kikötni.

A hajók észrevétlenül értek a folyam jobb partjára, csak a partraszállás alkalmával dördült el néhány lövés. Az ellenség azonban nem szállott velük szembe, hanem egyre tüzelve azon híd felé vonúlt vissza, melyet a dévényi ligetet dél felől körülzáró ág fölött vert.

Azokat a csapatokat, melyek először szállottak partra, a Stain-ezred Baesen nevű kapitánya vezette; az irányt a francziák által rakott tűz mutatta; ez után haladva, jutott egész a hídig, melyet azonban az ellenség már szétszedett; a túlsó partot körülbelül 400 ember tartotta megszállva, kik tűzharcot kezdtek Baesen csapatai ellen.

¹⁾ Lásd a hozzátartozó rajzot az első közleménynél a f. évi I. füzetben.

E közben azok a csapatok is megérkeztek, melyek későbbben szállottak ki a hajóból; a híd mindkét oldalán gázlókat kerestek, de ilyeneket nem találhattak; ez alkalommal foglyul ejtettek két francia tisztet és harminczhat közembert, kik a sötétben a hídhöz vezető utat eltévesztették és a parton lévő bokrok közé rejtőztek.

A Pötschen szigetről Griechnauba való átkelés nem sikerült teljesen, mert a megrakott hajókat a folyamon fölfelé húzni nehéz volt; meg kellett elégedni azzal, hogy kisebb csónakokon eveztek Griechnau felé és annak őrségét puskatúzzal folyton háborgatták.

A dévényi liget mellett végrehajtott átkelés, valamint a Griechnau ellen intézett puskatúz fölriasztotta az ellenséget; tisztán lehetett a kürtjelzést hallani, mely Hainburgtól Wolfsthalig egyre terjedt és mire a nap fölkelt, három ellenséges zászlóalj és négy ágyú állott a dévényi ligettel szemben, melyek a tüzelést azonnal meg is kezdték.

Reggel nyolcz óra körül a figyelő járőrök jelentették, hogy 3—4000 ember 12 ágyúval vonúl Hainburg felől az átkelő pont felé és ugyanily erő közeledik Rajka és Köpcsény felől. Ezzel a czél, hogy az ellenség Pozsony-Wolfsthal előtt leköttesse, elérve látszott, minélfogva az átkelő csapatok parancsnoka elhatározta, hogy azon osztagok, melyek a Duna jobb partjára áthajóztak, a balpartra visszahozassanak.

Először azon csapatok szállítottak vissza, melyek a szétzedett híd két oldalán állottak; ez nem ütközött akadályba. Ezután a Baesen kapitány csapata, mely a híd közvetlen közelében állott, volt a hajóra szállandó. Hogy ez utóbbi csapat átszállítása siettesék, öt hajóval többet hagytak ott, mint a mennyire szükség lett volna; míg azonban Baesen a beszálló helyre ért, addig néhány révész a heves puskatúztól megijedve, hajóra szállott és elmenekült, a visszamaradt hajókra pedig alig fért el több, mint a csapat fele.

Baesen századosnak most határoznia kellett, vajjon csapatának egy részét átszállíttassa-e, és a másik részzel várakozzék, míg új hajók érkeznek, vagy az egész csapattal ott maradjon-e és várakozzék, míg annyi hajó érkezik, hogy valamennyien áthajózhathatnak.

Ez utóbbit határozta; főképen azon okból, hogy Dévény mellett ágyúk állítottak föl, melyeknek tüze az ellenséget távol

tartotta; ámde a francziák a hidat csakhamar ismét helyreállították és Baesen csapatát körülfozták.

Baesen fél óránál tovább maradt e kínos helyzetben. Szinte bámulatra méltó, hogy sikerült neki mind a 280 emberét, de még a tíz francziát is, kiket visszavonulása alkalmával foglyul ejtett volt, a túlsó partra átszállítani. Körülbelül 2000 ember állott vele szemben; ha ezek öt megrohanják, a kis csapatot okvetlenül a folyamba szorítják vagy foglyul ejtik. Csak egy őrmester és tizenhárom legény esett fogságba, kik a hajóraszállítás pillanatában az ellenség előcsapatára törtek s a hajót azután többé el nem érhették.

E vállalatnál az osztrák csapatok egész vesztesége halottakban egy tiszt és hét ember, sebesültekben egy tiszt és negyvenkilencz ember volt, fogságba tizennégy ember került. Az ellenség veszteségéről, a negyvennyolcz foglyot kivéve, semmi adatokkal sem bírunk.

Június 23-án érkezett János főherczeg hadtestével együtt Pozsonyba és felváltotta az ottani csapatokat, melyeknek most a Morvamezőn táborozó hadtestükhöz kellett bevonulniok; csak Bianchi vezérőrnagy maradt a generalissimus külön parancsa folytán továbbra is a hídfőnél és vezette annak védelmét.

A János főherczeg vezénylete alatt álló hadtest erejét és állományát a következő hadrend mutatja:

Hadosztály	Dandár	E z r e d	zászló- alj	lovas század	ágyú
Colloredo altábornagy	de Vaux vezérőrnagy	a 3. számú ogulini határőrezred	2	.	.
		a 19. sz. Alvinczy ezred	3	.	.
	de Peste vezérőrnagy	61. sz. St.-Julien ezred	3	.	.
		27. sz. Strassoldo ezred	3	.	.
		Gráci Landwehr	2	.	.
		26. sz. Hohenlohe ¹⁾ ezred	2/6	.	.
Jellachich altábornagy	Ekhardt vezérőrnagy	5. sz. kőrösi határőrezred	3	.	.
		32. sz. Eszterházy ezred	3	.	.

¹⁾ Akkor karinthiai ezred.

Hadosztály	Dandár	E z r e d	zászló- alj	lovas század	ágyú
Jellachich altábornagy	Bianchi vezérőrnagy	10. sz. bánsági határőrezred ---	2	.	.
		62. sz. Jellachich Ferencz ezred	2	.	.
		25. sz. de Vaux ezred ¹⁾ ---	2	.	.
Frimont altábornagy	Lutz vezér- őrnagy	16. sz. Lusignan ²⁾ ezred ---	2	.	.
		4. sz. szluini határőrezred ---	1	.	.
		gránátos zászlóalj ---	4	.	.
		9-ik vadász zászlóalj ---	1/6	.	.
	Besan ezredes	9. sz. Ott huszár ezred ---	.	8	.
		12. sz. József fhg. huszárezred	.	8	.
		2. sz. Chevaulegerek (Hohenzol- lern) ³⁾ ---	.	1/2	.
		Hohenlohe dragonyos ⁴⁾ ---	.	5	.
		5. sz. Savoyai dragonyos ⁵⁾ ezred	.	1	.
	összesen ---			32 1/2	22 1/2

Ütközet-állomány: 16,779 ember, 3542 lovas, 50 löveg.

1) Akkor cseh ezred.

2) Akkor steieri ezred.

3) Most 7. sz. dsidás ezred.

4) Most 15. sz. huszárezred.

5) Most 13. sz. dragonyos ezred.

6) A dandároknál és a hadosztályoknál a lövegek akkor nem voltak besorozva; szervezetszerűen minden dandárhoz egy 3 vagy 6 fontos nyolcz lövegből álló üteg, minden hadosztályhoz négy 6 vagy 12 fontos ágyú és két 7 fontos tarack tartozott.

Pozsonynak tetemesen nagyobb erővel való megszállása, nemcsak a hídfő nagyobbmértvű megerősítését tette lehetővé, hanem módot nyújtott arra is, hogy a sánczok kijavíttassanak és megnagyobbíttassanak; mert a Dunaliget körül húzódó sánczokkal a főherczeg nem volt megelégedve.

Ezekre vonatkozólag következőket írja június 24-én keltezett levelében:

«A Ligetfalu előtti hídfő teljesen el van hibázva; a helyett, hogy annak jobb szárnyát Ligetfalu előtt, bal szárnyát a Duna-ág mellett emelték volna, úgy építették, mintha vele csak Pozsony

sétahelyét akarták volna bekeríteni. Pedig ha a hídfőt az említett módon építik, akkor jól fölhasználhatták volna a terepet, és az emelkedéseket és nagyobb belső teret nyertek volna; a védő őrséget sem kellett volna megerősíteni, nyugodtabban állott volna és a híd és Pozsony városa is jobban lettek volna biztosítva.»

«Az ellenség most elfoglalta a falut és félkörben ütegsánczokat emelt, honnan az egész hídfőt tűz alá veheti; a sánczoknak ezen hibás elhelyezése folytán az erődített vonal a később emelt számos harántgát daczára hosszant pásztázható, úgy hogy ha az ellenség heves kartácstüzet kezd, a védelem úgy a mellvéden, mint a belső téren fölötte nehezzé válik.

«A kirohanás is fölötte nehéz és csakis úgy lehetséges, ha előbb a sáncz körül húzódó holt ágat az ellenség szeme láttára három gyaloghíddal áthidaljuk.»

«A javítások, melyeket eszközölni lehet, némileg segíthetnek a helyzeten, de azt lényegesen meg nem változtatják.

«Legjobban van megvédve a Pötschen-sziget¹⁾ s a védmű csak csekély javítást igényel; a többi helyeken egész a Morva folyóig csak megerősített őrhelyek vannak. Az Ó-liget, mely a hídfő bal oldalán terül el, s ettől csak kisebb folyamág által van elválasztva, igen fontos; két apró védőmű van benne, de az őrhelyeket terjedelmes fatorlasz védi.»

«Ha az ellenség ezen ligetet elfoglalná és az ékerödökhöz közeledne, akkor bennünket teljesen elzárna; állandó száraz időben a holt folyamágak teljesen kiszáradnak és könnyen lehet, hogy az ellenség a támadást megkoczkáztatja.»

A főherczeg ezt megakadályozandó, az Ó-ligetben akart táborni, innen szándékozott előbb az ellenség ütegsánczait hátulról megtámadni és ez által az ellenséget onnan ki akarta szorítani; ezután lett volna végrehajtható a támadás a hídfőből, mely az ellenséget jó távol hátraszorította volna, mi ha sikerült, azonnal hozzá akart fogni egy új hídfő építéséhez. E műveletek elősegítésére a főherczeg csapatai több újabb védőművet emeltek; ezek közt új mozsárütegsánczot (17) a Brenner-szigeten, a várhegy

¹⁾ Ezek a Bianchi csapatai által május 29 és június 23. közti időben emelt 9, 10, 15. számú erődítések voltak.

ütegsánczait (18, 18); védhető állapotba helyezték a Habern melletti ártéri gátat (19, 19) és a lőszerkocsik számára óvóárkot ástak a Dunaligetben.

Most már 4000 emberből álló védő őrség volt a hídfőben, 1800 ember állott a Pötschen-szigeten; a hadtest többi része vagy figyelő szolgálatot teljesített a folyam bal partján Dévénytől egészen a Nagy-Csallóközben fekvő Némáig, vagy mint tartalék Pozsonyban időzött. A főherceg hajóhidat állíttatott össze azon czélból, hogy a folyam jobb partján folyó munkálatokat jobban előmozdíthassa és a közlekedést a hídfőnél lévő csapatokkal megkönnyítse.

Győr eleste után az oda vont francia csapatok és ütegek ismét a hídfőhöz tértek vissza; az ellenség huszonnyolcz ágyút és hat taraczkot helyezett el a Ligetfalu előtti ütegsánczokba és a 16-al jelzett ütegsánczot hat mozsárral szerelte föl.

Június 26-án este nyolcz órakor, mely nap épen hétfőre esett, Bianchi tábornok levelet kapott Desaix francia tábornoktól, mely következőleg hangzott :

«Franciaország háború esetén legalább a polgárok vagyonát kiméli, miért is kötelességemmé van téve, hogy a nevezetes Pozsony városát minden lehető módon megkiméljem mindaddig, a míg ott hadműveleti czélból semminemű erődítményeket nem emelnek. A hidépítés munkálatai, melyeket napok óta figyelemmel kísérek, valamint a szigeten és a folyam tulsó oldalán emelkedő magaslatokon tapasztalt csapatmozgás eléggé tanusítják, hogy elérkezett a pillanat, midőn az erőszakot erőszakkal kell viszonznom. Előbb azonban fölhívom önt, hogy az előkészületeket szakítsa félbe, a hajóhidat vitesse el és a folyam szigeteit hagyja el. Ez esetben Pozsonyt meg nem támadom. Ellenkező esetben magának tulajdonítsa ön, ha egy szép várost elpusztítok. Várom a válaszát.»

Desaix tábornok a válaszára egy órai meggondolási időt engedett.

Ugyanaz nap délután Ferencz császár átutaztában Pozsonyba érkezett. Bianchi tábornok az írással Ő Felsege lakására sietett, hol János és József főherczegek is időztek és ott elkészítette a választ, mely általános helyesléssel találkozott s a melyben a francziák követeléseit megtagadta.

Desaix még mielőtt a választ megkapta volna, megkezdte a város bombázását; a tüzelést csak egy pillanatra szakította félbe, a míg ugyanis Bianchi levelét elolvasta s aztán tovább folytatta június 27. napjának délutánjáig. A bombázás a város több helyét lángba borította; a lakosság minden fáradozása daczára a tüzet csak a következő 12 óra alatt — június 27-én éjféltkor — sikerült eloltani.

Desaix tábornok *június 27-én* délután ismételten követelte, hogy az osztrák hadak hagyják el a folyam jobb partját és a szigeteket, erre azonban ép olyan választ nyert, mint előbb. Erre azután június 27-ike és 28-ka közti éjféltkor újra kezdte a bombázást, mely heveségét illetőleg az előbbin túltett és június 28-án reggeli hat óráig tartott.

Nemsokára Bianchi egy harmadik felhívást kapott Desaix-tól, hogy hagyja el a jobb partot és a szigeteket. Bianchi viszonzválasza, melyet francia nyelven írt, megvan, s következőleg hangzik:

«Tábornok Úr!

Immár teljessé tette a nagy szerencsétlenséget, melylyel egy várost sújthatott, mely a harczon kívül áll; a szerencsétlen lakosok elhagyták, a város legnagyobb része a lángok martaléka lett s a mit kegyetlen keze még rombolni valót hagyott, az nem érdemli, hogy felette tárgyalásokat folytassunk.

Ennélfogva elszántan várom a vállalat folytatását, mely — mint azt tábornok úr hozzám intézett második levelében kijelenti — felsőbb parancs folytán végre fog hajtatni.

Teljesítse eme parancsokat és Európa, mely élénken figyel mindenre, a mi ez időben a Duna partjain történik, újabb szörnyű példát fog látni a nagy szerencsétlenségben, mely fenyegeti, ha nem talál módot, hogy annak teljes erővel ellenszegüljön.

Ez, tábornok úr az én véleményem; én az erőszakot erőszakkal fogom viszonzni és ügyünket a fegyverek fogják eldönteni.

Becsületesemet soha sem fogom oly természetű egyezmény-nyel bemocskolni, a melyet nekem javasol. Pozsony néhány házát még lángba boríthatja, de én nem tágítok s helyemet megtartom.

Bianchi vezérőrnagy.»

Június 28-án délelőtti 11 órakor, harmadszor is megkezdtek a szörnnyű bombázást, minek következtében a városban újlag több helyen tűzvész pusztított.

A hídfőnél és a Pötschen-szigeten elhelyezett ágyúk mindannyiszor hatalmasan válaszoltak, azonban csak az utóbbiak voltak képesek nagyobb hatást kifejteni, mert az ellenség ütegsánczait hosszában lőhették. A hídfőről bajos volt az ellenségnek szemközt álló ágyúira löni, mert azok erős mellvéd mögött állottak, s ha mégis sikerült egyiket-másikat leszerelni, a francziák a hasznavehetetlen ágyút azonnal másikkal helyettesítették.

Június 28-án esti 9 órakor az ellenség végkép felhagyott a tüzeléssel, bizonyára azért, mert Károly főherceg ez ellen Napoleon császárnál óvást emelt.¹⁾ Ezzel oly hadművelet ért véget, melyet János főherceg Chasteler altábornagyhoz írt levelében «utálatra méltó és a nemzetközi joggal ellenkező vállalatnak» nevezett; «ezen eljárást igazán nem tudjuk máskép jellemezni, mint szándékos gyilkosságot, melynek hadi szempontból tekintve semmi célja sincsen és a mely a szerencsétlenek számát cél nélkül szaporítja».

A bombázás kiterjedt az egész városra, az egy Virágvölgyet, Pozsony elővárosát kivéve, és roppant pusztítást vitt végbe. A városi kapitányság részéről az 1809-ik évi június 30-án kiadott kimutatás szerint az első bombázás alkalmával 49, a másodiknál 23, a harmadiknál 48, vagyis összesen 120 ház égett le, de még sok ház igen erősen megrongáltatott; az utolsó bombázás alkalmával leégett házak közt volt a városháza és a primási palota is.

Az első bombázás után a tűz főképp a várhegy déli lábánál és az innen keletre terjedő városrész felé irányult és 1000—1200 lépésnyi távolságban terjedt ki; a második tűz 1500—1700 lépésnyi távolságban a várhegy éjszaki lábánál álló városrészt érte; a harmadik a város közepét vette célba 1200—1500 lépésnyi terjedelemben; általában a tűz éjszak felé emelkedő ív alakjában terjedt nyugatról kelet felé, tehát a pusztítás tervszerűen vitetett végbe.

¹⁾ A generalissimus azt vélte, hogy a bombázásra a híd verése adott okot s 28-án meghagyta, hogy a munkát szüntessék be.

A város képe a bombázás megszűntével végtelen szomorú volt; egy 1809. évi július 7-én nyomtatott pozsonyi hír szerint a kár az egy milliót tetemesen meghaladta; «a leégett utcák, így szól a tudósítás, pusztán állanak, a házak üresek, az üzletek bezárvák; mindenütt síri csend uralkodik, melyet csak itt-ott szakít felbe a tűzi fecskendő zöreje, vagy egy-egy düledező ház falának robaja».

Annál többre kell becsülni a pozsonyiak állhatatosságát, melyet a veszedelem eme napjaiban tanusítottak.

«Férfiasság, becsületézés, szilárd akarat, melylyel a halállal és a veszélylyel dacoltak, olvasható volt minden arczról»; mondja Bianchi tábornok; és a János főherczeg kíséretéhez tartozó egyik magasrangú személy így nyilatkozik:

«Teljes tisztelettel kell megemlékeznem Pozsony vitéz polgáiról. Szorult helyzetükben nem panaszkodtak, a legjobb hangulatot mutatták, a szerencsétlenséget türelemmel viselték, és egy lépést sem tettek azon czélból, hogy e szerencsétlenség róluk elháríttassék.»

A védő őrség valamint a lakosok veszteségét illetőleg közelebbi adataink nincsenek.

Szinte önkéntelenül kérdezzük: miért nem kísérelték meg a hídfőből intézett támadással a háromszori bombázást meggátolni s ha a támadás sikertelennek látszott, miért nem iparkodtak a támadással való fenyegetés által az ellenség tüzelését legalább egy időre megszüntetni?

A generalissimus is követelte a kirohanást, és meghagyta az ellenség lövegeinek, főképen mozsarainak elpusztítását, mi az Ó-liget irányában sikerrel lett volna végrehajtható.

De János főherczeg erre azt felelte, hogy csapatai Némától kezdve Dévényig (70 km.) a folyam partját kötelesek őrizni, hogy a hídfő védő őrsége éjjel-nappal fegyverben áll, vagy fárasztó munkát köteles végezni s hogy a kirohanás esetére csak négy gyöngye gránátos-zászlóalj¹⁾ rendelkezik. «Az ellenség ereje —

¹⁾ Eme négy gránátos zászlóalj június 13-án, vagyis a Győr melletti csata előtt, állott összesen 1676 emberből, tehát június végén alig számolt 1000—1200 embernél többet; a gránátosok vesztesége a győri csatá-

mondja János főherceg — a mennyire azt megítélhetjük, 14,000—15,000 emberre rúg . . . ; hogy a kirohanó ellenséggel találkozá, azt visszaverhessem — ahhoz, mint Kedvességtek kénytelen belátni, a csapatok tetemes megerősítésére volna szükségem.»

Ezek mindenesetre igen nyomós okok. Vajjon azonban a kirohanást nem kellett volna-e legalább megkísérteni, ez nem annyira a harcászati, mint inkább a temperamentum dolga. Az élénk, gyors cselekvésre kész ember természetesen találja azt, a mit a higgadtan és megfontolva cselekvő ember könnyelmű, merész tettnek tart; épen ezért igazságtalanul járnánk el, ha az egyiket vagy a másikat elítelnők, mert a kritikus is csak egyéni gondolkozása, jelleme, temperamentuma szerint ítél, s midőn valamit legjobbnak tart, elítéli mindazokat, a kik máskép cselekednek, mint a hogy ő azt gondolja.

Igen találók Bianchi tábornoknak az ilyen kíméletlen kritikáról mondott szavai.

«A távollevő szerző pontosan tudja mit kellett volna a vezérnek a csata folyamán tennie. Ócsárol és dicsér, a nélkül, hogy ennek helyességét vizsgálná, terveket elvet és újakat készít, úgy, a hogy ezt rajongó öntetszése kívánja s végre annyira ragadtatja el magát képzelete által, hogy Napoleon hadseregét elpusztítani véli . . . A papiroson minden támadás sikerül neki egy oly hadsereggel szemben, melyet egész Európa legyőzhetetlennek tartott sok éven át és nem veszi tekintetbe a harcban oly gyakran előforduló eseményeket, melyek nem egyszer a legtapasztaltabb főt is kétségbe ejtik.»

A bombázás után beállott nyugalom nem tartott sokáig; a sikertelen törekvések után, melyekkel a francziák a hídfőt hatalmukba keríteni iparkodtak, és a melyek folyamán a roham, lövöldözés, bombázás váltakozóan következtek egymásra, a támadó fél az erődítmények leggyöngébb pontjához jutott. Minthogy azonban soha sem szabad az ellenségről kicsinylőleg beszélni, azonnal constatáljuk, hogy az Ó-liget vízpartjának napról napra növekedő kiszáradása, csak most nyújtott alkalmat, hogy olyan vállalatokba bocsátkozzék,

ban ismeretlen; János főherceg a 21,000 emberből álló hadtestének összes vesztesége 6235 ember volt.

melynek horderejét talán már rég fölismerte, melybe azonban a rendelkezésére álló eszközökkel vagy vízállás mellett nem bocsátkozhatott.

Már a bombázás folyamán emelte az ellenség a (20, 20) számokkal jelzett ütegsánczokat, honnan mindannyiszor sűrű kartácstűzzel fogadta az osztrákok előcsapatait, valahányszor ezek az ütegsánczokhoz közeledni akartak.

Június 30-án reggeli szürkületkor az ellenség a (20, 20) ütegsáncz közt fekvő ágot egy hajóval áthidalta; ezt az előőrsök azonnal észrevették és jelentették. Rövid idő múlva 1000 ember vonult át a hidon, míg annak szomszédságában több ponton néhány száz ember csónakokon kelt át.

Az Ó-ligetben levő osztrák haderő állott e napon a 61. sz. St. Julien ezred egy zászlóaljából (380 ember), Longueville ezredes parancsnoksága alatt, továbbá két határőr-századból (480 ember) és két háromfontos ágyúból; az előőrsöket kivéve ez erő egyesítve állott a vadászlak mellett.

Arra a hírre, hogy a francziák a folyamágot áthidalták, Longueville ezredes azonnal előre vonult, de már akkor aránylag sokkal erősebb ellenséget talált a híd innenső oldalán, mely az ütegsánczokon (20, 20) elhelyezett ágyúkkal egyetemben hevesen tüzelt az osztrákokra; Longueville halálos sebet kapott s elesett.

A híd két oldalán áthajózott ellenséges csapatok elrejtve haladtak a ligetben előre s mindkét oldalról körülvették az osztrákokat.

A három oldalról való tüzelés nagy veszteséget okozott, mindkét ágyú fogata elesett, s ha a francziák a támadó előnyomulást folytatják, az egész osztrák csapat fogságba esik.

Hogy ezt megghiúsítsa, Latour vezérkari százados összegyűjtötte a legközelebb álló embereket és bátor támadást kísérelt meg velük; ez időt szerzett ugyan a főcsapatnak, hogy a Habernben lévő fatorlaszt és az erődítményeket elérje, de azzal végződött, hogy Latour kis csapatjával együtt fogságba esett.

Az ellenség nem folytatta az üldözést az erdön keresztül; ebben az osztrák gyalogság tüze, melylyel az ellenséget a fatorlasz mögül fogadta, valamint az ékeröd ágyúi akadályozták meg.

Még ugyanazon a napon kezdték a francziák a 21 számmal

jelzett sáncz építését, a június 30-ról július 1-ére eső éjszakán pedig a 22-vel jelzett árok mélyítését, mi a mellett szólt, hogy az Ó-ligetben elfoglalt állásukat meg akarják tartani, a mi pedig a védőket igen kritikus helyzetbe hozta.

Az osztrákok vesztesége június 30-án 140 ember és két ágyú volt, a francziák veszteségét nem ismerjük.

A most következő események szoros viszonyban állanak azokkal, melyek a főserégnél a Morvamezőn mentek végbe; azon élénk levelezés, mely a generalissimus és János főherczeg közt folyt, teljes felvilágosítást nyújt ezen időszakról, mely a legváltozatosabb és mellékeseményekben a leggazdagabb.

János főherczeg még június 30-án két jelentést küldött Deutsch-Wagramba az Ó-ligetnek az ellenség részéről való elfoglalásáról s arról a helyzetről, mely ez által keletkezett, az erődítvények és a védő őrség állapotáról s végre kifejtván saját nézeteit a jövőben követendő magatartásra vonatkozólag, határozott képet nyújt a helyzetről. A két jelentés rövid kivonatát a következőkben közöljük:

«Az ellenség már hét löveget hozott az Ó-ligetbe, szándéka nyilván az, hogy a hídfőt ez oldalról, mely a legveszedelmesebb, bekerítse; már hét nap óta állunk éjjel és nappal készenlétben a nélkül, hogy valaki felváltott volna minket.»

«Az ellenség 24 óra alatt elkészítheti ütegsánczait (valószínűleg azokat érti, melyeket az Ó-ligetben emelt) és megkezdheti a tüzelést. A hídfő ez oldalról igen gyöngé; a mellvéd, mely félig homokból áll, csak 24 óráig állhat ellen a leszerelő ütegeknek; az akadályok jelentéktelenek és a legnagyobb akadály, tudniillik a vízárók, egyre jobban kiszárad, olyannyira, hogy az ellenség azon könnyen áthatolhat. Bent sehol sem vagyunk fedezve és katonáink hevesebb tüzelést alig bírnak ki. A közlekedés komp és hajók segítségével történik; ha tehát a védő őrség kötelességét teljesíti, kockáztatja, hogy áldozatul eshetik.»

«Most már az a kérdés, hogy mi Kedvességed szándéka; vajjon eme pont szükséges-e a hadműveletekhez vagy sem? Az első esetben meg kell azt védeni, az utóbbi esetben jobb lenne, ha a sánczokat szétrombolnók és elhagynók s ez által ágyúimat és embereimet megmentenők.»

«Ha a hídfőt védelmezni kell, akkor ez nem történhetik pusztán a most elfoglalt pontok védelmezése által; nem marad más hátra, minthogy előre törjünk, az Ó-ligetet hatalmunkba kerítsük és az ellenséget Ligetfalu határából kiszorítsuk. Ez gyorsan történhetik meg és valószínű, hogy ez által az ellenség ágyúinak egy részét el fogja veszíteni. De ennél sem maradhatunk, hanem a Köpcsény mellett álló hadtestet visszafelé kell szorítani, hogy így, ha csak két napot is nyerjünk. Egyszersmind nagyobb számú munkást kell szereznünk, a kik egy erősebb hídfő építését azonnal megkezdik. Hogy ez keresztül vihető legyen s hogy a siker biztosítható, nagyobb hadi erőre van szükség. Ha eme vállalat sikerül, akkor azután reményelem, hogy a hídfőt nagyobb erő nélkül is meg fogom védhetni.»

«Arra kell figyelmeztetnem Kedvességedet, hogy ennek keresztülvitelére kevés idő áll rendelkezésünkre s helyeselnem kell Bianchi nézetét, a ki úgy véli, hogy 48 óránál tovább nem várhatunk. Várom Kedvességed parancsát.»

A főherczeg kívánsága, levele után ítélve, az volt, hogy a tűrhetlen állapoton segitendő, nagyobb erőket kell Pozsonynál gyorsan összegyűjteni és az ellenséget visszavetni; ezután pedig Ligetfalu előtt egy erősebb hídfőt építvén, a majd fölöslegessé vált csapatok ismét a főserceghez küldessenek vissza.

A háborúban azonban mindig a főserceg vállalatai határoznak és a másodrendű vállalatoknak azokhoz kell alkalmazkodniok; így történt ez itt is. Károly főherczeg szintén 30-án irt János főherczegnek, tudatván vele, miszerint könnyen megeshetik, hogy főhadműveletet kell kezdeni, s ez alkalommal József főherczegnek a Komáromban álló magyar fölkelő hadsereggel Győr felé kell haladnia, hogy az alkirályt feltartóztassa, míg János főherczeg arra nézve, hogy a főhadműveleteket miképen támogassa, részletes utasításokat fog nyerni.

Eme levél írása közben érkezett Wagramba János főherczeg első levele, melyben jelenti, hogy az ellenség az Ó-ligetet elfoglalta. Ezután tudatja a fővezérlet János főherczeggel, hogy június 30-án reggeli 8 óra 15 perczkor 4000 emberből és 20 ágyúból álló hadoszlopot vettek észre, mely a Bécsből Pozsony felé vezető úton haladt; ennél fogva az ellenség azon terve valószínű,

hogy az oroszvári Duna-ág folytonos kiszáradása következtében keletkezett azon veszélyt, hogy az osztrákok az Ó-liget felől kirohannak, mely esetben a ligetfalusi ütegsánczok hátulról lettek volna megtámadva, elhárítani igyekeznek. Egyébként tudatja a fővezérltet, hogy azt, vajjon az ellenség az Ó-ligetből kiszorítható vagy kiszorítandó-e, a hadsereg-parancsnokság meg nem határozhatja; a támadásra azonban csak az éjjeli idő ajánlható és a hídfő megtartása kívánatos.

Néhány órával későbbben érkezett János főherczeg második levele, melynek végén írja, hogy az erődítmények még legfeljebb 48 óráig védhetők.

Erre a generalissimus július 1-én reggeli 4 óra 30 perczkor azt válaszolja, hogy a hídfő elhagyása nagy baj lenne, mert ez esetben az alkirály valamint Davoust csapatai minden akadály nélkül egyesülhetnének.

Ha azonban a hídfőt és a Pötschen-szigetet a védő őrség és a lövegek feláldozása nélkül hosszabb ideig nem védhetné, ez esetben legjobban teszi majd, ha a francia tábornokkal tudatja, hogy miután Napoleon Pozsony bombázását figyelmeztetésem folytán beszüntette, Kedvességtek is parancsot kapott, egyezzen meg abban, hogy a hídfőt el fogja hagyni, ha az ellenség sem Ligetfaluról sem az Ó-ligetből, sem a Pötschen-szigetről az innenső partra löni nem fog. Erre indítatva érzem magamat főképen azért, mert az ellenség a magaslatokról mindent áttekinthet s nem marad előtte titok, hogy Kedvességtek a sánczozatot elhagyni kezdi és mert egy éj folyamán nem lenne képes szétrombolni valamennyi vonalat és töltést, melyeket az ellenség ütegsánczok gyanánt az innenső part és a Pozsonyon keresztül való közlekedés ellen felhasználhatna. Ha azonban e munkát egy, esetleg két éj alatt elvégezhetné, ha tudnillik a hídfőt tovább védelmezhetné, akkor az említett meg egyezés fölösleges.

E közben azonban július 2-án tapasztaltatott, hogy az ellenséges hadak a hídfő előtt *kevesbedtek* s ez 3-án még inkább volt tapasztalható; a 16. számmal jelzett ütegsáncz mozsarait is eltávolították és az Ó-ligetben csak két sánczot (20 és 21) tartottak megszállva, a terep többi része egészen a Habernig ellenségtől mentes volt.

Július 3-án érkezett a generalissimusnak július 2-án kelt levele, mely kilátásba helyezte, hogy az ellenség rövid idő múlva teljes erővel fog a Lobauból kirohanást intézni és igen lényegesnek jelezte, hogy az ellenség Pozsony előtt minden lehető módon foglalkoztatva legyen, hogy egyesülése megakadályoztassék. Erre János főherczeg elhatározta, hogy valamennyi rendelkezésére álló csapattal kirohanást fog intézni a hídfőből; fölszólította egyszersmind József főherczeget, hogy kövesse a Duna jobb partján Bécs felé vonuló ellenséget, a Csallóközben lévő csapatokat pedig bocsássa rendelkezésére; egyúttal Komáromból, mely fenyegetve nem volt, ágyúkat hozatott. *Július 4-én* délután hajóhíd készítéséhez fogott, hogy a július 4-éről 5-ére eső éjszakán tervezett kirohanáshoz szükséges csapatokat a sánczok közé könnyen átszállíthassa. A vállalatot a főherczeg erős ágyúzással kezdte meg az ellenséges ütegsánczok ellen, honnan a francziák a tüzet csak gyöngén viszonozták. Ligetfaluban az ellenségnek körülbelül 2000 embere lehetett még.

János főherczeg szándéka az volt, hogy 29 zászlóalj gyalogságot, 18 század lovasságot és határozatlan számú ágyút fog a kirohanásnál felhasználni; ezekből *három oszlopot* alakított és *tartaléket* szervezett a hídfő őrzésére.

A kibocsátott intézkedésekben meg volt hagyva, hogy az *első oszlop*, mely 17 zászlóaljból és 18 lovas századból állott, a sétatéren ¹⁾ gyülekezzék, átkel a hajóhídon s Ligetfalut és az ellenséges ütegsánczokat elfoglalván Köpcsényig vonul előre.

A *második oszlop*, mely öt zászlóaljat számlált, a vármegye-háztéren ²⁾ gyülekezett; ennek feladata volt, hogy az Ó-ligeten keresztül nyomúljon előre, foglalja el a (20, 21) sánczokat és hátulról támadja meg a ligetfalusi ütegsánczokat, ha azokat az első oszlop még el nem foglalta volna; különben az első oszloptól balra vonuljon Köpcsény felé.

Végre a *harmadik oszlop*, mely négy zászlóaljból állott, a schwarzedelhofi gyülekező helyről a Pötschen-szigetre volt áthajó-

¹⁾ Igen tágas utca, mely a Dunával párhuzamosan, ez utóbbitól 100 lépésnyi távolságban húzódik.

²⁾ Északkeletre a Duna-hídtól, ettől egy km. távolságban.

zandó, innen kellett volna Ligetfalu hátulsó részére törnie és az első oszloptól jobbra Köpcsény felé haladnia.

Minden oszlophoz utászok voltak beosztva.

Bianchi tábornok utasított, hogy a nyolcz¹⁾ zászlóaljából és három lovas századból álló tartalékot addig hagyja a hídfőnél, míg a három oszlop Köpcsényt elérte, ezután pedig Oroszvár felé nyomuljon előre.

Az oszlopok indulásának órája később volt meghatározandó; ezt bizonyára a hídepítéstől tették függővé.

A híd csak *július 5-én* a reggeli órákban készült el; egy orkánszerű vihar és nagy eső a munkát tetemesen hátráltatta; a Schwarzedelhoftól a Pötschen-szigetre nem lehetett áthajózni, a főherceg ennél fogva a kirohanást július 5-ig elhalasztotta.

Azonban e terv sem került végrehajtásra.

Midőn János főherceg *július 5-én* reggeli 5 órakor a hídfőből Pozsonyba visszaérkezett, a hidon egy futárral találkozott, a ki a generalissimus levelét kézbesítette neki. A levelet július 4-én esti 7 órakor küldte el a generalissimus Wagramból, tehát 10 óra alatt ért a futár Pozsonyba, 100 lépést tevén meg egy percz alatt.

Ez igen lassúnak tűnik föl; ha azonban a dolgot behatóbban vizsgáljuk, más következtetést vonunk belőle. A futár a leg-rövidebb útát választotta Schlosshofon keresztül, a hol egy hídnak kellett volna lennie²⁾ a Morva folyón; a hidat azonban még január hóban elsodorta a jégzajlás s helyette ugyan újat vertek, de Marcheggnél. A futárnak vissza kellett térnie Schlosshofról és a sötét zivataros éjszakán Marchegg-Stomfán keresztül kellett

¹⁾ A 29-dik zászlóalj külön rendeletet kapott, melynek tartalma ismeretlen.

²⁾ A mai értelemben vett térképek akkoriban még nem voltak; inkább csak földrajzi térképek fölött rendelkeztek. Ezek közül használták Vischernek Alsó-Ausztria térképét 1796-ból (mérték 1: 114,000) és Lipszky Magyarországi térképét 1806-ból (mérték 1: 400,000). Az előbbi még távlatrajz szerint volt készítve s rajta sem a Schlosshof sem a Marchegg melletti híd föltüntetve nem volt; az utóbbi derékszögű vetületben volt rajzolva s a hidak szintén nem voltak rajta föltüntetve, e helyett azonban ábrázolta a közlekedő utakat, melyek a két helyről a Morvához vezettek; Vischer térképén a közlekedő utak is hiányoztak.

mennie; minek folytán 70 kilométernyi útat tett meg. Ha még meggondoljuk, hogy ezen ismeretlen, idegen vidéken, zivataros időben, sötét éjben ilyen nagy útat kellett megtennie, el kell ismernünk, hogy a futár feladatának eleget tett s őt elitélnünk nem szabad.

A parancs, melyet a futár hozott, igen komoly természetű volt. A generalissimus tudatta, hogy az ellenség seregét Bécs fölött és alatt Fischamend irányában összpontosítja és hogy a Stadler-ágot, mely a Lobaut a száraz földtől elszigetelte, július 4-én át-hidalta. Minthogy Pozsonyból is egész napon át vonultak csapatok a Lobau felé, János főherczeg ellenében csak kevés erő maradhatott. «A Morva-mezőn nagy csata lesz, mely házunk sorsa fölött fog dönteni. Kedvességték bizonyára szerepelni fog akarni e nagy napon. Az ellenség roppant ereje, melyet ellenem csak úgy gyűjt-hetett össze, ha minden más pontot tetemesen gyöngített, arra kényszerít engem, hogy Kedvességeket parancsban felhívjam, hogy soraim vétele után *azonnal* úgy intézkedjék, hogy a hídfőnél és a Pötschen szigeten csak kevés erőt és néhány löveget hagyva Bianchi vezénylete alatt, a többi rendelkezésére álló csapatokkal pedig, a podgyászt hátrahagyván, *azonnal Marchegg felé* a Morva folyó bal partjára induljon és a bal oldalam ellen esetleg elő-nyomulni akaró ellenséget oldalban támadja meg vagy a körülményekhez képest járuljon hozzá a nagy czélnak: az ellenség leküzdésének, elérésére. Szíveskedjék velem *azonnal* tudatni az órát, a melyben érkezik, valamint az erőt, melyet magával hoz, hogy további parancsaimat Marcheggre küldhessem. Az ellenség minden mozdulata világosan bizonyítja, miszerint határozott szándéka, hogy a dolog a Morva-mezőn döntő csatára kerüljön.»

János főherczeg azt felelte, hogy az 5-ről 6-ára következő éjjel egy óraker indul Marcheggre és 11,039 embert és 1269 lovast hoz magával; Bianchi tábornok a hídfőnél marad 2200 emberrel és a fölkelő lovasság egy osztályával.

Sokat és nem a legkedvezőbbet írtak eme késő elindulásról; legújabb időben is egy könyv jelent meg, melyet jobb lett volna meg nem írni, melyben a szerző gyöngíteni iparkodik ama szemrehányásokat, melyekkel János főherczeget az irodalom terén illették. Eltekintve a könyv ama tendenciájától, hogy mindenért Károly

főherczeget okolja, tehát fölötte ép úgy tör pálczát, mint a hogy ezt mások János főherczeget illetőleg teszik, az ócsárló ítélet nélküöz minden alapot, mert a két illetékes személyiség, nevezetesen a hadsereg parancsnoka és a császár, kik egyedül lettek volna jogosítva János főherczeg működését rosszalni, ezt nem tették.

A kérdés csak az lehet, vajjon János főherczegnek volt-e alapos oka, hogy éjjeli egy óraker induljon.

Erről a hadműveleti napló a következőket írja: «Eme parancsokra a generalissimus ő császári fenségének jelentés tétetett, hogy a hadtest csak egy óraker éjjel indulhat, mert a csapatok és alövegek asánczok közt vannak elosztva; minthogy pedig az ellenség a magaslatokról, a melyeken állott, az egész hídfőt áttekinthette, s minthogy csapatainkat komp segélyével kellett a túlsó oldalra vinni, nem volt szabad úgy visszavonulni, hogy egy véletlen támadás bajt okozzon.»

A hajóhidat ugyanis újra szétszedték, mert attól tartottak, hogy az ellenség, ha a megkisebbedő védő őrség ellen szerencsés támadást intéz, egyúttal a folyam bal partját is könnyen hatalmába keritheti.

Támadás esetére az ellenség kilátásai annyiban voltak kedvezők, a mennyiben 5-én reggel 4000 emberből álló oszlop érkezett Köpcsénybe s egész napon át ott időzött.

Talán lehetett volna a csapatok egy részével elindulni, nevezetesen a Dévény mellett, a Schwarzedelhofban és a Pozsonyban lévő csapatokkal, előbb azonban meg kellett volna főzni a legénység ételét, mert a csapatok az 5-éről 6-ára eső zivataros éjszakán kirohanásra készen, fegyverben állottak s 24 óra óta semmit sem ettek. Csupán a Schwarzedelhofban lévő csapat indulhatott el a nélkül, hogy az ellenség figyelmét magára vonja, a Dévény mellett állomásozó csapatokat az ellenség a hainburgi magaslatokról szemmel kísérte és a Pozsonyból induló oszlop szintén meg volt figyelhető azon az úton, mely a vasuti alagutnál lévő hegnyeregtől addig húzódik, míg a mélyútból¹⁾ vezető közúttal egyesül.

A részekben való indulás ellen szólt még amaz aggodalom,

¹⁾ Ezen út az 1809-dik évben csak nehezen volt járható.

hogy János főherczeg egész hadteste is gyöngé volt arra, hogy az ellenséget oldalról támadva, nagyobb eredményt érhesse el; még kevesebb volt várható ennek egyes részeitől.

Bizonyos, hogy az elindulás előbb történhetett volna meg; nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk ennek esetleges következményeit, melyek a hídfőre nézve igen végzetesekké válhattak volna.

Ha a parancsok továbbítására a csapatokhoz csak egy óra lett volna szükséges, azoknak végrehajtására csak két órát számítunk, az étel főzése, elköltése stb. csak öt órát vett volna igénybe, akkor a csapatok délutáni két órakor indulhattak volna. Pozsonyból Stomfán keresztül Marcheggig 26 kilométernyi út vezet, a hadtest ennél fogva esti 9 órakor érkeztetett volna ide; annyi bizonyos tehát, hogy az elindulás hamarabb történhetett volna, de nem bizonyos, hogy az ellenség esetleges támadása a menetet nem zavarta volna-e?

János főherczeg óvatosan járt el, hogy a hídfőt lehetőleg biztosítsa; őt magát terheli a felelősség, s bizonyára felelősségre is vonták volna abban az esetben, ha az ellenség a rögtön elindulás által keletkezett állapotot felhasználva, a hídfőt elfoglalja és át-hajózáván, a főherczeget Marchegg felé követi.

Tárgyilagosan kell meggondolni az ügyek állását. Igazságsan kell megítélnünk a hadsereg-parancsnokság intézkedéseit is, nevezetesen azon oldalról, vajjon mindama helyzeteket tekintve, melyekbe János főherczeg hadteste logikai következtetés alapján juthatott, lehetett-e határozottan számítani, hogy a hadtest kellő időben a kitűzött pontra érkezik?

A hadsereg-parancsnokság tudta, hogy János főherczeg kirohanást tervez, melyet, ha sikerül, arra akart felhasználni, hogy Bécs irányában nyomuljon előre; nem állíthatjuk határozottan, vajjon a főhadiszálláson tudták-e, hogy e kirohanás a 4-éről 5-ére eső éjjel lett volna keresztülviendő; a generalissimusnak előbb említett levele alapján tudjuk, hogy e tervet a főhadiszálláson helyeselték.

Gondoljuk, hogy e kirohanás megtörtént, sikerült és János főherczeg hadteste 5-én reggel Köpcsényből Bécs felé halad; ez esetben a hadtest semmi körülmények közt sem érkeztetett volna kellő időben a Morvamezőre.

A dolgok eme igen valószínű lefolyása mellett helyes következtetés által arra az eredményre jutunk, hogy János főherczeg csapatainak érkezével a hadsereg bal szárnya tekintélyes megerősítést nyer, hogy ezért igen szívesen látták volna azokat; de nem lehet következtetni egész bizonyossággal a hadsereg oly részének megérkezésére és közreműködésére, mely oly távol (49 klm.) állott a hadsereg bal szárnyától s melyre oly feladatok voltak bízva, melyek őt a főseregtől egészen eltérő irányba vezették. Mindamellettkönnyen érthető és teljesen helyes volt a hadsereg főparancsnokságának ama törekvése és intézkedése, hogy a hadseregnek eme távollevő részét a csatában felhasználja.

Este 7 óraker újabb rendelet érkezett a generalissimustól, mely július 5-én fél egykor iratott s melyben a generalissimus ama szándékának ad kifejezést, hogy a csatát nem a Duna közelében, hanem tovább hátra fogja elfogadni; hogy a pozsonyi hadtest összeköttetésbe lépjen a hadsereg bal szárnyával, hogy Marchegg-nél csak három óra hosszat pihenjen s innen tovább vonuljon Unter-Siebenbrunn felé.

Éjjeli 12 óraker indult el a hadtest Pozsonyból; útközben János főherczeg tudósítást kapott a generalissimustól, hogy az ellenség Wagram-Markgraf-Neusiedlig vonult előre s hogy körülbelül 15,000 emberből álló ellenséges oszlop vonul Siebenbrunn felé.

Július 6-án délelőtti 10 óraker érkezett a pozsonyi csapatok éle Marcheggre (26 kmnyi útát tettek meg 10 óra alatt; egy perczre tehát 59 lépés esik; éjjeli menet! már elfáradt csapatok.)

A generalissimustól ismét közlés érkezett, mely július 6-án reggeli két óraker kelt, s mely tudatja, hogy az ellenség reggeli négy óraker minden oldalról meg fog támadtatni, minthogy Wagram-Markgraf-Neusiedl elleni támadása a legközelebb múlt este visszaveretett. A hadsereg bal szárnya a támadást Glinzendorf irányában fogja intézni; a főherczeg ne pihenjen Marchegg-nél, hanem a mennyire csak lehet, megállás nélkül vonuljon Siebenbrunn Leopoldsdofra.

János főherczeg jelenti, hogy csupán lövegeinek megérkezését várja s aztán azonnal tovább fog vonulni; 12 és 1 óra közt indulhatnak és délutáni 5 óraker érkehetnek Ober-Siebenbrunnba.

A csata azonban ezen időpontban már rég el volt döntve. A hadsereg bal szárnya már két órakerénytelen volt meghátrálni, mert különben az ellenség egészen bekerítette volna.

A hídfőnél — mint említettem — Bianchi tábornok maradt 2200 gyalogossal, a magyar fölkelő lovasság egy osztályával és elegendő számú tüzérséggel.

Július 5-én mi sem jött közbe. 6-án jött Oroszvárról a Severoli-hadosztály, mely többnyire olasz csapatokból állott, Baraguay d'Hilliers tábornok vezénylete alatt és Köpcsenynél tábort ütött; a hídfő előtt álló csapatokat hozzászámítva, a francia tábornok körülbelül 9000 ember fölött rendelkezett.

Az ellenség *július 7-én* sem kezdeményezett semmit. *Július 8-án* virradatkor a francziák hét ágyúból tüzelni kezdtek a ligetfalusi sánczokból a hídfőre, de ezzel csakhamar felhagytak, mint-hogy az Ó-ligetből puskatűz hallatszott; ott ugyanis egy landwehrezászlóalj előrsön állott és pedig hasonló csoportosításban, mint a június 30-iki ütközet előtt.

A Severoli-hadosztály két olasz ezrede a (21) sánczból előtörvén, a 214 embert számláló landwehr-zászlóaljat nemcsak az erdőtől kiszorította, hanem a landwehrekkel együtt az ártöltés (19) és a Duna közötti területre hatolt. A töltés nyugoti részét egy gyalogsági zászlóalj tartotta megszállva, mely a négygyel jelzett útig vonult vissza, itt azonban parancsnoka, Gries őrnagy által feltartóztatva, tüzelni kezdett.

Az ártöltés bal szárnyán, ott, a hol az a folyamot éri, egy löveg állott. A tüzérek, daczára annak, hogy a gyalogságot menekülni látták, mégis megtartották hidegvérüket, kartácsal kezdtek löni a szűk téren szorongó olaszokra, a kik a keresztűz ellen nem tudtak védekezni, s a sánczot rövid öt percz múlva elhagyták.

E pillanatban érkezett Bianchi tábornok két zászlóaljjal, hogy segítséget nyújtson; az egyik zászlóaljat az ellenség üldözésére küldte.

Az üldözést csupán az erdőig folytathatták, mert itt az ellenség nagy erőt gyűjtött össze és a nap folyamán fokozatosan előnyomult a fatorlasz ellen. Mindannyiszor sikerült ugyan az segítséget visszaverni, de minden támadás hátrább szorította a védőket a fatorlasz mögé, mely vékony fatörzsekből állott s kevés födözetet nyúj-

tott. Eme lassú, de a mint látszott, biztosan előrehaladó körülzárás megakadályozása céljából, mely mindenesetre a (19, 19-el) jelzett vonalnak s bizonyára a hídfőnek elvesztésével is végződött volna, Bianchi tábornok támadólag lépett fel.

Ugyanis észrevette, hogy az ellenség magát oldaltámadás ellen nem igen biztosítja, valamint hogy úgy a Habern, mint a vadászlak felé vezető úton, valamint az ezek mellett elterülő ligetreszekben csapatok nem állottak. Erre épült Bianchi tábornok terve.

Este 7 órakor hét századot küldött a folyam hosszában a Habernen át a vadászlakhoz, további 6 zárkózott századdal pedig megtámadta és vissza is verte a vadászlak felé vezető úton levő ellenséget; de a vadászlak közelében erős ellentállásra talált.

A hat századnak egy része ekkor a bokrok közt vonult az oroszári ág hosszában lefelé és hátulról tüzelt a ligetfalusi ütegsánczokra, mi által az ellenséget kényszerítette, hogy a vadászlak-tól ellene csapatokat küldjön ki; a mint kevéssel reá a hét század jobb felől a vadászlak mellett termett, az ellenség elhagyta az Ó-ligetet és csapatait az oroszári ág jobb partjára szállította.

Az osztrákok vesztesége volt: halott két tiszt, 26 legény, sebesültek két tiszt és 107 legény, míg 38 legény fogságba esett; a francziák vesztesége csupán a július 8-án vívott harcából ismeretes. Az ártóltés mögött találtak 46 halottat és sebesültet, három tiszt és 40 legény fogságba esett. A francziáknak az éjjeli küzdelemben szenvedett vesztesége ismeretlen; július 9-én reggel több betegszállító kocsit láttak a Köpcsény felé vezető úton haladni.

Július 9-én János főherczeg hadteste visszaérkezett Pozsonyba, megerősítette a hídfő védő őrségét és intézkedéseket tett, hogy az 5-kére tervezett kirohanást ugyanazon terv szerint keresztül vigye. De ez alkalommal sem jutott hozzá, mert a Morva-mező felől előnyomuló francziák az osztrákokat arra kényszerítették, hogy Pozsonyt és a hídfőt elhagyják.

A főherczeg hadteste július 11-én elindult; Bianchi tábornoknak a hídfő őrségével a következő éjjelen kellett volna a hadtestet követni.

Hogy az ütegeket és a csapatokat a folyamon gyorsan lehesen átvinni, már nappal tettek erre nézve intézkedéseket; ezeket az ellenség észrevette és egy támadással akarta meggátolni.

Az Ó-ligetet és a Habernben levő ékerödöt (14, 14) az osztrák csapatok elhagyták, de a 19-el jelzett vonalat még 8 század (900 ember) tartotta megszállva.

Az ellenség *esti 8 órakor* kezdte meg a támadást Habern felől, és pedig hét, az erdő és a fatorlasz között elhelyezett ágyúból tüzelve, mire gyalogsága a fatorlasz felé előre tört; de a védőőrség lövedékei által visszaveretett; körülbelül fél óráig tartó harc után az ellenség az Ó-ligetbe vonult vissza.

Két és fél órával később az utolsó osztrák csapatok is átkeltek; az utolsó támadás alkalmával két halottat és 14 sebesültet veszettek, míg a francziák vesztesége elfogott tisztjeiknek állítása szerint 300 embernél több volt.

Ezzel véget ért a közel másfél hónapig tartó harcz, melyet csapataink becsülettel és még szerencsével is végig küzdöttek.

Elismerés illeti azokat a férfiakat, kik e küzdelmet bölcs előrelátással és erős kézzel intézték, a csapatokat, melyek áldozatkészen és vitézül védtek a hazai föld egy részét az ellenség túlnyomó erejével szemben; de elismerés illeti Pozsony lakosságát is, mely a nagy veszély idején a küzdő csapatokat teljes odaadással támogatta.

Bianchi tábornok 1811-ben kis füzetet adott ki, melyben a hídfő védelmét leírja s megemlíti egyúttal, hogy a pozsonyiak nagyszerű polgári erényeinek elismerését a város egyik piacán emelendő emlékkő fogja kifejezésre juttatni. «Bárhon álljon is ezen emlékkő — mondja a tábornok — a késő utódokkal is tudatni fogja a polgárság nagy érdemeit s a polgárok nemes magaviselete nagy veszélyek idején követendő példa gyanánt fog mindenkor szolgálni.» Csak mellékesen érintem, hogy valóban kívánatos lenne, ha azon a helyen, hol a küzdő sereg annyi jóakarató támogatásban és nemes gondozásban részesült s a hol a vitéz katonák annyi babért arattak, egy felirattal ellátott emlékkő emeltetnék, mely az utókornak a küzdelemteljes multat hirdesse.

SCHIKOFSZKY KÁROLY.

A BUJDOSÓK TÖRTÉNETÉBOL.

A bujdosó magyarok első támadása, szerencsés kezdete daczára, csúfos kudarczczal végződött. Szépen és igazán mondja jeles történetírónk, hogy *«Fölmerültek mindazon erények, melyeknél fogva a magyar a győzedelmet megérdemelte, mindazon hibák, melyeknél fogva azt ki nem vívhatta, s a történelem hadsereget látott, mely csatára indult és győzni remélt fővezér nélkül.»*¹⁾

Petróczy István és Kende Gábor a fősereggel diadalmasan nyomultak ugyan előre, és 1672 szept. 14-én Enyiczkénél tönkre verték Spankau vezérőrnagy német hadát, de pár nap mulva a szathmári parancsnok *Löben* alezredes Vasvári környékén vissza fizette busásan a kölcsönt a szerencsájükben elbizakodott magyaroknak. Maga a vezér is, Teleki Mihály, csak nagynehezen tudott megmenekülni az iszonyú mézárlásból. Szégyenszemre visszafutott *Kővárra*, honnan az erdélyi fejedelem híre és akarata nélkül fényes remények között jött a bujdosókhoz, a kiket tüstént Apaffy hűségére esketett. Arról álmodozott, hogy jó szerencse esetén Magyarországot Erdélyyel egyesíti, s maga *nádor* vagy legalább is kassai generalis lesz.²⁾

¹⁾ Dr Pauler Gyula: A bujdosók támadása 1672-ben (*Századok* 1869)

²⁾ Apaffy fejedelem 1672 szeptember 19-dikén írja Telekinek: *«... hogy már kgd tanács és mi hírünk nélkül elment, úgy vagyon ugyan hogy abban vagyon valami hibácska, de már hogy ez úgy lött (mert másképen nem is lehetett volna) kgd elmeretele . . . jól vagyon; taldm Isten ő felsége jót hoz ki belőlle . . . Immár azért édes Teleki uram, ha kgd Isten elvitte, kényszeritem kgdet igaz keresztényi vallására, lelkének idvességére, jó magyarságára . . . ne békéljék meg kgték módnélkül a németekkel, míg a magyar nemzetnek testi lelki szabadsága meg nem adatik s az németeket ki nem vitetik»* *Deák Farkas: A bujdosók levéltára.* 148. l.

A fölkelés azonban, mint a lobogó tűz terjedt tovább. Ung, Zemplén, Abauj, Torna, Sáros vármegyék nemessége fegyvert ragadott, sőt még a pórok is csatlakoztak úton-útfélen a bujdosókhoz, a kik szept. 28-án Serédy Benedekkel már Eperjes alá szállottak. Két nap mulva meghódolt a város, és példáját csakhamar Késmárk is követte. De a szabadság zászlai alá sereglő magyarok között, rakoncátlan, fegyelmet nem ismerő népek is voltak, a kiknek vallásos fanatismusa gyakran vad kegyetlenségekben nyilvánult, s a felbőszült és bosszúra szomjuhozó tömeg dühe ártatlanok ellen fordult. Rabolták, égették, pusztították a katolikusok jószágait; kifosztották a templomokat, feltörték a sírboltokat, papokat és szerzeteseket válogatott kínzások között halomra öldösvén. — A vezérek hasztalanul emelték föl tiltakozó szavukat, hiába fenyegették őket szigorú büntetéssel: senki sem hallgatott rájuk, a minék az lett a következése, hogy a vallásukhoz ragaszkodó, különben szabadságszerető, igaz magyarok elkeseredésükben nemcsak, hogy távol tartották magukat e mozgalomtól, de gyakran bosszúra gerjedve, a német hadakhoz csatlakoztak.¹⁾

Mert a gonosz emlékü *Cobb* generalis már betört Magyarországba, fenyegetőzván, hogy mind egy lábíg kardra hányja a *rebelliseket*, és mialatt Petrőczy, Kende és Szuhay Mátyás a derék sereggel hátrálni kezdett, az alatt Cobb Spankauval egyesülvén, döntő csatára készült.

Kassa közelében *Győrkenél* 1672 október 26-án történt a nevezetes ütközet, a mely, mivel a hajdúk zászlójukat mindjárt a csata kezdetén gyalázatosan elárulván, az ellenséghez szöktek — a bujdosók tökéletes vereségével végződött. A fölkelő sereg a vezérekkel együtt, az egy *Szuhay Mátyáson* kívül, — eszeveszett futásban keresett menedéket, és meg sem állott a Tisza partjáig. Némelyek Miskolcz felé a török hódoltságra, mások egyenesen Debreczenbe szaladtak, mi közben az üldöző német csapatok átkel-

¹⁾ Jellemző, hogy mikor a támadás kezdetén a bujdosók Szathmárban, Beregben, Ugocsában üldözőbe vették a pápistákat *Perényi Ferencz* megkérdezte Telekitől, hogy a catholicus vallást akarják-e kiirtani vagy a szabadságot védelmezni? és mikor efelől megnyugtatta őt a vezér, maga is a felkelőkhez csatlakozott. *Dr. Pauler id. h.*

vén a Tiszán, *Kállót, Megyest, Ecsedet, Nagy-Bányát* rendre meghódoltatták.

Ekkor aztán megkezdődött a visszatorlás véres munkája, melyhez Cobb «*a zordon, kegyetlen német tábornokok közt a legkegyetlenebb*»¹⁾ kitünően értett. De célját azonban még se érte el, mert a bujdosókat sem az akasztófa, sem a hóhérpallós, sem a kerékbe törés, sem a fölnyársalás, nem volt képes megtörni, megsemmisíteni. A haldoklók hörgését túlharsogta a szabadságért küzdő nemzet csatakiáltása, és a kiontott vérből most is új élet támadt. — Tavasz nyiltával ismét megzendült az erdő, kibontották a zászlókat, megfújták a tárogatót, melynek szavára előbujtak rejtekeikből az üldözött szegény legények, az utakat leső haramiák, és a halálra keresett gonosztevőkből gyakran szabadsághősök, a nemzeti függetlenség vértanui lettek. — A bujdosók száma nőttön nőtt, mint az áradás, s minthogy az erdélyi fejedelem nem merte befogadni őket, a hódoltságon, *Várad* környékén szervezkedtek és csakhamar elborították a felső Tisza vidékét.²⁾

Cobb generalis, a ki már akkor szerzett érdemeinél fogva grófi rangra emelkedett, s mint altábornagy Felső-Magyarország parancsnoka volt, 1673 június 16-án proclamatiót bocsátott ki «*az istentelen, hite szegett, hazája vesztét, ország pusztítását, nemzetének vérét szomjuhozó pártos rebellissek*» ellen, a kik más hozzájuk hasonló s velök egy hajóban evedző *latrokkal és tolvajokkal* együtt föltámadván, kergetik, rabolják és gyilkolják ő felsége *igaz híveit*. Parancsolja tehát a vármegyéknek, uraknak és parasztoknak egyaránt, hogy úton-útfélen üldözzék, öljék, vágják ezeket a pártos tolvajokat, az elfogottakat pedig *Kassára*, vagy a közelebb fekvő várakba hurcolják. Az előljárók pedig a harangokat félre verjék, az alispánnak és szolgabíráknak hírt adjanak, az egész község fegyvert fogjon, más különben: «*nyugodt elmével bizonyo-*

¹⁾ Dr. Pauler id. h.

²⁾ A győrkei csatavesztés hírére Apaffy 1672 november 4. a következőket írja Telekinek: «*szomorúan értem a magyaroknak szerencsétlenségét . . . gondolkodtam felőle, hogy így járnak, fejük nem lévén . . . hogy ide jöjjenek én nem javallom, mert már voltak itt s rajta vesztek, hanem menjenek a törökök köziben*» Deák Farkas a bujdosók levéltára 150. l.

sak lehetnek, hogy sok bíró, hadnagy és tizedes minden kegyelem nélkül nyárspan szárad meg.»

De a fenyegetőzésnek nem sok foganatja volt, mert a 13 vármegye együtt érzett a bujdosókkal, és ha akadtak is némelyek, a kik *Báthory Zsófia* példájára fegyvert emeltek saját vérük ellen, a többség pártjukat fogta, s az urak és nemesek titkon segítették is a fölkelőket. — A hol pedig a hatalom zsoldosai üldözték, ott a föld népe rejtegette, táplálta őket, a míg csapatokba verődvén, vakmerően szembe szállottak a császári hadakkal és alkalomadtán véres bosszút állottak.

Legnagyobb részük a váradi basa oltalma alatt Bihar vármegyében tartózkodott, de előzönlöttek csakhamar Szabolcs és Szathmár vármegyét, a Szilágyságot, Debreczent és a hajdúvárosok környékét, állandóan föntartván az összeköttetést Erdélylyel, melynek földén nehéz időkben, mikor az ellenség keményen szorította őket, ideig-óráig való biztos menedéket találtak. A győrkei csatavesztés után *Petrőczy Istvánt* választották vezérükké, a kit azonban az erdélyi fejedelem csakhamar elfogatott. Most aztán ismét Teleki Mihályra vetették szemüket, sürgető kérelmeikkel zaklatván Apaffyt, hogy bocsássa ki hozzájuk és szabadítsa ki már őket a *«fejetlen lábság»*-ból. Ezt pedig nem azért cselekedtek, mintha Teleki hadvezéri tudományát, vagy személyes vitézségét valami nagyra becsülték volna, hanem tisztán csak azért, hogy a fejedelmi udvarban legyen egy hatalmas szószólójuk, ki a német párti tanácsurakkal szemben, de szükség esetén még a *fényes portán* is megvédelmezze ügyöket.

Mikor Cobb proclamatióját a vármegyékben közhírré tették, az *«Isten dicsősségeért, s a nemzet drága vérrel keresett lelki testi szabadságáért hazájukból kibujdosott igaz magyarokra»* szomorú napok következtek. A váradi basa megelégette már a dolgot, elunta hallgatni a hódoltságon lakó jobbagyság örökös panaszát a bujdosókra, és fölmondta nekik a kvártélyt; a portára küldöt követek üres biztatásnál egyebet sem hoztak magukkal, az erdélyi fejedelem pedig késlekedett az ígért pénzbeli segedelem kiküldésével, sőt a bécsi udvar zaklatása következtében néha még az ország határain se bocsátotta be őket. A vitézlő rend zúgolódott, békételenkedett, mert a dolmány is leszakadt rólla, s gyakran alig volt nap élő ke-

nyere. Sokan vissza kíváncsoztak hazájukba, családi tűzhelyükhöz, és nemcsak elfogadták, de bizony néha maguk kérték a kegyelmet, bűnbocsánatot. Tavasszal és nyáron csak megvoltak valahogy, mert minden bokor szállást nyújtott a bujdosó szegény legényeknek, de a hideg idő beálltával nagyon megeszappant a kedvük, és csapatonként hagyták el zászlójukat. De a vezérek még nem estek kétségbe, s mialatt követeik a portát és az erdélyi fejedelmet futtatták, a *«bujdosó ország»*, a *«grófi, úri, fő és nemesi rendeknek közönsége»* 1673 október végén Biharon gyűlést tartott. — Ott találjuk a *«nagy szakálu kuruczok»* közül *Forgách Miklóst, Gyulaffy Lászlót, Ispán Ferenczet, Kende Gábort és Mártont, Szepessy Pált, Keczer Menyhértet* stb., a kik hazaszeretetre, kitartásra buzdították a vitézlő rendet, fogadván, hogy ha Isten jobbra fordítja ügyöket, mindenkinek emberséggel megfizetnek, pénzzel vagy jószágadományozással, hogy még a maradékok is ür lehessen. Erős hitlevelet adtak magukról, hogy a kik *«paraszi és jobbágyi állapotból valók . . . zsoldjok felett örökös és fiúról fiúra szálló nemességgel is megajándékoztatnak»* a jobbágyi kötelesség alól fölszabadítatván, igaz magyar nemeseknek ösmertetnek. Biztatták, jó reménységgel tartották a csüggedezőket, hogy úgy lesz minden a mint volt Bocskay István idejében, és a kit az Isten majd a magyar nemzet *«elébe állít, armalissal, jószágadományozással fogja kárpótolni őket, vagy utódjaikat vérük hullásáért. És átkozott legyen még a maradékában is az, és számkivetésre jusson, a ki «Isten boldogítván a haza dolgait»* — meg nem teljesíti ígérését».¹⁾

Szó sincs rólla, néhány hónapi hátralékos zsold, vagy egy kis *zsákmány* még jobban esett volna a vitézeknek, de azért egyelőre az ígérettel is beérték, mikor látták, hogy nagy hatalmas urak, grófok, főnemesek gyermekei együtt szenvedtek, együtt nyomorogtak, s gyakorta bizony még fáztak, éheztek is velük.

A vezéreket pedig a *hazaszeretet* lelkesítette, melynek szikrája néha hamvadó felben vala, de végkép sohasem aludt ki a magyar nemzet kebeléből és válságos időkben hatalmas lánggra lobbant, fényt és meleget árasztva mindenfelé.

Tavasz nyíltával ismét *lábbadozni* kezdett a bujdosók ügye.

¹⁾ Történelmi Tár 1879. évf. 815. l.

Apaffy fejedelem ugyan több rendbeli kérésük daczára sem bocsátotta ki hozzájuk *Teleki Mihályt*, minthogy a porta még nem adott engedelmetarra, hogy bele avatkozhassék a magyarországi ügyekbe, de legalább zsoldot küldött a vitézeknek, és közben járt érettiük a váradi pasánál. De ideje is volt már, mert a bujdosó rendek 1674 márczius 9-én *Szalontán* tartott gyűlésükben előszámlálván sok méltó panaszaikat, könyörögtek a fejedelemnek, hogy ha *«nevezetes ember s pénzbeli succursust»* nem adhat, szabadítsa föl őket adott hitük és kötelességök alól, majd gondoskodnak ők maguk felől úgy a mint tudnak.¹⁾

Minthogy pedig a török csak az alatt a föltétel alatt volt hajlandó őket tovább is megtúrni a hódoltságon, ha vezért állítván maguk közül, a hadakat jó rendben és szigorú fegyelemben tartják: a csatári gyűlésen 1674 ápril 23-án *Wesselényi Pált* az egész bujdosó magyarság egyező tetszéséből főgeneralisnak választották. Kijelentették azonban, hogy még csak meg sem fordult elméjükben az a gondolat, hogy Erdélytől elszakadjanak, sőt épenséggel az a törekvésük, hogy az utolsó romláshoz közelítő magyar nemzet ügyét egyesült erővel diadalra juttassák. *«Ójjon Isten bennünket — írják aug. 23-án a fejedelemnek — hogy az Nsgd rajtunk eddig fenntartott kegyelmességét magunkról leráznók, személyünkhöz fenn nem tartanók, sőt Nsghoz való igaz kötelességünket életünk föttáig szentül viseljük... kegyelmességét venni és tökéletes igaz szívvel meghálálni akarjuk.»*²⁾

Apaffy megnyugvással hallotta a történeteket, elősmerte *Wesselényi Pált* a bujdosók generálisának, lelkére kötvén, hogy a hadakat tiltsa el a kőborlástól, az Erdélyhez tartozó vármegyék lakosságának kárt ne okozzon, és *Teleki Mihálylyal* mindenkor jó correspondentiát tartson stb.

Telekinek ugyan sok kifogása volt *Wesselényi* személye ellen, a kit aztán később meg is buktatott, most azonban még türtöztette magát, sőt legjobb tehetsége szerint támogatta továbbra is az ügyet, mert mód nélkül hízelt hiúságának a bujdosók száma nélkül való nyilatkozata, hogy Isten és a fejedelem után őt tartják a

¹⁾ Deák Farkas id. m. 13—14. l.

²⁾ U. o. 17. 27. l.

magyarság leghatalmasabb oszlopának, a kinek még maradékaihoz is hálaadó emlékezettel lesznek.¹⁾

De a hadi fegyelem a generalis-választás után is gyöngé lábbon állott a bujdosók között, mert az erdélyi fejedelem nem győzte pénzzel tartani őket, s így kénytelenek voltak karddal keresni élelmüket. Bihar vármegyei kvártélyukból szerte kóborolták a szomszédos vármegyéket, zsákmányt vetettek a királypárti nemesek jószágaiban, s a kit elfoghattak, *értékéhez* képest irgalmatlanul megsarcolták. A «jó Pál úr» sokat elnézett nekik, hogy népszerűségét fentartsa, maga azonban nem igen vett részt az ilyen kalandozásokban, annál serényebbek voltak, ha zsákmányra kellett indulni, *Majos Ferencz* és *Szücs János* mezei kapitányok. Az első törzsökös nemes család sarjadéka, a második veterán végbeli katona, a kit *Spankau* az 1672-ki támadás előtt elbocsátott a király szolgálatából. Akkor aztán szívvel, lélekkel kurucz lett, s még II. Rákóczy Ferencz zászlaja alatt is harczolt.

Ugocsa vármegye nemessége a Perényiek után indult, s mint-hogy ezek — *Ferencz* kivételével — katolikusok és királypártiak voltak, a kisebb birtokosok is távol tartották magukat a nemzeti ügytől, és csupán azok csatlakoztak a bujdosókhoz, a kik a Wesselényi-összeesküvés fölfedezése után jószágukat veszítették. De nem is igen mertek rezgelődni, mert egyfelől a szathmári németek, másfelől *Báthory Zsófia* özvegy fejedelemasszony zsoldosai tüstént a nyakukon termettek, és két tűz közé szorították őket.

Sehogyssem tetszett a bujdosóknak, a kik *Ibrányi Ádám* vezérlete alatt már 1672-ben fölverték *Nagy-Szóllóst*, és kirabolták a ferenczrendű barátok kolostorát, de a Perényiek úgy látszik, ideje korán elmenekültek, es mint említettük, csak az egy *Ferencz* állott hozzájuk. Pedig örömet megvetették volna lábukat Ugocsában, jól tudván, hogy a Tisza völgyében *Huszt* várának oltalma alatt biztos menedéket találhatnak. Mert *Nyaláb várat* már 1671-ben elhányatta az udvar Munkács távol volt, s míg a szathmári németek átkeltek a Tiszán, addig ők könnyű szerrel elmenekülhettek Máramarosba, Apaffy fejedelem védő szárnyai alá.

Majos Ferencz és Szücs János tehát összetanakohtak, és elha-

¹⁾ U. o. 17. 1.

tározták, hogy a Perényieket hatalmukba kerítik, gondolván, hogy annak utánna könnyen fognak majd boldogulni a vármegyével. *Szászfalunál* 1674 július 1-én átköltözködtek a Tiszán, és a hadakat két részre osztották: Szűcs János *Szöllős*, Majos pedig *Nyaláb* felé indult.

Perényi Gábor, a főispán, a ki úgy látszik, sejtette, hogy valami készül ellene, mert a szathmári parancsnoktól már előbb szálást kért a várban, sikertelenül — épen déli álmából kelvén föl, az istállója felé sétálgatott, mikor Szűcs kapitány hirtelen, váratlan, elébe toppant. «Köszöntvén, s kezét fogván, mindgyárt megkapta, s megköttötztetvén mások kezébe adta. Maga felmenvén az házban, mindenben praedát hánt, minden lovait elvitte, az asszonyt is maga gunyájában hadta, s egy rossz lovat csapott vissza neki»...

Egy csapat, a város másik végére kerülvén, *Perényi Istvánt* akarta fölverni, a ki azonban még ideje korán megsajdítván a dolgot, «*mingyárt a búzában futván, a mint beszélik egy ingben, lábra valóban, s hajadon fővel elbujt, elszaladt, sehol föl nem találták, noha eleget nyomozták s tapogatták az búzát.*» Ez alkalommal Vay Ábrahámot is kézre kerítették, a kit azonban az édes anyja «sok istenkedése» után megváltott.

Az alatt Majos Ferencz *Nyaláb* alatt *Ferényi János* és *Pál* úrfiakat verte föl. Pál szerencsésen elmenekült, de *Jánost* elfogták és *Szöllősre* vitték, honnan kerülő úton, nehogy valami német haddal találkozzanak, elindultak a két rab úrral *Bánya* felé.

Tyukody János, szathmári jezsuita 1674 július 3-án tudósítja a távollévő *Károlyi Lászlót* az eseményekről, irván, hogy a *keserves asszony*, Perényi Gáborné, eleget törekedik ura szabadulásában, és tölle is tanácsot kér, de nem látja módját «valameddig el nem válik ez a dolog, vagy fegyver, vagy békesség által, mert ez az ellenség sem *Erdély fejedelmétől*, sem *töröktől* nem akar függeni».¹⁾ Azt sem hiszi, hogy a bujdosók saját jószántukból elbocsátának a rab urakat, ha mindjárt *Ugocsa* és *Bereg vármegye* jár is közbe éretük, mint főispánokért. Különben *Báthory Zsófia* nagyon pártolja a Perényieket, és számos hadat küldött *Máramaros vármegyére* stb.

De küldhetett már. Majosék nagy diadallal és gazdag zsák-

¹⁾ Gróf *Károlyi* oklevéltár IV. k. 503.

mánynyal tértek vissza bujdosó társaikhoz, s a főgeneralisnak volt esze, hogy sarcz nélkül el ne bocsássa a rab urakat. Bizonyára megpróbálták őket előbb magukhoz csatolni, de sikertelenül, mert minden áron szabadulni akartak, különösen Perényi János, a ki a szerelmes ember egész türelmetlenségével vágott hazafelé. — Mert már akkor félig-meddig mátkája volt *Károlyi Krisztinának*, a kit atyja, Károlyi László Szathmár vármegyei főispán, felesége halála után *Munkácsra*, Báthory Zsófia gondviselése alá küldött.

Wesselényi Pál azonban csak úgy *parolára* nem volt hajlandó a két Perényit kibocsátani a fogságból, hogy sarczokat megszerezzenek, hanem rendes hadi szokás szerint kezest követelt. Akadt is csakhamar az atyafiak között egy jó lelkű sógor, a sánta *Barkóczy Sándor*, a ki — úgy látszik maga is a bujdosók rabja — kezesiséget vállalt értük, meg se gondolván, hogy annyi sok baja és kellemetlensége származik még a dologból. — Mert a Perényiek csak azt várták, hogy egyszer kiszabaduljanak, s bizony nem nagyon törték magukat, hogy jámbor sógorukat föloldoztassák a kezesiség alól. «Hadd üljön ott helyettünk — gondolták magukban, úgy is rá ér a dolga felől» — és egészen megfélemedtek a sarcz beküldéséről. — Az istenadta Barkóczy — 1674 október 6-án már nagy idő óta szenvedhette a rabságot ártatlanul, mert türelme tökéletesen elfogyott, és úgy ráirt *Perényi Gáborra*, hogy nem igen tette az ablakba a levelet. Hisz' ha egy közönséges lovas katonáért lett volna is kezes, a kinek hátán vagyon a háza, az is több hálátatossággal fizett volna, mint sógora. De meg fogja bánni rövid időn, s a mi becstelenség esik rajta, egyedül magának tulajdonítsa stb. stb.

Perényi János hamarább megemberelte magát, úgy látszik sarczát sem szabták oly magasra, mint az öreg úrét, legalább is Barkóczy 1700 forintot emleget, melyből «*tíz pénz engedelem sem léssen*». Hát ennek bizony könnyen szerét tehette, még jószágát se kellett érette elzalogosítani, még is csak az esztendő vége felé küldötte be a generalisnak. — De hát még ebben Barkóczy Sándornak kevés öröme telhetett, mert tökéletesen egyre ment, hogy egy emberért vagy kettőért raboskodik e tovább? — Perényi Gábor pedig csak nem akart — vagy nem tudott — gondoskodni a váltásdíja felől, holott a Barkóczyak Ferencz és *Istrán*, a híres la-

bancz, — szintén sürgették, hogy szabadítsa ki már Sándort, «*sok üdöktől fogván való megunt rabságából.*»

Wesselényi Pált mód nélkül bosszantotta a dolog, ennek azonban nem a Perényiek, hanem a szegény Barkóczy itta meg a levét. Mert időközben a *labanczok* több főembert elfogtak a bujdosók közül, s a generalis most már nem elégedett meg a sarczczal, hanem Barkóczy szabadulásáért *Dayka Istvánt, Farkas Lászlót* és *Zákány Istvánt* követelte. Végre is csak az 1675-ik év derekán nyerte vissza szabadságát, még pedig úgy, hogy Perényi Gábor sarczát az utolsó fillérig neki kellett letenni, — a mint ezt Teleki Mihály levele bizonyítja.

Hát ilyesmi bizony gyakran megtörtént abban az időben, és szó sincs róla, hogy Perényire valami homályt vetne. Nem tehetett róla a jó úr, hogy *Szücs János* annyi erő «*marhát*» sem hagyott szőlősi tárházában, hogy a sarcz kiteljék belőle. — Jóságot zálogosítani pedig nem olyan könnyű dolog volt akkor, mikor magyar, német és horvát hadak versenyt pusztították a vármegyét, és kiélték, semmivé tették évről évre a föld termését. — Különben is nyugodtak lehetünk abban, hogy behajtotta rajta azt a pénzt Barkóczy Sándor, a kamatok kamatjával együtt.¹⁾

Kassa, 1673 jún. 16. Cobb Frigyes Farkas cs. generális nyílt parancsa a bujdosó magyarok ellen.

Comes Wolfgangus Fridericus Cob, Liber Baro a Neuding, dominus hæreditarius ex Schollendorff etc. Sacrat. Cæs. Regiæque Majestatis Camerarius, consiliarius aulæ bellicus, Generalis Campi Mareschalli locumtenens constitutus colonnellus, Civitatis Viennensis supremus commendans, nec non partium Regni Hungariæ Superioris Supremus Commendans generalis.

Adom tudtára mindeneknek az kiknek illik ez levelemnek rendiben. Mivel sok kárvallott hozzám folyamodott becsületes embereknek relatiojokból és másunnan is bizonyosan esék értésemre,

¹⁾ Az alább közlendő levelek, az első kivételével mind a báró Perényi család nagyszőlősi levéltárában őriztetnek.

hogy az istentelen, hiti szegett, hazája vesztét, ország pusztítását, nemzetének vérét szomjuhozó, sem isten, sem világ törvényével nem gondoló, minden gonoszságnak elkövetésére *az ördögnek ingerléséből* teremkedő, és pogányok kegyetlenségét felülhaladó dühösséggel saját maga igaz véreben fertéztető, utóljára maga veszedelmét kereső nyilvánvaló pártos rebelliseknek átkozott feltámadásával, sok más hozzájuk hasonló és egyaránsu hajóban evedző, alá s feljáró, imitt amott lappangó, széllél lézengő, utakat álló, és *az megzöldült erdőknek s völgyeknek alkalmatosságával* minden istentelenségre és gonoszságra való hatalmat magoknak szabadon tulajdonító *latrok és tolvajok* feltámadván, ennek az földnek lakosit s kegyelmes urunk ő felsége igaz híveit, eskütt ellenségeképen edgyütt az nyilván való rebellisekkel kegyetlenül üldözik, lakóhelyüket tolvajul felverik, feldulják, minden javait felprédálják, és ha személyekben kaphatják, minden személyválogatás nélkül sok különböző kínokkal sanyargatják, és utóljára életétől is megfosztják, magát, feleségét, gyermekeit istentelenül felmészárolván, úgy anynyira, hogy sem szokott lakóhelyekben, sem residentiájokban, sem utazásokban csak egy fertály mértföldnyire is . . . bátorságosok nem lehetvén, az olyanok miatt semmi békességes megmaradást magoknak nem ígérhetnek.

Annak okáért az olyan istentelen, lator, hazafiait üldöző, szegénységet pusztító pártos tolvajoknak vakmerőségeket kegyelmes urunk ő felsége szent intentiója szerént minden tehetséggel megzaboláznom, és az országból kiirtanom, és az ő felsége igaz híveinek békességes, csendes megmaradását szerzenem kívánván, minden rendbelieknek, úgymint fő, nemes és paraszt renden levőknek, városi és falusi bíráknak, hadnagyoknak és akármely néven neveztetett tiszteteknek és lakosoknak, kegyelmes urunk ő felsége igaz híveinek, főgeneralisi autoritásom szerént akarám tudtára adnom, és az kiknek illik, hagynom és parancsolnom, sőt kegyelmes urunk ő felsége igaz hiveségére kénszerítenem, hogy az olyan lator, prädáló, pártos tolvajokra illendő serény vigyázással lévén, valahol híreket hallják, maga mellé vévén az helynek és környül való faluknak lakosit, feltámadgyanak, ellenek fegyvert fogjanak, ölják, vágják, a megfogottakat pedig ide Cassára kezemhez, avagy ha az nem lehetne, közelebb való végbeli kapitányhoz, avagy pedig

nemes vármegye ispánya kezéhez hozzák, szabad nyereséget engedvén, valamit az olyan tolvajoktól nyerhetnek.

Holott pedig az latroknak sokasága miatt egy falu avagy város velek nem bírhatna, megtudván hol léteket minden késedelem nélkül azon vármegyebeli vicze ispánnak avagy közelebb levő szolgabírónak és nemes vármegye arra rendeltetett tiszteinek azonnal hírré tegyék, oly fegyveres készülettel lévén mindenütt az városok, nemes és nemtelen faluk lakosi, hogy mihelyt valamely faluban avagy városban harangoknak félre való verését hallják, nagy gyorsasággal, fegyveres kézzel oda siessenek és ellenségképen az olyan csavargó tolvajokra feltámadgyanak.

Egyébiránt, ha valamely helyben az olyan országpusztító és szegénységet fogyasztó, s ő felsége híveit zaklató latrokra fel nem támadnak, és sem az faluban, sem az városokban hírt nem adnak, vármegyéről vármegyére, processusról processusra nem üldözik, az harangot mindenütt az hol az latrok találtatnak félre nem verik, fegyvert nem fognak, *nyugodt elmével bizonyosak lehetnek, hogy sok bíró, hadnagy és tizedes minden kegyelem nélkül nyársban szárad meg*, hasonló rebelliseknek és latroknak tartván azokat az kik reájok nem támadnak, hanem inkább az által kedvezni láttatnak, szállásadással, gazdálkodással patrocínálván nekik.

Épen azért valaki ő felsége igaz hívének tartja magát, megírt . . . kegyelmes urunk ő felsége hívségére minden rendbelleket kénszeríteni, egyéb iránt *ennyi sok szép intésim* után különbet cselekedvén, ha valakit valami veszedelem követ, azt egyes egyedül magának tulajdonítsa.

Mivel pedig abban is nagy fogyatkozás vagyion, hogy az kóborlók s istentelen rebellisek tolvajul az mi nevünkkel járván, az föld népét csalogatják, hol *szendreieknek*, hol pedig *fülekieknek* és más végbelieknek mondván magokat lenni, azért arra is nagy szorgalmatos vigyázás legyen, hogy városi s falusi bírák és egyéb jószágbeli gondviselők és tisztek, akárminémű lovasok, gyalogok s akárki szolgálai legyenek, német, magyar avagy horvát, de ha helyes úti levelek nem leszen vagy generalistul, commendánsoktul vagy pedig más rendbeli tisztviselőktől, uraktól, mingyarást efféléket meg-

fogván vagy Cassára vagy közelebb való præsidiumban kötözve hozzanak.

Datum Cassoviæ die 16. junii anno 1673.

Wolfgangus Fridericus Comes *Cob*

Liber Baro de Neuding

(p. h.)

(Kihirdettetett Ugocsa vármegyének Tekeházán tartott közgyűlésén, 1673 június 26-án.)

Vásárhely, 1674 október 6. Barkóczy Sándor Perényi Gáborhoz.

Kgdnek ajánlom rabságombeli szolgálatomat, Isten minden jókkal áldgya meg kgdet.

A minapokban is írtam vala kgdnek levelet, most újjabban kelletik kgdet ez levelem által megtalálnom. Nem tudom micsoda lélektől viseltetik kgd, hogy annyira eifeledkezett a maga rabságáról, és pedig hogy engem maga helyett kezesnek hagyhatott, már a sarcza kiküldéséről emlékezetet sem tézsen. Bizony egy lovas katonáért lettem volna is kezes, a kinek csak hátán szokott háza lenni, mégis ily háládatlansággal nem hiszem, hogy fizetett volna, a mint kgd most fizet. A mely kevés ideig itt kgd (nem rabságban, hanem árestomban inkább) volt, minden napok heteknek vagy holnapoknak inkább tetszettek kgdnek, mégis az én ennyi ideig való rabságomat semmiben hajtja kgd. A rabok sarczbeli kezeség állapottyát nem most tanultam. Véghelyekből a pogányok keresztényen atyánkfiát a sarczok meghozására bizonyos napig kibocsátván, aféle keresztény rabok közül szabad állapotomban nem egy, sem kettő volt nálam is. De még álmok is alig lehetett csendes, úgy forgatták a nekik adott napot, és hogy ha a sarczoknak szerit nem teheték is, de a napra, hogy be kelletik menniek szüntelen emlegették. De úgy látom, hogy álmában, ha jut kgdnek eszébe, de ébrenten nem sokat gondol vele. Azért még én ex super abundanti akarom kgdet ezen levelem által megtalálnom, hogy az sarczát külgye ki mentül hamarébb Biharra. Nyugodjék meg kgd benne, többször kgdet meg nem találom, ha felét a jószágomnak eladom is. De ha már magamért letöttem az sarczomat, már kgdert

és a kgd öcsceéért nem raboskodom sokáig, ha lehet. De ha én teszem le az kgdtek sarczát, bizony hiszem, Isten ő szent felségét, hogy kgd öcscestül meg fogja bálni, és mikor Isten kegyelmességéből én szabadon leszek, akkor fog kgdtek raboskodni. Meg se gondolja kgtek, hogy mostani kgdért való költségimért és súlyos rabságomért kgdnek ne kellessék megfizetni. Hogy ha ezen levelemre kgd ki nem küldi a sarczát, kdnek akár ki mit szóljon arra ne vigyázzon, tudja kgd, hogy én kgdért ülök itt, ha én kgdnek nem írnék is, arra vinné kgdet a jó lelki ismeret, hogy mennél hamarább kiküldené a sarczát, és Perényi Jánost is intené, hogy ő kgylme is kiküldené. Azért lássa kgd mit cselekszik, a mi becstelenség kgdnen oda ki fog esni (a melyet nem is hiszem, hogy elkerüljön, ha most mindgyárást a sarczát ki nem fogja küldeni), magának köszönnye. Bizony kgdül senki el nem fogja venni, ha kgd a sarczát ki akarja küldeni, vagy ha nem is ezen levelem præsentaló becsületes katonát nemzetes *Szenchy György* uramat azért küldtem le kgdhez, hogy adgyon bizonyos választ ezen levelemre. Ha a pénzt Somlyóig kihozatja kgd, csak idején találja meg az urakat ő kgylmekeket levele által, az onnan ide való bátorságosabb elhozatásban találnak ő kgylmekeket módot. A mely emberséges embert kgd az sarczával kiküld, a sarczánál pénzt többet adgyon kezéhez, azért, hogy ha a sarczabeli pénzből kivetnek is, azért újabb bajom ne legyen, hanem fizethessen meg az kgd embere. — Mihelyt ezen levelemre válaszom jó, mindjárt ki fogok oda kiküldeni (igy). Ezek után Istennek ajánlom kgdet. Datum in Vásárhely die 6-a octobris anno 1674.

kdért raboskodó rabfia szolgál

Barkóczy Sándor. s. k.

Kívül: Spectabili ac Magnifico D. D. Gabrieli de Pereny (tit) domino et patri observandissimo.

Gese, 1674 okt. 26. Barkóczy Sándor a Perényi János sarczát hozó követekhez.

Kgteknek mint nékem jó akaró uraméknak ajánlom rabságombeli kész szolgálatomat, Isten minden jókkal áldgya meg kteket.

A kgtek 6. præsentis Somlyóruul írt levelét, mind pedig Pe-

rényi János sógor uramnak 13. praesentis Véczről írt leveleit tegnap megadák, melyekből értem, hogy az ő kglme sarcza Somlyón volna. En láttya Isten csodálkozom az ő kglme dolgán mind peng az kgtéken, hogy rab dolgában járván kgték, még is ktek akar praescribálni generalis uramnak ő kgymének a pénzfelvétel dolgából, hogy Somlyóra küldvén ő kglme, kgték ott kézben adja az ő kglme sarczát. Hiszem ha Perényi János sógor uramért én kezes nem lettem volna, valahol itt e tájon lett volna ő kglme fogva, oda kellett volna kgtéknek az ő kglme sarczát hozni, így már az mennyibe ő kglméért is raboskodom, a hol én vagvok (ha generalis uram ő kglme úgy kívánná) ide tartoznék kgték a Perényi János uram sarczát hozni. Mégis generalis uram ő kglme nem kívánván kgtéket ide fárasztani, úgy írtam vala kgtéknek *Telegdrül*, hogy Margitára hozzák a sarczot, de azon levelemre (noha kgték kezébe adták a levelet) még válaszem nem jött, azért újobban most kelletik kgtéknek írnom, kgték elméje ott ne járjon, hogy *Somlyón* vétesse generalis uram ő kglme a pénzt fel, mert az bizony nem lesz, hanem kteket kérem, már tovább ne halogassa a sarcz kihozását, hanem e jövő héten minden bizonnal, olykor legyen kgték *Tótiba*, hogy generalis uramat és engemet tudósítván kgték, e jövő héten Tótiba a pénzfelvételre reá küldhesse innen becsületes szolgálait generalis uram, akkor én is azon becsületes emberektől a Perényi János uram obligatoriáját elküldöm kgtéknek.

Bizonnal írom kgtéknek, csodálkozom a kgték ennyi ideig Somlyón hiába való temporisásán (így), eddig ide ki a sarczot is letévén, békével visszatérhetett volna kgték. Kgték úgy gondolkoznak, hogy ha ebben az esztendőben mind Somlyón lesz is kgték a sarczczal, de arra innen reá nem mennek, *illetlen volna rab után járni*, kgték maga megítélheti, . . . pedig Perényi János sógor uramért a sarcz le nem tétetődik, addig szabad embernek magát ne tartsa; azt pedig ne gondolja ő kglme, se pedig kgték, hogy ha énnekem kelletik is ő kglméért a sarczot letennem, akkor csak megér kgték engem avval a pénzzel, mert ha én magam jószágát kéntelenítettvén el adnom az ő kglme sarczáért kellene megfizetnem, meg sem gondolja ő kglme, se kgték, hogy ahhoz a pénzhez hozzá nyulnék, hanem sanyarúságomat és költségemet is megkeresném. Azért kteket még is szeretettel kérem, Perényi János sógor uramnak már

kgtek tovább bajt ne szerezzen, és kárt szán-szándékból ne tégyen, már az ő kglme sarcza készen lévén a kgtek kezénél Somlyón, mentül hamarább elhozni Tótiba ne sajnálja, mert ha különben cselekszik kgtek (melyet nem reménelek) csak annyi, mintha ki nem hozta volna kgtek a sarczot, és mintha szerit nem tette volna sógor uram a sarczának.

Ő kglme ifjú legény lévén, a rabi dologhoz nem igen ért, most is a rabságot alig kóstolta volt meg, kgtek is úgy veszem eszembe, nem igen expertus az ilyen dologba, annyi idő alatt magok közül nem jühetett kgtekben ide. Egy szegény rab az előtt való időkebe Egerből vagy Váradról kezességen kibocsáttatván (a melynek pedig csak hátán volt háza) mégis oly szorgalmatos gongya volt a kezessire, hogy ha a napra meg nem szerezhette a sarczát, a nap előtt beküldte postáját, úgy kért több napot. De még ide ezkoráig az urakhoz ő kglmekhez, és én hozzám senki nem jött kgktül. Azért ha az elmúlt is, de most már a sarcz kihozást el ne halaszsa kgtek, im újobban írtam kapitány uramnak, hogy ktek mellé kísézőket ne sajnáljon ő kglme rendeltetni Tótiig.

Ezek után Istennek ajánlom kgteket. Datum in Gese die 26. oktoberis anno 1674.

kgteknek rab jó akarója

Barkóczy Sándor s. k.

P. S. E jüvő Csütörtökön, úgy mint prima novembris országos sokadalom lészen Margitán, annak alkalmatosságával is elhozhatja kgtek a sarczot. Azért kgteket még is kérem és kereszténységére kénszerítem, a Perényi János uram sarcza kihozását tovább ne halogassa, hanem minden bizonnyal akkor kijöven kgtek Margitára, onnét Tótiba hozhassa a sarczot. Minden bizonnyal generalis uram ő kglme a Perényi János uram sarcza felvételére becsületes szolgálait fogja küldeni 1-én novembris Tótiba, hogy kgtek az ő kglme becsületes szolgálinak kezében adván az *ezer hétszáz forintot*, . . . való kezesség alól szabadulhassak fel. A Perényi János . . . obligatoriáját azon becsületes emberektül megküldöm. A pénz felől pedig kgtek úgy gondolkoznék, a mint az előtt is megírtam . . . hogy az *ezer hétszáz frtból* csak tíz pénz engedelem sem lészen, az is pedig jó folyó pénz legyen, a mint a kötés levél tartja, másként el nem veszik.

Kívül: Nemzetes vitézlő Pálfi Boldizsár és Tornoyosi András, Perény János sógor uram Somlyóra sarczát kihozó rendelt embe-
reinek, nékem jó akaró uraimnak ő kglmeknek adassék.

(Eredetije vízfoltoktól rongált állapotban.)

Harsány, 1674 nov. 11. Wesselényi Pál Perényi Jánoshoz.

Sok jókkal áldgya Isten kgdet.

Majos Ferencz uram tudósításából értem, hogy kgd mind lovait és szolgálait elvitte magával. Bezzeg öcsém uram én nem úgy oktatám kgdet, hogy azt cselekedgye, s kgd is akkor, hogy el ment, nem ezt fogadá. És noha kgd már szabadon jár, mindazonáltal kgd tovább való securitásának nagy része még hátra vagyon. Kgd azért mindeneket jól meggondoljon s cselekedgyék rendesen, s avval újítsa meg mostani cselekedeteit, hogy az szolgát fogassa meg s adgya az úr Kemény Simon uram kezéhez. Nekem úgy hiszem kezemben küldi ő klme a legént, s az lovakkal is hasonlóképen cselekedgyék, és adgya az úr kezéhez kgd. Az ki kgdnek jó akarója s atyafia, nem hiszem ennél különbet javalljon kgdnek, mert bizony rendetlen dolgot cselekedett kgd, kit ha meg nem orvosol, hidgye el sok kárral fog bekötni kgd.

Ezek után Isten tarcsa meg kgdet. Datum in Harsány 11. novembris 1674.

Kdnek jó akaró atyafia s jóakarója

P. S.

Wesselényi Pál s. k.

Az urnak Kemény Simon uramnak kgd. által ajánlom szolgálatomat. Megvallom nem hittem volna az ő kgylme atyafiságához ezt az mit ír ide felölem az atyafiaknak, de kiváltképen *Kóháry* (?) uramnak, az kiben épen *pogánnak* ír ő kgylme. Kit ha ő kgylme tagadna, megbizonyítja ő kglmek maga írása, az kit meg is tartok. Volt az ideje bizony atyafinak is jó voltam én, ő kgylnek, noha most pogánnak tart, de ezt hozza az én szerencsétlenségem mostani üdőben.

Kívül: Tekintetes és ngos Priny János uramnak, nekem jó akaró öcsém uramnak ő kglmének.

Csicsva, 1674 nov. 11. Barkóczy Ferencz Perényi Gáborhoz.

Ajánlom kgdnek szeretettel való szolgálatomat mint jó akaró bátyám uramnak, szomorú rabságából Isten szabadítván, sokáig éltesse Isten jó egészségben kgdet.

Preny Ádám sógor uramtúl ő kglmétül izentem vala kgdnek szegény rab öcsém uram kgtekért magára vállalt kezessége végett. Eddig úgy tudom sok üdöktől fogván való megunt rabságából szabadulása lött volna, ha az keresztyén atyafiságtól viseltetvén az kgtek szabadulásáért az kezességet szegény öcsém uram fel nem vállalta volna. Mai napon vöttem Barkóczy István bátyám uram ő kglme levelét, melyben kér azon, hogy kgdnek írnék, ő kglme is írt volna az kezesség dolgában kgdnek. Kihez képest kgdnt mint jó akaró bátyám uramat szeretettel akarám requirálnom és kérnem is, hogy az előbbeni atyafiúság és kötelesség fenn maradhasson, tudván kgd azon kezességbeli kötelességét accommodálná úgy a dolgokat és az sarcznak beküldésit, hogy szegény öcsém uram is tovább ktekért ne szenvedne rabságot és szabadulhatna. Mert a mint nekem bátyám uram ő kglme írja az rabokat immár kgtek szabadulására nem kívánják, hanem csak az készpénzbeli sarczot. Nem kétlem kgd is oly szorgalmatossággal leszen ebben a dologban, hogy mi nekünk is atyafiaknak nem kellek kgdet busítanunk, vagy más mediomot szegény öcsénk kezességeért keresnünk, elvárván ez iránt való kgd választételit.

Sokáig éltesse Isten jó egészségben kgdet. Datum in Cziczva die 11. novembris anno 1674.

szeretettel szolgáló atyafia

kgdnek

Barkóczy Ferencz s. k.

P. S. Farkas László uram igen beteges, ha meg talál halni, szegény öcsém uram szabadulása is meggátolódnék.

Kívül: Spect. ac. magn. domino Gabrieli Pereny de eadem. et Inclyn Comitatus Abaujvariensiss supremo comiti et domino et fratri mihi observandissimo etc.

Szalonta, 1675 január 7. Barkóczy Sándor Perényi Jánoshoz.

Kgdnek mint nékem jó akaró sógor uramnak ajánlom rab-ságombeli kötes szolgálatomat, Isten ő szent felsége ez új eszten-dőnek minden részeit tegye kgdnek szerencsésse és boldoggá.

Kgdet akarám ez levelem által meglátogatnom, kívánván Istentől ő szent felségétől, hogy levelem találja kgdt szerencsés órába és jó egészségbe. Csudálkozva értettem édes sógor uram, hogy kgd is a jóért gonoszszal kezd fizetni. Perényi Gábor uram-hoz eleitől fogva annyi bizodalمام nem volt mint kgdhez, azért az ő kglme dolgán, hogy velem így bánt, annyira nem csodálko-zom, de hogy kgd azért neheztel, hogy kgdnek az igazat megírtam, ez iránt méltatlan haragja van kgdnek reám, és méltán mondha-tom én, hogy *vert viszen verellent*.

Meg kellene kgdnek gondolni, hogy ha én Perényi Gábor uramért ennyi ideig raboskodtam és raboskodom is, kgd is hasonló-képen raboskodnék most is velem edgyütt a Perényi Gábor uram kezességeért, ha én kgd iránt való Perényi Gábor uramért való ke-zességet magam el nem bontottam volna a *csatári gyűléskor*, holott pedig kgd nem is kért volt reá. Azért édes sógor kérlek az Istenre s jó szerencsédre, a jóért gonoszszal ne fizessen kgd is, hanem a mint kgd együtt raboskodván velem, sokszor ígérte hozzám atyafi-ságos jó akarattyát, most módgya lévén kgdnek benne, re ipsa mutassa meg, és minthogy Isten ő szent felsége már a Petheó úr-fiakat ő kglmeket megszabadította, avval is az én szabadulásom megátlódott és különben már semmiképen szabadulnom nem lehet, hanem ha *Farkas László, Zákány István és Dajka István* ura-mékat megszabadétom. Mostani boldogtalan időbe feleségemnek módgya nincs benne, hogy szabadulásomban fáradozván ide s tova járhasson, minek okáért kgdt kérem édes sógor uram, ha úgy fog kívántatni, *Cassára* az én szabadulásom végett el menni ne saj-nálja, és Dajka és Zákány István uramékat számomra sollicitálni ne neheztelje. Isten éltetvén és megszabadítván, meg igyekezem kgdnek hozzám mutatandó jó akarattyát szolgálnom. Forgách András sógor uramnak kgd által ajánlom rabi kész szolgálatomat,

ügy sógor uramnak is közönségesen. Ezek után Istennek ajánlom
kgdnek. Datum in Szalonta die 7. januaris anno 1675.

kgdnek rab jó akaró szolgája és sógora
Barkóczy Sándor s. k.

Kivül: *Spectabili ac magnifico Domino domino Joanni de Pereny etc. domino et affini observandissimo.*

Sziget, 1675 martius 12. Máramaros vármegye rendei Perényi Jánoshoz.

Spectabilis ac magnifice Domine vicine et frater nobis obser-
vandissime.

Servitiorum nostrorum paratissimam commendationem Nsgd levelét böcsülettel vettük, melyben detegálja *Majos Ferencz* miatt mind maga személyében Nsgd s mind jószágában miképen offendáltatott s károsított volna meg, és hogy *Majos Ferencz* máramarosi nemes ember lévén, orvosolnók meg ebbeli Nsgd megkárosítását. Mivel azért *Majos Ferencznek* itt magának semmije nincs, hanem az mi vagyon az feleségének édes atyáról álló jószága, más az mivel *Majos Ferencz* innét kiállott s ez hazának sem fő rendeitől, sem mitőlünk nem dependeál, Nsgd megítélheti mi miképen orvosolhattuk Nsgd jobbágyi megkárosítását. Egyébiránt mi Nsgdnak az szomszédságban Nsgdnak kedveskedni és szolgálni nagy örömet igyekezünk. In reliquo etc. Datum ex generali congregationis nostrae die 12. mensis martii 1675 in oppido Szigeth celebrata.

Spect. ac. magn. D. V.

Vicini, fratres et servitores paratissimi
Universitas Dominorum Magna-
tum et Nobilium Cottus
Máramaros.

Kivül: *Spect. ac magn. domino Joanni de Pereny J. Cottus Abaujvariensis perpetuo Comiti etc. domino fratri et vicino nobis observandissimo.*

Sz. Péter 1675 sept. 17. Teleki Mihály Perényi Gáborhoz.

Ajánlom kgdnek köteles szolgálatomat.

Kgd levelét becsülettel vöttem, írását kgdnek értem. Barkóczy Sándor uram kiért szenvedett, azt maga tudgya. Az mi penig az száz forint dolgát illeti, az fog a lenni, a mely száz forintot én az kgd sarczában ígertem volt, hogy megsegítem kgdet. A felől írtam volt oda ki, hogy váraokozának míg megküldhetem, de az mint értem, azt is megvötték Barkóczy Sándor uramon. *Ez mind az Vesselényi Pál uram garázda szerző esztől van*, de Isten Barkóczy Sándor uramot behozván, vagy én ő kglmét közelb érvén, én ő kglmét arról a száz frtrul contentálom, az fog azért édes sógor az a száz forint lenni. Isten éltesse kgdet. Szent Péter 17. septembris. Anno 1675.

Kgd köteles szolgája
Teleki Mihály s. k.

Kívül: *Tekintetes és nsgos Perényi Gábor uramnak, nekem jó akaró sógor uramnak adassék.*

Perényi Gábor a következő év elején már meghalt ¹⁾ és Leopold 1676 június 17-én kelt oklevelével az Ugocsa vármegyei főispánságot Perényi Jánosnak adományozta, dicsérvén annak hűségét és állhatatosságát, melyért az «*arczátlan rebelliseknél*» súlyos fogságot is szenvedett. — Így tudatott be a jámbor Barkóczy szenvedése ő az érdeméül.

A bujdosók ezután is be be csaptak Ugocsa vármegyébe, de állandó fészket csak jóval később, Thököly Imre derék támadása idejében verhettek ott maguknak. Az 1677-ik év nyarán Wesselényi Pál generalis a Kende Gábor hadához tartozó *Vass Márton* a németek felé küldötte, hogy «*nyelvet fogván*», szándékukat megérthesse. — Márton uram azonban átkelvén a Tiszán, egyenesen Szöllőstre

¹⁾ Mikor a bujdosók 1677 július 18-án Teleki Mihályt fejknek választották, az erről szóló hitlevél aláírói között «*Priny Gábor*» nevét is ott találjuk (*Deák Farkas id. m. 57. l.*); ez azonban csak a másoló hibája lehet, mert Perényi már akkor nem élt, és voltaképen «*Sziny Gábor*»-nak kellene ott állani.

ütött, s a többek között *Perényi Ádámot* is elfogta. — A generalis úggy látszik nem haragudott érte, s csak nagy summán és kezességen bocsátotta el a német párti főurat. De Apaffy fejedelem megértvén a dolgot, szörnyen megbosszankodott és kemény parancsolatot küldött Wesselényire, hogy Perényi Ádám sarczát engedje el, és se neki, se kezeseinek kárt ne okozzon, mert máskülönben «*kegyelmed jószága birodalmunkban lévén, ha kgd kárával kén-
tenítettnének ezen dolognak megorvoslásához nyulni, magának tulaj-
donítsa kgd.*»¹⁾

Már akkor jó Pál urnak kifelé állott a szekere rúdja és versenytársa a későbbi híres «*kurucz király*» csakhamar egészen leszorította őt a cselekvés teréről.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ A bujdosók levéltára. 165. l.

HADI ÁTKELÉSEK A DUNÁN A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL KEZDVE.

Ha a különböző népfajok történelmi fejlődését figyelemmel kísérjük, arra a meggyőződésre jutunk, hogy majdnem minden egyes faj hódítólag lépett föl, és felismerte annak szükségét, hogy a tartományain átfolyó vagy őt a szomszéd népektől elkülönítő nagyobb folyó vizeken az átkelés lehetőségét magának mesterséges úton biztosítsa.

A víz befagyása képezte az első, a *természetes* hidat.

A gázlok fölkeresése, azoknak fával való megjelölése, fatörzsek átfektetése, vagy talpszerű összeillesztése voltak alkalmasint az átkelés első *mesterséges* eszközei, míg végre hajó- és állandó hidak építésére jutottak.

A különböző népfajok vándorlásai és hódító hadjáratai Európa második legnagyobb folyama, a Duna, mentén nagyszabású arányokban lépnek szemeink elé, és ha megvan a német Rajnának saját krónikája, megérdemli a hatalmas Duna is, hogy vele bővebben foglalkozunk, annak első ismert szereplésétől kezdve mindaddig, míg a dunai naszádosok fölállításával és a rendes folyamahajózás bekövetkeztével a Dunán való átkelés, és a folyamnak katonai célokra való fölhasználása biztosítva volt.

A legrégibb átkelés a Dunán, melyet a történelem megemlít, Darius Hydaspes, perzsa király műve volt, ki *Kr. e. 513. évben* a Duna északi és déli részén, a géták földén, lakó skythákat megtámadta, és e célra az Ister¹⁾ folyamon át, Dinogetian mellett, a

¹⁾ Az Ister folyót a kelták nevezték el Dunának.

Pruth torkolatánál hidat veretett¹⁾ és annak föntartását aztán a jón népekre bízta.

341-ben Kr. e. Machäas szittyá király, kit Atheasnak is neveztek, megtámadta az istriaiakat és a Dunán át nyomult elő.

Nagy Sándor, 335-ben seregét kifizetett ökörbörökön usztatta át a Dunán, hogy a gétákat leigázza.

Lysimachus,²⁾ ellen király Antigonussal szemben, 314-ben szintén átkelt a Dunán, midőn Dáciaába betört.

A következő 200 év folyamán úgy látszik átkelés nem történt; legalább egy történetíró sem tesz említést erről egész Kr. e. 58-ig, midőn Boirebistes (Borebistas) Dácia királya Tráciaába benyomult.

A legkülönbözőbb barbár népfajok ismételt elönyomulása az ifjabbik Catot arra birták, hogy az államkormány figyelmét tulajszerűleg épített hadi hajók készítésére hívja föl, melyek a római birodalom minden nagyobb folyamán készletben lettek volna tartandók. A kormány 40 évvel Kr. e. ily hajók készítését valóban el is rendelte.

A rómaiak által foganatosított eme határbiztosító rendszabály életbeléptetése után azt találjuk, hogy a későbbi átkelések rendszeren tél idejében történtek. Így Svetonius és IV. Florus római történetírók Cotiso géta királyról tesznek említést, ki valahányszor a Duna befagyott, mindig betört Pannoniába és Moesiába, míg végre Kr. e. 10 évvel Tiberius és Lucius Piso által leveretett, a bolgár-római Dunapart pedig sánczokkal és tornyokkal megerősítettett.

Ez időtájt keletkeztek a következő Duna-hadihajó-állomások:

Laureacum (Enns);

Arelape vagy *Aralapidae*, (az Erlaf torkolatánál);

Carnuntum (Petronell);

Bregetium (Szöny);

Sicambria vagy *Aquincum* (Ó-Buda);

Florentia (a Csepel³⁾ szigeten);

¹⁾ Gebhardi: «Geschichte des hungerischen Reiches 1782.»

²⁾ Strabo.

³⁾ Salamon: Budapest története I. r. 276—277. lap a mai Szent-Endre helyére teszi.

Mursa (Eszék);
Segestica (Sziszek);
Sigidinum vagy *Singidon* (Zimony);
Taurunum (Belgrád);
Ageta (közel a Traján-hidhoz);
Viminiacum (Viddin);
Hergomargius vagy *Horeomargus*¹⁾ (a Morava torkolatánál);
Arizer vagy *Anizer* (Bugáriában).
 Összesen 15 állomás a Duna folyam mentén.

A Duna jobb partjának illetén katonai megerősítése daczára Kr. u. 84-ben a jászok a római tartományokba mégis betörték, és a Decebalus alatt Kr. u. 100-ban lefolyt harcok folyamán többszörösen át kellett kelniök a Dunán, miután hol a jobb, hol pedig a balparton találjuk őket.

Traján Dácia teljes elfoglalását egy Tetislánál, Szerbiában épített híd által vélte biztosíthatni,²⁾ mely híd elkészülvén, azt sánczokkal³⁾ biztosította; úgy ez, mint a többi Duna-hidak egy külön Prefectus ripæ Danubii⁴⁾ gondjaira voltak bízva.

Miután azonban Traján hídja az ellenségnek szintoly szolgálatokat tett mint Rómának, a szükkeblű, hiú Hadrian 133-ban leromboltatta azt, úgy hogycsak az épített oszlopok maradtak meg.⁵⁾

169-ben az Obiak és Longobardok a Dunán át a római tartományokba nyomultak. A jászok is még mindig felhasználták a megfagyott Dunát, s annál inkább folytatták betöréseiket, mivel tudták, hogy a rómaiak őket a jégen át üldözni nem merik.

De egy ízben mégis pórul jártak; 172-ben ugyanis a római katonák, pajzsaiukat a jégen át lefektetve, üldözőbe vették és véresen megverték őket.

251-ben Gallus császár a betört gótokat számos római foglyukkal egyetemben bántatlanul engedte a Dunán átkelni.

¹⁾ *Margum* és *Contra Margum*. Ortway: Kritikai adalékok Margum történetéhez 17. lap.

²⁾ Mastow története.

³⁾ Plinius.

⁴⁾ Rómában a Traján-szobron két híd van ábrázolva, az egyik hajókból, a másik kőoszlopokból építve és gerendák által összekötve.

⁵⁾ Procopius: De edificis Justinianis.

A rómaiak legbátrabb ellenfelei még mindig a jászok voltak. Hogy örökös betöréseiknek gátat emeljen, Diocletian császár 270 és 275 közt a Tiszának a Dunába való befolyásánál egy még most is fönnálló sánczfalat emeltetett, és azt állandóan fegyveres hajók által őriztette és védelmeztette.

319-ben Konstantin császár a Duna palpartján a szarmatákkal harczolt, és 6 évre rá, 325-ben, alkalmasint a Traján-híd oszlopaira, hidat építtetett, melyen át a régi Dáciaiba gyakorta betöréseket folytatott.

A Horemorgusnál lévő római hajóhad 100, a szittya tartományban lévő pedig 125 könnyű hajóból állott. Az állomások környékén lakó népek, de különösen azok előljárói e hajók jó karban tartásáért felelősek voltak. A hajóhadnak egy heted része évenként megújított. ¹⁾

A kvádok a jászokkal szövetségbe 357-ben átkeltek a Dunán, de a rómaiak által megverettek, és a rómaiak hatalmába került szarmata hajók segítségével a Dunán át vissza üzettek. Egyidejűleg pedig a császár Budánál egy hidat veretett; Vindobona is ez időben lön hadi állomássá kiszemelve.

A rómaiaknak a nyugati gótokkal folytatott háborújában, 370—376-ig, először Procopius, Julián császár unokatestvére, később pedig Valens császár egy Bulgáriában, Brakilovtól nem messze Daphne mellett épített hidon át vonult csapataival a Dunán.

A kvádok és a rómaiak közt kitört háború kezdetén 372-ben a dunai sánczok igen rossz állapotban valának, úgy hogy azoknak kijavítása, szaporítása és tökéletesbitése vált szükségessé. A háború folyamán Aquincum közelében szintén híd készítettett.

374-ben a kvádok ismételen átkeltek a Dunán és Carnuntum ²⁾ (Hainburg) általuk elpusztított.

A rómaiak több mint 400 éven át uralkodtak a Duna jobb

¹⁾ Pancirolus után, Ad notitiam Imp. 101 és Gebhardinál: Geschichte des hungerischen Reiches I. 139. jegyzet, Hivatkozik rá Ortvay: Kritikai adalékok Margum történetéhez 19. lap. Dr. Szentkláray: «A dunai hajóhadak története» 18. lap.

²⁾ Schels: Kriegsgeschichte.

partja fölött, mely idő alatt kereskedelmi hajózásuk nagy lendületet nyert, míg hadi hajóik mozgásképeségét annyira emelték, hogy 386-ban, a keleti gótokkal viselt háborúban, egy három soros szabályszerű felállítással egyikét a legvéresebb folyamharcozoknak vívták és nyerték meg, melynek folyamán a Duna holttestekkel és hajóroncsokkal telt meg, és a gót herczeg, Odotheius, is halálát lelte.¹⁾

A nyert győzelem daczára Theodosius nagylelkűen biztosította nekik a Dunán való szabad hajózást; de a gótok e jótéteményt rosszul hálálták meg, s éjnek idején a Dunán kis könnyű hajókon átkelve, az alvó rómaiakat orvúl megtámadták. De Promotheus az árulókat üzöbe vette s menekülésük közben legnagyobb hajóival elsüllyesztette őket.

A hunnok előnyomulásuk alkalmával 438-ban az egyik római hajóhad-állomást, Viminiacum-ot (Viminalium), lerombolták; 441-ben a Dunát Duna-Pentelénél, hol állítólag Potentiana római város állott, átúszták és a rómaiakat táborukban megtámadták.²⁾

451 márczius havában Attila hada már a Duna forrásainál a Schwarzwald rengetegeiben kalandozott.³⁾

Midőn 512-ben a herulok a gepidák uralma ellen fellázadtak, az előbbieket Belgrádnál a Dunán átszorították.

Jornandes, a legrégibb gót történetírók egyike, az 55-ik fejezetben beszéli, hogy a gót-svév háború idején, 473-ban, Theodimir király a befagyott Dunán keresztül tört be Svábsországba.

Frigyes megöletése Odoaker királyt arra indította, hogy 487-ben Italiából fölkerelkedve, az Alpeseken és Noricum-on át vonulva, csapataival a Dunán átkeljen; e közben megverte a rugiaiakat és királyukat, Feletheust, fogságba ejtette.

Az Attila által a Duna mentén szétrombolt tornyok és földsánczok ez időszakban nagyobb erődítményekké változtattak át,⁴⁾ különös gondban részesültek Viminiacum, Zanes és az ad Pontes, a Traján-híd maradványai.

¹⁾ Le Beau, Tome V.

²⁾ Sigmund v. Birken: «Die Donau».

³⁾ Szentkláray i. m. 21. lap.

⁴⁾ Procopius de Edificiis Justiniani.

A 498—499-re következő télen megérkezett a Dunára a keleti hunn-vend-bolgárok szövetkezett serege is. A római birodalmat előzőnlött ezen összes barbárok nem értettek a vízi harcsmódhoz. Lovaik farkára kötött tömlőkön kelnek át a Dunán, vagy a téli évszakot választják berohanásaikra, mikor a befagyott folyamokon könnyen átszállíthatják társzekereiket, lovasságukat és gyalogságukat. Ilyenkor a Dunán állomásozó római hajóhadak is jég közé voltak rekedve.¹⁾

530-ban hunn és szláv népcsoportok vonultak át a Dunán és Justinian császár tartományaiban dúltak, míg végre Chilbuld vezérnek őket kiüzni sikerült.

A Dunán állomásozó római hadvezéreknek, Mundus²⁾ kivételével nem sikerült a hunn népek Konstantinápoly irányában tett előnyomulásainak gátat vetni; e hadjáratok 539-ben és 559-ben folytak le s rendszeren a befagyott Dunán való átkeléssel kezdődtek. Tiberius 573-ban az avarokat kényszerítette, hogy a Duna mögé visszavonuljanak; de azok nemsokára ismét visszajöttek, a Szerémségben pusztítottak, és egy hajóhaddal indultak tovább, hogy hódításait a thrácziai partokon folytassák.³⁾

Néhány évvel később, 581-ben, Tiberius meghívására Baján kán 15,000 lovassal tutajokon a Szittyák földjére ment; itt Tiberiustól ellenszolgálatkép ácsokat kért és kapott, kikkel, egy fürdőház építésének ürügye alatt, Belgrádnál a Dunán át hidat építtetett, melyen át csapataival Singidon elé vonult és Szirmiumot körülzárta.⁴⁾

Midőn Mauritus császár, a Baján kán által követelt évdíj megadását nem teljesítette, Baján 583-ban a gyöngén megerősített, elelmi és hadi szerekkel csak hiányosan ellátott dunai várakat, Singidon-t, Augusta-t és Viminiacum-ot, körülzárta, míg azok végre magokat megadták, és így a megtagadott évdíjat is magának kierőszakolta.

Mint tíz évvel ezelőtt Tiberiust, a ravasz Baján kánnak si-

¹⁾ Szentkláray i. m. 23. lap.

²⁾ Theophanes et Cedrenus apud Stritter Mem. Tom. II.

³⁾ Chronica. Joh. Biclariensis.

⁴⁾ Szentkláray i. m. 24, 25. lap.

került most Agilulf longobárd királyt is rábeszélni, hogy neki néhány a hajóépítésben jártas ácsot egy hajóhad fölállításához átengedjen.

Alig hogy evvel elkészült, újabb követelésekkel lépett föl a császárral szemben, ki ezt azonban megtagadta. Erre betört annak tartományába, Mursium környékét *591-ben* elpusztította, Singidon-t, mely a császári vezér által újolag megerősítettett, körülzárta és a longobárd hajókkal a bolgár Duna egyik szigetét elfoglalta.¹⁾

Az ezután kötött békeegyezség főpontja az volt, hogy az avar és a császári tartományok határát a Duna képezze; de ez csakhamar meg lön szegve, midőn Priscus *597-ben* seregével Szilisztriánál, majd a legkülönbözőbb kifogásokkal Novæ-nél (Orsova) a Dunán ismételten átkelt.

626-ban az avar kán, Konstantinápoly elleni hadjáratában, kivajt fatörzsökön 30,000 embert szállított át a Duna jobb partjára.

766-ban Konstantin megújította a bolgárok elleni háborút, és első ízben 2600 hajót szerelt föl; de egy hatalmas vihar a hajóhadat megsemmisítette; a hajók egy része felfordult, a másik pedig a sziklákon roncsolódott szét. Nyolcz évvel később, *774-ben* újolag 2000 hajó kísérte a hadsereget. Ezúttal a béke is megkötetett.

Nagy Károly két nagy seregét, melyek Regensburgtól északra és délre keltek útnak, egy élelmi és hadi szerekkel ellátott bajor hajóhad támogatta, midőn *791-ben* az avarok elleni pusztító hadjáratot megkezdte, és őket egész a Rábáig visszaűzte;²⁾ Nagy Károly ekkor egy szétszedhető hidat is szerkesztetett.

792-ben Nagy Károlynak szándéka volt, a Dunát és a Rajnát csatornával összekötni.³⁾

795 nyarán, miután Pipin Karam fejedelmet megverte, a Dunán átkelt és az avarokat egész a Tiszáig üldözve, hatalmukat megtörte.

A Lajos király által *827-ben* a keleti határok fővezérévé ki-nevezett pannoniai örgróf Balderich, mivel a Dunát a bolgárok betörései ellen megvédeni nem tudta, állásától elmozdított.

¹⁾ Paul Warnefried. Tom. IV. 21.

²⁾ Perz: Monum. Germ. Tom. I. Pag. 34.

³⁾ Ekkehard: Chronik. Perz: Monum. Germ. Tom. VIII. p. 168.

863-ban Karlmann herceg az avarokhoz betört morvákat és bolgárokat visszaverte; a rá következő évben Lajos német király seregével a Dunán átkelt, és az országot egész a Thaya folyóig megszállta. Egyidejűleg Korneuburg és Stein várak építtetek föl, melyek a német seregek számára a jövőben a folyamon át való utat voltak biztosítandók.

A morvák, bajorok és svábok ez időben ismételten betörték Németországba; Lajos király három sereggel vonult ellenök. Karlmann bajor és avar népekkel a Felső-Dunán átkelt és Csehországba nyomult be. Vastag Károlynak, a Dunán átkelve, Dél-Morvaországba kellett volna betörnie, de Radislaw morva herceg megelőzte őt, a Dunán áthajózott és Tulln-nál 869-ben útját állotta.

A következő években Karlmann seregeit a Dunán át ismételten Szvatopluk ellen vitte.

A morva-pannoniai háborúban, *884-ben*, Szvatopluk a császári vezért, Arbot, megsegítette, átkelt a Dunán, és az országot egész a Rábáig pusztította.

Midőn a kereszténység ellenségei, a törökök, mozgolódni kezdtek, és a keletrómai birodalmat is fenyegették, a szerbek magukat a görög-római államtól függetlenné tévén, *890-ben* a magyarokkal Árpád alatt szövetkezve, a bolgár fejedelem, Simon által megtámadott római-görög császár IV. Leo, segítségére siettek. Ez alkalommal a magyarok görög császári hajókon keltek a Duna jobb partjára át s egész Bulgáriát háborúval fenyegették.¹⁾ Ekkor még a magyarok nem bírtak hajóhaddal, és a folyókat lovaikkal úszták át, míg a szerbek már a rómaiak alatt, valamint később a német császárok és királyok alatt is, mint kitűnő hajósok voltak ismeretesek.²⁾

892-ben Arnulf bajor herceg Árpáddal szövetkezve, a sereggel átkelt a Dunán és Morvaországot pusztította.³⁾

893-ban a magyarok, a Duna és Tisza közének elfoglalása után, mikor a magyar sereg a görögök birtokainak dűlására elin-

¹⁾ Meynert: Geschichte des Kriegwesens. I. kötet. 109. lap.

²⁾ Szentkláray i. m. 30. lap.

³⁾ Pray.

dúlt, tömlőkön úszták át Nándor-Fejérvárnál a Dunát, és aztán az egész vidéket Szofiáig és Filippopolig bekalandozták.¹⁾

A német-morva háború további folyamán *894-ben*, Arnulf császár seregének egy részével Tulln-nál a Duna bal partjára kelt át, hogy a morvák visszavonulását a Tháyán át elvágja.

Arnulf fölismerte a veszedelmet, melylyel a magyarok őt fenyegették, és a Duna mindkét partján sánczokat kezdett építtetni. A hegyi várakat megerősítette és várfalakkal látta el. A császár halálával, *899-ben*, a magyarok a Németországgal kötött szövetséget feloldottnak tekintették, és több seregtestben a Dunán átkelve, Pannoniába mentek s azt el is foglalták.

900-ban Anesburg (Enns), 6 évvel később pedig Persenburg lőn a Duna mellett fölépítve.

Árpád ekkor a Csepel szigeten táborozott; innen a Dunán át északra a régi Sicambria (Ó-Buda) ellen nyomult.

A német-magyar háború alatt, *907-ben*, Sieghart gróf a hadi és élelmi szerekkel ellátott hadi hajókkal a sereget a Dunán követte; a Morva torkolatánál Dievina-nál (Dévény) augusztus 8—10-én ütközetre került a dolog, és rákövetkező nap a német hajóhad meg volt semmisítve.²⁾

A magyarok és bolgárok között már korábban kötött egyeség az előbbieik részére a Duna szabad használatát biztosította; így tehát a magyarok *966-ban* háborítatlanul törhettek be a császári görög tartományokba; Nicephorus császár a bolgár királyt felszólította ugyan, hogy az átkelést egész erejével akadályozza meg, de eredménytelenül.

984-ben Babenbergi Lipót gróf a Duna melletti Mölk várát megerősíttette.

988-ban Rétel fia, Oluptulma, Komáromot építette.

998-ban István a Garam völgyéből vezette seregét Kupa ellen; a sereg a Dunán Párkány közelében kelt át.

1042-ben III. Henrik császár Aba Sámuellel folytatott háborújában Hainburgot elfoglalta; a Duna jobb partja azonban a magyarok által oly erős sánczokkal volt megvédve, hogy a csá-

¹⁾ Szentkláray i. m. 30. lap.

²⁾ Schels: Kriegsgeschichte.

szári sereg kénytelen volt a Duna bal partjára átkelni s e közben elfoglalta Pozsonyt.

1051-ben III. Henrik császár, a bajor herceg Welf és Albrecht osztrák herceg a Duna jobb partján, míg Brzetislaw a csehekkel és egy lengyel segélyhaddal a Duna bal partján újlag előre nyomultak, kísérve a bajor fődözet alatt lévő hajóhadtól, mely élelmi és hadi szerekkel ellátva, egyszersmind a két hadsereg közti összeköttetést volt fentartandó. András király a védelmet csak a Duna mellék folyóra szorította. A magyaroknak sikerült a hajóhad parancsnokával, Gebhard augsburgi püspökkel, csel útján egy hamisított császári parancscsal elhitetni, hogy általános visszavonulás határozatotott el. Gebhard ennek folytán a hajóhadat minden készletével együtt fölégette, és a legénységgel együtt Ausztriába menekült.

A magyar-görög háború, *1058-ban*, a görög császárt arra kényszerítette, hogy Sirmium (Mitrovitz) határvárat, valamint az egész bolgár Dunapartot a legnagyobb gonddal megerősítse.

A kunok betörése Moldvából Bulgáriába és Thráciába *1070-ben*, 600,000 főnyi számerővel történt, és csakis a Dunán át vert hídon volt lehetséges.

1073-ban a bessenyők a görögökkel egyesülve a Száva és Dráva közt lévő magyar területet pusztították; Salamon király Videt küldte ellenök, ki daczára annak, hogy hajói¹⁾ közül sok görögtűzzel meggyújtatott, mégis átnyomult a Száván, és Nándorfehérvárt megostromolván, be is vette.

A keresztes háborúk közül csak az utolsó, Bouillon Gottfried alatt, ment át háborítatlanul a Dunán Nándorfehérvárnál; a seregnek egy része, valamint a málya a Dunán szállítatott a sereg után.²⁾

Mihály velencei hercegnek Comnenos görög császárral való viszályát II. István magyar király saját hasznára fordította; *1124-ben* Nándorfehérvárt megtámadta, elpusztította, szintúgy Pancsovát, és a görögöket egész Szerbia belsejébe üldözte.

¹⁾ Itt a hajóhad már főszerepet játszott. Thuróczy, Schwandtner I. 189. Horváth I. p. 297, Szalay I. pag. 165.

²⁾ Ottonis Freisingensis, Pertz Tom XX. 375.

Manuel görög császár, elkeseredve azon, hogy a magyarok a szerb alkirály, Bakchinos fölkelésénél ezt segítették, *1152-ben* átkelt a Dunán, elfoglalta Sirmium-ot (Zimony) és Pancsovát és falaikat lerombolta.¹⁾ Hogy a görögöket Pancsovából ismét kiűzze, Géza király a város elé nyomult, azt ostromolta, de később az ostrommal felhagyni volt kénytelen, és a Dunán át Nándorfehérvárba vonult vissza.

1154 tavaszán Manuel császár tetemes számú hajót küldött a Dunán fölfelé és a Száván át Sirmium-ba ment, hogy a görög foglyok kiszolgáltatását szorgalmazza, mire aztán Géza királylyal ki is békült.

A magyarok *1164-ben* megtámadták Sirmium-ot, és elfoglalták a Szerémséget, Szlavóniát és Horvátországot. Midőn ez Manuel császár tudomására jutott, egy sereggel oda sietett, Titelnél és Petrikow-nál (Pétervárad) táborba szállt, hogy a területet vissza foglalja; egyidejűleg pedig a Fekete tenger mellől egy görög hajóhadat rendelt segítségül, mely a Dunán meg is érkezett.

Néhány év múlva a háború újlag kitört s *1166-ban* Manuel császár ismét két sereget küldött; az egyiket Protostratos Alexis alatt a Duna és a Szávához, a másikat pedig Batetzes Leo alatt, ki a Pruth torkolatánál átkelt a Dunán, és a magyar birodalomba hatolt be.

1199-ben Bécs erődítései tetemesen megszorítottak.²⁾

1201—3-ig, midőn Imre király Szerbia és Bulgária elfoglalására indult, minden valószínűség szerint szintén átkelt a Dunán.³⁾

A Frigyes osztrák herceg és Venczel cseh király közti viszályban *1238-ban*, a herceg a Duna bal partjára ment, észak Ausztriában előre nyomult és a cseh királyt megverte.

1241 telén több mongol sereg kelt át a Dunán.

1245-ben a Laa melletti ütközethez Frigyes osztrák herceg a Dunán átkelt.

IV. Bela király uralkodása alatt kezdődtek amaz intézkedések, melyek különösen a Duna megerődítésére szolgáltak; és pedig

¹⁾ Cimanus görög történetíró pag. 131.

²⁾ Schels I. pag. 64.

³⁾ Annales Erphordenses. Pertz Tom. XVI. pag. 30.

gazdag adományok, szabadságok, melyekben a folyam mentén lévő várak, városok részesültek.

1271-ben V. István magyar és Ottokár cseh királyok közt kitört háborúban Ottokár segély hadaival Magyarországra betört, mely alkalommal hadai egész a Garamig portyáztak; innen Pozsonyba vonúlt vissza, hol a magával hozott anyaggal hajóhidat veretett, a Duna jobb partjára kelt át és a Rábczánál V. Istvánt megverte.¹⁾

Habsburgi Rudolf fegyverzett dunai hajóhada a nem is védelmezett Dunán nyugodtan hajózott egész Enns-ig, s onnan a hely elfoglalása után Bécsig, hol a dunai utakat részben elzárta. Ottokár Bruno olmützi püspököt Klosterneuburgba küldte, hogy ott a Duna átkelesére előkészületeket tegyen, de ez az említett város megrohanása által meg lőn hiúsítva. E szerencsés esemény után Rudolf 1276-ban Bécs fölött hidat veretett, a Dunán átkelt és Ottokárt saját táborában kereste föl.

1278-ban Ottokar hűbéres seregével Brünn tájékára, egész Laa városáig, a Thaya mentén, vonúlt. Rudolf király szövetségeseivel Bécsből augusztus 14-én kelt utra, Hainburgnál átkelt a Dunán és a marchecki elsánczolt táborba vonúlt; néhány nap mulva IV. László magyar király Pozsonynál szintén átkelt a Dunán és 20,000 magyarral és 40,000 kun lövészszel Rudolf királyságát megmentette.

1304 augusztus végén Albrecht a birodalmi hadsereget Regensburgnál vonta össze és Linzre hajóztatta, honnan aztán Huttenberg ostromára Csehországba indúlt.

1319-ben Robert Károly magyar király macedoniai szerencsés hadjárata után a Dunán átjárókat készíttetett.

1336-ban cseh és morva hadi népek törtek be Észak-Ausztriába; Ottó herczeg egy gyöngé hadtesttel a Duna bal partjára ment át, de miután serege feloszlott, kénytelen volt április 24-én a Duna mögé Bécsbe visszavonulni.²⁾

1365-ben Kont Miklós és az esztergomi érsek Nagy Lajos

¹⁾ Hornek cap. 92, pag. 104. Kurz: Österreich unter Albrecht den Lahmen.

²⁾ Kétséges, vajjon volt-e ott már akkor álló híd?

parancsára szerb legénységgel ellátott hajókon keltek át a Dunán s Bulgáriába betörve, Widdint¹⁾ elfoglalták.

1388-ban Bajazid török császár nagy előkészületek mellett indította meg a háborút István moldvai fejedelem ellen, a Dunán hidat veretett és így tört be az országba.²⁾

1390-ben Zsigmond király seregével a törökök és a hitszegő szerbek ellen nyomult; a királyi hajóhad, Garay Miklós parancsnoksága alatt, Kevénél szállította át a hadi népeket.³⁾

1392-ben Zsigmond az oláh vajda, Mirza, segítségére ment, hajóit a Dunáról a Moravára vonta és az egyesült török-oláh hajóhadat elsülyesztette. Ezután Zsigmond seregével Kis-Nikápolynál Oláhországba kelt át⁴⁾ és a törökökkel döntő ütközetet vívott.

1396-ban Zsigmond Manuel görög császárral szövetséget kötött, hogy a törököket Európából kiűzzék. E célból Nagy-Nikápolynál a Dunához nyomult, de a harc szerencsétlenül végződött és a törökök háborítatlanul dúltak a Duna mindkét partján.

1412-ben a Szendrő melletti csatában, úgy a török császár, mint a magyar király, hajókat és tutajokat is használtak.

Az ázsiai betörés után I. Mohamed szultán *1418-ban* visszatért Európába, Oláhországot pusztította, e közben pedig Gyurgyevót és más dunai várakat megerősített és azokat az átkelés biztosítására nagyszámú őrséggel látta el.⁵⁾

Lászlóvár átellenében, Galambócz mellett, Zsigmond király *1427-ben* sok hajót gyűjtött össze, a török hajóhadat, mely a Moravába készült átmenni, megtámadta és elégette. A magyar hajók Galambóczot lőtték, mi közben Losonczy István gróf, ki egy nagyobb hajót parancsnokolt a vár tornyait rommá lövette. Ekkor működtek legelőször magyar hadi-hajók a Dunán.

1428-ban Bécs városát a Duna mentette meg; ugyanis midőn a nagy Procop a taboritákkal Korneuburghoz ért, nem lévén elég hajó anyaga, a Dunán át nem kelhetett.

¹⁾ J. de Kikullew, pag. 193.

²⁾ Carras: Moldva története.

³⁾ Szentkláray i. m. 49. lap.

⁴⁾ Talán ez a Nikopolis a régi, Hámus melletti Eski-Stambul, hol oláhok laktak? Windeck: Vita Sigismundi.

⁵⁾ Carras i. m.

1430-ban épült Zsigmond parancsára az első állandó híd a hadászatiilag oly fontos ponton Pozsonynál, melyet 1439-ben, midőn az már nagyon elhanyagolt állapotban volt, Albert a városnak ajánlódékozott¹⁾.

1439-ben II. Murad szultán seregét ismét Európába vezette, Szendrőt ostrom alá vette, a Dunán hidat veretett és Moldvaországot pusztította.

1440-ben az V. László és II. Mohamed szultán közti háborúban a törökök minden erőfeszítésük daczára nem tudták Nándorfehérvárt sem szárazon, sem a vízen elfoglalni.²⁾

1443-ban a 25,000 főnyi magyar-lengyel sereg Nándorfehérvárnál hajókon kelt át a Dunán.³⁾

A florenczi bíborostengernagy *1445-ben* hajó-hadát a Dunára vonta és Nikápolynál egyesült Hunyadyval.

1448-ban Hunyady ismét 22,000 embert szállítottott hajókon Nándorfehérvárnál a Dunán át.

1450-ben Brankovics megbüntetésére usztatták le a magyarok dandáraik egy részét szerb földre.⁴⁾

1452-ben Stahremberg Rüdiger az Ausztria ellen fellázadt népekkal a Bécs melletti Tábornál lévő hidsánczoknál⁵⁾ a vívott harcztot.

1453-ban Konstantinápoly elfoglalásával a görög császárság megszűnt. A törökök II. Mohamed alatt népeikkel elárasztották Szerbiát és innen törtek be Magyarországba. Mohamed maga egy 150,000 főt számláló sereg élére állva 1456-ban Nándorfehérvár elé vonúlt és a várat úgy vízen, mint szárazon körül elzárta. Hunyady ekkor Kapisztrán tanácsára Szilágyi felügyelete alatt szerb ácsokkal Zalán Keménnél néhány száz (200) kisebb és egy nagy hajót építtetett, s azokat az ostrom 10-ik napján, július 14-én a Nándorfehérvár alatt álló nagy, nehézkes mozgású, összelánczolt török hajóhad ellen vezette, melyet csákányozás, áttörés és fúrások által úgy tönkre

¹⁾ A pozsonyi nagy-dunai vám és rév-jog története. Dr. Király János.

²⁾ Szentkláray i. m. 51. lap.

³⁾ U. o. 52. lap.

⁴⁾ Szentkláray i. m. 55. lap.

⁵⁾ Hogy milyen híd volt ez, az nem deríthető föl.

tett, hogy három gálya 500 hajóssal elsülyedt, 4 elfoglaltatott és mintegy 20 árboctától megfosztatott, mire aztán július 21-én Nándorfehérvár fölmentése következett be.¹⁾

1458-ban Mátyás királylyá választásakor, január 22—24-éig, Szilágyi 20,000 lovassal a befagyott Dunán ment át Budára.²⁾

Ugyanez évben Podiebrad György Stein és Krems ostromával föl hagyván, a folyamon lefelé Bécs elé nyomult az asperni táborba, és a legszélső Duna-hídnál³⁾ szeptember 25-én a császárral találkozott.

A magyar hűbéres bosnyák király, Tamás, országának védelmét addig halogatta, míg a törököknek *1459 június* havában Szendrő várát szárazon és vízen megrohanni sikerült.

1462-ben Podjebrod király fia, Viktorin, elővédjével, 5000 emberrel, Krems alá ment, onnan Enzersdorfra huzódott, hol a Dunán átkelt és Fischamendnél az ide sereglett stíriai, karinthiai és krajnai segélyhadakkal egyesülve, Bécs külvárosait november 13-án ostromolni kezdte.

Ugyanez évben a szerbek a törököket Ali bég alatt megverték, ki csapatjaival a Száván átkelve, a Szerémségbe tört be és miután a Dunán is átkelt volt, Futaknál is megveretett.⁴⁾

1476 augusztus 14-én Mátyás király Bécsset, október 9-én Steint és Krems-et zárta körül.

Hogy Szendrő várát a folyam oldaláról is meg lehessen ostromolni, a magyarok a már meglévő, de tetemesen megnagyobbított hajóhadukat lehozták, annak segítségével a folyamon átkeltek, és a temesvári bánságba betört 4000 spahit megverve, az ellenséget mintegy 30 mérföldnyire üzték Szendrőn túl; az ellenség, Ali és Skender bégek alatt, egész táborát elvesztette, és a Dunához sietve csónakokon menekült tovább.⁵⁾

¹⁾ Az ütközetről bővebben lásd: Kiss Károly: Hunyady János utolsó hadjárata 78—85. lap. Hammer-Purgstall «Geschichte des ottomanischen Reiches» II, 23—34. lap. Pray: Annales III, Bonfini, Decad III. LVIII, Szalay, Horváth.

²⁾ Kaprinai.

³⁾ Akkor már három híd, ezek közt egy állandó bak-híd volt ott.

⁴⁾ Bonfini: Decad III. 1—10. Szalay III, 218. lap.

⁵⁾ Mátyás király e győzelem emlékére érmet veretett, melynek egyik

1480-ban Skender pasa, Szendrő vajdája, gyakorta betört magyar területre. Mátyás király Kinizsi Pált küldte ellene. A szerb knéz, Brankovich, gondoskodott a szükséges hajókról és azokon Rumánál a 32,000 főnyi sereget átszállította; Kinizsi megverte Galambóczi ellenséges őrségét, miközben 24 török hajó elsüllyesztett és a hadsereg visszavonulása 50,000 szerb telepítvényes által biztosítva, a Szendrővel szemközt levő szigetre eszközöltetett, melyet a törökök a magyar hajózás meggátlása céljából erősítettek meg.¹⁾

1484-ben a törökök elfoglalták Kiliát a Duna mentén és Beszarabiát pusztították. Ebben az évben Klosterneuburg és Korneuburg a Duna mentén, több havi ostrom után, Mátyás király kezeibe jutott.

1485-ben Mátyás király Bécsét körülzártta. A középső Duna-hídnál még az elmúlt évben két erődöt építtetett; ezúttal Gumpendorft is elfoglalta és még egy hidat veretett, azután pedig a folyamat két lánczczal elzárta, minek folytán Bécs a magyar király kezeibe került s Mátyás haláláig annak székvárosa lön.

1488-ban az alsó Duna biztosítására hazafias pénzadományok által Nándorfehérvár és még más várak is megerősítettek, míg az országgyűlés elrendelte, hogy a végvárak őrsége királyi költségből fizetessék.²⁾

1502-ben török csapatok jöttek át a Száván; Corvin János és a temesvári gróf Új-Palánkánál átkeltek a Dunán és visszaverték őket; ezután még a két bolgár várost, Widdint és Kladvát a Duna mellett, elfoglalták és lerombolták.

1514-ben a Dózsa által vezetett parasztlázadás alkalmával, Bornemisza Budánál a Dunán átkelt és a fölkelte sereget, melyet Saleres Ambrozius vezetett, Pestnél megtámadta.

Az osztrák hajóhad megteremtőjének I. Miksa császár tekintendő. Az ő idejében már Bécsben fennállott a hadi-hajózási hadszertár, a mostani bécsi császárfürdő helyén; parancsnoka Zárai Jerominus volt.

oldalán a király babérokkal övezett feje, a másikon a két egymással szemben álló sereg van ábrázolva. Jacob Rupp: Ungarn's Münzen.

¹⁾ Szentkláray i. m. 71—72. lap. Hammer I. 626. lap.

²⁾ Corpus juris hung. I. 292.

1515-ben, midőn Szapolyai János Törökország ellen nyomúlt, 1000 harcossal átkelt a Dunán és megtámadta a Nándorfehérvár és Szendrő közt fekvő Sarno várát.

Szulejmán császárnak most következő három hadjáratában, 1521, 1526 és 1529-ben, látni fogjuk, hogy a török hadsereget menetében mindig nagyszámú nagyobb hajó, sajka és tutaj kísérte, melyek az átkelést közvetítették. Így az első hadjáratban Nándorfehérvár bevételekor, a másodiknál Pétervárad váránál, a mohácsi csata, és Buda elfoglalása alkalmával, amidőn 1526 szeptember 17-én egy Pestre át építendő hajóhídról is szó volt.

A törökök részéről kifejtett eme nagyszabású hajó- és hídépítési vállalatok a többi hatalmat is hasonló tevékenységre indították, mi a hajók és hidak építésének föllendülését eredményezte.

Az *1521-iki* hadjáratban Szulejmán serege egy részét a Száva, másikat a Duna mellé küldte, hogy az ott lévő várakat elfoglalják. Midőn ezt a magyar király megtudta, gyöngeségének tudatában hadi népét elküldte és megparancsolta, hogy az eddig Nándorfehérvárnál volt hajóhad Péterváradra vonuljon vissza. *1521 augusztus 29-én* Nándorfehérvár a félhold hatalmába került, s a magyar várak eme gyöngye 167 éven át maradt a török uralma alatt.

Miután Tomory Pál három évvel ezelőtt Ferhát pasát a Szerémségben megverte volt, az előbb Nándorfehérvárnál, később pedig Péterváradnál állomásozott hajóhadat Radischa Borics vezette, ki sok török hajót fölégetett és bebizonyította, hogy a szerbek a csajkákon mint hajósok — régi krónikák szerint mint «hajókatonák» — milyen hasznos szolgálatokat képesek tenni. Hasznosságuk kiváltképen onnan eredt, hogy ez a szláv néptörzs a harmadik népvándorlási korszakban, az 590-ik év körül, többnyire a tenger és a folyamok partján tartózkodott, nem törődve a körülötte lezajló eseményekkel, és egész idő alatt csak hajózással foglalkozott. Az avarok alattvalóiknak tekintették őket és általuk építették hajóikat. Midőn Magyarországra letelepítették, korábbi életmódjukhoz híven, leginkább a folyók partjain kértek lakóhelyeket.

A törökök Konstantinápoly bevétele után görög hajóépítésekkel hajóhadukat folyton emelték, és a Magyarország elleni következő hadjáratokban — mint azt már korábban említettük — vállalataikat oly nagyszámú hadi járművekkel támogatták, hogy a

számban mindig csekélyebb magyar dunai hajóhadat következetesen legyőzték és maguknak mindazon előnyöket biztosíthatták, melyeket a folyók egyáltalában nyújthatnak.

Hogy e helyzetben némileg segítve legyen, a kormány kénytelen volt a tengeri hajó-építészethez folyamodni és e célból az ádriai kikötőkből, Fiume, Trieszt, Velence, de sőt még Hamburgból is hozatott hajó-építőket, ácsokat és matrózokat (ez utóbbiak a Felső-Duna vidékén lévő szerbek és magyarokból egészítették ki); a tengerhez szokott építésszek minden tudományukat elővették ugyan, de a folyamoknak természeti tulajdonságait és sajátosságait tekintetbe nem véve, nagyméretű hajókat, nehéz lövegekkel felszerelve, építették, melyek a tengeren talán beváltak volna, de nem a tekervényes, szigetek, zátonyok és sziklakkal bővelkedő folyókon s melyeknek nehézsége és czéltalansága a későbbi háborúkban az országra csak hátrányokat hozott.

1527-ben a magyar naszádosok kitűnő kapitánya Révay István is Ferdinánd pártjára állott, s a naszádos hajóhad evvel az enyészettől mentetett meg. A nagyobb szükséglet fődözésére Ferdinánd évenként új hajókat építtetett, Bécsben és Budán, s ha anyag kellett, még a gmundeni só-hajókat is leszállították a Dunára.

1529-ben a bécsi folyamhadihajó-gyár a városba helyeztetett át, mert a várárok akkor mindenütt vízzel volt telve, s ez látta el az új gyár vízi medenczéjét is vízzel. Az építkezés csak 1537-ben végeztetett be.

A Bécs előtt lévő török hadsereget 400 hadi-hajó követte, melyeknek legénysége az ott lévő Duna-hidakat elégette és a két parton lévő helységeket tüzzel, vassal pusztította.

Midőn Szulejmán Budára vonúlt vissza, melynek várát helyőrséggel, a Dunát pedig hadi hajókkal látta el, Ferdinánd Budát Roggendorf Vilmos által ostrom alá vétette, mely alkalommal Corporan tengernagy vezetése alatt a cs. és k. hajóhad is megjelent a Dunán és a török hajórajt Lábatlan és Nyerges-Ujfalu közt le is győzte. Corporan megbízott, hogy Komáromból Esztergomba élelmi szereket szállítson, de Szapolyai híve Gritti által feltartóztatva, majd a törökök által megtámadtatva, oly szerencsétlenül járt, hogy az egész hajóhadból csak mintegy 13 csajkával menekülhetett

Komáromba, mi által Roggendorf deczember 19-én Buda ostromával fölhagyni volt kénytelen.

A hadi hajózásnak minden oldalról történt ilyforma kibővítése, nemkülönben annak állandó alkotásai, eme fegyvernem hatalma alá hajtották a Duna folyamot, melyen az időnkinti szükséges áthidalásokat szintén annak oltalma alatt eszközölték és itt tulajdonkép már véget ér adatainknak felsorolása, már csak azért is, mivel a továbbiakra nézve Szentkláray többször idézett kitünő munkája bő felvilágosítással szolgál.

Még csak néhány, a későbbi időkre vonatkozó adatot akarunk itt fölemlíteni, melyek a Dunára és annak mellék folyóira vonatkoznak.

Így fölemlítendő, hogy a császári hajó-felügyelőség, mely 824 nazszáddal rendelkezett *1550-ben* I. Ferdinánd alatt «Magistranz»-nak neveztetett.

1555-ben Miksa császár Komáromnál a Dunán és a Vágon átvezető hajóhid védelmére két hatalmas őrházát építtetett.

Az osztrák rendek által engedélyezett hadi adópénzek és munkások *1556-ban* részint Bécs falainak megerősítésére, részint a hajógyár építésére fordítottak.

1563-ban Eisler Tamás Bécs dunai erődítési műveit építette fel.

A rákövetkező évben elhatároztatott, hogy hajók építésénél azoknak nagyobb ágyúkkal való fölszerelése figyelembe vétessék. Sal'm gróf pedig Győrből felterjesztést tett és kérte, hogy a Balatonon hadihajó-járatok szerveztessenek; de semmi adat sem mutatja, hogy e fölterjesztésnek eredménye lett volna.

1618-ban a bécsi Duna-hidak a csehek ellen újlag sánczokkal és védő házakkal erősítették meg.

Midőn *1670-ben* IV. Mohamed a lengyeleknek hadat izent, a Dunán hidat veretett, melyen át seregével a Moldvába betört és Chozim-ot ostrom alá vette. Deczember 20-án a császári kormány Vechy tábornokkal egy dunai hajóhad fölszerelésére nézve meg-egyezésre jutott.

E czélból a császári főhadbiztos Brenner gróf parancsot kapott Linzben, hogy hajók és hidak építéséhez szükséges mindenféle kellékeket szerezzen be, melyekkel aztán Ekrenthal

alezredes június 20-án 58 hajóval Pozsonyba ment, hogy ott hidat veressen.

1686 augusztus 9-én a császári sereghez Magyarországra egy hajóhid érkezett, melylyel 17-én Ó-Budánál, szeptember 20-án pedig Tolnánál a Dunán át hid állíttatott föl.

1687 június 24-én ismét Mohácsnál lőn hajóhid építve. *1711-ben* a szultán Demetrius moldvai fejedelemnek megparancsolta, hogy az ő költségén hidat építsen, úgy, hogy a szükséges fát Moldva és Oláhország adják.

1715-ben, a török háború kitörése előtt, egy bizonyos Hettzer Pál bízott meg hadi-hajók építésével Bécsben. Már két évvel előbb Savoyai Jenő herczeg fölterjesztést tett a császárnak, hogy egy császári tengerészeti létesítése céljából Hollandiából egyelőre 25 hadi hajó szereztessék be, valamint, hogy erre a szolgálatra különleges nevelő intézetek létesíttessenek. Habár a fölterjesztés nem is fogadtatott el, bizonyos, hogy úgy a dunai hajóhadak, mint a későbbi hidászat fejlődésére annak befolyása volt. Mert már *1736-ban* Bécsben, Győrött, Komáromban, Pesten, Esztergomban, Baján, Pancsován és még Eszéken is császári és királyi önálló hajózási személyzet volt alkalmazva.

1737 november 30-án Born Lajos kapitány javaslatot tett, hogy a Maroson lévő 10 nagyobb szállító hajó, melyeket védő oldalakkal könnyen el lehetne látni, s aztán a nándorfehérvári fegyvertárból ágyúkkal és mozsarakkal és 14 evezővel felszerelni, a Szávan használtassék.

Végül még az utolsó évszázadban tett előmenetelekre nézve megjegyzendő, hogy 1740-ben az osztrák örökösödési háború kitörésekor Fromb hidász-kapitány 40 pléh pontonnal Sziléziába küldetett.

A mai, legújabb hadi hidak a Birago-rendszerhez tartoznak, és azokkal a Duna különböző helyeken már ismételten áthidalattott; legutóbb a lefolyt évben a balassagyarmati hadgyakorlatoknál egy igen nehéz ponton, Visegrád és Nagy-Maros közt, hol az 539 méter széles folyam másodpercenként három méternyi sebességgel folyik.

A híd fölállítása csak 58 percbe került, a két partról egyszerre a közép felé építve.

A hídanyag 81 darab öt — illetőleg hat részű vas pontonból állott, Birago módszere szerint, valamint nyolcz szabadon álló bakból.

Hasonló nagyszabású művelet volt az a hidverés, mely 1878-ban Sistowonál az oroszok által Radetzky tábornok vezetése alatt ment végbe, és megközelítette az 1879-ben a csász. és kir. megszálló hadsereg 13. hadteste (Philipovics) által Török-Bródnál végrehajtott hadi híd verése is.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

MARS HUNGARICUS.

Egy rajzmelléklettel.

A magyar hadtörténelemnek korunkban két lelkes apostola tűnt fel Tomori késő utódai között, *Ipolyi Arnold* és *Bubics Zsigmond* egyháznagyok személyében, hogy mint méltó örökösei ama történelmi nevezetességű főpapoknak, kik ugyan a béke szent hivatásának éltek, de ha a haza érdeke úgy követelte azért kardot kötve véráldozatot is hoztak, sőt meghalni is tudtak — hivatott tollal megírják azt, miben a hőslakú elődök jeleskedtek.

Ipolyinak a magyar hadtörténelemlről írott örökbecsű tanulmányát Kassa püspökének hadtörténetünk irodalmában eddigelé páratlan forrásmunkája: Cornaro Frigyes velencei követ jelentése Buda visszafoglalásáról követte.

Az elsőnek kezéből nemzeti művelődésünk megmérhetlen kárára kihullván a toll, immár Kassa tudós főpapja egyedül munkalkodik nem lankadó szorgalommal nemzeti hadtörténelmi irodalmunk művelésén. Mint az Eszterházy uradalmak gondozója előtt, nyitva állván e család honunkban egyik leggazdagabb és legértékesebb levéltárának a tudomány számára még kiaknázatlan kincsei: kutatásai alatt Eszterházy Pál nádor iratai között egy vaskos kézirat-csomóra akadt, melyben a vitéz katona és bölcs államférfinak becses történelmi munkáját ismerte föl. E munka a *Mars Hungaricus*.

Bubics Zsigmond kassai püspök azon alkalomból, hogy a Magyar Tudományos Akadémia őt tagjául választotta: Eszterházy nádor ezen kiadatlan munkájáról az Akadémiában nagybecsű felolvasást tartott, a mely felolvasását igen díszes kiállításban nyomtatásban is kiadta.

A tudós főpap annak indító okát, hogy miért nevezte el Esz-

terházy ezen művét Magyar Márs-nak azon kor szokásában hiszi, mely szerette a mythológiát, s mely szokást a címválasztásnál Eszterházy is követhetett, a ki ezzel tán nem akart mást mondani, mint a mit ma magyar hadi események, vagy a magyar hadakozások történetével fejeznék ki.

De szerinte még egy másik, nem kevésbé elfogadható magyarázata is adható a címválasztásnak, s ez az, hogy az író a Mars Hungaricus alatt, a leirt hadakozások főszereplőjét *Zrínyi Miklóst*, a rettenetlen hőst akarta érteni.

A két ok bármelyike vezérelte is Eszterházyt a címválasztásban, annyi feltétlenül bizonyos, hogy művében diadaloszlopot állított ama férfinak, a kin mint felsőbb lényen rajongással csüngött, «a ki majdnem minden évben csodáit vitte véghez a vezéri bölcseségnek úgy, mint a vitézi bátorságnak», a ki a nemzet végsülyedése korszakában is mint kimagasló alak egyedül állott készen mindenkor nemzete megmentésére, a kinek személyében a láng-lelkű hazafi az első magyar hadtudományi íróval, a hadvezérrel és költővel egyesült.

A nyílt és egyenes jellemű Eszterházy e művével igazságot szolgáltatott a félreismert és üldözött magyar hősnek, a második Belizárnak, Zrínyi Miklósnak, a kihez hasonló harczost a török ellen, még ennek tanubizonyosága szerint is, nem látott századunk; a kinek halálával óriási baj érte Magyarországot, örök siralomra méltó. Siratta Magyarországot az ő elveszett Marsát, gyászolták a vezérek az elvesztett atyát, megkönnyezték mindannyian az ő szerencsétlenségét, de versenytársai és az ostobák örültek, s a törökök is örömben Kanizsában és egyéb váraikban ágyúlövésekkel üdvözölték halálát».

A Magyarország összes papi és világi rendjének ajánlott Mars Hungaricus dedicatiojában jelölte meg Eszterházy a célt, melyért könyvét megírta, a hol is a következőket írja: «Ne legyenek terhetekre, ha a hamu alatt lappangó szikrákat felélesztsem, és újakat, nem ártalmasokat, gyűjtök meg lelkeitekben, elszámálva azokat, mik a jelen időben a ti szemeitek előtt történtek, hogy azokat méltó fájdalommal az emlékezetbe visszaidézve annál nagyobb hévvel kérjük Istent, hogy hazánkat régi állapotába és virágzására emelje».

Bubics Zsigmond úgy festi szerzőnket, mint a ki egész erejét és

tudását hazája javára szentelé, s e mellett a dynastia leghívebb embere is maradt mindvégig; ki nemcsak fegyverrel, majd Zrínyi oldalán majd önállóan, küzd a csatamezőkön a török hódítás ellen, hanem a politikai téren még nagyobb szolgálatokat tett hazájának, a ki bátor férfihöz illő nyíltsággal és erélyvel nem egyszer emelte fel intőleg, kérőleg, vészt jóslólag szavát az alkori állapotok ellen, a kit ezért Bécsben nem is szerettek, bár az uralkodó maga nagyra becsüléssel viseltetett e híve iránt, igazat is adott neki, de mihelyt Eszterházy távol volt, ismét magyarelles udvaronczi befolyása alá került».

Mindebből kitetszik, mennyi akadálylyal kellett Eszterháznak megküzdeni, hogy hazája javára irányzott nemes igyekezetét és erejét, mily átoksúly sorvasztotta. Nincs-e közös sorsa az írónak hősé-vel? Igen. — Legszentebb igyekezetének megvalósításában mind-egyiknek idegenek emelte akadályokkal kell megküzdenie, az irigység aknamunkája mindkettő ellen állandóan folyik, egyik sem érvényesülhet. Ezért hitünk és meggyőződésünk, hogy Eszterházy Mars Hungaricus a haza megmentésén fáradozó Zrínyi Miklósnak diadaloszlopa.

A latin nyelvű irott kézírathoz tizenegy tollrajz van csatolva, mik az eszéki hidat, Berzenczét, Türbékét, Barcsot, Kanizsát és Segesdet stb. ábrázolják; ezek közül kilenczet Eszterházy sajátkezüleg rajzolt.

Bubics Zsigmond a Mars Hungaricus tartalmával megismer-tetendő, annak nyomán az 1663—1664-iki évek küzdelmeit beszéli el, idézvén Eszterháznak II. Rákóczi Györgyről mondott ítéletét: «Ha ő élni tud vala szerencséjével, sokaknak rémületére, hazájának dicsőségére lesz vala; de hibáztatandó, hogy inkább hevíti őt a ma-gán, mint a közjó szeretete».

Az 1663-iki háború leírásában egy helyre akadunk, a mely megerősíti fentebbi állításunkat, hogy Eszterházyt is marta a kaján irigység. Igy ugyanis voltak, kik a török részéről fenyegető nagy csapás elhárítása végett számos más főúrral egyetemben hadat gyűjtő Eszterháznak és társainak eme buzgólkodását irigykedve nézték, a kiket a következő szavakkal bélyegez meg: «de nem hiányoztak, kik kárhoztatták ezeknek fürgeségét, ezen annyira szokatlan buzgalomról veszedelmesen nyilatkozván; ezeknél jó a

rosszattevés, mert nincs ott helye az erénynek, hol a bűnök uralkodnak, különösen ha az irigység a tanácsadó, melynek legjobb abrakja az erény».

Ezután Köprili nagyvezír elhatározása Érsekujvár megtámadására, majd Forgách Ádám Érsekujvár parancsnokának, — kit szerző igen törekvő, de szerencsétlen embernek mond, — kudarczot vallott párkányi rajtaütése, majd Érsekujvár ostroma következnek, miket a téli hadjáratra való készülétek, Berzencze és Babócsa meghódolása, a szigetvári törökök zaklatása és ostromlása, Pécs város elfoglalásának leírása következnek.

A város elfoglalását követő eseményeket Bubicz püspök a következőkben írja le.

A város elfoglalása után a mieink a várost vették ostrom alá, hová a törökök töméntelen sok aranyat, ezüstöt, továbbá asszonyokat, gyermekeket és a lovakat szállították. A magyarok másnap a várat kezdték lövöldözni, de ágyúik kicsinyek lévén, nem sok kárt tehettek benne. Zrínyi látva, hogy a vár vivása hosszabb időt fog igénybe venni, az összes gyalogságot ott hagyva, körülbelül 5000 lovassal Siklós irányában megindult, útközben megvevén Szalonta nevű falut, melyet a siklósi törökök ágyúlövésekkel figyelmessé tevén, a török lakosság odahagyott, s minthogy az éj sötét volt, nem lehetett őket űzöbe venni. A magyarok a kor barbár szokásához híven, de még inkább stratégiai okokból az elfoglalt falut felgyújtották. Hajnalhasadtával Siklós és Baranya mellett elhaladván, egyenesen Eszék felé indultak és január 31-én megpillantották azon török váracsot, melyet ezek a híres eszéki híd védelmére építettek. Ezt hirtelen megrohanással hatalmukba ejtették, a török katonákat leöldösték, és a hidat elfoglalták.

Ezen korban számos rajz és leírás készült az eszéki hídről, mely csoda számba ment. A kor leghíresebb rajzolóinak ónja alól kerültek ki e képek, és látnunk engedik, minőnek képzeltek el az eszéki hidat. Képzeltek mondom, mert valójában másféle volt, mint a minőnek e képek mutatják. Ezek szerint ugyanis nem egyenes, hanem kigyózó alakja volt, más képek szerint tompa szög alatt két szárnyban nyúlt el.

Eszterházy a Mars Hungaricus kézírata mellett egy rögtönözve készült tollrajzban (lásd a csatolt rajzmellékletet) mutatja be ne-

künk ezt a hidat, mely Eszékttől Dárdáig vezetett, tökéletesen egyenes vonalban, és melynek igen nagy strategiai fontossága volt, mert ezen át özönlöttek Magyarországba sok éven át a törökök százezrei. Eszterházy maga is csodás építményűnek mondja; az ő mérése szerint 12 láb széles, 8335 láb hosszú volt; oly pontosan volt készítve, s a gerendák oly szorosan s sűrűn egymás mellé róva, hogy ha valaki egy pénzdarabot rajta elejtett volna, még az sem esett volna a híd alá. Nyolcz óriási oszlop, oly szélesek mint a híd, tartották azt, hosszában pedig minden egy-egy ölnyi távolság után szintén oszlopok támogatták.

Azzal tisztában voltak a mieink, hogy ezt a hidat, a hídépítészeti nek e korbani fejlettségéhez képest valóságos remeket, el kell pusztítani, mert, ha czélszerű közlekedési eszköz is, de veszedelmes az által, hogy a török seregek ezen át könnyen jutnak be az országba. Sokáig tanakodtak tehát azon, miképen pusztítsák el; kevesen is voltak a mieink, sietni is kellett. Végre elhatározták február 1-én, hogy elégetik, a mi két nap alatt sikerült. «A kegyes istenség ugyanis mondja Eszterházy, ki elejétől végig jelen volt az execution, nagy mennyiségű nádat adott rendelkezésünkre. Mi tehát a hídattal megraktuk, alája is nádat összehordván, s azt meggyújtván, Plutónak áldoztuk. Két teljes napon és két teljes éjen át folyton szítottuk a tüzet, és végre sikerült a hídatt elhamvasztanunk. Irtózatoss látvány volt főképpen éjjel ezen sok ezer láb hosszú alkotmány égése. Segítségünkre volt e munkában az is, hogy a víz keményre vala fagyva, s így megbirta katonáink terhét, midőn a híd alatt és mellett a sok nádat összehalmozgatták. Csodálatra méltó kegye volt az Istennek az is, hogy az eszéki várból a törökök folytonosan lövöldöztek reánk, s így mi valóságos golyózáporban dolgoztunk, és mégis csak egyetlen egy emberünk sebesült meg.»

Télvíz ideje nem kedvez az ostromlóknak. Pécs várát sem bírták a mieink elfoglalni, a melyet pedig Eszterházy hite szerint: kitarással be lehetett volna venni.

A Zrínyi és Hohenloe között duló viszályt a két férfit kibékítése által iparkodott Eszterházy megszüntetni, de fáradozásait siker nem koronázta. Zrínyi tehát Kanizsa alá vonult, s ennek elfoglalásához engedélyt és segélyt kért a királytól. Zrínyi abban bizakodott ugyanis, hogy ezen, eleség hián szükölködő várát, mely-

nek birtokában a török nagy terület fölött uralkodhatott, az északi híd felégetése után annyival könnyebben foglalhatja el, mivel annak a nagyvezír immár nem egyhamar hozhat segílyt. A kudarcz főoka Bubics szerint ama körülmény volt, hogy a Kanizsa vivására márczius 18-án megadott engedélyről Zrínyi kérelme után csak 24-ed napra értesült, bár az átkos visszavonás is nem csekély mértékben időzte elő azt.

A kanizsai kudarczot Uj-Zrínyivár elvesztése követte, mely várat a törökök a kereszténység örök gyalázatára elfoglalták.

Bubics a szentgotthardi csata és a siralmas vasvári békéig követi Eszterházyt az 1664-iki események leírásában, ezután igazságot szolgáltat a tisztelt férfiú emlékének azon vádak ellenében, mikkel szolgálatainak önzetlenségét illették.

Kassa tudós püspöke közrebocsátott munkájával nemcsak amaz események leírását nyújtotta nekünk, mikből fontos történelmi tanulságokat meríthetünk, hanem két önzetlen hazafi emlékének ércznél maradandóbb oszlopot állított, nemzedékek mulasztását, egymaga pótolván.

VÁGHÓ IGNÁCZ.

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága ápril hó 27-én tartott ülést, melynek főtárgya a múlt évi zárszámadások bemutatása volt.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

*Veszprém és Várpalota elesie 1593-ban.*¹⁾ Már 1593 augusztus elején köztudomású volt, hogy a görög béglerbég, az öreg Szinán pasa fia, egy nagy, — állítólag 100,000 főnyi — tatár sereggel, melyhez 15,000 janicsár csatlakozott, Nándorfehérvár alá érkezett, s hogy e sereget még 100 ezer ember 8 pasával fogja kiegészíteni, a sereg fővezérletét pedig maga az ősz Sinán pasa veszi át.

Hogy a hadak a Száván átkelhessenek, Mehemed boszniai bég, e folyón hidat veretett.

Ugyanekkor már Budán is szárnyra kelt a hír, hogy a nagyvezír a császárra igen neheztel és hogy ellene a háborút már kihirdette.²⁾

Nemsokára megkezdődtek az ellenségeskedések a magyar földön is, mert Batthyány Boldizsár emberei és néhány kiskomáromi vitéz megtámadtak három török kocsit; a megtámadottak között volt pedig öt előkelő török s ezek közt Ali, székesfehérvári aga. A magyarok elfogták őket és foglyokul vitték Kis-Komáromba, mi élénk rekriminációkra adott okot s a törököket fölingerelte.³⁾

¹⁾ Császári és kir. hadi levéltár 1593. Fasc. Nr. 2. — Továbbá Hammer, IV. 219. és Istvánffy L. 27. pag. 392.

²⁾ Codex 8966. — 1593. aug. 10. Cs. és kir. udvari könyvtár kéziratgyűjteménye.

³⁾ Codex 8966. — Prága, aug. végén.

A török boszú első következménye volt Szent-Györgyvár megtámadása, de siker nélkül.

Miután azonban Sziszek 60,000 (mások szerint 30,000) ember által ostromolva, öt nap alatt (aug. 23—28.) elesett,¹⁾ a török hadak győzelemittasan vették útjokat az ország belsejébe, még pedig egyenesen Budának, miként azt Szinán pasa tervezte.

Nádasdy Ferencz²⁾ néhány magyar főúr társaságában augusztus havában fölkereste Rudolf császárt, s kérte, miszerint nemcsak Magyarország, hanem a saját öröklött tartományai érdekében is, befolyásával hasson oda, hogy néhány keresztény uralkodó «könyörületes segílyt» nyújtson a törökök elleni háborúra. De hetek múltak, s a magyar urak hiába vártak feleletet vagy határozatot kérésükre.

A segílycsapatok csak lassan gyülekeztek, s a vend-horvát határra és Felső-Magyarországba vezényeltettek.³⁾

A Dunán inneni részek többé-kevésbé magukra voltak hagyva és nem is remélhettek veszély esetén segílyt, mert a győri várparancsnokság is legfeljebb csak ígéretekkel adott.

Szinán pasa, fiával, a görög beglerbéggel, föltartóztatás nélkül haladt a Drávától észak felé s október első napjaiban egy 50,000 főnyi hadtesttel, 30 ágyúval *Veszprém* alá szállott, mely 1566 óta ismét a keresztények kezében volt, s mely vár az első volt a támadásra kiszemelték között.

Október 3-án Szinán pasa a Győr és Palocsa felé vezető útakat elzárta és három, mások szerint négy helyről kezdte a várost lövetni,

¹⁾ A várat védő 300 ember, közte 200 német, lemészároltatott. Codex 8966. szeptember. Prága. A 30,000 oszmánból 18,000 holtan és súlyosan megsebesülve a csatatéren és a víz fenekén feküdt. Lampe: Hist. Eules. Reform. in Hungaria et Transilvania, pag. 53—67.

²⁾ Nádasdy Ferencz gróf 1554-ben született s már kora ifjúságában számos jelét adta vitézségének a törökök elleni háborúkban; különösen 1587-ben, midőn gróf Zrinyivel egyetemben nagy diadalt aratott a szigetvári bégen. 1593-ban Székesfehérvárnál látjuk őt, 1595-ben Esztergomnál. 1597-ben Pannonhalma bevételén fáradt, 1599-ben részt vett a békealkudozásokban, 1600-ban egy ideig a pápát ostromló hadak parancsnoka lön. 1601-ben újra, de ismét eredménytelenül a béke megkötésén fáradozott. 1602-ben Budapest bevételénél találjuk őt. Meghalt 1603-ban mint nemzetének egyik legjelesebb bajnoka.

³⁾ Az oszmánoktólí félelem annyira növekedett, hogy Rudoif császár a keresztények bátorítására reggel, délben és este imára harangoztatott, hogy a kereszténységet az ég oltalmába ajánlja.

úgy hogy senki veszély nélkül a falon meg nem jelenhetett. A vár legkitünőbb tűzére is lelövetett.

A következő napon az ellenség közelebb vonta ágyúit a városához és hat helyen kezdett tüzelni, s ugyanakkor több rohamot is intézett a vár ellen. Ekkor nagy eső támadt, mely a további lövetést megakadályozta. Az eső megszűntével újra megkezdődtek a rohamok, melyek néhány napon át szakadatlanul tartottak, míg végre a faépületeket és a kaput tűzgolyókkal fölgújtották. Ez október 6-án este 10 órakor volt s ekkora várba elhelyezett várórség egy mellék nyíláson a várból elmenekült.

Eytzing zászlótartó följegyzéseiből megtudjuk, hogy a törökök a várat erősen ostromolták s oly hevesen tüzeltek, hogy a falak nagyon megrongálódtak és több helyt be is dültek. Az első napok alatt az ellenség hat rohamot intézett a vár ellen, melyekben sok zsákmányra tett ugyan szert, de a vár őrsége által mindig vitézül visszaveretett; az őrség igyekezett a falon ejtett sérüléseket földdel és kövekkel kijavítani, és remélve, hogy a várva-várt és megígért segély meg fog érkezni, vitézül megállta helyét.

Miután az ellenség belátta, hogy az eddigi támadásokkal semmi eredményre jutni nem fog, s miután a védő őrség a legkisebb csüggedést sem mutatta, Szinán két faltörőt hozatott, melyek mindegyikét 100 ökör húzta.¹⁾

Rövid idő múltán mutatkozott, hogy a falak a nehéz lövegek tüzének nem soká fognak ellentállhatni; különösen az egyik torony már az első napon erősen meg volt sérülve.

E helyzet a várórséget nagyon elcsüggesztette, mert az a nézet uralkodott, hogy a vár már az éjen át is tarthatatlan lesz.

De az ellenség az éjen át csendesen maradt, s nem lehetett más mozgalmat észrevenni, mint hogy a csapatok két részre osztattak.

Ezt a pillanatnyi szünetet *Samarjay*, a várparancsnok, arra használta föl, hogy maga köré gyűjtötte embereit, s lelkes beszédben emlékeztette őket tett esküjökre; megdicsérte eddigi vitéz magatartásukat, s végül azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy jobb hősiiesen meghalni, mint gyáván az ellenség kezeibe jutni. Ez a szép beszéd könyekig meghatotta az öreg harczosokat. De a félelem annyira erőt vett rajtuk, hogy a rábeszélésnek semmi eredménye sem volt, s a falak kijavítására egyik sem sietett segédkezet nyújtani, mondván, hogy úgylis hiába minden, miután segélyre semmi kilátás sincs.

¹⁾ E faltörők Székesfehérvárról küldettek Szinán pasának.

A csüggedés oly általános volt köztük, hogy a parancsnokok már nem tudtak mihez kezdeni.

Tanácskozásra gyűltek össze, melyben el lőn határozva, hogy miután az ellenség két részre osztotta csapatait s a két rész közt elnyúló erdő majdnem a vár faláig húzódik, az ostromoltak a legnagyobb csendben a két csapat közt az erdőn át távoznak; ez levén a menekvés egyeduréli módja.

Ez a határozat elfogadtatván, a falban egy akkora nyílást vágtak, melyen épen csak hogy átfért egy lovas ember.

A német Landsknechtek hátukon nagy batyúval, melyben drágaságai, szőnyegek, takarók stb. voltak, siettek az erdő irányában.

Alig érték az erdő szélére — mi okból nem tudni — valami lárma keletkezett, melynek folytán ijedten dobta el kiki a batyúját s futva, a mint csak kitellett, menekült tovább.

«Én — mondja Eytzing — láttam, a mint két ember Samarjay Ferdinánd kapitányra lőtt, — a hold fényesen világított — s miután kivettem azt is, hogy ő a lovára hajolt, azt hittem, hogy meghalt.

Hofkirchen György báróval később az erdőben találkoztam, de az erdő sötétjében három órai bolyongás után elvesztettem őt újra szemem elől. Később két hajdú reám tört s lovam kantárját megragadta, a min én igen megijedtem. Azt hittem, törökkel van dolgom. Midőn a hajdúk látták, hogy én német katona vagyok, nem bántottak, csak azt kívánták, hogy szálljak le a lóról.

Midőn ezt megtettem, egy magas hegyre vezettek le és fel. Midőn megvirradt, egy pasát láttam magam előtt feküdni.

Ennek megmondtam, hogy azt hiszem, miszerint a keresztény seregből 300 ember megmenekült.*¹⁾

Eytzing további följegyzéseiből kitűnik, hogy jobbról a piacon 70 mázsa puskaapor volt elásva, egy kanócczal, hogy a piac elfoglalásakor a puskaapor fölrobbanjon. Hogy a fölrobbantás sikerült, azt két fogoly bizonyítja. Röviddel a vár elfoglalása után ugyanis a janicsárok nagy serege járta be a várat rombolni és fosztogatni, de ezalatt a puskaapor fölrobbant és számosan életüket veszítették.²⁾

¹⁾ A pasa szintén fogoly volt, mint az Eytzing későbbi előadásából kitűnik.

²⁾ Ezek Eytzing zászlótartó följegyzései, ki három nappal Szinán pasa Vespérme érkezése előtt lőn Páparól Hardegg gróf által oda küldve, és nagy séggyenére sértetlenül tért ismét Győrbe vissza. Codex 8966. pag. 189.

Veszprém várában voltak Hofkirchen György András és annak zászlótartója Eytzing, a tapasztalatokban gazdag Samarjay Ferdinánd kapitány meg egy várnagy, továbbá 1200 hadviselt német katona.

A szökés nem sikerült, s nagy része a csapatnak lemészároltatott, csak 200 élő fogoly és 150 keresztény feje vitetett Szinán pasa elé; a foglyok közt voltak Hofkirchen¹⁾ és Samarjay is.²⁾ 40 német és 45 magyar katonának sikerült Pápára menekülni.

A törökök 2—4000 embert vesztek, s maga Szinán pasa is súlyosan megsebesült.³⁾

Szinán pasa Veszprém vára bevételét után még 48 órát vesztegelt ott, aztán a várat két bégnek adta át, meghagyva, hogy hozzák a hiányokat helyre, s tovább ment *Vár-Palota* felé.

Odaérve, fölszólította a vár magyar parancsnokát, *Ormándy Pétert*, hogy adja át a várat. De a felelet tagadó volt.

Erre Szinán pasa előhozatta az ágyúkat s egyszersmind közölte a parancsnokkal, hogy az ostromra Samarjay és Hofkirchen kapitányokat és a 200 keresztény foglyot fogja előre hajtani.

A török ágyúk működni kezdtek, s rövid tüzelés után a bástyák felső része romba dőlt, de az alsó szilárdul állott és az őrség még lakadatlan és sértetlen volt, midőn Ormándy alkudozni kezdett.

Ormándy attól félt, hogy a pasa ígéretét beváltja, ha rohamra kerül a dolog, s így inkább óhajtotta a sértetlen távozatást a maga és emberei számára.

Ezt az óhajt teljesíteni Szinán pasa eskü alatt ígérte.

Rohamra nem került a sor, de Szinán pasa azért esküjét nem váltotta be. Alig hogy bevonultak az oszmánok a várba, reá vetették magukat az őrségre és hat ember kivételével mindannyit lemészárolták. E megmenekültek voltak a várkapitány, annak helyettese és még négy hadnagy.

Palota, melyet 1566-ban 100,000 ember nem tudott bevenni, elfoglaltatott a gyöngeség, csüggedés és azon ijesztő gondolat miatt, hogy keresztény testvérek ellen kell majd harcolni.

A várat török csapatok szállták meg. Szinán pasa a janicsárok

¹⁾ Hofkirchen György András, Külmitz lovagja, később a császári udvari hadi tanács elnöke lett, de részt vett a cseh mozgalmakban, miért is kegyvesztett lön; halála előtt azonban mégis bocsánatot nyert.

²⁾ Ezen hősiességéről soká azon hamis hír keringett, hogy a törökök karóba húzták. Codex 8966 pag. 215.

³⁾ Codex 8966 pag. 213.

nyugalansága miatt néhány nap múlva eltávoztai Palota alól és Székesfehérvárra vonúlt.

Ormándy Péter kapitány, ki 1584 óta volt a vár parancsnoka, Palota indokolatlan és időelőtti feladása miatt, Győrbe érkezése után börtönbe vettetett. Hogy mi történt vele később, arról az okiratok felvilágosítást nem adnak.

G. G.

Végyáarak őrsége 1556-ban.

I. Léva.

Thury György kapitánysága alatt.

Maga a kapitány 18 lóval, Nagyváthy István 10 lóval, Dobossy Lőrincz 7 lóval, Sárosy Mihály, Farkas János, Dresneky György, Kolozsváry Jakab 6 lóval, Kaproneczay Péter, Chipke István 5 lóval, Lezza István, Szép Balázs 4 lóval, Léphátj Imre, Trombitás Balázs, Lengyel Mátyás, Hegedűs Lukács 3 lóval, Baronyay Miklós, Somoghi Mátyás, Nagy Imre, Rác Izstván, Kovách Gergely, Simonfy György, Rác Péter, Gazdagh Simon, Dwka Imre, Lüley István 2 lóval, Balogh Máté 1 lóval szolgált.

Összesen 113 lovas.

Jakosyht Tamás kapitánysága alatt.

A kapitány 8 lóval, Harmathy Márton 5, Nagy Lőrincz 4, Izdenczy István 5, Nagy Bertalan 3, Turkó István 3, Nagy János 5, Barbely Ferencz 2, Thajnay Lénárd 2, Borsy Mátyás 4 lóval szolgált.

Összesen 41 lovas.

Echy Egyed kapitánysága alatt.

A kapitány 7 lóval, Kálnay Gergely 5, Maróthy Bertalan 7, Pathassy Albert 5, Echy Imre 5, Thorma András 4, Nagy Orbán 3, Dobraviczky Kristóf 2, Nagy Balázs 2, Zalny Vincze és Nagy János 1—1 lóval szolgált.

Összesen 43 lovas.

Echy János kapitánysága alatt.

A kapitány 10 lóval, Kereszthury Balázs 7, Horváth János 5, Ferencz János 5, Dely Kálmán, Domaniky László, Nagy Benedek, Horváth Miklós 3 lóval, Nagy Gergely és Nagy Máté 2—2 lóval szolgált.

Összesen 43 lovas.

Zlawkovich István kapitánysága alatt.

A kapitány 8 lóval, Wágó Máté 6, Trombitás András 4, Nagy

Imre 2, Horvát Mátyás, Baky Zsigmond, Jayczay Lukács 2, Nagy Bálint 1 lóval szolgál. *Összesen 27 lovas.*

Volt ezenkívül Danch Ambrus és Nagy Benedek kapitányoknak egyenkint 14, a tiszttartónak pedig 10 lovasa. Volt tehát mindössze Léva várában 305 lovas vitéz.

Gyalogok száma.

Nagy Balázs tizedes, Chychy Ferencz tizedes, Sipos Márton, Mészáros Pál, Bohszlaviczky Pál, Némethy Menyhért, Sipos Tamás, Bodolkó György, Kereskinyi Ambrus, Némethy Mihály, Jakab deák, Barsy Mihály, Némethy Gergely, Tóásó Tamás, Kezy András, Eördög András, Zalonoky Gergely, Zablahoweczky Miklós, Zekrényárthó Gergely, Wyfalusy Márton, Ferencz Pál, Némethy Péter, Hangay Mihály, Kezy Ádám, Podlusányi Miklós, Uyfalusy Gergely, Kováchy Dénes, Nagy Vincze tizedes, Kys Mihály, Olchvay Albert, Erdély András, Némethy István, Horvát Markus, Lewky János és Gergely, Walkody Márton, Fassangh Bálint, Nagy Sebestyén tizedes, Koppány György, *Zechyeny Lőrincz*, Dersenney János, Kovács Damján, Pál deák, Pribék Matyás, Lakathjártó Gergely, Dersennyey Mihály, Lakatjártó István.

Összesen 50 lovas.

Ezek szerint Léva őrsége az 1556-ik év végén 305 főnyi lovas és 50 gyalog vitézből állott.

Léva város gyalog őrsége.

Buday Péter tizedes, Zekeres István, Kechkés Gergely, Komjáthy György, Chyery István, Olchvay István, Baychy Kelemen, Belády Máté, Nagy Balázs, Seres Mátyás tizedes, Punya Benedek, Léway Márton, Olchvay Gál, Kozmay Mihály, Paul Ferencz, Kövesdy Miklós, Zijártó Damján, Mezes Gáspár, Battyan Lajos, Nagy Vincze tizedes, Nagy Pál, Baronyay Lukács, Egeghy Miklós, Horváth György, Nagy Benedek, Kuchyár Gergely, Pázmán Antal, Nagy Balázs, Tóth Ferencz tizedes, Chych Péter, Fegyverneky László, Löky Pál, Kezy Mátyás, Boytos Ferencz, Iskornyay András, Zabó Máté, Bakay Benedek, Kovách György, Raác Miklós tizedes, Nemcheny Benedek, Zontay Péter, Chetényi György, Wicencz Ambrus, Bodány Mihály, Nagy Balázs, Mészáros Lőrincz, Olchvay Mátyás, Chetényi Benedek. *Összesen 48.*

Volt ezenkívül a városban 80 főnyi német gyalogság egy kapitány alatt, úgy hogy a gyalogőrség az újonnan toborzott 5 legényt s a német kapitány fiát is bele számítva, 185 emberből állott.

Az őrség fentartására Bars, Hont, Nógrád, Trencsény és Árva

vármegye adója rendeltetett, mely körülbelül 7—8 ezer forintra rúgott; ez azonban soha sem volt elegendő a katonák fizetésére és a vár építésére, úgy hogy a király 1555-ben is 1200 forintot készpénzben és ugyanennyit érő posztót rendelt a vitélő nép hátralékos hópénzének törlesztésére.

II. Korpona.

Krusyth János kapitánysága alatt.

Volt a kapitánynak 25 lovasa, Csuthy Gáspár 10 lóval, Chery Balázs 8, Borsy Barna 6, Thury Pál, Soós Bertalan, Benedek deák, Lipchey Orbán, Soos István 8, Horváth Jakab 7, Berczely Lőrincz 8, Palásthy Benedek, Barbel Máthé, Thrincsiny György 6, Guzyth László, Palásthy Péter, Kelechény János, Iffyu Tamás, Palásthy András, Némethy János, Balogh György, Chuty Ambrus 5, Palásthy Tamás 6, Kereszthury László 4, Németh János 4, Nagy Fábián 5, Nagy Barna 4, Kovács Bálint 5, Nagy Sebestyén 4, Páska János 3, Chyery Gáspár 4, Izdenczy István 3, Kereszthury Mátyás 3, Bory Márton 3, Raácz Mátyás 4, Thury Márton 3, Kopaz Pál 4, Verboky Ferencz 4, Horváth Márton 3, Ebeczky Imre 2, Bessenyei Antal 2, Domaniky Simon 3, Nagy Benedek 2, Patkós Istv. 2, Nagy Péter 2, Nagy Bálint 1, Orgonáz András 4, Nagy János 1, Sipeky István 2, Horváth Balás 6, Péchy János 4, Bahaya István 6, Borsoós Pál 2, Nagy Imre 8, Wárdai Miklós 6, Bálint deák 6, Nagy Tamás 2, Stephyth Péter 5, Chyery Ferencz 3, Barbaryth György 2 lóval szolgált.

Összesen 298 lovas.

Gyalogság.

Nagy Sebestyén kapitány a fiával, Nagy Benedek, Zmolyanowczyk, Máté deák, Bosnyák András, Baryathyth György tizedes, Tóth Miklós, Zenthannay Sebestyén, Prybék István, Balogh János tizedes, Thuróczy Márton, Zabó Gergely, Posgay András, Zabó István, Chyeh Péter, Horváth Tamás, Barboczay Balázs, Zabó Antal tizedes, Zechyey Benedek, Kys Mátyás, Zilághy Antal, Gyarmathy István, Jósa Demeter, Németh János, Thury Bálint, Horváth Péter, Barbel Pál, Oláh Miklós, Nagy Simon tizedes, Dobraviczky Antal, Thakácsy Miklós, Thapolcsiani János, Gyulóczy Miklós, Tóth Márk, Horváth János tizedes, Madaráz Péter, Dwdka, Nagy Miklós, Németh András, Klokochyth György, Kovách György.

Összesen 44 gyalog.

Borsoós Pál kapitánysága alatt.

A kapitány a fiával, Nagy Tamás tizedes, Zenthivany Miklós,

Somoghi Kelemen, Zabó Máté, Györke Damján, Drégely Bálint tizedes, Thömösváry Lőrincz, Zöch András, Némethy Antal, Nagy Pál, Balogh István, Prybék Pál, Somogy Benedek, Maczaly Albert, Kys Jakab, Zakách Pál, Zizárthó György, Zólyomy Lukács, Tereczky András, Rokonczoj Gergely.

Összesen 22 gyalog.

Volt ezenkívül Korponán *Pekhtly György* kapitány alatt 50 főnyi német és cseh gyalogság, úgy, hogy az őrség mindössze 298 lovas és 116 gyalog vitézből állott, melyből 50 főnyi gyalogcsapat a templomban helyeztetett el. Hátralékos zsoldjuk apasztására a király 1555-ben nyolcz ezer forintot utalványozott.

Bakabánya.

Őrsége Dolnyczky János kapitánysága alatt a templomban elhelyezett 53 főnyi gyalog katonából állott.

Szitnya.

A végvárak ügyében kirendelt országos bizottság azt tanácsolta, hogy a hely Selmezbányával kapcsoltsák össze vagy mint haszontalan, hányassák el. De a király másképp határozott és 1556-ban a korponai kapitány, *Krusyth*, 28 főnyi gyalog őrséget tartott benne.

(Az országos levéltárból.)

Közli ys.

Kálnoki Sámuel tudósításai Karaffa rendeleteiről s a német seregekről Teleki Mihályhoz Máramaros-Szigetről 1687. I. Méltóságos Ur, nekem jó uram! Szükségesképen kellett, Uram, kgdet tudósitanom. Tegnap generál uram (Veterani Szigetről) csak maga regementivel maradt hátra, kikkel itt megyen Felső-Bánya felé által. Immár nekem minden dispositiom megváltozék, mert úgy számláltam a napokat, hogyha 8-a megindult volna a generál, én előre által mentem volna Kővár felé s mégis megelőzhettem volna Bányán; de míg el nem megyen, megindulnom nem lehet, mégis van valami tartalékjok a hadaknak, hogy itt értenek. Ha megint utána járok, a Nsgtok s Kgltek resolutioját későn veszem. De Ispán uramék s más becsületes rendek kirisire meg kellett maradnom. Tegnap, hogy a hadakat elkiséré, visszatérvén szállásomra, a generál bejöve, Karaffa végső parancsolatját in specie mutatá s olvasá, kiben írja, hogy már az erdélyi követeket vissza bocsátotta. Ha azért háromezer ökröt nem adunk, in quorumque modo csak vegye meg rajtunk. Insuper valami a summában restál, csak exigálja. Követ uramék ő kglmek Kállóból 5-a irt leveleket is maga generál uram praesentálá. Látom ő kglmek is

olyanformán irtanak. Őségesen megérthette Ngtok s Kglmetek, mely szorososan van dolgunk. Eddig szép szókkal s ratiókkal tartóztattam, de már exacerbalódott Karaffának ennyi parancsolatira. Én bizony attól filek, Bányán csak egy hétig sem subtistál, hanem becsap. Ha a szegénységet házánál találja is, veszedelem; ha elmegyén is, éhel hal meg mind maga s marhája. Ha Ngtok s Kgltek valami summát küldött, azzal talám áprilisnak fogyta feléig várakozik, míg a többi eljön. De ha semmi nem leszen Bányán készen, én oka nem vagyok; még Okolicsányi uramtól megizentem, egy néhány uttal (talám importune is) megírtam; hűségem s kötelességem szerint tartoztam véle. Most is úgy látom, Bécsben a jámbor császár akármit igérjen, Karaffa csak úgy fogadja, mint akarja. Gyürki Pál uram is sokszor hallotta szájából: vagyon annyi tekinteti az udvarban, hogyha külömben cselekszik is, megmentheti magát.

A 800 ökörnek s húszezer forintnak Donáth János uram által tett ígéretit is megírta ide Karaffa, de többet kíván. Generális uram felette kér, írjam meg kivált az ökröknek dolgát, bár csak két ezerre tölthetnők, úgy látom, húsz-húsz tallérban párját az ökröknek csak közönségeseknek is elvennék. Ha a szegénységre felvetett adóban marhát adhatnának, jutalmasabban esnék. Szim commissarius Bányán van, ő rája van a dolog bízva. Mindezekről a követ atyafiak bővebb relatiót tehetnek.

A Bányára által küldött Zállogoknak praetendálása felől tegnap este jöven tudósítása a generálnak, mentest felszabadította az arestáltatott papokat és nemességet. Ez éjjel nagy hó esvén, nagy akadályt csinált mind az elment hadaknak és ezeknek is. Nem hiszem, hogy keddenél elébb bemeheessenek Bányára.

Az itt való expensáknak computusát elküldtem uram kgldek, ez usque ad 4. april lett. Azután mennyire ment s megyén, meddig a határból kimennek? Mennyi vonó marhát vittek el szekerek eleiben? azoknak árát s az expensákat mind acceptálja Bányán in defalcationem summæ mind jó volna computálni. Lápos vidékén is, a mi most elkölt s két követ uraimék írások szerint, annak is jó lenne acceptáltatni. Ngtok s kglmetek, ha oly atyafiát küldené Bányára, a ki azokra gondot viselne, igen jó lenne. Interim, ha mi most hátra marad a summában, csak a 2000 ökör s a restantia ígéretben lenne s a megígért 20,000 frtot megadnók, talám subsistálna. De mindezekkel igen sietve kellene bánni, az időt meg kellene nyerni, mert bizony periculum in mora. Én félek, e levelemre míg válaszom jön is, nem várakoznak. Isten s emberek látják, szívesen fáradoztam s eléggé írtam. Vezérelje a jó Isten min-

den jóra Nsgtokat s kglmeteket, kívánom s maradó kglmeteknek köteles szolgája Kálnoki Sámuel mpr.

Sziget, die 12. april, 1687.

Kívül czím: Méltóságos Urnak, Tekintetes Nemzetes Széki Teleki Mihály uramnak (cum plenis titulis) nekem jóakaró uramnak ő kglmének adassék Cito Citissime.

Eredetije a Teleki levéltárban 1063. sz. a. u. r.

II. Kálnokinak egy második hasontartalmú levele Telekihez 1687. Szigetről. Méltóságos Úr, nekem bizodalmas jó uram! A Huszti posta által 20-án küldött Kglđ levelét, 25-én alázatosan vettem. Kglđ parancsolatja szerint Szegedi uram Ispán urammal együtt elküldötték. Előbb azért nem lehet, hogy ő Kglme a felső járásra felment vala sok bajoskodások igazítására, s meddig érkezék, addig nem lehet.

Minapi Kglđ parancsolatja szerint Uram a Mltgos deputationak is irtam Oklicsányi uram által Kglđnek addig való dolgokról bőven tudósítván. — Azután ismét sub dato 19 praesentis költ ordinantiája jött Karaffának, miért nem jár el dolgában s miért aluszik. Szememmel láttam a levelet. Veteráni uram replicált, nem eléggé eljárt-e, holott beküldte hadainak némely részét és egy viceispánt is Bányára vitetett zálogul, és hogy ad 12 april oda megyen, megírta. Kassáról tegnapelőtt érkezék Gyürki Pál¹⁾ uram Karaffa parancsolatját hozván el generálnak s izenvén a nemes vármegyének 500 szablyáknak adása felől pénziért. De nem hogy annyit, sőt kétszázat is nem könnyen kaphat. Parancsolatja olyan van, hogy ha adni nem akarják a szablyákat, erővel is elvegyék s adják meg árrát. Azt mondja, hogy a Szathmárt levő számtalan élést akarják Tisza-Pércsről leszállítani Szolnokig s onnan Egerhez, mert minden bizonynyal ad 10 april Karaffa uram obsideálja. Én látván, hogy a mi Kglis asszonyunknak ő nsgának igen nagy kára következik, hogy ha üressen vennék el a szablyákat, addig discouráltam vélle, hogy ő Nsgának tizenkétezer kősavát elveszi. Jelen levén Kamara Ispán uram, megalkudtattam vele százat flor. 33 computálván. Itt helyben az árát mind megadja száz szablyákkal együtt, egy hónap alatt csak indíthassák meg. Gyürki uram azt mondja: Karaffa uram hozta elé neki (mivel úgy hallom igen confidens embere) Bécsből a bellicumtól olyan ordinantiáját mutatta, hogy Erdélytel tett contractusát effectuáltassa. Tudja jól, hogy Gyulai uram míg Erdélyt biztatja s felülteti, de bizony megbánjuk, mert abban a summában valamit ígértek Nemes János uramék, semmit

¹⁾ Széljegyzés: Sub dato 28. máji 1687 így ír Kálnoki uram Gyürki Pál uram expeditiojáról.

le nem hágy, elveszen ökröket, gabonát sat. Székes-Fehérvárat is, más erő azon napokban szállja meg, mikor Karaffa Egret. Ezeknek a hadaknak operációjok mely felé leszen. még ki nem tanulhatám. Úgy discouráruak, hogy ha Egret megvehetnék, Gyulát, Jenőt, Lippát czélozzák s Temesvárat obsideálják, Váradot hátra hagyván. Munkácsnak is alatta maradnak hadak, inkább hiszem ezeket fordítják oda. — Tegnap generál uram küldötte volt be hozzám az Auditorát, izenvén, hogy egy nemes embert exequáltatván Karaffa, mondta és vallotta, hogy Huszton Kende Zsigmond uram kezénél vannak Sulyok János javai, Ispán uramnál s Darvai Gábornál kuruczok lovai, azokat kézbe kéri. Izente, hogy kuruczok lesznek itt Máramarosban, kiknek neveket írásban adja, büntetéseket a mi Kgl s urunkra Ó Nsgára bízza, mivel erdélyi birodalom ez, nincsen hatalmában egyéb a quartélynál.

Oklicsányi uram megmondhatta, uram, az itt való dolgok folyásit, úgy már Szegedi uram is. Én uram attól igen félek, ha Karaffa uram nem contentus a Donáth uram által való oblációkkal, bizony mind elromlunk. Tudom én s értem a Kgl leveléből is, mely nagy adót fizet a szegény haza, de uram inter duo extrema mégis jobb, hogy apronként adjunk, hogy sem mint elkövesse ez a kevély s kemény nemzet dühöségét rajtunk s mégis adósságot praetendáljon. Hiszem uram én úgy tudom a Besztercei administratio meghaladta a százezer tallért. A portai adónk penig folyó pénzül készen vala, hogy eljövénk. Jó volna azért ilyen utolsó periculumban hamarjában küldeni, ha csak 40,000 frtot is ad 12-m Bányára, hiszem csak assecuratio jőjjön, a többiről várakozik ad ultimum ápril. Én uram, hogy ilyen directe írtam, arról követem, mint uramot. De addig bízunk a bécsi favorhoz, hogy meddig Donáth uram Bécset megjárja, ezek a Maroson túl sétálnak. Én conscientiose írom, úgy vettem eszembe ez a generál (Veterani) igaz jóakarónk volt. Mert ha eddig a Karaffa négy ordinantiait effectuálta volna, mi volna most országunkban? Az ajándék is használt s remél többet is, sőt Kgl-től is egy paripát várna. Arról is tett emlékezetet, hogyha Kóvárból valami jó kövér szalonnákkal kedveskednék uram Kgl, igen kedvesen venné, mert a táborra kívántatnak. Én már a Mlgs deputatioval együtt várom válaszát Bányán, s maradok Kglnek alázasos köteles szolgálja Kálnoki Sámuel mpr. Sziget 28. maj. 1687.

Külczim: Méltóságos urnak, Tekintetes Nemzetes Széki Teleki Mihály uramnak sat.

Eredetije a Teleki-levéltárban 1062. sz. ú. r.

K. J.

*Mágócsy Gáspár levele Ujhelyi György özvegyéhez Berhány Aga török rab dolgában.*¹⁾ Köszönetem és magam ajánlása után, jó asszonyom valaki monta kgdnek, hogy Berhány Aga megváltozott, de nem igazat mondott, most is Regéczben vagyon rabságban, mióta nálam vagyon én azóta még csak az én jó boraimnak az árokat, kiket érte attam vala, és anélkül ezer tallért, azt sem vehettem meg rajta, nem hogy többet vettem volna. Az én beszédem igaz, ha penig kételkednél benne jó asszonyom, hogy Regéczbe nem volna, menj fel Regéczbe, Mágócsy András jól ismeri ezen deákom írását, mutasd meg neki mingyarást szembe juttatunk vele, beszélj vele, veresd erősen, hogy eddig is meg nem hozta.

Isten tarcsa meg Kgdet. Datum ex Arce Munkach 9. novembris
Anno 1579. Caspar Magoczy Comes mpr.

Kívül: *Ez levél adassék az néhai Ujhelyi Györgynének, nekem jó asszonyomnak kezébe* (az Ujhelyi cs. levéltárából közli ys.)

*Katona-állítás Felső-Fehérmegyében 1745.*²⁾ I. Nemes Fehérvármegyében Fogaras földén possideáló Mltgs gróf Teleki Sándor urnak találtattak jobbágysai nro 36. Gróf Teleki Jánosnének jobbágysai nro 11. Item Szkóréi Maté uramnak 3 in Summa faciunt jobbágysai 50. És így a ns. szék dispositioja szerint gr. Teleki Sándor úr ő excellentiája nagyobb possessor lévén, procurálja az egy katonának kiállítását, a minthogy tudósították is ő excellentiáját, de eddig abban semmi sem tölt. Most pedig új parancsolatom lévén, hogy a katonának köntösét nem sárga sinorral, hanem veressel készítsék, úgy a lodingot, tarsolyt, mind veres czifrázattal legyen. A katona pedig ép ember és ifjú legyen. Azonban ezen regimenthez, minthogy reguláris leszen, kívántatnak dobok, sátorok, üstök, zászlók, trombitások, szekerek; kovácsok, borbélyok etc. arra disponált a t. n. szék minden katonára 40—40 rhénes forintot. Ezen pénznek pedig meg kell lenni és ad 1-um martii administráltatni, ebben ingredial a 40 frton kívül 3 hónapi intertentioja is a katonának, ha az meg nem leszen ad 1-um martii, nagy executio leszen érette; a parancsolat szerént én kiadtam czédulában. Opra Kercsesora 20. jan. 1745. Szeresztrinyi Sorbán, v. szolgabíró.

¹⁾ Mágócsynak 1575 június 13-án kelt Ujhelyi Györgyhez írott levelét l. a *Hadtört. Közlemények* 1894. évi V. füzetében.

²⁾ 1744. Az általános insurrectio helyett a szebeni hongyülés nov. 12. 1000 lovas kiállítását határozta, melyből a megyék 840, a székelyek 112, a szászok 48-at állítsanak ki. (Kövári VI. k. 113—114. ll.)

II. Ugyanezen ügyben ír Solymosi Áron jegyző Szeresztrényi Sorbán szolgabírónak és Felső Visti Istvánnak.

«Igaz dolog, hogy a mostani új katonák felállításában a köntösök iránt vétetett fel másféle modalitás, de mivel ennek a regimentnek más regimenttől meg kell különböztetnie, mostan parancsol a Mlsgs r. gubernium, hogy pro conformitate, legyenek a köntösök kékek, nem sárga, hanem veres készülettel, veres sinórral, veres övvel, veressel cifrázott lodinggal és tarsolylyal. két rend sárga pikkelyű rézgombbal. Azért Kgltek publicálja igen sietve, hogyha ki másképen készítette azt, vegye le és conformálja ehhez. Oly sietve készítsék pedig katonájokat, hogy okvetetlen ad 1-um martii készen legyenek a megírt modalitású köntösökkel, lodingokkal, tarsolyokkal, fegyverekkel, mivel ha másképpen készítik, nem acceptáltatnak, és bizony nagy romlására leszen a possessoroknak, ha csak legkisebbikben is defectus leszen; mindjárt publicálja Kgltek. E felett sátorok, üstök, szekerek, dobok, zászlók s több affélék kívántatnak. Hanem költséget annyit vessenek, hogy fogyasztás benne ne legyen és hozzák be sietve az úr Főkapitány úr kezébe, és Ő Nsga disponálja a hová kívántatik. Bizony gyalázatos executio megyen ki, ha ezek ad terminum prænótatum készen nem leszenek. Azért minden dolog hátrább maradván, a katona ép emberből, jó paripákkal s minden készületekkel készen legyen, ha nem, a vége veszedelmes leszen, mivel a Felső királyi asszony (Mária Terézia) igen keményen parancsol, hogy ha addig is és így meg nem leszen, a possessorok gyalázzattal és nagy kárral leszenek, mert magoknak is fel kell ülni. Fogaras, 14. februarii, 1745.

Nomina possessorum (birtokosok nevei)	Subditi (alattvalók)	Milites consti-tuent (Katonákat állítanak)
Mlts gr. Teleki Sándor úr ő excellentiája	36	2
Gr. Teleki Ádám úr	33	
« Teleki János úr	11	
« Teleki Sámuel úr	12	
Teleki familia Draguson	1	
Szkorei József uram	4	
Szkorei Bóér Máthé	3	1
Gr. Teleki Mihály uram	11	
Tek. Horváth András uram	36	
Mosok Sándor uram	2	
Sinkai István uram	2	

Extra datum ex Sede Superiori Fogaras per Aaronem Solymosi notorium.

A mint præmittáltuk a regimenthez kívántatnak sátorok, üstök, szekerek, dobok, zászlók, trombitások, szíjgyártók, lakatosok, kovácsok. Item szíjgyártókhoz, lakatosokhoz való eszközök. A ns Szék még nem tudja mik eshetnének ezekre, hanem az úr, Főkapitány úr Szebenben lévén, conferál Ő Nsga a vármegyék és Székek tiszteivel, a Mltgs regium guberniummal is, s akkor specificice kiadatik, mennyi essék azokból egy-egy katonára. Mindazáltal serio parancsoltatik, hogy pro hic et nunc egy-egy katonára gyűjtsenek annak három hónapi intertentiójával együtt 40—40 rhénes forintot. E meg legyen, mivel úgy parancsoltatik.

Idem qui Supra
Solymosi Áron notarius.

E tárgyban ír Szkorei József Teleki Sándornak.

Mltgs imperiális gróf úr, nekem kegyes jó uram s mltgs pátronusom!

Alázatosan kelleték excellentiádnak jelentenem, hogy tegnapelőtt az úr, fogarasi Főkapitány Báró Szentkereszti András úr Ő Nsga Szebenből kijövé, én hozzám ide Szkoréra betért és én tőlem kérdezett Ő Nsga, hogy van a dolog, hogy excellentiád birái nem készítették a katonát Mltgs Teleki Jánosnéval együtt, holott minémű sietséggel már csak fel kell állítani ezen mostani új regimentet és mindenfelé s majd mindenütt készen vannak a katonák. Mely kemény parancsolatot nekem is mutatván Ő Nsga s látván, hogy bizony nem tréfa, mindjárt által mentem Kercsesorára Mltgs gr. Teleki Jánosné asszonyomhoz Ő Nsgához, tudván, hogy Ő Nsgának van egy jobbágy oláh legénye, kit is Ő Nsga ezen szükségre két hónaptól fogva Kercsesorán præbendával interteneált, a mely iránt is még a minap úgy végeztem volt Ő Nsgával, hogy usque ad ulteriorem dispositionem vévén excellentiád parancsolatját, másnak ne ígérje, és ugyanakkor úgy végeztünk s úgy esett, hogy excellentiád 36 jobbágyról s Ő Nsgának 11-ről s nekem is 4 hitvány jobbágyimról azokért in summa esnék egy katona; a többi Mltgs gróf urakról úgy referáltatik, hogy a katonájokat elkészítették, csak éppen excellentiád részéről méltóztassék parancsolni, Mltgs Teleki Jánosné asszonyom Ő Nsga is várja excellentiád parancsolatját, és azt mondja, hogy a mi Ő Nsgára fog esni, minden képpen fogyatkozás nem lészen, csakhogy mindaddig semmihez sem foghatunk, a míg excellentiád parancsolatját nem vesszük. Mennyire megyen pedig egy katonának felállítása, még a minap — úgy tudom, hogy in paribus Mltgs gr. Teleki Mihály úr Ő Nsga excellentiádnak accludáta s elküldötte volt, azon kívül még a proces susbeli szolgabíró érkezvén még a mult héten egy cursussal, melyet le-

pariálván excellentiádnak látni alázatosan accludlátam s még ezen kívül már minden órán ismét más keményebb új cursust várunk. Azért alázatosan instálunk excellentiádnak, méltóztassék parancsolni, hogy mitevők legyünk, nehogy Fogarashól avagy csak azért is executorokat küldjenek a jószágra.

Excellentiád

alázatos szolgája

Szkorei József.

Szkoré, 5-a Martii 1745.

Az I--II. szám alatti másolatban, a III. eredetiben a Teleki-levéltárban 3587. új rendezés.

Közli : *Koncz József.*

Lovastámadás visszaverése magyar csapatok által az asperni csatában. Az asperni csata második napján a francia vértések számos osztálya több oszlopba alakulva az Esslingen mellett álló második és negyedik hadtest térközére rohamot akart intézni. *Mecsery*, ki a 28. gyalogezred parancsnoka volt, sürgős parancsot vett, a térköz kitöltésére. Három zászlóaljba alakulva, a vitéz ezredes nyugalommal és elszántsággal várta be az ellenséges vértések támadását. Négy ezred indult a támadásra; a pánczélos vitézek sűrű tömege, mely mindent eltiprással fenyegetett, már mintegy 40 lépésnyi távolságra jutott, midőn a tömeg ünnepélyes csendje és nyugalma által meglepve, hirtelen megállt. Nehány ellenséges tiszt abban a véleményben, hogy a derék ezred meg akarja magát adni, előre lovagolt s az ezredet fegyvereinek letevésére szólította föl. De ekkor a tömegből néhány időelőtti lövés által kísérve, tompa moraj és fölkiáltások: «Vigyétek magatoknak» hallatszottak, míg egy tizedes, *Kohut*, a sorból előre ugorva, az ellenséges tisztek egyikét leszúrta. Ekkor az ellenséges parancsnok a rohamot elrendelte, de a lovasok első mozdulatánál *Mecsery* «tüzet» vezényelt; a golyók szakadatlan zápora olyan pusztítást vitt végbe az ellenség soraiban, hogy egész osztályok, D'Espagne tábornok parancsnokkal együtt, lövettek halomra, míg a többiek futásban kényszerültek menekülést keresni.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM
REPERTORIUMA.

HUSZONÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

II. LAJOS KORA. 1516—1526.

Kézi könyvek és általános jellegű segéd munkák. Szalay László. III. 536. Horváth Mihály. III. 222. Fessler. III. 311. Kerékgyártó. II. 195. Szalay József. II. könyv. 160. 1. Sayous. II. 26. Kronos. II. 650. Huber Alfonz. III. kötet (a végén). Meynert, 112. 1. Gallitzin. II, 2, 776. — Palucky, Gesch. Böhmens. IV. 3. Caro, Gesch. Polens. V. 2. (1888). Bachmann, Deutsche Reichsgeschichte unter Friedrich III. und Max I. (3-dik kötet, készül.) Óváry Lipót, Magyarország a mohácsi vész előtt. 1884. és Honi állapotaink a mohácsi vész előtt. (Századok 1885. 5. és 6. füzet). Fraknói Vilmos, Magyarország a mohácsi vész előtt. 1884. (Németre fordította Schwicker I. H.). Neustadt, Ungarns Verfall. (Ung. Revue 1884—85). A régebbi munkák közül Jászai Pál műve említendő: A magyar nemzet napjai stb. I. 1846. Korrajz: Sacher Masoch, Ungarns Unterang und Maria von Oesterreich. Nach ungedruckten Urkunden. (Lipce, 1862).

A *kütfők* közül nevezendők: Tubero Lajos, Commentarii sui temporis. 1492—1522. (Kiadta Schwandtner II. 324—335), Szerémi György, Magyarország romlásának története, 1485—1543-ig. Kiadta Wenzel Gusztáv. Akadémia. 1857. Magyarra fordította Mogyoróssy János (Gyulán. 1882). V. ö. Zsilánszky Mihály: Szerémi György. (Havi Szemle 1878). Dudás Gyula, Szerémi Gy. (Századok 1886). U. az, Sz. Gy. emlékirata (1886). és: Szerb volt-e Szerémi? (Századok 1887. 462. 1.). Szádeczky L. Szerémi Gy. élete és emlékirata (Budap. Akadémia 1892.) és: Szerémi kiadásának hiányai. (Budap. Akad. 1892). Vajon a Szerémi függelékében megjelent «Epistola flebilis» szintén Szerémi tollából származik, kétes. Erdélyi szerint II. Lajos udvari papja írta, Tatai Miklós; Szádeczky L. szerint maga Szerémi. (V. ö. cikkeiket a Századok 1893, és 1894. évfolyamában.) Acsády Ignác, Verancsics és Szerémi. (Irod. tört. Közl. 1894).

- Marino Sanuto*, Diarii. 1493—1533. Hazánkra vonatkozó részeit közölte *Wenzel Gusztáv*. Történeti Tár. Régi folyam. (14., 24. és 25. kötet.) V. ö. Wenzel értekezéseit az Új Magyar Múzeumban 1856. 8. füzet s a Századokban (1871. évf.) megjelent értekezést, szintúgy Thomas értekezését a Sybelféle Histor. Zeitschriftben. 1878. 38. köt. 382. lap.
- Firnhaber*, Beiträge zu der Geschichte Ungarns unter der Regierung Wladislaus II. und Ludwigs II. (Archiv für österr. Geschichte III. 1849). U. az, Relationen der venezianischen Gesandten (Bon, Orio, Massaro és Guidoto). Kiadta azokat Firnhaber a Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte cz. gyűjteményben (1849). Campeggio és Burgio báró pápai követek jelentéseit kiadta Theiner (Monumenta Hungariæ II. 676. s köv.) és újabban még teljesebben a magyar főpapság az általa közreboicsátott Monumenta Vaticana-ban (I. kötet 1884). V. ö. Burgio, nonce de Clement VII en Hongrie 1520—26. (Revue internationale IV. (1884. 4. füzet.)
- Cuspinianus*, Diarium. 1502—1527. (Kiadta Karajan. Fontes rerum Austriacarum. I. 1.) és: De cæsaribus atque imperatoribus Romanis cz. munkája. V. ö. Firnhaber említett Beiträge cz. oklevélgyűjteményét. *Herberstein Zsigmond*, császári követ önéletírása. Kiadta Kovachich (Budán 1805 és újabban Karajan, Fontes rer Austriacar. I, 1. 67. l.).
- Thurmschwamb* (a Fugger-czég ügynökének) naplója (Diarium). Kiadta Engel. Gesch. des Ungar. Reichs. I. 190—209. V. ö. Monumenta Ungrica cz. gyűjteményét (199. l.). E két utóbbi kútfőről l. különben Neustadtnak említett dolgozatát. — Fraknoi Vilmos, II. Lajosnak számadási könyve. (Történeti Tár XII.) *Verbóczi* német követségi jelentése, a rendektől kieszközlendő hadi segély ügyében. Kiadta *Wenzel G.* az Új Magyar Múzeumban 1851. X. füzet; *Balbi Jeromos* követségi jelentése ugyanebben az ügyben. Kiadta Engel Schedius-féle Zeitschrift aus und über Ungarn. III. 287. és Engelnek Geschichte von Ungarn cz. művében III. 213.). — Császár Mihály rövid diariuma. (Megvan Horvát Istvánnak Verbóczi-jében és Praynál). A szepesi krónikák közül Sperfogel, a löcsei városfró krónikája 1516—36. (megvan Engel-nél) és a löcsei krónika, melyet Wagner adott ki (Annal. Scepusii, II. rész). — A későbbi frók közül továbbá: Brutus, Verancsics, Borsos és Istvánffi.
- Oklevélgyűjtemények*. A régiebbek közül: Pray (Epistolæ Proc. Hungar.), Buchholz, Lichnowsky, Cumel, Dogiel; továbbá Gévay gyűjteménye: Urkunden und Aktenstücke von Ungarn im letzten Drittel des Jahres 1526. (Bécs 1845) és: Urkunden und Aktenstücke

zur Geschichte der Beziehungen zwischen Oesterreich und der Pforte. (1841. I. kötet); a Magyar Történeti Emlékek V. kötete, a hol az ideszóló, angol és franczia udvarokkal való levelezés található; *Chmel József*, Actenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens in den J. 1526—27. (Bécs, 1846); továbbá a Monumenta Spectantia Historiam Slavorum meridionalium XI. kötete, melynek alcíme: Acta historiam confinii militaris Croatici illustrantia. Pars. I. 1479—1610. (Zágráb, 1884.); a lengyel gyűjtemény: *Acta Tomiciana*, kül. a II. kötet; a *Codex diplomaticum comitum Károlyi*, a III. kötet 1490—1600. (1885.) és az *Arras Pál* által közzétett Regesten zur Geschichte König Ludwigs des II. von Böhmen und Ungarn. (A bautzeni gymnasium programmjában, 1893.). V. ö. (Századok 1894. 359. l. V. ö. *Ováry Lipót*, Jelentés olaszországi kutatásaimról. 1524—1620. (Századok 1884. 504.).

Értekezések és monográfiák. *Fraknoi Vilmos*, II. Lajos és udvara. (Budapesti Szemle 1876. és Olcsó könyvtár 46. sz.)

Ugyanaz, A pápai követek a magyar udvarnál a mohácsi vész előtt. (Akadémiai értekezés. 1884.)

U. az, Verbőczy és Bakócz Tamásról írt dolgozatai. (L. Hadtört. Közlemények 1895. 152. lap.)

U. az, Tomori Pál élete. (Századok 1881. és külön lenyomatban) és: *U. az*, Tomori P. kiadatlan levelei. (Történeti Tár 1882.).

Kápolnai P. I., II. Lajos arczképe. (Századok 1869. 201. l.).

Török A., Báthory István és II. Lajos hiteles arczképe a berlini múzeumban. (Budapest, Lampel. 1884.)

Korda Dezső, II. Lajos pánczélya a bécsi arzenálban. (Ludovika akad. közlönye XII. 1885. 338. l.).

U. az, II. Lajos király hiteles fegyverzete a bécsi arzenálban. (U. ott 1886. májusi füzet.)

Tallóczy Lajos, Bakits Pál (Akad. értekezés 1886.) és Csömöri Zay Ferencz. (Történeti életrajzok 1885.)

Brandenburgi Györgyről szólnak: *Schulinus*, Leben und Gesch. des Markgrafen Georg. (Frankfurt, 1729.) *Cuers*, De Georgii Marchionis Brandenburgici in aula Wladislai et Ludovici II. regum vita et consiliis politicis. (Berlini dissertatio. 1867.)

Fraknoi Vilmos: György, brandenburgi határgróf. (Budapesti Szemle 1883. és Századok 1884.)

Neustadt Gy., Markgraf Georg von Brandenburg am ungar. Hof. (Ung. Revue 1884. és külön lenyomatban).

U. az, Aus der Mappe eines Hohenzollers am ung. Hof. (Boroszló, 1893.)

- U. az*, Ungarisches in deutschen Archiven. (Ungar. Revue IV. 1884. 695—701. Az értekezés tárgya a György által Magyarországból a Kulmbach melletti Plassenburgba vitetett oklevelek.) Márki S. dolgozata a baýreuthi és müncheni levéltárról és Századok 1887. 193. lap.
- A *Fuggerek*-ről l. *Wenzel Gusztáv* munkáját a magyar bányászat kritikai történetéről (1880.) és a Fuggerekről írt akadémiai értekezését (1883. és 1884.). *U. az*, Okmánytár a Fuggerek magyarországi nagykereskedésének történetéhez. (Történeti Tár 1882. és 1883. évfolyam). *Péchy Antal*, A selmeczi bányavállalatok története. (I. 1884.) és: Alsó-Magyarország bányamívelésének története. (I. 1884.) V. ö. (Histor. Polit. Blätter. 98. kötet (1886, 471. lap).
- A *Kalandos társulat*-ról l. *Szilágyi Sándor* dolgozatát, A kalandosok történetéhez. (Századok 1876. 87. l.), *Fraknoi Vilmos* hasonló értekezését (u. ott 1876. 343. lap). *Majláth Béláét*: A kalandosokról, (Akadémiai értekezés. 1877.), a Századokban (1885). és az Egyetértésben (1884. január 4-iki szám) közölt cikkét. A Kaland társulatokról (Függetlenség 1885. ápril 12.).
- Karácsovai János*, Katonai becsületbiróság 1515—1516. (Hadtörténelmi Közlemények IV. 1891. 482. lap.)
- Gróf Lázár Miklós*, Adatok a Perkó alatti várról és kastélyról Kézdi-Szent-Léleken. 1517. (Századok 1870. 211. l.)
- Fabritius Károly*, Vázlatok a rozsnyói régi városi könyvből 1520. (Századok 1877. 397. és 528. l.).
- Török hadjáratok*. Hammer-Purgstall. III. kötet; Zinkeisen III. és a többi nagyobb elbeszélő munka.
- Pettkó Béla*, Belgrád és Sabács bukásának történetéhez. (Történ. Tár X. 1887. 56—58. l.).
- Sopron Ignaz*, Monographie von Semlin und Umgebung (3. kötet 1890. Zimony).
- Kiss Lajos*, Nándorfehérvár bukása 1521. (Hadtörtén. Közlem. II. 1889. 389. és 546. l.), a ki azt is kimutatta, hogy nem Mór Mihályt és Both Jánost, hanem Morgay Jánost illeti az árulás vádja. Az ostromról l. egyéb bíránt a kútfők közül: Zay Ferencz, Lándorfehérvár elveszéséről. (Magyar Történeti Emlékek. II. oszt. III. kötet) és Verancsics, Az Nándorfehérvár elveszésének okai. (U. o. III.).
- Popescu M.*, Die Stellung des Papstthums und des christlichen Abendlandes gegenüber der Türkengefahr von 1523 bis zur Schlacht von Mohács 1526. (Lipese 1889.)
- Újabban a lemneki templomban akadtak az 1493—1526. hadi esemé-

- nyekről szóló feljegyzésekre. L. Téglás István értekezését az Arch. Ertesítőben XIII. 1893. 446. l.).
- Kovács I.*, Jaicza felmentése Frangepán Kristóf által 1524. (Hadtörtén. Közlem. V. 1892. 114. lap.)
- A székely zsoldos hadról (1522) l. *Teutsch* értekezését: Züge aus dem sächsischen Leben. (Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde. Új folyam. I. 1853. 151. lap.)
- Az 1516—21. horvát és dalmát hadi eseményekről, Jaicza és Szendrő ostromáról, Nándorfehérvár bukásáról és az 1524—26-ki boszniai és határszéli harczokról a *Streffleur-féle Oesterr. Militairzeitschrift* 1830-iki évfolyama több értekezést tartalmaz folytatólag.
- Hammer-Purgstall*, Die Eroberung Belgrads. (Hormayr, Oesterr. Archiv 1831.). Ugyanő egykorú dalt közlött Lajos király és török hadjárataráról. (Hormayr, Archiv, XII. 1821.)
- A mohácsi csata. A török kútforrásokat összegyűjtötték: Repiczki* A mohácsi ütközet, (Magyar Történ. Tár. Régi foly. I. 1855. 125. lap). *Vámbery Ármin*, A mohácsi ütközet. (Új Magyar Múzeum 1860. I. 31. és II. 418. 1.) és újabban *Thury József*, Török történetírók (I. 1893.). A legbővebb jelentést, mely Kemalpasadetől származik, *Pavet de Courteille* francziára fordította le («Kehmal Paschah-Zadeh. Histoire de la campagne de Mohacz». Paris, 1859.).
- A legfontosabb magyar kútfő *Brodarics* kancellár és püspök tollából származik: *Descriptio cladis Mohacsianæ*. Megmentette Zsámboki. Megjelent Bonfininak 1606. (hanau), szintúgy 1688. (strassburgi) kiadásának függelékében. V. ö. *Brodarics életrajzát Székely S.*-tól. (Történeti Tár. Új folyam. 1888.)
- Nagy Mihály közhajdú* emlékiratát Pecsevi Ibrahim török történetíró vette föl művébe és ebből fordította azt *Hammer* németre. (Hormayr, Archiv für Gesch. VIII. 1827.)
- Az egykorú német röpiratok és Zeytungok jegyzékét összegyűjtötte *Kertbeny*, Ungarn betreffende deutsche Erstlingsdrucke. (1880. a 32—59. old.). V. ö. *Fraknói Vilmos* értekezését: Egykorú ujságlapok a mohácsi csatáról. (Századok 1876. Függelék 9. l.)
- Gömöry Gusztáv*, Egykorú levél a mohácsi csatáról. (Hadtört. Közlemények II. 1889. 503. l.)
- A régibb apróbb értekezéseket* l. Szinnyi Repertoriumában (a 42. lapon). Továbbá:
- Bärnkopf Ignác*, De Dominio nobilium Hungariæ, deque cladis ad Mohácsium causa. (Pozsony, 1790.)
- B. *Kemény Zsigmond* értekezése, «A mohácsi veszedelem okairól». (Hasz-

nos Mulatságok. 1839.) és az Új Magyar Múzeumban (I. 1885, 21. l.) megjelent dolgozata.

A Hormayrnak Archiv für Geschichte 1814. és 1827-iki évfolyamában megjelent értekezés, szintúgy a Zeitschrift des böhmischen Museums (III. 92. .) megjelent leírás.

Engel, Die Schlacht bei Mohács. (Schedius, Zeitschrift. III. 1803.)

Kiss értekezése a Felsőmagyarországi Minervában. (1830. II—IV.)

Sápy József, A mohácsi veszedelem. (A jászberényi gymnasium 1881-ki programjában.)

Széchy Mór, A mohácsi csata egy szemtanú leírása után. (Ludovika-akad. Közl. XIV. 1887. 815. l.)

Keményfi Dániel, Tomori Pál és a mohácsi vész okai. Tanulmány. (Magyar Allam 1889. június 6. s következő szám.)

Kápolnai P. J., A mohácsi hadjárat. (Hadtört. Közlem. II. 1889.)

Kárcson Imre, A mohácsi csatátér. Dselal Mehemed effendi nyomán. (Katholikus Szemle 1894. VIII. 120. l.)

Bill Károly L., Ludwig der Zweyte oder die Schlacht von Mohats. Nach Istvánfy und Broderich. E cím alatt három felvonású tragédia rejlik, melynek kézírata megvan az Egyetemi könyvtárban.]

II. *Lajos haláláról* Szerémi azt meséli, hogy nem fült a Csele patakba, hanem hogy Szapolyai Jánostól bérelt gyilkosok futás közben, ill. Duna-Szekcsőn megölték. Ezt a mende-mondát időről-időre a napi lapok is fölelevenítik. (Így a Budapesti Hirlap 1884. január 27-iki és 1892. február 16.) Ezzel a pletykával foglalkozik a Hazánk és Külföldben (1884. 1. számában) megjelent cikk is: Igaz-e, hogy II. Lajost megölték? Gosztonyi is hivatkozik Szerémire: «Duna-Szekcső múltja és jelene» című monográfiájában. (1892.) — Régibb keletű cikk: Von dem Ende Ludwigs II., a Priviligirter Anzeiger aus den k. k. Erbländern I. évfolyam. (1771.) V. ö. egy névtelennek jelentését II. Lajos haláláról, közölte Höfler a «Fränkische Studien» című cikksorozatban (Archiv für Oesterreichische Geschichte. XI. 1853.).

A *Budai Névtelen* följegyzései a közvetlenül a mohácsi csata után történt eseményekre vonatkoznak. Kiadta azokat Véghelyi Dezső a Győri Történ. és Régészeti Füzetek II. kötetében. (166. l.)

Összeállította *Mangold Lajos*.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

20-ik szám.

I.

A felső-magyarországi végházak munitiója 1661-ben.

Tokajban.

1 félfontos rézágyú, jelentékeny mennyiségű golyóval.
2 egyfontos " " " "
4 kétfontos " " " "
1 háromfontos " " " "
1 ötfontos " " " "
1 hatfontos " " " "
3 hétfontos " " " "
1 tizennégyfontos rézágyú, jelentékeny mennyiségű golyóval.
1 huszonnégyfontos " " " "
Ötven mázsa lőpor, hacsak valamit el nem vittek.
Ötvenkét mázsa ólom.
Negyven mázsa tűzkanócz.

Kállón.

5 egy- és kétfontos ágyúcskák.
4 haubitza, mindegyik tizenötfontos köveket hajt.
Ötven mázsa lőpor.
Harmincz mázsa ólom. Mely munitió csaknem kivétel nélkül a
mezei tüzérségtől került oda.

Szatmártt.

(Márctius elején.)

1 három és negyedfontos ágyúcska.
 3 kétfontos „
 1 két és félfontos „
 3 négyfontos „
 1 ötfontos „
 3 hétfontos ágyú.
 2 tizennégyfontos „
 1 tizenhatfontos „
 1 tizennyolczfontos „
 2 huszonötfontos „
 2 huszonhétfontos „
 8 jó haubitz.
 1 hétfontos gyújtólövedéket vető mordály.
 1 tízfontos „ „ „
 1 huszonhatfontos „ „ „
 Háromszáztizennyolcz mázsa jóféle lőpor.
 Százkilenczvenöt mázsa tűzkanóc.
 Nyolczvannégy mázsa puskagolyó.
 Ötvenhét mázsa nyers ólom.
 Száz preparált kézi gránát.

Kassán.

1 tizenegyfontos nagyon nehéz ágyú.
 1 egyfontos.
 4 kétfontos hosszú és nehéz.
 1 harmadfélfontos, ugyancsak nehéz.
 2 falcone. Mindegyik huszonnégy fontos.
 2 harmincznyolczfontos.
 1 Negyvenfontos.
 1 haubitz, hetvenfontos köveket vető.
 1 tizenhétfontos mordály.
 1 hatfontos „
 1 kétfontos „
 Százhetvenkét mázsa és 55 font lőpor.

Száznegyvenegy mázsa ólom, melyből száz mázsa már fel van dolgozva.

Háromszáztíz mázsa gyújtókanóc.

Szendrőn.

1 félfontos régi és nehezen vonható ágyú.

1 háromfertyályfontos régi nehezen vonható ágyú.

5 kétfontos " " " "

1 háromfontos " " " "

1 nyolczfontos falcone " " " "

4 háromfontos új, egy-egy mintegy 8 mázsányi.

2 hatfontos új falcon.

1 tizenhétfontos új Colubrin.

1 huszonnégyfontos Canon Regalis.

3 huszonnégyfontos s valamivel nagyobb (még hasznavehető) félágyú.

2 ötvenfontos új mordály.

1 hetvenfontos régi "

Az újak vontatásához minden szükséges eszköz kéznél vagyon.

Százötvenhárom mázsa és 13 font lőpor.

Hatvanhárom mázsa és 10 font ólom.

Huszonkilencz mázsa gyújtókanóc.

Putnok.

4 régi ágyú. A mezőn nem használhatók.

1 más hétfontos.

E végház munitiója elégséges.

Diósgyőr.

6 ágyú. A harcmezőn hasznavehetlen.

1 más jelző lövésre, ha az ellenség jönne.

Hét fontos.

A munitió elégséges.

Ónod.

6 ágyú. Harcmezőre egyik sem alkalmas.

1 jelző-ágyú.

Huszonhárom mázsa lópor.
Tizenöt mázsa gyújtókanócz.
Tizenegy mázsa ólom.

Inárcs,

a mint hallatszik, ólommal és puskaporral szintén jól el van látva.
(Consignatio munitiorum quæ in fortalitiis Superioris Hungariæ
reperiuntur Anno 1661.)

Fasc.: 30. Nr. 11. Rep.: 72. *A kismartoni főlevéltárban*

Dr. MERÉNYI LAJOS.

II.

*Görgényvár hadi felszerelése az 1690., 1692., 1695. és
1702. években.*

1690. 24. aug. Gernyeszegről Görgény várába hozott munitiók
és puskaporok s egyéb vas szerszámok igaz registruma.

1 vaságyú por libr. nro
2 " " " "
3 vas apro " " "
4 " muskatély por libr. nro
5 " " " " "
6 vaságyú " " "
7 vas töltés " "

Eodem, hoztak innen az udvarháztúl az úr házátúl két öreg
tonna puskaporokat --- --- --- --- --- --- --- nro 7

Ezeken kívül az udvarbíró uram keze alul ki nagyobb ki kisebb
tonnával --- --- --- --- --- --- --- " 5

Zacskóval --- --- --- --- --- --- --- " 1

Anno 1690. 26 augusti Gernyeszegről hozott munitióknak s lövő
szerszámoknak registruma:

Nyolcz, ki kisebb, ki nagyobb taraczkok minden készségekkel
együtt --- --- --- --- --- --- --- nro 8

Ennek hármva vas, öte réz.

Szakállas --- --- --- --- --- --- --- " 53

egy mozsár ágyú --- --- --- --- --- --- --- " 1

mása kanot --- --- --- --- --- --- --- " 1

egy tonnában vas eszközök

Hírlövő öreg mozsár ágyu	nro	2
<i>Golyóbisok.</i>						
Bombi kész	“	11
Készületlen bombi	“	7
Tüzes laptá	“	10
Ostromhoz való Zacskó	“	2
Kézi gránát	“	1
Tonnában	“	—
Zacskóstul kartács	“	26
egy összegezett ládában réz gránát	“	62
egy tonnában öreg gránát	“	86
kézi gránát	“	39
réz mozsárhoz való gránát	“	—
egy ládában muskéta óngolyobis	“	19500
más ládában ugyan muskéta óngolyobis	“	1900
egy tonnában szakállas golyobis	“	3107
egy ládában ágyú, taraczk, siska, vas golyobisok	“	386
más ládában ugyan ágyú s taraczk golyobisok	“	210
egy ládában muskéta golyobis	“	2000
egy kis ládában játék granatokra	“	6
egy ládában szakállashoz való vas golyobisok	“	300
egy ládában ágyú s taraczk golyobisok	“	784
<i>Puskapor.</i>						
1 vas ágyú por	libr.	
2 “ “ “	“	
3 “ “ “	“	
4 “ “ “	“	
5 “ “ “	“	
6 “ “ “	“	
7 “ “ “	“	
8 “ “ “	“	
9 “ “ “	“	
10 “ “ “	“	
11 “ “ “	“	
12 “ “ “	“	
13 vas szakállas por	“	
14—23 vas muskatély por	libr. nro	10
24 vas van benne töltések s kartácsok		
25 “ “ “ “		
26 “ “ “ “		

(P. h.) Franciscus Johannes Hennenberg.

Ezeken kívül vagyon muskatélyhoz való óngolyóbis két edényben
Nr. 3343.

Ezeket görgényi gondviselő Kertész András uram vette kezébe.
Hegyesi Mihály.

Eredetije a gr. Teleki-család közös levéltárában M.-Vásárhelytt
Nr. 390.

1695. okt. 19. Változván a commendáns a görgényi várban, Lichtenstein Fejedelem regementjéből zászlótartó Andreas Satz jött helyébe Lapácze regementjéből leidinand Johannes Martinus Kleit, az asszony (özv. Teleki Mihályné, Vér Judit) ő kegyelme munitioit vette kezébe e szerint:

Ágyú, öte réz, hárma vas	---	---	---	---	---	Nr.	8
Egy hétsőjű jó seregbontó	---	---	---	---	---	“	1
Egy elhasadt ötsőjű seregbontó	---	---	---	---	---	“	1
Puskapor huszonhárom edényben	---	---	---	---	---	“	23
Készítetlen gránát volt tizenegy, találtunk hetet	---	---	---	---	---	“	7
A többi fog lenni a több golyobisok között, szükség megnézni							
Gránát vagy öreg bombi	---	---	---	---	---	“	7
Öreg tüzes laptá, kilencz	---	---	---	---	---	“	9
Kartács huszonöt	---	---	---	---	---	“	25
Vas- és rézgránátok	---	---	---	---	---	“	170
Üveg-gránátok	---	---	---	---	---	“	84
Szakállas vasgolyóbis négy tonnával	---	---	---	---	---	“	4

Az ágyúgolyóbis összeelegyvedve a császár ő Felségéjével.

(Teleki-levéltár 387. sz.)

Bizonyítvány arról, mennyi puskaport adott a görgényi várparancsnok Vér Juditnak, Teleki Mihály özvegyének.

Mi borosjenei Teleki György és görgény-szt.-imrei Császár Sámuel ns Torda vármegyének egyik szolgabirája, mindketten nemes személyek damus in testimonium per presentes super eo, quod in hoc anno praesenti 1699. die 6. Martii. Mikor volnánk megirt Torda vármegyében, Görgény-Szent-Imrén, kére minket a néhai méltóságos ur Széki Teleki Mihály uram árva özvegye, méltóságos Vér Judith asszony ő kegyelme szolgája N. Király Sámuel uram, hogy a várba felmennénk és a mely egy tonna ágyúport az mostani Commendáns (ki is Hussin regementjéből való leitenant) adott ki az említett asszony ő kegyelme porai közül, megmázsálnók. Mi azért, anno et die ut supra, felmenénk és azonport egy német káplár jelenlétében megmázsálván, találtatik kilencz-

venegy font *) 91 libra lenni, az edényen kívül, melyben tették volt. Melyről mi is adjuk ez testimonialis levelünket futura pro testimonie fide nostra mediante. Görgény-Szent-Imre anno et die in promissis notas.

Iidem qui supra

Georgius Teleki nobilis et Samuel Császár.
(Teleki-levéltár 3849. sz.)

Anno 1702 die 13. februar mostani új commendans uram így adta számban az asszony Méltóságos Véér Judith asszony ó keglme lövő szerszámit.

Kis üveg gránát	---	---	---	---	Nr.	71
ennek 54 hija						
Kézi réz gránát	---	---	---	---	"	62
ennyi volt						
Kézi vas gránát	---	---	---	---	"	77
ennyi volt						
Nagy öregh gránát	---	---	---	---	"	11
ennyi volt						
Mozsárágyuban való kicsiny gránát	---	---	---	---	"	6
ennek 4 hija						
Készületlen nagy gránát	---	---	---	---	"	7
Kartácsok	---	---	---	---	"	25
ennek egy hija						
Ágyúgolyobis volt 784, most meg nem olvasták, de megvan, azt mondja						
Lánzos golyobis	---	---	---	---	"	26
Kalánforma lánzos golyobis	---	---	---	---	"	24
Félforma lánzos golyobis	---	---	---	---	"	24
Vasrúdban akasztott vasgolyobis	---	---	---	---	"	18
Egy agy nélkül való vastaraczk	---	---	---	---	"	1
Kétsövű seregbontó	---	---	---	---	"	1
Ötcsövű seregbontó	---	---	---	---	"	1
Tizenöt tonna puskaapor	---	---	---	---	"	15
ennek 20 tonna hija						
Egy átalag salétrom	---	---	---	---	"	1
Fél átalag töltés	---	---	---	---	"	1/2

*) Ezen puskaport Gernyeszegről vitték volt fel Görgénybe. Lásd e folyóirat 1892. évfolyam 559. lapján.

Szakállashoz való vas golyobis egy átalagban, nem
olvasatott meg.

Vas ágyú a bástyán --- --- --- --- --- --- --- Nr. 3

Én Fiock István utána teszem mindezeknek ezt, hogy ha még mik
eltanáltak is maradni, ennekutána is ne legyen késő előadások.

Was befindet sich hier in Schlosz von 10. Februar 1702 das der
Frau Teleki zugehört in der Festung.

(L. S.) Johan Jakob Ditter Lieutenant.

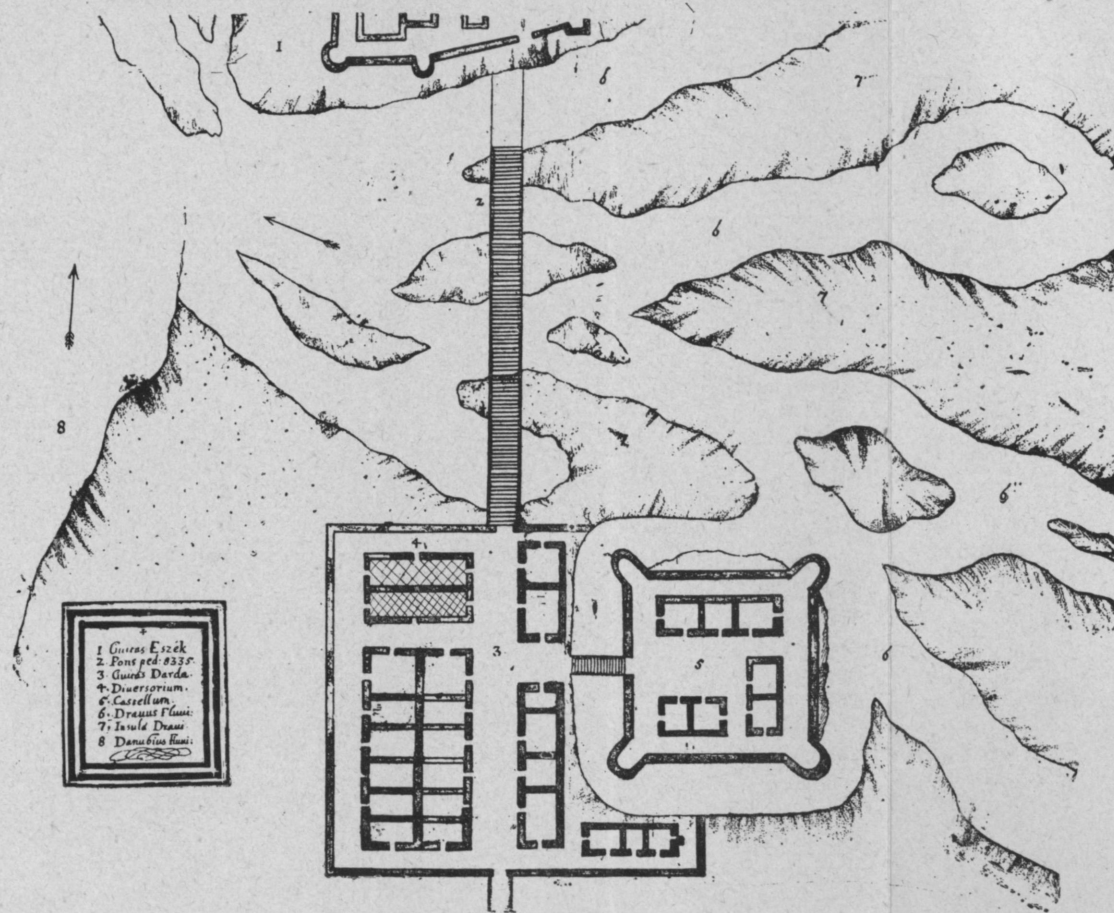
Ich besichere, dasz ich habe befunden in Zeughausz, was der Frau
Gräfin von Teleki zugehört, wie ich es verlassen den 24. Febr. 1702.

(L. S.) Johan Jakob Ditter Lietenant.

Eredetije a gr. Teleki család közös levéltárában M.-Vásárhelytt 389.

Közli: KONCZ JÓZSEF.

ESZÉK.

AZ ESZÉKI HÍD 1664.

A Mars Hungaricus mellett levő eredeti tollrajz után.

Jelmagyarázat · 1. Ciuitas Eszék. 2. Pons pedum 8335. 3. Ciuitas Darda. 4. Diuersorium. 5. Castellum. 6. Draus fluvius.

7. Insula Draui. 8. Danubius fluvius.

II. RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEM.

KATONADOLGOK A KURUCZVILÁGBÓL.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Egy rajzmelléklettel.

Tudományos irodalmunkban hézag betöltésére hivatott és már eddig is jelentékeny sikert ért e becses szakfolyóiratnak mindjárt a legelső füzetében volt szerencsém ismertetni a múlt századi, II. Rákóczi Ferenc-féle magyar nemzeti hadseregnek úgy általános jellegét s katonai értékét, valamint szervezetét, fegyvernemeit, harczászati tagozatait, beosztását, létszámát. (Ezen czikkre, a Rákóczi-korról szólván, mindenkor mint alapvetőnek lenni törekvő tanulmányra kell visszautalnom, ismétlések elkerülése végett.) Megjelenése után nem sokkal, — még ugyanazon 1889-iki évfolyamban, tüzetesebben mutattam be e hadseregnek legkevésbé ismert fegyvernemét, a tüzérséget. Utóbb pedig — egyes speciális tárgyú tanulmányokat és katonai ügyiratok közlését hallgatással mellőzven — az 1891-iki évfolyamban juttattam napvilágra egy terjedelmesebb cikksorozatot a Rákóczi-hadsereg ezredeinek hadi felszereléséről s tényleges létszámairól a különböző időkben és változó hadviszonyok között.

Most ezeknek s úgy szintén a következő évfolyamokban foglalt kuruczvilági közleményeimnek folytatásául, és az említett nemzeti hadsereg különféle állapotainak, a fegyveres szolgálat sokfajta ága-bogainak további ismertetéseképen egy, talán nem érdek nélküli *katonai potpourri*-val: hadvezérekre, tisztikarra és legénységre, tábori rendtartásra, katonai fegyelemre, erődítésekre, hadjáratí tervekre és taktikai beosztásra, nevezetes hadi eseményekre, a fegyverzetre, felszerelésre, lovasításra, élelmezésre stb. vonatkozó, mind csupa *eredeti* s mostanáig kiadatlan forrásokból meritett — közleményekkel kívánok kedveskedni. Nem akarnak ezek teljesen föl-

dolgozott s egymással szoros szervei egységet képező tanulmányúl tekintetni, — hanem inkább olyan könnyedebb fajta vázlatok gyanánt szolgálni, a minőket a régi szakiró, más, nagyobb szabású munkáihoz való bűvárlatai folyamában, mintegy szórakozásúl — de mégis bizonyos rendszer szerint — válogat és ír össze. Azonban ezek a korbéli egység, szellemi és tárgyi rokonság kapcsaival fűződven egymáshoz, s a közlő bevezetéseivel, magyarázataival és felvilágosító jegyzeteivel lévén kísérve mindenütt, a hol a kortörténetében talán nem elég jártas olvasónak tájékoztatása, valamint a nyújtott képnek a kellő helyre beillesztése igényli; mindezeknél fogva — úgy véljük, — hogy e szerény igényekkel föllépő, de erdei számóczaként frissen szedett, zamatos magyarságú kurucz táborig csemegék nem fognak rosszul ízleni. Gondunk lesz arra is, hogy t. olvasóinknak a diákos őseinktől annyira kedvelt latin mondatokban ne vássék el a foguk: s azért csupa *magyar nyelven írott* adalékokat szemelünk ki; ha pedig — a mi a régieknél elkerülhetetlen — előfordul is itt-ott a szövegben, vagy a címiben, bevezetések és befejezésekben néhány diák szó avagy mondat: ezeknek (vagy legalább az ismeretlenebbeknek) jelentését odateszszük zárjel között melléjük magyarul.

Eképen aztán a hajdani kurucz és a mostani honvéd majd csak megértik egymást! . . .

I.

EGY GENERÁLIS TÁBORI KÉSZLETE, 1703.

Miután a spanyol örökösödési háború kitört, s a Bourbon-és Habsburg-háznak versengése a főhatalom birtoka fölött egész Európát lángba borítá, — I. Lipót császár és király haderejének szaporítása végett hazánkban is 8 huszár- és 4 gyalogezred sürgős felállítását rendelé el. A törzs- és főtisztek kineveztettek, a hadállító kerületek kijelöltettek, s a toborzás, vagyis inkább katonafogdosás és fölszerelés, teljes erővel megindult országszerte. A katonafogdosás, — mondjuk; — mert bizony a nemzetünket nem érdeklő, sőt annak fejlődési föltételeit hátráltató idegen ügyért ide-

gen országokban vérüket ontandó ezen ezredekbe csak igen kevés legény állott be önként: a legtöbbet kötéllel fogdostatták össze a vármezek, erővel bujtatták mondúrba, s erőszakkal hajtották el csapataikkal külső tartományokba a toborzó tisztek és új ezredtulajdonosok.

Oka pediglen e jogos vonakodásnak az vala, hogy ama 12 ezred fölállítását s az azokba való katonaszedést *nem az országgyűlés szavazta* meg. A zsarnoki természetű I. Leopold ugyanis, fiának I. Józsefnek ifjabb királylyá választatása és koronáztatása óta, — melyet az irtóztató eperjesi kín- és vérpad iszonyai előzének meg, — tehát immár *tizenhat év óta* épen nem tartott országgyűlést; hanem koronázási esküjének megszegésével, az alkotmányt sarkaiból kivetvén, Magyarországot fegyverrel hódított tartománynak jelenté ki, s a birodalmi egységet, németesítést és katholizálást életcéljaiul kitűzött mindenható főministere Kollonics cardinál tervezetének életbeléptetése mellett önkényuralommal kormányzá a szabadságszeretethez szokott magyar nemzetet. Az adókat a bécsi cs. kir. udv. kamara vetette ki a szerencsétlen, elnyomott és kizsartott országra, s a hadjuttalékokat a cs. kir. udv. hadi tanács. Ehhez járult még tömérdek egyéb törvényellenes, magyar- és protestáns-üldözö intézkedés, jogtiprás, zaklatás.

A mindezek következtében vérig elkeseredett lakosság duzzogva túrt sorsát, — de az elfojtott hangulatból is kitetszik vala már, hogy nép és nemesség csak a kedvező alkalmat várja, hogy ősi alkotmányának visszavívására fegyvert ragadjon. Ezen alkalmat, a színültig telt keserű pohár kicsordulását, épen az említett erőszakos katonafogdosás adta meg, mely az 1703-ik év elején az egész országban, a fegyver alá termett ifjúság ellen tartott valóságos hajszával indult meg. E fogdosás elül azonban a fiatalság az erdőkre, puszták mocsaraiba menekült, s ott némely volt Thökölyféle tisztek vezetése alá adá magát. A fölfogadottakat és összefogdostakat pedig az ezredállító helyeken fölszerelvén, fölfegyverezvén s a huszárokat meglovasítván, — azonnal megindították tiszteik kisebb-nagyobb csapatokban illető regimentjeik után, ki az országból, a Rajna vagy Po melletti harczterek felé. Csakhogy a daczos fiúk még az útból, minden éjjel, minden állomásról annyira visszazökösének, hogy némely szállítmányt ki sem lehetett vinni;

ötször-hatszor is összegyűjték, — még is csak elszéledt. Mások viszont már külföldről menekültek haza, így pld. a később oly nagy hírűvé vált *Ocskay László*, a br. Ebergényi-huszárezredből egy csapattal Filippburg alá. E fegyveres katonaszökevények aztán szanaszéjjel kóborolva dorbézolának a falukon, vagy pedig az alföldi pusztákon mind nagyobb csapatokba verődtek össze, pld. *Borbély Balázséi*. De a legtöbben a beregi és szathmári erdőségekben gyülekező menekült pórlegényekhez csatlakozának, kiknek élén a szintén katonai besoroztatás elől bujdosó *Esze Tamás*, Rákóczi-nak sóval kufárkodó tarpai jobbágya s *Kiss Albert* volt Thökoly-féle hadnagy, néhány hasonló társukkal álltanak. Eme kétségbeesett vakmerő emberek küldöttek azután titkos követséget a bécsi udvar üldözései elül Lengyelországba vonult, fényes nevű ifjú *II. Rákóczi Ferenczhez* és gr. Bercsényi Miklóshoz, fölkérvén e bujdosó főurakat: jöjjenek vissza a hazába s álljanak a már forrongó nép élére, mely lázas türelmetlenséggel várja őket, s részben immár fegyvert is ragadott.

És május 22-kén, a beregszászi országos vásáron kitűzték a «*Pro Libertate*» zászlókat; Rákóczi, Bercsényi francia pénzen fogadott lengyel csapatokkal átlépték a vereczkei szoroson a határt; a fegyvert fogott felső-tiszai magyar és orosz nép — Rákóczi-nak munkácsi s Bercsényinek unghvári jobbágysága — örömrivalgva özönlött eléjük; a zavadkai kurucz táborba nyargalának Ocskay, Borbély Balázs szökevény huszárcsapatái is, reguláris hadvonulással. És ezzel kiütött a sebesen futó lángként terjedő — mert a közelégületlenség viharától rohamosan élesztett — «*nagy gyulladás*», mely föltartóztatlanul rohanván végig az országon: karácsony tájra már Bécs kapuiig vivé Rákóczi, Bercsényi rettegett nevét.

E hazai fölkelésnek a Rajna felé vonuló új magyar ezredek katonasága már a nyár, vagy kora őszy folyamán hírét hallván: tisztestől, csapatostúl, fegyverestől fordulának vissza, és tértek haza részint még újtökből, részint pedig már a táborokból, hogy hazájok szabadságának kivívására Rákóczi zászlaihoz sorakozzanak ők is. S ezekből vált a fejedelem legvitézebb katonasága. A kik pediglen épenséggel módot nem lelhetének a távol földről a hazajutásra: azoknak nagy része a Rákóczival szövetséges francziák-

hoz és bajorokhoz szökött át, és lőn ott — saját huszárcsapatokba beosztva — «*francia kuruczcza*», vagy «*bajor kuruczcza*», — köztük még egy ezredtulajdonos is: *Mihályi Pál Deák*, s több főtiszt, mint Kökényesdi *Vetéssy László*, egy *br. Zay*, — későbben *Salamonfai Ráttky György* ezredes, stb. stb.

A rajnai, belgiumi és olaszországi harczterekre hurczolt magyar katonaság száma ekképen annyira lefogyott, hogy a 8 huszárezredet *kettőre* (a mostani 3. és 9. számúak) és a 4 gyalogezredet *egyetlenegyre* (a mostani 51. számú) kellett reducáltatnia Lipót császárnak. Még ezek is alig állottak (volt idő!) 3—400 emberből a huszárok s 7—800 főből a hajdúk.

E föntemplített nyolcz huszárezred egyikének tulajdonosa Gombosfalvi Báró *Gombos Imre* cs. kir. altábornagy, különben Sáros vármegyei birtokos vala. Ezrede is Sárosból, Szepesből, Abaújból, Tornából alakult, s a francziák által ostrom alá fogott *Landau*, Rajnán túli vár fölmentésére rendelt neustadti cs. hadtesthez vezényeltetett. E Gombos-féle huszárezredben volt svadronyoskapitány Sárosmegyének egyik leggazdagabb főura, az ifjú, vitéz és kalandos, de a mellett egyúttal költői természetű báró *Palocsay György*, Palocsa és Dunavec (Nedecz) várának, a szepesi Eörnek (Néhere) s a Fejér vármegyei Tordacsnak ura; édes anyjáról *br. Károlyi-vér*, a híres báró (utóbb gróf) *Károlyi Sándor* testvérnénjének, *Judithnak* fia. — Az előkelő mágnás fényes fölszereléssel indult a távoli csataterekre. Azonban a hadi szerencse *ott*, hazáján kívül, nem kedvezett neki. Különösen okt. 15-én a landaui ostromló táborból Neustadt felé kicsapott erős francia osztálynak sikerült a magyar huszárezredeket (*négy* volt ott!) törbe csalni s úgy bekeríteni, hogy a híres *Csonka bég* ezredet (a volt budai vicze-pasát), s *Lipthay András* őrnagyot 26 főtiszttel és néhány száz közvitézzel együtt elfogták, továbbá egész vérfürdőt készítettek huszáraink közt, a melyből *Palocsaynk* is csak nehéz lösebbel tudott a Rajna síkja felé jó paripáján elmenekülni.¹⁾

Az elfogott magyarok közül *Csonka béget*, mint török renegátot,

¹⁾ L. a neustadti harc verses leírását magától *br. Palocsay György*-től, *Thaly Kálmán*: «Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörté-hez.» II. köt. 21—30. ll.

a francziák kiadták a szultánnak, a ki aztán a szerencsétlen férfit zsákba varratva a tengerbe dobata. Liphayt kesőbb kicserélték, — de a kisebb tisztek és a legénység legtöbbször «francia kurucz»-czá lön. E neustadti súlyos vereség következtében Gombos generális uramnak igen «*elfogyott a regimentje*», melyből másként is nem kevesen hazaszökdöstenek már. Mivel pedig ezalatt odahaza Rákóczinak áradatként szaporodó csapatai óriási haladást tettek, már Debreczent, Szólnokot, Korponát, Lévát és a bányavárosokat elfoglalták s a Vágig nyomultak elő: a megriadt bécsi udvar zavarában fűhöz-fához kapkodott ellenök; fölkeltette a határőrvidéki ráczokat és horvátokat, a még csendes dunántúli és dunamelléki vármegyékben ellenfölkeléseket igyekezett szervezni, — mindezek támogatására pedig kivezényelt a passauai cs. táborból 5000 reguláris német hadat, gr. Schlick lovassági tábornok alatt, hogy a föntebbiekkel egyesülve, a kuruczokat verje le.

Schlick meg is indult sietve; és hogy az ellenfölkelések szervezésével jobban boldogulhasson: maga mellé vonta gr. Koháry István, *br. Gombos Imre*, gr. Forgách Simon, Bottyán János és gr. Esterházy Antal magyar származású tábornokokat s ezredeseket, — a kik el is követtek minden kitelhetőt.

Gombost a Rajna mellől sürgősen hívták le; úgy, hogy a tábornok minden málháját, paripáit, társzekereit odahagyva, csak könnyűszerrel indult el, — mielőbbi visszatérést remélvén. Az ő feladata volt volna Felső-Magyarország fegyverre keltése a kuruczok ellen, (a melytől ugyan elkésett!); továbbá ugyanott a saját; huszárezrede kiegészítésére pótcapatokat kellett volna gyűjtenie, azután Landauhoz vezetnie, — hanem ettől még jobban elkésett. Kassára ugyan még bejutott valahogyan, — de ki már nem jöhett többé sehogy. Schlicket pedig és vezértársait Bercsényi a zólyomi döntő csatában (nov. 15.) úgy megverte, hogy csak éjjel, futva s a kuruczoktól a hegyek közt jól megpuskáztatva, összes tábori podgyászukat odavesztve, menekülhetének el Bajmócz vára alá, és ott a Besztercebányáról a veszített csata hírére megfutott gr. Schlick maradék vértés-lovasaival egyesülve, a Vágon túl, Pozsonyhoz. Mire az ország egész az ausztriai és morva szélekig meghódola Rákóczinak s fegyvert fogott mellette. Az ellenfölkelés hadai, sőt még magok a tábornokok közül is Forgách, Esterházy, Bottyán

kuruczokká lőnek. Schlicket a vezénylettől persze, hogy elcsapták, — de az már mit sem használt; a fenékkal fölfordult állapotokat maga a személyesen Pozsonyba sietett *Savoyai Jenő* sem bírta talpra állítani.

A Neustadtnál megsebesült Palocsay ezalatt a Rajna mellől biztosabb helyre: ezrede törzsének «svábországi» (Svévia) téli szállására vitetvén magát, ott gyógyíttatta súlyos sebet. Az otthoni állapotok azonban nem hagyták nyugodni igaz magyar szívét: vágyott ő is fegyverrel szolgálhatni hazáját. Lehet, hogy ekkor már vitéz kurucz tábornok nagybátyjától, Károlyi Sándortól, is kapott titkos úton hazaszólító levelet. Elég az hozzá: a huszárszázados bejelenté úgy a fővezérségnek, mint ezredtulajdonosának, hogy ő sebe miatt többé nem szolgálhat, s elbocsátó- és útlevelet kért sárosmegyei birtokaira. Nem lehetett megtagadni tőle. Gombos pedig — kinek nem volt többé reménye ezredéhez visszajuthatni, s még kevésbé a kuruczokat legyőzni, — fölkéré Palocsayt, hogy ha már az Imperiumból alájön: hozza le magával *az ő tábori málháit is, paripáival, lovászaiival, társzekerivel együtt*, valami egészen biztos helyre; ha Prága felé veszi útját, tehát oda, paripáit pedig haza, Gombosfalvára. Bátran reábizhatta a nagy vagyonú főúrra és lovagias jellemű katonára! . . .

Palocsay, a mint hegedező sebének állapota engedé vala, lázasan készült és indulandó volt hosszú útjára, az édes haza határai felé. Svévia tartomány Buch nevű városkájában vevé át, ezrede hadbírájától, Baranyay Páltól készített pontos lajstrom szerint tábornokának magával viendő holmiit. Ezen érdekes lajstrom megmutatja: *minő tárgyakból, eszközökből, szerekből állott akkor egy altábornagy tábori készlete? hány paripája volt? stb.*

1.

«*Anno 1703. die 20. Decembris.* Midőn Magyarország felé kapitány Palocsay György Uram ő Nagysága indult volna: ilyenképpen Méltóságos Generális Gomboss Imre Uram ő Excellentiája partikája és marhái kezében präsentáltattanak.

1. Egy fejer ládában találtatott violaszínü egy selyempaplan. Két kópia-vas. Egy kék, aranyvirágos czafrag (*csótár; nyeregtakaró*). Egy vörös fajlandis (*posztó neve*) nadrág. Egy fejer reczés lepedő.

Egy pár vidrakeztyő. Egy darab kék, angliai posztó; a két vége pecsétés. Egy kék, nyusztos kalpag. Zöld csapka. Egy pár fejérruha. Item, más pár fejérruha. Egy pamutos törölköző kendő. Egy pár vörös karmazsín csizma. Egy ezüstös, majezos lóding, (*tölténytartó*). Három háló-söveg. Item, egy új lódingtartó, varrott szíjjal és egy új tarsoly, kék. Egy aranyos, vörös kalárisos és tirkises (*türkiskövekkel díszített*) kantár, szügyelőstől. Egy fasciculus (*csomag*) levél. Egy vörös iskátulácskában 26 ezüst, aranyos, dolmányra való kapocs. Rostilos (*áttört mivű*) 22. Ezüst aranyos gomboska 19, makkal. Egy nádpáczára való ezüstmarkolat. Egy ezüst-reliquarium, (*ereklyetartó*). Egy csipkés nyakravaló, slájeres. Két zsebbevaló, fehér csipkés kezkenő. Egy krakai, asztalra való abrosz.

2. Kis fehér lábában egy fehér zabola. Egy bicsak. Egy olló. Egy csont puskapor-palaczk. Két ezüst sőtartó. Egy üres győsző (*tűsző; deréköv*). Egy rossz koppantó. Három koczka, (*játszani*). Egy ezüstös tajtékpipa, szárostól. Egy fehér csont (*elefántcsont?*) tubáktartó.¹⁾ Egy ezüst fülvájó. Egy fasciculus levelek; ugyan más fasciculus levél. Két fésű. Egy darab vörös bársony, egynihány szál selyemmel. Fótnak való két darab hajszinű matéria. Borotválni (értsd: *borotválkozni*) való fejérruha. Egy fehér, paplanra való lepedő. Más, ágyra való lepedő. Egy német (= *szük újjá*) ing. Két háló-söveg. Egy krakai abrosz. Egy vörös pamutos törölkező kendő. Kilencz pamutos asztalkezekenő. Egy ezüstös ocularé, pecsétéstől, (l. *alább*). Három zöld tabit (*kelme neve*) párnaháj. Egy vörös, varrott párnahaj. Öt kristály-öveg pohár. Tizenkét ezüstkanál. Tizenkét ezüstös nyelű pár kés. (Kés és villa együtt=*pár*.)

3. Harmadik fehér lábában. Huszonnégy óntányér. Négy kis óntál. Nagyobb nyolcz óntál. Még is nagyobb két óntál. Hat ócska óntál. Egy óntálnak való karika.

4. Egy fehér láda, melytől Potturnyay István Uramnál marad a kolcs. Egy kis pinczetokocska, aqvavitástól, (*égett bor*).

¹⁾ Azon korban a katonák is nagyon tubákoltak. Így pl. a híres *Savayai Jenő* hg. oly szenvedélyes tubákos vala, hogy páncél fölötti kabátjának zsebjei egyikét minden reggel megtöltette sárga, a másikat fekete burnóttal, s még a csaták tűzében is mindegyre szippantott. Azt tartották: tubákolás közben jönnek a jó gondolatok, mert tisztúl az agy.

5. Tizenegy nagyobb és kisebb egybejáró (*egymásba illesztetű*), fedelestűl, rézkondér. Négy réz-serpenyű. Egy borsolű ládácska. Egy vasnyárs. Egy Vörös-Gyűrgy, (*nyársat forgatni valű állvány*). Egy vaskanálka. Három dűbűnkében magyarországi tűrű. Egy ezűstűs kard, mely szegény Praeter kvártelymesteré volt. Egy régi munkájű, aranyos, csontos, tűjeséres karabény. Egy kűtés fejér papiros.

6. Egy zűld párnazsákban nyolecz pár pisztoly. Egy matrácz. Három vég vastag vászon. Egy kék derékalj, három vánkossal. Négy fekete sűveg. (*Hajdűk, csatlűsok viselték.*) Ágyra valű matrácz. Egy szűnyeg háta.

7. Egy vírcse-szűrű paripa, ezűstűs nyergestűl, parasztos (*síma, díszítések nélkűli*) szerszámostűl, fekete medvebűrestűl; kin pár pisztoly.

8. Egy szűg szűrű paripa, ezűstűs nyergestűl, vűrűs csujtárostűl (*csűtár*), parasztos szűjszerszámostűl; kin egy fél pisztoly.

9. Egy fekete paripa, ezűst-aranyos nyergestűl, paraszt-sűjszerszámostűl és medvebűrűstűl; kin egy pár pisztoly.

10. Más barna lű, lovász-nyergestűl, pár puskástűl.

11. Egy pej pajzán (=paraszt) lű, lovász-nyergestűl, pár puskástűl.

12. Egy szűrke pajzán lű, lovász-nyergestűl, szerszámostűl, pár puskástűl.

13. Egy más, szűrke pajzán, lovász-nyergestűl, fél-pisztolyostűl.

14. Egy barna pej pajzán, nyergestűl, fél-pisztolyostűl.

15. Egy fejér szűrű űszvér, maga nyergével.

Actum in Svevia in oppido Puch, Anno et die ut supra. (Kelt mint fűnt, Svėvia Puch mezűvűrosában.)

Paulus Baranyay,
Inclýti Regiminis Gombossiani
Auditor m. p. P. H.»

(Eredeti, egy íven írva.)

Mint ez a jegyzék mutatja, Gombos tbk. három harcziparipát tartott a maga használatára. A tűbbi csak lovásziparipa volt. Bottyán kurucz tbk. csak kettűt szokott a csatákba vitetni: egyet, a melyen űlt, és a másikat, melyet vezetéken hordoztak utána. Hűres paripái valának a «*Fakű*» s a «*Csepregi*». Grűf Bercsényi fűvezér ellen-

ben — ki a szép, délczeg és sebes futó paripákban igen gyönyörködék — rendszeren *kilencz*, dúsgazdag fölszerelésű paripát vitetett maga után, mind a saját használatára, táboraiiba.

Palocsay, a fönt lajstromba vett holmikkal decz. 20-án Buchból átmenvén saját szállásába, a Duna forrásainál fekvő Redlingenbe, innét indula el 22-én teljes kíséretével hazájába, még pedig Würtembergben, Bajorországon, Csehországon keresztül Prága felé. Fennmaradt pontos menetterve, sajátkezűleg írva, — melyet érdekesnek vélünk — különben is rövid lévén — közölni.

2.

«*Indultam Duna-melleykirül Redlingibül 22. x-bris 1703-ban, honnét marsutom ez szerint következik.* — Redlingen, Emingen [*Scábország*], Hanberk, Filstete, Tiglifret, Fraustete; itt háltam elsőben. Oberstete, Mitlistete, Krasenkstinde, Horta, Tauhe, Pilinge; itt háltam. [*Witemberg kezdődik.*] Ritlinge, Mitlistat, Nekar-Truslinge, Tolfinge, Krenchingen, Najhause; itt háltam. Rosztok. Oxlefelden, Stukart [*Stuttgart*]. Ehhez Redlinge kilencz mélföld. Innét marsutom volt: Stamen; itt háltam. Peske; itt foly Nekker-Izne vize. Szunthaj; itt háltam. Erlebach [*Vitembergia*]. Holprum; itt foly Nekar vize. Ehhez Stukart öt mélföld.»

És itt, *Hallbrunnál*, meg kell egy kissé állanunk. E város falai között ugyanis Palocsay, Gombos tábornok portékáinak *egy részét* biztos kezekbe tehetvén le, hátrahagyta, a mint maga nagy pontossággal (és pedig tüzetesebben, mint Baranyay) jegyzékbe vevé, hogy *melyeket?*

3.

«*Anno 1703. 27. x-bris.* Méltóságos Generális Gombos Imre ő Excellentiája Halprumba letétetett portékájának Memorialis következik ez szerint.

1. Egy nagy fehér láda, kin Méltóságos Generális Uram pecsétje. Abban vagyon két kópia-vas; egy veres, üres iskátulácska; egy fehér zabola; egy fehér csont puskapor-palaczk; egy üres gyűsző; egy koppantó; három koczka; főtnak való egy darab hajszin matéria; öt kristály-üvegpopohár; egy vég kék vászon; egy reczés, fehér felső lepedő; két paraszt-varrásos felső lepedő; két alsó lepedő;

négy pamutos kendő; két parasztkendő; két abrosz; egy csomó czérna; nyolcz fejérsipkés ing; hat fejér lábravaló; öt lábravaló kötő; öt fejérsipkés kezkenő; egy *Pázmány-könyv*. (Alkalmasint Pázmány Péter híres imádságos könyve, a Kempis Tamásféle.) Egy hajszin matéria dolmány; két csomó puskapor; egy csomó gyömbér; hét pár paraszt-kengyelvas; egy kálmán (*kármán*) zabola; egy böriszákbán (= *börtarsoly*) kvártélymester írási; két irott, kvártélymester könyve. Egy veres czérnával varrott zacskóban kvártélymester portékája. Item, kvártélymester kék köves, lóra való kantára és szügyellője. Gombos Gábor holmi aprólék portékája.

2. Más fejér ládában 24 óntányér, 4 kis óntál, nagyobb 8 óntál, mégis nagyobb 2 óntál, 6 ócska óntál, egy óntálnak való karika; egy kis pinczetokocska, aquavitástül.

3. Tizenegy nagyobb és kisebb egybejáró, fedelestől, rézkon-dér; 4 rézserpenyő; 1 borsoló ládácska; 1 vasnyárs; 1 Veres György; 1 vaskanálka; egy kötés fejér papiros.

4. Egy zöld párnazsákban hat pár pisztoly; egy matrác; 3 vég vastag vászon; egy kék derékalj, 3 vánkossal; 4 fekete süveg; ágyra való matrác; egy szőnyeg háta. Egy nagy üres fejér láda; egy kis üres fejér láda. Négy kerekű vasas, fedeles szekér.¹⁾

5. Az magam deszkás, fedeles felszekerem, egy nagy dupla sátorom, kinek belől apró virágos matériája vagyon, sátorfáival együtt. Ugyanazon sátoromnak nagy felső karimája vagyon. Egy törökországi szótt szőnyeg. Két hám. Egy üres ládám.»

Mi okból hagyta Hallbrunnban Palocsay eme saját portékáit is? Nem tudjuk. Talán a könnyebb útazhatás kedvéért, és valamelyik tisztjét megbízá, hogy ezeket utóbb utána szállítsa, avagy alkalmilag adja el, és majd az árával számoljon be, ha maga is lejő Magyarországba. Egyebet nem gondolhatunk. Gombos tbk. holmiinek egy részét pedig kiválogatván, magával vivé tovább, Prágába. Ezekről két lajstromot is írt sajátkezűleg; az egyiknek

¹⁾ Ebből az ökröket Palocsay Hallbrunnban eladta; áraikról a mars-routára írt följegyzésben számol be: «Adtam el Generális hat ökreit; ketteit fl. 23; négyit fl. 95. Summa fl. 118.» Ugyanitt följegyzi a tbk. szolgálaira lovaira az útban tett kiadásait is.

czíme: «Memoriálé. *Ezt Prágába viszem.*» A másiké: «Az minémű, Méltóságos Generális Uram portékáját viszem magammal, annak leírása.» A kettőnek összevágó szövege ez:

«Egyik bőr-átalvetőben vagyon 12 ezüstkanál, 12 ezüstnyelű vidla és 12 ezüstnyelű kés; egy hosszú, egybenjáró pipaszár, ezüstös pipástúl; egy bicsak; egy ezüst fog- és fültisztító; 2 ezüst sótartó; egy zöld bársony-süveg; egy fehér csont tobáktartó, abban 4 vagy 3 darab, kantárrúl való ezüst; egy fehér könyv; ezüstös oculár ezüstös tokostúl, kin az Úr (Gombos) pecsétje, (értsd: *czímere*). Fejér hálósüveg 4; két fejér gyolcs-kezenő; egy nyakba való kendő-slájer; egy arannyal varrott ing; 26 ezüstkapocs; 22 ezüst, rostélyos, aranyos gomb; 19 makkocská; ezüst reliquarium; egy nádpáczára ezüstmarkolat, egy; 3 zöld tafota-párnahaj; veres, fehérrel varrott párnahaj; egy baváriai ing, egy; lábravaló kötő egy; egy klárisos, törkészes kantár, szügyellő; varrott új tarsoly; lóding, szíjastúl; kék, nyusztos süveg; egy csomó bársony selymestúl; 9 asztalkezenő, kikben holmi vagyon bétakarva.

Másik bőr-átalvetőben vagyon egy két újjnyi széles ezüst-aranyos szügyellő; 3 ezüst-kantár; 3 kisebb ezüst-szügyellő; egy ezüst-farmatring; egy hosszú csomóval levelek; két kisebb csomó levelek; más levelek, kezenőbe kötve lévők; skófiomos kezenő egy; nagy fekete tobáktartó; egy kisebb fekete tobáktartó, kiben az úr pecsétje spanyorviaszon, nagy és kicsin; egy kis könyvecské; három csomó levél; két pár pisztoly, egy karabély; az kvártélymester aranyos kardja tarsolyostúl; egy olló; egy ócska abrosz; egy mentére való varrás, büröstúl; egy darab angliai posztó, mindkét végén pecsét; az Úr ócska lódingja, ezüstös csatostúl.

3-adik szőr-átalvetőben egy kék, varrott aranyos czafrag; két pár veres karmazsin-csizma; egy pár veres kapca; két irha; szecsei ezüstös kis kantár; kvártélymester hajszín dolmánya, az mellyén ezüstgombok makkostúl, az újjain szintén úgy; egy (violaszínű selyem) paplan; az Úr keztyője, ki vidra. A patikáriusnál az kvártélymester kardja, tarsolya, az Úr lódingja, egy ócska veres nadrág volt, — azt neki adtam.»

(Eredeti, b. Palocsay György s. k. írása.)

Mint ez utóbbi lajstromból kitünik, a kapitány az értékesebb (arany, ezüst, drágaköves, skófiomos, selyem, bársony, stb.) porté-

kákat és a könnyebben szállítható ingóságokat, valamint tábornokának levelezéseit válogatta össze és vitte magával Prágába, s illetőleg haza, Gombosnak. — Hallbrunnból útját így folytatta:

4.

«Város (Hallbrunn) mellett való faluban háltam. Öringen, Najstat, Pana. Itt háltam. [Frankonia.] Vesztennacht; Kajszingen; Ileshofe; Groszbelt; itt háltam. Krajszhajm, Mariæ Kaple, Inderanfirk; Ungunche, Gitingh; itt háltam, rosztog volt délig. Vajnberk, Aurilih; itt háltam. Najstet, [Malgrof fun Anspach] Anspach, Kardebach, Hoszlak; itt háltam. Kodmerstorf, Vajdmerstorf, Stan. Itt foly Stan vize. Nürembergh. Itt foly Erlincz (*Pegnicz!*) vize. Ehhez Halprum 20 mélföld. Riczisdorf; itt háltam. Pichleperk; itt háltam. Sultzpach [Dominium Bavariæ ad Sultzpach]. Hirsau, Najdorf; itt háltam. St.-Hitin [Dominium Najburg], Vajthausz, Ruzstadt; itt háltam. Frauperch; itt kezdődik német Cseh(-ország). Kotau; itt háltam. Piliszin, Vajposzitz; itt háltam. [Tót, Cseh]. Kicham, Cserovicz, Zebrak; itt háltam, rosztok. Beraun Horsalicz; itt háltam. *Prága*; itt háltam két éczaka. Ehhez Nürembergh 36 mélföld.»

Eddig a marsrouta; de még következnek némi följegyzések. Ezek között Prágát (és elég helyesen!) ekként írja le: «Az felső várnál Racsin (Hradžin), usque ad pontem parva pars (a hídig a kisebb város); a ponte antiqua urbs (a hídtól az óváros); balkézre zsidóváros, az piaczon által újváros. Illyen Prága.»

De Palocsay nem is lett volna gavallér-ember és udvarias férj, ha olyan nevezetes városból mint Prága, nem vitt volna valami vásárfiát haza a feleségének. Mindjárt első helyen föl is írta a jegyzékébe emlékeztetésül: «*Hálósubát* (Schlafrock) *venni feleségemnek*. Forgósugárt (a saját kalpagján) megcsináltatni. Az pantaller sziját varratni. Lódingszorítót megcsináltatni. Kocsisnak, legényeknek enni. Mérő mentéjét varratni.» És alább bővebben:

«*Prágába vásárlani*.

Egynehány sor gyöngyöt, egy órát; egy pár kis selyemstrimflét, ahhoz czipellős Kriskának, és kis bóbita; egy pár nagy strimflé és czipellős feleségemnek, két pár keztyőt, két sing aranyos pántlikát; öt sing baváriai színposztót, arra ezüstprémet, zsinórt

fiaimnak.» E vásárlások tehát feleségét, leánykáját s fiacskáit illeték. Azután jönnek a magái: «Egy pár hámot, egy *párducz*- vagy *farkasbőrt*; (készült már *kurucz* katonának!), arra kapsot csináltatni; mentém megbélelni. Lovásznak mentére posztót, csizmát magamnak; trombitát; nyusztot magamnak, nadrágra posztót, aranyprémet.»

(Eredeti, sajátkezű.)

Palocsay — mint maga írja — csak két éjjel hált meg Prágában; sietett hazafelé. Neki vágván a Felső-Magyarországba vezető legközelebbi útnak, a határon a jablunkai szoros sánczait (1704. januárban) már *kurucz hajdúk* őrizete alatt találá, a kik természetesen örömmel bocsátották keresztül hazájába Károlyi Sándor generális unokaöcscsét. A vitéz huszárkapitány egyenesen sárosi ősfészkébe, Palocsa várába tartott, családjához, — Gombos tbk. portékáit és paripáit pedig hűségesen elküldötte Gombosfalvára. Csakhogy itt már Rákóczi fejedelem *fiscusa* volt az úr. A cs. kir. generális be vala szorúlva a fejedelem hadaitól szorosan körülrzárolt Kassa várába, — s nem is juthatott ki onnan többé, csakis ősszel, a mikor Kassa capitulált. Gombos tovább is megmaradni kívánván Leopold császár hűségében, Montecuccoli, Veterani tbkokkal és a kassai cs. helyőrséggel Sziléziába vonúlt. Fia azonban, ifjabb Gombos Imre, utóbb kiszökött Bécsből, s Rákóczi hívévé lőn.

Palocsay György pedig alig pihené ki magát ősi várában, — sietett a fejedelemhez s fölajánlá kardját a szabadság ügyének hű szolgálatára. Rákóczi huszárezredessé nevezé ki a vitéz főtisztet, s bátyja, Károlyi tiszántúli hadtestébe osztá be. Itt csakhamar annyira kitüntette magát fáradhatlan serénységével és semmi veszélytől vissza nem riadó merészségével, hogy már a következő 1705-ik évben lovas-dandárnokká léptettetett elő, s három regimentet vezényelt. Húzamosb ideig Nagy-Várad ostromzárlatának vala parancsnoka, — majd utóbb Erdélyben harcolt dandárával, ámbár neustadti súlyos sebe még évek múlva is ki-kiújult. Az 1710. év július havában tábornokká nevezé ki őt Rákóczi, s a dunántúli hadjárat vezetésével bizta meg. Ezen év végén s a következőnek elején Unghvár táján parancsnokolt. Majd hazavonulván Palocsa várába, miután első neje időközben elhunyt, a szathmári béke után oltár-

hoz vezeté a néhai híres Vak-Bottyán generális fiatal özvegyét, gr. Forgách Juliánát, és mintegy 1730-ig éle még, csendes elvonúltságában a múzsáknak hódolva. Mert a vitéz huszárezredes és kurucz tábornok *költő* is volt, jóízű, magyaros humorú költő, mint nagy számban hátramaradt versei mutatják. — Még mint Gombos- ezredbeli cs. kir. huszárszázados, az 1703-ik év elején magyar nyelvre fordítá I. Lipót császár-király akkor érvényben álló *hadi szabályzatát* is, ilyen czímmel:

«Az Felséges, Nagyhatalmú Római Császár, Magyar- és Csehországoknak Királya, első Leopold Austriai Ercz-Herczegnek, nekünk Kegyelmes Urunknak *Hadi Articulusok-Levele.*»

A 60 cikkelyből és az eskümintákból álló ezen érdekes magyar hadi szabályzat Palocsay Györgynek eredeti kéziratában tulajdonunkat képezi, és ha a t. szerkesztő úr a régi magyar katonai műnyelv szempontjából méltónak találná, — szívesen szolgálandunk másolatával alkalmilag.

II.

II. RÁKÓCZI FERENCZ TÁBORŐRSÉGI UTASÍTÁSA, 1704.

Rákóczinak elég számos hadi szabályzata és speciális utasítása ismeretes már; magam is ismertettem egy jó csomót a «*Magyar katonai irodalom a XVIII. század elején*» című tanulmányomban,¹⁾ s néhányat pótlólag közöltem a jelen szakfolyóiratban. Ezen alább olvasható fejedelmi utasítás azonban, — mely a kurucz táborokban gyakorlott őrszolgálat szervezetét ismerteti meg velünk s beható pillantást enged a Rákóczi-féle hadsereg katonai rendtartásába, — még eddig sem kiadva, sem, tudunkra, ismeretve nem vala. Annyival nevezetesebb pedig sok egyébnél, mert — mint kelte mutatja — a nagy szabadságháborúnak még jól az elején lépett életbe, s több mint hat évig állott érvényben. Szó szerinti szövege ez:

¹⁾ L.: «Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Írta Thaly Kálmán.» Budapest, 1885. Ráth Mór kiadása, 269—346. ll

*Tábori főstrázsamester és alatta való tábori strázsamesterek
instructiója.*

Primo. Azon táboron levő seregeknek (értsd: századoknak) s hadaknak számát s rendit kivéven generális-adjutántinktúl, az strázsára kívántató hadakat úgy intézze el, hogy az strázsáló sor azon seregre csak harmadnap múlva kerüljön; azon proportió szerint elosztván és tudtára adván minden brigadérosnak az (tábor) szárnyárúl kívántató hadaknak számát, az kinnálló strázsaseregeken kívül rendelvén hadaink harmadik részébül fennálló seregeket, kiknek is directiójára azon rend szerint vagy kapitányt (*ezredest*), vagy vicekapitányt (*alezredest*) kívánjon; holott pedig azok nem lennének: azok eleiben az tábori strázsamestereknek egyikét rendelje.

Secundo. Jóllehet minden brigadéros hívünknek kiadatott, hogy az kívánt seregeket az nap lenyugodta előtt három órával quartélya eleiben rendeljek: mindazonáltal ezek elkésvén, azonnal elküldéseket sürgesse.

Tertio. Az quartélya eleiben öszvegyülések után, az paroláért (*jelszóért*) sátorunk eleiben jöjjön, és aztat generálisunktúl vagy udvari kapitányunktúl kivevén, az alattavalóinak kiadja.¹⁾

Quarto. Az tábori strázsákat nap lenyugodta előtt, az dobolás után mindjárt kivitettesse s felváltattassa, az fennálló seregeket említett mód szerint hagyván, az tábor közepi irányában hagyja. Az több (*többi*) mezei strázsákat pediglen kiállítván, eleikben az következő punctumokat adja:

1. Az fiók-strázsá, fiók-dandár és dandár kiállításá után senki az fiók-strázsák közül senkit magához bocsátani ne merészeljen; hanem egy puskalövésnyire magátúl megállítván, ha az fiók-dandáron való tiszt kötelessége szerint azonnal oda nem érkezne, az társa által híjja.

2. Ha pediglen háromszori megintése után az fiók-strázsának, azon czirkáló, vagy ellenség meg nem állana: azonnal vagy

¹⁾ A jelszó-kiadás már akkoriban is egyénenkint való fülbe mondással történt.

hozzá való lövéssel, vagy kiáltással lármát csináljon, maga pedig dandárjához magát vegye; mellyet is se magunk, se senki személye válogatása nélkül, élete vesztese alatt elmúlatni (*elmúlasztani*) ne merészeljen.

3. Az fiók-dandáron való tiszt pedig az fiók-strázsának első intését meghallván: azonnal maga alattavalóit lóra ültesse és azokat egy sorban vévén, fiók-strázsájára nyargaljon; holott ha az magánál nagyobb erőt lát, tartózkodjék (*állapodjék meg*), egyet közölök kikívánván, és attúl a jelt megkérdezze; ha pedig intésére azok nem hajtván, egy puska-lövésnyirül közelebb nyomúlnának, — azonnal hozzájuk lövöldözvén személyválogatás nélkül, lármát csináljon és magát az dandárhoz retirálja, feje vesztese alatt.

4. Az nagy-dandáron levő főhadnagy, az alattavalóival lovakat kézen tartatván, oly vigyázással legyen, hogy mihelyt akár fiók-dandáron, akár fiók-strázsán kiáltást hall: azonnal seregét lóra ültetvén, ha kópiás hada vagyon, két sorba, ha másfele (pl. *karabélyos*), három sorba vegye, és azokkal az kiáltás felé ügetve, ha az szükség úgy kívánja: egész erejével az ellenség megtartóztatására siessen; hadát pedig nem szakadozva, hanem rendelt (*sorakozott, zárkózott*) seregekben vigye, — úgy értven mindazonáltal, hogy ha felettébb-való kiáltás vagy egy lövés által is arra ösztön adatnék; de más-ként az strázsák közönséges hívására helyébül ne mozdúljon, élete s feje vesztese alatt.

5. Azt is serio (*komolyan*) meghagyja, hogy se éjjel, se nappal, hirenélkül senkit is be ne bocsássonak (*a táborra*), hanem addig, az míg az oly nappal jövöknek engedelmet ad az bejövetelre, megtartóztassák; az ki pedig éjtszaka akarna bejönni: illendő kísérettel főstrázsamester hívünk quártélyára kísirtessék; melyre is tiszti s becsületi elvesztése alatt szorgalmatos gondot is tartson. Ha pedig éjtszakának idején külső portás (*portyázó-örség, járőr-ség*) akarna bejönni: azzal az strázsák az közinstrució (*általános utasítás*) szerint bánjanak; semmiféle hadat mindazonáltal be ne bocsássonak, mellyek az dandárnál erősebbek lennének, főstrázsamester hívünk engedelmé nélkül, — hanem azon porták vagy hadak tisztit főstrázsamesterünk quártélyához kísírvén, az több hadat kívül megtartóztassák.

6. Az strázsákra kiállított tisztetek pediglen meghagyja

becsületi s tiszti elvesztése alatt: valameddig fel nem váltatnak, sem magok onnan eljönni, sem alattokvalók közöttül akárkit is elbocsátani ne merészeljenek, sem senkit czédula nélkül ki ne bocsássanak.

Quinto. Mindennap azon fennálló seregek közzé egy strázsamesterét rendelje, ki is az strázsákat járó brigadérossal és kapitánnyal (*ezredessel*) az strázsajárásnak idejét úgy elvégezze, hogy aztat nem egyszeremind (*egyszerre*), de egymásután elkövessék. Az vétkeseket pedig felváltattatván, megbüntettesse.

Sexto. Az tábori jelt senki is az fiók-strázsának ki ne adja, hanem az fiók-dandáron levő tisztnek és azon főtiszteknek, kiken az strázsálás leszen; mely minden táborban levő fennálló strázsának s tisztnek ki fog adattatni. Mely is arra való leszen, hogy kiki közönségesen aztat tudván, az táboron bizvást fel s alá jár, hasson, és aztat tudni az kinn álló lovas strázsáknak nem szükség, hogy annak színe alatt valaki az táborba bé ne jöhessen, vagy innet ki ne mehessen; megparancsolván minden táborban levő strázsának, hogy valakik azt nem tudják: személyválogatás nélkül, de kiváltképpen sátorunk körül, megarestáltassanak.

Septimo. Az tábor indulatját (*indulását*) parolánál (*jelszókiadásakor*) megtudván, mind az előjárónak jövetelit, s úgy az quvártélymester, furérok (*szállásosztó hadi iródeákok*), kalaúzok gyülekezetit sátorában megvárja, és elébb azoknál ne is induljon. Az (*kiszemelt*) táborhelyre érkeztén pedig, aztat megjárja és az alkalmas helyekre szokás szerint való strázsákat kiállíttasson.

Octavo. Semmi tisztnek vagy katonának, felette való tiszti híre nélkül czédulát az kimenetelre ne adjon, annál inkább passust.

Nono. Az strázsákon legkissebbik lárma lévén: azonnal felette való tisztnek tudokra adja, maga pedig oda nyargalván, az dolognak mivoltát valóságosképpen kitanulja és késedelem nélkül tudtunkra adja.

Ultimo. Mindent valamit tud az jó rendtartásban, hazánk s magunk szolgálatjára valót, mind maga véghez vigye, s mind alattavalóival véghez vitesse. Az büntetésben pediglen minden személyválogatást, barátságot vagy félelmet félre téven, mindenekben magunk s felette való tisztei parancsolatit, az melyek országunk

hasznára levők lesznek, kövesse. Datum ex Castris Nostris ad Kis-Kőrös positis, die 1. Julij Anno 1704.

F. P. Rákóczi m. p. P. H.

Joannes Pápai m. p.»

(Eredeti, a fejedelem sajátkezű aláírása és ostyába nyomott nagy, kerek, Rákóczi-czímeres pecsége alatt, egy íven, ívrét. A szöveg Aszalay Ferencz udv. hadi titkár kezeirása. Kívül Rákóczi levéltárának egykori jelzete: «Tábori strázsamesterek instructiója. Nro. 303.»)

E főttebbi utasítás — mely a Rákóczi-hadseregben föntartott pontos, szigorú őrszolgálat szervezetét és mily módozatok szerint gyakoroltatását tüzetesen, világos vonásokkal vázolja s általános hadtörténelmi szempontból is, összehasonlításul más egykorúakkal, igen érdekes, — mint szövegéből kitűnik, tulajdonkép a fejedelem *saját táborának* ör-rendtartására volt hivatva zsinórmértékül szolgálni. Az ő tábora azonban *mintá-tábor* vala, melynek rendtartásait a többi táborok is igyekeztek és tartoztak követni. A hatodik pont vége pedig földeríti előttünk az okot és esetet is, a mi — épen e rendelet kiadása előtt kevéssel — történt Rákóczi táborában s igen nagy port vert föl; úgy, hogy aligha tévedünk, ha a fejedelem táboraiban való őrszolgálat e szigorúbb szabályozását, vagyis a jelen utasítás keletkezését, arra visszük vissza. Ugyanis a 6-ik pont elrendeli, hogy a tábori jelszót a külső strázsákkal ne közöljék: «nehogy annak színe alatt valaki a táborba bejöhessen, vagy innét kimehessen; megparancsolván minden, táborban levő strázsáknak, hogy valakik azt nem tudják, személyválogatás nélkül, *de kiváltképpen sátorunk körül, megarestáltassanak*».

Lássuk csak! E rendelet Rákóczinak a ráczok megtörésére, Bács és Titel felé irányuló hadjáratára indulása napjaiban, 1704. július 1-jén adatott ki, mindjárt távozása után azon — duna-ordasi, Solt alatti — táborhelyéről, hol hosszasan: ápril 30-kától június 29-kéig tartózkodik vala, s hol ezen időközben életét a leggaládabb gyilkos merénylet fenyegette. Teljesen szavahihető és elfogulatlan ember, a császári udvar egyik szövetségesének, Nagy-Brittániának bécsi nagykövete, lord Stepney György, *hivatalosan jelenti* 1704. ápril 12-kéről a saját külügyministerének, Hedgesnek, hogy legkevésbé sem csodálható, ha a magyarok nem bíznak Lipót császár

abszolút uralmi hajlamú ministereinek őszinteségében; mertezek — míg egy részről a tárgyalások végett Pakson időző kalocsai érsek útján békealkudozásokat folytatnak Rákóczival, — addig másrészt bérnyilkosokat fogadnak és küldenek ellene. Ez pedig korántsem afféle gyanítgatás, hanem *kétségtelen valóság*: mivel ő maga Stepney, találkozott az egyik cs. ministernél egy *szász hadnaggyal*, a ki elég szemtelen volt előtte elmondani, hogy Rákóczi fejedelemnek gyilokkal vagy méreggel való kiirtására indul Magyarországba, megbízatásból.

Egy későbbi levelében — a május 17-ikiben — aztán azt is jelenti a nagykövet, hogy mi történt evvel a bérnyilkossal. T. i. a kalocsai érsek küldöttei, Viza nagyprépost és Okolicsányi Pál, Paksról Bécsbe érkezvén, beszéltek neki, hogy Rákóczinak a béküléstől nagyon elment a kedve: mert táborában (Paks átellenében, Ordasnál) borzasztó esemény történt. Ugyanis palotásai egy, *a fejedelem sátora körül ólálkodó gyanús magaviseletű embert fogtak el, a ki az ábruhába öltözött szász hadnagy volt*; s miután keményen vallatóra vettek, megvallotta kilétét, és hogy őt *«magas állású férfiak Bécsben bérelték föl a fejedelem megölésére»*. Mire a tábor úgy felháborodott, hogy a katonaság és nép rögtön karóba húzta a nyomorút.¹⁾

Volt tehát oka Rákóczinak éppen ekkor a táborabeli őrszolgálatot szigorítani, és *«kiváltképen a sátora körül»* csatangolókat elogatni!...

III.

ADALÉK ÉRSEK-ÚJVÁR ELFOGLALÁSÁHOZ, 1704.

Miként került a Rákóczinak leghatalmasabb erősségévé, vágvidéki hadjáratai stratégiai alappontjává vált Érsek-Újvár, az 1704-ik év november 16-ika éjjelén, úgyszólván minden verontás nélkül a kuruczok, névszerint Bottyán tábornok kezére? Bercsényi élettörténetéről szóló művünkben (III. köt. 266—273. l.) megír-

¹⁾ L. Stepney-nek a British Museum kéziratárából kiadott eredeti követjelentéseit az *Archivum Rakocianum* II. oszt. I. köt. 236. és 273. ll.

tuk. Most az ezen szerencsés coup egyik szereplőjének, mindjárt azon melegében, a vár elfoglalása utáni napokban a fejedelemhez intézett eredeti folyamodványa jutott a kezünkbe, melynek idevonatkozó részét kiegészítésül érdemesnek találjuk ismertetni.

Balkó János újvári harminczados — kiról az idézett helyen is megemlékezénk — így vezeti be eme kérvényét: «Hogy Vég-Érsek-Újvárat töröktől megvették, (1685.) azonnal Tek. Ns. Magyar Kamarától újvári harminczadosnak rendeltettem.» A házak ott a bombázástól romokban hevervén, én «magam számára egy pusztá, romlott házat foglaltam és magam saját költséggel megépíttetem», a mint a város is bizonyítja. Mindazáltal a bécsi német udvari kamara egy «Aichpichl nevő urat» küldvén ide commissióban, ez az én házamat «harminczad-háznak», császár számára elfoglalta. Hiába könyörögtem és tiltakoztam; már el is akarták adni gróf Kaunitz-nak azon házat. «Méltóságos Fejedelem, Kegyelmes Uram! Mostani igaz hívségemet, Ngodhoz és hazánkhoz cselekedetemet tekintvén, méltóztasson kegyelmes grátiáját nyújtani; úgy-mint várnak földadását: mert én, plébánus (Nagy István) uram, Tapolcsányi (tisztartó) uram, Bogyó Ferencz bíró uram ítszakán, titkon Ngodhoz erőssen megesküdtünk, egy bótban, — hogy a német észre ne vegye; — azután magyar hajdúságot titkon, bástyaszegletire öszvegyűjtvén, két bástyát elfoglaltunk, — Isten kegyelméből véghez is vittük.» Kéri tehát a fejedelmet: méltóztassék neki e hív és bátor tettének jutalmául 1) főntemlitett házat visszaadni tulajdonába; 2) úgyszintén bars megyei zálogos birtokát; végre 3) azon szarvasmarháit, melyeket az ostromló magyar vitézek elnyertek, — adattassa vissza velök váltságdíj nélkül.

A folyamodvány eredeti, sajátkezű, de — mint az ilyenek rendesen — kelet nélkül való. Azonban a fejedelem 1704. november 25-ikén (tehát a vár bevételének alig 9-ed napján) már válaszol reá, következő, ráiktatott resolútiójával:

Ad 1-mum. Informáljon ezen instantiában megnevezett ház dolgáról N. Vitézlő Ebeczki Imreh érsek-újvári kapitányunk. (Az első kurucz várparancsnok.)

Ad 2-dum. Azon jószágról informáljon N. Bars megyei praefectusunk.

Ad 3-tium. A hadi törvény, regula azt meg nem engedi,

hogy az oly, fegyver által szállott vár alól elhajtatott marhák visszaadattassanak.»

(Eredeti, Rákóczi s. k. aláírásával és Pápai János udv. főtitkár ellenjegyzésével.)

IV.

SZÓLNOK VÁRA 1705-BEN.

(Alaprajz melléklettel.)

Érsek-Ujvár, a főerősség után szóljunk kissé a kuruczoknak egy másik váráról, Szólnokrúl.

Szólnok, a Zagyva folyónak a Tiszába torkollásánál, mint a Közép-Tiszavonal kulcsa, a nagy alföldi síkság kapúja, a tiszai hajóközlekedés, — különösen a máramarosi sószállítás öre s fő lerakóhelye, — hadászati fontossággal bíró pont volt és lesz mindig. A természettől erős fekvésű vára ugyan a törökvilágban nem volt kellő szilárdsággal kiépítve: mert kőből rakott bástyák és közfalak, contrescarpe-ok helyett, inkább csak földből és tölgyfagerendákból, rőzsefonásból készült palánkművek védték. Ezek is még a régi rondella-rendszer szerint épültek, nem az újabb — sokkal előnyösebb — Vauban-rendszerben, mint Érsek-Újvár hatszög-bástyázata. Továbbá a törököknek a Maroson túlra leszoríttatása után a Tiszavonal védelmére Szeged fontosabb ponttá válván Szólnoknál: a császáriak az előbbire fordítottak több gondot, míg az utóbbit a karlóczai békekötés óta meglehetősen elhanyagolták. Hanem azért rendes helyőrséget tartottak benne, s ágyúkkal is kellőképen föl volt szerelve.

A Rákóczi-szabadságharcz kitörése idejében egy ír származású, Harry Walthers nevű cs. kapitány volt Szólnok várparancsnoka, a német és magyar századokból álló helyőrség fölött. Ez, a mint az 1703-ik év tavaszán a felső-tiszai népmozgalmaknak hírére: egyremásra sürgeti vala a budai generálisnál és kamaránál az erődítményeknek mielőbbi jó karba hozatalát. Mire Dumont cs. hadmérnököt küldetett oda, a kinek vezetése alatt azután a szólnoki védművek július és augusztus hó folyamában hamarosan kijavítottak.

Épen a legfőbb ideje is volt már; mert a fejedelem áradatként szaporodó hadai a Tiszántúlról diadalmasan nyomulának elő. Szeptember 10-ikén Deák Ferencz, Szöcs János, Borbély Balázs és Ónodi János Diák kurucz ezeres-kapitányok 3000 emberrel körülfáraszták Szólnok várát. A városi magyar lakosság, természetesen, velök tartott, és a csatározások tíz napon át éjjel-nappal folytak a szorongatott, de parancsnokától vitézül védett vár körül. A megszálló seregnek ágyúi nem voltak; azonban a védők szerencsétlenségére a Zagyva vize épen szeptember hóban szokott a legcsekélyebb lenni, s a várarkok el valának iszaposodva. A szólnoki lakosok jól ismerték az átgázolható helyeket s a kuruczoknak megmutogatták. Erre a nevezett kapitányok több száz lábtót készíttetvén, ágyúk nélküli, delelkesedéstől mámoros csapataikkal szept. 21-ikén, fényes nappal, d. u. 5 órakor egyszerre három oldalról megrohanták és a sűrű lövésekkel, kemény ellentállással nem törődve, vakmerőül megmászták a falakat, s a parancsnokot, összes németjeit és a gyűlölt sőtiszteket mind halomba vágták. A vár, 14 ágyúval, néhány száz puskával s dúsgazdag sókészlettel a győző kuruczok hatalmába került. Rákóczi 700 hajdút rendelt bele őrségül, s a tiszta-dunaközi generalatus székhelyévé tette.

A fontos hely erődítvényeinek szakszerű megvizsgálására azután, az 1704-ik év tavaszán francia hadmérnökeiket küldvén, ezek jelenték, hogy a szólnoki védművek oly elavult rendszerben építvők, hogy kijavításra nem érdemesek. Ellenkezőleg, lerombolandók, s helyökre Vauban rendszerében, szögbástyákra új erőd emelendő. Ennek terveit ki is mérték és a fejedelemnek bemutatták. Rákóczi a terveket jóváhagyá, s a lerombolás és az új bástyák, közfalak építése megkezdődött. De biz ezzel — fenyegető veszély nem lévén — nem nagyon siettek. Igaz, hogy nem is kis munka volt.

Történt azonban, hogy a cs. főhadserég, Herbeville maréchal vezérlete alatt, a következő 1705-ik év őszének elején a már-már elvesztett Erdély megsegítésére indula Budáról. Nem tudhatták, hogy a legrövidebb úton, Szólnok felé nyomuland-e, avagy — a szerémségi, bácskai és marosmenti rác hadosztályokkal leendő egyesülés végett — Szeged felé kerül? ... Bottyán tábornok utasított, hogy 6000 huszárral Pesttől kezdve a Tiszáig oldalazza és

csapdozza Herbeville táborát; Károlyi hasonló utasítást kapott a Tiszántúlra. A fő ellentállást az elsánczolt erdélyi szorosoknál tervezték.

Bottyán a töle megszokott serénységgel teljesíté a németek sarkalását; körülöttük, nyomukban járt mindenütt, üldözte, csapkodta, némely éjtszaka háromszor is megtámadta szekersánczokkal körülzárt táboraikat. Károlyi a maga hadaival Szólnoknál fogott állást, hol a Tisza át volt hidalva. Azonban, a várat megtekintvén, látta, hogy az tarthatatlan állapotban van; nyanyis, a régi erődítvények már a földig le valának rombolva: az újak pedig még csak felében, harmadában kiépítve. A Tiszapart felől épen az egész oldal hiányzott, és csak egyszerű faczölöpzet pótolá a falakat. A tábornok azt ajánlá a fejedelemnek, hogy, ha Herbeville erre talál jöni: a még épenséggel nem védhető várból jobb lesz az örséget kivonni. Megtette ugyan az erődítések karba állítására, a mit hirtelenében tehetett.

A kuruczok szerencséjére a cs. tbgy. Szólnok várának ezen állapotáról nem volt értesülve; ellenben, hogy könnyű lovasságra tegyen szert: a ráczokkal való minélelőbbi csatlakozást óhajtá. Ezért menetirányát nem Szólnok felé, hanem Nagy-Kőrösnek, Kecskemétnek, Szegednek vevé, — a legelőbb nevezett helyen Bottyántól jól megpaskoltatva. Károlyi föllélekzett; és mikor már Herbeville-nek ezen útirányáról Bottyán leveleiből teljesen megbizonyosodék: 1705. október 4-ikén Szólnokrúl, az ottani állapotok felől a következő érdekes jelentésben tudósítja Rákóczit, leveléhez az új várerődítmények alaprajzát is mellékelvén:

«Ha Ngod méltóságának, Kegyelmes Uram, unalmára nem leszen: ezen Szólnok várának constitutiójáról csekély ítéletemet elmondom, és (a tervrajzot) alázatosan idecsatolom.

A nro 1. ad nrum 2. (az 1. számtól a 2-ikig) holott kapúhely hagyatott, fundamentaliter kész és perfectióban (*befejezve*) vagyon.

A nro 2. az mostani (*régi*) kapúig, azon linea hasonlóképen perfectióban vagyon, ad nrum 3.

A nro 3. ad 4-tum az bástyaig semmirekellő; az bástyája is nem pro defensione (*védelemre*) való.

A nro 4-to ad 5-tum semmi egyéb nincsen az Tisza felől, hanem egy sor fenyőfa-palizáta, minden földtöltés nélkül, — úgy,

hogy az Tiszán túl való partról ágyúval, apró puskával az ellenség az egész tractuson (*vonalon*) keresztül általlóhet az váron, hogy még az praemittált (*főntebb jelzett*) numerosokon és jó bástyákon s erősségben sem járhat ember.

A nro 5. usque ad 6-tum, az holott most az kapu vagyon, noha földhányások vannak: de regularitás semmi sem lévén az praemittált oldalához való, csak mostan tataroztattam; semmirekellő.

A nro 6. ad 7-mum az lineáig éppen semmirekellő, hanem most igazgattatom, de csak tiszaháti módon való árok formára.

Ezen belső erősségnek, Kegyelmes Uram, az mely darab hijja vagyon, az ingenier opiniója (*véleménye*) szerint az idén semmiképen el nem készül; mindazáltal a nro 4-to ad 5-tum az palizáták mellé, Ngod resolutiójáig, hogy földtöltés vettessék, meghagytam.

Belől az várban se prófontház, se kemencze nem volt; mindeniket helyben állítottam.

Csak ezen belső helynek extrema defensiójára (*végsőkig való oltalmára*) megkívántatik 2000 ember; annak, elgondolhatja Ngod, élelmeztetésére azon esetben mennyi kívántatik, úgy requisitumi (*hadí szerei*). Hát, ha az Ngod ingenieri szerint ezen (belső) erősségen kívül való hidak (Tisza- és Zagyva-híd), gátak oltalmazását elgondolja az ember s úgy retirádájit (*visszavonuló helyeit*): mennyivel több kell? — azt is leírhatnám, mert tíz újjamon vagyon.

De, azt bánom, Kegyelmes Uram, hogy Ngodnak papiroson mindent eleiben visznek: in rerum natura (*a valóságban pedig*) semmi sincsen; másnak megyen az feje főzti belőle!

Én töttem, mit tehettem. Minémű dispositióval hagyom Prinyi Miklós bátyámuramat (br. Perényi Miklós gyalogsági dandárnokot, szólnoki várparancsnokúl), azt is accludalom (melléklem). Az fellyebb irtakból ezen helynek rosszóságát és haszontalan constitutióját Ngod kegyelmessen általláthatja. Az ellenség nem mindenkor mellőzi így el; *vagy épüljön, — vagy romoljon el, ne legyen métellye* (búvóhelye) az *pusztaiaknak!* Ha pedig meg kell épülni, Ngod vele ne késsék; assecurálok: oly erősség lehet, hogy cum provisione (élelemmel megrakva) nagyot használhat. Sőt megmér-

vén az Tiszát, bástyái alatt malmai is lehetnek. Munka nélkül semmi sem lehet, de avval Isten segítségéből minden!

Consideratióra való az is, hogy az had ruhátalan, az várban még csak commendánsnak való téli qvártélya sincsen, annyival inkább az többinek, — akkor kell pedig az nagyobb vigyázás, mert az (befagyott) Tisza nem bástya, hanem ellenségnek hídja.

Én elmegyek (Herbeville elé a Tiszántúlra); Ngod bízza arra, kire akarja. Álljon kegyelmes dispositiójában!»

«P. S. Az midőn, Kegyelmes Uram, ezen (szólnoki) hidat itt elvégeztettem volt: Tokajnál is parancsoltam volt készíttetni, úgy hiszem, hogy kész is; Ngod parancsolhat általkötésérül.

Az vár alatt való palizáták már készek, az híd előtt való sáncz is ma elkészül; holnap az belső vár bástyájához fogatok, az Tiszaparton az kapu mellett valóhoz.» (5. sz.)

(Eredeti, Károlyi Sándor sajátkezű írása, a vörösvári Rákóczi-levéltárban. A mellékelt alaprajz hadmérnöki szakképzett kézre vall.)

A szólnoki újra épült ezen vár bástyái — mint a rommaradványok mutatják — téglákból voltak rakva, s cordonjaikat faragott kőpárkányok képezték. A contrescarpe-ok azonban, mint a vízárók külső oldalának szabálytalanságából következtethető, nem bírtak téglaburkolattal. Ezt a Zagyvától a Tiszába vezetett árkot csak kimélyítették, egyébként, úgy látszik, meghagyták — egyelőre — régi állapotában; mert a francia hadmérnökök okvetetlenül szabályos partvonalokba vágták s az 1. sz. a. új bástyánál lévő feltűnő keskeny részt kiszélesítették volna. Különben az erődítvény a helyszínhez alkalmazott rendetlen négyszögben, Vauban rendszere szerinti, négy, egymástól eltérő, de egyaránt csücsműves alakzatú bástyával épült, a haderődítészet elveinek megfelelőleg, helyesen. Hanem azért, az akkori hadtömegeknek és Rákóczi gyalog-csapatainak arányaihoz viszonyítva, egy nagy hibában szenvedett: abban, a mire az élesszemű s erősen gyakorlati érzékű Károlyi azonnal ráutalt, hogy t. i. igen nagy dimenziókban készült, akkorában, hogy ostromlás veszélye esetén magának a belső várnak védelmére 2000 ember kívántatott volna, a hidfőkön és egyéb külső erődműveken kívül. Már pedig Rákóczi nem rendelkezett annyi gyalogsággal, hogy három fő-erősségét: Érsek-

Újvárt, Kassát és Munkácsot kivéve, az ország kevésbé fontos többi váraiba is 2—3000 főnyi hajdút helyezhetett volna őrségül, hacsak táborait a gyalog hadtól egészen meg nem fosztja, a mit ismét nem tehetett. Lovassága ellenben sokkal bővebben volt mindvégig.

A szólnoki erődítvényeknek ezt a hibáját a fejedelem belátva, az 1710-ik év tavaszának kezdetén, mikor Szólnok stratégiai fontosságát a közel jövőben használni akará: francia hadmérnökeivel odament személyesen, és az egész lineákat beljebb vonatván, a várat sokkal kisebb arányokban építteté föl: úgymint a belső erődöt csak 3—400 főnyi hajdú-őrség befogadására; ellenben a bástyák ágyúitól fedezett Tisza-túlperti hídfőnél terjedelmes huszárvárat (ravelint) emeltetett, melynek sáncaiban három huszárezred táborozhatott.

Az 1710-iki szólnoki várról azonban ezúttal bővebben szólnani nem kívánunk.

V.

ÚJ ADATOK A GYÖRVARÍ DIADALRÓL, 1706.

Rákóczi hadainak győzelmes csatái között előkelő helyet foglal el a régibb történetíróktól hibásan *egervári*-nak nevezett ama véres, de teljes diadal, melyről már jó ideje, midőn kimutattuk, hogy nem Egervárnál, hanem az ehhez közel fekvő (vasmegyei) *Győrvarnál* vívatott; a minthogy magok az abban részt vett kuruczok is, mindig a *győrvarí harcz* elnevezés alatt említik. Ezen két napig tartott kemény csatát 1706 november 6 és 7-ikén küzdötték a Stýria felől 5000-nyi német, rác, horvát haddal betört *gr. Heister Hannibál* cs. altábornagy ellen a dunántúli hadak közül alig 3000 vitézből (130 hajdút kivéve, csupa lovasságból) álló dandárral *Bezeredy Imre* brigadéros; a diadal főhőse, a fején három sebet kapott, *Béri Balogh Adám* ezredes; továbbá *Kisfaludy László*, *Kiss Gergely* és *Móry István* szintén ezredesek; *Ordódy Imre* alezredes, (ugyanott elesett); *Fekete István* alezredes; *Tarnóczy Miklós* őrnagy; (ugyanott elesett); végre *Bottyán* tábornok huszárezredének

két kapitánya: *Parragh Gergely* és *Balogh András*, kik Esztergom ostroma alkalmával századaikkal portára küldetvén, ezredüktől Dunántúl rekedtek s az ottani hadakhoz csatlakozának.¹⁾ Jelen valának még személyök szerint, a dunántúli hadosztály egyik ideiglenes parancsnoka: br. *Andrássy István* vezérőrnagy és *Kisfaludy György* brigadéros is, — de ők a harcban részt nem vettek s csak nézőkül tekinthetők, nem intézőkül.

A magyar részről ritka bravourral és hősiesség kitarással vívott két napinagy csatának eredménye ismeretes: Heister egészen tönkre verték, több mint 3000 emberét levágták, a többit szerteszórták, összes ágyúit, táborszerzeit, 34 zászlóját, rézdobjait elnyerték, sőt magát az altábornagyot is elfogták. Egy szóval: a győzelem teljes volt.

Andrássy István tbk. Sümegről nov. 15-ikéről a csatáról a fejedelemnek tüzetes jelentést tön; melynek eredetijét alólírott a vörösvári Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban még az 1860-as évek vége felé fölfedezvén, «*A nagy-szombati harc*» című, önállóan megjelent hadtörténelmi tanulmányomban, toldalék gyanánt 1869-ben kiadtam, a győrvári diadalra vonatkozó — akkoráig összegyűjthetett — még más, egykorú adatokkal együtt. Azóta 25 év múlt már el; mely idő alatt ismét számos idevonatkozó, eleddig ismeretlen egykorú tudósításra s följegyzésre bukkanván: itt az ideje ezek napvilágra juttatásának is, hogy így még inkább módot nyújtsak ama dicsőséges fegyvertény tüzetes, katonai leírására. Remélem, a már említett és ezen most közlendő adatok figyelmes átolvasása után akadni fog e föladatra termett vállalkozó.

Mielőtt azonban az új adatok közlését megkezdeném, szükséges egy pótló, vagyis inkább helyesbítő közleményt bocsátanom előre. Ugyanis br. Andrássy tbk. a győrvári harczról a fejedelem mellett gr. Bercsényi Miklós fővezért és gr. Forgách Simon tábornagyot is — szomszédos kerületbeli vezénylőt — külön tudósítá. Az utóbbi tudósítás fenmaradásának nyomára jövén: mivel a gr. Forgách-levéltár akkoriban még a nógrádmegyei Szécsényben tartott, magam hamarjában nem férközhettem hozzá; hanem a csa-

¹⁾ E Bottyán-féle két századnak a harcban való vitézi résztvétele vezethette *Kölinovics* krónikást azon téves hiedelemre, mintha a csatát maga Bottyán tbk. vezényelte volna.

ládi levéltárnok urat kértem föl, hogy Andrássynak ezen tudósítását számomra betűhíven lemásolná. Szíves készséggel megtette; s a levelet, idézett könyvemben ezen másolat után közlém. De, midőn a Forgách-archivum idővel a nemzeti múzeumba került és én a másolatot az eredetivel összehasonlítottam szomorúan kelle meggyőződnöm, hogy Z. levéltárnok úr a régi iratok olvasásában kevés gyakorlattal bírt és számos helyütt igen hibásan másolt. Szükségessé válik azért ezen elsőrangú kútfőül szolgáló levélnek teljesen megbízható, correct másolatát közölni; ezt bocsátom tehát előre, s úgy utána az új, ismeretlen adalékokat.

I. Br. Andrassy István, gr. Forgách Simonnak.

«Méltóságos Gróff Fő-Generális Uramnak, Ngodnak kötelessen szolgálók.

Az ittvaló occurrentiákrúl (*eseményekről*) akarván kötelességgem szerént Ngodnak levelem szerént reportumot (*jelentést*) tennem: írhatom Ngodnak, hogy az sopronyi ellenség ezen holnapnak első napjain megindulván és Kőszeg felé nyomakodván, brigadiros Bezerédi Imre s Kisfaludi György és colonellus Kisfaludi László uraimék, Török István uram ezerével együtt, mindenütt sürgették, (= *sarkalták*). Kik után magam is colonellus Balogh Ádám urammal es Somodgyi Ádám uram ezerebeli három zászlójával ¹⁾ nyomakodván, megegyeztem (= *egyesültem*) ő kegyelmekkel. Melyre nézve azon ellenség Kőszeg alá, bizonyos árkos helyre, recipiálta (*vonta*) magát; holott is nem lévén bátorságos, hogy táborát megüssük: minden napi portázás (*csapdozás, ingerlés*) által igyekeztük táborárúl kicsalni.

Azalatt jött hírünk, hogy Hannibál Haiszter 5000 ráczczal és három ágyúval a Murán általjövén, Egerszeghez (*Zala-*) penetrált (*nyomult*), mely helyet fel is égetett; melyre nézve a mieink Egervárát ²⁾ pusztán hagyván, megírt Haiszter (*oda*) pra si-

¹⁾ E három századot, nem lévén velök törzstiszt, Balogh Ádám őrnagyának, a vitéz *Tarnóczy Miklós*-nak vezényletére bízták.

²⁾ Négy bástyatoronynyal s mocsáros árokkal védett kastély, mely csak 25 Móry-féle hajdútól volt megszállva, ágyúk nélkül.

diumot (*helyőrséget*) bévitt, és maga corpusostúl (*hadtestestől*) alája szállott. Melyre nézve tiszt uraimékkal consultálódván (*tanácskozáván*), tanácsossabbnak ítültük, hogy az ellen tegyünk operatiót (*hadműveletet*) és a conjunctiót impediáljuk, (*egyesülést akadályozzuk*; t. i. Heisterét, a Kőszeg alatt álló Starhemberggel). A mint is dje 5. currentis (*f. hó 5-ikén*) megindulván, die penig 6. ejusdem az hadakkal már Egervárhoz közelítvén, (gyors és erős menetvala!): hozták hírül (az egervári Móry-hajdúk), hogy az ellenség már Egervártúl megindulván, Vasvár felé masérozna. Ki is midőn győrvári többeli szoros helyen költözött volna, már estve felé, az kelőn (*átjárón, gáton*) a hátulját megcsapták; holott is az ellenségben alkalmasint esett, mieinkben is egynehányan sebben estenek. Haiszternek legkedvesebb és híresebb lovát elnyerték. Holott is egész étszakáig volt a puskázás; mely étszakának setétsége az ellenségtől elválasztott bennünket.

Másnap reggel, úgymint vasárnap (nov. 7.), gondolván, hogy azon kelőit, — ki is per se (*magában*) is erős, — étszakán jobban megerősítette: azon nyomon nem bátorzkodtunk rajta menni, hanem a fronte (*szemközt*) kerültünk nekie. Kit is midőn circiter (*körülbelől*) két óráig ostromlottunk volna, az ellenség szélledni kezdett. Melyre érkezett Móri István (gyalogezeres-) kapitány uram, circiter maga száz¹⁾ hajdújival és Bonefous ezerébül való circiter huszonöt személybül álló magam qvardiájával, (*testőrségével*); mellyet is az ellenség hegyes státiójítúl meglátván, és tudja Isten, mennyinek gondolván: annál jobban kezdte magát resistálni,²⁾ (*védelmézni*). Mellyet is a katonaság (értsd: *lovasság*) meglátván, dicsíretessen és szívessen (*bátran*) operatióhoz hozzá fogván, Isten nagy kegyelmébül az ellenséget megindította és azon nap mezőn, hegyen, völgyön, circiter négy mélyföldnire üzte és vágta, sött azután is majd harmadnapig vadászta. Mely actuson maga rézdobjait, mind az három ágyúját és circiter huszonkét³⁾

¹⁾ Es nem «kétszáz», mint a másolatban hibásan áll.

²⁾ Világosan *így*, és nem «*retirálni*», mint tévesen másoltatott.

³⁾ A fejedelemhez szóló jelentésében Andrassy 24 elnyert zászlót ír: «*de annál több is volt*, csakhogy némelyeket a matériájáért az katonák közikben osztották». Utóbb azonban ezeket is kikeresték és elszedték a

darabból álló öreg (*nagy*) és kised zászlóját, Haiszterét, elnyertük, sött magát is a generálist elfogtuk.

Mely harcyról elszaladt rácz gyalogság, mintegy hetedfélszáz, recipiálta (vonta) magát Egervárrá; úgy, hogy praesidiummal együtt közel volt nyolczszáz benne. Kik is die 8. (november) nagynehezen megadván accordára és parolára (magokat), azokat fegyveresen elkísírtettem.

Mind magunk, mind ellenség tisztjei, emberei recognitiójiból írhatom Ngodnak, hogy az ellenségből jóval is több esett kétezer-nél, sött talám háromnál is, (*így*); nem igen sok híjja leszen. *Azon ellenséget Isten ugyan megszegyenítette*¹⁾; de magunk is jó emberekben alkalmas kárt vallottunk, mivel sebesekkel együtt esett százig²⁾ való emberünk; magát is Balogh (Ádám) uramot főben alkalmasint megvagdalták: mert ember módjára, súllyára ment az ellenségnek. *Tarnóczy Miklós is, Balogh Ádám uram főstrázsamestere*,³⁾ lövés által elesett. Török István uram vice-kapitányát (*alezredesét*) is, Ordódi Imre uramot, mai napon temettük el. Sok böcsületes, derék fő- s vice-hadnagyok és zászlótartók estek, kik sebben inkább, odamaradtak; ⁴⁾ mert dícsíretessen viselték magokat az tisztjek, úgy, hogy közönségessen a vitézljő rend ha úgy

katonáktúl, — úgy, hogy, mint alább olvasandjuk, összesen *harmincznégy* nyert zászlót vittek által Érsek-Újvárba a fogoly Heisterrel.

¹⁾ Ezen mondat a Z.-féle másolatból kimaradt.

²⁾ «Százig», és nem «kétszázig», mint a másolatban hibásan áll.

³⁾ A másoló itt fatális hibát követett el, a mi nekünk sok fejtörést okozott, ezen világosan így álló szavakat akként olvasván: «Tarnóczy Miklós és Balogh Ádám főstrázsamestere . . . elesett». Ebből s az idézett munkánk 129. l. jegyzetben közölt 1708-iki zavaros adatból azt kelle következtetnünk, hogy a Somogyi Á. őrnagyának vélt *Tarnóczy is*, és Balogh A. meg nem nevezett (de az 1708-iki adat szerint *Szőke* nevű) *őrnagya is elesett* Győrvárnál. Holott az «és» helyett «is» áll Andrássy levelében; s mint utóbb eredeti katonai iratokból is meggyőződünk: Tarnóczy csakugyan Balognak vala őrnagya, csakhogy Győrvárnál Somogyi századait vezénylé s ezek élén ossett el. Helyére gr. Esterházy Antal tbgy. 1707 január 4-kén a Balogh-ezred őrnagyává *Szőke Fált* nevezé ki, a ki viszont már 1707 márczius 3-kán Sitkénél esett el. Ezt zavarja össze az 1708-iki folyamodvány a győrvári harczzal. Így aztán világos lesz a dolog!

⁴⁾ Itt a másolat hasonlóképp hibás. V. ö.

viselte volna magát a súllyán: hamarébb indítottuk volna meg az ellenséget; mert a tisztek három ízben is gyalog szállottak.

Mindezek után, nem lévén majd egy héttől fogvást eledele sem militiának, mind lovának: itt körülbelől való helyeken dislocáltam őket, hogy ezután kevés refociliatio (*megnyugvás*) után alkalmazatossabban tehessek azon Kőszegnél lévő sopronyi német ellen operatiót Isten engedelmébül.

Magam is az ott (*Pozsony táján*) való dolgoknak constitutiójárul való Ngod tudósítását kedvessen venném. Megírt Haiszternek említett híres lova elnyerettétvén, emberünk alatt másnap elesett.

In reliquo maradok

Nagyságodnak

Sümeg, die 14.)9bris A. 1706.

köteles szolgálja

Andrásy István m. k.»

«P. S. Nem kétlem, Ngod érthette, midőn Esztergom alúl Storemberg (Guidó) egész erejivel Rábaközbe jött: annyira oszolta *voltak*²⁾ az hadak, — kik az Vértes táján, impediálni az ellenség zsákmányosságát, kik Soprony és Lápincs elejin,³⁾ — hogy az egész Rábaközben háromszáz fegyveres, gyalog, lovas, nem volt; ⁴⁾ mivel még elébb mind Révay (Gáspár) uram ezerít, azután ugyan Orbán Czelder uram is odaérkezvén, azt is általcommendírozták (a Dunán), nem maradván több gyalog: Kapuvártt Czirjáky (László) uram hajdúja negyven,⁵⁾ Móri uramé Árpásnál másfél-

¹⁾ Így; világosan nov. 14. és nem 24-kén, mint Z. hibásan másolá. E körülmény a nyert zászlók számát is megmagyarázza; t. i. hogy ezen levél keltéig 22 zászló került elő, másnapig (mikor Andrásy a fejedelemnek írta jelentését) már 25, — végre pedig 34; mert ennyit adtak által Újváron Bottyánnak.

²⁾ Így, és nem «*maradtak*», a minek nem is volna tiszta értelme.

³⁾ Szintén tévesen volt másolva.

⁴⁾ Elég ügyetlenség volt tőle és öcscsétől, Páltól, hogy a fontos fekvésű és jól megmerődített Rábaközt kiürítve, Soprony és a Lápincs mellékére kalandoztatták — persze, prédanyerés kedvéért! — a hadakat.

⁵⁾ Mert Cziráky uram (mit Andrásy elhallgat,) váltáságdíjakat szedett föl a lakosságtól az állítandó hajdúkért, a kiállítottakat pedig pénzért

százig, — kik is mihent a nímet jövetelit értették, mind elszaladtak, úgy Keszöbül is.

Kapuvárhoz egy regimenttel Marciki (*igy*) Veteránit küldöttek; megiedvén a várba Czirjáki pór hajdúi: nyakok szakadtában ugrándozni kezdtek ki a bástyán. Melyre nézve accordálni kellett, és feladták a várat. Ha penig az mellettem lévő gyalogságot el nem commendírozták volna: ma is bírhatnánk Kapuvárt! Ő bezeg jobban praesideálta, majd *háromszáz* ⁶⁾ gyaloggal és egy compánia lovassal.

Mox (*Max*) Storemberg Kőszegnél van, mintegy harmadfél ezerezer magával. Erdödyt is (Sándor, varazsdi főispán) mondják, hét zászlóaljával (horvátokkal), hogy mostanság melléjek ment. — Tovább Isten mint vezérli dolgainkat? szent akarhatja; de igen szükséges volna Ngod grátiája által, ha csak egy lovas reguláris regiment (is) jöhetne segítségünkre.»

Külczim: Excellentissimo Domino Comiti Domino Simoni Forgács de Ghimes, Suæ Serenitatis Principalis Domini Domini Francisci Rákóczi de Felső-Vadász etc. Confœderatorumque Regni Hungariæ Statuum Generali-Campi-Marschallo ac Universæ Militiæ Regularis Supremo Commendanti, necnon Inelyti Comitatus Borsodiensis Supremo Comiti, etc. Domino mihi colendissimo. — Ibi-ubi.»

P. H.

(Eredeti levél; csak az aláírás és utóirat Andrassy s. k. írása.)

2. Szent-Györgyi Horváth Zsigmond, gr. Esterházy Antalnak.

Az orsz. közigazdasági tanács dunántúli expositurájának feje, Szent-Györgyi Horváth Zsigmond, hadélelmezési főbiztos, — buzgó, szorgalmas, ügyes ember, előkelő nemes, azelőtt Vas-vármegyei alispán, — a győrvári szerencsés csatáról gr. Esterházy Antal túl a dunai orsz. főkapitányt mindjárt azon melegében értesíteni kíván-

hazabocsátgatta. Mely büneit azután, a gyámoltalan Andrassyakat fölváltott erélyes Bottyán tbk. csakhamar fölfedezvén, elfogatta Czirákyt, hadi törvény elé állíttatá, úgy, hogy tiszti rangjától — ezért és Kapuvárnak gyáva föladásáért — megfosztatván, a jeles főúr tömlőczben halt meg Rozsnyón.

¹⁾ Így; és nem «*kétszáz*», mint a másolatban hibásan íratott.

ván, a sümegi főhadiszállásról nov. 11-kén levelet írt neki, s ezt, a dunai közlekedés ez időszertinti bizonytalansága miatt, két példányban, kétfelé is expediálá. Az óvatosság nem ártott; mert míg az egyik, talán a Karva felé küldött példány, — mint az ezen tudósításból meritő Pankotay Ferencz és Beniczky Mátyás alábbi levelei mutatják, — szerencsésen kézhez jutott vala: addig a másik példányt a császáriak, valahol a Csallóközben fölfogták, s hogy Starhemberg Guido fővezér megérthesse, számára németre fordították. Hanem crimínális fordítás, az igaz; de mindegy, mireánk *ennek* egykorú másolata maradt: tehát az eredeti helyett ezt vagyunk kénytelenek közölni.

«Sümeq, den 11. 9-bris 1706.

Nach Übergab Kapuwárs ging Stahrenberg mit dem Ebergéni gleichsam spatzieren auff Sárvár. Bey Güntz sind wir bis 4 Tag gewesen und auffeinander nicht treffen können, denn der Feind hat sich in ein engen Ort gesetzt, in allen von 2000 Mann. Und derweil auch Hannibal Heister mit 3000 Mann und 700 Reutern, gegen Légrad herauskam und Egerszeket¹⁾ auffgebrannt, zu Egervár Quartier gemacht: also kamen wir, des Beszeredi, Balog, Török, Kisfaludi László und György Regimente,²⁾ gegen den Heister bey der Nacht und Stille. Der Racz lag bey der Mühle zu Egervár, und da traffen wir auff sein Retrogardia so, dass viel Raczten blieben. Am Samstag nach Mittag fieng das Treffen, umb 9 Uhr Abends in der Finster kommen wir darvon; den andern Tag wieder von Frischen auff ihn losgehend, — und da nahmen wir ihm weg 3 Stück, alle Wagen, eben *bey Raab*.³⁾ (!!) Die flüchtigen machte man nieder bis auff Kanissa, und eben zu Kanissa in der *Kupfergasse* (!!) fieng man *bey der Mühle* den Haister.⁴⁾ Zu Egervár haben sich 200 (700.) Raczten salviert, welche sich aber ergeben und ihr Gewehr niedergelegt haben, und wurden nach

¹⁾ Így; «Egerszeget fölégeté»-ből; látszik, hogy német ember fordította.

²⁾ Ezen ezredeknék azonban *csak részei* valának jelen; egészben csakis a Bezerédyé.

³⁾ Így; képtelen bolondúl *Győrt* fordítván, *Győrvár* helyett.

⁴⁾ Szinte comicus ostobasággal «*Kupfer-Gassé*»-t «*bei der Mühle*» értve s csinálva «*Rézmán malmándl*» szavakból.

Légrád begleitet. Viel Fahnen hat man erobert, als den ersten Tag 11 Fahnen und 12 Pauken oder Drummel, den andern Tag noch mehr. In diesen Berg und Wäldern jagt und tödt man viel Raczen zusammen. Morgen werde ich für Excellenz die Sach, wie sie war eigentlich, beschreiben.

Horvat Sigmund.

Herr Tarnóczj ist umbkommen und Balog Adam ist blessirt, aber nicht zum Tod; 40 Officir sind blessirt, gemeine Soldaten noch mehr.

Cziriaki hat schändlich Kapuwár übergeben, wovon Herr Palásti ¹⁾ wird referirt haben.

Dieweil Gott der Herr gezeigt hat, dass Er den heidenmässigen Racz demütigen könne, wie Er ihn dann sammt seinem Heerführer, den Hannibal Heister, — der jetzt gefänglich nach Neu-häussel geführt wird, — wirklich gedemütiget: so hat Er dadurch die gefallene Herten über der Donau erfreuet und wieder aufgerichtet, und solchemnach werden auch die drübigen Völker zu uns desto sicherer stossen und sich mit uns vereinigen können, sonderlich Herr General Bottyan mit seinen Regimentern und andern, die sich auff 5000 erstrecken, und wird nächst Gott dem Löwen Gvido von Stahrenberg, der bey (Lébény-) Szent-Miklós auff unser Blut lauert, nächst Gott vorbeugen.»

(Egykorú másolat, féliven.)

3. Pankotay Ferencz, a fejedelem táborából, Radvánszky János országos kincstárnoknak.

«Semmi bizonyos új hírrel eddig az úrnak kötelességem szerint alázatossan nem udvarolhatván, követem. Elhiszem, eddig meg is únta az úr hallani Hajszternek veszedelmes cásusát, a ki is Vasvárhoz a mikor háromezer gyaloggal, lovassal penig hétszázal közelített volna: Bezerédi Imre uram maga commandója alatt levő hadakkal megüté, és az Isten úgy megáldotta, hogy egy-néhány embernek elesésével az egész ellenséget megszalasztván, Kanizsáig mindenütt vágta; úgy, hogy a ki benne megmaradott volna, csak hírt vinni is kevés; munitiót és minden szekereit el-

¹⁾ Esterházy Antal hadsegéde.

nyerte. Egervárban kétszáz rácز recipiálta volt magát annakelőtte, másnap ezen cásus után az is mindgyárt a várat feladván, Urunk ő Nga hűségét amplectálta, (*elfogadta*). Hajsztert penig Győrvár és Kanizsa között magát Rézmán malma nevű helynél érték utól s ott fogták el s onnét vitték Sümeg-várába, s onnét az háromezer gyalognak, 700 lovasnak zászlóival s dobjaival ide által van parancsolat kísirtetésére. Mely nemzetünk Isten áldásából lött szép szerencséjének hirdetését Kegyelmes Urunk Te Deum Laudamus ének-léssel és ágyúlövésekkel most szintén parancsolja a várakban s városokban celebráltatni.» (A levél többi része a tiszavidéki táborozás eseményeiről szól.) In Castris ad Lőrinczi positis, die 17. 9-bris 1706. (Eredeti levél.)

4. Gr. Erdődy László Ádám labancz pap úr Bécsből, édes atyjának, Horvátországba.

«Mlgos Generál-Feldmarschall Guido Starenberg uram Leopoldvárat jóllehet szerencsésen megprófontírozta: de az által se Szomolány-vára, sem penig az Vágon innét való tartomány föl nem szabadult; maga Feld-Marschall uram még itten vagyon, az népét penig qvártélyokra elosztotta; némely része Csalóközben, némely Rábaközben, némely penig Óvár és Győr között vagyon. Oly reménségben valánk, hogy legalább az Dunán innét való föld (*Bécs-től számítva*) föl szabadúl az kuruczszágtúl: de iffiabbi Heister uram szerencsétlensége miatt szerencse, ha reménségünkben meg nem csalatkozunk. Itten ugyan csak három- vagy négyszázra becsülik a kik elvesztek az harcban: de az kuruczoktól gyütt levelek ezerekrül is tesznek emlékezetet. Tudom, nagy félelem leszen Horvátországban is ezen szerencsétlenség miatt; a minthogy, ha az ország jó rendeléseket nem fog tenni: nem ok nélkül tarthatni valamely alkalmatlanságtúl, kinn lévén az egész (hadi) népe. Ngod méltóztassék jó rendeléseket tenni maga személye iránt, hogy in casu alicujus incommoditatis vagy Gráczban vagy máshová recipiálhassa magát. — Gr. Erdődy Sándor felül semmitsem hallhatok alkalmas üdőtül fogvást; bárcsak ő Kglme ne lött volna Heisternél, a midőn ez az szerencsétlen fölverése történt!» Bécsben, 17. 9-bris 1706. (Eredeti levél.)

5. Beniczky Máttyás alezredes-főhadbiztos Nyitráról, Radvánszky kincstárnoknak.

«Tudom, eddigis talám Kglmetekhez (Besztercebányára) elhatott köz-hírül Dunántúl lött Hannibál Hajszter fölverése; kit magam is azonnal tudtára adtam volna Kglmednek: de annak genuina informatióját (*tüzetes leírását*) vártam. Hajszter egyet értvén Pálffi (János, cs. tbk., horvát bán) urammal, két felül akarták az mijeinket megtámadni, úgymint Kanizsa és Pozsony tájárúl, noha az Isten, istentelen szándékinak más kimenetelt mutatott. Mivel Hajszter elbíván magát egynéhányszor tött prédálásában, hétszáz reguláris dragonyossal, maga lovas rácz veres próbált regimentjével, adjungálván (*csatolván*) ezekhez horvátországi gyalog horvátságot és ráczságot (végőr-ezredeket), anticipálta (*elhamarkodta*) marsát s kiindúlt (Széchy-)Sziget felé, az hol is sok falukat fölégetvén, levágván, Egervárig penetrált (*hatolt*). Mely kegyetlensége tudtokra esvén Andrászi Pál (István!) és Bezerédi uraiméknak, látván magok majdan végső veszedelmeket ex duorum conjunctione (*ama kettőnck egyesüléséből*): magok mellett levő mintegy négyezer lovassal megindúlván magok hírével eleiben, délután 8. (6-kán!) 9-bris három óra tájban marsban megütik s véletlenül annyira confundálják, hogy még rendben sem vehette magát; jobbára gyalogság lévén: mind az ellenség, mind magunk népe gázolta. *Helyben, az mint halomban rakott testek bizonyítják, harmadfél ezer esett*; az nap Hajsztert is elfogták, három álguját, az ki vele volt, elnyerték. Kilencz egész óráig volt (tartott) az actió, úgy, hogy étszaka választotta el az harczt; másnap megint hajnalban az residuitássára (*maradványára*) menvén, aztat is fölverték minden bagázsistúl, — szerencsés volt az ki föld népe előtt elmehetett. Erre nézve Ebergéni (cs. altbgy.) is Rábaközbül kiment. Staremburg (Guidó) oda szándékozik qvártélyban, ha Isten engedi; (nem mert aztán!) de azok is vérszemet kapván, rajta igyekeznek.»

Nitriæ, die 18. 9-bris 1706.

(Eredeti levél.)

6. *Köszöghy Mihály levelei póstamester, Radvánszkynak.*

«... Tudom, jól constál (*tudva van*) az úrnál iffjú Hajszternek fölverése Dunántúl, és magának megfogattatása. Méltóságos Generális Gróff Forgács Simon uram ő Ngát mai napon virradtakor expediálván póstán Kegyelmes Urunk után, referálta ő Nga is, hogy harmad egész napig üzték, kergették, vágták az elszéledt hadait és harmadnapon fogták volna magát is el Hajsztert, szintén Kanizsa táján, egynéhányad magával.»

Lévae, die 20. 9-bris 1706.

(Eredeti levél.)

7. *Gr. Csáky Zsigmond tárnokmester, Bécsből, gr. Erdödy György országbírónak.*

Úgy hiszem, a híreket másunnét is megírják Exciádnak, mindazonáltal én is tudósítani kívánom, «hogy tudniillik Hajster uram actiója, melly Egerszegh táján Andrassy István, Bezerédy s több kurucz kapitányok és commendójok alatt valókkal interveniált, tovább is confirmáltatik, illy particularitásokkal, hogy azon actiójok tartott légyen két nap; első nap az ellenséget megnyomta vala: de másnap az kurucz újabban, a megkeseredett parasztsággal rajta menvén,¹⁾ igen keményen megverte; magát generális uramat sebessen elfogván, elsőben Sümegre, azután tovább is vitték. Az gyalogja majd inkább eltörültetett, a lovassa dissipáltatott (*szejjel-szóratott*). Kurucz tiszt, a mint hallatik, 92 sebes és elveszett; referálják, hogy a kuruczokból másfél ezerig való veszett volna.²⁾ Hirdetnek ollyat is, hogy Esterházy Antal és vak Bottyán újabáltalkölt volna (a Dunán) Karvánál circiter 4000 emberrel erre a részre. Méltóságos bán uram a Rábaközbtől Kőszegre menvén és ottan Max Staremborg és Ebergényi generális uraimék commendója alatti corpussal megegyezvén, onnat Sárvár felé nyomakodott.»

¹⁾ A Heister égetéseitől, rablásaitól méltán elkeseredett pórság már csak a megvert, futó ellenséget öldözte.

²⁾ Ez csak afféle bécsi hír volt, némi vizsgálatásúl kigondolva.

(A levél többi része más vidéki hadműveletekről szól.) Bécs, 20. 9-bris 1706.

(Eredeti levél.)

8. *Gr. Erdődy György Horvátországból gr. Koháry Istvánnak, Bécsbe.*

«Ebbe az országba való beérkezésem után csakhamar volt tudtomra iffiabbik gróff Hayszter uramon történt szerencsétlenség, a ki is a mint vigyázatlanságtúl nagyobbára viseltetett. Kire nézve félelemben volt Varasd tája; de az országbeliek hamarjában tettek az ellenség tartható irruptiója ellen dispositiókat, a mellett a vizeknek is nagy áradási lévén, már nem félő, hogy az ellenség irruptiót tégyen». Sellin, 1. x-bris 1706.

(Eredeti levél.)

9. *Rákóczi, a győrvári diadal alkalmából, a «Dunántúl lévő egész hadi tiszteknek s hadaknak».*

«Kglmetek actusát, melylyel a maga erejében felfuvalkodott nagy roppant ellenséget megszegyenitette és hogy azzal a magyar vérbeli, régi őseinktől reánk maradott s belénk oltatott virtust győzedelmes pálmaágakkal ékeskedve, mindennek szeme eleibe tette: mind magunk kedvesen vettük, mind édes magyar nemzetünk emlékezetes dícséretével fogja recolálni (*ápolni, emlékezetben tartani*) és maga idejében illendőképén meg is jutalmaztatni. Tovább is viselje oly vitézi bátorsággal kiki fegyverét, hogy az által megdühödt ellenségünk mindenütt romoljon; bizonyosak lévén benne Kglmetek, hogy Isten tovább is segedelmét megmutatván, fegyverkezésünknek igaz voltát szabadságunknak óhajtvá várt örvendetes révpartjára vezérli.

Die 30. 9-bris 1706. Rozsnórúl».

(A fejedelem udv. cancelláriájának 1706—7-ik évi, még kiadatlan protocollumába iktatva. Br. *Jeszenák*-gyűjtemény, IV. köt.)

10. Rákóczi, *Andrássy Istvánnak.*

«*Eodem. Tek. Ngos Andrássi István Generálisnak.* Ellen-ségünk megszégyenítésében mutatott Kglmed és több híveink hazafiúságát tapasztalván, nagy örömmel értettük hozzánk küldött Kglmed leveléből; egyszersmind azon győzedelmes actusnak jelétül küldött zászlókat vettük kedvesen. Ennekutánna is, vagyunk oly teljes bizodalomban, hogy Isten segedelméből hasonló actusokkal hamar időn megszegik szarva ellenségünknek! Írtunk e mellett több odavaló hadi tiszteinknek is és az egész vitézlő rendnek, és azon levelünket accludáljuk (*mellékeljük*) Kglmednek, mellyet kö-zöttök publicáltasson is Kglmed.»

(Ugyanott.)

11. *Jutalmazások a győzelemért.*

A bőkezűen jutalmazni tudó Rákóczi fejedelemtől a győrvári fényes diadalért mind az ebben részt vett hadak — a nyert dús zsákmány kótyavetyéjéből befolyt s a tisztek és katonák közt szokás szerint kiosztott tetemes összegeken fölül — még külön, ezüstpénzbeli remuneratiót nyertenek: mind pedig a Győrvárnál vezérkedett (ámbar az ütközetben részt nem vett) br. *Andrássy István* tábornok, úgy a győzedelem eldöntője, főhőse, a véréti vitézi módon ontott *Béri Balogh Ádám* ezredes, nagyszerű jószág-adományokkal tüntettetett ki. Mindegyikök egy-egy nagy uradalmat kapott Dunántúl. Ugyanis, a mi Andrássyt illeti, a fejedelem adománylevele — kivonatosan adva — így szól: «*Nos Franciscus Rákóczi Dei Gratia Princeps, etc. Damus pro memoria, etc.* Hogy Tekéntetes Nagyságos Szent-Királyi *Andrási István* Generális-Főstrázsamester Uri Hivünknek, Isten vezérléséből kezünkre vett édes Hazánk fölszabadítása s kívánt boldogulása elérésére czélyozó munkájában, másoknak jó példájokra nagy készséggel egynéhány ízben tapasztalt hasznos és dicsíretes magaviselésével meg is mutatott hazafiúságát, az ellenség ellen maga életinek kockára vetésével való jeles operatióit méltó tekintetben vévén és egyszersmind jó reménségünk lévén, hogy ennekutánna is

hasonló állhatatos, igaz hazafiúsága változhatatlan megtartásával,¹⁾ az időknek és helyeknek külömbségéhez képest mindenekben maga készségét és serénységét fogja gyakorolni; arra nézve Ns. Komárom vármegyében lévő *egész tatai dominiumot*, — úgymint Tata várossát, Szomód, Bay, Gyermel, Tarján, Bánhida és Naszály nevű falukat, nemkülömben ha még ezeken kívül valamely faluk vagy puszták a megírt dominiumhoz bono jure (*igaz joggal*) tartozni találtnának, minden névvel nevezendő appertinentiáival (*tartozékaival*) adtuk, engedtük és kegyelmessen conferáltuk megnevezett úri Hivünknek, feleségének Nemzetes és Nagyságos Serédy Sophia Asszonynak, mindkét ágon lévő maradékoknak, successoroknak és legatáriusoknak, továbbvaló dispositiónkig. A minthogy ilyen mód szerint adjuk, engedjük, stb. stb. Datum in Oppido Rozsnyó, die 20-ma mensis Decembris Anno Domini 1706.

Franciscus Rákóczi m. p.

P. H.

Sigismundus Jánoky m. p.

Franciscus Aszalai m. p. 66

(Eredetije a gr. Andrássyak betléri ágának Oláhpatación őrzött levéltárában, fasc. I. nro 9.; továbbá Sümegen, 1707. január hó 10-kén Bogyay György Zala-megyei szolgabíró és Nagy István keszthelyi plébános által az eredetivel collationált, hitelesített másolata gyűjteményemben.)

Balogh Adámnak pedig a Zala-vármegyei *csobánczi uradalom* volt szánva. Ugyanis Rákóczi udv. cancelláriája 1706-ik évi, még kiadatlan protocollumainak br. Jeszenák-gyűjteménybeli III-ik kötetében, a következő fejedelmi kiadvány extractusát olvassuk:

«*Die 22. x-bris, Rosnó, 1706. Deputationi Trans-Danubianae Oeconomici Consilij.* (Az orsz. közgazdasági tanács dunántúli küldöttségének.) Minekelötte *csobánczi jószágot* N. V. *Balogh Adám* (Ezeres-) Kapitány Hivünknek conferálnánk: annak jövedelméről informáljon Hűségtek bennünket».

E kívánt informatiót nem ismerjük; a Béri Balogh-család

¹⁾ Ebben a várakozásában ugyan csalódott a nemeslelkű fejedelem, a magát hősiiesen védő Lőcsének hűtelen és alattomos földadásával 1710-ben gyalázatos árulóvá lett Andrássy Istvánban.

leveltárának irományaiból azonban tudjuk, hogy a győrvári diadal hősenek utóbb nem a csobánczi, hanem a *somogyvári uradalom*, Somogyban, adományoztatott. A dolognak úgy kellett történni, hogy, mint Rákóczi, Andrásyhoz intézett nov. 30-iki válaszában említi, egyszersmind több, dunántúli hadi főtisztnek is írt: köztük tehát bizonyára a diadal legfőbb hősenek, a súlyos sebeiből ekkor már lábadozó Balogh Ádámnak is; és ámbár e levél nem maradt ránk, tartalmát a körülményekből mégis sejtethjük: a lovagias fejedelem megköszönte a lelkes, bátor ezredesnek hűségét, megdicséré példamutató, serény vitézségét, s egyúttal vele fejedelmi kegyelmét kívánván éreztetni, felszólítá a hőst: jelöljön ki valamely dunántúli kincstári jószágot, a melyet neki adományozhasson. Mire Balogh a csobánczi uradalomnak hg. Esterházy-féle részét kérte föl. Erre következett azután Rákóczinak a túladunai kincstári javak igazgatóságához intézett decz. 22-iki rendelete: informálják őt a csobánczi jószág minéműségéről, jövedelmeiről. Az információ pedig valószínűen olyan volt, hogy ezen uradalmat — a hadszíntér közelében, a pápai és sümegi főhadiszállások mögött fekvésénél fogva — a fiscus, tekintettel a hadélelmezésre, csak nehezen nélkülözhetné; czélszerűbb volna tehát Balogh Ádámot más, távolabb fekvő birtokkal jutalmazni. Így kapta utóbb adományban Csobáncz helyett Somogyvárt.

Gr. Bercsényi Miklós generalissimusnak és gr. Esterházy Antal dunántúli főkapitánynak Balogh Ádámhoz intézett szerencsekívánó leveleit — s illetőleg Antal úrének csak kivonatát — már közöltük. (Idézett munkánkban, 132 és 134. l.). Emez nov. 22-kén kelt Érsek-Újvárból, az előbbi pedig decz. 13-kán Bajmóczi várából, a hová a fogoly Heistert is vitték Újvárból, hogy a fővezérnek bemutatassák. A nyájas úrnő: Bercsényi-Csáky grófné gazdagon megvendégelé úri asztalánál a fogoly cs. tbkot, sőt a generalissimus nevenapján: Miklós estéjén a bajmóczi lovagteremben tartott fényes bálon még meg is tánczoltatták a kurucz menyecskék a legyőzött — *Hannibált*.¹⁾

¹⁾ *Bakos János* udv. ágens újságolja Bécsből, 1706 decz. 15-kéről kelt levelében gr. Erdődy György országbírónak Varasdra: «A kuruczok Rozsnyóbányán tartanak gyűlést; *Haisztert* pedig Bajmóczon tartják és

Bercsényi említett decz. 13-iki levelében arról is értesíti Balogh Ádámot, hogy a győrvári harcban részt vett katonaság és hajdúság között a fejedelem bőkezűségéből ajándékozott külön remuneráció gyanánt kiosztandó «*bizonyos summa fejrőpénzeket*» már átküldötte a Dunán. Ez a jutalompénz — mint most más adatból értesülünk — 18,000 frt vala ezüstben, s arányos kiosztására nézve két rendeletet birunk Bercsényitől: a kiosztatást intéző br. Andrassy István tbkhoz és a pénzt átszállító s kiosztandó Beniczky Mátyás főhadbiztoshoz; melyek bár kissé hosszúak, az akkori katonai szokásokra olyan érdekes világot vetnek, hogy nem mulaszthatjuk el közlésüket. Mindkettő egy papíron, két íven maradt fenn a Bercsényi-féle hadi cancellária eredeti fogalmazataiban, számos helyen maga a fővezér kezeírásával javítva és toldozva. A dátumot ugyan e fogalmazatokon elfeledték kitenni: mindazáltal tartalmukból s a Balogh Ádámhoz szóló decz. 13-iki bajmóczy leveléből bizonyos, hogy ezek is Bajmóczy várában (a hol Bercsényi nov. végén és december első felében tartózkodik vala) keltek, ezen utóbbi hó 10-ike körül.

Az Andrassyhoz intézett levél ím ez:

«Ajánlom köteles szolgálatomat Kglmednek.

Tekintetbe vévén Méltóságos Fejedelem az utóbbi, Hajster szerencsés felverése alkalmatosságával lett harczon jelenlevő hadaknak szíves (= *bátor*) munkáját: oly dícsíretes magokviselésekért és generosus actusokért bizonyos summa fejrőpénzzel kedveskedni kíván; mellyet is azon alkalmatossággal expressus fizető-commisarius Beniczky Mátyás ő Kglme által expediáltam Kgltek közé, oly instructióval, hogy abból *a tiszteknek*, a strázsamesterig inclusive, *egy havi fizetés*, azután személy szerint *a lovasoknak három-három frtjával, gyalogoknak pedig kettővel számlálván*, adattassék. És jóllehet, a mint előttem constálhat az ott jelen levő (értsd: *jelen volt*) ezereknek száma, úgy érttettem: Bezerédy Imre, Kisfaludy György, László, Török István, Balogh Ádám, Somody Ádám, Bottyán János uraimék lovas-ezerebeliek, Mór (Móry) gyalogseregei-félék (*csak száz-egynéhányan!*) és Bonefus commendiro-

hogy megvendégelték és meg is tánczoltatták ottan.» (Eredeti levél, a gr. Erdődyek galgóczi archívumában.)

zottjaiból (*csak 25-en!*) voltak azon actuson; de mivel azoknak száma és effectivus státussa: kiből mennyi lehetett? bizonyossan nálam tudva nincsen, — azért azon pénznek kiosztásában proportionata subrepartitiót (*arány szerinti kivetést*) itt nem tehettem; hanem azon ott jelenlévő hadaknak serio investigatióját Kglmed dexteritására bízván, — *egyébaránt is Kglde generálisi commandója alatt történvén azon dicsőséges actus: Kgldelet illeti ennek végbevitele,*¹⁾ — annak effectuatióját és véghezvitelét adlaborálni igyekezzen is; de majd jobb módját nem láthatom: tudom, *a kótyavetye-listák*²⁾ meg fognak lenni, — azokból ki fog tetszeni: kik voltak jelen, kik részesültek az nyereségben? Mindazáltal pro erutione status effectivi et probatione (*a résztvevők tényleges létszámának kinyomozása és megbizonyodása végett*) minden regimentbeli főtiszték, a kik azon actusban (jelen) voltak, személy és nevezet szerint való listájokat és számát magok pecsétje és aláírása alatt adják be azoknak: kik voltak alattok valóik közül a felülírt harczon? Mely listákat mindazáltal Kglde, Horváth Zsigmond hadi-főcommissárius és consiliárius urammal ö Kglmével együtt, az kótyavetye-listákból excerpálandó (*kivonatolandó*) hadak és ezerek specificatiójával comportálván: azon pecsétes, tiszték által adandó listákat Kgltek authenticálja, és úgy assignálja felülemlyített fizető-commissárius kezéhez, hogy az szerint fizethesse ki az ezereket, — *minthogy éppen nem volna jó példát adni, hogy némely tiszték hízelkedvén, azokat is beadják, a kik jelen nem voltak.*³⁾

És mivel a fejér (= ezüst) pénz, mostani kiváltképen való szűk voltára nézve, felettebb kedves és ragadós: hogy ezerekre avagy seregekre (*ezredekre avagy századokra*) obveniáló summáknak quvartélymesterek vagy más tiszték által való perceptiójával (*kézhézzételével*) valami confusió ne legyen: instructiójában vagyon azon fizető-commissáriusnak, a mely ezerek avagy seregek jelen lésznek, azoknak személy szerint, kézzől kézre, a megírt mód és

¹⁾ E közbevetett mondatott Bercsényi szúrta közbe, valamint fön-
tebb is a szövegben több szót maga változtatott, javított.

²⁾ A zsákmányt a katonák közre tartoztak adni; azután árverés tartott a táboron és az ebből begyűlt pénzt arany szerint fölosztották. Ezen fölosztásról pontos lajstromok vezettettek, melyek itt értetnek.

³⁾ E megjegyzést ismét a fővezér toldá be.

deputátum szerint adja ki, quietáltatván super erogatis (*nyugtáztatván a kifizetett összegekről*) magát, ő is azonban contraquietantia (*ellennyugta*) formában subscribálja a listákat: kinek mennyit adott? Holott pedig valamely ezer vagy sereg commendírozva és haza szolgálatjában foglalatós lévén, prævio modo jelen nem léte miatt az ő obtingensét (*jutalékát*) fel nem vehetné: tehát eo in casu, prævía intimatione (*ezen esetben, előlegesen tudósítatván*), minden compániábúl rendeljenek egy hadnagyot, strázsamestert és két közkatonát, kiknek erga dandam superinde quietantiam (*adandó nyugtáikra*) a fizető-commissárius kezéhez assignálhassa, — vévén azok is e converso (*visszont*) magoknak contraquietantiát a fizető-commissáriustúl.

Minthogy azonban az regimentek között feles volentírek is (*önkéntesek, számfölötti tisztjelöltek*) találkoznak, a kik jelen voltak azon harczon: azok iránt is szükséges reflexióval (*tekintettel*) lenni, hogy annyival is inkább édesíttessenek további jó magokviselésre és igyekezetre. Mire nézve azokat is Kglđ számban vetetvén, cum consideratione personarum et qualitatum (*a személyekhez s képességeikhez mérten*), kinek 15, kinek 10, 12 frtot), többet s kevesebbet pro ratione status et personæ adattasson.

És mivel tudom, sok sebesek is vannak, kik iránt — a felülírt deputatumon felül is — igen szükséges reflexiót tartani; mire nézve rendben vévén Kglđ Horváth Zsigmond urammal együtt præscripta modalitate (*a fentírt módon*), az hadakat: a mi elmarad azok obveniensétül (*jutalékából*), investigálván nevezet szerint a sebesek számát, és azok közt proportiót tévén: állapotjához és személyéhez képest kinek-kinek juttasson abbúl Kglđ.

Elhiszem, sokan léznek, a kik ezen fejrőpénzben részesűlni kívánnának s fizetéseket fejrőpénzűl fogják követelni; de Kglđ azt adhatja válaszúl, hogy a Méltóságos Fejedelem positive *csak azoknak parancsolta kiosztatni, a kik azon dicsőséges actuson jelen voltak, dicsőreessen viselték magokat*, — ők is igyekezzenek: hasonló formában kíván nekik is kedveskedni ő Nga. Horváth Ferencz is (simontornyai várparancsnok) szép actust tett most, csakhamar Hajster actiója után¹⁾, 3 zászlót küldött Méltóságos Fejedelemnek:

¹⁾ Sőt valamivel még előtte. Ugyanis *Horváth Ferencz* 1706. nov. 7-kén

azok is a többi közé számláltathatnak, — úgyis csak 50—60 lóval írja magát lenni.¹⁾ Az tulsó (dunántúli) regimentek hóbeli (hónapok szerinti) fizetése iránt is adtam assignatiót Horváth Zsigmond uramnak, — kinek valóságos mását íme, accludalom, — kinek és kinek adjon in Abschlóg valamely ezer forintot a fizetőmester; az hátramaradandó restantiákról is és mundirungnak kiadásáról teszek dispositiót: csak a generális-mustrához és computushoz új esztendő-napig készüljenek, annak rendi szerint meg lehessen.²⁾

Mindezeknek azért további szorgalmatos effectuatióját tovább is Kglđ dexteritására bízván, semmi kétségem is benne: kinek-kinek megelégedésére való véghezvitelét allaborálni el nem mulatja. Maradván ezzel, — etc».

Beniczky Mátyásnak pontokba szedett és a főntebbi rendeletet kiegészítő utasítása pedig ez:

«Instructio pro Dno Matthia Beniczky, in negotio infrascripto ad partes Trans-Danubianas expedito.

Minthogy Méltóságos Fejedelem minapi, Hajsternek Isten által való felverése alkalmatosságával lett harczon jelenlevő hadak szíves munkáját tekintetben vette: oly dícséretes magok jó viseléséért és generosus actusokért azoknak per formam gratificationis

jelenti már a fejedelemnek, hogy az Eszék felől fölcsapott rácz 300 gyaloggal az ozorai kelőt megszállván, 200 lovast a mezőföldi falvak fölrablására küldött, kik is Szilast fölgyújtották s marháikat elhajtogatták. Ezekre ő, Horváth, Simontornyáról «60 vagy 70 lóval kiindulván,» ugyanott Szilasnál megverte, 47-et levágatott, 3 zászlójukat elnyeré, a többit széjjel-szórván, egy mérföldnyire üldözte s az elrablott marhákat is visszanyerte tőlük. Erre aztán a gyalogságuk is megfutott; ő pedig említett lovasságát Berthóti Zsigmond huszáraihoz csatolván, a Dráváig alaküldötte; a kik is épen most érkezének meg szép győzelemmel: mert 52 labanczot levágtak, 14 hadi foglyot, 116 lovat, 500-ig való marhát és sok portékát nyertek s hoztak magokkal. A nyert zászlókat íme küldi, hadnagyától Keszy Jánostól. (*Ereleti levél, gyűjteményemben.*)

¹⁾ T. i. a gyalog várórségen fölül; 60—70 lovassát írja, ezekkel csapozott ki.

²⁾ Ezt az egész bekezdést Bercsényi toldá be sajátkezűleg.

(*ajándék-, vagy jutalomképen*) bizonyos summa fejezőpénzt, *úgy mint fl. 18,000¹⁾* adatni kegyelmesen resolválni ő Nga méltóztatott, mely Dunán általviendő és az hadak közt kiosztandó pénz mellé Kglđ rendeltetett; hogy azért tudhassa az iránt való kötelességét és hivatalját: ezeket pro uberiori instructione fogja observálni, (*bővebb utasítás gyanánt fogja követni*).

1. Kezéhez vévén azon felülirt summát, legelsőben is fogja magát jelenteni Mlgos Generális-Marsallus Gróff Esterhás Antal uramnál (Érsek-Újvárott), oly véggel, hogy megjelentvén Dunán által való menetelét, pro tutiori et securo transitu (*biztos, bátor-ságos átköltözés okáért*) rendeljen ő Kglme Kglđ mellé elégséges kísérő hadat; kikkel általköltözvén (a karvai réven) a Dunán, directe Generális András István uramhoz menjen.

2. Elérkezvén azért (Sümegre) említett Generális András uramhoz, megadja azonnal ő Kglmének szőlő (főntebbi) levelemet, s várjon ő Kglme további dispositiójátúl. És mivel effectivus státusa azoknak, kik az harczon jelen voltak, bizonyosan nálam nem constál, megírtam azért említett Generális uramnak: azoknak számát serio investigálja, de legkiváltképpen a kótyavetye-listából excerpáltassa az jelenlevő regimentekbélieket; mindazáltal pro eruatione status effectivi et proportionis, minden regimentbéli főtiszték, kik az harczon voltak: személy és nevezet szerint való listájokat és számát magok pecsétje és subscriptiója alatt adják be azoknak, kik voltak alattokvalóik közül azon actuson? Mellyeket felülemlített Generális András István uram, Horváth Zsigmond hadi-főcommissárius és consiliárius urammal együtt authenticálni fogja s assignálja Kglđ kezéhez, hogy a szerint exolválhassa Kglđ az hadakat. Abban pedig ezt kell observálni:

3. Hogy az tisztéknek, a strázsamesterig inclusive, egy havi fizetés, azután pedig személy szerint, a lovasoknak három forintjával és a gyalognak kettővel számlálván, adattassék azon pénzből.

4. (A fejezőpénz kiosztásának módjairól a jelenlevő seregek közt s a távollevők deputáltjainak; a nyugták- és ellennyugtákról, — épen úgy, mint fent.)

¹⁾ Ezen összeget Bercsényi maga jegyzé be. Más helyeken is corrigált egyet-mást.

5. A minémü volentírek találkoznak: Kglđ azokra is erga assignationem Dni Generalis Andrásy, kinek-kinek annyit, a mennyit ő Kglme kinek deputálni fog, adjon.

6. Tudom, feles sebes találkozik; azokat is Generális Andrásy és Horváth Zsigmond uraimék számban vészik; az obveniálandó deputatumon felül azok közt proportiót tévén, pro ratione status kinek-kinek fog assignálni. Azért a mi elmarad az hadak egész obtingensétül: Kglđ a sebeseknek oszszon proportionate, Generális Andrásy és Horváth Zsigmond uraimék rendelési szerint.

7. E mellett azon túlsó ezerek hóbéli fizetésekre kinek mennyit assignáltam: ime ez accludált generális-commissiómbúl meg fogja érteni; melynek valóságos mássát mind M. G. Marsallus Esterhás Antal úrnak, úgy Horváth Zsigmond consiliárius uramnak is megküldöttem. Kglđ annyira való rézpénzt magával általvivén, azon regimentekre in defalcationem restantiarum et fiendam ex post peracto generali computu imputationem a (*hátrálékok lerovásául és majd az általános fizetésbe leendő betudásképen*) kinek-kinek erga quietantiam adja ki. Az mi Bezerédy uram regimentjét illeti: azért hagyatott ki ezen generális commissióbúl, (mivel) egészen kiadták azon ezerre a fizetést, s eddig talán által is vitte a kvártélymester.

8. Pro directione penig, Kglđ az fejrépénz iránt való kézhez veendő listákat és quietantiákat, úgy más egyéb documentumokat öszve ne keverje más positióbéli számadásit illető actáival; mivel ez speciális állapot lévén, nem ingrediálhatja más kiadásokrúl való számadásit, — hanem oly készen tartsa, hogy visszajövetelével azonnal egész kiadásairúl a fejrépénznek számot adhasson. Etc.»

Íme, látható e föntebbi két okiratból: mily szoros rendtartással s egész a minutiosusságig menő lelkiismeretes pontossággal járt el a katonai administratió minden ágazatában, a figyelmét még aprólékos dolgokra is kiterjesztő főhadvezér, Bercsényi gróf. Mennyire méltányosan igyekezik megjutalmazni a *valódi* érdemet: de viszont mily óvatos abban, hogy az érdemes vitézek közé a jutalomra illetéktelenek ne férközhessenek!

Végül, a győrvári véres harc részesei megjutalmazásában, avagy ott vallott káraik helyrepótlásában, még egy esetről értesülünk, a dunántúli közgazdasági expositura kiadási jegyzőkönyvei-

nek 1706. július 24-kétől — vagyis a 100 napos fegyvernyugvás lejártától — 1707. január végéig terjedő kivonataiból. Ezen, Csákány Mihály kamarai lajstromozó s. k. aláírása és pecsége alatt kiadott «*Extractus Protocolaris*» tételei között olvassuk ugyanis 1707. január 10-iki kelettel bejegyezve, hogy mivel «*Dnus Emericus Bezeredy, occasione conflictus Győrváriensis in sonipedibus suis multum damni esset passus*», — vagyis magyarul: mivel a győrvári csata alkalmával *Bezeredy Imre a maga paripáiban sok kárt vallott: tehát Szalay István kincstári inspector, a csepregi jóság jövedelmeiből száz forintot fizetett ki ezüstpénzül a nevezett vitéz dandárnoknak — nyugtája szerint — e kárainak pótlásaképen.*

Egy közönséges katonaló ára akkoriban 20, 22, 25, s az igen jóé 30 frt volt. Azonban Bezeredy Győrvárnál odaveszett paripái, természetesen, sokkal kiválóbb minőségű, drágább tiszti lovak valóznak. Maga is panaszkodik ezen idő tájban írt egyik levelében Esterházy Antalnak, hogy a «jó paripákban, mostanában nagyon megszűkült», mert a javát Győrvár alatt hagyta, kilődözték alóla.

12. A nagy-szombati jezsuita-napló följegyzései a győrvári harcokról.

(Latinból fordítva.)

Még egy kútfőről kell megemlékeznünk. Boldogult *Kazinczy Gábor* elhunytja után több évvel, a néhai geniális tudósnak és szónoknak régi barátja és végrendeleti megbizottja, a lengyel menekült derék öreg úr, *Graven Lajos*, a boldogúlnak irodalmi hagyatékában talált, Rákóczi-korra vonatkozó eredeti és másolt iratokat alólirottak ajándékozta. Ezek között van a nagy-szombati jezsuitarendháznak 1706. és 1707. évekbeli terjedelmes naplókönyve, újabb, *Kazinczy* által vettett másolatban. A nagy-szombati jezsuiták közül a külföldi származásúakat a hatalmas *Bercsenyi* — mint tudjuk — még 1704-ben kiűzette az országból: azonban a magyarokat, a tanuló ifjúság oktatása céljából meghagyta, sőt a rendnek a szécsényi országgyűlés határozata értelmében 1706. tavaszán bekövetkezett általános kitiltása után is, kivételképen, Kassán és Nagy-Szombatban — a két főiskolában — speciális védelme alá vette. Ekként a kuruczok fővezérének oltalmazó szárnyai alatt élén, természetesen, ők sem mutatták, nem mutathatták magokat

idegeneknek a szabadság ügyétől, s voltak köztük szívökben igaz magyarok is. Aminthogy ezen rendházi napló írója — vagy írói — sem tanúsítanak ellenszenvet a kuruczok iránt, s meglehetősen pártatlanul írnak. A napi híreket bejegyzik, a mint épen hallják; és van bennök annyi igazságszeretet, hogy ha egyik-másik bejegyzett hírről utóbb alaposabban értesülnek, helyreigazítják. A helyben, vagy közvetlen szomszédságban történt eseményekről szóló bejegyzéseik általában megbízhatók. Mivel pedig e rendtagok képzetek, szemesek, az eseményeket élénken megfigyelők valának, és sokoldalú — kivált egyházi férfakkal fentartott — összeköttetésekkel bírtanak mindkét párton: följegyzéseik bőveek s a történetbúvár számára nem megvetendő kútfő-készletet képeznek. Persze, hogy kritikával használandók, — a mi egyébiránt másnemű forrásokra nézve is szabály.

Nos hát, a nagy-szombati jezsuita-napló a győrvári harcra, Heister elfogatására vonatkozólag is sok bejegyzést tartalmaz, még pedig majdnem kivétel nélkül hiteleseket. Nevezetesen vannak közöttük névszerint megjelölt közvetlen kútfőkből merített becses értesülések: pl. a Somogyi Ádám ezredesnek Esterházy Antalhoz írott, vagy Bottyán generális bizodalmas tábori papjának, Újváry Mihálynak, Érsek-Újvártt kelt leveleiből vettek. Mi az összhatás és a közhangulat jellemzése kedvéért valamennyit közöljük, diákból, lehető hűséggel, magyarra átfordítva. (A kinek netalán az eredeti szöveg tetszenék, kívánatra azzal is szolgálhatunk.)

* * *

A győrvári fényes diadal első híre november 16-kán hatott el Nagy-Szombatba; legalább a naplókönyv ezen a napon emlékezik meg róla legelőször, még pedig mindjárt elég terjedelmesen, ekkép:

«16. Novembris. Ma beszélte Kovács úr: levelet kapott, hogy Bezerédi uram Dunántúl megverte Heister Hannibál cs. tbkot, hadaiból másfélezer részint németet, részint horvátot, részint rácot leölvén, magát Heister generálist elfogván és Újvárba kísértetvén. Mondják, hogy már «Te Deum Laudamus»-t tartottak e diadalom-

ért mind Újvárott, mind Nyitrán. A hír megerősítése és a részletekről való tudósítás bevárandó még.»

«17. *Novembris.* Ma Jambrekovich úr, Bezerédi uramnak túl a Dunán a császáriak ellen tett actiója tegnapi hírére megerősíti, a következő körülményes tudósítással, hogy tudniillik Bezerédi Imre, Szent-Imre napján báró Andrássy Istvánnal Pápán alól megtámadta a varasdi cs. tábornokot (Heister altbgyot, a ki e tisztet is viselte) és a harc egész estéig húzódott. A következő napon újból támadván, némi kárt okozott; mígnem a harmadik napon, úgy mint nov. 8-kán, oly keményen ismétlé rohamát, hogy a császáriakat megfutamtatá, táborukat fölégette, s a futókat Kanizsáig üldözte. A császári hadakból háromezerig valót mondanak, hogy elesett, sok zászlójukat, 14-et elnyertek, magát Heister generált elevenen elfogták, a kit is — a mint hírlik — tegnap vittnek be Újvárho. Három ágyúját is elnyerték, a többi hadi szereivel együtt. A mikor ez történt: Storenberg general (Guido, a cs. fővezér), Bécsben időzött.»

«18. *Novembris.* A magyarok győzedelmét Heister ellen újból megerősítik ma is, azon hozzáadással, hogy a magyarok oly vitézül harcoltak, hogy daczára 40 tisztjük megsebesülésének és többek megöletésének, mégis kitartón mindaddig küzdöttek, mígnem kivívták a diadalt.»

«22. *Novembris.* Amadé báró, ki tegnap érkezett ide a Csallóközből, állítja, hogy a császáriak parancsnokával Hartpurggal Samarján beszélvén, ettől hallotta, hogy a minapi dunántúli harczon a császáriakból 3000 maradt halva a helyszínén, a futásközben pedig körülbelül kétezer vészett el. Hasonlóképen azt is hírlilik, hogy a császáriakat túl a Dunán még két helyütt megpaskolták, úgy mint Székes-Fejérvár alatt és Földvárnál.»

«23. *Novembris.* Ma érkezett ide Bokros Pál (kurucz ezredes) úrnak egy levele, hogy legközelebb egy német századot (az ausztriai széleken) annyira levagdalt: csakis hárman szaladhattak el; kilenczet elfogott, a többi mind elesett. Egynéhány táborig szekeret is nyert. Ugyancsak Bokros e levele szintén megerősíti a magyarok dunántúli győzedelmét is; hogy ezek 13 német s 20 horvát és rácz zászlót foglaltak el. A 13 standár alatt 800 német volt, (Heister dragonos-ezrede).

N. B. Eme harcznak három napig való tartását úgy magyarázzák, hogy a magyarok a diadalt az első napon kiküzdvén, a rákövetkező két napon át folyvást üldözték a császáriakat. Azt mondják, hogy ezen nagy kergetésben a szaladó Heister generál alól három paripa dőlt vala ki, dögölve; végre a negyedikén érte utól s fogta el őt egy fiatal, 17 éves zászlótartó (*Sibrik Gábor*), a ki is az altábornagy életét megmenté: mert a vele nyargaló két másik magyar katonával (Mészáros István, devecseri és Kis Miska, pápai közvitézek), a kik Heistert már le akarták vagdalni, hüvelybe dugatta a kardot. Mely ifjú zászlótartót azután az elfogott tábornok, úgy mondják, 200 arannyal ajándékozá meg, életének megtartásáért.»

«25. *Novembris*. A dunántúli victoriát Somogyi (Ádám) ezredes levele is megerősíti, a ki azt írja gr. Esterházy Antal generálisnak, hogy a harczhelyen háromezer veszett és a futókat iszonyú mészárlással négy mérföldig üldözték a győztesek; továbbá, hogy a futásközben foglyúl ejtett Heister generált már bekisérték Újvárbá. A csata után 800 rácz Egervárbá menekülvén, a magyarok körülzárolták őket; a kik is kegyelmet kérve s nyerve, feladták az erődöt, — s csupán ezek távozhattak ép bőrrel; hanem ők sem sokáig: mivel más magyaroktól (talán a kegyetlen dúlásaikért bosszús földnépétől, a vagy a kicsapó simontornyaiak és Berthóti Zsigmond-féle portyázóktól) egész a Dráva vizéig üldöztettek. Átmenekülhetett-e közülök valaki a folyamon? vagy általában menekülhetett-e valahová? még bizonytalan.»

«27. *Novembris*. Ma azt beszélték a dunántúli győztes magyarokról, hogy a császáriakat, nevezetesen Storenberg Maximiliánt és Ebergényit, német és horvát, rácz csapataikkal, berekesztették Kőszeg városába, a hol is Bezerédy és a többi conföderált hadak körülzárolva tartják őket. Bezerédy két reguláris regimentet kért segítségül Esterházy Antal tbktól; melyek ha idejében odaérkeznek: a kuruczok jó sikerrel biztatják magokat.»

«1. *Decembris*. Hírlik, hogy gr. Storenberg Miksa a magyaroktól kapott sebben Kőszegen meghalt.» (Sebet kaphatott: de meg nem halt.)

«3. *Decembris*. Ma érkezett ide ft. Újváry Mihály úrnak, Bottyán generális úr káplánjának Érsek-Újvárról november 28.

kelt levele, a melyben írja: 1-ször, hogy együtt ebédelt Heister Hannibál generállal, Bottyán tábornok úr asztalánál; a hol is, midőn behozták és kibontották az *elnyert 34 zászlót*, — melyek részint német, részint horvát, részint rácz lobogók, — láttukra a fogoly Heister tbk. elkezdett könnyezni. 2-szor. Heistert nov. 26-kán vitték el onnan, Murány felé.¹⁾ 3-szor. Heister azon (győrvári) harczon *4000 embernél többet vesztett*. 4-szer. Hírlelik, hogy legújabbban Pálffy generál kimenvén Győrből 1500 emberrel Szent-Márton felé, a magyarok megverték és magát is elfogták volna. De ez megerősítésre váró hír.²⁾ 5-ször. Vojnovich báró, horvát úr, a conföderált magyarok részére a tenger melléken, mint mondják, 3000 embert toborzott már, a kikkel be fog ütni Horvátországba. 6-szor. Bottyán generális közelebről általkel a Dunán hadakkal, s helyette a dunamelléki vezényletet gr. Esterházy Dániel tbk. fogja átvenni.»

«14. Decembris. Állítják, hogy a minapi (győrvári) harczon elveszett sok horvát nemes halála miatt lett elkeseredésből nagy zendülés támadt Horvátországban, és ennek a lázadásnak lecsön-desítésére kellett gr. Pálffy János bánnak odaútni.»

«19. Decembris. Hogy gr. Pálffy bán Horvátországba útazott, az ott támadt zavargás lecsillapítására, confirmáltatik.»

«21. Decembris. Hírlik, hogy a múltkori veszedelemből megmegmenekült s csoportra verődött ráczokat Bezerédy uram ismét megverte.»

«28. Decembris. Beszéli, hogy a dunántúli győztes katonáknak Rákóczi fejedelem jutalomdíjat küldött, fele részben ezüst-pénzül, a tisztek számára pedig (vitézi érdemrendekül szolgálándó) nagyobb aranyérmeket adományozott.»

* * *

¹⁾ De útjokban betérének vele Bercsényi ekkori főhadiszállására, Bajmóc várába, hol azután több napig tartóztatták.

²⁾ Dec. 5-ke alatt azután e hírt úgy módosítja, újabb értesülés szerint: igaz, hogy Győr-Szent-Mártonnál a kuruczok elfogták *Pálffyt*, — csakhogy nem *Jánost* a bánt és tábornokot, hanem gr. *Pálffy Leopold* ezredezt.

Eddig a nagy-szombati jezsuita-napló bejegyzései a győrvári diadalról. Láthatjuk, hogy egészben véve a valóságnak megfelelő, s az eddig ismert részleteket néhány új, érdekes mozzanattal kiegészítő tudósítások. Hogy pedig a napló-író, Béri Balogh Ádám helyett a harcz főhőseként mindig Bezerédyt említi: e körülmény abban leli magyarázatát, hogy Balogh Ádám hírneve ekkor még nem vala olyan nagy, miként Bezerédyé; őt inkább csak a Dunán-túl ismerték még. Meggyőződhetünk egyszersmind e naplójegyzetekből arról a nagy és tartós hatásról is, melyet a kurucz hadaknak e fényes diadala országszerte keltett.

És ezzel bezárjuk mi is a győrvári győzedelemről egybegyűjtött újabb adataink sorát.

THALY KÁLMÁN.

A RIGÓMEZEI HADJÁRAT.

Az 1894-ik évi hadtörténelmi pályázaton *pályadíjjal kitüntetett* munka.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

IX.

A RIGÓMEZŐ LEÍRÁSA. A CSATA SZÍNHELYE.¹⁾ A TÁBOROK FÖL- ÁLLÍTÁSA.

A Rigómező, vagy szerbül Kosovo-Polje, a Balkán-félsziget nyugoti felében, Ó-Szerbiában van s jelenleg Törökországhoz tartozik. Ha a térképen Raguzától Szófiáig és Belgrádtól Szalonikiig egyenes vonalakat húzunk, ezek épen a Rigómezőn metszik egymást; ez tehát az említett városok által határolt négyszög középpontján van. A Rigómező tulajdonképen a Szitnyicza folyó völgyének felső szakasza. Főtengelye délről éjszakra megy; éjszaki határa a Lab patak, a déli pedig a Nerodimljaska-Planina, melyen túl délre a kacsaniki szoros Üszkübbe vezet. Hossza 40 kilométer, szélessége 14—17 kilométer, tengerszín fölötti magassága a Szitnyicza partján 550—560 méter. A mezőt mindenünnen széles hátú, szelíd lejtésű hegyek zárják el. Éjszaki határán a Gredec, keleten a Dragodan, Veternik, Veljetjen és Zegovác, délen a Nerodimljaska, nyugaton a Grabovicza és Csicsavicza-Planina emelkedik. E hegyek magassága 800—1000 méter. Távolabb éjszakon az 1700—1900 méter magas Kopaonik, délen a 3050 méter magas Ljubotren hegységek merednek ég felé. A Szitnyiczába a környező hegység-

¹⁾ A csata színhelyét föltüntető rajzmelléklet a befejező közleményhez fog csatoltatni. Szerk.

ről számos patak ömlik, melyek közt legnevezetesebb a Lab, a mező éjszaki határán, mely jobb felől szakad a folyóba. A menedékes hegylejtőkön és a Szitnyicza melléki síkságon napjainkban számos község van. Hunyady korában szintén sok népes község volt e termékeny földön; köztük legnagyobb volt Pristina, a Szitnyiczától keletre mintegy 11 kilométernyire, a XII. században a Nemanják királyi székhelye, a mely azonban a török uralom alatt hanyatlásnak indult. Brankovics, a szegedi béke értelmében, a Rigómezőt ismét visszakapta; azonban a törökök veszélyes szomszédsága miatt a szerb fejedelemség politikai súlypontja az ország éjszaki határára, Szendrőbe tétetett át, minek következtében a régi királyi városok pusztulni kezdtek s ez történt Pristinával is.

A Rigómező vízrajzi és közlekedési tekintetben is kiváló hely. Környékén találjuk a Balkán-félsziget legnevezetesebb vízválasztóját. A Szitnyicza éjszak felé haladván, az Ibarba ömlik, ez pedig a Szerb-Moravába szakad. Keleten a Bolgár-Morava ered. Délen a Wardar a szaloniki öböl felé siet. Nyugaton a Fehér Drin az Adriába viszi vizét. Innen érthető, hogy a Balkán-félsziget nyugati vidékének nagy közlekedési vonalai már a középkorban a Rigómezőről ágaztak ki. Az első út éjszaki irányban Kursumljebe s onnan Nisre és Belgrádba, a második éjszaknyugatra Trgovistére (Novibazar) s onnan Raguzába és Boszniába, a harmadik nyugatra Ipekbeés a Zétába, negyedik délnyugatra Prizrenbe s innen az Adriához és a Fekete-Drin völgyén Albániába, az ötödik délre a kacsaniki szoroshoz, innen kelet felé Kumanovon és Kostendilen át Szófiába, délkeletre pedig Szalonikiba, végül a hatodik a 22 kilométernyire fekvő Novobrdo gazdag bányavároson és Wranján át Leskovácza és Nisre vezetett.

A Rigómező nem oly egyenes síkság, mint a magyar alföld nagy része, hanem dombokkal salacsony földhátakkal megrakott hullámos terület, melyen a Szitnyicza mellett és a beléje ömlő patakok torkolatainál kisebb-nagyobb lapályok találhatók. A legnagyobb lapály a Rigómező éjszaki részén a Lab alsó folyásánál van. Ennek nagy része a Szitnyicza jobb, vagyis keleti oldalán terül el. Hossza keletről nyugatra hét-nyolcz kilométer, szélessége négy-öt kilométer. Belőle a Lab mellett éjszakeletre, s a Szitnyicza mellett éjszaknyugatra és délkeletre keskenyebb lapályok ágaznak ki.

A nagy lapály délkeleti határát szelíden emelkedő földhát alkotja, mely a Szitnyiczától kiindulva, mintegy tíz kilométernyi hosszúságban keletre vonúl s lassankint a Dragodán hegységbe megy át. A földhát nyugoti része, mint valami széles domb, 25—30 méterrel emelkedik ki a környező síkságból. Könnyebb tájékozás végett a földhátat a rajta levő *Brnjicza*, a dombot pedig az alatta, a Szitnyicza jobb partján fekvő *Plemetina* községről nevezzük el. A plemetina dombot éjszak, nyugot és dél felől tágas síkság határolja, keleten pedig a brnjiczai földhát köti össze a Dragodán hegységgel. E domb tehát a környező vidék fölött uralkodik.

A domb keleti szélén azon országút mellett, mely a mai Pristinától éjszaknyugot felé a Lab mellett *Azizje* faluba s innen Vucsitrn városba visz, *I. Murad sírja* van. E sír fölött Hunyady korában pyramis alakú köemlék volt, most pedig egy szép mecset emelkedik, melyet Murad-Türbének neveznek. A mecset közepén látható a drága szőnyegekkel letakart koporsó, melyben közhit szerint I. Murad hamvai pihennek. A mecset mellett három kő jelöli azt a helyet, hol Obilics Milos az 1389-iki csata után a szultánt leszúrta s a hol Lázár fejedelem és Obilics Milos leölettek. Ebből azt kell következtetnünk, hogy 1389-ben a török hadsereg fölállítása a brnjiczai földháton és a plemetina dombon volt s a szultán tábora a janicsárokkal a pristina úton volt, a hol a mecset van; a szerbek pedig a lapály éjszaki szélén, a Lab mellett állottak.¹⁾ Megjegyzendő, hogy a mecset a Labtól délre öt és fél, a Szitnyiczától keletre öt és fél, Pristina várostól éjszaknyugotra nyolcz kilométernyire van.

Hunyady azzal a tervvel ment a Rigómezőre, hogy ott Kasztriótával találkozzék s azután tovább vonuljon Macedonia felé. Az út Albániából Prizrenen át vezetett; így Kasztrióta a Rigómező déli részén, a mai Skulanjovo és Toplicsán falvak közt, jutott volna a Szitnyiczához. Hunyadynak tehát tovább kellett volna mennie dél felé, ő azonban ezt nem tette, hanem a Rigómező éjszaki részén megállapodott, hogy seregét, mely a szerb hagyományok szerint fáradtan érkezett meg,²⁾ kipihentesse.

¹⁾ Gopcevic Spiridion: Makedonien und Alt-Serbien. Wien, 1889. 227—234. lap.

²⁾ Radics: Hunyady a szerb népköltészetben. Fővárosi Lapok. 1878. 1353.

Hol volt ez a pihenő, azt csak sejtteni lehet. De annyi bizonyos, hogy a Rigómező éjszakai részén volt a Szitnyicza mellett, a plemetinai dombtól nem messzire.

A magyarok gondtalanul tanyáztak a síkságon, nem is sejtve, hogy Murad már közeledik. Hír szerint Kasztrióta már nem messze járt, megérkezése minden órán várható volt.¹⁾ Egyszerre csak, egész váratlanul, oly helyen, a hol nem is hitték volna, október 17-én csütörtökön reggel az éjszakkéleti határon megjelent a török hadsereg. Ez Murad haderejének elővédje volt, a mely a Lab völgyéből kibontakozván, a pristinai úton dél felé vonult. Valószínű, hogy az erről szóló hírt a szerteszt portyázó lovasok hozták meg.²⁾

Az út, melyen a török sereg előre nyomult, a Lab völgyétől a brnjiczai földhátan keresztül vezetett Pristina felé. A mostani út Murad sírjától keletre három és fél kilométernyire van s éjszaki-déli irányban szeli át a földhátat; valószínűleg a régi is ott volt. Ha az ellenség előhaladása meg nem akadályoztatik, a magyar sereget két eshetőség fenyegeti vala: vagy megszállja a török a brnjiczai földhátat és a plemetinai dombot s ezzel rendkívül előnyös állást nyer, vagy pedig tovább megy Pristina felé s azután jobbra kanyarodva elzárja a Szitnyicza völgyét, a mi által a

¹⁾ Bonfinius. 471. «Sandorobechi auxilium expectaturus, qui in horas occurrere dicebatur.»

²⁾ Thury I. 149. I. Szeád-Eddin szerint ez Saban havának 4-ikén, egy pénteki nap *reggelén* volt, a mi okt. 3-ikára esnék. Azonban Thuróczyból tudjuk, hogy Murad okt. 17. csütörtökön ért a Rigómezőre. *Thuróczy* 260. l. Ezt megerősíti Hunyady is Lasoczkyhoz írott levelében: «Equidem decima septima die Octobris coram facie hostium castra metati sumus». *Schwandtner* II. 57. l. s hogy a török megérkezése okt. 17-én, váratlanul történt, azt igazolják Hunyadynak az említett levélben látható eme szavai is: «demum tam celeriter ad hostem ventum est, ut prius perficere, quam sentire laborem videremur». Ehhez az egykorú *Ivanics* ezt a megjegyzést teszi: «Quia gubernator putabat se habiturum pugnam cum Turcorum imperatore in Bulgaria, vel in Romania, Sed ipse obviavit sibi in finibus Rasciae in campo qui dicitur merularum, vulgo Rigomezeyn.» Ez is bizonyítja, hogy Hunyady nem azért ment a Rigómezőre, hogy ott csatát vívjon, hanem hogy Kasztriótával egyesüljön s azután tovább vonuljon célja felé.

magyarokat éjszaka és dél felől két tűz közé szorítja, amott Azizje, emitt Krusevác táján foglalva állást. Ha Kasztrióta idejében megjelen, akkor a Krusevácznál működő török hadtest válságos helyzetbe jut s a magyar hadsereg megszabadul a veszélytől; de ha Kasztrióta késlekedik, akkor a magyar sereg vereségnek néz eléje.

De vajjon megjelen-e Kasztrióta? Hunyady sorsát e bizonytalan esélytől nem tehetette függővé. Belátta, hogy eredeti helyén, lent, a Szitnyicza mellett, nem maradhat. Két lehetőség közt kellett választania. Vagy visszavonul az ellenség elől dél felé, vagy pedig más, biztosabb állást foglal el, a hol Kasztriótát bevárja, ha pedig nem jön, megütközik egymagában is a törökkel.

Az első hátrálásnak tünt volna föl's gyöngítette volna a sereg erkölcsi bátorságát. Hunyady lovagias felfogásával az ilyen eljárás merőben ellenkezett, de célszerűtlen is lett volna, mivel a csatát most már nem lehetett kikerülni, azt valahol a Rigómezőn el kellett fogadni; és ha el kellett fogadni: vajjon talált volna-e alkalmasabb helyet seregének fölállítására a pletetina dombnál és az attól kelet felé vonuló brnjiczai földhátnál?

Hunyady elhatározta a domb megszállását. A lovasság egyrésze gyorsan fölvonult s oldaltámadást intézett a pristinai úton előhaladó törökök ellen. Ezek a magyarok szándékát észrevéve, igyekeztek őket megelőzni s a dombot birtokukba keríteni, de a magyarok gyorsabbak voltak. A törökök le akarták őket szorítani, de a magyar lovasság azon a helyen, hol Murad sírja volt, erős állást foglalt el s az ellenséget visszaverte. A csata egész nap folyt, miközben mindkét részről számosan estek el.¹⁾ Ez alatt Hunyady a szekereket a dombra vonatta s annak széles fensíkján szekérvárat készíttetett. Estére a törökök elővédje a pristinai útról a Lab felé visszavonult s a domb és a földhát a magyarok kezében maradt. E közben az egész török hadsereg kibontakozott a Lab völgyből és tábort ütött oly formán, hogy háta mögött a Lab patak

¹⁾ Thuróczy 260. l. szerint e napon csak a könnyű lovasság harczolt. Hunyady levele szerint (Schwandtner II. 57.) e nap fő eseménye a tábor fölállítása volt; a tulajdonképeni csata másnap, okt. 18. kezdődött. Ebből azt lehet következtetnünk, hogy 17-dikén csak kisebb csatározások történtek.

és a Gredecz hegység volt; a jobb szárny a Szitnyiczáig, a balszárny pedig a sicseváci magaslatokig terjeszkedett ki. Hunyady állása határozottan előnyösebb volt, mint Muradé. Ágyúi a dombról sikerrel működhetnek, nehéz lovasságának rohamát a lejtőről lefelé való haladás hatványozni fogja. Szekérvára a domb tetején biztos helyen van. A magyar sereg állása határozottan támadó jellegű volt, míg a törökök lent a lapály éjszaki szélén védelmi természetű. De a törökök állásának más hátrányos oldala is volt. Háta mögött két szétágazó visszavonulási vonal volt: az egyik a Lab völgyén föl északkeletre, a másik a Szitnyiczán le északnyugotra, minek következtében a sereg megveretés esetén két részre szakadhat. Murad nem örömet foglalta el ezen állást, de minthogy a magyarok a földhátat elfoglalták, kénytelen volt vele. A két ellenfél közti távolság négy-öt kilométer volt.

A török tábor fölállítására azonban az emberekre és barmokra egyaránt fontos ivóvíz szempontjából sokkal előnyösebb volt, mint Hunyadyé. A török sereg balszárnyához és közepéhez mindenütt közel volt a Lab patak, jobb szárnyához pedig a Szitnyicza; a magyar sereg ellenben a Szitnyiczára támaszkodó balszárny kivételével nehezebben jutott vízhez. A Plemetina csermelyben, mely Murad sírja föl a lapályra megy s ott délnyugotra kanyarodva, a domb alatt a Szitnyiczába ömlik, ekkor aligha volt víz. Ettől északra egy kilométernyire a brnjiczai patak hasítja át a lapályt, amavval párhuzamosan; ámde ennek fölhasználása az ellenséggel szemben akadályokba ütközött. E két kis patak medre oly jelentéktelen mélyedést képezett, hogy általuk a rohamok a legkevésbé sem voltak akadályozva. Egyetlen régi forrás sem szól arról, hogy a mozdulatokat ilyen terepakadály gátolta volna.

Hogy a magyar hadsereg azon a magaslaton foglalt állást, a hol Murad sírja volt, az két régi íróból, Bonfiniusból és Chalkokondylasból, kétségen kívül kitünik.¹⁾ Hogy pedig a magyar sereg

¹⁾ Bonfinius 471. l. szerint a szekérvár a dombon állított föl és itt maradt a csata végeig. E dombtól nem messze volt Murad sírja. Bonfinius topographiai leírásában a Szitnyiczától indul ki, e szerint a sírnak a dombtól keletre kellett lennie, és csakugyan arra van. Chalkokondylas 357. szerint Hunyady azon a helyen ütött táborát, a hol Murad megöletett.

arczvonala *éjszak felé*, a Gredecz hegységnek irányult, arra nézve két bizonyítékunk van. Az első az, hogy Murad serege éjszak felől jött a Rigómezőre s éjszak felől támadta meg a brnjiczai földhátat, a honnan visszaveretvén, a terepviszonyoknál fogva csakis éjszaki irányban vonulhatott vissza. A másik bizonyíték pedig erre nézve a következő. Vámbérynál, Szeád-Eddin fordításában, a rigómezei csata kezdetéről ezt olvastuk: «... egy pénteki napon reggel megállt a hatalmas iszlam sereg a gonosz hitetlenekkel szemközt. A szultán *kible* részére fordult, balra és jobbra pedig Rumili és Anatol bajnokait állítá.»¹⁾ A *kible* alatt délkeleti táj értendő, a merre a mohammedánok, Mekka irányában, ima közben fordulnak; de itt az még nem az imádkozásra vonatkozik, hanem a sereg fölállítására, mert az imádkozás Szeád-Eddin szerint később történt. Ha már most a török hadsereg közepének arczvonala délkelet felé nézett, akkor a szultánnak a brnjiczai földhától, hol a magyarok voltak, okvetlenül éjszaknyugot felé kellett állania, vagyis a Lab patak mellett, háttal a Gredecz hegységnek.²⁾

Ezzel tehát a lehetőség szerint megállapítottuk a csata színhelyét s a két tábor főirányát, a melyekről Teleky, Fessler és más történeíróink érthetetlen dolgokat, valódi képtelenségeket beszélnek. E zavarnak számos oka van. Íróink nem ismerték a Rigómező terepviszonyait, nem tudták, hogy Murad sírja annak melyik részén van, nem tudták, hogy Murad honnan jött meg, határozottan félremagyarázták Bonfiniust és hitelt adtak Aeneas Sylvius mendemondáinak.³⁾

¹⁾ Vámbéry: Szádüddin. Magy. Tört. Tár. XI. 220. l.

²⁾ Thury: Török történetírók I. 149. Szeád-Eddin ama helyét így fordítja: «A jó hírű szultán a *középen* állott, a jobb és bal szárnyat a rumilii és anatólii vitézekkel ékesítette.» Vámbéry a *kible* szót nem fordítja le, hanem az eredeti alakban adja s bizonyára nem használta volna azt a magyar fordításban, ha nem lett volna meg az eredeti török szövegben. A *kible* különben Goldzieher magyarázata szerint is nem más, mint Mekka város felé mutató útirány, melyet a mecsetekben egy fülke, az ú. n. mihrab, mutat (Goldzieher: Az iszlam. Budapest, 1881. 338. l.)

³⁾ Aeneas Sylvius levele a pápához 1448 nov. 25. Fejér: Hunyady 129—133. E levelet közli Pray is Annales III. 70—72. l. Ebben maga Aeneas Sylvius írja, hogy a csatára vonatkozó híreket az ifjabb Cilleytől

E tudós főpap a csata előzményeiről a következőket írja. Történt — úgymond — hogy Murad egyik kémje a magyok kezére került. Hunyady a kémet Scipio példájára táborában körüljárattván, mindent megmutatott neki s aztán elbocsátotta, hogy urát a látottakról tudósítsa. Erre a törökök elrémültek és a környéken levő falvakat felgyújtván, visszavonultak, hogy alkalmas csatahelyet keressenek és a magyarokat erős állásukból kicsalják. Ezek csakugyan bele estek a kelezésébe, s táborukat elhagyván, a törökök után nyomultak. Midőn már oly közel voltak, hogy a csata kikerülhetlen volt, Murad nyolcz előkelő emberét küldte Hunyadyhoz, állandó békét és 100,000 arany hadi kárpótlást ajánlva, de Hunyady a követeket visszautasította.¹⁾ Dlugos is említést tesz a szultán békeajánlatáról, mely szerinte akkor történt volna, mikor Hunyady a Dunát még nem hagyta el. E szerint Murad egész Bulgáriát ígérte volna Hunyadynak, ő azonban azt kívánta, hogy a szultán összes európai birtokáról mondjon le.²⁾ Ez állításokat bátran a mesék országába utasíthatjuk. Effélékről a magyar, görög és török írók mitsem tudnak. Hunyady nem ment lépre a török cselvetésének, hanem egy hátrányos helyről egy sokkal előnyösebbre vitte táborát.

Hunyady a lovasságot nem a szekérvárban állította föl. Jól tudta ő, hogy a lovasság a szekérvárba zárkózva, teljes tétlenségre lenne kárhoztathva s bekerítettvén, dicstelenül veszne el, mint IV. Béla alatt a muhi pusztán. Hunyady a lovasságot a szekérvár előtt a földhát lejtőjén állította föl. Így két harcvezonalat alkotott: az elsőben volt a könnyű és nehéz lovasság, a másodikban a szekérvár. A szekérvár a domb tetején volt fölállítva s tekintve a szekerek nagy számát (2000), jó nagy teret foglalhatott el. A tábor közepén volt a málha; a tábort a járművek sáncz gyanánt környezték. Minden hét-nyolcz szekér erős lánczokkal volt összekötözve.³⁾ Az ágyúk részint a szekereken helyeztettek el, részint a földre

kapta, ez pedig Brankovicstól értesült. Mind tudjuk, mindketten ellenségei voltak Hunyadynak.

¹⁾ Aeneas Sylvius levele. Fejér: Hunyady 130. l.

²⁾ Dlugos II. 46.

³⁾ Magyar Történelmi Tár. XXIII. 89.

tették s az ellenség felé irányították. A gyalogság, az íjászok puskások, tüzérek a szekérvárban állították föl, melyből szükség szerint az ellenség ellen nyomúlhattak és visszaveretvén, biztos menedéket találtak. De a szekérvárnak más feladata is volt. Hunyady ebben oly erős tartalékot szervezett, a milyen volt Muradnak a janicsár-tábor. Hunyady csataterve az volt, hogy ha a lovasság visszaveretik, a visszavonulás egy megszabott helyre, a szekértáborhoz történjek és az ellenség rohamát a szekérvár ágyúi, puskái és gyalogsága fogják föl és verjék vissza. Ekként az üldözött magyar lovasság a felbomlást nemcsak kikerüli, hanem a szekérvár védelme alatt gyülekezik, kipiheni magát és új rohamot indíthat. A lovasság és gyalogság egységes működése, a támadó és védő jellegű fegyvernemek kombinálása teszi nevezetessé Hunyady rigómezei hadi tervét. Ez a magyar harcászat történetében egészen új vala, és azért volt meglepő, mert a modern harcászatnak — bár még nagyon kezdetleges — eszközeivel, ágyúkkal és puskákkal volt összekötve. Csak az volt a baj, hogy a gyalogság csekély számú volt és hogy a csata második napján oly előre nem sejtett események jöttek közbe, melyek a terv következetes alkalmazását megghiúsították.

Murad serege a lapály éjszaki szélén, a magyarok arcvonalától három-négy kilométernyi távolban, volt fölállítva. Bonfinius azt írja, hogy a török sereg az egész síkságot betöltötte, a hegység egyik oldalától a másikig.¹⁾ Ebből természetesen következik, hogy a bal szárny a Szitnyicza bal partján fekvő Glavotina irányában egész a Szitnyicza jobb partjáig terjedt, minthogy itt a Csicsavicza-Planina közvetlen a folyó bal oldalán emelkedik föl; a jobb szárny a lapály éjszakkéleti részén, a Baksija és Gornja-Brnjicza nevű falvak közti hullámos terepet szállotta meg, melyet napjainkban a labvölgy-pristinai út szel át; a közép pedig a mostani Azizje községtől éjszakkéletre, egy kilométernyire lehetett, azon a tájékon, a hol a jelenlegi országút Murad sirjától a lapályon át a Lab hídjához vezet. Az egész csatavonal hossza 10—11 kilométernyi volt.

¹⁾ Bonfinius 472. l. «Eductæ Turcarum acies et in planitiem effusæ latus utrumpue montinm attingebant.»

Hammer szerint a törököknél hagyományos szokás volt, hogy az esetben, ha Európában volt a csata, az európai, vagyis rumilii hadtest a jobb, az ázsiai vagyis anatóliai hadtest pedig a balszárnyon állítottatott föl; ha pedig Ázsiában volt a csata, megfordítva történt a fölállítás. A szultán a janicsárokkal mindig a középben volt.¹⁾

Ellenben Konsztantin Mihály, a ki 1455-ben, Novobrdó elfoglalásakor török fogságba jutván, a janicsárok közé soroztatott s mint ilyen II. Mohamed számos hadjáratában részt vett s később Boszniában egy török vár parancsnoka lett, azt írja, hogy az anatóliai lovasság és gyalogság a jobb, a rumilii pedig a balszárnyon szokott helyet foglalni.²⁾

Ez azt mutatja, hogy a szultánok a hagyományos szokástól gyakran eltértek.

Az 1448-iki fölállításról a török írók nem adnak világos fogalmat. Az 1486-iki névtelen szövegéből az sejthető, hogy az anatóliai hadtest állott a jobb szárnyon³⁾; Szeád-eddin szörendje szerint ellenben a rumilii állott volna a jobb szárnyon.⁴⁾ A nyugoti írók közül e dologra csak Bonfinius terjeszkedik ki. Szerinte a magyarok balszárnyával szemben az európai basa állott, miből az következne, hogy a török sereg jobb szárnyát a rumilii hadtest alkotta.⁵⁾ Vele homlokegyenest ellenkezik a görög Chalkokondylas, ki szerint a jobb szárnyon az ázsiai, a balon pedig az európai hadak foglaltak állást.⁶⁾ Chalkokondylast pedig, ki 1448 táján Konstantinápolyban élt és működött, a török viszonyokra nézve hitelesebbnek tartjuk, mint Bonfiniust, ki a rigómezei csata után 38 évvel jött hazánkba s csak ez után fogott munkája megírásához.

A szultán a hadsereget két harcvezonalban állította föl.

¹⁾ Hadtörténelmi Közl. 1888. 287. l. R. Horváth J. A várnai csata.

²⁾ Drakulics Pál: Konsztantin Mihály török krónikája a XV. századból. Századok 1876. 422.

³⁾ Thurnál. 24. l.

⁴⁾ Thurnál 149.

⁵⁾ Bonfinius 473.

⁶⁾ Chalkokondylas 358.

Az első harcvezonal közepén állott maga Murad szultán megerősített táborban. Fia, Mohamed, szintén részt vett a csatában s valószínűleg a közepén, atya mellett volt. A tábornak rendes szokás szerint sáncz vette körül. A kiásott földet a sánczon belül fölhányták s e torlaszba karókat, lándzsákat, éles kardokat szúrtak s itt-ott szabad tért hagytak, a hol az ágyúkat állították föl. A szultán sátora a tábor hátsó részében közepén volt; mellette voltak az udvari zsoldos lovas és gyalog testőrök, előtte a janicsárok, mögötte a hadi készletek. A táboron kívül jobbra az ázsiai, balra az európai azábok egy része állott.

Távolabb állott a két szárny, jobbra az ázsiai, balra az európai hadtesttel.¹⁾

A második harcvezonalban állott a podgyász-tábor, a szekerekkel, tevékkel és más igavonó barmokkal, valószínűleg a Lab patak túlsó, vagyis jobb oldalán, a Gredecz hegy alatt. Murad a podgyász-tábornak védő állapotba helyezte. A sok ezer főnyi lovászt, kocsist, tehéhcáskárt és másféle szolgálókat nyíllal, alabárdal, karddal, handzsárral fegyverezte föl s harcvezonások biztósítására Szinán bég parancsnoksága alatt néhány ezer lovas és gyalog katonát rendelt melléjük.²⁾

Ez nevezetes újítás volt. Murad a várnai csatából nyerte az okulást. Ott a törökök futásának — Szeád-Eddin szerint — az volt az oka, hogy a sereg háta üresen hagyatott s a szultán tábora mögött nem volt tartalék,³⁾ a mi miatt a janicsár-ezredek védelemre voltak kényszerítve és ha szétveretnek — a mi csak hajszálon múlt — a diadal a magyaroké lett volna. Most Murad a janicsárokat az első harcvezonalba állítja s mögötte erős tartalékot szervez, minek következtében a janicsárok a védelem mellett a támadó föllépésre, a rohamra is képesítve lettek.

KISS LAJOS.

¹⁾ Chalkokondylas 358. összevetve Konsztantin adataival. Századok. 1876. 422. l.

²⁾ Szeád-Eddin 149.

³⁾ Szeád-Eddin ugyanott.

CASTALDO ERDÉLYBEN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Castaldo 1551-ben május havában érkezett Erdélybe. Mielőtt azonban ezen év eseményeinek elbeszéléséhez foghatnánk, szükséges lesz a megelőző néhány év történetével megismerkednünk, már csak azért is, mert úgy látszik, történetíróink közül sokan még nincsenek tisztában a Castaldo megérkezését megelőző lustrum eseményeivel. Hogy csak egy példát idézzek, Czimer Károly nemrég azt állította,¹⁾ hogy az 1550-ki török fegyveres beavatkozásnak Szolnok várának építése volt az oka. Hogy e hely megerősítése egy láncszem volt azon események folyamában, melyek esetleg, t. i. Castaldo német és spanyol zsoldosainak Erdélybe való bevonulása után, a törököt a Ferdinánddal kötött fegyverszünet fölbontására ingerelték, arról nem lehet kétség. Ha Czimer Károly ellenben azt akarja velünk megértetni, hogy Szolnok várának építése volt az egyedüli ok (más nem említ), mely a törököt a béke fölbontására bírta 1550-ben, úgy azt kereken tagadom, mert másképen vagyunk erről értesülve.

Különben is az említett kor eseményeinek eddigi chablon-szerű elbeszélése, mint látni fogjuk, revisiot igényel.²⁾ Sok régi pókhálót már Szilágyi Sándor söpört el,³⁾ de teljesen még neki sem

¹⁾ *Temesvár ostroma*; megjelent a *Hadt. Közl.* 1893. és külön nyomtatásban.

²⁾ Egyáltalában nagyon sok oly dolog van kézikönyveinkben, a mi nek absolute semmi történeti alapja nincs. S azért — Toldy szavaival élve — «bizony ideje (már, hogy) bizonyos történetíróinkat, minden nagy és tagadhatlan érdemeik mellett, kételkedő és óvakodó vigyázattal használjuk.» *For-gách Ferencz élete* című bevezetésében (XLII. l.) ennek kommentárjaihoz.

³⁾ Az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I. kötetében.

sikerült Clio templomának e szögletét kitataroznia. E sorok írója is kénytelen lesz egy-két kérdést eldöntetlenül hagyni, miután nincs módjában a bécsi levéltár poros aktáit átnézni. Huber Alfonz nemrég «átböngészte» ugyan ezeket, de nem sokat talált,¹⁾ ámbar van gyanúm, hogy még sokat lehetne ott fölfedezni, mi az 1551. évet megelőző korszak eseményeire több világot vethetne. Fráter György levelezése éppen ezen évekből fölötte hézagos. Malvezzi levelezésének egy csekély része ugyan már megjelent, de rendkívül diribes-darabosan, s ezt is német, francia, román és dél-szláv forrásokból kell összekuporgatnunk.

Ami végre az egykorú krónikákat és «commentár»-okat illeti, ezekkel majd az elbeszélés folyamán fogunk közelebbről megismerkedni. Egyelőre azért csakis Brutus János Mihály krónikájával van szándékomban bővebben foglalkozni.

Brutus krónikáját három kötetben adta ki a magyar akadémia. Ezeknek két elsejét Toldy Ferencz rendezte sajtó alá. A harmadik kötet megjelenését azonban már nem élte meg veterán tudósunk, s azért ennek kiadását Nagy Iván eszközölte. De a magyar történetírás kárára mind Toldynak, mind Nagy Ivánnak nagyon fonák fogalmai voltak a kiadói tiszttség kötelezettségeiről és Nagy Ivánt még azonkívül avval is «handicap»-olta az akadémia bizottsága, hogy előre megszabta neki a kötet terjedelmét. Már Windischnek és Praynak múlt századbeli fogalmai egy kiadó provinciáját illetőleg is lényeges haladást képeztek és egészen a jelenkor színvonalán állanak, mely megköveteli, hogy a kiadó «az évszámokat fölrakja» és a kiadásra készülő krónikás történeti előadását «egykorú emlékekből fölvilágosítsa, megigazítsa». Toldy szerint azonban «ez a történelmi kritika dolga, melytől a szövegkritika feladása merőben különbözik».²⁾ Ebben nem érthetek egyet vele. Ha «szövegkritika feladása» helyett «szövegmásolás»-t irt volna, úgy nem pörölnék vele, mert a szöveg egyszerű lemásolását és a különböző szövegváltozatok egybe hasonlítását bátran a történetírás valami szerényebb napszámosára bízhatta volna a tudós szerkesztő. Sze-

¹⁾ *Erwerbung Siebenbürgens*. Különnyomat. Bécs 1889.

²⁾ Lásd előszavát Brutus I. kötetéhez a *Mon. Hung. Hist.* — *Scriptores* XII. kötetében, LXXXIII. lap.

rény nézetem szerint Toldy és utódja a kiadói tisztségben éppen ott ejtették el a munka fonalát, hol tulajdonképen föl kellett volna venniök.

Brutus krónikájából jelenleg csak a III. kötet érdekel bennünket s ebből is csak a két utolsó könyv. A XIV. könyvnek csak töredéke maradt reánk, és a XIII. könyvben is van elég hiatus valde deflendus. Ez utóbbi könyvnek használatát rendkívül megnehezíti továbbá az a körülmény is, hogy a kiadó a szöveget úgy nyomatta ki, a mint azt találta, minden kritika nélkül. A kiadónak a «hűséghez való ragaszkodása» még azt sem engedte meg neki, hogy az eredeti szöveg össze-vissza hányt leveleit, melyet valami kontár történetíró vagy talán csak történetkedvelő dilettáns fűzött össze, rendbe szedje. Így azután megesik pl. hogy Hoffmann tanácsos beszéde¹⁾ megszakad a nyomtatott kiadás 415. lapján s folytatását a 351. lapon találjuk, még pedig egy megszakadt mondat folytatásaképen.²⁾ Brutusnak a renaissance szószátyárságának legrosszabb hibáit majmoló irálya még akkor is elég dolgot ad olvasójának, ha hosszúra nyújtott dictioi sorrendben vannak nyomtatva. Jelen alakjában a XIII. könyv lélekölő olvasmány. Miután a dátumok nincsenek felrakva, azt a néhány ismeretlen sovány adatot, mit számunkra e könyvben megmentett, «a phrasisok árjából» kell kihalásznunk. Néha ezt is csak darabokban sikerül elérnünk s a nyomtatott szöveg különféle lapjain elszórt «disjecta membra»-kból kell az eredetit összekeresnünk.³⁾

¹⁾ A beszéd megvan Bethlennél is, néhol szóról szóra másolva, más-hol pedig lényeges eltérésekkel, kihagyásokkal, toldásokkal stb. Ugy látszik, merő rhetorikai gyakorlat.

²⁾ Vietorisz *De Bruti Hist. Hung. latinitate* című dissertációja (Budapest, 1890.) igen érdekes dolgokat tartalmaz, s nincs is szándékomban bármit értékéből eltagadni. De a munka szövege nem felel meg címének, miután főképen Brutus barbarismusaival foglalkozik. A krónika syntaxisának taglalásába úgy látszik nem merészelt a szerző belefogni, amin nincs mit csodálkoznunk.

³⁾ Toldy sem vette észre a zavart. Azt írja ugyanis előszavában Brutus I. kötetéhez (XLIV. l.), hogy a XIII. könyv csak a nyirbátori szerződésig megyen (tehát 1549. őszéig). Pedig Brutus még Kereputius asszonyosság híres leczkézését is adja a csanádi rácz vereség után (III. 404.), mely egy évvel később történt meg. Sőt még Castaldo instructióját is közli (III. 386—395), mely pláne csak az 1551 április végén lett kiállítva.

Különben azonban Brutus krónikájának XIII. és XIV. könyvei csak másod sőt némelykor csak harmad rangú források értékével bírnak, mivel e két könyv legnagyobb részét Forgács és Centorioro «Commentár»-jaiból¹⁾ tákolta össze szerzőjük. Forgács pedig maga is sok másodkézből vett dolgot tartalmaz, mert ő megint sok helyütt egyszerűen Tinódyt másolja. S ilyképen Brutusnak csakis azon kevés adatjának vehetjük hasznát, hol Forgácsból merített idézetei ez írónak kiadott szövegétől való eltéréseket mutatnak, vagy adatainak kibővítéséről tanúskodnak. Ezeket, egy helyen úgy vallja Brutus maga, egy bizonyos Fejérvári Tamás jegyzeteiből vette, melyeket eddig még nem sikerült felfedoznünk.²⁾

Más forrásokat is használt a krónikás, de ezekről bővebben a maguk helyén.

A mennyire lehet őrizkedni fogok jól ismert dolgok ismétlésétől, s azért ezekből csak annyit és csak ott fogok fölemlíteni, a mennyi és a hol a dolog megértésére okvetlenül szükséges.

¹⁾ Ascanio Centorio *Commentarii della guerra di Transilvania* című munkájára már Hammer és Toldy figyelmeztették történetíróinkat. Újabban pedig Utiesenović *Lebensgesch. d. Cardinals Georg Utiesenović* (sic!) *genannt Martinusius* (Bécs, 1881) című művében idézte őt bővebben. Centorio azon szavait azonban, melyben azt állítja, hogy kommentárjainak megírásánál magának Ferdinánd királynak leveleit is fölhasználta («ho scritto . . . secondo le relationi chè per lettere del proprio Ferdinando ho avuto in mano») az olvasó hiában keresendi «in der Vorrede zu diesem Buche» (des Centorio), mert a könyvnek legvégén állanak a 266. lapon. Centoriot, mint látni fogjuk, régibb történetíróink is forrásul használták, mint pl. Brutus és az ő révén Bethlen Farkas — Brutus azonban túlbecsüli egy helyen a munka értékét, midőn az 1550-ki török-oláh-moldva portyázás leírása után hozzá teszi: «Ita Forgachius, a quo quidem non nihil Centorius variat . . . Atque quominus audeam Centorio temere abrogare fidem, Gastaldii auctoritas facit, qui mox Ferdinandi dux, gerendis rebus in Transilvania præfuit.» (III. 375.) Ferdinánd király aligha közölte Castaldoval az 1550-dik évi erdélyi guerilla-harcok részleteit. — Centorionak, mint kútforrásnak értékéről, v. ö. még egy későbbi szakaszt.

²⁾ «Haec ita acta Forgatio cum Thomæ Albensis commentariis convenit . . .» III. 412. — Brutus több más helyen «Thomas Literatus»-nak nevezi, s nemcsak «Commentárjait», hanem «Ephemeris»-ét is említi. — Egyéniségét illetőleg lásd Toldy 158. jegyzetét Brutus I. kötetének LXVIII. lapján. Miért, miért nem, Toldy őt «Gyulafejérvári Thamás deák»-nak kereszteli.

I.

Az 1547. év nyarán hosszabb alkudozások után Veltwyk Gellértnek, V. Károly császár és Ferdinánd király követének sikerült öt évi fegyverszünetet kötnie a törökkel, a francia követnek, Aramonnak, minden erőmegfeszítései és áskálódásai daczára.¹⁾

¹⁾ Amit azonban Bucholtz regél Aramonról, sokszor lényeges módosítást igényel. Így pl. azt írja ő egy helyen (VII. 245), hogy «schon im Juli 1548 kam ein französischer Bothschafter nach Constantinopel und kündigte den Plan Ferdinand's an Siebenbürgen, als sey das nicht gegen den Waffenstillstand, zu besetzen. Der Sultan möge also dem Krieg mit Persien Einhalt thun und seine Kriegsmacht mit der französischen verbinden. Damals hielt Janus Beg bei dem Sultan dem französischen Insignationen Widerpart, und sagte, es seyen eitel Lügen. Der Bothschafter spendete in einem halben Jahr 25,000 Ducaten, ohne seinen Zweck damals zu erreichen.» — Ha csakugyan jött Konstantinápolyba egy francia követ ily naiv kérelemmel 1548 július havában, úgy ott már csak bottal üthette a szultán nyomát, mert Szulejmán akkor már messze Perzsiában járt hadseregével. Úgy látszik, Huyson követségéről hallott valamit valahol harangozni Bucholtz; csakhogy ez már 1547-ben érkezett Sztambulba, még pedig oly utasítással II. Henriktől, hogyha lehet, akadályozza meg a fegyverszünet megkötését, ha pedig ezt tennie nem sikerülne, hogy a francziák érdekeit megóvja. V. ö. Ribier, *Lettres et Memoires d'Etat* (Paris, 1677) II. 43—48. ll. Ennek az előadásnak van értelme. Nagyon ügyes diplomatának kellene annak lennie, a kinek sikerülne egy szultánt arra bírni, hogy egész hadseregével potom néhány ezer kilométernyi «Übungsmarschot» sétáljon. — A mi pedig a 25,000 aranyat illeti, Aramon elkísérte a szultánt a háborúba és perzsa útjára költötte ezt a csomó aranyat. Legalább ezt állítja Ch. Schefer, ki újabban (Páris, 1887.) kiadta Jean Chesneau *Voyages de M. d'Aramon en Turquie* című munkáját a *Recueil des Voyages . . . pour servir à l'histoire de la Geographie*-féle gyűjteményben. Schefer közli az erre vonatkozó passust Malvezzi 1548 szept. 26-i leveléből mely így hangzik: «Io credo ben che detto ambasciatore (Aramon) se ritrovi al mal partito, havendo consumato et speso la summa di XXV milia ducate in termine di sei mesi, senza far profitto alcuno nè servizio alla Maestà del re suo patrone et di cio V. S. Maestà ne sara certissima.» p. XXXVIII. Ebből az irigység ríki ki. — Bucholtzot folyvást idézik történetíróink, pedig ő reá különösen illik Toldy megjegyzése egynémely hazai történetíróinkról. Azt is állítja Bucholtz, hogy Aramon 35,000 arany adósságot hagyott hátra. Nem említi hogy mikor történt ez, és így bajos állítását ellenőrizni. Malvezzi azt írja

Veltwyk munkáját több kedvező körülmény fölötté megkönnyítette. Mindenekelőtt maga a szultán is vágyva vágyódott egy európai háború elkerülésére, még pedig oly czélből, hogy egész haderejét minél hamarább a perzsák ellen vezethesse. Azonkívül neheztelt is II. Henrik, francia királyra, mert ez elmulasztotta vala neki I. Ferencz király halálának¹⁾ és saját trónralépésének hírére idejekorán hivatalosan értesére adni úgy, a mint ezt közölte volt a többi európai fejedelmekkel. Aramon szerint ez alkalmat adott Veltwyknek elhíttetni a törökkel, hogy az új francia király nem fogja követni I. Ferencz politikáját, és hogy Henrik nem akarja a portával évekig fennállott barátságot föntartani és velük a régi szövetséget megújítani. A büszke Szulejmánt fölötté sértette a mellőztetés, és II. Henrik hosszas hallgatása fölkeltette benne a gyanút, hogy a császári követnek a francia politikában állítólag beállt változást illetőleg csakugyan igaza volt. Hosszas halogatás után végre megérkezett ugyan Sztambulba II. Henrik levele és titkos ajánlata egy a császár elleni liga megkötésére, de a perzsa sah elleni háború már ekkor el léven határozva, Aramonnak csak azt sikerült kieszközölnie a szultánnál, hogy II. Henrik király is be legyen vonva a fegyverszünetbe.²⁾ Miután pedig Veltwyknek e pontot illetőleg nem volt fölhatalmazása, sőt úgy látszik ellenkezőleg meg utasítása is volt a francia királyt a fegyverszünetből kizárni, a szultán három hónapi határidőt adott neki a szükséges fölhatalmazás kieszközle-

(u. o. p. XLVII.), hogy midőn Aramon 1551 január 17-én elutazott Konstantinápolyból Franciaországba, a szultán 10 ezer oszporával és más számos gazdag ajándékkal tüntette ki őt, és kivonulása a török fővárosból fényes kíséretével valóságos diadalmenethez hasonlított (1551 jan. 24). Adóságot visszahagyó egyének rendesen sötét éjszaka idején, teljes incognitoban utaznak el. Aramon ez alkalommal csak ideiglenesen hagyta el a török fővárost, és a követségi személyzet legnagyobb része visszamaradt. Ha lehetséges volna megszítálnunk Bucholtz munkáját, sok más történelmi valótlanságnak juthatnánk valószínűleg nyomára. Dr. Károlyi Árpád már a *Századok* 1878-ki folyamában (595. l.) mutatta ki, mily «hézagos és fölületes» e német író munkája Ferdinánd életéről.

¹⁾ 1547 márczius 31-én halt meg Rambouillet-ben.

²⁾ Lásd Aramon leveleit a francia királyhoz 1547 június 25. és 15-éről. Ribier, II. 28—31. ll.

sére és a fegyverszünet ratificatiojára. Veltwyk¹⁾ erre elutazott Sztambulból Ferdinánd királyhoz és a császárhoz, a szultán egy levelével,²⁾ melyben ez a fegyverszünet föltételeit fölsorolja, melyeknek egyike az volt, hogy a császár és Ferdinánd beleegyeznek abba, hogy a porta barátai és szövetségesei, t. i. a francia király és a velencei köztársaság is, be legyenek vonva a fegyverszünetbe.

Károly császár a fegyverszünetet augusztus 1-jén, Ferdinánd ugyanazon év 28-án írták alá,³⁾ és a szultán 1548 márczius 29-én elindult a perzsa hadjáratba.⁴⁾

A császárnak, ki külön levélben fejezte ki örömét Szulejmánnak⁵⁾ a létrejött fegyverszünet fölött, egyéb bokros bajai miatt voltak fontos okai, annak föltételeit lelkiismeretesen megtartani, vagy legalább magát a törököt, ha nem is szövetségeseit, a kitűzött határidő elteltéig békében hagyni. Midőn tehát Dragut-Reisz, a török kalóz, prédált és kegyetlenkedett a Földközi tengeren, és folyvást veszélyeztette a keresztények lakta partokat, Károly császár több ízben emelt panaszt Sztambulban, mielőtt fegyverhez nyúlt a garázdálkodó ellen. Így pl. Malvezzi már 1548 nyarának végén hívta föl a sztambuli kajmakám figyelmét Dragut garázdálkodásaira, de válaszul csak azt nyerte tőle, hogy a kalóz állítólagos kihágásai ellen való zúgolódás csupán mentség Ferdinánd királynak Magyarországon viselt dolgainak takargatására. Midőn tehát a császárnak többszöri fölszólalás után sem sikerült a szultánt reábirni, hogy Dragutot rendre utasítsa, és a kalóz háborítlanul folytatta tovább galád mesterségét, sőt még két várost, Affrikát és Monasztirt a tuniszi parton el is foglalt erőszakkal, hogy e pontokról annál könnyebben operálhasson a Földközi tenger kalmárhajói ellen, a császár végre elvesztvén türelmét, Doriát az elfoglalt két

¹⁾ A velencei francia követ őt keresztnevéen «Messire Girard»-nak nevezi (lásd pl. Charrière *Négociations du Levant* II. 25).

²⁾ Francia fordításban közli Ribier II. 31. Latin fordításban Pray (*Epist. Proc.* II. 192), ki hibásan igatja 1549-be. Veltwyk nem tért többé vissza Sztambulba. — A fegyverszünet okleveleit közli Hatvani Mihály *Brüsszeli Okmánytár* II. 192. sz.

³⁾ Hammer, XLIII. jegyzet az V. kötet végén.

⁴⁾ Charrière, II. 52.

⁵⁾ *Brüssz. Okm.* 194. sz. — 1548. febr. 4.

város visszahódítására küldötte, ki onnan a kalózkirályt kiverte 1550 szeptember havában.¹⁾ A porta ugyan zokon vette ezt, és a fegyverszünet megsértésének nyilvánította Doria fegyveres föllépését, de egyelőre sűrű diplomatikai levelezésnél egyéb következménye nem volt az incidensnek. Patakokban folyt a tinta — de vér még nem csordult meg.

Ami már most a császár szövetségesét, Ferdinánd királyt illeti, a portának több tekintetben vala oka ellene zúgolódni. Mint tudjuk, a török erősen kifogásolta Szolnok várának építését, s Eger és Murány²⁾ várának elfoglalása sem volt igen ínyére.

Így például Aramon azt írja haza Sztambulból 1550 ápril 24-én, hogy Izabellától és Fráter Györgytől követek érkeztek meg, hogy a perzsa hadjáratból visszatért szultánnak győzelmeihez szerencsekívánataikat fejezzék ki.³⁾ Ezek panaszt emeltek nála Ferdinánd királynak a határon eszközölt több rendbeli «innovatio»-jai miatt, mint pl. hogy elfoglaltatta több főbb főúr várait, kik a fegyverszünetben bízva, teljes biztonságban érezték magukat,⁴⁾ elvette továbbá Murányt, János király ősi birtokát, fölgújított és elpusztított mintegy 25—30 falut a határon, melyeket a nagyúr hűbérképen zsoldosainak adományozott volt,⁵⁾ és végre, hogy Ferdi-

¹⁾ Velence sokkal practicusabb úton előbb fölszólalt Konstantinápolyban, s miután itt az illetékes körök désavouálták a török kalózkidulását, a legelső török kalózkapitányt, kit elfogtak, saját árboczának keresztpóznájára függesztették föl.

²⁾ «... une place forte nommée Mouran, que ladite reine (de Transylvanie) dit estre du patrimoine des prédécesseurs du feu roy Jean.» Ribier II. 285.

³⁾ E követeket a vásárhelyi és kolozsvári gyűlések után, márczius 5-én eresztette útnak a barát. L. *Epist. Proc.* II. 199. — A követek egy Veráncsicsnál Bécsben járt nagyváradai kereskedő tudósítása szerint Szalánczy János és Ostesa János voltak. U. o. 204.

^{4—5)} Hammer és Bucholtz említik, hogy a fegyverszünet föltételeinek tárgyalásánál éppen e várak és birtokrészek okozták volt a legnagyobb nehézséget, és gátolták leginkább az egység létrejöttét. — Murányban «az kegyőtlen Basó» Mátyás garázdálkodott. L. Tinódy-nál «Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése»-t, *Régi magyar költők tára* III. 208. és Aldana «Expedicion»-ját 39. és köv. ll.

nánd emberei a szultán több lovas főtisztjét elfogták.¹⁾ De a szultán ekkor még nem végzett volt a perzsákkal, és következőleg még nem volt elkészülve egy európai háborúra.

E miatt tehát a törökök egyelőre csak a szerencsétlen Malvezit szidták Ferdinánd bűneiért.²⁾

Buda elfoglalása óta Szulejmán ugyan «nem tett foglalásokat a Tiszán túl»,³⁾ de azért további hódításainak terve a magyar főváros eleste után lassankint érlelődni kezdett, s már 1546-ban követezte Becse várának visszaengedését.⁴⁾ A fegyverszünet megkötése után is megújította követelését, de Fráter György és az erdélyi rendek csak rimánkodással feleltek, s kérve kérték, hogy a várat hagyja meg János király fiának.⁵⁾

Aramon azt írja 1550 elején (imént idézett levelében), hogy már három vagy négy évvel ezelőtt a szultánnak erős gyanúja támadt, hogy Ferdinánd, Izabella és Fráter György közt már valami megállapodás (intelligence grande) jött létre, és ezért erélyesen kezdé sürgetni «Becse⁶⁾ várának, Erdély kulcsának» visszaadását, hogy e pont elfoglalásával «őt zabolában tartsa s lehetetlenné tegye neki, valamit a szultán kárára tenni». Midőn pedig a vár visszaadása megtagadtatott, a szultán fölötte megharagudott rájuk, és elhatározta, hogy nemcsak Erdélyt, de még Havasalföldet és Oláhországot is meg fogja hódítani a fegyverszünet elteltével. Úgy vélekedett Szulejmán ugyanis, hogy ha e tartományokat el nem fog-

¹⁾ Ribier, id. h. — Charrière is közli e levelet, de lényeges kihagyásokkal, melyek teljesen megváltoztatják értelmét.

²⁾ «... pour raison de la demonstration extérieure qui en est faite par cedit Grand Seigneur et ses ministres envers lui qui est icy pour l'Empereur et le Roy Ferdinand (t. i. Malvezzi) auquel selon leur nature, qui est assez turbulente, a esté fait grandes rebuffades, et monsté en colere s'en vouloir ressentir, et vanger de semblable traité». Ribier II. 285.

³⁾ Szeged önkényt hódolt volt meg.

⁴⁾ *Erd. Országgyűl. Eml. I. 226.* — Verancsics 1546 jun. 20-án Verenczéből Capellihez írt levelében Temesvárt és Becskerekét is említi, de Fráter György, ki Nagyváradról ír a brassaiaknak, csak Becsét említi. Júl. 8-án maga Verancsics is csak azt írta Mullának, hogy a szultán Becse átadását sürgeti, és a másik két várról hallgat.

⁵⁾ U. o. 229 és Károlyi, 169.

⁶⁾ «Une place forte nommée Becq, qui est la clef de Transilvanie».

lalja, attól lehet tartania, hogy tetemes haderőkkel Ferdinándhoz fognak csatlakozni, és esetleg még a lengyel királytól is segítséget kapni; kinek barátságában ép oly keveset bízhatott, mint a többiében. Ily hatalmas combinatióval szemben pedig — így okosodik a követ — nemcsak hogy lehetetlen volna, a szultánnak Ferdinánd ellen sikeresen működni, hanem talán még azt is elveszthetné, a mit már bir Magyarországon. Valószínűleg ily eshetőség felelme — folytatja Aramon — kényszeríti a szultánt egyelőre tétlenségre. Napról napra várják Ferdinánd emberét Sztambulba az évi adóval, ki valószínűleg annyira a mennyire lehet majd szépítgetni fogja urának «innovatio»-it és némi magyarázatát adni a dolognak.¹⁾ A szultán még nincs elkészülve egy európai hadjáratra, és azért egyelőre még nincs érdekében komolyan fölszólalni Izabella és a barát kétszínű politikája és Ferdinánd üzelvei miatt és a fegyverszünetet fölbontani. Szulejmán tehát elfojtja haragját, és nem árulja el elégtelenségét, hanem barátságot színlel, és vár az alkalmas pillanat megérkezésére.

A szultán gyanúja a havasalföldi és oláh vajdákra nem volt alaptalan. Mint tudjuk, még 1547-ben sikerült a barátnak őket frigy-propositiók meghallgatására megnyerni.²⁾

II.

Fráter György már régóta elvesztette volt a szultán kezét. Midőn Justi di Argento, ki a fegyverszünet ratificatióját vitte el volt Sztambulba, Malvezzival³⁾ együtt búcsúlátogatást tett Rusztem pasánál, ez azt üzente velük Ferdinándnak, hogy «György barátnak ne higyen és ha ez irna neki valamit a szultán ellen, küldje

¹⁾ «Marcus Zyngy» (Singkmoser) a török fővárosba ért, mielőtt Szalánczy elutazott onnan. *Epist. Proc.* II. 203.

²⁾ Károlyi, *Fráter György levelezése*, 170 és köv. ll.

³⁾ Tudtommal Malvezzi ez alkalommal Konstantinápolyban maradt vissza, míg a Jediculába nem került; és nem hagyta el Törökországot mindaddig, míg Verancsics és Zay a börtönből ki nem szabadították. Azért nem érthetem, miképen állíthatja Thallóczy, hogy Malvezzi 1552-ben ment Konstantinápolyba «szerencsét próbálni». *Csömöry Zay Ferencz*, 71. l.

meg a portához leveleit és a nagyúr ugyanúgy fog bánni a Ferdinánd ellen intézett ócsárlásokkal. Mert a barát mindenkit eligyekezszik ámítani s kérkedik ebbeni ügyességével.»¹⁾

Abban az időben is, hogy Aramon a szultán kíséretében Ázsiában járt,²⁾ újabb hírek érkeztek Szulejmán füléhez a barát kétszínűségéről és Ferdinánddal való alattomos üzelmeiről.³⁾

Midőn pedig Szulejmán 1550 elején Petrovics útján értesült a nyirbátori szerződésről⁴⁾ és a barát árulásáról, a porta egy

¹⁾ Bucholtz VII. 235. — Szokása szerint idéző-jelek közt közli a főnnebbi szavakat, de elhallgatja a forrást. — Hammer szerint (V. köt. végén) Justus di Argento «Relatio»-jából vannak véve.

²⁾ A szultán Konstantinápolyt 1548 márczius végén hagyta el, Aramon követte őt Perzsiába május elején s visszatérve, vele együtt töltötte a telet Aleppóban téli szálláson. Innen 1549 június elején indult vissza a szultán a perzsa háború folytatására, de Aramon ezúttal nem ment vele, hanem meglátogatta a Szent-Földet és Egyiptomot. és csak a szultán után érkezett vissza Konstantinápolyba 1550 január végén. Lásd Chesneau id. m. pp. 59., 76., 100., 105., 150. — Maga Aramon is azt írja Konstantinápolyból 1548 ápr. 4-én, hogy a szultán «múlt hó 29-én» indult el s hozzáteszi magyarázatul, hogy ámbár a törökök rendes szokás szerint Szt.-György napja előtt nem mennek háborúba, ezúttal a szultán korábban indult el, hogy a perzsák közt uralkodó belviszály kedvező alkalmát el ne szalassza és megérkezessék a helyszínén, mielőtt a perzsák a maguk közti viszályt kiegyenlitenék. Charrière II. 51. — Azért nem értem, hogy a szultán naplója, (Hammernél VI. köt. I. jegyzet Lewenklaun nyomán) mint állíthatja azt, hogy a perzsa háború csak 1548 ápr. 3-án lett elhatározva, és csak ugyanazon hó 28-án szállt táborba a szultán Skutarinál. — A francia követ, mielőtt elútaszott volna Perzsiába, Sztambulban vesztegelt sokáig, várva Henrik király utasításait, és csak június 25-én (1548) ért a szultán táborába. (Charrière, II. 66.)

³⁾ Aramon levelének illető passusa így hangzik: «Ayant présenty la mauvaise opinion que ce G(rand) S(eigneur) avoit de frere Georges, se doutant qu'il eust intelligence avec le roy Ferdinand, pour luy bailler en main les forteresses de la Transilvanie, comme aussi par le passé de mon costé durant le voyage d'Asie, je luy (a barátának) en avois donné quelque soupçon pour le faire penser és choses de deçà.» Ribier (II. 291.) szerint a követ e levelet 1550 szeptember 27-én írta. — Charrière is közli, de a dátumot hibásan október 27-ére teszi.

⁴⁾ A Nyir-Bátorban megállapított föltételekről, — mint helyesen jegyzi meg Huber Alfonz — csak azt a keveset tudjuk, a mit a barát

dragománját, Mahmut csauzt, ki azon év márczius havában Ferdinándnál járt vala,¹⁾ avval bízta meg, hogy Fráter Györgyöt élve vagy halva hatalmába kerítse.²⁾

Aramon azonban neszét vette a tervnek és egy harmadik személy útján (par main tierce) a legnagyobb titokban figyelmeztette a barátot a közeledő veszélyre, ki levél útján megköszönte neki a jó szolgálatot, mely saját vallomása szerint életét mentette meg. Azt, hogy ki volt az illető közvetítő és mikor küldötte Aramon

említ Diósból Ferdinándhoz írt levelében 1551 febr. 4-én. *Epist. Proc.* II. 230. — Centorio (46. l.) és Tinódy (16. l.) említenek ugyan egyet-mást, de miután a tanácskozás a legnagyobb titokban folyt, a részletekből nem sok szivárgott át a nyilvánosságba. Forgách is adja a föltételek «summáját» (Tinódy után); még pedig csak azért summáját, mivel «secretis sermonis . . . nemo interfuit.» (4. l.) Az általa említett föltételek egyikét Fráter főnebb említett levele hazudtolja meg, a váradi püspöki méltóságot pedig aligha ígérték meg a barátoknak ez alkalommal, miután azt már tíz év (1539) óta viselte. Az esztergomi érsekséget Tinódy említi, Forgách elhallgatja, de helyette a bibor kalapot említi. Mindkét méltóságot említi Révai. — Brutus (III. 411) az 1551. évben Szászsebesben megállapított föltételeket a Nyir-Bátorban megbeszélt pontok gyanánt szerepelteti és mint gonosz lidércz félre vezeti Bethlen Farkast, Horváth Mihályt és sok más történetírónkat. Istvánfi is alkalmasint Brutus forrása vezette félre.

¹⁾ A csauz márczius 10. előtt már Bécsben járt, és ugyanazon hó 23-án ismét elutazott onnan. *Epist. Proc.* II. 196., 197. — Bucholtz valami mysticus úton a csauznek megvizsgálta szívét és veséjét, és azt a fölföldözést tette, hogy a csauz küldetésének tulajdonképeni célja az volt, hogy Ferdinándnak legtitkosabb vágyait Erdélyt illetőleg kipuhatolja, s hozzá teszi, hogy Ferdinánd «stellte die Handlung mit Bruder Georg als bloß einige streitige Besitz- und Gränzsachen betreffend vor» (VII. 245.) Tehát csak a határvárak és birtokok kérdése jött szóba. — Horváth Mihály Bucholtznak utána meséli a dolgot és hivatkozik az *Epist. Proc.* két helyére, de ott a Ferdinánd és a csauz közt megbeszélt dolgokról, az egy a perzsa hadjáratról tett jelentés kivételével, egy árva szó sincs megemlítve. Azonkívül Horváth még körülményesebben is írja le a csauz kihallgatását Ferdinándnál, mintha valami szem- és fültanú tudósítását használta volna föl. Minderről pedig Verancsicsnál, kire hivatkozik, egy szó sem áll, ki mindössze csak azt írja, hogy Ferdinánd elég rosszul egy-két dolgot kifecsegett a csauz előtt. «Achmetus, cui male quædam nuper a rege nostro credita sunt.» Verancsics Nádasdyhoz 1550 okt. 4. (VII. 126.).

²⁾ Révai Péter szerint (De Monarchia II. 735) a budai pasa lett evvel megbízva.

a barátoknak e figyelmeztetést,¹⁾ nem sikerült biztossággal megállapítanom; de úgy látszik csak 1550 nyarán történt és nem Hieronymus Camellus de Lessina, a galatai ferenczrendi barát volt az illető «harmadik személy». Ha a galatai franciscanus volt a közvetítő, úgy ő nem teljesítette híven megbízatását, mert Aramon avval bízta volt meg a levélíró, hogy figyelmeztesse Fráter Györgyöt, hogy a portával béküljön ki és hogy magasztalja a konstantinápolyi francia követséget hasznos működéséért, kik Henrik király utasításából föntartani igyekezzenek «ama királyságot» (azaz Erdélyt) a kereszténység érdekében, amiért Fráter György nagy hálával tartozik a francia királynak.²⁾

Ascanio Centorionak egy passusa³⁾ arra a véleményre vezet,

¹⁾ Bucholtz szerint (VII. 245), mint már említettem, állítólag már 1548 július közepén érkezett volna egy francia követ Konstantinápolyba, tudatni a portával, hogy Ferdinándnak tervében vala Erdélyt elfoglalni. Forrást persze nem idéz. De V. Károly és Ferdinándnak ugyanazon év február havában az erdélyieknek adott tagadó válasza után (*Erd. Orsz. Eml.* I. 230—236.) alig hihető, hogy ily álhírt küldött volna a francia király a portára. Ismerjük II. Henrik három levelét ez időtájból, de ezek egyike sem említi Erdélyt. II. Henrik ír a szultánnak június 6-án (Ribier II. 141), melyben említi, hogy a megszőkött Roggendorf grófot kegyesen fogadta, s hogy Aramonnak ír bővebben a fegyverszünet dolgában, de ez utóbbi levél nincs meg. Ír továbbá Aramonnak augusztus 3-án (Charrière II. 70) tudatva vele, hogy a német államok nagyobb összeget szavaztak meg a császárnak és fivérének, s hogy a testvérpár csak a perzsa háború kimenetelére vár, szándékukban lévén a törököt megtámadni azon esetre, ha Perzsiában vereséget szenvedne. A harmadik levélben, december 15-én, pedig a király tudósítja Aramont (Ribier II. 176), hogy a császár követe mutatott neki egy levelet Ferdinándtól, melyben ez az ő (a francia király) közbenjárását kéri a török fogságban sinlődő Maylád István kiszabadíttatása érdekében. Henrik fölhatalmazza követét, hogy tegyen valamit a fogoly érdekében, ha a szultán ily közbenjárást zokon nem veend; különben nem. — Maylád 1549 április 6-áról kelt levelében (*Tört. Tár.* 1892. 93. l.) egy «Iwy» (?) nevű francia követet említi. Aramont távollétében Cambray helyettesítette. 1548 elején Codignac is is járt Sztambulban. Azonkívül volt egy Gye nevű egyén a diplomatikai személyzetben, de ez akkortájt Rómában időzött.

²⁾ Camellus egészen más valamit írt; l. levelét Károlyi id. művében, 359. l. A dátum mitsem bizonyít; mert nem lehetetlen, hogy a levél tulajdonképen 1550 elején íratott és ó-styl szerint még 1549-ből, azaz az év végéről van keltezve.

³⁾ «Ne appeno fu partito il Ciausso da Constantinopoli, e mandate

hogy Aramon valószínűleg abban az időben küldötte meg a barát-
nak a figyelmeztetést, a midőn megérkezett Erdélybe Szulejmán
szultán híres fermánja, melyben ez a barátot minden hivatalától
megfosztja és ráparancsol, hogy takarodjék ki az országból, ha
nem akar a szultánnak engedelmeskedni.

III.

Tinódy úgy adja elő a dolgot, mintha a szultán a nyirbátori
találkozásról és az ott történt megállapodásról, Erdély átadását
illetőleg, a francia király útján értesült volna, ki viszont a császári
udvarnál járt követétől¹⁾ hallotta volna a hírt, hogy a «barát hűtöt
adott Bátorba egy grófnak», a szultánt «elárulta», Izabellát fiával
együtt «eladta», magát pedig Ferdinándnak «kötelezte» és «jó
Magyarországot némötnek ajánlotta». Mindennek nemcsak hogy
semmi nyoma nincs a francia diplomatikai levelezésben,²⁾ de több
gyanús körülmény meghazudtolni látszik Tinódyt. Így pl. ő maga
is ellentmond magának, midőn említi, hogy Petrovics «megérte
mindent Temesvárbá, asszonnak megírá, császárnak Drinápolyba»³⁾

le lettere con questi ordini, che segretamente il Frate ne fu di subito av-
visato, e molto particolare di tutto.» 47. l. — A galatai franciscanus inté-
sét már korábban vette György barát, mert ez utóbbi már Kolozsvárból
1550 febr. 23-án értesíti Ferdinánd királyt, hogy a nyirbáthori conferentia
híre a szultánnak is füléhez jutott, s hogy ezért Fráter György élete ve-
szedelemben forog. L. Károlyi, 188. l.

¹⁾ Az illető követ Marillac volt, később vienne-i püspök.

²⁾ Sem Ribierben, sem Charrièreben, sem pedig a *Papiers d'État de Granvelle* 3. kötetében.

³⁾ Az «Erdélyi Historiá»-ban. — «Az János király fiáról való szép
krónikában» is azt írja Tinódy (*Régi magy. költ. tára* III. 367. l.), hogy midőn
Salm grófnak és a barátnek «szörsésüket Tömösvárban, hogy meghallotta
volt jó Petruit Pétör», megírta a hírt a királynénak, és egyszersmind «Szu-
limán császárnak». — Ascanio Centorio is azt írja, hogy Szalánczy János
(Giovanni Solosanzo) vitte meg a hírt Konstantinápolyba a nyirbátori
találkozásról. — Ugyanezt állítja Révai Péter is (*De Monarchia* apud
Schwandtner, 1746-ki kiadás II. 735), ki Centorio után hibásan írja, hogy
az értekezlet Tokajban tartatott. — Bethlen Farkas is helyesen azt jegyzi

és II. Henrik francia király még ugyanazon év szeptember 27-én írt levelében sem árulja el egyetlen egy szóval, hogy hallott volna valamit Erdély tervezett átadásáról.¹⁾ Ily körülmények közt azért van okunk Tinódy állításának valódiságában kételkedni, már csak azért is, mert Szulejman sem állítja azt a Mahmut csauszszal küldötte fermánjában, hogy a gróf Salm Miklóssal tartott titkos tanácskozásról a francia udvar útján értesült volna, hanem csak azt, hogy Henrik király azt üzenté neki, hogy a barát a királyné és fiának kincseit eltulajdonította, némi várait és «örökségeit» elfoglalta, és párthíveit szép beszéddel és pénzzel elcsábította.²⁾

Tinódy továbbá úgy meséli a dolgot (15. l.), mintha a barát három tanácsos társával, t. i. Petrovics, Patócsi és Losonczi-val még

meg a nyirbátori értekezlet elbeszélése után, hogy «regina Solimano hæc aperit» és közli is (Brutus után III. 357) Izabellának dátum nélküli levelét a szultánhoz, melyből édes-keveset tudhatott meg a nagyúr, és úgy látszik csak irálygyakorlat. Nyomban azonban hozzá teszi, hogy «Solimanus . . paulo ante a legato Regis Gallie ordinario edoctus fuit» és ily módon ketté szeli a gordiusi csomót. Forrása Brutus (III. 355.), ki csak annyit állít, hogy Petrovics írta meg a dolgot a szultánnak; hozzá teszi azonban azt, hogy «neque defuerunt, qui per idem tempus eadem Solimanum cognovisse per Henrici Gallorum legatos affirmarent, qui apud Carolum V. Cæsarem agebant.» — Bethlen különben rossz szokása szerint kúszál eleget és elhallgatva Mahmut küldetését, úgy adja elő a dolgot, mintha Szulejmán rögtön Ali csauszt küldötte volna Erdélybe a zászlóval, aranyos fosztánnal és a barátnak elfogott két követével. *Hist. de rebus Trans.* vol. I. lib. IV. — Istvánfi is azt írja, hogy «tam ipsa (t. i. Regina Isabella) quam Petrovitius ea (t. i. consilia Georgii cum Ferdinando Rege) Solimano per literas et nuntios detexere.» Lib. XVI. — Ostermeyer krónikája szerint is «ist der Schatzmeister von der Königin beym Türken verklaget worden, als hielte er es mit den Teutschen». p. 38. — Báthory András is azt írja 1550 szept. 30-án Egerből, hogy «Regina vidua Isabella, ac Petrus Petrowych in hoc Dominum Thesaurarium (t. i. a barátot) Cæsari Turcarum tradiderunt, quod ditionem universam filii quondam Joannis regis anno proximo transacto cum Domino Nicolao Comite a Salmis, ac aliis Commissariis Sacratissimæ Regiæ Majestatis ipse Frater Georgius in Báthor convenisset, Regiæ Majestati contulisset.» *Epist. Proc.* II. 208.

¹⁾ Ribier II. 289. — Részletet közöl belőle *Epist. Proc.* II. 218.

²⁾ Alkalmassint Tinódi félre értette a szultán fermánját. — Tinódy-nak pedig utána mondja a dolgot Forgách *Commentarii* (Mon. Hung. Scriptores XVI.) 5.

Simándon beszélte volna meg a Nyir-Bátorban megállapítandó föltételeket és hogy mind a «négy úr . . . bátori gyűlésbe . . . ott lennének;» de később maga is azt írja (17. és 367. ll.), hogy Petrovics Temesvárbán «értett meg mindent» a kolozsvári gyűlés után. Ebből eléggé világos az, hogy ha Petrovics és tanácsos társainak eleinte csakugyan volt szándékukban Nyir-Bátorba elmenni, e tervüket utólag elejtették, mert tudtommal egyetlen forrás sem említi azt, hogy hármuk közül egyikük ott lett volna.

Szilágyi Sándor előadásából pedig azt értem, hogy az ő fölfogása szerint a nyirbátori szerződés ügye már az 1549 utolsó napjaiban megnyílt vásárhelyi gyűlésen lett megpendítve,¹⁾ de véleményem szerint ez nem nagyon valószínű és «a királyné és királyfi ügye» (*causa reginalis Majestatis eiusque illustrissimi Filii*) bizonyára valami egészen más ügy volt, mint Erdélynek átadása Ferdinándnak. A vásárhelyi gyűlésnek első határozata világosan azt mutatja, hogy a rendek békére vágytak és hogy megnyugodva Isten akaratában, mely azt rendelte volt el, hogy ők a hatalmas szultán főnhatósága alatt éljenek («*cum Deus sub Imperio potentissimi Cæsaris nos esse voluit*») egy a szultán hatalmas keze alatt élvezendő hosszabb béke édes reményével kecsegtették magukat («*ut nos quoque sub potenti manu sua una cum uxoribus et liberis tranquillam vitam agere . . . possimus.*»²⁾ E szavak azt mutatják, hogy az erdélyiek akkor még nem tudták azt, hogy országuk ama pillanatban már egy komoly válság küszöbén állt és hogy török oldalról nagy veszély fenyegette a részükről hön óhajtott békét. Nincs kétségem arról, hogy a határozat teljesen őszinte kifejezése volt a rendek érzelmeinek és nem volt fogalmazva csupán oly czélból, hogy port hintsenek vele a török szeméibe, mert ha e végzés csakugyan a szultánhoz intézendő loyális fölterjesztés hasonmása akart volna lenni, úgy bizonyára nem történt volna vonatkozás benne a zsidók babyloni fogságára.

De úgy látszik, még a következő év (1550) február 2-án megnyílt kolozsvári gyűlés alkalmával sem tudhattak még sokat sem Izabella sem az erdélyi rendek a nyirbátori szerződés föltételei-

¹⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 251. és köv. ll.

²⁾ U. o. 294. l.

ről, mert amaz országgyűlés végzései közt¹⁾ egy árva szóval sincs Erdély átadásáról említés téve és a rendeket csakis az uralkodó belviszályok és anarchia aggasztották és egyszersmind ama veszély, melyben a királyné és fia a folytonos fegyveres összezörrenések közt forogtak.

Bucholtz ugyan említi, hogy e gyűlés folyamán Izabella hangoosan panaszkodott a barát «tervei» miatt. Forrást nem idéz, de úgy látszik Istvánfiból olvasta ki ez adatot, csakhogy megfordítja a dolgok időrendjét.²⁾

Ily körülmények közt Tinódy versioját kell elfogadnunk, hogy t. i. a kolozsvári országgyűlés bevégeztével «reggel (királyné) asszon indúla jó (Gyula) Fejérvárba, Csendeszbe marada, búvába, sirtába.» Csak ezután értesül Petrovics «mindenről» Temesvárbán és irt meg mindent «asszonnak, (és a) császárnak Drenápolyba.»³⁾

KROPF LAJOS.

¹⁾ U. o. I. 302—306.

²⁾ «Als Isabella das Einverständniss Georg's mit dem König Ferdinand gewahr wurde, wandte sie sich mit der Aufforderung um Hülfe an Suleiman und auf den Landtag zu Clausenburg 1550 klagte sie laut über die Entwürfe Georg's.» VII. 245. — Istvánfi ellenben azt írja, hogy «in iis comitiis (a kolozsvári gyűlésen) Regina multum de Georgio cum Ferdinando Rege consiliis, conatibusque quæstæ est et tam ipsa, quam Petrovicius ea Solimano per literas et nuntios detexere.» XVI. könyv.

³⁾ Azonban Tinódy is kúszál. A kolozsvári gyűlést «kis karácson innepébe» (jan. 1.) hirdetteti; és a királynét a baráttal «jó Kolozsvár felé az Marosnak mentébe» — Beszterczébe (!?) viteti (16. l.)

A MAGYAR KIRÁLYI NEMES TESTÖRSÉG FEL- ÁLLITÁSA 1760-BAN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Mária Terézia királynő alkotásai között, melyekkel Magyarország boldogítását czélozta s melyekkel a magyar nemzet örök háláját és kegyeletes emlékezetét biztosította magának, alig volt egy is, mely általánosabb örömet, nagyobb tetszést aratott, mint a magyar királyi nemes testőrség felállítása. Régi óhaja valósult meg ezzel a nemzetnek s az országgyűlések állandó sérelmi pontjainak egyike tűnt le a parlamenti tárgyalások hosszú lajstromáról.

A jó érzésű magyar hazafiakat e követelésben egyébként a leghelyesebb okoskodás vezérelte. A nemes testőrséggel két czélt igyekeztek elérni. Egyik az, hogy a középnemesség ifjainak mód nyujtassék a nyugati előrehaladott műveltségből az őket megillető részt kivenni; a másik — általános szempontból amannál fontosabb — hogy az uralkodó ház és a nemzet közti kapocs a közelebbi érintkezés, kölcsönös megismerés által szorosabbá tétetvén: a magyarok befolyása mind a hadügyekre, mind a politikai kormányzásra növekedjék, hogy ez által a hazánk iránt ellenséges, legalább is elfogult idegen kormányférfiaknak és hadvezéreknek Magyarország felett való határtalan regnálása lassanként kiszoríttassék. Egy szóval országgyűléseinken a tisztelt Karok és Rendek a nemes testőrségben a finom míveltség, a kormányzás magasabb iskoláját látták s hogy létesüléséért buzogtak, fáradoztak, az utókortól csak méltánylást és elismerést érdemelnek.

Ezzel szemben azok, a kik a magyar nemes testőrségről

irtak, ez intézményben inkább veszedelmet, kárt láttak a nemzeti-ség ügyére. Hasonló felfogást táplál Ballagi Aladár is, a ki a test-
 őrség történelmével eddigelé legbehatóbban foglalkozott.¹⁾ A test-
 őrségben ő is a nagy királynő centralizáló, a nemzetiségi elemeket
 egybe olvasztó politikájának egyik jelenségét látja s alattomos,
 ügyesen palástolt merényletnek tartja a magyar nyelv és nemzeti-
 ség ellen.

Ez a felfogás voltaképp nem egyéb, mint a hasonló régi fel-
 fogásnak conventionalis utóhangja. A szatmári békével lethargiába
 merült nemzeti eszmének a fölébredése ez a hang, mely Mária
 Terézia uralkodásának utolsó éveiben, de különösen II. József
 császár önkényes uralma alatt türelmetlenül követelte ősi jogaiba
 való visszahelyezését. Nem lehet tagadni, hogy e követelés helyén
 való volt. Mária Teréziának több, Józsefnek csaknem minden
 intézkedése tényleg a magyar nemzet függetlensége, önállósága ellen
 irányult. Ezek közé azonban a testőrség felállítását legkevésbbé le-
 het sorolni. Az erkölcsök elfajulásában, az idegen módi és nyelv
 utáni kapkodásban s egyéb, a korabeli írók által kedvteléssel hányt-
 orgatott nemzetellenes bűnökben legkevésbbé része a testőrségi in-
 tézménynek van. Ezt talán felesleges bizonyítgatnunk. Az eredmény
 maga mutatja legjobban, hogy éppen az elnémetesedéstől féltett
 gárdisták lettek egy új, a réginél dicsőbb *nemzeti* irodalom aposto-
 lai. A testőrség nem németesített, nem forgatott ki senkit sem
 magyarságából s ha mégis találkozott ilyen, okát más egyébben
 fogjuk megtalálni, ha keressük. Azt ellenben nem tagadhatjuk, de
 örvendve elismerjük, hogy ha a testőrség a finom ízlés, a magasabb
 műveltség melegágya lőn, ám akkor is nem a német, hanem a
 franczia műveltségé, mely egész Európát fogva tartotta s bizony-
 bizony ránk is ránk fért!

Sem Ballaginak, sem előzőinek nem állottak rendelkezésére
 azok az adatok, a melyeknek ismerete egészen más színben mu-
 tatja a testőrség intézményét s igen természetesen más véleményre
 is készíteti a bírálót.

Ez adatokat itt veszi a szives olvasó. Részletesen fogom

¹⁾ A m. kir. Testőrség Története, különös tekintettel irodalmi műkö-
 désére. Bpest, 1878.

ismertetni azokat, hogy az intézmény célja, szervezete s felállításának története a maga valójában váljék közönségessé. Mindazáltal nem fogok a tárgy vizsgálatába kelletlenül mélyebben belebocsátkozni, nem fogok kiterjeszkedni azon kérdés tisztázására: létezett-e már hazánkban az előtt is a királyi felség személyének őrzésére s az udvar fényének emelésére rendelt testület? nem akarom részletezni az országgyűlési tárgyalásokat, melyeken a nemzet úgy tüntette fel ebbeli kívánságát, mint a jogosság és méltanyosság kívánalmát: annyit mégis röviden ki kell nyilvánítanom, hogy magyar királyi testőrségünk abban az alakjában, a mint azt Mária Terézia szervezte, ő előtte nem létezett.

E testőrség felállítása tisztán Mária Terézia egyéniségben leli magyarázatát. A nagy királynő kiváló uralkodói tehetség volt, de soha sem szünt meg *nő* maradni. A nőies jellemvonások — jók, roszaik vegyesen — összpontosulnak benne. Rajongó hitves, példás anya, jó szívé és nagylelkű, de felettébb hiu monarcha, a ki méltóságát szemképráztaató külsőségekkel is igyekezett növelni. Nyilvános kihallgatásokon, ünnepélyeken, kormányzási cselekményekben mindig nagy és fényes udvar vette körül, melynek díszét az arciere és svájci testőrség emelte. Ez udvarból azonban a magyarok csaknem teljesen hiányoztak. Egy-két főhivatalnokon és magas rangú katonatiszten kívül a nemzet zöme — fő- és köznemesek egyaránt — távol tartotta magát a bécsi légkörtől.

A királynőt, a ki a lovagias magyar nemzetet a trónja megmentése körül kifejtett példátlan tevékenységéért csak szeretni és becsülni tanulta, bántotta ez a tüntető tartózkodás és passiv közönnyőség. A nemzet színe-javát közelebb igyekezett magához vonni s ekkép az egész nemzet ragaszkodását mindenkorra biztosítani. E terv kivitele a főnemességgel szemben nem járt oly nehézségekkel, mint a köznemességnél, a mely történelmi hagyományaiba temetkezve, gyanakvó szemmel tekintett Bécs felé, s ha kedvet érzett is magában a közeledéshez, hiányoztak hozzá a szükséges szellemi és anyagi eszközök.

Volt még egy másik számottevő akadály. Le kellett győzni a bécsi udvar ellenszenvét is. Ez az osztrákokból, csehekből s egyéb külföldi jövevényekből álló zárt társaság sohasem látta szívesen a magyar elemet az uralkodó környezetében; attól meg, hogy domi-

nanszá váljék, szinte borzadt. De hát a politikai viszonyok, az országos állapotok olyanok voltak, hogy a kérdés megoldása elől lehetetlen volt kitérni. A magyaroknak a háborúban tett nevezetes szolgálatai vizsonzolgálatot követeltek. Erre legtetszetősebbnek s — hogy úgy mondjam — legjutányosabbnak a nemes testőrség felállítása kínálkozott, mint a minek nemzet és uralkodó egyaránt hasznát veszi, a nélkül, hogy a királyi civillistát vagy az állami kincstárt legkevesébbé is megterhelné.

A porosz és egyesült hadak felett diadalmaskodó fegyverek egyszersmind a magyar testőrség ellenzői felett is diadalmaskodtak. A trónját megmentettnek s biztosítottnak érző királynő örömeiben többször kifejezést adott magyar udvari kancellárja előtt egy magyar nemes testőrség felállítása iránti óhajtságának. A kancellár, gróf Pálffy Miklós, az ismétlődő szóbeli kívánságot végre parancsnak tekintette s 1759 okt. 25-én terjedelmes memorandumot terjesztett úrnője elé, a testőrség létesítéséről.¹⁾

Ebben a kancellár a legmelegebben üdvözli az eszmét s abbeli reményének ad kifejezést, hogy a magyar nemzet is örömmel és határtalan vigasztalásúl fogja venni azon szerencsétlen helyzetében, hogy uralkodóját nem tisztelheti a maga országában, miként hajdan saját királyait tisztelhetette. A kiválóan lovagias magyar nemzetet ez a királyi kegy bizonyára a legnagyobb mértékben el fogja ragadni s uralkodója iránti odaadóbb, bensőbb ragaszkodásra serkenteni. «Durch dieses Mittel — mondja a memorandum — die dasigen Landeskinden an ihren Souverain immer mehr und mehr attachiret gemacht werden, von dem Hofleben einen näheren Begriff bekommen durch Angewöhnung einer mehr gesitteten Lebensart von gewissen abtraglichen Vorurtheilen abgebracht, durch die Übung in denen adelichen exercitiis und Wissenschaften zur künftigen nützlichen Dienstleistung habil gemacht, und somit jener Endzweck: Hungarn in seiner innerlichen Wesenheit gleich anderen gut bestellten Staaten zu formiren erreichtet werde.»

Nagyon érdekes az a kép, melyet a kancellár a magyar társadalmi viszonyokról, a magyar ifjúság neveltségéről, életmódjáról rajzol. Közlöm e szavakat a maguk eredetiségében illusztrálásául

¹⁾ M. kir. Orsz. Ltár. Orig. refer. canc. 1760. évi 107. sz.

annak, hogy a kormányférfiakat e részben milyen felfogás vezette, illusztrálásául a czélnak, melyet a testőrséggel elérni véltek. Ajánlom e sorokat különösen azok figyelmébe, a kik holmi rejtett mel-
 lék intiúiókat láttak a testőrségben: «Hungarn behaltet noch immerfort das ehrfurchtsvolle Andenken jener beglückten Epoque, da selbes Ihre May. den Kaiser als locumtenentem regium in ihren Bezirk durch mehrere Jahr verehret, und lebet auch gegenwärtig-
 lich der allstets gesicherten Hoffnung, dasz allerhöchst gedacht Se. Kajs. Majestät als nunmehriger Coregent ermelten Königreich seinen gnadenreichen Schutz zu dessen dereinstigen vollkomme-
 nen Beglückseligung auch fortan angedeihen lassen werde, welches dann auch in mir das lebhafteste Zutrauen erwecket, dasz allerhöchst dieselbe der oberwehnten Idee einer hierorts errichtenden hungar. Garde noble allergnädigst beizustimmen keinen Anstand nehmen dürften. Die Unterrichtung der hung. Jugend in denen hiesigen Academien will zwar als auf die künftige Beglückseligung von Hungarn ebenfalls abzielend all schon viele gute Folgen versprechen; wann jedoch näher erwogen wird, dasz die in besagten Academien erziehende Jugend nach geendigten Studiis in ihren 18-ten, höchstens 20-ten Jahr nach Haus zurückkehret in sothanen Academien zwar die Wissenschaften, nicht aber die anderweit be-
 nöthigte Lebensart erlernt, weder daselbst die Gelegenheit hat die Kentnisz jener Grundsätzen zu erlangen, welche zu einer künftigen, richtigen Lebensart erfordert werden, sohin zu Hause das Wenige, so sie auch in denen Academien erlernt, aus Mangel der Gelegenheit sich ferner zu üben, gar bald vergisset als dann sich verheiratet und sich endlichen gänzlich negligirend weder dem Souverain, noch dem Staat, noch sich selbst nützlich ist; vielen aber es auch an denen Mitteln, welche um in denen hiesigen Academien erzogen zu werden, erfordert werden gebracht so dürfte die vorberührt schöpfende Hoffnung gar bald verschwinden wohl aber diese mit mehreren Verlässlichkeit anscheinen wann der oberwehnte Antrag der Aufrichtung einer hung. Garde noble zu Stand gebracht werden sollte.»

Bármint legyen is a dolog, néhány évi tapasztalat meg fogja mutatni, mennyit ér az intézmény, milyen gyümölcsöket fog teremni az ifjúságnak. Reményli a kancellár, hogy igen jó iskola

lesz az, melyben magasabb műveltséget, finomabb ízlést, helyesebb gondolkozásmódot fognak elsajátítani s azt családjuk, rokonai, környezetük körében is meg fogják honosítani, terjeszteni.

Ezután áttér az intézmény szervezetének taglalásához. Az ügyet négy szempontból veszi vizsgálat alá: 1) a személyzet és annak kiváltságai, 2) a ruházat és ellátás, 3) a szolgálat és fegyelem, 4) a költség s annak előteremtése szempontjából.

A személyzetet, tekintettel a teendő szolgálatra, 120 főben véli megállapítandónak. Rangjukat, fizetésüket a következő táblázatban tünteti föl:

Főj	Személyek	Rang	Fizetés	Lóporció
1	Kapitány	Tábornagy		
1	Alkapitány	Vezérőrnagy	3804	6
1	Főhadnagy	Ezredes	1824	4
1	Alhadnagy	Alezredes	1824	4
1	Hadsegéd	Őrnagy	858	3
4	Dandárnok	Kapitány; összesen	3432	12
4	Őrsvezető a gárdisták közül	Hadnagy		
97	Testőr (24 szolgálával)	Zászlótartó		
1	Káplán		144	1
1	Írnok		132	1
1	Sebész		144	1
1	Fogházőr		144	1
1	Kovács		180	1
1	Dobos		600	5
4	Trombitás			
120			13086	39.

E szerint a tisztek fizetése, a dandárnokig bezárólag, 11,742 frtot igényel, a lóporciók pedig, katonai árszabály szerint, azaz 3 frtjával számítva 1404 frtot, összesen tehát 14,490 frtot. Mint-hogy pedig a tisztek fizetésüket a katonai kincstárból húzzák, ennél fogva fedezetlenül csak 2748 frt marad. A természetbeni szolgálmányok: lakás, fűtés, világítás, ágybeli költségei szintén a kincstárt terhelik. Ezekre a költségvetés a következőket ír-nyozza elő:

A testőr-laktanya hasznobére	---	---	3000	frt	
Az alkapitány lakpénze	---	---	800	«	
A többi tisztek lakpénze, a kik nem a gárdaházban laknak	---	---	3000	«	
Fűtés	---	---	300	«	
Világítás	---	---	1000	«	
Ágynemű	---	---	1000	«	
Bútorzat	---	---	600	«	
Ló, évenként 6, darabja 100 frtjával	---	---	600	«	
Egyéb szükséglet	---	---	1400	«	
			összesen	11700	frt.

Az illendő ellátáson kívül szükséges még bizonyos kiváltságokban is részesíteni a testőrséget, a melyek e pályára édesgessék az előkelő fő- és köznemeseket. Így pl. a kapitány — valamint az arcieri gárda kapitánya — magas katonai, tábornagyi, rangban álljon, sőt az országgyűlésen azt is ki kellene eszközölni, hogy az ország zászlós urai közé soroztassék, mi által tekintélye kiválóan emelkednék. A többi tisztek is a testőrségben viselendő jellegüknél magasabb rangot élvezzenek. Továbbá katonai testületnek tekintessék a testőrség mind a polgárság, mind a hadsereg által s a katonákat megillető tisztességben, mint pl. üdvözlés stb. részesüljön; egyszersmind a magasabb rangba való előléptetés is helyeztessék kilátásba. Egyik kiváltság lehet az is, hogy az udvarba és ő felsége előszobájába szabadon beléphetnek.

A testőrök 3—4 évi szolgálatra lennének kötelezve. Ennek elteltével a saját akaratuk és ő felsége tetszése szerint továbbra is benn maradhatnak. Ha pedig ki akarnak lépni, a hadsereg tiszti karában vagy polgári hivatalokban nyernének alkalmazást.

A 18—20 éves kort elért fő- és köznemes ifjak felvétele a magyar udv. kancellár hatáskörébe tartoznék, a ki az illetőket megvizsgálja s a kapitánynyal egyetértőleg ajánlja ő felségének a fölvételre. A vallásbeli különbségre nem kellene tekinteni, mert a protestánsok közt is vannak kiváló családok, melyeket a fejedelmi kegyből kizárni nem volna eszélyes, „und endlichen — okoskodik félreismerhetetlen célzattal — die hierorts sowohl bei Hof, als auch durch den mehreren Umgang mit Katholischen viel leichter und ehender sich zur wahren Glaubenslehr bekennen dürften, als wann sie unter ihren Glaubensgenossen immerhin verbleiben.»

Kormányzás tekintetében: a tisztán szolgálati ügyekben a főudvarmestertől függene a testőrség, egyebekben pedig a hadi tanácstól; ez utóbbi azonban köteles jelentősebb esetekben a m. udv. kancellár véleményét is kikérni.

Mivel pedig már most is két gárda: a harcsir (arciere) és a svájcei létezik, szükséges lesz az egymásközti viszony és rangkérdést szabályozni. Ezt a kancellár a királynő tetszésére bizza s csak annyit ajánl figyelmébe, hogy a díjtalanul s csupán tiszteletből, becsületből önként szolgáló fő- és köznemes ifjak különösebb tekintetre méltók.

A második szempontot, a ruházatot, illetőleg azt javasolja a kancellár, hogy két rendbeli egyenruha engedtessek meg: egy köznapi s egy díszöltözet. Mind a kettőt a maga költségén szerzi be a testőr. A tisztaságra, csinoságra ügyelni az előljárók különös gondja lesz.

A fizetést és ellátást illetőleg, hogy e miatt az állami kincstár újabban ne terheltessek, tisztékül olyanok volnának alkalmazandók, a kik, mint katonatisztek, fizetésüket a hadi pénztárból húzzák. Az is csökkenti a kiadásokat, hogy a nem a gárda-házban lakó tiszteknek nem jár természetbeni szolgálmány és hogy a lóporciók nem a rangnak megfelelőleg s nem természetben fognak kiszolgáltatni, hanem az alacsonyabb katonai árszabás szerint kárpótoltatnak. A gárdisták maguk nem kapnak fizetést, felszerelésükről, ellátásükről, valamit a minden négy ló mellé adandó szolgáról sajátjokból kell gondoskodniok. Lovaik számára a takarmányt az udvari szénaraktárból lehetne kiszolgáltatni, a melynek aztán a vármegyék megtérítenék.

Lakásul — addig is, míg a pénzügyi viszonyok egy laktanya építését megengedik — a theresianumi akademia közelében egy házat bérelne ki a kincstár, a melyben a gárdistákon kívül a dandárnokok és a hadsegéd s még legfeljebb két tiszt elférnének. A házban élelmező (traiteur) is lenne, a ki a benn lakó testőröket, az örvezetőkig bezárólag, mérsékelt árért nem gazdagon, de mégis bőven ellátná élelemmel. A tiszteknek szabadjára hagyatnék, hogy igénybe akarják-e venni ez élelmezést, vagy pedig másutt étkeznek. Az élelmező köteleztetnék, hogy az udvarnál, vagy Schönbrunnban szolgálatot tevő testőröknek szolgálatuk végezte után

külön főzön. Ha pedig az udvart a testőrök távolabbra követik, akkor az esedékes kosztpénzt készpénzben kapják ki s magukat abból élelmezik. Az élelmező bort és sört is mérhet a laktanyában, minthogy a testőröknek tilos nyilvános vendéglőbe járni.

Minden fölveendő ifjúnak a fölszerelésre s egyéb szükségletre évi 300 frtot kell magával hozni.

A harmadik szempont a szolgálatra s fegyelemre vonatkozik. A szolgálati szabályzat kidolgozása, a szolgálat módjának, idejének megállapítása, a személyzet kirendelése és beosztása stb. a kapitány feladata, fönmaradván természetesen ő felsége jóváhagyási joga; mindenesetre a többi gárdák szolgálati viszonyaival összhangban kell lenni, hogy félreértések, összeütközések ne legyenek.

Szükséges lesz fegyelmi szabályzatot is kidolgozni, melyben különösen arra kell ügyelni, hogy a testőrök az udvari szolgálato-
kat előírás szerint a legnagyobb pontossággal, lelkiismeretesen s az udvar méltóságának megfelelőleg végezzék, magukat a szolgálaton kívül is tisztességesen s nemes férfiakhoz illendően viseljék. Üres idejüket fegyvergyakorlással, tanulással töltsék akár odahaza, akár a közeli Therezianumban. Laktanyájukon tartsanak példás rendet, tisztaságot; feljebbvalóiknak föltétlenül engedelmessé-
nek s a keresztyéni ájtatoskodást szorgalmasan gyakorolják.

A memorandum utolsó pontja a költségről és annak mely alapból való fedezéséről szól.

Erre nézve a következőket javasolja a kancellár. 1) Régi hagyományos szokás szerint az udvari szolgák és gárdisták Bécs városától fejenként évi 60 frt csappénzt (Zapfengeld) szoktak kapni; ez 104 ember után számítva 6240 frtra rug. 2) A tervezet szerint 3—4 évi szolgálat után a gárdisták egy része a testületből kilép s a hadseregbe helyeztetik által. Ennélfogva minden gyalog és lovas ezrednél egy-egy zászlótartói helyet üresen kellene hagyni s készen tartani, a mi 12 gyalogezrednél — 19 frtjával számítva — 2736 frtot, ugyanannyi huszárezrednél — 25 frt 30 krjával számítva — 3672 frtot, összesen 6408 frtot tesz ki. Ehhez hozzáadva az 1) alatti 6240 frtot, a hiányt a kancellár számítása szerint a kincstárnak még csupán 1352 frttal kellene pótolni.

Gr. Pálffy Miklós kancellár imént ismertetett emlékiratát illetékes észrevételek megtétele végett a cs. kir. hadbiztosság (k. k. Kriegscommissariat) vette bírálat alá.¹⁾ A hadbiztosság dicséri a memorandum körültekintő alaposságát s a magyar nemes testőrség felállítását elvben elfogadja. Nem hallgat el azonban némely kifogásokat.

Így mindjárt a létszámnak 120 főben való megállapítását, a teljesítendő szolgálattal szemben, kevesli. A költségre való tekintetből mégis megnyugszik benne.

A személyzeti beosztást következőleg javasolja :

1 ezredes
1 őrnagy
1 hadsegéd
1 káplán
1 börtönőr

5.

Két kompániába osztandók :

2 kapitány
2 hadnagy
1 zászlótartó
4 dandárnok
2 számvevő őrök
2 sebész
1 dobos
4 trombitás
2 kovács

100 köztestőr

120.

Mivel pedig a harcsir és drabant gárdák élén tábornagy vagy táborszernagy áll, úgy a nemes testőrség ezredese tábornagy, őrnagya vezérőrnagy, hadsegéde tábornagyi hadsegéd (Generaladjutant) lehetne. A kapitány alezredesi, a hadnagy őrnagyi, a zászlótartó és dandárnok kapitányi s a testőrök zászlótartói rangot viselhetnének.

A testőrség kiváltságolása és egyenruházata ellen nincs

¹⁾ Orig. referad. canc. 1760. évi 107. sz.

semmi kifogása; a nem-katholikus vallásúak fölvételét szintén helyesli, sőt a fenforgó előítéletek eloszlatása s az eddig mellőzött alattvalóknak a királyi udvarhoz közelebb vonzása szempontjából igen üdvösnek tartja.

A fizetést ekképp szabályozza:

2 kapitány	1500 frtjával	---	---	---	3000 frt
2 hadnagy	1200 "	---	---	---	2400 "
1 zászlótartó		---	---	---	900 "
4 dandárnok	900 frtjával	---	---	---	3600 "
1 káplán		---	---	---	480 "
2 számvevő	240 frtjával	---	---	---	480 "
1 dobos		---	---	---	300 "
4 trombitás	240 frtjával	---	---	---	960 "
2 kovács	180 "	---	---	---	360 "
1 börtönőr		---	---	---	300 "
összesen					13260 frt.

A főtisztek a hadseregtől jöven által, fizetésüket továbbra is a katonai kincstárból húzzák, a nemes testőrök pedig sajátjukból tartják fenn magukat.

A lóporceziókat következőleg szabja meg:

őrnagy	---	---	---	---	6
hadsegéd	---	---	---	---	4
kapitány	---	---	---	---	4
hadnagy	---	---	---	---	4
zászlótartó	---	---	---	---	3
dandárnok	---	---	---	---	3
dobos	---	---	---	---	1
trombitás	---	---	---	---	1

A laktanyára nézve azt javasolja: szólíttassék fel Magyarország, hogy a gárda számára vásároljon vagy építtessen megfelelő épületet, ezzel is emelvén az intézmény tekintélyét.

A költség fedezésére kijelölt két módot nem tartja szerencsésnek. A csappenz igénybevétele sértené a főrangú és köznemes ifjak büszkeségét s kedvetlenséget szülne. Azt sem helyeselheti, hogy a kilépő testőrök részére a hadseregben némely helyek betöltetlenül tartassanak, mert az a közszolgálatot hátráltatja s az ezredekben elégedetlenséget támaszt. Inkább azt ajánlja, hogy a had-

sereghez átlépőnek bizonyos pénzösszeg adassék fölszerelés czímén.

*

A kancelláriai tervezet, miként láttuk, bizonyos esetekben a főudvarmesteri hivatal felsősége alá helyezi a testőrséget. Szükséges volt tehát annak a véleményét is meghallgatni. A főudvarmesternek, gr. Ulfeldnek, a memorandum ellen jelentősebb kifogásai lévén, a fenforgó ellentétek kiegyenlítése s a testőrségi intézmény minél gyorsabb megvalósítása végett gr. Pálffy kancellárból, dr. Koller m. udv. tanácsosból, Wolffscron udv. tanácsosból és Verlet titkárból álló szaktanácsot hívott össze, a melynek javaslata aztán 1760 febr. 20-án terjesztetett a felség elé.¹⁾

Az előterjesztés mindenek előtt a magyar nemes testőrség felállítását a magyar nemzetre s az udvar fényének és méltóságának emelésére szükségesnek és hasznosnak nyilatkoztatja ki s annak létszámát, a hadbiztosság beosztási tervezetének elfogadásával, 120 főben állapítja meg.

A testőrség parancsnokának rangja felől leginkább eltértek a nézetek. A főudvarmester szerint elegendő, ha a testőrkapitány altábornagyi, az alkapitány vagy főhadnagy pedig ezredesi rangot visel. Hivatkozik a harcslir és svájci gárdák kapitányaira, a kik alacsonyabb rangban voltak, mikor e méltóságukba léptek s csak idő folytán emelkedtek magasabbra. Igaz, hogy a még élő gr. Daun Henrik mint tábornag lett gárdakapitány, de a már meghalt gr. Cordua mint altábornagy lett azzá s csak évek múlva lépett elő magasabb rangba; gr. Colloredo Antal pedig most is tábornagy. A harcslir gárda főhadnagya, br. Petrasch²⁾ szintén csak ezredesi rangot visel.

Általában a főudvarmester a közszolgálat érdekében elmulasztathatlannak tartja a gárdák egymáshoz viszonyának szabályozását, hogy a rangbeli vetélkedés, szolgálati vizátság kellemetlenségei elkerültesse.

¹⁾ Orig. refer. canc. 1760. évi 107. sz.

²⁾ Petras emelkedéséről érdekes dolgokat írnak a Mária Teréziáról megjelent munkák.

Gr. Pálffy kancellár erre kijelenté, hogy egyáltalában nincs szándékában a magyar nemes testőrséget a többi udvari gárda fölé emelni s készséggel hozzájárul az egymáshozí viszony szabályozásához. Elfogadja a főudvarmesternek azt a megoldási módját, hogy menet közben a két régi gárda tartsa meg eddigi helyét, nevezetesen a harcsir gárda kapitánya a felség oldala mellett jobbról, a svájci balról, a magyar testőrség kapitánya pedig előtte, vagy ha a tér nem engedi, a harcsir gárda kapitányának jobbján lovagoljon.

A többi tisztek rangjának megállapítását a királynő tetszésére bízta a tanácskozmány, rendelkezésére bocsátván a kancellár javaslatát s a hadbiztosság módosítását. Javaslatba hozta azt is, hogy a magyar nemes testőrség katonai testületeknek tekintessék s mint ilyen a megillető katonai tisztességben részesüljön. Nevezetesen, ha a dandárnok vezetése alatt trombita szóval felvonulnak, a katonaság lefelé fordított fegyverrel, a szokásos tisztelgéssel és zeneszóval üdvözölje; mikor pedig egyenként mennek el valamely katonai őrség előtt, ez a fő tiszteket megillető fegyverbe hívással tisztelegjen.

Egyéb kiváltságokban is részesítheti ő felsége a testőröket. Megengedheti nekik az előszobájába való szabad bejárást, de csak díszruhában, szakaszonként s általában kis számban, hogy ott másoktól a helyet el ne fogják.

Szolgálati éveik eltöltével áthelyezhetők a rendes magyar ezredekbe, vagy polgári hivatalban alkalmazhatók. A dandárnokok a szolgálat és fegyelem érdekében mégis állandók maradhatnak, ezért legjobb volna őket a hadseregből kiválasztani.

A főudvarmester nagyobb felügyeletet kíván magának biztosítani a testőrség felett, mint a mennyit a kancellár javasol. Legalább is olyat, mint a másik két gárda felett. Így, ha a kapitány meghal, vagy helye bármi okból megüresedik, mindaddig míg az állás be nem töltetik, a főudvarmester viseli e tisztséget. Az újonnan kinevezett kapitány ő előtte teszi le az esküt s ő iktatja be hivatalába, mint az legutóbb a svájci gárda ezredesével, gr. Colloredo Antallal történt.

Büntető ügyekben jobb szeretné, ha nem a hadi tanács bíraskodnék, hanem az udvari marsall, a ki alá vannak a többi gárdisták s az összes udvari szolgák rendelve.

A fölvehető testőrök korát a 20, 21-ik évben állapította meg a tanácskozmány. Kivételesen olyan idősebb, de a harminczadik évet semmi esetre meg nem haladott nemes is fölvehető, a ki mint közlegény a sozredekekben szolgál.

A vallásbéli különbség nem képezhet akadályt, azonban azal a megszorítással, hogy a létszám $\frac{1}{3}$ részét a más, mint róm. kath. vallásúak meg nem haladhatják. De bármely vallásfelekezethez tartozzék is, kötelessége mindeniknek a saját felekezete isteni tiszteleteit szorgalmasan látogatni.

A laktanyát, ellátást, a szolgálati és fegyelmi szabályzatot illetőleg a főudvarmester mindenben hozzájárult a kancellár javaslatához, nem úgy azonban a költségvetéshez és annak fedezetéhez. A költségvetésről azt tartja, hogy jóval magasabb összeg lesz a kincstár által pótolandó, annyival inkább, mert a költség apasztására kijelölt két forrás felől a hadbiztossággal egy nézetten van. Ennek következtében a kancellár megígérte, hogy egy új, a legapróbb részletekre kiterjeszkedő költségvetést fog készíteni s elfogadhatóbb fedezetről gondoskodni.

*

Mária Teréziának — miként az előadó ívre jegyzett placetje mutatja — tetszett a tervezet; csupán annyit változtatott rajta, hogy a dandárnokoknak és zászlótartónak nem kapitányi, hanem főhadnagy (capitainlieutenant) rangot engedélyezett. További elhatározását külön rendeletben bocsátotta ki, ezt azonban az iratok közt nem sikerült feltalálnom; noha annyiban fontossággal bírhat, a mennyiben a testőrség végleges szervezete — miként látni fogjuk — lényegesen eltér a főudvarmester és tanácsos társainak javaslatától.

Ezt a változást valószínűleg a kancellár által megígért s benyújtott új költségvetés okozta. E költségvetésnél a legapróbb részletekre kiterjedvén a kancellár figyelme, okvetlenül rá kellett jönnie, hogy a testőrség felállítása és fentartása tetemesebb összeget igényel, mint a hogy azt előre sejtette. Az első költségelőirányzatban a személyi kiadások annyira alacsonyok voltak, hogy az intézmény méltóságával, fényével nem állottak arányban s okvetlenül oda vezettek volna, hogy a kiváló, de szegény nemesek

idegenkedtek volna tőle. Rá kellett jönnie, hogy a főtiszteknek, a kik a hadseregből lépnek által, a katonai kincstárból húzott fizetésen felül magasabb illetményeket kell biztosítani, hogy rangjukhoz méltóan élhessenek.

De reá kellett jönnie még egy fontosabb körülményre. Arra nevezetesen, hogy a javaslat azon pontja, miszerint a köztetőrök a sajátjukból tartoznak magukat fentartani, ha nem kivihetetlen, legalább is sok visszássággal s nehézséggel járó. Figyelembe véve a magyar nemesség szűkmarkúságát és a pénz szűk voltát, nyilván való, hogy sok tehetséges és rátermett ifjú előtt el lenne zárva a testőrségbe léphetés útja s pénzes, de haszontalan ifjak foglalják el az érdemesek helyét. Azután meg az egyének vagyoni állapota igen ingadozó. Az előbb még gazdag család időközben elszegényedhetnek s nem fogja megbírni a testőrséggel járó költségeket.

Be kellett látnia a kancellárnak, hogy ha a költség csökkentésére találkoznék is egy s más apró-cseprő alap, a mutatkozó hiány zöme mégis a kincstárra nehezednék. A pénzügyi viszonyok pedig nem engedik, hogy az intézmény állami költségen létesüljön. A már husz év óta húzódó hadakozás teljesen kimerítette a kincstárt.

Végre is nem maradt más megoldási mód, mint ismét a nemzet áldozatkészségéhez folyamodni s közadakozás útján olyan alapról gondoskodni, mely míg egy részt a kincstárt nem terheli, másrészt állandóságával biztosítja az intézmény állandóságát.

Az eszme tetszett a királynőnek s elfogadta.

1760 márcz. 1-én kelt a kancelláriai körrendelet, mely tudatta a vármegyékkel, hogy ő felsége elhatározta a magyar királyi nemes testőrség felállítását. Ezzel is az ország javát czélozza s a nemzet régi óhajtását kívánja betölteni. Az intézmény felállítására és állandósítására 80,000 frt alapot igényel. Ez összeget a háborúkban kimerült kincstár nem bírja meg. Ennélfogva a vármegyéknek kell gondoskodniok, hogy azt akár a porták utáni kirovással, akár vagyoni tehetségük s népességük arányában megszavazandó ajánlatokkal, vagy más alkalmas módon előteremtsék. Lelkes szavakban buzdítja a nemzetet az adakozásra s reményét fejezi ki, hogy valamint minden előkelő királyi udvarnak van fényes testőrsége, úgy Magyarország sem fog ebben hátra maradni.

Egyidejűleg ezzel a vármegyék főispánjai és administratorai külön bizalmas utasítást kaptak, hogy a vezetésükre bizott törvényhatóságoknál a célba vett terv létesítésére minden lehetőt elkövessenek.

Az intézmény szervezetét a következőkben ismerteti a kancelláriai rendelet:

1. A testőrség 120 főből áll s csak magyar fő- vagy köznemes ifjak vétetnek föl bele. Rendelgetése ő felsége személyének őrzése s az ezzel járó tiszt teljesítése.

2. A testőrség kapitánya és tisztjei csak magyarok lehetnek s magas katonai rangban állanak.

3. A fölveendő ifjakat a vármegyék ajánlják.

4. A testőrök kiváltságos jogokat élveznek.

5. Tiszti — legalább is alhadnagy-rangot viselnek.

6. Mindenféle katonai tisztességben, pl. az üdvözlés, részesülnek.

7. Szabad bejárásuk lesz az udvarba s ő felsége második előszobájába.

8. Ha bizonyos idő múlva az udvari szolgálat alól fölmentetnek, átléphetnek a hadseregbe és pedig magasabb ranggal; vagy ha a polgári foglalkozáshoz több kedvet éreznek, ott is rangjoknak megfelelő hivatalban fognak alkalmazást nyerni.

9. A kort illetőleg határozott szabály nem állittatik meg, csak annyi kívántatik, hogy a pályázó a huszadik évét betöltötte legyen s katonai szolgálatra alkalmas testalkattal bírjon. A szervezkedéskor első sorban a magyar lovas és gyalog ezredekéből szemeltetik ki néhány tiszt, a kik a többieket a katonai dolgokban kiképezzék.

10. Nem róm. kath. vallásúak is lehetnek testőrök. (Ezt a máj. 8-án kibocsátott rendelet akként korlátozta, hogy a más vallásúak az összes létszám egy harmad részénél többen nem lehetnek.)

11. Administrationalis tekintetben a főudvarmestertől függ a testőrség, biráskodási ügyekben pedig a m. udv. kancellártól, illetőleg a hadi tanácstól.

12. Ő felségének jogában áll olyanokat is fölvenni, a kiket törvényhatóságok ugyan nem ajánlottak, de a kik, akár mint kato-

nák, akár mint polgárok a hazának különös szolgálatoakat tettek s tehetnek.

13. A testőrök kétféle egyenruhát kapnak: ünneplőt és köznapit. A díszruha következő: veres nadrág, dolmány és mente, melyeket rókaprém, kettős ezüst gomb és sujtás ékitenek, rojtokkal és ezüst varratokkal; ezüst szegélyű zöld öv, sárga csizma és vörös magyaros főveg, fehér tollforgóval. A ruházatot panyókán vetett tigrisbőr s szintén a vállon átvett széles katonai öv zöld selyemből ezüst szegélylyel, sárga csattal.¹⁾ A lovakat, melyek csakis fehérek lehetnek, ezüstös czafrangok díszítik moldvai módra, a lótakaró zöld, ezüst rojtokkal, díszesen kihímezve rá a császári sas, mellén a magyar czímerrel.

A rendes viselet áll vörös nadrágból, fehér dolmányból és mentéből fekete prémmel, egyszerű fehér gombok, ezüst és zöld selyemszálakból font kettős zsinórzattal; zöld öv, vörös süveg. A lótakaró zöld, rajta a császári sas mellén levő magyar czímer posztóból.

*

A kancellária értesítése országszerte közörmöt okozott. Leírhatatlan lelkesedés fogta el a hazafiak keblét a királynő kegyelmes elhatározása felett. Egyik-másik vármegye be sem várta a rendes közgyűlés idejét, sürgősen rendkívüli gyűlést hívott össze, az ajánlat megtételére.

Legserényebb volt Torna vármegye, mely márcz. 13-án már bejelentette a kancellárnak a közgyűlés határozatát. Szintén márczius hónap folyamán tették meg ajánlataikat Ung (14-én), Árva (14-én), Baranya (24-én), Nyitra (26-án) és Sáros (26-án) vármegyék. Legkésedelmesebbek voltak Veszprém és Bereg vármegyék, az utóbbi csak jún. 9-ki közgyűlésén határozott. Szintén június havában jelentették be ajánlataikat Pozsega, Szerém és Verőcze vármegyék, csakhogy ezek, valamint Horvátország később kapták a felhívást az adakozásra.

¹⁾ A csatra eredetileg annak a vármegyének a czímere veretett volna, a melynek ajánlatára az illető testőr fölvétetett. Ezt azonban mellőzni kellett, mert több vármegyének nem volt czímere.

A feliratok, melyeknek kíséretében a vármegyék közgyűlési határozataikat fölterjesztették, érdekés képét tükrözik vissza az ország közhangulatának, mely a testőrség felállításának hírére keletkezett. Hosszabb-rövidebb, érzelgősebb-szárazabb feliratok ezek, de egyikből se hiányzik a fejedelmi kegy felett érzett öröm kifejezése. Némelyik alig talál szót hálája tolmácsolására. Régi óhajuk valószínűségét látják a királynő ezen anyai gondoskodásában. Megmutatta vele a királynő, mennyire bizik hű magyar népében, mely trónját válságos időkben oly nagy lelkesedéssel, erőfeszítéssel támogatá. Somogy vármegye a legalkalmasabb eszközt látja benne, hogy a haza fiai a trón közelébe útat nyerjenek, ott annak védelmében részt vegyenek, ragaszkodásukat, törhetetlen hűségüket közelebről tanúsítsák; eddig az udvari élet és kör úgy is el volt zárva előlük. Komárom vármegye felirata nemcsak azért érdekes, mert benne a híres «*vitam et sanguinem*» előfordul, hanem azért is, mert megjelöli a testőrségnek a magasabb műveltség elsajátítására való alkalmatosságát.

És ez általános örvendezésben csak természetesnek látszhatik a sajnálkozás a felett, hogy a vármegyék e közérdekű célra nem fordíthatnak annyit, a mennyit szeretnének, a mennyi lelkesedésükkel arányban áll. Lehetséges, hogy egyik-másik vármegye nem tudott szabadulni a hagyományos «nem adózunk» elvtől s ezért nyitotta meg fősvénykedve tárczáját. Hiszen a pozsonyi híres országgyűlés «*vitam et sanguinem*» felkiáltása után is utánna tette egy csipős nyelv, hogy «*sed avenam non*»! A jelen esetben mindazáltal általánosságban nem vádolhatjuk megyéinket indolenciával. A dolog úgy áll, hogy nem adtak sokat, mert nem adhattak. A már második évtized óta tartó fegyverviselés szerfölött kimerítette az ország erejét. A folytonos pénz- és véráldozat a legjobb akarattal sem engedte meg a bőkezűséget. Az adózó népre már-már elviselhetetlen teher nehezedik. A legutóbbi adóösszeírás a porták számát fölemelte, holott a népesség nem szaporodott, de fogyott. Így pl. Moson vármegye adója az új portái összeírás következtében 20,000 frttal növekedett. A nagy adó mellett az egymást érő átkelő katonaságot nem győzik ellátni étellel, takarmánnyal, fuvarral. Roppant teher a vármegyéken a deperdita, vagyis a piaci és katonai szabályzati ár közti különbség, mit a vármegyéknek kellett

kiegyenlíteni. Ez pl. magában Pozsony vármegyében 96,447 frtra nőtt már.

E mellett éveken át tartó elemi csapások sújtották az országot. Több vármegye panaszkodik, hogy évek óta silány a termése. Zalában s a felvidéken a dögvész pusztítja a lábas jószágot; Pozsony, Szatmár vármegyéket az árvíz elöntötte, Csongrádnak több községe, köztük a népes Szentés városa, porrá égett. A nyugati határszéli vármegyék a szomszéd tartományokba valé kiviteli kereskedelem pangásáról, országszerte pedig az élelmi czikkek megdrágulásáról panaszkodnak.

A horvát-szlavon tartományi gyűlés, a mely pedig feltűnő lelkesedéssel ajánlotta meg 4000 frtját, feliratában igen szomorú képét adja az ország zilált állapotának. Négy év óta oly nagy a terméketlenség, hogy a szegény nép éhen pusztul vagy holmicskáját elvesztegetve, jobb hazába vándorol; úgy hogy sok falu teljesen néptelenül áll. Az igavonó jószágot a dögvész pusztítja, a szárazság kibeszélhetetlen. A munkabíró férfiakat elvitték katonának. Maga az ország két teljes ezredet állított ki, azon felül kivonták az országból a végvidéki katonaságot, sőt a bandériumokat is; minek következtében a közbiztonság megbomlott, a rablók elszaporodtak s gazságaikat büntetlenül úzik annyira, hogy a szegénység még a földjét se meri mívelni tőlük. A pénz annyira szűkén van, hogy alig látni forgalomban. A tisztviselők egymás után köszönnek le hivatalukról, mert nem kaphatják fizetésüket stb.

Nem kis gondot okozott a vármegyéknek az is, hogy miféle alapból vegyék a pénzt? Kezeiésükben két pénztár állott: az adópénztár (cassa contributionalis) és a házi pénztár (cassa domestica). Az utóbbiba rendszerint csak éppen annyi folyt be, a mennyi a közigazgatási költségekre, a tisztviselők fizetésére elég volt. Horvátország példája mutatja, hogy még ez a pénztár is deficittel küzdött. Az adópénztárból az állami s honvédelmi szükségletek fedeztettek. Ezzel a vármegye nem rendelkezhetett; az 1715: 8. t. cz. értelmében az országgyűlés engedelve nélkül másra nem is volt fordítható. Több vármegye, szorúltságában, mégis ehhez a kasszához nyúlt s utólagos felsőbb jóváhagyás reményében ebből vette kölcsön a megajánlott összeget.

Voltak ismét vármegyék, mint Árva, Baranya, Csanád, Tolna,

Ung, a melyek a megajánlás alapjáúl a porták számát vették, mint a rendes adóknál. Ezekre nézve a testőrségi alap kezelésével megbízott főbiztosság későbbben minden egyes porta után 16 frt 9 krt állapított meg.

A vármegyék tehát különböző úton s módon igyekeztek előteremteni a tehetségükhöz képest megajánlott pénzt. A nemesség magatartása azonban ebben is a régi szükkeblű és önző volt. Szűz vállait a viláért se terhelte volna meg, jöllehet ezen tisztán nemesi intézmény költségeit olyanokra róni, a kik annak jótéteményeiből teljesen ki voltak zárva, nem mutat méltányosságra.

Azt azonban valamennyi vármegye határozottan kijelentette, hogy ajánlata ideiglenes természetű s csak addig érvényes, míg a legközelebbi országgyűlés állandó alapról nem gondoskodik s hogy ez nem szolgálhat jövőre praecedensül. Ezen kívül egyik-másik vármegye még bizonyos föltételekhez is kötötte ajánlatát. Így pl. Sopron vármegye csak azzal a kikötéssel szavazott meg 4000 frtot, ha az intézmény állandó marad; ha az ajánlat hatálya csak a jövő országgyűlésig terjed; ha a törvényekbe, királyi diplomákba, földesúri jogokba nem ütközik; ha csupán a kitűzött célra fordítatik s a testőrség megszűntével nem válik állandó fizetési kötelezettséggé; ha csak magyarok és csak nemesek vétetnek fel testőrökül.

A vármegyék ajánlatait — az összeg nagyságának sorrendjében — a következőkben közöljük:

Nyitra	6000	frt
Pozsony	5000	«
Bars	4000	«
Bihar	4000	«
Sopron	4000	«
Vas	4000	«
Heves	3000	«
Pest-Pilis-Solt	3000	«
Zala	3000	«
Jászkun kerületek	2500	«
Trencsén	2500	«
Moson	2400	«
Bács	2000	«
Gömör	2000	«
Hont	2000	«
Komárom	2000	«

Nógrád	---	---	---	---	2000	frt
Sáros	---	---	---	---	2000	«
Baranya	---	---	---	---	1780	« 32 ¹ / ₄ kr. (porta után)
Borsod	---	---	---	---	1500	«
Győr	---	---	---	---	1500	«
Somogy	---	---	---	---	1500	«
Szabolcs	---	---	---	---	1500	«
Szatmár	---	---	---	---	1500	«
Szepes	---	---	---	---	1500	« (1000 birod. tallér)
Veszprém	---	---	---	---	1500	«
Zemplén	---	---	---	---	1500	«
Esztergom	---	---	---	---	1200	«
Fehér	---	---	---	---	1200	«
Árva	---	---	---	---	1065	« 54 kr
Abauj	---	---	---	---	1000	«
Arad	---	---	---	---	1000	«
Mármaros	---	---	---	---	1000	«
Pozsega	---	---	---	---	1000	«
Zólyom	---	---	---	---	1000	«
Tolna	---	---	---	---	969	« (porta után)
Verőcze	---	---	---	---	820	« (porta után)
Szerém	---	---	---	---	770	« (porta után)
Bereg	---	---	---	---	750	« (500tallér30garasával)
Liptó	---	---	---	---	700	«
Békés	---	---	---	---	600	«
Csongrád	---	---	---	---	600	«
Túróc	---	---	---	---	500	«
Ung	---	---	---	---	452	« 12 kr (porta után)
Hajdu kerület	---	---	---	---	420	« (100 arany)
Csanád	---	---	---	---	310	« 53 ¹ / ₄ kr (porta után)
Ugocsa	---	---	---	---	200	«
Torna	---	---	---	---	150	«

Ehhez járul a horvát-szlavon országos rendek ajánlata 4000 frt.

Összesen tehát 87,888 frt 31¹/₂ kr.

A vármegyék és Horvátország ajánlatai tehát bőven fedezték az előirányzott 80,000 frtot. De valamint evés közben jön meg az étvágy, úgy a testőrség szervezése folyamán tünt ki, hogy a célba vett összeg még mindig nem elegendő.

Be kellett tehát vonni az adakozásba a szabad kir. városokat is. Ápr. 24-én bocsátotta ki hozzájuk a kancellária a felhívást. Utal ebben arra a körülményre, hogy a városok kebelében is sok

kiváló nemes család tartózkodik; ezek fiainak is meg kívánja adni a királynő az alkalmat, hogy az udvar körében magukat kiművelhessék. Elvárja, hogy a különben vagyonos városok is meghozzák áldozatukat az uralkodó ház és a haza méltóságának emelésére.¹⁾

A szab. kir. városok nem is késlekedtek a közérdekű célra mielőbb megtenni ajánlataikat, noha a sanyarú viszonyokra hivatkozva, ők is mentetegetőzni kénytelenek.

Ajánlatuk jegyzéke ím ez:

Debreczen	1000	frt
Hét bányaváros	900	« ²⁾
Buda	500	«
Kassa	500	«
Pozsony	500	«
Győr	420	« (100 körmőczi arany)
Sopron	400	«
Pest	240	«
Székesfehérvár	210	«
Esztergom	200	«
Komárom	200	«
Nagy-Szombat	200	«
Újvidék	200	«
Kézsmárk	150	«
Kőszeg	150	«
Szathmár-Németi	123	« 43 kr
Szeged	120	«
Lőcse	100	«
Modor	100	«
Nagy-Bánya	100	«
Szakolecza	100	«
Zombor	100	«
Breznóbánya	63	« (15 körmőczi arany)
Bártfa	60	«

¹⁾ Orsz. Ltár. Conc. exp. canc. 1760 ápr. 188. sz.

²⁾ És pedig: Körmőczbánya ... 250 «
 Selmeczbánya ... 250 «
 Besztercebánya ... 150 «
 Bakabánya ... 62 « 30 kr
 Újbánya ... 62 « 30 «
 Bélabánya ... 62 « 30 «
 Libetbánya ... 62 « 30 «

Eperjes	---	---	---	---	60	frt	
Korpona	---	---	---	---	60	"	
Bazin	---	---	---	---	50	" 24 kr	
Szent-György	---	---	---	---	50	" 24 kr	
Kis-Marton	---	---	---	---	50	"	
Szeben	---	---	---	---	50	"	
Trencsén	---	---	---	---	50	"	
Ruszt	---	---	---	---	25	"	
Összesen tehát						6972	frt 31 kr.

*

Erdélyországról az eddigiek folyamán következetesen hallgattunk. Tettük pedig ezt szánt szándékkal, mert Erdélyt, mint Magyarországtól elkülönített nagyfejedelemséget külön, önálló udv. kancellária és főkormányzók (gubernium) igazgatta s külön országgyűlései hozták törvényeit. Megeshetett volna tehát, hogy a magyarnak nevezett testországban a Királyhágón túli részek nem lettek volna képviselve.

Csakhogy a testország utáni óhaj Erdélyben is általános volt, sőt, ha lehet mondani, még általánosabb, mert ott aránylag több család találkozott, a melynek fiai vágyva vágytak a bécsi udvar finom műveltségű körébe juthatni.

Úgy látszik mégis, hogy a testország szervezői nem gondoltak mindjárt Erdélyre. Legalább azt kell következtetnünk abból, hogy míg a magyar vármegyék márcz. 1-én már értesültek a legfelsőbb elhatározásról, addig az erdélyi főkormányzókhoz csak jul. 1-ről kelteve érkezett az eredeti királyi leirat.¹⁾ Mindazáltal a kormánytanácsban már korábban elhatározott Erdélynek a részesedése. Nevezetesen máj. 6-án értesíti az erdélyi udv. kancellár, gr. Bethlen, a főkormányzókat, hogy a királynő elhatározta a magyar nemes testország felállítását, melynek költségeiből Erdélyre 20,000 frt esik. Ennek fejében az országból 20 fő- és köznemes ifjú fog fölvetetni. A királynő szerfelett sürgeti a dolgot, a gubernium legyen hát rajra, hogy a kívánt összeg mielőbb együtt legyen.²⁾

A főkormányzók szakasztott úgy próbálkozott meg eljárni,

¹⁾ Orsz. Ltár. 1760. évi 1021. gub. sz.

²⁾ 209/1760. erd. canc. sz. — 1021/1760. gub. sz.

mint a magyarországi helytartótanács. Önkéntes ajánlatok tételére szólította fel a vármegyéket, székeket és a szász nemzetet. Tetszésükre bízta a mód és alap megválasztását, a melyből ajánlataikat fedezzék s csak mellékesen mutatott rá egy új adóalapra, a melyet jobb hiányában igénybe vehetnek. Azt javasolta t. i., hogy a szerződéses szolgálók és szolgálk évi bérének minden forintjától egy garast szedjenek be; esetleg a 13 kros házi alaphoz (fundus domesticus) is hozzá nyúlhatnak.

A mi azonban Magyarországon sikeresnek bizonyult, az Erdélyben nem vált be. Erdély soha se volt oly vagyonos, mint az anyaország; most meg ugyan szánalmas állapotban sínlett. Az egybe hívott közgyűléseken örvendezve fogadták a királyi elhatározást, de mikor eszükbe jntott, hogy ezzel is növekszik a közteher, kedvük keserűséggé változott.

Az intéző uraknak valósággal főtt a fejük bele: honnan teremtsenek pénzt. Az általános vélemény az volt, hogy a testőrség országos érdek, ennélfogva országgyűlésen kellene intézkedni felállításáról.

A gubernium javasolta pénzforrást csak Udvarhely és Maros-zék, Fejér, Hunyad és Közép-Szolnok vármegyék fogadták el, de nem minden kifogás nélkül. A határszéli megyéknek, pl. Zarándnak az volt az ellenvetése, hogy a cselédek ennek következtében a szomszéd országba mennek át, a hol ilyen adó nem terheli őket. A nemesség különben is alig tart szerződéses cselédséget, hanem jobbágyaival szolgáltatja magát. Volt még egy másik ok is, a mi miatt irtóztak e módot igénybe venni. Észre vették ugyanis, hogy ez voltaképen a nemesség megadóztatása, ha nem közvetlenül is, de közvetve. A béres cseléd t. i. látván, hogy fizetéséből bizonyos hányad levonatik, a következő szegődéskor annyival magasabb bért fog követelni, vagy pedig kiköti, hogy a levonást a gazda saját zsebéből fizesse. Tehát így is, úgy is a nemes embert fogja terhelni. Ennek még a gondolatára is összereztek a nagy jó urak. A világ végét érezték közelegni. «Hogyha édes eleink fegyvert kötöttek és véreket is ontották, hogy minket a nemtelen adózástól megmentsenek, hogy cselekednök mi, hogy mint nemtelen maradékok azért, hogy successive husz-husz ifjaink fegyverben öltöztessenek . . magunkat, őket is egyetlen egy nemesi prærogatívánkból

kiforgassuk?» — így keseregnek Aranyos szék nemes Karai és Rendei.¹⁾

S ez a kesergő hang nem az egyedüli; bűnak ereszkednek csaknem valamennyien. Küküllő vármegye érvelése sem utolsó a garasos adó ellen, a mely «reánk háramlanék és consequenter édes eleinktől ennyi seculumoktól fogva véres verejtékkel számunkra megörzött nemesi szabadságunk megrontatnék; erre is magunkat nem ajánlhattuk, erős hittel viseltetvén ez aránt, hogy maga ő felsége is . . . meg nem engedné, hogy ez eleinkről reánk szállott egyetlen egy drága kincsünket, e bátor, dicsőséges és hasznos, mindazonáltal ugyancsak édes eleinknek drága vérekkel festett kincsünket profundáljuk.»²⁾

A házi alaphoz csak Fogaras és Belső-Szolnok nyúlnak, a többiek nem nyúlhatnak, mert nincs benne egy árva garas se. Határozott összeget Kolos (1200 rft), Doboka (800 rft), Háromszék (200 arany) és a szász nemzet egyeteme (5000 rft) ajánlanak; a többiek a legkülönösebb adónemeken törik a fejüket. Kraszna a gazdasági só mázsája után szedetne illetéket; Közép- és Belső-Szolnok a dohányzókat szeretné megadóztatni, Maros- és Csik-Gyergyó-Kászon székek a szülei háznál tétlenül heverő fiukra és lányokra vetne ki fejadót; Belső-Szolnok még azt is javasolja, hogy azok az adózók, a kik a constitütió által meghatározott 50 verébféjet be nem szolgáltatják 25 dénárral bírságotlattanak s az ebből, valamint az út és hídjavítások elhanyagolásából befolyó büntetés-pénz fordíttassék a testőrség felállítására.

A sok tanácskozás közben haladt az idő s nőtt a főkormány-szék türelmetlensége. Nem csak türelmetlensége, hanem bosszankodása a vármegyék jelentései felett, melyeknek az volt a refrainje, hogy nincs pénz! Pedig tétovázásnak nem volt helye, gyorsan kellett cselekedni, mert az ország becsülete forgott koczán.

S a gubernium határozott is gyorsan, erélyesen. Jún. 28-ki ülésében kimondotta, hogy miután a törvényhatóságok igen kése-delmesek, maga a főkormány-szék repartálja köztük s rójja ki rájuk a 20,000 frtot; maga jelöli ki a fedezeti alapot és pedig a házi

¹⁾ 1760. évi 909. gub. sz.

²⁾ U. o.

alapot. Minden 1000 frtra esik egy ifjú, ha tehát több törvényhatóság együttvéve adja össze az ezer frtot, azok az ajánlás jogát is együttesen s közösen gyakorolják. Az ekként kivetett összeget minden törvényhatóság késedelem, kifogás és akadékoskodás nélkül júl. 12-ikére multhatatlanul fizesse be a provincialis kasszába.

A kirovás következő arányban eszközöltetett:

Fejér vármegye	---	---	---	---	2000	frt	
Küküllő	«	---	---	---	1000	«	
Torda	«	---	---	---	1000	«	
Kolos	«	---	---	---	1000	«	
Doboka	«	---	---	---	1000	«	
Belső-Szolnok	---	---	---	---	1000	«	
Hunyad vármegye	---	---	---	---	1000	«	
Közép-Szolnok	«	---	---	---	670	} 1000	
Kraszna	«	---	---	---	330		
Zaránd	«	---	---	---	420	} 1000	
Kővár kerület	---	---	---	---	350		
Kolozsvár város	---	---	---	---	146		
Abrudbánya	«	---	---	---	38		
Vajda-Hunyad	«	---	---	---	15		
Hátszeg	«	---	---	---	13	} 1000	
Udvarhelyszék	---	---	---	---	1000		
Három	«	---	---	---	760	} 1000	
Aranyos	«	---	---	---	240		
Maros	«	---	---	---	520	} 1000	
Csik	«	---	---	---	480		
A szász nemzet	---	---	---	---	6000	«	
Fogaras vidéke taksások	---	---	---	---	600	} 1000	
Maros-Vásárhely	«	---	---	---	80		
Vízakna	«	---	---	---	70		
Károly-Fehérvár	«	---	---	---	55		
Kézdi-Vásárhely	«	---	---	---	25		
Illyefalva	«	---	---	---	14		
Udvarhely	«	---	---	---	10		
Sepsi-Szt.-György	«	---	---	---	14		
Bereczk	«	---	---	---	16		
Csikszereda	«	---	---	---	6		
Szamos-Újvár	«	---	---	---	50		
Erzébetváros	«	---	---	---	40		
Oláhfalu	«	---	---	---	20		
Összesen						20,000	frt.

A főkormányshék erélyes beavatkozása meglepte, megrémítette a törvényhatóságokat; az ellenvetést nem tűrő rendelet nagyobb erőfeszítésre sarkalta őket. A kirótt pénzt siettek bárhonnán is előteremteni; a legnagyobb rész idejekorán be is szolgáltatta s csak egy-kettő rimáncodott, hogy addig míg a több időt igénylő behajtás eszközöltetik, előlegezze a kerületi pénztár; sietni fog köszönettel megtéríteni. Csupán Küküllő vármegye makacskodott. Ismételte, hogy nem képes fizetni, mert nem talál forrást, a melyből merithetne; a nép nem bír meg újabb adókiivetést, már is fenyegetőleg zugolódik. Neki a testőrség nem kell, hiszen ifjú sincs kebelében, a kit ajánlhatna a fölvételre! No csak ez kellett az anélkül is ingerült gubernátornak, gr. Kemény Lászlónak. Nyomban megadta a feleletet a főispánnak, de úgy, hogy a vármegye is érthetett róla. Kemény szavakkal rójja meg a vármegyét, hogy «ily nagy momentumu dologban, melyben egész hazánk becsülete forog, oly manifeste magát opponálja. Ennek valójában egyéb oka nincsen, hanem a kegyelmed minden autoritas nélkül való directiója, vagy az ebből emergálható kedvetlen consequentiáknak által nem látása.»¹⁾ Gr. Kornis Ferencz főispán aligha vette szívesen ezt a «hivatalos orrot» s bizonyosan volt szeme, hogy a «consequentiákat által lássa».

Ilyen erőszakos, mondhatnók megfélemlítő eljárással sikerült Erdélyben a gárda-alapot kierőszakolni. A szegény nép zúgott és izzadta a pénzt, úgy hogy a provincialis kassza főnökének, Baussnern Sámuelnek, jelentése szerint sept. 22-én már csak 2886 frt 43¹/₂ kr. volt befizetetlen, ebből is 1000 frt Kolos vármegyét terhelte.²⁾

*

A lelkesedés, a gyorsaság, melylyel a vármegyék és városok a királynő kívánságának eleget tettek, meglepte a kir. udvart. Az uralkodónak jól esett tapasztalnia, hogy a nemzet áldozatkészisége vetett bizalmában ismételten nem csalódott.

A törvényhatóságok lelkes feliratai hasonló lelkesedésre han-

¹⁾ 1760. évi 1078. gub. sz.

²⁾ 1760. évi 1393. gub. sz.

golták a királynőt is. Minden egyes magyarországi vármegyéhez külön köszönő levelet intéz, melyben a legnagyobb elismeréssel adózik áldozatkészségének s áradozó szavakban biztosítja további kegyelméről. Félre nem érhetőleg ígéri, hogy az ország alkotmányát, törvényeit tiszteletben tartja, annak megszilárdításán, bővítésén állhatatosan munkáland. «Semper quidem — írja 1760 ápr. 20-án Somogy vármegyéhez — inter curas præcipuas ea nobis fuit, ut Hungaria nostra non solum legibus suis, atque prærogativis salvis ac integris frueretur, sed ut his quoque ea, quæ ad publicam ejus felicitatem augendam facere videbantur cumulate adjiceramus, deinceps vero istud ipsum majore sollicitudine curabimus opereque ipso ostendemus, quantam a nobis hac vestra alacritate gratiam iniveritis.»¹⁾

Jellemző a Szatmár vármegyéhez máj. 5-én intézett köszönő levél következő része: «Fidem habete, non aliud ardentè magis desideramus, quam ut quamprimum orbi contestari possimus, quam nobis Hungaria cordi; in eum unice scopum regias nostras curas versas credite, certissimumque habete, nunquam passuros, ut quidpiam de iis legibus immunitatibusque, quibus ad hanc diem Hungaria stetit, detrahatur, quin in dies adlaborabimus, ut regnum, tot nominibus de nobis insigniter meritum, ad summum felicitatis apicem attollatur.»²⁾

Dr. ILLÉSSY JÁNOS.

¹⁾ Conc. exp. canc. 1760 ápr. 102. sz.

²⁾ «Higyjétek el: semmit sem óhajtunk inkább, mint hogy minél előbb ország-világ szerte bebizonyíthassuk, mennyire kedves nekünk Magyarország; higyjétek el s vegyétek bizonyosra, hogy királyi gondjaink egyedül arra a célra irányozvák, hogy sohasem fogjuk túrni, miszerint azokból a törvényekből és kiváltságokból, melyekkel Magyarország e napig élt, bármi is elvonassék; ellenkezőleg naponként azon fogunk fáradozni, hogy az éretünk oly sok kiváló érdemet szerzett ország a boldogság legmagasabb fokára emeltessék.» — Conc. exp. canc. 1760 május 28. sz.

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

Az akadémia ez évi nagygyűlése az összes bizottságokat újabb három évre, az 1895—98-ik évi ciklusra, újból megválasztotta, mely alkalomból a hadtudományi bizottság május 20-án alakuló ülést tartott.

Ez alakuló ülésen elnökül ismét *Hollán Ernő* ny. altábornagy, előadónál *Rónai Horváth Jenő* honvéd alezredes akadémiai tagok választattak meg; megválasztatott továbbá a bizottság külső tagjai közé *Balás György* alezredes.

A hadtudományi bizottság *katonai tagjai* tehát most, *Hollán Ernő* altábornagy elnökön és *Rónai Horváth Jenő* alezredes előadón kívül: *Szvetics József* altábornagy, a Ludovika Akadémia parancsnoka, *Bernolák Károly* tábornok, a honvédelmi miniszterium I-ső és *Kránitz János* tábornok ezen miniszterium II-ik ügycsoportjának főnöke, *Zsoldos Ferencz* tábornok, csoportfőnök a cs. és kir. közös hadügyminiszteriumban Bécsben, végre *Balás György* honvéd alezredes, a Ludovika Akadémia parancsnokhelyettese.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

A komáromi naszádosok kiváltságlevele. A hazai hajóhad történelméről igen érdemes munkát bír irodalmunk Dr. Szentkláray Jenőtől. A könyvéhez járuló okleveles függelékben mindjárt az első helyen közli II. Lajos királynak a naszádosok részére 1525 jul. 25-én

adott «kegyelemlevelét» (?), mint a naszádosok szervezetének legrégebb dokumentális maradványát. Azt azonban nem tudta a szerző, hogy Lajos király ezen privilegiumát I. Ferdinánd 1554 aug. 4-én átírta s megerősítette. A két okmány közt lényeges különbség alig van, többnyire a kifejezések is azok, némi módosítás mégis észlelhető, a mit — az okmány szavai szerint — azért eszközölt a király, mert mások most az idők, mint akkor, mikor Lajos király azokat a szabadalmakat engedélyezte.

A hadi történet ezen ága iránt érdeklődők kedvéért jónak látjuk a megerősítő diplomát magyar fordításban közölni.

Mi Ferdinánd stb. adjuk emlékezetül jelen levelünkkel, tudatván mindenkkel, hogy midőn kötelességünkben állónak tartjuk, hogy azokat, a kik a keresztyenség, a mi és országunk érdekében bármi szolgálatukkal, hűségükkel érdemeket szereztek, jutalmakkal és kiváltságokkal tüntessük ki, semmiképen se hanyagolhatjuk el mások között azokat, a kik a keresztyén név ellenségeinek, a törököknek gyakori támadásait a végeken, sok fáradsággal, vérük ontásával vitézül szokták visszaverni. Ezek közé sorozhatjuk a mi hű hajós katonáinkat, a kiket hajózási módjukról (genere navigii), a melylyel serényen és sikerrel működnek, *naszádosoknak* nevezünk. Ezek vitézségét s előttünk nagy dicséretekkel elhalmozott serény katonai szolgálatait illendőnek ítéljük valamelyes kitüntetéssel megjutalmazni s ez által hajlandóságukat irányunkban s országunk iránti szolgálatra serényebbé és állhatatosabbá tenni.

Midőn is a mi híveink nemes és nemzetes Bakay Miklós vajda, Fewldes Gergely naszádos tizedes (decurio) és Zabo Mátyás naszádos a saját és komáromi naszádosaink többi vajdáinak, tizedeseinek és az egész naszádos közönségnek nevében és személyében Felségünk elé járulván felmutatták és elénk terjesztették volna néhai Lajos fenséges fejedelem úrnak, Magyarország királyának, boldogemlékezetű sógorunknak és elődünknek pergamenen kiállított s titkos függő pecsétjével megerősített s azon naszádosainknak általa további tetszéséig engedélyezett kiváltságokat és szabadalmakat magában foglaló bizonyos szabadalomlevelét: alázatosan kértek bennünket ugyanazon Bakay Miklós, Feldes Gergely és Zabo Mátyás a maguk és említett vajdák, tizedesek és naszádosaink nevében és személyében, hogy nevezett néhai Lajos király úr azon levelét és az abban foglaltakat összesen és egyenként helyben és jóváhagyni és részükre, valamint összes naszádos utódaira nézve örökérvényűleg megerősíteni kegyelmesen méltóztassunk.

A mely kiváltságokat és szabadalmakat, minek utána tételenként

átvizsgáltuk, megtekintvén és megfontolván, hogy mások most az idők, mint akkor voltak, a mikor azok a kiváltságok engedélyeztettek s hogy más hű alattvalóink több rendbeli jogaiba és kiváltságaiba sőt királyi méltóságunkba ütközőket tartalmaznak: azon szabadalmakat és kiváltságokat az ezen Magyar országunk velünk levő főpapjainak és főurainak teljes tanácsában meghányván-vetvén és megújítván nevezett összes vajdáknak, tizedeseknek és naszádosainknak és utódaiknak az alább írt módon megállapítani és megerősíteni határoztuk.

Először is a naszádosok bárhol tartózkodjanak, azon helység polgárainak és jobbágyainak sorába vétessék föl magukat s azon, czéheknek nevezett társaságokba iratkozzanak be, a melyeket a borral, hússal s egyéb árucikkekkel és kézművekkel kereskedők képeznek.

A földesúrnak csupán a rendes adót fizessék és az illető város, vagy község közszükségleteire, amint kívántatik, a többi jobbágyok módjára adózzanak; azonban a szolgálatoktól és rendkívüli adóktól — leggyárulván a földesurak önkéntes beleegyezése — teljesen szabadok legyenek s ilyenekül tartassanak,¹⁾ megjegyeztetvén, hogy az a naszádos, a ki lakóhelyének jobbágjai közzé, és társaságába vagy czéhébe nem akarna belépni, mindenféle árúknak és kézműveknek kereskedésétől azon helyen tiltassék el.

A naszádosok testvérei, rokonai, meg nem osztozkodott atyafiai a földesúri rendkívüli adózás alól szintén szabadok.

Az örökös nélkül elhalt naszádos javai — ingók úgy, mint ingatlanok — nem a kapitányokra, hanem a földesurakra szálljanak. De ha a csatában esik el s nincsenek örökösei, akkor ingóságai lelki üdvösségére fordíttassanak.

Továbbá mikor a naszádosok a mi szolgálatunkban forgolódnak, a mások által ellenök vagy általok mások ellen indított peres ügyekben országunk nemeseinek kiváltságaival élhessenek s örvendezhessenek;

¹⁾ Ez a pont benne van a Lajos király diplomájában is. Feltűnő tehát Szentkláraynak az az állítása, hogy a magyarországi hajóhad önmaga közt egy szabad s a czímeres nemesi rend szabályaihoz hasonló kiváltságokkal felruházott katonai társaságot képezett (id. m. 304. l.) és tovább, hogy *közadót a naszádos nem fizetett.* (314. l.). Mindakét diploma nyilván rendelí, hogy a naszádosok *censum solvant et ad usum publicum, instar aliorum colonorum, contribuant.* A colonus pedig sohasem helyezhető egy rangba a nobilis-sel. A Kovachichból vett idézetek (314. l.) csak azt mutatják, hogy voltak olykor adómentes naszádosok is, csakhogy ezeknél az adómentesség mintegy pótlása volt a készpénzzel teljesen ki nem fizethetett zsoldnak.

kivévén az olyanokat, a melyek lakóhelyük urainak és nemeseinek telek-, vagy egyéb ügyeiben indítottak.

Nem akarjuk azonban, hogy a naszádos mások adósságáért vagy hibájáért letartóztathassék, vagy bezárattathassék, hacsak nyilvánosságosan rajta nem éretik a büntetést, vagy gonoszságon. Az ilyennek megfogására, letartóztatására, elítélésére s mind arra, a mit az igazság rendje követel — nem törődvén a kapitányok jelenlétével — a nemes ember, vagy a helység bírása teljes szabadsággal felruháztatik.

A naszádosoknak a köteles és szokott zsoldon felül még naszádokat, sajkákat, szurkot, ólmot tartozunk adni; a kik azonban a hajókat a partokon gondatlanságból elvesztik, azoknak a vajdájok felelni tartozik nekünk a kárról.

Valahányszor pedig országunk valamely véghelyére hajón élelmet szállíttatunk, kötelesek naszádosaink, ha őket az iránt megkeressük, hajóikkal kíséreni az élelmet.

Továbbá a naszádosok sehol sem fizetnek vámot, kivéve a kereskedés céljából vásárolt holmik után; a menyasszonyoktól, mikor férjhez vitetnek, nem szabad a vámosoknak fizetést követelni.

Nem vehetik be a naszádosok maguk közé az olyan jobbágyot, a kire tényleg adó és taksa van kivetve.

Biráskodás tekintetében az a rend tartandó köztük, hogy egyik a másikat a kapitánya előtt vádolhatja be, a kitől főkapitányunkhoz, ettől pedig — amennyiben szükséges lenne — hozzánk föllebbezhetni. Főkapitányunk nevezni fog közülők bírákat és esküdteket, a kik ügyeiket a kapitányokkal ellássák.

Ha netalán valamely gonosztevő, ügyének mentése vagy saját oltalma végett hajóinkra, sajkáinkra, naszádunkra menekül s a vízre kievez, az ilyennek megfogására, elhurcolására és elítélésére a helység bírájának ne legyen szabadsága és hatalma, hanem az ilyen gonosztevőt a kapitányok és vajdák tartóztathassák le s ítélhessék el, a mit ha elhanyagolnának, a büntetés őket érje. Ha azonban a hajók a partnál állanak, a helység bírása elfogathatja és elhurcoltathatja a gonosztevőt.

Továbbá kapitányunk a naszádosok vajdáját csakis alapos okból és ítélet alapján mozdíthatja el hivatalától. Ha a naszádosok közül valakit a kapitányok odahaza elfogattak, az esküdtek lássák el ügyét és a bűnöst érdeme szerint büntessék. Útban és hadban a kapitányok úgy cselekedjenek, a mint a józan ész és tisztesség kívánják.

Továbbá valahányszor az ellenség felett győzedelmet aratnak, a zsákmányon való osztozkodáskor össze ne vesszenek, hanem a mindentható jó Istennek adjanak halát. És valahányszor fényes diadalt nyernek

s nagy zsákmányra tesznek szert, nekünk is küldjenek ajándékot hozzájuk illő tisztességgel, a többit pedig szokás szerint méltányos és egyenlő részben osszák fel egymás közt.

Azt pedig kapitányainknak, hivatalvesztés terhe alatt, parancsoljuk, hogy a naszádosok közé tolvajt és gazembert ne merjenek befogadni, s ha valamely naszádos az olyant a ki nem tartozik a naszádos katonák közé, családul annak tekinti, vagy az olyan, a ki magát annak tartatja, 200 frtban marasztalják s mind a kettő a szövetségből vagy társaságból zárassék ki s az ilyen birság a kapitányokat s az ellenfelet illesse.

A mely megírt és jelen kiváltságlevelünkben iktatott kiváltságokat és szabadalmakat a bennök kifejezett módozatok mellett helyeseknek, kedveseknek és elfogadottaknak nyilvánítván, helyben és jóváhagyjuk és nevezett naszádosainknak, kapitányainknak, vajdáinknak, tizedeseiknek és összes utódjaiknak további tetszésünkig való érvényességgel kegyelmesen megerősítjük, sőt elfogadjuk, jóváhagyjuk, megerősítjük, jelen levelünk erejénél fogva. Parancsoljuk hívünknek, tekintetes Chemezi Zay Ferencznek, naszádosaink mostani főkapitányjának, nem különben jövendőbeli fő- és alkapitányainknak, hogy nevezett naszádosainkat a megírt kiváltságokban és szabadalmakban a mi tekintélyünkkel oltalmazzák, védelmezzék s a jelen levelünkben foglaltakat mind magokkal a naszádosokkal, mind másokkal, a kiket illet, megtartassák. Jelen levelünket pedig kettős, hiteles pecsétünkkel megerősítve, annak megolvasása után mindig és mindenütt kiadni rendeltük. Kelt a Krisztusban igen tisztelendő atya Oláh Miklós úr, esztergomi érsek s azon hely örökös főispánja, Magyarország primása, szent széki követ, kancelláriai főtitkár, őszintén kedvelt hívünk, kománk és tanácsosunk kezével Bécsben augusztus 4-én az Úr 1554-ik esztendejében stb.

(Orsz. ltár. Bécsi lib. reg. III. 229.)

I. J.

Bebek György kapitányi kinevezése. Pelsőczy Bebek György a XVI. században a felsőmagyarországi hatalmas főurak egyike volt s vitéz katona. A mohácsi veszedelem után Zápolyához csatlakozott s ezért az ellenkirály jószágaitól megfosztotta. Később, mint annyi soka más, ő is átpartolt Ferdinándhoz, a ki sietett őt megnyerni magának s hittel kötelezni hűségére. Jószágait visszaadta s hogy folytonosan foglalkoztassa, kinevezte egyik kapitányának, engedélyt adván neki, hogy 600 magyar katonát fogadhasson, tarthasson fegyverben s velők a török és ellenpárt törekvéseit ellensúlyozza.

A kinevezésről szóló okmány a következő:

Mi Ferdinánd stb. megismerjük jelen levelünk rendiben és jelentjük, hogy hívünket, nagyságos Pelsőczy Bebek Györgyöt, Gömör vármegye főispánját tartományunk javára úgy a törökök, mint a lázadók és hűtlenek s más egyéb ellenségeinktől való védelem szempontjából kapitányunkká választottuk és fogadtuk s neki, hogy ezen kapitányi tisztet annál pontosabban betölthesse, bizonyos számú hadi népet, a mely nekünk fog szolgálni, u. m. 400 könnyű fegyverzetű lovast és 200 magyar gyalogost bocsátottunk rendelkezésére; a mely lovasoknak egyenkint minden hónapra 3—3 magyar frtot, a gyalogosoknak pedig egyenkint 2—2 szintén magyar rendeltünk fizetésül. A mely fizetésnek kezdetét a legközelebb múlt aug. 10-kétől, a mikor ugyanis nekünk hűséget fogadott, határoztuk s arra a Gömör-, Torna- és Borsod vármegyékből befolyó adókat jelöltük ki, akként s azon föltétel alatt, hogy az az adó a mi kir. adószedőink által, mindig az összeíró ember jelenlétében szedessék be s híveink, tekintetes Thorda Zsigmond és Pesthy Ferencz felsőmagyarországi mostani és ezutáni jövedelmeinek igazgatóinak tudtával fizetessék ki nevezett Bebek Györgynek az említett hadi népsoldjába. Gondja legyen pedig Bebek Györgynek, hogy az említett lovasságot és gyalogságot mindenkor és folytonosan teljes létszámban és jó fegyverzettel fölszerelve tartsa és valahányszor tisztjeink és kapitányjaink parancsunkra őket meg akarják vizsgálni, mindannyiszor állítsa ki őket a szemlére s ne mulasson el semmi alkalmat, a mit az ellenségeinktől való védelemre s tartományunk visszaszerzésére jónak ítél; országunk azon felső részeiben levő kapitányainkkal pedig kölcsönös egyetértésben éljen s őket minden időben és szükségben csapatával vagy más segélyvel támogassa s velük érdekünkben hasznosan és szorgalmasan törekedjék: Kelt Bécsben 1557 okt. 25-én¹⁾ — y — s

A végek magyar őrhada, 1670 után. Végházaink nemzeti helyőrsége a XVII. század derekán, csak elvétele érte el azt a létszámot, melyet az 1655. évi 3. t. cz. oly biztató kezdet gyanánt részletesen megállapított.²⁾

¹⁾ Orsz. Ltár. Bécsi lib. reg. III. 442.

²⁾ *Felsőmagyarországon*, Szendrőn 600 lovas, 500 gyalog; Putnokon 250 l., 250 gy.; Diós-Győrten 150 l., 250 gy.; Ónodon 500 l., 400 gy.; Tokajban 100 l., 100 gy. — *A Dunáninnen* Füleken 300 l., 300 gy.; Bujákon 50 l., 150 gy.; Hollókőn 20 gy.; Somoskőn 20 gy.; Szécsényben 300 l., 200 gy.; Gyarmathon 200 l., 200 gy.; Palánkon 200 l., 100 gy.; Léván 300 l., 200 gy.; Verebélyen 200 l., 150 gy.; Szőgyénben 150 l.,

Milyen visszaesés következett be e részt épen akkor, midőn a magyar királyhű tábornokok egyező véleménye szerint, — úgy a folyton ismétlődő török hódoltatásnak, mint a hivatásos nemzeti katonaság *bujdosórá* szegődésének megakadályozása végett is — legérezhetőbbé vált e téren a gyors fejlesztés szüksége: azt minden szónál kifejezőbben tárják elének az alábbi két táblázatnak hiteles számadatai.

I.

Sommás kimutatás: hány magyar katona volt (az 1672-ben és 1674-ben elrendelt létszámcökkentést megelőzőleg) valamennyi magyar vég helyen, s havi zsoldjuk mennyire rúgott.

Győri végek.

	Huszár	Hajdú	Tüzér	Egyéb	Rajnai pénz- értékben	
					frt	kr.
Győrött ---	303	269	30	9	2265	13
Szent-Márton ---	—	50	1	—	124	60
Csesznek ---	14	51	3	—	199	60
Pápa... ---	200	250	11	5	1627	—
Veszprém ---	197	300	9	2	1606	—
Tata... ---	50	100	7	2	311	40
összesen ---	764	1020	61	16	6133	73

Magyar pénzértékben teszen e havi zsold 7667 frt 19 krt.

Balatoni végek.

	Huszár	Hajdú	Tüzér	Egyéb	magyar értékben	
					frt	kr.
Keszthely ---	100	100	1	1	844	20
Tihany ---	20	50	1	1	275	25

100 gy.; Érsek-Ujvártt 1000 l., 500 gy.; Korponán 100 l.; Szászyn 25 l.; Bakabányán 50 l., 50 gy.; Kis-Tapolcsányban 25 l.; Osztroska hegyén 100 gy. — *A Dunántúl*, Egerszegen 300 l., 150 gy.; Pölöskén 200 l., 100 gy.; Kapornakon 100 l., 100 gy.; Egerváron 125 l., 50 gy.; Kéménden 50 l., 30 gy.; Lövön 80 l., 78 gy.; Beáren 30 l., 20 gy.; Mogyorósdon 20 gy.; Kis-Komáromban 150 l., 240 gy.; Szalavártt 15 l., 100 gy.; Szentgróton 200 l., 100 gy.; Szent-Györgyvártt 25 l., 42 gy.; Nemptiben 350 l., Szécsiszigeten 100 l., 100 gy.; Kányaváron 20 gy.; Tatán 100 l.; Légrádon 200 gy.

Vázsony	---	40	74	2	1	419	15
Szigliget	---	10	25	—	—	225	—
Csobáncz	---	20	25	—	—	171	15
összesen	---	190	274	4	3	1935	15

Német értékre átszámítva, tesz e havi zsold 1548 frt 12 krt.

Komárom.

	Huszár	Hajdú	Tüzér	Egyéb	magyar	
					frt	kr.
Summa per se	100	297	30	25	2376	15

Rajnai értékben ez összeg kitesz 1901 frtot.

A bányavidéki végek. (Révkomárom nélkül.)

	Huszár	Hajdú	Tüzér	Egyéb	magyar		
					frt	kr.	
Sempte	---	200	—	—	1	1095	30
Sellye	---	100	—	—	—	496	—
Nyitra	---	400	200	—	4	2747	30
Tapolcsány	---	100	100	—	—	749	45
Leopoldvára	---	100	—	—	—	496	—
Léva	---	300	200	2	9	3252	20
Korpona	---	200	200	—	4	1718	—
Kékkő	---	100	100	—	—	794	45
Fülek	---	400	300	26	11	3381	15
Szádvár	---	25	28	—	—	175	—
Divény	---	100	100	—	—	794	45
összesen	---	2025	1228	28	29	15,746	—

Mely hópénz német pénzben tesz 12,596 rhénes frt 48 krt.

Felsőmagyarországi végek.

	Huszár	Hajdú	Tüzér	Egyéb	magyar		
					frt	kr.	
Kassa	---	—	200	16	4	916	48
Szendrő	---	350	150	5	3	1238	45
Ónod	---	350	200	2	3	1463	48
Putnok	---	200	100	2	3	1003	—
Diósgyőr	---	109	100	1	2	649	—
Tokaj	---	100	100	2	—	748	45
Kálló	---	200	200	1	5	1377	—
Szatmár	---	200	200	5	4	1579	15
összesen	---	1509	1250	34	24	8976	21

Német pénzértékben e hópénz kitesz 7181 frt 4 krt.

Kanizsai végek.

	Huszár	Hajdú	Tüzér	Egyéb	magyar	
					frt	kr.
Körmend ...	150	100	—	—	1444	50
Egerszeg...	300	150	4	5	2016	15
Pölöske ...	30	70	1	—	361	45
Kapornak	100	50	—	—	579	15
Egervár ...	25	50	1	—	269	37 1/2
Kemend...	10	30	—	—	121	15
Lövő ...	46	42	—	—	321	30
Zalavár ...	15	100	—	1	354	15
Szent-Györgyvár	25	40	—	—	218	45
Szent-Gróth	25	50	1	1	273	37 1/2
Beér ...	16	20	—	—	116	30
Lenti ...	100	100	—	2	782	30
Szécsisziget	50	100	1	—	529	15
Alsó-Lendva	50	50	—	—	379	15
Kányavár ...	—	15	—	—	38	45
összesen ...	942	967	8	9	7807	20

Mely 7807 magyar frt 20 kr. tesz rajnai érték 6245 frt 52 krt.

Muraközi végek.

	Huszár	Hajdú	Tüzér	Egyéb	magyar	
					frt	kr.
Domosics és } Donaisko }	100	100	—	1	761	45
Goricsány ...	—	50	—	—	140	—
Hudosány	—	50	—	—	140	—
Kotttori ...	—	100	—	—	280	—
Légrád ...	50	200	—	—	760	—
összesen ...	150	500	—	1	2081	45

Mely hópéNZ német forintokban 1665 rhénes frt 24 kr.

Báni végek.

	Huszár	Hajdú	Tüzér	Egyéb	magyar	
					frt	kr.
Báni testőrszázad	100	—	—	1	1174	30
Brest ...	50	50	—	—	502	11 1/4
Werkisevina	50	50	—	—	502	11 1/4
Szredisko	50	50	—	—	502	11 1/4
Bokupszka ...	50	50	—	—	502	11 1/4
összesen ...	300	200	—	1	3183	15

Mely hópénz rajnai értékben 2546 frt 36 kr.

Mindössze: 5980 huszár

5736 hajdú

165 tüzér

110 egyéb = tehát 11,991 ember. Mely régi létszám hópénze 49,773 magyar frt 21 kr-ra rúgott, a mi német pénzben 39,818 rhénes frt 4 kr.-nak felel meg.

II.

Mennyire csökkentessék valamennyi magyar véghelyen a magyar katonaság létszáma, az 1672. és 1674. évi újabb rendelethez képest, és mennyire fog rúgni e létszám hópénze német pénzürtékben:

	Huszár	Hajdú	Tüzér	Egyéb	rhénes	
					frt	kr.
A győri végek valamennyi őrsége a régi létszámban marad	764	1020	71	18	6133	44
A balatoni végeké szintén ---	190	274	4	3	1548	12
Komáromé szintűgy --- ---	100	297	30	25	1901	—

A bányavidéki végek.

	Huszár	Hajdú	Tüzér	Egyéb	rhénes	
					frt	kr.
Sempte ---	150	—	—	3	1051	—
Sellye ---	100	—	—	—	350	—
Nyitra ---	150	80	—	4	826	30
Léva ---	150	43	—	8	746	—
Korpóna ---	100	—	—	4	457	—
Fülek ---	200	80	—	9	1057	18
Kékkő ---	—	—	—	—	—	—
Tapolcsány	50	—	—	—	196	—
összesen ---	900	203	—	28	4683	48

Felsőmagyarországi végek

— a mint őrségeik létszáma 1672-ben megállapított. —

	Huszár	Hajdú	Tüzér	Egyéb	rhénes	
					frt	kr.
Kassa ---	50	—	22	4	604	28
Szendrő ---	80	100	12	3	618	30
Ónod ---	80	100	2	3	601	06

Putnok ...	30	60	2	3	295	—
Diósgyőr ...	15	60	2	2	229	24
Tokaj ...	25	25	6	—	216	18
Kálló ...	50	65	7	5	470	24
Szathmár	100	60	11	4	587	36
Ecsed ...	100	—	—	—	350	—
összesen ...	530	470	64	24	3972	46

A tíz századba osztott 1002 emberből álló Barkóczy-ezred nélkül, melynek egy havi zsoldja 4632 frt.

Kanizsai végek

— Őrségeik ugyancsak már 1672-ben megállapított új létszáma szerint. —

	Huszár	Hajdú	Tüzér	Egyéb	rhénes	
					frt	kr.
Egerszeg ...	120	82	4	5	1012	18
Lövő ...	15	15	—	—	85	—
Zalavár ...	5	50	1	1	167	54
Szent-Györgyvár	5	15	—	—	55	—
Szent-Gróth	5	15	—	—	55	—
Beér ...	—	10	—	—	20	30
Lenti ...	100	50	1	2	491	54
Szécsisziget	50	30	—	—	260	30
Alsó-Lendva	—	15	—	—	33	30
Kányavár ...	—	18	—	—	39	30
Muraköz	100	100	—	1	582	30
Báni végek	Vice bán	—	—	—	150	—
Brest ...	25	25	—	—	139	30
Werkisevina	25	25	—	—	139	30
Sztedisko ...	25	25	—	—	139	30
Bokupszka	25	25	—	1	151	30
összesen ...	500	500	6	10	3523	36

Mindössze 2984 huszár

2764 hajdú

175 tüzér

108 egyéb = tehát 6031 ember. Az új létszám hópénze

27,203 magyar frt 52 ½ kr. A mi német pénzben 21,763 frt 6 krt teszen.

(A *kismartoni főlevéltárban* «Extract des alten hung. Gränitz-Status A.» és «Extract des neuen hung. Gränitz-Status B.» alatt őrzött eredetiről.)

Dr. Merényi Lajos.

II. Rákóczi György Szuhai Mátyásnak, Kállóvára és őrsége fő kapitányának fizetését megjavítja. 1658.
 Augmentum Conventionis generosi Matthiæ Szuhai de Szuhafő, areis et præsidii nostri Kallóviensis Capitanei Supremi etc. ex gratia nostra annuatim solvendum.

Készpénzfizetése járjon ő kglmének esztendőnként ex gratia :

Capitánságra járó fizetésén kívül, nyolczszáz forint	---	---	nro	800
Buza száz köből idest cubuli	---	---	"	100
Abrakra ötven forint idest flor.	---	---	"	50
Gönczi fél hordó bora tiz idest	---	---	"	10
Verő disznó tizenkettő, avagy ezek helyett negyven frt.	---	---	"	40
Széna hat öl idest orgiæ	---	---	"	6
Köleskása hat köből, idest Cub.	---	---	"	6
Lencsére és borsóra tizenkét frt idest flor.	---	---	"	12

Datum in Civitate nostra Alba Julia die prima martii anno Dei 1658.

G. Rákóczy mr. (L. S.)

A Conventio 2. lapján rájegyezve : ao 1659 1. julii leírtam ő kglmének fizetésében flor. 100.

Eredetije a Teleki-leveltárban 253 t. missilisek.

K. J.

Bethlen Farkas tudósítása Naláczai Istvánhoz a Wesselényi-fölkelés híreiről. 1666. Édes bátyám uram ! Hunyad-vármegyéből felérkezvén, sűrűen kezdem hallani Rákóczi Ferencz uram jövő nyárra bejövetelre való szándékát és hogy Portán is végben vitte volna Császár dolgát. Úgy hirdetik, hogy Zréni urammal együtt jüne. Melyre nézve nem ártana Urunknak Ő Nsgának Portán azon dologról való állapotnak voltaképpen végire menni. Nem kell semminek vélni a dolgot. Magyarországbán is vigyáztatni kellene, bizony Bocskai uram is tudósítana, ha mit értene. Kérem Kdet, Udvarnál levő hírekrül ne nehezteljen tudósítani, Urunk is mikor jó Balázsfalvára, avagy Fejérvárra ? Tartsa Isten kegyelmedet jó egészségben. Szent Miklós, 25. Martii, 1666. Kegyelmed igaz atyafia, szolgálja Betlen Farkas mp.

Eredetije a Teleki-leveltárban 344. sz. a.

Őzr. Teleky Mihályné javai Görgényben. 1702. Anno 1702. die 24. aug. Az asszony, tekintetes, nemzetes Vér Judit asszony Ő kegyelme parancsolatjából az görgényi várban felmenvén az Harcsa fark nevű ház híján Ő kegyelme bonumit regestáltak eszerint :

Hat öreg szakállas... ..	nro	6
Apró szakállas	«	56
Öreg kerek tábori asztal	«	2
Egy kis kerek tábori asztal, lába nélkül... ..	«	1
Öt hosszú tábori asztal kétfelé nyíló vas sarkával lábastul	«	5
Kisebb tábori kétfelé nyíló asztal hat, öte láb nélkül, egy lábastul	«	6
Egy kerekded páva-legyező tokja	«	1
Három tábori pervata szék	«	3
Három rakás kályha azelőtti számlálás szerint.		
Egy feredő kád	«	1
Két, tevére való nyereg	«	2
Nyolcz, öszvérré való nyereg, pusztá, semmi készületi nincsen	«	8
Három bodon fenyőszurok s két darab		
Hat összeszegezett láda, üress	«	6
Egy kis tábori asztal lábastul, Commendans uram szállásán van.		
Egy kis egyes karszék, Commendans uram szállásán van.		

Mely Connumeratio miáltalunk így menvén végben, irtuk meg fide nostra mediante, sigillisque usualibus corroborata.

Franciscus Borsai
nobilis persona

Franciscus Csiszár
nobilis persona.

Kívül rájegyezve : Mostani Commendans neve : Jacobus Leitenant ;
az előttinek neve : Hehendorff, Leitenant.

(Teleki-levéltár 384. sz. a.)

Huszártámadás üldözés közben. Rebrovich tábornok 1813 szeptember 16-án Weichselburg ellen támadást intézett, mely alkalommal csapataink az ellenséges állást nemsokára hatalmukba kerítették, míg a francziák látva, hogy az ellenállás hiábavaló lenne, futásban kerestek menedéket. *Eszterházy* gróf kapitány egy huszár-századdal üldözte őket. Gross-Lupp és St. Marein között a gróf elérte az ellenségnek még rendben álló maradékát, mely Leechi tábornok és Clement tüzér-ezredes alatt, egy velites zászlóaljából, a császári gárda 80 dragonyosából, továbbá 2 lövegből állott és az utóvédet képezte. Bár a rendkívüli gyors előnyomulás folytán a századost huszárjainak csak kis része volt képes követni, *Eszterházy* maroknyi hadával mégis villámgyorsan megtámadta a francia zászlóaljat, mely a meglepetéstől megdermedve egy ösztűz után, fegyvereit elhányta és a magyar huszároknak útát engedett. Feltartóztathatatlanul rohantak most a huszárok az előlük a

lövegekkel együtt menekülő francia lovas osztály után, s a lövegeket és egy zászlót elfoglalván, miután Clement tüzér-ezredest és 40 dragonyost fogságba ejtettek, zsákmányukkal visszatértek.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

Lienhart-Humbert, Die Militär-Kostüme Frankreichs von 1690 bis 1894. (Lipscse. Ruhl. 40 füzet, ára füzetenkint 1 M. 60.)

Scherrack Károly, (kapitány), Geschichte des k. u. k. Corps-Artillerie-Regimentes Erzherzog Wilhelm N. 3. Nach Feldacten u. sonstigen authentischen Quellen. Von der Errichtung des Regiments im J. 1854 bis 1894. (Graz. Pechel 1895. VI. 175 l. 3 M. 30.)

Stamm A., Der erste Feldzug des *Gabriel Bethlen*, Fürsten von Siebenbürgen, gegen Kaiser Ferdinand II., König von Ungarn, bis zum Waffenstillstand von Pressburg im Dezember 1619. (Jena, dissertáció. 1895. 82 old.)

Pisco Julius, Skanderbeg. Historische Skizze (Bécs. Frick. 1894. 4 M. 80 Pf.)

Wereschtschagin W. W. (festő), Kriegsfahrten in Europa und Asien. Erinnerungen. (Oroszból ford. *Hauff L. A.* Lipscse, Gressner-Schramm. 1895. 296 l. 2,40.)

Waldstätten János, báró, (táborszernagy), Strategische Grundsätze in ihrer Anwendung auf den Feldzug in Italien 1866. (Bécs. Seidel. 1895.) Mint nem régen Verdy du Vernois, a volt német hadügyminiszter, azonképen W. is, az osztrák és magyar közös hadsereg egyik legkiválóbb katonája a *custozzai csata* jelentőségéről és fontosságáról elmélkedett. Felolvasása elején fölemlíté, hogy sokan azért nem tekintik ezt az ütközetet döntő csatának, mivel a győző megvert ellenfelét üldözőbe nemvette. Erre vonatkozólag azután megjegyzi, hogy az osztrák sereg vezérei csakugyan nem rendelték el az üldözést, sőt, tekintettel arra a körülményre, hogy az olasz Mincio-hadseregnek 12 hadosztálya közül csak öt szenvedett nagyobb veszteséget, míg a többinek harczképessége nem volt megtörve, józanul el sem rendelhették az üldözést. De az anyagi veszteségnél nyomósabb volt a morális veszteség, mely ugyan számokban ki nem fejezhető, de oly nagy volt, hogy a Mincio hadsereg vezérei az *egész* hadsereget az Oglio és azután a Po mögé vonták vissza. — A diadal további hatása abban nyilvánult, hogy a Po-hadsereg Cialdini alatt, noha ez a *custozzai csatában* részt nem vett, nem tudott a Mincio-had-

sereg leveretésének hatása alól megszabadulni. Cialdini, a helyett, hogy a maga részéről elszánt támadással a vereség hatásait kiegyenlíteni iparkodnék, kislelkűen abban hagyta felvonulását, sőt otthagya a Pó vonalát és Modena felé húzódott vissza. Ekkora eredményről az osztrákok Custozza előtt álmodni sem mertek és ime, kardcsapás nélkül kettős sikert arattak. — A csatának harmadik sikerét Waldstädten abban látja, hogy az olaszok 14 napig, [egészen júl. 8-ikáig] veszteg maradtak és csak júl. 8-ikán kezdték el újra felvonulásukat. Ezen 14 nap alatt pedig az osztrák déli hadseregből 50,000 embert lehetett a veszélyeztetett Bécsbe és a Dunához szállítani. Ez az 50,000 ember a nikolsburgi béketárgyalások alkalmával számottevő tényező gyanánt szerepelt. — A IV-ik eredmény végül ebből a harmadikból következik. Ha Custozzánál az olaszok győztek volna, úgy a következő két-három hét folyamában egyrészt déli Tirolt, másrészt Triesztet és Isztriát is hatalmukba kerítették volna. Ez esetben pedig tengeren (Lissa) valószínű, hogy a dolog mérkőzésre nem került volna, a békekötés pedig nem csak Velenczének átengedését foglalta volna magában, (erre az olaszok a Poroszországgal már a háború kitörése előtt kötött szerződés értelmében úgy isszámíthattak), hanem Ausztriát még az osztrák tengerpart lehet Dalmácziának átengedésére, sőt talán még a hajóhad egy részének kiszolgáltatására is kötelezte volna.

Erzherzog Karl's ausgewählte Schriften. (V-ik köt. Bécs, Braumüller 1895.) Ebben a kötetben két hazai vonatkozású dolgozat lappang. 1) *Vortrag des Erzherzogs über die Entlassung der auf die Kriegsdaner zu den ungarischen Regimentern gestellten Mannschaften* (a 429—432. lapon). Ebben a véleményes jelentésben, melyet a főherczeg 1801 jún. hó 14-én terjesztett Ferencz király elé, a csakis a háború tartamára toborzott magyar ujonczok elbocsáttatásáról van szó. A főherczeg attól tartott, hogy a legénység tömeges elbocsáttatása kárára volna a mezőgazdaságnak és a közbékének. és ezért azt javasolta, hogy egyelőre csak annyi katonát bocsássanak haza, a mennyit a megyék a mezei munkára nézve szükségesnek jelentenek ki. Egyúttal azonban azt az eszmét pendíti meg Károly, hogy a kormány új, a modern követelményeknek megfelelő hadkiegészítő rendszert léptessen életbe, de hozzáteszi, hogy ezt az újítást «csak a magyar nemzet szellemével és akaratával összhangzatban lehessen életbe léptetni». (Eredetiben: «dass das System der regelmässigen Completirung nur auf eine mit dem Geist und der Meinung der ungarischen Nation vereinbarliche Art eingeführt werden dürfte. 2) A második felterjesztésnek ez a czíme: *Über die Completirung der ungarischen Regimenten* (az 522—544. lapon). Tudvalevő dolog, hogy a kormány és

az 1802. évi pozsonyi rendek között a hadsereg toborzása, kiegészítése és létszáma ügyében komoly nézeteltérés merült fel, és hogy a rendek a kir. proposíciók közül különösen három pontot kifogásoltak: Először is azt rosszalták, hogy a kormány a 13. (61.) sz. gyalogezrednek hadkiegészítő kerületét szintén Magyarországra akarja áthelyezni; másodsor: nem akarták elismerni az állandó hadkiegészítés elvét, más szóval az újonczozásnak állandósítását; harmadszor, kifogásolták, hogy a kormány a magyar ezredeknek létszámát (akkoriban 64,000 ember) béke idején állandósítani kívánja. Nem akarták szóval ezekben a fontos dolgokban a következő országgyűlések jogi kompetenciáját és a honvédelemre való befolyását megingatni és praökkupálni. A palatinus a rendek hangulatát sötét színekben vázolta a királyhoz intézett jelentésében és engedékenységre iparkodott az udvart hangolni. Károly főherceg ellenben szükségesnek jelezte a javaslatokat és mindössze csak azt ajánlotta a királynak, hogy az első pontot mint ideiglenes intézkedést tüntesse fel; a második pontra nézve a magyar közjogból ill. az alkotmányból vett indokokkal iparkodott a rendek aggodalmait eloszlatni, míg a harmadik rendszabály életbeléptetését okvetlenül szükségesnek mondja és engedményeket perhorreskál.

Ritter Móricz a Sybel-féle *Historische Zeitschrift*ban (1895. évf. 74. kötet, 407—441. l.) *Untersuchungen über die pfälzische Politik am Ende des Jahres 1622 und zu Anfang des J. 1623*. cz. dolgozatot tett közzé, melynek java része Bethlen Gábor diplomáciai történetére vet világot. Ritter először is azt a kérdést veti fel, vajjon Mansfeldnek Németalföld felől, északi Németországba történt betörése és Bethlen Gábornak 1623 augusztusban történt fölkelése összefüggésben állottak-e egymással és vajjon a pfalzi udvar politikája kifolyásainak tekinthetők-e? A Lundorp-nál (Acta publica I. 1188) található «Extract des schwarzen Registers am kaiserlichen Hof» című, egykorú irat, mely Bajor Miksa udvarában és nagyjából véve hiteles akták alapján készült, igennel válaszol ezekre a kérdésekre. Ennek az iratnak a 3-ik része azonban «Das Orientalische Wesen», Bethlen Gábor, pfalzi Frigyes, Mansfeld, Halberstadti Keresztély, a jägerndorfi herceg, Orániai Móricz, Velence és a porta közös hadi terveiről nagyon is merész állításokat kockáztat. Szerinte a nevezettek közös hadi terve abban állott, hogy Bethlen István (Gábor öccse) 1623-ban Oppeln és Ratibor felől Csehországba készült nyomulni, míg Bethlen maga Magyarország felszabadítása után török segédhadakkal előbb Stiriába, onnan pedig Felső-Olaszországba készült hatolni, a hol a Bajorországon át közelgő Mansfelddel, továbbá a szavójai herczeggel és a velencei zsoldos haddal egyesült

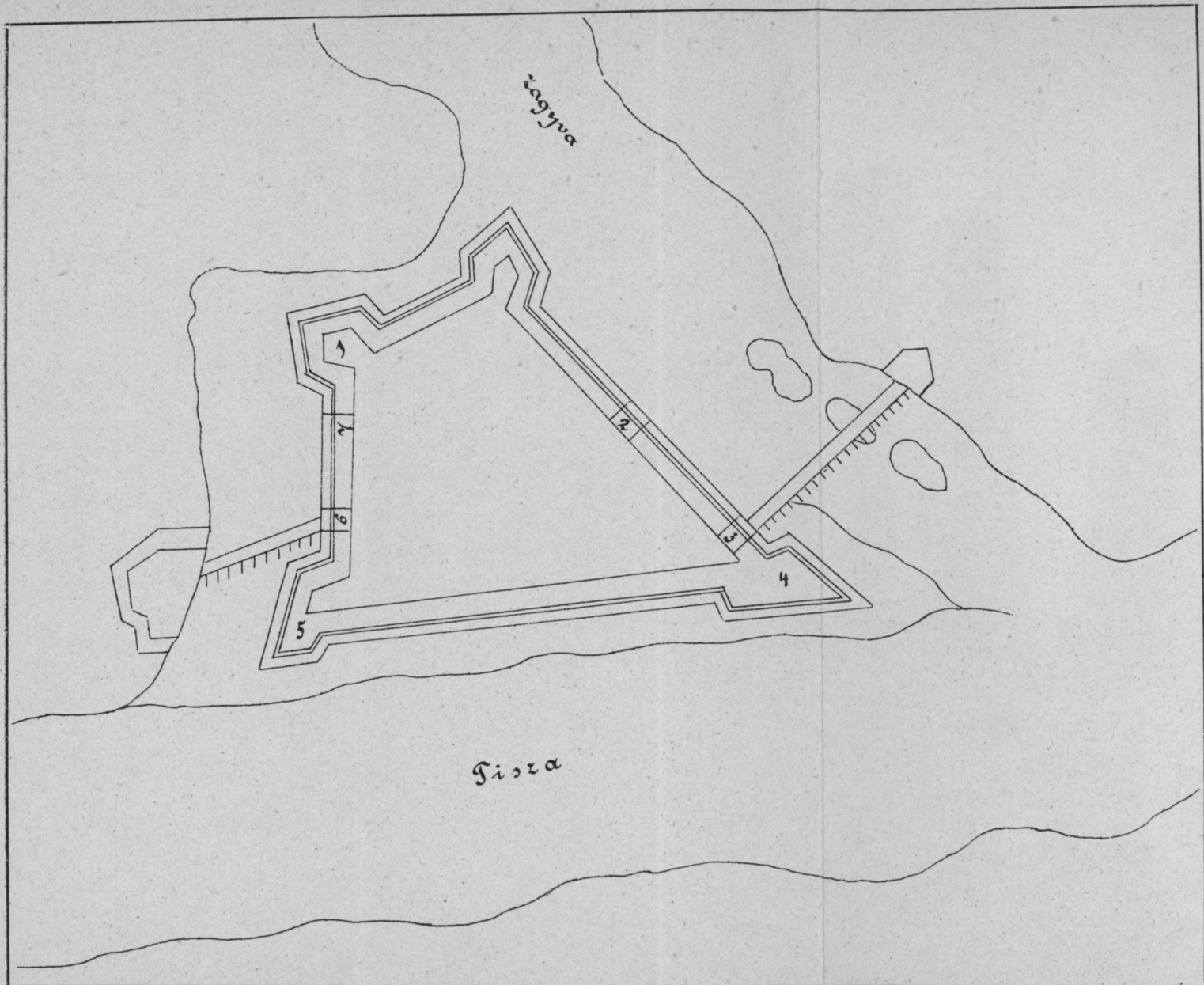
volna, majd pedig ezek s a török hajóhad támogatása mellett a spanyol és olasz Habsburgok olaszországi hatalmának véget vetni iparkodott volna. — Hogy kimutassa, mennyiben hitelesek ezek az adatok, Ritter a következő eljárást követi. Megvizsgálja Bethlen Gábornak a nevezett időszakban kifejtett diplomáciai alkudozásainak történetét, első sorban Petendi és Berbisdorf (Berndorf) követségének történetét és elvégre a következőkben foglalja össze kutatásainak eredményét: Annyi igaz, hogy 1623. Bethlen, pfalzi-Frigyes, Mansfeld (Orániai Móríc tudtával és helyeslésével) közös hadi akcióra, még pedig egyrészt Magyar- és Csehország, másrészt Pfalz és Bajorország meghódítására készültek. Az olasz diverzióról szóló fantastikus terv azonban a kósza hírek országából való és csak annyit ér, mint az a másik, akkoriban sokszor emlegetett hír, mely szerint Bethlen Gábor a magyar és cseh koronán kívül még a lengyel korona megszerzésére is áhítozott volna.

Janovszky László, Lipszky János. (Megjel. a Trencsén vármegyei természettudományi egyesület XV. évkönyvében. 1892.) A hazai kartographiának úttörőjéről, Lipszky János huszár-ezredes életéről még Wurzbach is csak igen kevés adatot tudott szerezni. Janovszky trencsényi főgymnas. tanár érdeme, hogy e kiváló katonának és nagy tudósnak életpályáját Lipszky saját feljegyzései és egykorú oklevelek alapján felderítette. A dolgozat tartalma röviden a következő: Lipszky J. Szedlicsnán, Trencsén vármegyében született, 1766 ápril. 10-én; a gymnasiumi tanulmányokat Losonczon, Trencsénben és a pozsonyi evang. lyceumon folytatta. Aztán (1783) mint önkéntes hadapród lépett a Neu ezredes alattál ló térképrajzoló bizottságba, hol ugyan már akkor is ügyes embernek bizonyult, de a Peispitzheim főhadnaggyal vívott párbaj következtében elbocsátatott. 1785 azonban újra belépett a hadseregbe és 1786-ban Pestre került, 2 frt napi pótdíjjal, hogy a II. József által elrendelt országos fölmérésben részt vegyen. A török háború kitörésének küszöbén a Græven-huszárezred és azzal Lipszky is Verseczre vonult és midőn élelmi szerek beszolgáltatása körül érdemeket szerzett, 1788 febr. 4-én tiszteletbeli káplárnak léptették elő.

A Mehádiáról Lugosig való meghátrálás közben azonban Erdődy nevű őrmesterrel viszályba keveredett, kit már-már lelőni készült, midőn tégsei lefegyverezték, bírái pedig halálra ítélték. Ezredese azonban megkegyelmezett neki. Nyomban reá önkéntesen jelentkezett más 11 huszár-káplárral az új-palánkai sáncz bevételére és csakugyan harmadmagával hőiesen a mellvéd mögé hatolt, a hol esellel élve, a török őrseget megadásra bírta. Ekkor 1788 decz. 4-én alhadnaggyvá nevezték ki. 1789-ben Horvátországban, majd a skutari pasa ellen (Albániában)

harczott. A szisztovai béke megkötése után Lipszky 40 huszárral ágyúkat szállított Szendrőről Nándorfehérvárba, miközben azonban a békével elégtelen szerbek sok akadályt gördítettek útjába; 1790—93-ban Galícia- és Bukovinában állomásozott. 1793-tól kezdve a Græven-, utóbb a Vécsey-huszárok soraiban küzdött a Rajnavidéken a francziák ellen. 1794 márcz. 1-én soron kívül főhadnagynak léptették elő, 1799-ben pedig másod-kapitánynyá. Egyúttal mint Vécsey Sziegbert ezredes segéd-tisztje működött, ki őt annyira megszerette, hogy egyetlen fiának, Ágostonnak (a későbbi tábornoknak) kitagadásával, Lipszkyt akarta minden áron örökösévé kinevezni. Ott a táborban fogott hozzá a *magyar királyság teljes terképének megrajzolásához*, melyet előbb csak mellékletül szánt hadászati munkájához. Midőn e munkának híre terjedt, József nádor és Károly főherczeg Lipszkyt a mű teljes elkészítéséig Pestre rendelték. 1805-ben azonban saját kérelmére, újra a táborba vonúlt a francziák ellen, a midőn különösen Austerlitz-nél tüntette ki magát, (a hol meg is sebesült). Vitézsége fejében nov. 1-én őrnaggyá nevezték ki a Heszen-Homburg huszárokhoz, egyúttal pedig a palatinus kérelmére Budára helyezték át a magy. nemesi insurrectió főhadiszállásához. A fölkelő nemességnek feloszlata után Lipszky a Kienmayer huszárezredhez került, 1807-ben pedig, Frimont huszárezredéhez. Az 1809-iki francia háború folyamán Tirolban és Karintiában harczolt, a honnan 1809 máj. 8-án alezredesi ranggal Budára rendelték és az insurrectió szervezésével bízták meg (Davidovich és Mecséry tábornokokkal együtt). Tanúsított ügyességét az udvar 1810 okt. 3-án külön elismerő oklevéllel jutalmazta és József nádor a Mária Terézia renddel való kitüntetésre is hozta őt javaslatba. Ferencz király külön kihallgatáson fogadta Tatán és azzal a feladattal bízta meg, hogy jelölje meg a Dunának strategiai pontjait; ugyanakkor ezredesi rangra emelte és egyúttal mint második ezredest a József nádor nevét viselő huszárezredhez helyezte át. Itt 3 évig szolgált, míg nem 1813 jan. 1-én betegeskedése miatt, saját kérelmére, nyugalomba helyezték. 28 évi távollét után visszatért most szülőföldjére, hol elszegényedett atyjának birtokát jó karba hozta, sőt mintagazdasággá alakította át. Meghalt Szedlicsnán 1826 máj. 2-án. Saját kertjében helyezték nyugalomra. Kitünő térképei közül különösen megnevezendő a *Mappa generalis regni Hungariæ* (Pest 1806), melyhez helység-repertoriumot is csatolt (Pest 1810). A térkép jelességéről Sydow is bámulattal és a legnagyobb elismeréssel emlékezett meg. 1803-ban felsőbb engedély mellett sokszorította térképét, 1833-ban pedig II. kiadás jelent meg belőle.

Összeállította: *Mangold L.*

SZOLNOK VÁRA 1705-BEN.

KOLONICH SIEGFRIED

dunáninneni főkapitány.

KATONADOLGOK A KURUCZVILÁGBÓL.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

VI.

KÁROLYI SÁNDOR TBK. ÁLTALÁNOS NAGY HADITERVE AZ 1707-IK ÉVI
HADJÁRATOKRÓL.

Rákóczi fejedelem tiszántúli híres, eszes, tevékeny tábornokától, br. Károlyi Sándortól, egy, katonai szempontból nagyérdekű munka maradt korunkra, családi gazdag levéltárában; úgymint az a kétségtelenül őtől származó, mert saját kezével papírra vetett eredeti fogalmazatban fennlévő, eleddig ismeretlenül lappangott hadműködési tervezet, mely az egész ország területére kiterjed, s a melyet a tábornok, mint a tartalomból biztosan megállapítható, az 1707-ik év elején (januárban vagy februárban) készített és nyújtott be fejedelmi urának. Ilyszerű munkálatokban rendkívül szegény hadtörténeti irodalmunknak gyarapodására szolgáland, ha közre juttatjuk, úgy magáért, mint szerzőjéért.

«Projectum

az egész Magyarország hadainak jövő nyári operatióinak folytatásáról.

I. Erdélyországában.

Méltóságos Generális Gróff Pekri Lőrincz Uram Déva és Hunyad várát bloquadáltathatja Nemes Torda, Fejér és Hunyad vármegyékkel és Aranyos-székkal. Szamos-Újvárt bloquadáltathatja Kolozs és Doboka vármegyékkel. Bethlen várát pedig Ns. Belső-Szólnok vármegyével és Besztercze-vidékével, Görgént pedig

Marosszékkal, Fogaras várát pedig Küköllő vármegyével, Udvarhelyszékkal, Háromszékkal, Csík, Gyergyó, Kászonszékekkel.¹⁾

Maga pedig az Mlgos Generális ezen corpussal (*hadtesttel*), úgymint:

Maga lovas ezerével, (Nyúzó János).

Vay László Uraméval,

Csáky László Uraméval, (Balogh Péter).

Teleki Uraméval, (Rácz András.)

Jósika Uraméval,

Bik Lászlóéval,

Draguly ezerével

és az székely zsoldosokkal (Killyéni Székely Zsigmond);

Ugyan gyalog:

Ecsedi ezerével,

Balogéval, (Dicső-Szent-Mártoni Balogh Zsigmond,)

szászokéval (Ruytter?)

Szent-Páliéval, —

Bonefus Norvallt is ott mondja

legelsőben is szükséges, hogy mindgyárt tavaszra kelve az veres-toronyi passust elfoglaltassa, s csekély vélekedésem szerint lerontassa, hanem az passusokon csak annyi vigyázót hagyjon, az mennyit szükségesnek lát, és azok nem egy helyben lakjanak: hanem szüntelen az passuson fel s alá járván, vigyázzanak, (Oláhország felé.)

Az több (*többi*) hadbúl szakaszszon annyi lovas és gyalog hadat Brassó bloquádálására, az mennyit elégségesnek itél, egy jó, kemény commandóval.

Maga az több hadakkal Szebenhez²⁾ nem messze vigyázzván, kijárását az ellenségnek zabolázza és élését (bevinni) sohonnat meg ne engedje.

Szálfákat, öreg (= *nagy*) hajókat az Maroson készíttessen, marosmellyéki és tizamellyéki operatiókhöz valókat; kész fassin-gokkal (rőzsekötegekkel), kassokkal, karókkal (czölöpökkel), deszkák-

¹⁾ Vagyis e vármegyék, székek és vidékek fölkelte nemességével és fegyveres népével. E zárlatok már fent is álltak, sőt Brassót is a székelyek tarták körülzárva.

²⁾ Ezen erősség volt a császáriak főhadiszállása.

kal megterhelve bocsáttassék le annak idejében. Ugyanazokon Záránd, Hunyad és Fejér vármegyéből bocsáttassék alá 3000 köböl liszt.

Az Méltóságos Fejedelem és mellette Károlyi Sándor Generális operatiói.

Már in opere (*munkában*) lévén az feltött cél, ha Isten Arad városának (akkoriban rácz fészek) felperzselését megengedi: megírt Generális (Károlyi) Bellényes, Halmágy és Papmező vidékére száll és ott megnyugtatja az népét. Kegyelmes Urunk addig fejedelmi székiben (Maros-Vásárhelytt, a hová országgyűlést hirdetett) beülvén, — fog kijöni az (magyarországi) Confoederatio gyűlésére (Ónodhoz), hová megírt Generálisnak is kelletik comparálni. Azalatt az hada az megírt helyeken fog qvártélyozni és az (váradi, gyulai, jenei, aradi) ellenség ellen portázni.

Másfelől az hajdúvárosi (Szemere László) és Bessenyei, Ilosvai ezerei az Körös mellett fognak az puszta felől (a szegedi, csanádi és nagylaki ráczokra) vigyázni és keményen portázni.

Míg az (ónodi) gyűlésnek folyása leszen: az munitió és élés fog Szólnokhoz vizen, szárazon szállíttatni. Az gyűlés végezödvén ottan, mindgyárt meg kell indulni az megnevezett Generálisnak az hadai közzé, és az

maga ezerével, lovassal,
 ugyan Sennyei ezerével,¹⁾
 Nyúzóéval, (Mihály értetik),
 Kárándiéval; ²⁾

gyaloggal:

Ecsediével,³⁾
 Esze Tamáséval,
 Szent-Iványiéval,⁴⁾ az vizen,

¹⁾ Ez után még Deák Ferencz és Krucsay János ezerei voltak írva, de meg kitörülte.

²⁾ Ennek helyére előbb Ilosvai ezerét írta, de kitörlé.

³⁾ Ennek egy része — mint föntebb láttuk — Pekrynél volt Erdélyben.

⁴⁾ Szent-Iványi (az udv. palotás-ezer) helyett először Kajdy István ezerét tervezé, de azután kitörölte.

Bonafusának fele és
Öllyüsével ¹⁾)

könnyű munitióval Arad megszállására fog nyomakodni; kit ha megvehet, jó rendben hagyván, — az erdélyi apparátust vízen le-
bocsátván, fogja késérni Szegedig.

Kegyelmes Urunk pedig

maga (udvari) lovas karabélyosival,
Visnyák (Vissenacque) lovasával,
Palocsai György ezerével,
üdösb Barkóczy Ferencz Uraméval,
Berthóti István Uraméval,
az jász ezerrel (Szent-Miklóssy János),
hajduvárosi ezerrel (Szemere László),
Bessenyei ezerével;

gyaloggal:

székely (kék palotás) ezerrel, ²⁾)
az Fervilével,
szólnoki, egri præsidiummal

túl (a Tiszán), vízen, szárazon Szegedhez jön alá és ottan conjungálván magát (Károlyival), formaliter megszállja az megírt helyet. Melynek is az midőn munkájában léssen és az felső armádáknak (Bercsényi, Esterházy Antal hadtesteinek) s ellenségnek is megérti operatióit, s tapasztalja, hogy nem fog (Szegednek) segítségére jöni: tehát maga az Méltóságos Fejedelem folytatni fogja az több (*többi*) haddal az várnak vívását.

Az megírt Generális (Károlyi) számára pedig alól Szegeden hajókat, szálfákat kell szárazon készíteni az Tiszára; mely az midőn elkészül, éléssel megrakattatik, circiter 500 gyaloggal alá az Tiszán megindíttatik.

Maga pedig az Generális, Esze, Öllyüs és Kajdi ezereivel, Prinyi Miklóssal;

ugyan lovasokkal:
magáéval,

¹⁾ Még «Csajághiéval» is állott, hanem töröltetett.

²⁾ A székely ezer helyett előbb ez állott: «Bonafus regimentjével, Szent-Iványival és», — de ezek kitörölvék.

Deák Ferenczéval,
 Nyúzóéval,
 Kárándiéval,
 Krucsaiéval,
 Ilosvaiéval,
 Sennyeiéval

szárazon Tétel (Titel) felé folytatja az útját; az Tisza szigetjeiben az ráczokat az vízi erő mind felhadarászsza, kihalászsza és vadászsza, az szárazon pedig maga, az lovas és gyalog haddal. Kinek is 3—4 fontos ügyúi lesznek *hat*; 8 fontos *kettő*; mozsár *kettő* és ahhoz való bombák, s ugyan forgó-taraczk (sajkákra) *kettő*, és az egy ló után való (apró, gránátvető-) mozsárok.

Tételhez valamihent érkezik: azonnal az lovassában három-ezeret előre nyargalóban általvettet, az ki hódoltassa az népet; maga utánnaköltözik, s ha ellensége valahol gyülekezik: legelőbb is egyenest annak megyen; hahogy pedig semmi ártalmas ellensége nem leszen: tehát az vízi eszközeit Tételnél hagyja 500 hajdúval, 500 lovassal, kiknek Nándor-Fejérvárrúl kell élésrúl idején, pénzen provideálni.

Magával (Károlyi) szekereken viszen által az Dunán 12 hajókat, és két felé megyen: egyik részét az hadának bocsátja Dráva mellett Valpó, Verovicza és Légrád felé; más részét pedig Száva mellett fel Pozsega felé, úgy hogy egyik fél had az másikkal mindennapi statióiban egyikét nap alatt conjungálhassa magát, — hanem csak az nyargalói, hódoltatói s portázói terjedjenek az Száváig s Dráváig.

Ha valami ellenség Horvátország felől gyülekeznék: Verovicza táján egy corpusban kellene venni az egész hadat és az háta megett lévő földnépét is, valaki fegyveres, s egyenesen az ellenségen kell menni. Holott semmi gyülekezeti az ellenségnek nem lenne: Légrádnál kellene corpusban venni és az Dunántúl valókkal (*Bottyán hadtestével*) communicatiót vetni, — azután egyenesen Varasdnak és Zágrábnak kellene menni.

Ezen operatiókban observatióknak kellek lenni:

Első. Az földnépe ne prédáltassék; placidáltassék, protegáltassék, (*édesgettessék, oltalmaztassék*).

2-do. Az törökkel az jó correspondentia megtartassék, foly-

tattassék, úgy, hogy ha az had élésből fogatkoznék is: onnat pénzen szereztethessék.

3-to. Az ki fegyverfogható nép találkozik: azt magátul el ne hagyja, (ha egyszer meghódolt).

4-to. Kegyelmes Urunk utánna való menetelét hirdesse.

5-to. Valaholott alkalmasos révet az Dráván talál: állítsa fel, aztat muniálja, (sánczolja el).

6-to. Ha lehet, az Baranyaságot is hódoltassa be,¹⁾ hogy arra is lehessen communicatio mind Dunántúl-valókkal (*Bottyán*) es (a karvai réven át, Érsek-Újvárnak) Bercsényi Urammal, mind pedig (Duna-) Földvár felé Kegyelmes Urunkkal.

Ha Isten ezekben valamely akadályt vetne, hogy előmenni nem lehetne vagy ellenségnek keménsége, vagy passusoknak szorossága miá, és az tételi passusra sem lehetne menni: tehát az mi rablást, pusztítást tehet, csak tenné,²⁾ s az Dráván által Siklóásra recipiálhatja magát; holott Pécs és Sziget körül csakugyan lehet operatiót és distractiót az ellenségnek tenni.

Hahogy pedig Isten elősegitené akadály nélkül az intentiót, Szegednek is megvétele: szükséges volna Kegyelmes Urunknak is utánnam nyomakodni, és mind Tiszán, Maroson nagyobb vízi apparátust készíteni, és magával hozni.

Így, vagyon reménségem, hogy Isten Horvátországot is kezünkben adja, és az Szerémséget is. És ha szintén (azalatt) Érsek-Újvárt megszállaná is az ellenség: avocáltatnék (*elvonatnék*) onnat; ha pedig el nem jőne s megvénne is: feljebb böcsülném ezen operatiót, mint annak megvételeit vagy tőlünk elesését. (!!)

Azon (Starhemberg Guidó, Rabutin és Pálffy-féle egyesült es.) armádának distractiójára és csipdesésére is elegendő had léven: Méltóságos Fő-Generális Bercsényi Uram is, Dunántúl, Vágontúl s innet levő lovas-regimentekkel nro 28, és gyalog-regimentekkel nro 13, bővön elégséges lenne; sőt, ha az ellenség Szerémségnek és Horvátországnak segítségére jőne is: azonnal Pozsont megszállhatná az Dunáninnet való hadakkal, — az Dunántúl való pedig

¹⁾ Baranyának magyarlakta nyugati és felső része a kuruczokkal tartott, csak a délkeleti, Dráva-menti ráctság nem, s Pécs volt es. kézben.

²⁾ Ez lesz vala, bezzeg, inyök szerint a prédáló «pusztataknak!»

Kegyelmes Urunk mellé jöhetnének, (a Dráva-Száva közére). Avvagy az Méltóságos Úr is, (Bercsényi) az lineákon (az osztrák határszéli sánctvonalak előtt) hagyván csak hadakat, maga is utánna jöhetne, és így egészen transferáltatnék (*átvitetnék*) az hadakozás Dunán által; s remélhető, Isten segítségéből ezen campániát (*hadjáratot*) is szerencsésen, minden harczbeli véletlen szerencsétlenség nélkül végbenvihetnők.

Hanem Szepes, Sáros, Abaúj, Torna, Gömör, Nógrád, Heves, Borsod, Zemplén, Ungh, Beregh, (Ugocsa,) Máramaros, Szathmár, Szaboles, Csanád, Csongrád vármegyéknek mind az Tiszára kellene az élést szállítani és azon levinni. Arra Máramarosnak kellene szálfákrúl gondoskodni. Nemkülömben Bihar, Zaránd vármegyék-ből és Erdélyországából az Maroson alá.

Ha Isten boldogítana ezen munkában: Péter-Váradon alól, az Duna mellett, Sóvár¹⁾ táján kellene egy erős sánctot emelni, mind az tételi hajóknak, mind az Duna passussának conservatiójára; melynek csak olyannak kellene lenni, hogy az péter-váradai erő ne bírna vélle.

Ocskai penig Trencsint expugnálhatná.»

(Károlyi Sándor saját kezével, három ív papirostra írt eredeti fogalmazvány, a gr. Károlyi család levéltárában.)

*

Károlyinak e hadi terve kétségkívül nagyszabásúnak mondható, s első tekintetre igen tetszetős; azonban az akkori politikai és hadi viszonyokat s a rendelkezésre álló haderők benső természetét, különösen pedig a kívántató ostromkészletek tetemes mennyiségét behatóbban vizsgálva, — vérmes optimizmussal irotnak kell azt jelezniük. Legnagyobb hibája pedig abban rejlik, hogy az ellenséges érületű Szlavon- és Horvátországnak fölötte problematicus birtokáért Károlyi a magyar ügynek legerősebb védbástyáját: Érsek-Újvárt és vele egész észak-nyugati Magyarországot odateszni engedné. A mi, hogy mekkora horderejű veszteség volt volna: szomorúan mutatta meg az 1710-ik évnök össze, — a mikor Újvár bukásával az egész szabadságharcz is csakhamar visszatart-hatatlanúl elbukott.

Feltűnik még, hogy Károlyi e hadi tervezetben magának

¹⁾ Szlan-Kamennek régi magyar neve.

nagyon kiemelkedő szerepet szánt; először Arad megvétele után a hadi népeitől Pálffy bán által Starhemberg táborai erősítésére eleve kiürített Szlavon- és Horvátországok könnyűszerű meghódítását, — míg a fejedelem számára odadobja kemény dió gyanánt az erős Szeged várát: hadd rágódjék rajta, mialatt ő, a generális, országokat hódít, avvagy raboltat, pusztítat keresztül-kasúl. Első esetben a dicsőség ragyogása, a második, kedvezőtlenebb esetben pedig dúsgazdag zsákmány lett volna a jutalma.

Mily mértékben fogadta el e hadi tervet Rákóczi, mily mértékben nem? nincs reá pozitív adatunk. Annyi bizonyos, hogy a hadfolytatás Erdélyben és a *kezdet* Tiszántúl ily irányban történt. És pedig az előbb nevezett harcztereken elég jól; mert Pekry hadai a Vöröstornyot elfoglalták s leronták, Bethlen és Görgény várát, Beszterczét, Szamos-Újvárt s a marosmenti kisebb kastélyokat: Illyét, Dobrát, Tót-Váradját bevették és ezen oldalról az Aradot ostromló Károlyit fedezvén, neki hathatós segítséget nyújtottak; a többi erdélyi német várát pedig: u. m. Brassót, Fogarast, Dévát, Hunyadot, de legkivált a főerősséget Szebent szorosán körülzárolva, erősen szorongatták. Maga Károlyi a tiszántúli hadakkal a csanádi, pécskai és nagylaki rácz sánczokat megvívta és lerombolá, majd Aradot keményen ostromolta, lövette. De csak a várost és a ráczvárost birta bevenni: magát a várát nem, — mivel a Maros balparti, akkor még törökföldi — oldaláról körül nem keríthette, és mivel a már-már agonizáló erdélyi várak segélyére új haderőkkel siető Rabutin cs. tbgy. ellen kellett indúlnia. Az oly nagy reményekkel contemplált szlavon-horvátországi hódítás terve ezzel abban maradt.

A fejedelem pedig Szeged várának javasolt megszállását ezúttal foganatba sem vehette, fontos nemzetközi politikai okokból. Szász Ágost király lemondása következtében ugyanis a lengyel trónus megürülvén: a hatalmas Nagy-Péter czár és vele az igen erős orosz-lengyel párt — élén az ország primásával és a korona nagy-marsalljával Sieniawskival — Rákóczi fejedelmet óhajták Báthory István koronájával ékesíteni. A tárgyalások megindultak; Bercsényi gróf fényes követség élén Varsóba küldetett, a czárral és lengyel republicával a szövetséget megkötni. S e nagyfontosságú viszonyok a két ország közt sűrű és gyors érintkezést

kívánván : a fejedelem — épen a nyár s kora őszi folyamán — a közelben : Munkácson, Homonnán vala kénytelen tartózkodni ; lehetetlen volt a lengyel szélektől oly messzire távoznia, mint Szeged.

Ehhez járult még, hogy Bercsényi fővezérnek távolléte miatt a Vág-vidéki hadtest parancsnoksága gr. Esterházy Antalra szállván, e máskülönbén vitéz tábornok képességei oly geniális s a mellett gyakorlott hadvezér ellen, mint Starhemberg Guido maréchal, gyöngéeknek bizonyultak. A fejérhegyekbeli apró várakat egymásután szedték el tőle, s Antal úr mindegyre tért vesztve, a Vág balpartjára szorult át. Sőt aligha pórul nem jár még itt is : mert Starhemberg már Érsek-Újvár előbástyáját, Nyitra-várát készült meg szállni, a mikor ezt, Esterházy szerencséjére, az öreg Bottyán megmenté, — *Dunántúlról*. A ki is teljes erejével Ausztriába törvén, olyan kemény diversiókat tett Bécs alá, hogy még magát a vadászgató I. József császárt is künn szorítá, s kevésbe múlt, hogy el nem fogta. Erre kapta a sürgős parancsot Starhemberg : menjen által azonnal a Dunán és biztosítsa minden áron Ausztria határait.¹⁾

Szóval, a hadi viszonyok olyképen alakulának, hogy a császáriak Érsek-Újvárt, sőt Nyitrát sem foglalhatták el ; de viszont a conföderált magyarok sem Aradot és Szegedet, és Károlyi Sándor nem valósíthatá meg Horvát- s Szlavonországek meghódítására irányzott vérmes tervét, mely csak a papiroson maradt.

VII.

A FEJEDELEM SAJÁT TÁBORÁNAK HADRENDJEI, 1708.

Ilyen tábori hadrend az 1708-ik év július havában lefolyt Vág-vidéki táborozásról *három* maradt fenn, a vörösvári Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban, és pedig kettő közülök annál érdekesebb, mert egészen a fejedelem saját kezével van írva, ugyane egy ívre, félig magyarul, félig francziául, a mint t. i. franczia vezérkari tiszteivel tervezgetett. Becsesek azért is, mivel fogalmat nyújtanak a kurucz hadak táborba szállási módszeréről s az egyes

¹⁾ L. bővebben *Thaly Kálmán* : «Dunántúli Hadjárati 1707-ben», 145. s köv. II. (Budapest, 1880. Grill Károlynál.)

hadvonalak és táborrészek mikénti elhelyezéséről. Itt közöljük mind hármát, híven az eredetiekhez. Az első, melynek czíme nincs, hanem Rákóczi keze-írása, a következő:

<i>Első vonal.</i>		<i>Második vonal.</i>	
Jobbszárny.	Rétei György	---	6.
	Ebeczki	---	5.
	Barkóczi	---	5.
	Géczi	---	4.
	Zai	---	4.
	Ordódi	---	3.
		27.	

Szemere	---	5.
Besenyei	---	4.
Diák	---	5.
B. Gr.	---	3.
Zai	---	4.
Ord. (Ordódy)	---	3.
		24.

Summa summarum = 51. (Lovas század.)

Közép.	Prinyi	---	2.
	Bonefous	---	1.
	St. Iwan	---	1.
	Fiervil	---	1.
	Andrási	---	2.
	Nyárai	---	2.
Csajági	---	2.	
		11.	

Urban (Czelder)	---	2.
St. Ivan	---	2.
La Cour.		
Almási	---	1.
Bagosi	---	1.
Nyárai	---	1.
Winkler	---	1.
		8.

Summa summarum = 19. (Zászlóalj.)

Balszárny.	Babócsai	---	3.
	Gyürki	---	3.
	Luzsinski	---	3.
	Orosz Pál	---	5.
	Szalai	---	5.
	Ocskai	---	5.
		24.	

Györki	---	2.
Babócsai	---	2.
Luzsinski	---	2.
Bottyán	---	6.
Somogyi	---	5.
Rétei János (Ordódy)	---	5.
		22.

Summa summarum = 46. (Lovas század.)

Vagyis az egész tábor hadesapatainak összesége 97 lovas század és 19 gyalog-zászlóalj; más szóval, minden lovas századot átlag 100 emberrel számítva = 9700 lovas, és minden zászlóaljat átlag 400 emberrel = 7600 gyalog. Mindössze 17,300 fő; és így megfelel azon haderőnek, melylyel a fejedelem 1708. július 22. s 23-ikán a bánkai hídon a Vág vizén általköltözött.

A csapattestek felosztásából látjuk, hogy a kuruczok két harc-vonalban helyezkedtek táborba: a két szárnyon csupa lovasság, s a középen csupa gyalogság, melynek második vonalában, legkö-

zépült az udvar, jobboldalán is 4, baloldalán is 4 zászlóaljtól környezve, de ezek közül testőr-gyalogság (két zászlóalja Szent-Iványiféle udvari palotás) feküdt közvetlenül a fejedelem udvari sátrai mellett, míg baloldalával az udvarnak az Almásy Márton-féle tiszavidéki gyalog-ezrednek egy zászlóalja érintkezett. (Magának a fejedelem sátorának közvetlen, belső őrségét, — az «udvar» keretén belől, a nemesi testőrség ifjú lovagjai, továbbá a daliás (más néven: kapcsos) compánia válogatott leventéi képezték; de ez, mint már az udvari benső rendtartást illető, a hadrendben jelezve nincs.)

Az egyes csapatok jelzéséhez még némi magyarázatokkal kívánunk szolgálni. Nevezetesen a jobbszárny első vonalában a nagyobb kapocs azt jelenti, hogy az annak keretében foglalt lovas-századok a *mezei hadakból*, míg ugyanott a kisebb kapocsba foglalt 7 l. szd. az *udvari hadakból* való. (Br. Zay: lovas-granatéros, Ordódy: udv. karabélyos-ezredes.) Ugyanitt a második harcvezonal kapcsa szintén mezei lovas századokat jelez; hanem a Deák Ferencnek (utóbb mezeiből szintén reguláriszá lett) karabélyos-ezredébeli 5 l. szd. után «B. Gr.» betűkkel jelzett 3 lovas-századról csak következtethetjük, hogy azok Bercsényi gróf udvari lovas-granátosai vagyis karabélyosai valának, a Bezegh Imre-féle testőr-ezredből. (L. alább.) Bercsényivel rendszeren 3—4 század ily testőr-lovas szokott járni, máhla-vonatával 120 fő.

A középre nézve megjegyezzük, hogy itt «Prinyi» alatt br. Perényi Miklós hajdú, «St. Iwan» alatt az udvari palotások, «Fiervil» alatt a francia gyalog granátos-zászlóalj, Winkler alatt pedig az azelőtti Szádeczky Gáspár-féle trencsényi gyalogok értendők, a ki is az ezredességből 1707-ben elmozdítottván, regimentjét a régi vitéz, és sokszor megsebesült gyalog-ezredes, Winkler Vilmos kapta. Végre a balszárnyról megemlítendő, hogy a *dragonyos-századok* mind ide valának beosztva; ú. m. *Babócsay* és *Gyürky* 5—5 századja. A *Bercsényi* (Györi Nagy János), az Esterházy (Palásthy Ferencz) és a *Chassant* (D'Absac) dragonyos-ezredek más táborokba voltak ekkor vezényelve. «Somogyi» alatt *Ferencznek*, a csallóközinek, nem *Ádámnak* a dunántúlinak ezerebeli századokat kell érteni.

A főntebbi hadrend nagyon egykorú a vele egy ívre ugyancsak Rákóczi kezével írott következővel, melynek előtte áll:

Camp de Radosnya.

	<i>Első vonal.</i>	<i>Második vonal.</i>	
Jobbszárny.	Ebeczki --- --- --- 5.	Ordódi --- --- --- 6.	
	Géczi --- --- --- 4.		
	Ber. Gr. ¹⁾ --- --- --- 3.		
	12. Esq.		
Közép.	Prinyi --- --- --- 2.	Esze Tamás --- --- --- 2.	
	Bonefous --- --- --- 1.	St. Ivan --- --- --- 1.	
	St.-Ivanj --- --- --- 1.		
	Fiervil --- --- --- 1.	La Cour.	
	Bonefous --- --- --- 1.	Almási --- --- --- 1.	
	Andrási --- --- --- 2.	Bagosi --- --- --- 1.	
	Csajági --- --- --- 2.	Nyárai --- --- --- 1.	
	10. Bat.	6. Bat.	
	Balszárny.	Szalai --- --- --- 1.	Zai --- --- --- 8.
		Lusinszki --- --- --- 1.	
Szemere --- --- --- 5.			
Besenyei --- --- --- 4.			
11. Esq.			

Ebből áll vala tehát a Radosnya melletti részleges tábor, — mely Beniczky Gáspár fejedelmi titkár naplójegyzetei szerint július 20. és 21-kén feküdt itt, Bodok s Ripény felé terjedve, — úgymint 37 lovas-századból és 16 zászlóalj gyalogból.

E két főtebbinek ikertestvére ama szintén Vörösvártt létező táborozási hadrend, mely valamelyik vezérkari főtiszt kezével készült rendszeres összeállítású tisztázatban maradt fenn a fejedelem egész táboráról, július hó 25-ike tájáról, mikor az már a Vágon túl, Verbó környékén, Krakován és Trebethe közt feküdt, a honnat míg egy válogatott lovas hadosztály Pekryvel Morvába, Viard tbk. ellen, egy másik osztály Bonefous és De la Motte ezredesekkel a vág-újhelyi erődítmények ellen működött: addig a tűzéréség és gyalogság Csejthe várát vívta meg.

¹⁾ Itt már ekkép kiírva; világos tehát, hogy Bercsényi lovas-granátérosai értetnek.

«Az tábor szállításának rendi.»

Első linea.

Lovas regimentek.

	Schwadron.
Jobbszárny. { Rétey György	6.
Ebeczky István	5.
Barkóczy	4.
Géczy Gábor	4.
Zaÿ	4.
Ordódy	4.
	<hr/> 27.

Második linea.

Lovas regimentek.

	Schwadron.
Balogh István	3.
Nikházy	4.
Bottyán János	5.
Deák Ferencz	5.
Generális Uram (Beresényi) gra- nadérossi	4.
Zaÿ	4.
Ordódy	4.
	<hr/> 28.

Gyalog regimentek.

	Battalion.
Centrum. { Andrássy Pál	2.
Perényi Miklós	2.
Bonafus	1.
Szent-Iványi	1.
Fervill	1.
Bonafus	1.
Urbán Czeller	2.
Csajághy	2.
	<hr/> 12.

Gyalog regimentek.

	Battalion.
Vinkler	1.
Szent-Iványi	2.
Haupt-Quártély.	
Almásy	1.
Bagossy	1.
Náray László	1.
	<hr/> 6.

Lovas regimentek.

	Schwadron.
Balszárny. { Babócsay	3.
Gyürky	3.
Luzsénsky	3.
Orosz Pál	5.
Szalay Pál	5.
Rétey János	5.
Ocskay László	5.
	<hr/> 29.

Lovas regimentek.

	Schwadron.
Babócsay	2.
Gyürky	2.
Luzsénszky	2.
Bessenyei	4.
Szemere	5.
Somody Ferencz	5.
Csáky Mihály	5.
	<hr/> 25.

Tehát összesen 109 lovas-század és 18 gyalog-zászlóalj; szám szerint 10,900 lovas, 7200 gyalog, mindössze 18,100 vitéz. Megjegyzendő azonban, hogy ezek valamennyien nem vettek részt a csakhamar bekövetkezett trencsényi (turnai) szerencsétlen csatá-

ban: mert a morvai expedíciónak visszaérkezte után a Bottyán (5), Balogh István (3), Géczy Gábor (4), Nikházy (4), Csáky Mihály (5), és Somody (5) ezreihez tartozó századok, vagyis 26 esquadron, Bottyán tbk. mellé vezényeltettek Érsek-Újvár tájára, az Ocskay- és Szalay-ezerekbeli 5—5 század pedig Ocskay dandárnokkal Bán és Radosnya környékére, a főtábor összeköttetését Bottyánnal Nyitra felé fõntartani. És így ezen érintett tekintetben a 10,900 fõnyi lovasságból 3600 fõ levonandó.

Harcászati szempontból érdemes a megfigyelésre, hogy a fõntebb közlött mind három tábori hadrend egymással pontosan egyező felállítási rendszert követ; melyet tehát ezek szerint a kurucz hadbeosztás általános szabványaként tekinthetünk.

VIII.

GR. BERCSÉNYI FÕVEZÉR A DUNÁNTÚLIAK MEGSEGÍTÉSE IRÁNT INTÉZKEDIK, 1709.

Rákóczi hadseregének legjobb katonái, általában el lehet mondani: a dunántúli ezredek valának. Aránylag műveltebb népelemből került ki már maga a legénység is; s úgy közöttük, valamint tiszteik közt sok volt a régi *végbeli vitéz*, kik hajdan még a török ellen szolgálván, — részt vettek Esztergom, Buda, Székes-Fejérvár és mellékerõdjei, Simontornya, Szigetvár, Pécs, Eszék, Péter-Várad, Nándor-Fejérvár visszafoglalásában, s a kanizsai szeszás ostromzárbán gr. Batthyány Ádám alatt; vagy mint a híres esztergomi Bottyán János és gr. Csáky László tatai fõkapitány huszárezredeinek tagjai: diadalmasan végigküzdötték az 1690-es évek nagy harczeit, még Szerbia, Bosznia, Bulgária földén is, (pl. a grabovai, nisi döntõ csatákban, a hol épen igen kitüntek). Az szabadságharc kitõrése után aztán, régi vezérek, régi végbeli fõhadi tiszteik, (Bottyán, gr. Forgách Simon, gr. Esterházy Antal és Dániel, Domokos Ferencz, Kisfaludy György, Babócsay Ferencz, Béri Balogh Ádám, Pápai Sándor László, Inkey Ferencz, Ráttky Dániel, Séllyey Gergely, Borbély Gáspár stb.) alatt Rákóczi zászlaihoz csatlakozván, a hozzájuk tóduló ifjabb nemzedéket is magokhoz hasonló vitéz har-

ezosokká képezték. E dunántúli kurucz ezredeket kitünően begyakorolták és megedzették olyan hadvezetők, mint Bottyán János tbk, Bezerédy Imre és Balogh Ádám dandárnokok, a kik alatt — sőt 1708-ban gr. Esterházy Antal alatt is, — az áldozatkész lakoságtól lelkesen támogatva, az 1705, 1706 és 1707-ik évek folyamán át a fáradhatlan serénységnek, hősies bátorságnak, elszánt kitartásnak és ügyes hadmozdulatoknak bámulatos példáit vitték végbe, gyakran a legkétségbeejtőbb viszonyok között is, mint pl. 1706. őszén Győrvárnál, — mint Bottyán 1707-ik évi mesteri hadjárataiban, — mint 1708. szeptember elején Balogh Ádámnak kölesdi nagy győzedelmével (szept. 2.) és Esterházy Antal muraközi, Drávamelléki sikereivel.

Pedig ez az országrész volt geographiai fekvésénél fogva Rákóczi tartományai közt a legkritikusabb helyzetben; mert nyugatról Austria, Stýria, délről Horvátország, Szlavonia, — mind csupa ellenséges tartományok környezték; észak s kelet felől viszont a császári helyőrségekkel megrakott Dunavonal várai: Pozsony, Magyar-Óvár, Győr, Komárom, Esztergom, Buda, Földvár (gyakran cs. kézben) és Péter-Várad, s az ezek között folyton föl s le czirkáló fegyveres, ágyús rácz naszádok rekesztették el őket dunán-inneni és tiszadunaközi bajtársaiktól. Azonkívül még az országrész belsőjében is néhány erős cs. várát kell vala folytonosan őrszemmel tartaniok, körülzárniok, úgymint Szigetvárt, Székes-Fejervárt (ezt csak 1704-ben birták), Tatát, Gyórt, s egy sereg nyugati apróbb határvárt nem említve: a tekintélyes Sopronyt.

Mindezen itt csak rövideden érintett és még sok más, e helyütt elhallgatandó nehézségek daczára, a derék vitéz túl a dunai ezredek becsülettel megfeleltek föladatuknak, és Rákóczi lobogóit számtalanszor diadalmasan hordozták körül még Austriában, Stýriában is, — és ha emide át valami baj lön: nem egyszer ők segítettek szorongatott bajtársaikon *oda túl*, magokra vonván a győzedelmes ellenség főerejét, mint 1707-ben az egyesült Starhemberget, Rabutint s Pálffy bánt, vagy 1708-ban, Trencsény után, a dühöngő, diadalittas Heistert.

A császári hadviselés kitűzött főczélja 1707-ben s 1708-ban is (az év második harmadában) az vala, hogy Rákóczi haderejét a Dunántúlról kiszorítsák; nem sikerült, a túl a dunai vitéz kuruczok

kemény ellentállása, hősie kitarása miatt nem birták elérni. De azért a cs. k. udv. főhaditanács 1709. tavaszán is újból ezt a föl-
adatot tűzé ki a nyári hadjáratok czéljául Heister Siegbert fővezér-
nek, kinek hadait most Lubomirsky hgtől zsoldba fogadott lengyel
csapatok is erősíték, és a Szlavoniából tetemes végvidéki erőkkal
fölrendelt br. Nehem pétervárad tábarnok, s úgy a horvátság s gr.
Breuner («Prainer») stájer hadai támogatták. Miután ezeknek a
bátor Balogh Ádám dandárnok három huszárezredét június 16-kán
Körmendnél, erős harcz után sikerült széjjelszórniok: a Rába-
vonal kelőt mindenütt elsánczolván s őrségekkel megrakván, —
július 20-ika táján megkezdődött Heister főerejével a gr. Esterházy
Antal vezénylete alatt álló fő kurucz-tábor szorongatása, Pápa,
Sümege, Veszprém, a Balaton, Simontornya és a Somogyország felé. Ez
a hónapokig tartó kemény mérkőzés épen akkor *kezdődött*, a mi-
korról szól az alább közlendő két okmány.

Esterházy tbk. ugyanis hadainak a Rábán átszoríttatása után
e folyó réveinek elsáncolásából előre látván a bekövetkezendőket:
pápai főhadiszállására tanácskozmányra hívta össze a dunántúli
hadsereg főbb tisztjeit, — a kik is a következő *hét pontban* szöve-
gezett határozatokban állapodtak meg; melyeket az összes hadak
nevében Lossonczy *Farkas István* főhadbíró (volt fejevármegyei
követ és alispán) által küldének meg Bercsényi grófnak mint fő-
vezérnek és fejedelmi helytartónak, gyors intézkedésre, segélykül-
désre kérve őt. Szóbelileg még bővebb informatiókkal vala minden-
ről szolgálendő a dunántúli hadak e követe, a ki az épen megindí-
tandó *líptai* és bányavárosok elleni kombinált *had expedíció*
szervezésével Gömörben serényen foglalatoskodó Bercsényinek, ott,
Jolsva városában, 1709. július 26-kán nyújtá által hét pontos em-
lékiratát.

A követet figyelmesen kihallgatott, jelentéséből a túlsó hadi
helyzetet tüzetesen fölismerő és az átvett pontozatok tartalmát ala-
posan megfontoló Bercsényi, — gyorsröptű szelleméhez, örök tevé-
kenységéhez híven, s a fenforgó viszonyok sürgősségének is meg-
felelően, — mindjárt határozott, a mennyiben még határoznia kell
vala; (mert hiszen a Dunántúlnak közvetlen megsegítése iránt már
előbb intézkedett volt). És az emlékiratra sajátkezűleg jegyzé föl
resolúcióit pontonkint. Íme, közöljük:

I. «Dunán-túlsó földnek köz végezésébül projectált punctumi, melyeknek nem lehető assequálásokkal az mostani conjecturákhoz képest félthetni utolsó csüggedezéshez közelítésétül.

I-mo. A túlsó hadak tehetséges (magok-)viselésekkel haragra indítván, magokra provocáltak az ellenséget, mely németbül, horvátbül, ráczbül, labancz katonábül és lengyelbül (a Lubomirskyzsoldosozredek) annyira reájok számoszott, hogy következhető súlyosabb infestatióival nemcsak végsőképén elszélyesztetni, hanem irrecuperabilis veszedelemben is azon darab föld fog hozattatni. Mely káros, történhető veszedelemnek hogy Kegyelmes Principális Uram ő Excellentiája (Esterházy tbgy.) idejében, Excellentiád azon földhöz viseltető buzgó szeretetibül származott gondviselésével most csak hamarjában két regimentnek, egy lovasnak és egy gyalognak segítségül általküldésével ellentállhasson és valamely hadnak a Dunához való rendelésével sűrűbben folytathassa a dunai communicatiót, — alázatossan instálok. Kinek is valóságos effectussával mindennyi sok változásival okozott nagy confusióbül nemcsak vígasztalóképpen reconciliáltak: hanem Isten segítségével által az Rába túlsó földét is visszafoglalván, a kívül mind az szükséges provisio, s mind pedig kívántató fegyveri requisitumok fognak inkább kitelhetni,¹⁾ és az hadak csuportossabban megmaradhatnak.»

Bercsényi resolutiója e pontra:

«Ad I-mum. Az Dunán-túlsó hadak magok jó viselésekkel és dicsíretes actussival régen megharagították az németet; de nemcsak a Dunán-túlsókra, sőt közönségessen az egész magyar nemzet ellen dühösködő haragja vagyon. Mindazonáltal, tudván mi is kötelességünket és egymáshoz való igaz szeretetünkébül mindenekben kívántuk úgy alkalmaztatni dolgunkot, hogy segítséggel lehessünk a túlsó földnek is; a mint is el nem múltattuk (értsd: *mulasztottuk*) volna (eddig is), de bizonytalanok lévén Hajszternek

¹⁾ A kuruczoknak Dunántúl legfőbb élelemtára és sok fegyveres erőt adó s eltartó földe, a gazdag, sűrű lakosságú hazafias érzületű *Vas vármegye* volt.

Dunán-túlsó operatiójában: netalántán úgy meg ne csalattatnánk, mint elmúlt esztendőben, midőn megbukkant vala Csalóközben (1708. július), mi operatióhoz fogván, váratlanul rajtunk termett. Netalántán most is Győr és Rábaköz szélén megtorpadván, attúl vár, hogy mi kezdjünk valami munkához; készen lévén Esztergomnál hídja: szilízi communicatiója ¹⁾ által igen könnyen nyakunkon termene; azért hallasztottuk eddigvaló segítséget is. Mert minekelőtte az ellenség valami operatióhoz fogjon túl: minden dolgainak hátramaradása nélkül oda fordulhat, az hová akarja; akkor pedig semmit sem hagy el, a mikor semmihez nem fog. Arra nézve nem kívántuk eddig innét is praecipitálni (*elsietni*) mind az segítséget, mind az operatiót (*hadműködést*). Most már Isten kegyelméből látván a constitutiókat: megindítom innét is az operatiókat, (Liptó, Zólyom, Trencsény és Érsek-Újvár felé egyszerre). Reméllem, Isten által nemcsak az inneső, de az túlsó ellenségnek is esze vész, és motusunkkal diversiója lészen. Generális Bottyán Uram is pedig már az Duna-mellékire (Solt tájára) expediáltatván: megbátorodik azon Dunán-túlsó föld, — rendeltetvén ő Kglme mellé az jász ezer (Kókay Márton huszárezrede), Deák Ferencz ezere (Máriássy Ádámmal), és Sötér Tamás, (Czegléd-, Körös-, Kecskemét huszárezrede). Kinek orderében vagyon: várja az arnoldságot ²⁾ maga mellé, kinek eleiben már Fölséges Fejedelem is expediált; azalatt (a Dunán) általköltöző készülteket és praeparatumokat ³⁾ vegye rendben, hogy annál nagyobb effectussal vihessen segítséget a Dunán-túlsó földnek. Ha pedig úgy hozná a szükség: magával csak azon haddal is, Méltóságos Úr (Esterházy) dispositiójához képepest, általmehet segítségre Generális Bottyán Uram, — de javallanám nem praecipitálni az általmenetelét, míg az arnoldság érkeznek.»

¹⁾ A császáriak ezen év nyarán készült erős sánca és hídja Garam-Zselíznél.

²⁾ Rákóczi által Törökországban zsoldba fogadtatott *arnót*, *arnauta* vagyis *albán* gyalogság, — de a kiknek csapatjait a határokon áteresztieni a bécsi udvar részéről időközben megvesztegetett portai ministerek, a belgrádi és temesvári pasáknak eltiltották.

³⁾ Kompokat és hajókat, miket Bottyán épp ekkor faragtatott Gyöngyösön.

«2-do. Hogy a Rába-túlsó félen mostanában fortificálandó helyek formaliter impediáltathassanak és a (császári) postírun-
gok (*örvonalak*) is solváltathassanak (*fölverethessenek*): kívántató
álgúkat, bombákat és egyéb tűzi-szerszámokat, — mellyekhez
egy jó, bombardérozáshoz értő Pix-Majstert és Czaigvartert (*tüzér-
tisztet és löszertárnokot*), mivel a nélkül nevezetes operatióhoz sem
foghatni, — Excellentiád teendő dispositióival méltóztassék által-
szállíttatni.»

Resolutio.

«*Ad 2-dum.* Az ilyen munitiónak általszállítása in talem ca-
sum (*olyan esetre*) való, ubi habet superioritatem belli: azaz, ha
olly erővel lehet, hogy bírhat az ellenséggel. Most azért non est de
tempore (*nincs annak ideje*), hogy afféle munitió (faltörő ágyú-
telep) általszállíttassék; hanem tűzi-szerszámot, bombákat és ah-
hoz értő embereket rendeltetek Generális Bottyán János Uram
mellé, — onnet fog succurrálni által a Dunán.»

«3-tio. Minthogy Kegyelmes Principális Uram ő Excellentiája
egyedül lévén (tábornok a Dunántúl), sok gondos distractiói között
mindenfelé kormányozásokra nem sufficiálhat (*nem érkezhetik*):
in sublevamen (*könnyítésére*) valamely activus Méltóságos Gene-
rálist,¹⁾ vagyis (értsd: *vagy*) Brigadéros Babócsay Ferencz és
Ebeczky István Uraimék ő Kglmek közül egyiket, általbocsátani
Excellentiád méltóztassék.»²⁾

Resolutio.

«*Ad 3-tium.* Ezeket consideratióban vévén: jobb subjectumot
(*egyént*) nem találhattam, a ki pro contento (*megelégedésére*) volna
az túlsó földnek, Generális Bottyán Uramnál, azon hadakkal, az
mint feljebb irám; tudom is, kedves s contentumával lesz az Dunán-
túlsó résznek is.»

«4-to. Az elmúlt télnek kemínkedésével sok ezer marhák

¹⁾ Az «*activus*» szót azért tették oda, mert a lassú és lágy Esterházy
Dániel és Andrássy-féle tbnokok átküldésétől tartott Antal úr. Bottyán tbnkot
nevezet szerint azért nem merte kérni, mert attól félt: *nem kapja meg.*

²⁾ Babócsayt azért kíváná: mert veszprémi ember lévén, a dunán-
túli tájakat s népet jól ismerte; Ebeczky pedig általában a legkitünőbb
kurucz brigadérosok egyike vala.

elhullván, a mezei vetemények is földökből éppen kivesztek;¹⁾ melyből utolsó, éhelhaló veszedelmet remélhetni. Sónak is nem kicsiny szüksége lévén azon földön: mindezekben Excellentiád kegyessen consoláló segítségével alázatossan esedezem atyai szokott gondviselésit.»

Resolutio.

«*Ad 4-tum.* Már ezelőtt is megírtam Méltóságos Úrnak: bizonyos ezer kőső rendeltetett az Dunán-túlsó föld szükségére; melynek véghezvitele biztattott Vaj Ádámra (mint máramarosi főispánra, hogy szállíttassa alá a Tiszán, Szólnokig). Most már Generális Bottyán János Uramnak Duna-mellékire érkezésével, securitással (*bizton*) szállíttathatik által; kirúl van is parancsolatja ő Kglmének.»

«*5-to.* Hannibál Haister elbocsáttatásával Dunán-túlsó actualis raboskodó főtiszték, úgymint Bolforth Uram²⁾ és többek kifelejtése, tiszt uraimékat s tovább is azon föld ellen következhető fegyverkezése (Heisternek) a lakosokat nem kevésbé consternálta», (boszúállásától tartván, mivel ők és ott fogták el).

Resolutio.

«*Ad 5-tum.* Hajszternek elbocsáttatásával nemhogy a Dunán-túlsó raboskodó tiszték kihagyattak volna: de (hogy) az egész rabjaink, mind Erdélyben s mind Magyarországbán, túl s innen a Dunán szabadúljanak; mely dologban volt informatiója Domonkosnak:³⁾ kellett volna neki arról relatiót tenni. Sőt Hajsternek elbocsáttatásával úgy végeztetett, hogy ezután valami rabok lesznek: mind elbocsáttassanak erga quietantiam,⁴⁾ minden hólnapban számot vetvén az commissáriusok.»

¹⁾ Az ezen 1709-ik évi tél a múlt század legkeményebb tele volt.

²⁾ *Bolforth* (tulajdonképen Wohlfart) *Ádám*, győri nemes, a Bottyán tbk. régi huszár-regimentjének vezénylő-ezredese vala; csak 1709. martiusban fogták el a németek Acs táján, holott a Heister cs. altbgyért és Rác-Thököly cs. ezredesért kicserélt Nagy-Szeghy Gábor, gr. Gyulay István, Deák Ferencz és Krucsay János kurucz ezredesek már régibb hadi foglyok valának.

³⁾ Domonkos Sámuel, a dunántúli rab-kicszerelő kurucz megbizott.

⁴⁾ T. i. a cartellae commissáriusok nyugtáira. Csakhogy ez a végzés nem mehetett át az életbe; mert ámbár a humánus lelkületű budai cs. vár-

«6-to. Minthogy a túlsó földnek külömb-külobmféle interveniált változásira, leginkább a dunai passusnak båtortalan voltára nézve követjei az köz gyűlésekre nem compareálhattak:¹⁾ kívánta volna azon föld, hogy az conclusiók s determinációk vele is communicáltattak volna.»

Resolutio.

«Ad 6-tum. A mely (újabb) concursusok voltak, azok alkalmazásával semmi ollyas nem fordúlt elő, hogy szükséges lett volna a túlsó földdel communicálni: mivel egyedül az adózásnak dolga s consequenter computusok (*kivetések, elszámolások*) forogtak. Nem egyeledvén az túlsó föld az contributióban,²⁾ nem volt szükséges azoknak megküldése; mindazáltal ő Felsege cancelláriájárúl lehetett volna a conclusiókat megküldeni pro informatione, — mellyek meg is küldtetnek. Elmúlt télen penig tapasztalhatta azon föld abbúl is, hogy ha mi ollyas publicum occurrál (*közügy fordul elő*): nem mégyen véghez híre nélkül, hogy az armistitum dolga előfordulván, annak conclusióját egészen a túlsó földre biztuk.»³⁾

«7-mo. A præmissákban (*előrebocsátott pontokban*) tett alá- zatos repræsentatióm (*előterjesztésem*) után Méltóságos Főgenerális Principális Uram ő Excellentiája, mivel az Dunán-túlsó jószágainak (Pápa, Ugod, Devecser, Gesztes uradalmak) elpusztulásokkal, kíván-

parancsnok br. Pfeffershoven el is kezdé azt, az egri kurucz várparancsnokkal br. Perényi Miklóssal egyetértőleg gyakorolni: de a kegyetlen és magyargyűlölő cs. fővezér gr. Heister Siegbert tbgy. betiltotta a folytatást.

¹⁾ Itt csakis a legújabb, kassai és sáros-pataki orsz. tanácskozmányok értethetnek: mert nemcsak az ónodi, hanem még az 1708-iki, deczemberi, pataki országgyűlésen is voltak jelen dunántúli követek.

²⁾ A dunántúli országrész ugyanis külön, önállóan adózott a kuruczvilágban; úgy, hogy vagy a vezénylő-tábornokok vetették ki az adót, — pl. Bottyán 1707-ben, — a mikor hamarosan kellett: vagy pedig — mint 1708. január elején Esterházy A. Sümege, — összehívták a 11 vármegye rendeit gyűlésre, s ezek vetették ki a közterheket.

³⁾ Mikor az 1709. év február havában fegyverszűneti alku folyt: a confoederált magyarok részéről gr. Esterházy Antal és Szalay István (szintén túl a dunai nemes) voltak a megbizottak s Magyar-Óváron tárgyalának Cusani örgróf tbkkal és br. Tolvaý Gábor nádori ítélőmesterrel, a cs. k. megbizottakkal.

tatóképpen a Méltóságos Asszont¹⁾ nem segítheti: ő Excellentiájának szokott atyai kegyelmességében secundálása (*megsegítése*) alázatosan recommendáltatik. — Jósfán, die 26. Julij 1709.

Excellentiád Méltóságának

alázatos, engedelmes szolgálja

Farkas István, m. k.»

Resolutio.

«*Ad 7-mum.* Méltóságos Asszony accomodatiója szintén úgy vagyon most is, valamint téiben volt; minden provisiója megjár ő Kglmének. Magamébúl is kívánom segitenem; hanem panaszát inkább arra magyarázhatom, hogy azzal a Méltóságos Urat (a férjét) által revocálhassa. Kirúl szóval bővebben üzentem.»

Bercsényi eme resolutiójának kelte — nem ezen az íven, hanem egy másikon, ezzel együtt lévön, mely szintén Esterházy Antalhoz szóló intézkedéseket tartalmaz, — a következő nap, úgymint: «*Jolsván, 27. Julij Anno 1709.*»

(Eredetiről.)

E fent közlött, mint látjuk, mindenben lehetőleg kedvező resolutiók mellett Bercsényi még a következő biztató iratot is küldötte Farkas főhadbíró által a dunántúli hadtest főtisztjeihez:

2. «*Dunántúli tiszteknek.*

Méltóságos Generális-Mareschallus Galánthai Gróff Esterházy Antal Uram ő Kglme hozzám küldött levelei által dunántúli ellenségnek, úgy az mi hadainknak constitutiójáról informáltatván: ahhozképpent én is az innenső földön való dispositióimat kívánom alkalmaztatnom; mellyeknek effectusban való vételével Kgltek is nem kevésbé consoláltathatik. És jóllehet dispositióimat és minémő operatióknak a végre innen való folytatására tett rendeléseimet nevezett Méltóságos Mareschallus Uramtúl Kglmed is meg fogja érteni: mindazáltal magam is ez levelem által kívántam tudtára adnom Kglmednek, hogy azon Dunán-túlsó ellenségnek minden

¹⁾ Nejét, gr. Nigrelli Mária-Annát, a ki ez idő szerint biztosabb felvidéken, Kassán tartózkodott udvarával, és ott Bercsényi bőséges eltartásban részesítetté.

ellenünk való conceptusi nemsokára confundáltatnak, mihelyest az innenső operatióink meg fognak indulhatni, — kiknek folytatásában már is in procinctu (*készen, hadrendben*) vagyunk. Abban bizonyos legyen Kglmed, hogy Isten segedelméből mind saját, feleszámú hajdúimnak ¹⁾ ereje által, mind peniglen külső segítségnek érkezésével ²⁾ az ellenség maga szándékiban öszvevesztetvén, nemsokára meg is szégyenítettik. Csak Kglmetek is hazájokhoz való igaz kötelességét és maga dícsíretes, eddigvaló actusi által nyert erdemes reputatióját s becsületit maga előtt viselvén, hazánk szolgálatját tovább is hasonló serénységgel folytatni és előmozdítani, s azzal maga hírét, nevét nagyobbra terjesztetni és annál érdemessebbé magát tenni igyekezze; mely maga dícsíretes viselésének okvetetlen jutalmát is várhatja. Azért, jóllehet securus lehet benne, hogy innen való operatióinkból minden jót s könnyebbséget várhat s remélhet Kglmetek: mindazáltal annak secundatiójában magok is Kglmetek, tapasztalt dexteritása szerint, cooperáljon.

Mensis Julý, 1709.*

(Bercsényi cancelláriájáról való egykorú másolat.)

A fővezér ezenkívül külön, bővebben írt magának Esterházy tbgnak is, a szóbeli üzenetek mellett Farkas Istvántól; és alighogy ez elindult, pár nap múlva már e második levelével igyekezett megnyugtanni, biztatni és kitartó küzdelemre buzdítani a derék, jó, lelkes, bátor, hanem kissé tanácstalan Antal urat:

3. Bercsényi, Esterházy Antalnak.

*Méltóságos Generális-Mareschallus s Gróif!

Kedves Öcsém-Uram!

Sub dato 19. és 22. Julý költ két rendbéli levelét Kgldek csakhamar egymásután vészem, az acclusákkal (*mellékelt levelekkel*) együtt. Az utólbi levelében írja Kgl: már is megszagatta az

¹⁾ A dunáninneni vármegyék által a sáros-pataki országgyűlésen megajánlott 12,000 új hajdú e tavasszal állíttatott ki.

²⁾ Egy részt a már föntebb említett és ekkoriban várva várt armót csapatokat érti, továbbá ama gr. Potoczky kiowi palatinus-féle lengyel-svéd hadakat, a kiknek zsoldba fogadására ép ekkor küldetett volt ki Okolicsányi Mihály, bártfai parancsnok, Lengyelországba.

ellenség magát, és hogy a Rábát, — az mint ezelőtti leveleimben megjövedöltem, — posztírolta, s maga Haister (Siegbert) Sümegnek, Pápának fordúlván, oly szándéka legyen: visszajőjön ideáltal a Dunán. Kiből látnivaló, ha eddig formaliter nem persequálta Kglteket: annyival inkább, hogy ezután elkövethesse, nem lészen módja ahhoz, mivel már előbbi dispositiómhoz képpest Generális Bottyán János Uram is megindulván az Duna-mellékire: csak addig is, míglen (Kglde ezen) levelemet veheti, odaérkezik ő Kglme, s nagy beneficiumára (*jótéteményére*) lészen Kglteknek odaérkezése. Azonban magam is már Isten jóvoltából innen az hegyek közül expediálván ezelőtt egynehány nappal az hadakat jó és egész dispositióval az operatiókra: hiszem Istenemet, a mint a constitutiók és circumstantiák vannak, szerencsés progressussok (*előhaladásuk*) lészen, — s csak két-három nap alatt is örvendetes hírekkel consolálhatom Kglteket Dunántúl! És, hogy annál nagyobb distractiója legyen az ellenségnek: két felől instituáltam az operatiókat; a minthogy holnap Isten jóvoltából magam mégyek az lovas hadak közé Szécsényhez; mennél jobb móddal lehet, secundálom (*támogatom*), kivált az Dunán-túlsó föld segítségére nézve, ezen mostani operatiókat úgy igyekezem csinálnom.

Istennek ingyenvaló kegyelmét várhatjuk mi is magunkra: mivel most olyaknak enged ő Szent Fölsége győzedelmet és szerencsét ezen campániának alkalmatosságával, a kik ekkoráig szerencsétlenek valának. Az musqva svécus ellen való victoriája (*a pultawai fényes diadal*) confirmáltatik, kirül legközelebb írt levelemben megküldöttem Kgldek az relatiót; azonban az francziának győzedelme is verificáltatik az császár hada ellen, és hogy az florentiai herczeg 24,000 emberrel az pápa dispositiójából franczia mellé állott, — ezt penig többen is fogják még követni. Ezen constitutiókból (közös érdekünk, összeköttetésünk lévén a francziával, szövetségünk a czárral), nem lehet nekünk is minden jót nem remélni.

Az erdélyi német — írja Fölséges Fejedelem — kiindult vala Kolozsvár felé: de megértvén az arnoldságnak közelítését, elhagyván Kolozsvárnál munitióját, szekereit, — visszatért sebtiben. Azt ugyan még bizonyosan nem írhatom Kgldek: megegyezett-e (*egyesült-e*) már azon arnoldság Bagossy Lászlóékkal, kit Fölséges

Fejedelem eleiben küldött? (Belényes és Boros-Jenő felé, a Maros-hoz); de az bizonyos, nem hallad sokára érkezések, mivel ez hólnap (augusztus hava) a terminussok, — kirúl rövidnap bizonyosabbat írok Kglidnek.¹⁾ Most csak azt írom: legyünk jó reményességben, megsegít Isten bennünket is! Maradván ezzel

Kglidnek

Jósva, 1. Aug. 1709.

köteles szolgája, attyafia

G. B. Miklós m. k.»

Legalól: «M. G. Esterházy Antal Úrnak.»

(Bercsényi cancelláriáján a sajátkezű, eredeti levélről vett egykorú másolat.)

Ugyan e napon — a föntebbi levélnél, úgy látszik néhány órával később — a fővezér, a most a Duna mellé nyomult Bottyán helyett, a bányavárosok körül vezénylő gr. Esterházy Dániel tbkot is értesíté a dunántúli dolgokról; Antal úrnak július 22-iki tudósításából említvén, «hogy az ellenség a Rába mellett postírolván magát, már is megszaggatta erejét: maga Haister Sümeg felé indúlt,²⁾ útjában kérte a várat; de ellenkező válaszsza lévén, Pápának ment... Már túl is a mieink bátrabbak, — maga is biztatja az Úr (Antal), magát; hiszem Istenemet, az mostani (Liptó, bányavárosok és Garam-vidéki) operatiók szerencsés folyamatjával annál jobban fognak consoláltatni!» (Jósva, 1. Aug. 1709.) És legújabb újságúl sajátkezűleg írja utóiratképen e levélhez: «Éppen most gyütt hirem, hogy az hadak (Liptó felé) megindúltak Isten hirivel, rendelésem szerint, és vasárnap reggel igyekeznek (br. Tollet és Ebergényi cs. tbkok elleni) próbájokat tenni. Tudhassa azért Kglid is reflexióit kormányozni az zsilízi és zólyomi ellenség iránt, minapi dispositióm szerént.»³⁾

Az itt emlegetett liptai combinált hadművelet egyike volt

¹⁾ Említettük föntebb, hogy ezen immár csakugyan útban volt arnót csapatokat a török pasák a határokon visszatartóztatták. Csak Csáky Andrásnak sikerült közülök néhány százat a Vaskapun átcsempészni Hunyadba, — de ezeket meg a németek nyomták vissza, úgy, hogy nem csatlakozhattak Bagossyékhoz ezen töredékek sem. A szegény dunántúliak ugyan várhatták őket!...

²⁾ Ezúttal még csak recognitióra, ostrom-ütegek nélkül.

³⁾ Esterházy Dánielnek és Ebeczkynek t. i. ugyanekkor a zselízi elsánczolt cs. tábor és Selmech ellen kell vala áltámadásokat intézniök.

Bercsényi, sőt az összes szabadságháború legremekebbül kieszelt hadi vállalatának; akár csak a szomolányi csata geniális, pompás, pontos kitervelése! Azonban, a végrehajtás két tehetetlen, pulya tábornokra (a protegált gr. Csáky Mihályra és a léha br. Andrássy Pálra) bízván: e gyámoltalanok elszalaszták a már megfogott, markukban lévő madarat, s a fővezérnek méltó bosszankodására, a biztos győzelem helyett, csak félig végzett gyarló eredménynyel tértek vissza. Keservesen, de nagy igazán sóhajt föl hivatalos jelentésében a két bárgyú, félénk tbk. ellen a vállalatban részt vett gyalogság egyik vitéz dandárnoka, *Csajághy*:

«Malitiát nem gondolhatok egyikben is tiszt uraimék (Csákyt s Andrássyt érti) közzül: de a vigyázatlanság, gondatlanság és *tunya lágyág* megvolt... *Lett volna csak velünk ő Ngok helyett Bottyán apánk*, — tudom Istenem, lesz vala: «*Rajta-rajta!*» *Megvettük volna mind az vacrisói sánczot, mind az többi reduttákat vérrel, s rabunk volna eddig mind Tolledt smind Ebergényi*, — ámbátor ott hagyta volna is egynihány hajdunk az fogát. De immár megvagyon!»

Az expeditió tüzérparancsnoka, a derék francia *Rivière* ezredes pedig egyenesen árulást emleget, Bercsényihez intézett levelében:

«*Ihro Gräfflicher Excellence, es ist unmöglich, dass so grosser Fehler nicht ohne Verrätherey geschehen wär...*» S kifejti okait.

E hadműveletet «Ocskay László és a felső-magyarországi hadjáratok, 1703—1710.» cz. munkánknak egy külön fejezetében (578—608. ll.) tüzetesebben vázoltuk; azonban úgy Bercsényinek idevonatkozó utasításai, valamint a parancsnokságaiktól rögtön elmozdított két tábornok ellen még azon melegében elrendelt vizsgálat nagyérdékű actái, — köztük Rivièrenek az egész harczterepet és ostromolt védműveket ábrázoló hadmérnöki becses alaprajzával, — mindeddig kiadatlanok. De, ámbátor igen élvezetes és tanulságos katonai olvasmányt képeznének: ismertetésükbe nem bocsátkozhatunk most, mivel oly terjedelmesek, hogy önálló közleményül hivatvák szolgálni. Úgy véljük, lesz még alkalom közléstételükre!

IX.

ÉRSEK-ÚJVÁR KATONAI ELLÁTÁSA 1710. TAVASZÁN.

A kuruczoknak Kassa és Munkács mellett legfontosabb — mint vár, talán még ezeknél is jelentékenyebb — erőssége, s az északnyugati országrészekben hadműveleteik stratégiai alappontja, Austria, Morva elleni hatalmas védbástyája: a szabályos hatszögben épült és Rákóczi francia hadmérnökei által évek sok munkájával kitűnően erősített *Érsek-Újvár*, az 1708-ik évi, hősi vitézséggel kiállott és győzelmesen visszavert három heti kemény ostrom után felszabadult ugyan, — azonban a császáriaktól a körül levő várakból s épített sánczokból, hol tágabb, hol szűkebb zárlatban, vagy legalább folytonos megfigyelésben tartatik vala az egész 1709-ik év folyamán, főként ősztől fogva. Összeköttetése a többi magyar haderőkkel meg nem szakadt ugyan soha: de kisebb-nagyobb akadályokkal járt, s kivált téli időkben csak tetemesb számú csapatok közreműködésével volt biztosítható a szállítmányok bejuttatása. Különösen megnehezíté Újvár közlekedését Heister hadainak Zólyomtól, Gácstól és Losoncztúl, Szécsényen, B.-Gyarmaton és Vadkerten át Váczig, erősített vonalakban való téli elhelyezése, 1709. november havában. Úgy, hogy *Érsek-Újvár* az al- és felföldi kurucz táboroktól decemberben és januárban jóformán el lőn zárva s csak önerejére — igaz, hogy izmos, kitartó, aczélos erejére! — utalva.

Az elején nagy tüzzel és vitézséggel vívott romhányi véres ütközet (1710. január 22.), a mely már meg volt nyerve, azonban a vége felé keletkezett véletlen zavar miatt végre is eldöntetlen maradt és mind a két fél egyidejű visszavonulásával fejeződött be: annyit még is eredményezett Rákóczinak, hogy az utat Újvár felé ismét megnyitá. Sietett is a fejedelem e kedvező körülményt fölhasználni, s Esterházy Antal után előbb a lengyel (Potoczky-féle) csapatokat küldé be, — majd pedig a várórség hosszabb időre való ellátására tetemes élelmi-, lőszer-, stb. szállítmányt indított meg *br. Károlyi Sándor* tbgygyal, a ki Esterházyt fölváltandó lészen és a kinek egyszersmind föladatává tétetett a fontos erősségbe új fő-

tiszteket, friss csapatokat vinni be, és ott a katonai szolgálatot, védelmi rendszert, fölszerelési, élelmezési, pénzügyi, gazdasági, stb. intézkedéseket újjá szervezni, — hogy a következő nyári campagne alatt Érsek-Újvár bármily körülmények között bátran megállhasson.

Károlyi e nagy horderejű föladatát a súlyos viszonyok között is gyorsan, erélyesen és igen ügyesen oldá meg. Ez vala hadvezéri működésének fénypontja. Az expeditióra a lehető nagy számban összevont kurucz lovasság martius 20—21-kén kezdte megrakni egy-egy zsák búzával serény és győzős paripáit, a jász-berényi, kókai, gödöllei és zsámboki hadi magtárakból, — s aztán indult kiki a maga elrendelt útjára. Maga a fejedelem is elkíséré — a jó példaadás okáért szintén kila búzákkal megterhelt lovú udvarával, testőrségével — Gödöllőig tábornokát; a mint azt már e becses folyóirat 1890-iki évfolyamában, gr. Bercsényi László, a későbbi francia maréchal, ifjúkori, ép ez időheli leveleinek közlése alkalmából elmondottuk. (L. u. o. 408—413. ll.)

Most közölni óhajtjuk magát azt a tervezetet, a mely szerint Károlyi e nevezetes hadműveletet szervezte s végrehajtá. Ezt a tábornagy a martius 20-ikát közvetlenül megelőzőtt napokban, egy, sajátkezűleg papírra vetett és fejedelmi urának benyújtott emlékirat alakjában, ekkent szerkeszté:

M e m o r i a l e.

Systema militare.

Regimina :

Bik László	} A Duna mellett Dömsödnél van- nak.	} Vasárnapra le- gyenek Kókán.	} Hétfőn ott meg- terhelhetik (búza- zsákokkal) a lo- vaikat.
Nyúzó			
Rác András			
Dragoy			

Regimina :

Dni Csáky (M.)	} A Zagyva folyón túl vannak.	} Ugyane napon megegyezhetnek	} Zsámbokon, és ott rakodhatnak meg.
Krucasai			
Szent-Péteri			
Deák Ferencz			

Regimina:

Vajda András	} A Zagyva vize mellett vannak.	} Pénteken vagy szombaton meg- egyezhetnek	} Apczon, és Buják, Herencsén felé indúlnak. ¹⁾
Szemere			
Bessenye			
Sennyey			
Rétey János			

Regimina:

Sótér,	} Kecskemét és Árokszállás vá- rosokban vannak.	} Vasárnapra jőjje- nek Jász- Berénybe,	} a hol ugyanaz nap megrakod- hatnak.
Cseplész,			
Zaÿ			

Regimina:

Karabélyos (udv.)	} Jász-Berény vá- rosánál vannak.	} Vasárnap megra- kodnak és	} hétfőn indúlnak Kókára.
Székely			
Forgács			
Györki			
Svécus			

Az mellyek végbenmenvén, Rétey, Sennyey, Bessenye, Szemere, Vajda vévén útjokat Apczrúl Csécsének, Bujáknak, Herencsének, Gyarmatnak, — vagy Hidvégnek, vagy Kohárnak, vagy Visknek mennek Csáki Mihály Generális Urammal, egyenessen Palástoknak, Szebelébnek: úgy, hogy ottan körül megállapodván, az ellenségnek (Bozókon, Korponán, Szent-Antalon, Selmeczen, Bakabányán, Báthon, Szent-Benedeken stb.) adjanak okot özve-menetelre és utánnok való indulásra; s valamig azt bizonyosnak nem tudják vagy látják: mindaddig a tájárúl el ne mozdúljanak; hanem, ha az Garannak árja félelmes volna, az marosi hadakkal kelletik magát (*magokat*) conjungálni. S mivel az Garanon túl lévő had (Esterházy Antal csapatai) Marosok²⁾ táján vagyon: annak azonnal tegyenek hírt, és az verebélyi ellenségre is azokkal való correspondentia által vigyázzanak.

¹⁾ Ez a lovas-hadosztály nem szállított búzát: hanem gr. Csáky Mihály tbk. vezénylete alatt az ellenség oldalába indúlt, lármáskodásával — s ha kell kardjaival — a szállítmányt Szécsény, Gyarmat, Vadkert, Szent-Benedek felől fedezni.

²⁾ E «*Marosok*» alatt alkalmasint a Nagy-Sarló alatti *Málasok* (Kis- és Nagy-Málas) értendők, s nem az Új-Bars alatti Marosfalva; mert Maros űnev helység azon a tájon nincs. Tudv alevő pedig, hogy Esterházy a Garamig jött hadaival Károlyi elé.

Ha annyira való respiriumja (*nyugodalma*) csak két vagy három napig is engedtetik ottan az hadnak: valamennyi életet (*búzát*) s gabonát talál, indítsa Újvárnak, ha biztosan lehet, Nagy-Sarlónak; holott nem: tehát az Garam mellett alá s által Szügynek, kinek bévételét secundálja (*elősegíti*) az Marosoknál levő had. Ez pedig mindaddig helyben légyen, míg az ellenség ezen (bányavárosok alatti) postirungokból utánna nem indul.

Az midőn pedig az ellenségnek conjunctióját, utánna való mozdulását megérti: azonnal menjen el előtte, által az Garamon s conjungálja magát az ottan lévő egész hadakkal; s ha annyi lenne az ellenség, hogy próbálhat, — próbáljon is rajta. Holott feles volna és sokasága miá nem lehetséges volna az szembenállás vagy nevezetes próbálás: az megírt regimentek mellé conjungálja (Csáky tbk.) Balogh Ádám brigadérost maga seregeivel, tulajdon, és Pauer, Bokros, Balogh István, Somody, Géczy, Ebeczki regimentjeit s azonnal induljon Kis-Tapolcsánnak, holott is nézzen két felé és vigyázzon az ellenségre.

Az midőn látja, hogy ezen ellenség mégis tovább indul utánna, s az másik is Verebély, Mocsonok¹⁾ felé motoz és mozdul: akkor induljon és menjen által az Vágon, s folytassa úgy diversióit, hogy vissza Újvár felé ne fordúljon, hanem vagy Vágon által Pozson felé, vagy Fejérhegyen túl; holott újobban megállapodjék az ellenség motussáig, s vagy Szent-Kereszt, felé fel a bányavárosoknak és Korpona vagy Osztroluka felé ki ezen oldalra, úgy, hogy az ellenség jó formában hordoztassék és fásasztassék meg, — s azalatt háta megett Újvár secure prófuntéroztassék (*biztoson élelmeztethessék*) meg.

Másfelől Kohárnál az (udvari) karabélyos-, Forgács, Györki (dragonyos-), Zay (lovag-granátos), svécus (dragonyos) regimentjei Cseplészével (kis-kúnsági huszárezred) együtt az életet az több (*többi*) regimentekre osztván s adván, fordúlnak Gyöngyös felé Felsőes Urunkkal; Cseplészé az Zagyván innen marad Fénzsarún, Horton, első lineában vigyázóban, honnant commendérozva váltja postirungjait. Hát megett Jász-Berényben az több had Felsőes

¹⁾ A császáriak sánczai.

Urunkkal, Debrőn, vagy Egerben, — míg (Esterházy) Antal úr leérkezik az több hadakkal.

Azalatt az szólnoki (várépítő) munkások mellé Csajághi hajdúi, Berthótié, Nyáraié, az egri két sereggel rendeltethetnek Szent-Miklósi (szólnoki várparancsnok) és Darvas Ferencz (tartományi főhadbiztos) mellé; kiknek szénájok Keszirűl, Kürüről, Sülyről lehet, intertentiójok (*tartásuk*) az várasokból.

Ezen distractiók alatt penig magam (Károlyi) Bik László, Nyúzó, Rác András, Dragoi, Szent-Péteri, Deák Ferencz, Csáki, Sötér, székely (Cserey János), Krucsay regimentjeivel, lévaiakkal (Ebeczky Istvánék) és az egész lengyelséggel Kókátúl hétfőn (mart. 24.) megindulván, egyenesen Kosd s Újvár felé admaturálván (*siettetvén*) útaimat:

Az midőn odaérkezem Isten vezérléséből, Méltóságos Generális (Esterházy) Antal urat bocsátom az Dunántúl való haddal és maga (dragonyos-) regimentjével előre: menjen ki Balogh Ádámon kívül — ki már Csáki urammal lészen — Felséges Urunkhoz alá, és véle mindazokat, valakik exulánsok (lakó földükről kiszorúltak), özvegyek s nem fegyverre alkalmas emberek és személyek, s úgy az rabokat (hadi foglyokat), ha nagy számban vannak és találtatnak.

Mely kijövetelének alkalmatosságával, ha az ellenség ezen (nógrádi, honti, barsi) postírungekéből fel talál Csáki uram után vonódní: javallanám egyenest Vadkertnek, Szécsénnek jőni s az egész közel lévő falukat egészen elhajtani és gyűjtással az házakat is megpróbálni az (vadkerti és szécsényi) sánczokban.¹⁾ Leérkezésével azokból lehetne az postírungot itten restaurálni, és az szólnoki épület (várépítési munka) vigyázására is egészen az jász regimentet (Kókay) fordítani.

Újvárban azonban az élésnek bevitele alkalmatosságával, mindenekelett az elmúlt esztendőkbeli magazinális és tisztartóság perceptióit, introitusit (*bevételeit*) kell repetálni (előkérni). Annak erogatióját (*kiadását*) tavalyi odafel létem alkalmatossága szerint tött dispositió szerint investigálni; mely ha excessive lött: az fölösleges kiadást Szluha (érsek-újvári praefectus) nyakában és

¹⁾ A vadkerti sánczot a romhányi harcz után a német pusztán hagyta, s a kuruczok fölégették; de utóbb ismét beleszállván, kijavította.

Berthótinéban (néhai Berthóti István volt várparancsnok özvegye) vetni és onnat helyreépítoelni.

Tovább az impositiókat (*kivetett adókat*) kelletik újolag revidieálni és ha mi pénz loco naturalium (*természetbeli adóterhek helyett*) administráltatott: aztat azokon kik fölszedték — ha nem helyes dolgokra adták ki — exequáltatni és belőle cassát erigálni (*pénztárt állítani*).

Lévén az vitézlő rendnek portiói (élelmi és lótáp-adagjai) falukra, vármegyékre assignálva: arrúl kitűl-kitűl számot venni, ki hány forintjával szedte ki? És ha az gvardizonnak (*helyőrségnek*) az szerént nem fizetődött: az superfluitást (a meghaladó összeget) kikeresni és az cassához applicálni.

Mivel penig az gvardizon fizetésére innet (kivűlről) is feles cambiumok szolgáltatattanak bé: azokat is szükség investigálni, ha kifizetődtek-e az szerént? S mennyiben nem comperiáltatik? strictioribus (*szigoruan*) ki kell venni s a cassát véle gyarapítani.

Nemkülömben ország (jövedelmei) számára való korcsmáknak s körül való jószágoknak s egyéb accessoriumoknak (*járulékoknak*), bőröknek (a katonaság élelmére levágott marhák bőreinek) jövedelmét is mennél szorossabban számban kell venni, és ha mi defectus (*hiány*) kiadásában vagy bevételében esett: változtatni és megtérítését kitűl illik, kiszolgáltatni.

Berthótiné asszonyomnak, Csajághinak (Berthóti halála utáni parancsnok) ha mi pénze ottan találtatnék: cassában vitetni, úgy másokét is, kiknek szüksége ottan nincsen reája, sub assecuratione et spe (*azon biztosítás és remény fejében*), hogy ide le az országtűl kinek-kinek megtérítettik.

Azalatt penig mind a kivetés szerént, ha mi restantiák találtatnak a naturálékbűl, katonai executióval serényen kell behajtatni; sőt extraordinarie, valahol valakié, absque discrimine locorum et personarum (*hely- és személyválogatás nélkül*) találtatik: az hadakkal szűntelen, szekereken, lovakon beszállíttatni, — úgy, hogy legalább esztendőre provideáltassék az naturálékbűl.

Hahogy az feljebb mondottakbűl annyira való cassa pénzbűl kitelik: adatott meghatalmazásom szerént ő Felsege híveitűl pénzen is még lehet, folyó áron, az provisiót (*élelmi szereket*) szaporítani.

Mivel pedig Berthótiné asszonyom és exulánsok s több fegyverre alkalmatlanok ki fognak küldtetetni: valami naturáléjok azoknak, úgy Csajáginak találtatik, — mind az gvardizon számára kellek foglalni és applicálni.

Nemkülömben, tavalyi odafel létemkor 4000 pozsonyi szapu (búza) adattatván bé, az benn-lakosoké, utólsó szükségre, és róla az beadott extractusokban semmi emlékezet nem lévén: szükség, hogy kikerestessék; és mivel már gvardizon számára volt szánva, s arra nem adatott ki, sem conserváltatott: vagy természetben, vagy pénzül megtérítettessék.

Az tisztartóság bevételeit az dézmával együtt szorossan kell investigálni, és ha annyi üdő engedtetik: az falukrúl is mind arrúl s mind egyebekrúl való quietantiákat bé kell kívánni és complánlatni.

És minthogy tavaly az mérőknek különbözőségében sok hamisságok találtattanak, szorgalmatosan kell kikeresni: ha remediáltattak-e (*megorvosoltattak-e*) az parancsolatok szerént? vagy hogy azon szerént folytatták és folytatják (a kimérést)? S ha úgy tapasztaltatik: példát kell (szigorú büntetéssel) szolgáltatni.

Ezeknek végbenmenetele után az egész gvardizont meg kell mustrálni (*hadi szemle alá vonni*), jó rendben kell venni, kinekinek portióit restringálni (*szűkebbre szabni*); tiszték mellett hajduból álló szolgálknak két szín alatt vett portióit törölni.

Azután Ordódi uramat disponálván, Tek. Nztes Nagyszeghi Gábor brigadéros uramat főcommendánsnak sub nomine Generalis (*tábornoki cím alatt*) installálni, Ordódi uramat pedig, mint brigadérost, vice-commandánsnak constituálni, külső commando prætextussával, in casu obitus (*halál esetére*) successorúl mellé rendelni. Melly alkalmatossággal Felsőges Urunk s Hazánk confoederált státusihoz, az errőséghez, az egész præsidiumot (*várőrséget*) kicsinytül fogva nagyig újobban szorossan meg kell esketni, úgy megnevezett commendánsokat is, a kiadott formula szerént.¹⁾

Hogy pedig az pénznek circulatiója (*forgalma*) lehessen:

¹⁾ Miként ment mindez végbe? s mily utasítást kaptak a nevezett új várparancsnokok? ugyane folyóirat 1889-iki évfolyamában 20—48. ll. kiadtuk.

minden korcsomák az ország számára foglaltatnak, fordítottatnak; hanem, hogy az commendánsoknak jövedelmök lehessen: egyik kantoron (*negyedévben*) egyiknek, másikon másiknak megengedtetik; s a szerént esztendőnként vagy végezni kell vélek, hogy inkább summát (*váltáságpénzt*) vegyenek a bevételekből érette, legfeljebb ezer tallérig.

Kik is kiadandó instructiójok szerént noha mindenekefelett az erősség conservatiójára, oltalmazására és megtartására kötelesek: mindazáltal in oeconomicis is (*a gazdasági ügyekben is*) ő Kglmeknek szorgalmatossan szükség hivataljokat contestálni (*megbizonyítani*); s nemcsak annak provisiójában (*szerzésében*) penig, hanem rendivel való költségében is, — hogy tékozlás ne légyen, — felette szükséges keménységeket és industriajokat követni, s úgy alattavalóira vigyázni.

Valamik penig az erősséghez tartozandó jók (*javak*) s akármilyen névvel nevezendők találtatnak: mindazokat szükségképpen kell inventálni (*összeírni*) és nevezett commendánsnak instructiójával együtt resignálni s Felséges Urunknak is, egész dispositiótételekkel, provisiókkal és revisiókkal representálni. Nemkülömben Berthótiné asszonyomnál (férjéről maradott, közszolgálati ügyeket illető) valami levelek vannak, visszakívántassanak.

Az mennyiben az hajdúság rongyosnak találtatik: innet viendő abából (*abaposztó*) szükséges pótolni, s ingekről zsidók által gondoskodni az cassából engedtetik facultás, úgy (marha-) bőrből gazdálkodni. Hogyha penig ezekben Szluha uram, vagyis más tisztek ellenkeznének, vagy húzáshalasztással élnének: adatott meghatalmazásom szerént árestommal és keményebb módokkal is kénszerítettessenek.

Hogy az jövedelme s beneficiuma az cassának azzal is gyarapítottassék: köz vendégfogadó állítottassék és pro fundamento az cassából szereltettessék fel az kívántató requisitumokkal.

Kazármák (*kaszárnyák*), controscarpák, bástyák, ha mi híjjával vagy romladozással volnának, — reparáltassanak.

Mind heti-, mind bizonyos nevezetes napokon tartandó (országos-) vásárokat kell publicáltatni, — hogy azzal is az cassa segítessék az korcsomákból, vendégfogadóból, — de az váron kívül (tartassanak ezen vásárokat).

Cartellának (a hadi foglyok kicserélését szabályozó nemzetközi szerződés) folytatását, — ki eddig Szluha uramra volt bízattatva, — Ordódi uramra köll bízni.

Ha Ordódi uram az vice-commandánssági hivattalal megelegszik: disponálni, hogy az (udv.) karabélyos-regimentbéli tisztit (ezredességét) resignálja.

Kótyavetyék (hadi zsákmány árvezései) alkalmatosságával, ha mi (ellenségétől elnyert) lovak, fegyverek kerülnek eladásra: azt az cassából az ország számára meg kell venni.

Az commerciumot (*kereskedést*), hogy szabadossan az kereskedők folytathassák, publicáltatni, annak háborgatóit kemény büntetéssel zabolázni.

Valamikor az commendáns, kinek passust ad: Ordódi által is subscribáltassék; az proventusból (az útlevelekért stb. járó szokott díjakból) cassát csinálván, magok között egyaránt oszszák (föl).

Az harminczadot eddig valaki administrálta-é? vagy sem?¹⁾ keményen kell investigálni. Ha volt is, ha nem is: ki vette beneficiumját? hová fordítottott? — Ha nem volt: most constituáltassék, és az regiákat (*harminczad-levelek*) az két commendáns írja alá.

Mindennap, vagy minden harmadnapban öszvejőjjenek, és ha mi hadi dolgokat kívánnak végezni: papirosra tegyék, hogy jövendőre kitessek, hogy mindeneket egyenlő értelemmel cselekedtenek.

Particularis correspondentiának (*külön levelezésnek*) békét hagyjon Ordódi uram.

Szluha és Berthótiné asszonyom szénájárúl.

Voynovics zsidójára gondviseléssel lenni.²⁾

Szluha Ferencz uram kiküldettétvén,³⁾ minden oeconomicalis dolgok Ordódi uramra bízattatnak. Cassírernek (*pénztárnok-*

¹⁾ Azelőtt Balkó János volt újvári harminczados; megmaradt-e tisztében 1710-ben is még? — bizonytalan.

²⁾ Br. Voynovics dalmát főúr, a ki Rákóczi javára a horvát-dalmát tengermelléken fölkelést törekedett szítani. Az említett zsidó alighanem az ő titkos küldöttje vala.

³⁾ Bár ezt a veszedelmes embert soha vissza ne engedték volna térni többé Újvárba!...

nak) pedig Konkolyi László (Komárom vármegyei alispán) vagy más alkalmas személy constituáltattatik.»

Eddig a fő-szöveg; ezután még két kisebb pótfjezetet következik latin nyelven, a vár és helyőrség szükségleteiről. S bár ezeket is Károlyi írta le: tartalmukból nem lehet kétség, hogy e fejezeteket, a helyi állapotokat és szakbeli fogyatkozásokat pontosan ismerő, s Újvárból csak nem rég kikerkezett hadmérnök- és tüzérparancsnok: *De Rivière* ezredes mondotta neki tollba. Kivonatban adjuk.

*«Specificatio requisitorum, in praesidium Érsek-Újvár
administrandorum.»*

1. Négyezer fassinát (rözsököteget) és 300 sánczkosarat kell beszállítani. 2. Kétezer palizátát (védezőlöpöt). 3. Háromszáz parasztra szert tenni, a kik a sánczokon dolgozzanak; segítsék őket e munkájokban a rabok is, a kikkel az árkokat gondozó hadnagy a neki adott utasítás szerint dolgoztasson. 4. Háromszáz, vastagabb fajta tölgy-gerendát kell beszerezni. 5. A közelebb fekvő erdőkben vannak levágatott fák, melyeket szükség esetén az ágyútalpak helyreállítására választottunk ki, a mint Rottenstein úr (tüzér-alezredes) jól tudja. Ezeket be kell szállíttatni a várba. 6. Mint-hogy a várban az ásók, kapák, csákányok s egyéb kézbeli sánczeszközökhöz, nyeleknek való semmi fa nincsen: vagy 2000 ilyennek beszerzéséről gondoskodni.

«Defectus infanteriae.»

1. Minden közhajdúnak kell kapnia évenként két inget, két-gatyát, s minden negyedévben egy-egy pár deli-csizmát (sarut). A miket is megkapván, minden vasárnap reggel valamennyi közlegény jelentkezzék a századosa szállása előtt; kiket a hadnagy személyenként megvizsgál, s ha kinek a fejérruhája szennyesnek találtatik: azt a Platzmajor (térparancsnok) megbüntetteti. 2. Mivel a helyőrség fegyvereinek majdnem fele annyira elromlott, hogy alig használható már: Szluha Ferencz úr megbízandó, hogy a fegyverek kijavításáról minél hamarabb gondoskodják s jövendőre-

az ilyenekre több gondja legyen. Megjegyzendő, hogy a fegyverek e kijavitása az ország költségére történjék, s az a vitézek havi fizetéséből le nem vonható. 3. Minden vitéz számára tölténytáskát (lódingot) kell készíttetni. A katonai mészárszékekből kapandó nyersbőrökért az újvári zsidók majd kerítenek cserzett bőroket, melyekből a lódingok ott helyben elkészülhetnek. 4. Minden század számára hónaponként két szekér friss ágyszalma vitetendő, nehogy a legénység a puszta földön fekögyék. 5. Az őrállításokkal a vice-commandáns, ezredparancsnokok és más főtisztek által űzött visszaélés eltiltandó, kik is mind külön dísz-öröket kívánnak magoknak. Ilyenek oda csak a főőrségről (Haupt-Wacht) küldendők. A főparancsnoknál azonban a külső kapu előtt két, s a belső előtt is két ór álljon. 6. Ügyelni kell, hogy a várkapuk bezárásánál a térparancsnok jelen legyen; a ki ha erre egyéb gondjai miatt meg nem jelenhetnék: kérjen föl és küldjön oda maga helyett egy helyőrségbeli őrnagyot vagy századost, — nehogy az erősségnek kulcsai épenséggel a «Vachtmaister-Laidinant»-ra bízattassanak.

(Károlyi Sándor tbgy. saját kezével három ívre írt eredetije a vörösvári Rákóczi-levéltárban.)

X.

GR. PÁLFFY JÁNOS CS. TBGY. S MEGHATALMAZOTT BÉKEBIZTOS
LEVELE RÁKÓCZI FEJEDELEMHEZ, 1711.

A hosszú, nehéz küzdelmek után elvégre a szathmári békekötést eredményezett békealkudozások okmányai meglehetősen híven és teljesen összeállítottak a cs. k. teljhatalmazott Pálffy tábornagy titkára Pulay János által, ennek «*Szathmári békesség*» című művében, melynek Károlyi Sándor önéletíratával s naptári jegyzeteivel együttes kiadását boldogult Szalay László nagy történetírónk kezdette meg, s halálával én bocsátottam közre. (Budapest, 1865. Heckenast Gusztáv kiadása, II. köt. 183—506. ll.) Azonban később a vörösvári Rákóczi-levéltárban találtam még egy idevonatkozó okiratot — és pedig nevezetesen, — mely Pulay munkájából valamiképen kimaradt. Ez a Rákóczi fejedelem és Pálffy gróf cs.

teljhatalmazott között az 1711. január 31-kén történt, vajai kastélybeli személyes összejövetel után másnap a fejedelemtől a grófhoz írott levélre adott válasza ez utóbbinak; melyet is, mint az idézett mű és a szathmári békekötés történetére nézve fontos adalékot, kiegészítésül itt közlünk. Megjegyezzük egyúttal, hogy midőn a — nem tagadható, — kényes helyzetben lévő cs. tbgy. e válaszában Rákóczit csak «*herczeg*»-nek czímezi, ellenkezésbe jut önmagával, mint a ki kevéssel utóbb aláírta a szathmári béke-okmányt, melynek szövege így kezdődik: «*Fejedelem Rákóczi Ferencz . . .*»

A levél így hangzik:

«Méltóságos Herczeg!

Én egész nyolcz óráig ma reggel mind vártam Herczegségedtől az ő Felségének szólló (Vaján kilátásba helyezett) levelet, mivel magam is Kállóbúl Tokaj s Ónod felé akartam menni s az a táján lévő generálisokat is hozzám hivatván, jó dispositiókat tenni. Azonban veszem marsban Herczegséged levelét, kinek elein olvasám, hogy ő Felségének írt, s kezemhez küldte légyen; de tovább olvasván Herczegséged levelét: úgy látom, hogy azon levélnek bizonyos fogyatkozások miatt el kellett halladni.¹⁾ A mely nékem bizony nem kevés confusiókat csinál: mert Herczegségeddel való létemnek alkalmatosságával gondoltam magam is, hogy ha ugyan valakit küld Herczegséged ő Felségéhez, Károlyi uramot fogja resolválni; de azt nékem szükség nem volt s nem is illett sürgetnem. Akkor kellett volna magának Herczegségednek azt elvégezni, — ekkoráig a Tiszán általmenvén, Tokaj táján jártam volna, s talán Pestig is²⁾ elkísértem volna ő Kglmét; mivel jól jut eszembe: tettem olly ajánlást említett Károlyi uramnak, hogy kész leszek egy generális úri embert (gr. Montecuccolit) Herczegségednél zálogúl hagynom a helyett, a kit Bécsben expediált volna Herczegséged. Mivel pedig már most csak ebben is, míglen ezen generális úr oda (Munkácsra) menne, s Károlyi uram hozzám érkeznék, majd egy egész hétnél több belételne; azonkívül is olly parancsolatját vettem mostanában ő Felségének, hogy ámbár szükségképpen fel kellene is menni némely recrutázó tiszteknek: de

¹⁾ Rákóczival nem lévén Vaján és Ócsva-Apátin megfelelő pecsétnyomója, sem alkalmas díszességű levélpapírosa.

egyáltalában Bécsben különben fel nem bocsátják (a Magyarországon dühöngő pestis-ragály miatt), hanem ha az hat heti quaranténát előbb kitartja, — annyival is inkább Károlyi uram ő Kglme vagy más el nem bocsáttatnék.

Mindezekhez képest ezúttal csak írjon Herczegséged ő Felségének, s azon levelét holnap vagy holnapután okvetetlen szolgáltassa kezemhez: azonnal expressus curier által küldést-küldöm sietséggel ő Felségéhez; tudom, kegyes válasza hováhamarább el fog érkezni, s mindgyárást Herczegségednek tudtára adom. Hiszem, ha ő Felsége fogja resolválni, — mivel magam is megírom ő Felségének Herczegséged szándékát, hogy expressus emberét kívánta felküldeni, — azután is Károlyi uramat, vagy mást felküldhet Herczegséged ő Felségéhez. Hanem újokban assecurálok Herczegségedet, hogy azon üdő alatt részünkrül semmi ellenségeskedések nem tétetnek, s Herczegséged parolája szerént is hasonlót várok.

Mi illeti az erdélyi állapotokat, noha minap errül semmi emlékezetet nem tett vala Herczegséged: mindazáltal akarván azzal is megmutatni, hogy a dologban legkissebb practika (*cselszövény*) vagy álnokság nincsen, — fogok írni generál Steinville (erdélyi vezénylő cs. tbk.) uramnak; de addig, míglen levelem kezéhez jut ő Kglmének, Máramarosban dislocálandó Herczegség hadai legyenek vigyázással magokra. Tudom, mihelyest levelem kezéhez jut: azonnal supersedeálni (*tartózkodni*) fog az ellenségeskedéseknek elkövetésétül ő Kglme is.

Aféle szökevény-katonákra sem ő Felségének, sem pedig nekem is nincsen legkissebb szükségem is; azért ebben is akarván sinceritásomat megmutatnom: ha szintén sub tempore suspensionis armorum (*a fegyverszünet ideje alatt*) valamellyek hozzám általjönni találnának is, — visszaadásokban nem fog Herczegséged fogyatkozást tapasztalni.

Az orderek de dicta armorum suspensione (*az említett fegyverszünetről*) nállam készen vannak; mihelyest veszem ő Felségének irandó Herczegséged levelét: azonnal elküldözöm generális uraiméknak mindenfelé, s a dolgot voltaképen publicáltatom.

A minémű rabok vannak Herczegségednél, csak bocsáttassa el: másokat fogok helyettek kibocsáttatni, — noha nem régiben

is Budáról, Pestről, s több a táján lévő erősségekből — egyedül irgalmasságtól és könyörületességtől viseltetvén, — száznál is többet eresztettem el a tömlőzőkből.¹⁾

Azonban parancsolja meg Herczegséged, hogy Szathmár vármegye a tudva lévő 420 orális és ugyanannyi equilis portiót hováhamarább szolgáltatása ki az ő Felsége mellettem lévő vitézlő rendinek.

Bagossi Lászlóné asszonyom számára való passust²⁾ includálván (*mellékelvén*), Herczegséged kívánsága szerént megküldöttem.

Várván ezen levelem tenora (*tartalma*) szerént Herczegséged üdösvontatás nélkül való választát, maradok

Herczegségednek

Datum Debreczini, die 2.

February 1711.

kötöles szolgálja

Gróf Pálffy János m. k.»

«P. S. Hogy pedig Herczegségednek scrupulussa ne légyen az feljülirt helyes okokra nézve: valamint tegnap a bellicum (*a cs. k. udv. főhaditanács*) levelét vévén, hogy sine quarantena (*vesztegár nélkül*) senki fel nem bocsáttatik (Bécsbe), és így per consequens két vagy harmadfél hónap belétehnék ebbe, míg Károlyi uram is elbocsáttatnék, — melly énnekem lehetetlen és contra militarem regulam (*a katonai szabályok ellen*) volna, ha erre állanék: mindazáltal most is contentus vagyok (*belenyugszom*), — küldje Herczegséged úri parolámra s hitemre, a mellyet fogadtam s szóval és írásban is beadtam Herczegségednek; mert assecurálom Herczegségedet, hogy sem Montecuculi uramért, ha szintén vagy volna, vagy nem volna is Herczegségednél, sem a világon senkiért parolámat meg nem szegem. Ebben nincs egyéb: csak Herczegséged üdöt akar nyerni, melly éntöllem semmiképpen meg nem fog engedtetni. Mindazonáltal, vagy megyen ő Kglme (Károlyi)

¹⁾ De bezzeg, sem a löcsei capitulatio alkalmával mint kezest, törvénytelenül visszatartott hű *Czelder Orbán* dandárnokot, sem pedig a szegzárdi csatában hadi fogságba jutott *Béri Balogh Adám* híres brigadérost Rákóczi kérésére sem bocsáttatá szabadon; sőt az utóbbira — a cartell-szerződés ellenére — hadi törvényt láttatván, őt ép e napokban (febr. 6-ikán) Pesten, valami magánboszúból, embertelenül lefejezteté.

²⁾ Hogy az ostromzárolt Kassáról kijöhessen férjéhez.

és hoz választ, vagy sem: de én tovább nem halogathatom az armorum suspensiót (*fegyverszünetet*), hanem a midőn ő Felségének Herczegséged levelére válassza jön, — kit is azonnal Herczegségednek tudtára adom, és Károlyi uram akárhol leszen, sub bona fide Christiana et parola (*igaz keresztyén hit és szóadás* alatt), jó securitás és salvus conductus alatt fog lenni.

Gróff Pálffy János m. k.»

(Eredeti levél a Rákóczi-archivumban, Vörösvártt. A két aláírás és az utóirat Pálffy saját keze írása; a főszöveg titkáráé, Pulayé.)

*

Íme, végig haladtunk a kuruczvilágnak mind a kilencz háború-évén, — a *Pro Libertate* zászlók kitűzésétől a szathmári békekötés előzményeiig. Ha közleményeinkkel és hozzájok csatolt magyarázatainkkal amaz emlékezetes korszaknak és tárgyalt eseményeinek bővebb megvilágításához, jellemzéséhez csak némileg is járulhattunk: fáradságunk nem veszett kárba. És ha közléseink e becses szakfolyóirat t. olvasóinak érdeklődését netalán megnyerték, — akkor jövőre is kedveskedhetünk hasonlókkal.¹⁾

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ **Toldalékul a győrvári harcához.** A föntebb közzétettekhez még a következő két egykorú tudósítást csatolhatjuk:

I. Rákóczi fejedelem főudvarmestere, Ozori *Ottlyk György* 1706. nov. 16-án a Lőrinczinél fekvő főhadiszállásról levelet írván bizalmas barátjának Radvánszky János udv. tanácsosnak, utóiratképen, külön czédulán, sajátkezűleg, mint legújabb hírt tudatja:

«P. S. Hála Istennek, mert ezen órában hozták postán Bezerédy Uram levelét: midőn Hajszter *hatezer ráczezal, horvátal* conjungálni akarta magát Pálffyval, jó idein észrevévén Bezerédi Uram, jó készüllettel rajtament, — úgy megverte, hogy *három ezerig valót vágta*, magát Hajsztert sok tiszttel elfogták. *Jut holnap Pálffinak (is); Generál Bottyánnak vészik orderit: nyolcz regimenttel általmegyén.*» (Eredeti levél.)

II. «Item, eodem Anno Generalis Hannibal Haister ex solo Comitatu Cripsiensi (*Körös-megye*), — ut a viro summæ autoritatis audivi in Croatia, — *4000 milium Rascianorum* in una pugna (*Győrvárdnál*) perdidit, ex alijs vero Confinijs *duo circiter millia*. In qua pugna et ipse Generalis ab Adamo Sigray (*Sibrik*), juvene 20 circiter annorum, in captivitate ductus est.»

(Azon korbéli jezsuita-naplóban foglalt bejegyzés a Kaprinay-kéziratgyűjtemény 42-ik kötetében, a budapesti egyetem könyvtárában. Érdekes, hogy a két különböző eredetű forrás Heister haderejét egyaránt 6000 emberre teszi.)

A RIGÓMEZEI HADJÁRAT.

Az 1894-ik évi hadtörténelmi pályázaton *pályadíjjal kitüntetett* munka.

NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

(Egy rajzmelléklettel.)

X.

A CSATA.

A nagy csata, melynél elkeseredettebb és kitartóbb Hunyady küzdelmei közt talán egy sem volt, október 18-ikán, pénteki napon, korán reggel kezdődött.¹⁾ A lovassági harcz másnap estig tartott. A gyalogsági harcz pedig a szekérvár elfoglalásával csak vasárnap, október 20-ikán fejeztetett be.

1. A csata első napja, október 18-án.

Az ellenfelek fölállításaikból korán reggel csatarendbe fejlődtek. Hunyady a törökökkel szemben, kik a lapályt nyugotról keletre egész hosszában megszállották, a lovasság arczvonalat lehetőleg kiterjesztette s összes lovasságát 38 zászlóaljra osztotta.²⁾ Az egész hadsereg *három harczvonalat* alkotott: az első és második

¹⁾ *Bonfinius* 471. «in divi Lucæ solennibus ac die Jovis». Ez utóbbi tévedés, minthogy Lukács napja 1448-ban nem csütörtökre, hanem péntekre esett, okt. 18-ára. A *Konstantinápolyi tudósító* 1448 decz. 7-ikén. Magy. Tört. Tár XXIII. 90. l. így ír: «Et la fut la bataille . . . le jour St-Luc. 18 jour d'Octobre . . . et dura la bataille depuis VIII. eures au matin jusques entre 4 et 5 eures apprez mydy». *Hunyady* Schwandtnernél II. 57. közölt levelében írja: «decima septima die Octobris coram facie hostium castra metati sumus; proelii, cædisque principia inita demum altera, quæ *serta* feria fuit. *Primo mane* ordines educti justaque acie signa collata. Kétségtelen tehát, hogy a csata 18-án reggel kezdődött. *Szead-Eddin* 149. l. «egy pénteki nap reggelén». *Nesri* szerint «pénteki napon, napkeltekor találkozott Murad a hitetlenekkel». Thury. 63. l.

²⁾ Thuróczy 260. Ellenben *Bonfinius* 471. l. «duo et triginta agmina»-t ír.

harczvonaltban volt az összes lovasság, a harmadikban a szekérvár, a gyalogsággal.

Az első harcztvonalt közepén volt a horvát-tórtországi és erdélyi nehéz lovasság, Székely János, a kormányzó unokaöccse parancsnoksága alatt; valószínűleg itt volt Thallóczy Ferencz horvát bán is. E mögött a másodikt harcztvonaltban állott maga Hunyady János a zoldos nehéz lovassággal, a királyi bandériummal.¹⁾ A jobb szárnyon voltak a főuri bandériumok, Losonczy Benedek parancsnoksága alatt, az első harcztvonaltban a könnyű lovassággal, a másodikt harcztvonaltban a vértés nehéz lovassággal, mint szárnytartalékkal.²⁾ A balszárny első harcztvonaltában állott a 8000 főnyi oláh lovasság Dán vajda parancsnoksága alatt s mögött a másodikt harcztvonaltban pár bandérium nehéz magyar lovasság, Bánffy István alatt.³⁾

Murad seregét három csoportba tagozta. Ferde hadrendet alkalmazott, oly módon, hogy a balszárny előre nyomult.

Az első csoportot a balszárny, az európai hadtest alkotta, két harcztvonaltban: az elsőben az európai irreguláris csapatokkal, a gyalog azábokkal és a lovas akindsikkal, a másodikt harcztvonaltban az európai rendes lovassággal, a szipahikkal. A balszárny parancsnoka valószínűleg Chalil nagyvezír volt.⁴⁾

¹⁾ Bonfinius 473. szerint a középén Székely volt a parancsnok. Bonfinius nem mondja meg: hol állott Hunyady, azonban Chalkokondylas 358. l. szerint Hunyady a «vitéz»-ekkel (echón tous te bitezidas kaloumenous) és az erdélyi bandériumokkal a középén állt. E «bitezides» alatt a királyi banderium nehéz pánczélos lovasait kell értetünk.

²⁾ Bonfinius 473. «Turcarum acies a Benedicto Losoncio, qui in dextro cornu praerat, inclinata».

³⁾ Chalkokondylas szerint 358. l. a balszárnyon a 8000 oláh állott Dán alatt. Ellenben Bonfinius 473. l. így ír: «Et a Stephano Bánffy, qui in sinistro erat». Ebből azt kell következtetnünk, hogy Dán is a balszárnyon volt, Bánffy is. Valószínű, hogy a balszárny első harcztvonaltában a könnyű lovas oláhok voltak s támogatásukra a másodikt harcztvonaltba Bánffy vértesei adattak. Bonfin nem mondja meg, hol állottak az oláhok, tehát e kérdésre Chalkokondylas véleményét fogadtuk el, a középére és jobb szárnyra nézve pedig Bonfiniusét. Különbén Chalkokondylas 358. l. szerint a középén állott Hunyady, a balszárnyon Dán, a jobb szárnyon a magyarok *előkelői*, továbbá: Secules (Székely?), Eilokes, Megaluses (?)

⁴⁾ Chalkokondylas 358. l. Karadzsat említi a balszárnyat alkotó ru-

A második csoportot a közép képezte, szintén két harcvezetésben: az elsőben néhány azáb ezreddel, a másodikban a janicsár-tábor az ágyúkkal, puskásokkal, a szultán testőrségével és a tábor jobb és bal oldalára fedezetül rendelt azáb csapatokkal. A közép parancsnoka volt maga Murad szultán.

A harmadik csoport végre a jobb szárny volt, az ázsiai hadtest. Ez is két harcvezetésbe fejlődött: az elsőben voltak az irreguláris azábok és akindsik, a másodikban a szípáhik. Parancsnoka volt Szkurasz pasa, anatóliai béglerbég.

A harmadik harcvezetésben volt a podgyász-tábor, elől Színán bég lovas és gyalog csapataival, ezek mögött maga a tábor, a fölfegyverzett szolganéppel. Parancsnoka volt Színán bég.

A török írók a seregrészek számát és azok fővezéreit nem említik. Mindössze annyit mond Szeád-Eddin, hogy a hadsereg élén a végvidéki emírek közül Isza bég, Turakhán bég és Khizr bég és ezekhez hasonló vitéz bégek állottak;¹⁾ tehát ezek lehettek az első harcvezetésekben levő csapatok vezérei.

Épily homályban vagyunk a magyar és török seregek centrumának és szárnyainak létszámára nézve is. Forrásaink erről semmiféle tájékozást nem nyújtanak.

Hunyady a csata kezdete előtt egész seregével meggyónt és megáldozott, azután vitézeihez lelkes beszédet intézett, melyet Bonfinius ékesen kiszínezve ad elő. Büszkén hivatkozott a fővezér vértés lovasságára, «mely oly erős, mint valami vár», és ágyúira, puskáira, melyek az ellenségnek hiányzanak.²⁾ Fölhözta, hogy Szkánderbég minden órán várható. «Visszavonulni — úgymond — az ellenség legyőzése nélkül nem tudunk, mert a hegyszorosokon átjutni bajos dolog; de ha megvolna is a visszavonulás lehetősége, csata és a megszokott diadal nélkül nem illik haza térnünk. Úgy harcfoljatok, hogy a várnai szegényt leomossátok! Ott elvesz-

mili hadtest vezérének, a jobb szárnyának pedig az albán származású Szkurasz basát. Ámde Karadzsa Várnánál elesett s helyére Szkurasz lett a natolii beglerbég (Zinkeisen: Geschichte des Osman. Reiches I. 705. l.) s ő volt Rigómezőn a jobb szárny főparancsnoka. Színán bégről és a fölfegyverzett podgyász-táborról Szeád-Eddin szól Thuryánál I. 149.

¹⁾ Szeád-Eddin Thury I. 149. l.

²⁾ Ebben Bonfinius tévedt (471. l.), mivel Muradnak is voltak ágyúi és puskái, bár kisebb mennyiségben, mint Hunyadyak.

tettük kegyes királyunkat, ki a mi üdvünkért, a hitszegés kiengesztelésére áldozta föl magát. A királyi áldozat lecsendesítette Isten haragját . . . Ha győzünk, hazánknak örök jólétet és biztosságot, magunknak pedig halhatatlan nevet szerzünk. Ha elbukunk, dicsően fogunk meghalni s örök élet vár ránk a túlvilágon.»¹⁾

Hasonló jelenet folyt le a török táborban is. Midőn a csatarendek már fölállítottak, «Murad lováról leszállván, arcát a földhöz dörzsölte s kezét ég felé emelve, így imádkozott: «Uram Isten! Ezen igazhívó szolgálodat az én bűneim sokasága miatt ne semmisítsd meg a hitetlenek által, hanem oltalmazd és tedd diadalmasokká őket!»²⁾ Ezután a szultán ismét lóra ült s a sereg közepén elfoglalta helyét.

A harci riadó megszólalása előtt oly jelenet történt, mely a lovagkor csatáiban különben napi renden volt s a XV. században is gyakran előfordult. A magyar seregből egy bajnok vágatott elő s jelekkel, kiáltással tudtúl adta, hogy a törökök közül, a kinek bátorsága van, lépjen vele viadalra. Csakhamar egy előkelő ázsiai lovag, Eliéz, az egykori janicsár-aga fia, jelent meg a csatatéren. A két lovag oly erővel csapott össze, hogy lándzsája mind a kettőnek eltört, a magyar vitéz lovával együtt a földre bukott, a török megmaradt ugyan lován, de előnyét nem használhatta föl, mivel hevedere és szügyelője elszakadván, a nyereggel együtt hátra csúszott s alig tudta magát fentartani. A két lovag ezután visszatért seregéhez s a szultán a kedvező előjel fölötti örömeben Eliézt gazdagon megajándékozta.³⁾

Reggeli 8—9 óra között megszólaltak a dobok és harsonák. A támadást a magyarok kezdték.⁴⁾

A küzdelem súlypontja e napon a magyarok jobb szárnyára

¹⁾ Bonfinius 471—472. l.

²⁾ Nesri. 63. Szeád-Eddin 149. l.

³⁾ Chalkokondylas 358—360. Paganel: Szkanderbég, 99. l. és más helyeken több ily párbajt fölemlít.

⁴⁾ A konstantinápolyi levél, M. Tört. Tár XXIII. 90. l., reggeli 8 órára teszi a csata kezdetét. Bonfinius 472. l. «*tertia hora signa inferri iubet*». Itt Bonfinius zsidó órát ért; a zsidók reggeli 6 órától számították a napot, e szerint a «*tertia hora*» d. e. 9 órának felel meg. Hunyady levele szerint Schwandtner I. 57. a csata «*primo mane*» kezdődött. Aeneas Sylvius szerint a csatát a magyarok kezdték el. De Europa 242. l.

esett. Murad nem nagyon bízott az ázsiai hadtestben. Attól tartott, hogy rövid harc után megfutamodik s ez által az egészet zavarba hozza. Ez okból a balszárnyat, az európai hadtestet, az első harczvonalba állította, a jobb szárnyat pedig egyelőre tartalékviszonyba helyezte.¹⁾

A magyar jobb szárny első harczvonala, a könnyű lovasság, a lejtőről vágatva rohan a törökök előre tolt irreguláris gyalogságára, az azábokra. Az ellenfelek nyíllövésre érve, nyilzapot zúdítanak egymásra, azután kardra, lándzsára kerül a dolog, ember ember ellen küzd. A magyarok rövid idő alatt szétszórják az azábokat, de e közben a török irreguláris lovasság is előrohan és túlnyomó számával a magyarokat visszaveri. Ezek azonban visszavonulás közben nem bomlanak föl. Hunyady az alatt az egy hónap alatt, melyet a Dunánál töltött, kitűnően fegyelmezte és begyakorolta őket. A visszavonulás, mintha parancsszóra történnék. A könnyű lovasok egész rendben vonódnak a vértés bandériumokhoz, melyeket Losonczy Benedek segélyökre gyorsan előre küldött.²⁾ Most az akindsik a pánczélos vitézekkel állnak szemben, a kik tömör oszlopokban rohannak rájuk. A nyíl és kard ezeknek nem sokat árt, legfeljebb lovaikat sebzí meg. Ellenben a magyar lovas lándzsája lovat és embert egyaránt megsebez, mert a török katonát nem fedi vért. Ha a lándzsa eltörött, a magyar lovas kardját veszi elő. Ez egyenes, hosszú, éles és hegyes; épúgy lehet vele szúrni, mint a lándzsával, de a vágásra is alkalmas. A török kardok ellenben rövidebbek, görbék, súlyosabbak. Szúrni alig lehet velök, de vágni igen. Ezért mondja Chalkokondylas, hogy nem ismer kardot, a melynek vágása mélyebben hatolna a testbe, mint a töröké.³⁾ Ámde a magyar katonát a sisak és pánczél az erős vágás ellen is kellően védi. Innen érthető, hogy a török-magyar csatákban a törökök közül majdnem mindig többen estek el, mint a magyarok közül. A nehéz lovasok szétszórják az akindsikat és üldözik egy darabig, azután a további üldözést a könnyű lovasságra bízván, megint tartalékban maradnak; ekkor

¹⁾ Chalkokondylas 361.

²⁾ E harczászati rendszerről Bonfinius szól: «*Ungari et valachi expeditissimi equitatus irruentibus denuo Turcis haud parum defatigati ad cataphractorum ordines se receperunt*». Bonfinius 473. l.

³⁾ Chalkokondylas. 334.

azonban új, pihent ellenség lép fel ellenök, a hűbéres szipáhi lovasság, mely a diadalittas magyarokat föltartóztatja, visszaveri és üzöbe veszi; de csakhamar segélyökre siet a nehéz lovasság s az egész szárnyon általános lesz a küzdelem. E közben a balszárnynon is megindul a harc oly módon, mint a jobb szárnyon. A törökök mind nagyobb tömegekben nyomultak előre a domb felé. Hunyady ekkor a közép első harczvonalát két részre osztva, a szárnyak erősítésére küldi; a hol a veszély legnagyobb, oda ő maga siet zsoldos bandériumával. Ezzel a közép meggyengül, mit Murad észrevevén, az azábokat rohamra vezényli a szekérvár ellen. Midőn az azábok lőtávolba jutnak, egyszerre megszólalnak a szekérvár ágyúi, kőgolyókat szórva az ellenségre. Ez most kettőzött léptekkel siet a domb alá, hogy a lőtávolon belől jusson. Sikertől is neki, minthogy ez időben még nem értettek ahhoz, hogyan kell az ágyúkat a célpont távolsága szerint gyorsan irányozni? Az azábok közelednek a szekérvárhoz, de ekkor roppant meglepetésökre puskatúz fogadja őket, ezután hirtelen kirohan a magyar gyalogság és az azábokat visszaveri s a tábor felé üldözi. Ugyanekkor a szárnyakon iszonyú harc folyik. A túlnyomó török haderő már-már elnyomja a csekély számú s kifáradt magyarságot. Ámde Hunyady nehéz lovassága, melynek vitézei tetőtől talpig vasba vannak öltözve, utoljára is diadalt nyer. Ez tömör oszlopban nyomul előre, rohamának erejét a lejtőn lefelé való haladás megkétszerezi; elsöpör maga előtt mindent, mint az árvíz. Estére a győzelem a magyaroké. A törökök minden ponton visszavonulnak. A győztes magyar sereg az ellenség jobb szárnyát egészen a táborig üldözi, a balszárnycat még azon túl is s az üldözésnek csak a beállott éjszaka vet véget. A magyarok egy darabig még a csatatéren maradtak, valószínűleg a Brnjicza patak mellett, hol lovaik legelőt és vizet kaphattak. Ott költötték el az estebédet is, később pedig eredeti fölállításaikba, a szekérvár alá vonultak.¹⁾ Az egy

¹⁾ Bonfinius 473. «Certamen ad serum usque productum, nox praelium diremit. Thuröczy 260. 261. «advenientis proximæ noctis usque ad tenebras pugnantes.» Konstantinápolyi levél M. Tört. Tár XXIII. 90. Chalkokondylas 360—362. I. szerint a jobb szárny (ázsiai) egész nap pihent, de Bonfinius szerint ez is részt vett az első napi csatában. Szeád-Eddin 150. Dlugos. 47. Leunclav. 518. 567.

napig tartó csatában mindkét részről sokan estek el, de a törökök vesztesége nagyobb volt. A konstantinápolyi levélíró szerint e napon a magyarok közül 1400—2000 ember esett el, a törökök közül 40,000.¹⁾ Aeneas Sylvius egykorú levele szerint az első rohamban 15,000 fehér ruhás törököt vagdaltak össze a magyarok.²⁾

Azonban a törökök ereje nem volt annyira megrendülve, mint a magyarok vélték.³⁾ Körülbelül 40,000 ember vagy épen nem vett részt a csatában, vagy csak csekély mértékben. A jani-csárok, a podgyász védői és az ázsiai szipáhik egy része egész nap meg se mozdultak. A balszárny felbomlott ugyan, de a szerbek, kik a vidékről a hegyek közé menekültek, leshelyeikből megtámadták a futó törököket, a mi miatt ezek nagy része még az éj folytán visszasszállingózott a táborba.⁴⁾

2. Az éjjeli csata.

A magyarok eddigi csatái a török ellen mindig eldültek egy nap alatt. A szebeni, vaskapui, nisi, szófiai és kunoviczai csatákban pár órai harc után Hunyadyé lett a diadal; a nikápolyi és várnai csaták sem tartottak tovább egy napnál. E példákából kiindulva, a magyarok eleinte abban a hitben éltek, hogy Murad két szárnyának megverése után nem meri bevárni a holnapot, hanem még az éjjel elhagyja a csatát.⁵⁾

Ez azonban nem történt meg.

A török birodalom összes *rendes hadserege*, a szultánok személyes vezérlete alatt, eddigelé három nagy döntő csatát vívott a nyugoti népekkel: 1389-ben, 1396-ban és 1444-ben, és mindannyiszor győzött. A negyedik nagy csatában, az angoraiban, hol a török birodalom összes hadereje részt vett, a mongoloké lett a diadal s e veszteség az ozmánok hatalmát a bomlás szélére juttatta s három évtizedre megbénította.

¹⁾ Magy. Tört. Tár. «et toute la journée ne perdirent point plus de 14 cent à 20 cent hommez et dez ditz turcz en icelle bataille XXXX. mil turcz». Ez utóbbi szám bizonyára túlzott.

²⁾ Fejér: Hunyady. 131.

³⁾ Chalkokondylas 362. szerint a magyarok azt hitték, hogy másnap csak a janicsárokkal és a lovasság csekély részével lesz dolgunk.

⁴⁾ Chalkokondylas. 362 l.

⁵⁾ Chalkokondylas 362.

Mi történt volna most, ha Murad szárnyainak legyőzése után éjjel elhagyja a csatatért s ezzel maga beismeri vereségét? Megjegyzendő, hogy ekkor Konstantinápolyban még a görög császár uralkodott, Macedonia, Thessalia és Hellas csak *nem régen* jutottak török kézre és Albánia egy népszerű hős vezérlete alatt harczban állott a törökkel.

Murad ezen cselekedete az Ozmán ház és a török birodalom jövőjére végzetes következményű lett volna. Elmondhatjuk, hogy nagyot fordult volna a világnak, legalább a keleti világnak kereke. Hunyady nem egyetlen csatának, hanem egy kitartó, hosszú hadjáratnak tervével indult el és ő, a rigómezei győző, Kasztriótával együtt mindent elkövetett volna, hogy a győzelem előnyeit egész valójában kiaknázza.

A higgadt elméjű, bölcsészi hajlamú és az egykorú görög írók szerint kiváló értelmi tehetséggel bíró Murad fölfogta a helyzet rendkívüli fontosságát, és táborában maradt, eltökélve, hogy a csatát másnap tovább folytatja. Ezen elhatározás föllekesíté a janicsárokat és a futásból visszatérő csapatokat. Kevesebben voltak ugyan, mint tegnap, de még mindig elegen arra, hogy a kifáradt és megfogyatkozott magyar sereggel másnap a csatát újból kezdjék.¹⁾

E szándék csakhamar észrevehetővé lön. Az azábok és akindsik egész éjjel a harcztéren csatangoltak és a lovaikat legeltető magyarokat nyilaikkal egyre hevesebben háborgatták. Hunyady a további teendők megállapítása végett még éjjel hadi tanácsot tartott.

A bajtársak között volt egy nevezetes vitéz, kit okmányaink Csalopija Dávid néven említenek.

E férfiú I. Murad szultán unokája volt. I. Muradnak három fia volt: Bajezid, Jakub és Szaudzsi, kik közül az utolsó atyja ellen 1385-ben föllázadván, megvakíttatott. A vak herczeg, kit okmányaink «vak török császár»-nak neveznek, 1430 táján nejevel, két fiával és egy leányával hazánkba költözött. Zsigmond épen Hunyady Jánost küldte fogadásukra, szívesen látta őket s nagy-lelkűen gondoskodott ellátásukról. Szaudzsi nem sokára elhalt,

¹⁾ Chalkokondylas 362—363. l.

leánya kikeresztelkedett s Katalin nevet kapott, az egyik fia, Orkhán bég jelentéktelen szerepet vitt, de a másik fia, Daud Cselebi, magyarosan Csalopija Dávid, ki valószínűleg szintén a keresztény hitre tért, jeles katona volt és sorsüldözött családjának megboszulására gyakran harczolt a török ellen.¹⁾

Csalopija Dávid Zsigmondtól Kun-Szóllós és Szenteltegyháza nevű községeket kapta adományúl, de birtokán nem sokat tartózkodott. 1436-ban egy önkéntes csapattal Albániába ment a török elleni hadjáratra s ez alkalommal Zsigmond parancsára raguzai hajók által szállítatott az albániai partokra.²⁾ Innen valószínűleg ismét Magyarországra jött, hogy Hunyady győzelmes hadjárataiban részt vegyen. A várnai csata után Konstantinápolyba került, a honnan mint föntebb láttuk, 1445-ben, a magyar főurak kérelmére, a görög császár beleegyezésével, Vasque lovaggal együtt Nikápolyhoz ment s részt vett az 1445-iki alduvai hadjáraton, a melyről Hunyady seregével Magyarországra jött. Ezután csakhamar Moreába ment s 1447-ben a török ellen Korfoj várát védelte, mely a korinthusi földszoros egyik erőssége volt.³⁾ 1448-ban újra haza jött, hogy Hunyadyt vitéz karjával és tapasztalataival támogassa.

Csalopija Dávid az éjjeli hadi tanácsban merész indítvánnyal lépett föl. «Én már — úgymond — mind Ázsiában, mind Európában sokat harczoltam és jól tudom, hogy a csatában azé a győzelem, a ki az ellenségre halálos csapást mér. De a halálos csapás csak akkor bizonyos, ha a fejet éri, mert attól az egész test

¹⁾ Lásd erre nézve Századok 1893. 839—849. Thury: Ki volt a vak török császár? cz. cikkét. Különben, hogy Csalopija Dávid I. Murad unokája volt, Chalkokondylas is mondja. 363. l. «Taoutés ho Szaouzéó hüidovs tou Amouratéó.» (Tautes [Dávid], Murad fiának Szauzesnek [Szaudzsi] fia) Nagy Imre. Hazai okmánytár I. 380. l. A család genealógiája.

²⁾ Gelcich Raguzai okmánytár. Budapest, 1887. 397. 399. A raguzai tanács levelei Zsigmondhoz «Zelopia» ügyében 1436 május 4. és 1436 június 19.

³⁾ Gelcich: Raguzai okm. 466. A raguzai tanács levele Hunyady Jánoshoz, 1447 szept. 1., melyben írják, hogy «Saugevicus Teucer (Szaudzsi bég fia=Csalopija Dávid) Corfoj várban van. Hogy ez nem Corfu szigete volt, hanem egy isthmusi vár, bizonyítja Daru: Histoire de Venise IV. 260.

szenved. Látjátok, hogy a szultán tábora még nem vett részt a csatában s nem is akarja azt megkoczkáztatni, míg a szükség nem követeli, jöllehet a szultánnak és az egész seregnek sorsa tőle függ. Támadjuk meg tehát a szultán táborát az egész sereggel és szekereinkkel, melyeken az ágyúk és a tüzérek vannak. Induljunk azonnal, még ez éjjel a janicsárok ellen és rémítsük meg őket ágyügolyóinkkal és nyilainkkal: bizton hiszem, hogy nem várják be a reggelt, hanem még az éjjel megfutamodnak és ekkor mienk a győzelem». ¹⁾

A hadi tanács helyeslőleg fogadta Csalopija javaslatát. Hunyady jól tudta, hogy Murad sorsa a janicsártábortól függ. Ez volt az ő utolsó menedéke Várnánál is, hol a janicsárok csak akkor vettek részt a csatában, mikor Ulászlótól elsietve megtámadtattak. Most sem mozdultak meg egész nap. E passiv ellenállást csak rohammal lehetett megtörni. A roham pedig annál biztosabb, mennél váratlanabbúl és mennél gyorsabban következik be.

Hunyady tehát kiadta a parancsot az éjjeli támadásra. Az ágyús szekerek a tüzérekkel, puskással, gyalog íjászokkal és a lovasság egy részével elhagyták a szekérvárat és Murad táborához közeledtek. Nem sokára megdördültek az ágyúk; de a janicsárok résen állottak, fegyverre kaptak, csatarendbe léptek és tüzereiket az ágyúkhöz állítván, a magyarok tüzelését élénken viszonozták. Hunyady gyalogsága valószínűleg rohamot is intézett, de siker nélkül. A csata egész hajnalig tartott s virradatkor a törökök a magyarokat bekerítéssel fenyegették, a mi miatt ezek gyorsan a szekérvárba vonultak. A nagy reménnyel kezdett éjjeli csata tehát eredménytelen volt, sőt a töröknek használt, mivel a sikeres ellenállás Muradnak és seregének erkölcsi bátorságát fokozta. ²⁾

¹⁾ Chalkokondylas 363—364.

²⁾ Az éjjeli csatáról *Chalkokondylas* 364. l. részletesen ír. Szerinte a magyarok «peri prótén fülakén tés nükto» indultak a rohamra, a mi a római vigiliák szerint esteli 6—9 óra közt lett volna, de valószínű, hogy később, éjfél tájon volt. Az éjjeli csatát egyéb forrásaink is bizonyítják. Így: *Hunyady* is írja Schwandtner II. 57. l. «nox ipsa sequens furorem et arma diremit ubi, etsi parumper resederint acies, ingenius tamen et machinis nocte tota certatum est.» Épígy *Thuróczy* 271. l. és *Leunclavius*

3. *A csata második napja, szombaton, okt. 19-ikén.*

Murad az éjszakai sikertől fölbátorodva, korán reggel jelt adott a támadásra.

Fölállítása a tegnaptól abban különbözött, hogy most a jobb szárnyat, az ázsiai hadsereget fejlődttette föl az *első harcvezonalba*. Ez tegnap csekélyebb mértékben levén igénybe véve, harcsképesebb volt, mint a balszárny. A *második harcvezonalat* képezte a janicsártábor és a balszárny; a *harmadikat* a podgyásztábor, Szinán bég lovas és gyalog csapataival.

A szultán a jobb szárny működésének biztosítására cselet alkalmazott. Ugyanis parancsára a rumilii béglerbég Turakhán thesszáliai pasát a thesszáliai lovassággal az európai hadtesttől, vagyis a balszárnytól, kikülönítette, oly czélból, hogy ez a magyarok balszárnya ellen oldaltámadást intézzen, vagy, ha lehet, hátba fogja azt. Erről forrásaink közül csak Chalkokondylas tesz említést, a ki szerint a különítmény csak a csata kezdete után indult czélja felé.¹⁾ Ez valószínűtlen, mivel ez esetben Turakhán, a ki a balszárnyról küldetett ki, a megkerülő mozdulatot csakis a plemetinaí domb előtti síkon hajthatta volna végre, a hol a magyarok okvetlenül észreveszik. A megkerülés a terepviszonyoknál fogva a magyarok meglepetésével csak úgy volt lehetséges, hogy Turakhán a csata kezdete előtt, korán reggel, a Lab mentén Preluzje irányában nyugot felé vonult s aztán a Szitnyicza bal partjára kelt át és a folyó mellett elnyúló fűzesek által fedezve, dél felé csapott s valamely kedvező helyen állást foglalt, várva a kirohanásra alkalmas pillanatot.

A nagy fáradság és a sebesültek jelentékeny száma azt követelte volna, hogy a magyar sereg zárkózzék a szekérvárba, az ágyúk és a gyalogság fedezete alá. Ámde ez esetben ki lett volna

518. l. «quod haec inter eos pugna diem integrum noctemque connutiaretur et absque intermissione tormenta bellica disploderentur utrinque, sclopetis adversi balistisque peterentur» és ugyanő 567. l. Épígy *Aeneas Sylvius Fejér*: Hunyady 131. l. Bizonyítják az éjjeli csatát a török írók is: *1486-iki nértelen* 24. és *Szedád-Eddin* 150. l. A *konstantinápolyi levél* szerint Magy. Tört. Tár XXIII. 90. l. a török kezdte az éjjeli csatát, de a magyarok által nagy veszteséggel visszaveretett.

¹⁾ Chalkokondylas. 365.

téve a teljes bekerítésnek s a víztől, legelőtől való elzárásnak, az éhszükségnek, mivel az élelmi szerek már fogytán voltak, és ki lett volna téve a végleges megsemmisülésnek.¹⁾ Csak egyetlen eshetőség hozott volna szabadulást: Kasztrióta megérkezése, de erre, mint bizonytalanra, építeni nem lehetett.

Hunyady belátta, hogy más helyes eljárás a viszonyoknál fogva nem lehet, mint a lovassági harc folytatása. Ez megszerzi a diadalt, vagy a bajnoki halált. Vitézei hasonlóképen gondolkoztak. A lelkesedés, a harcvágy oly magas fokra emelkedett, hogy még a sebesültek is fegyvert fogtak.²⁾

Hunyady a legnagyobb hidegvérrel tette meg intézkedéseit. A fölállítás a domb és földhát lejtőjén épolyan volt, mint a tegnapi, azzal a különbséggel, hogy Székely János a balszárnyat alkotó oláhok erősítésére küldetett, mivel előre látható volt, hogy a küzdelem itt lesz a legerősebb. A balszárny parancsnoka, mint Bonfinius írja, most nem Bánffy István, hanem maga Székely János volt.³⁾

A csata korán reggel kezdődött. A magyar sereg balszárnya, az oláh és magyar könnyű lovasság sokáig kétesen harcolt az ázsiai azabok és akindsik ellen, végre azonban szétverte őket; de ekkor a szipáhek nyomultak előre s a győzteseket viaszorították. «A magyarok az oláhokkal igen elfáradának az vívásban — így szól Heltai, egyik XVI. századbéli krónikásunk — és a fegyvereknek (vértések) *serege megé* állanak. És a fegyverek szép rendben, mint egy erős köfal állanak». ⁴⁾ Így ír e harcról Bonfinius is.

¹⁾ Ezt hangsúlyozza a konstantinápolyi levél is. Magy. Tört. Tár. XXIII. 90.

²⁾ Bonfinius 474.

³⁾ Bonfinius 474. szerint ez a csata *harmadik* napján volt. Bonfinius szerint a nagy csata 3 napig tartott, s a 4-ik napra esett a szekérvár elfoglalása. Azonban egyéb forrásainkból, főleg Hunyady leveléből kitűnik, hogy az október 17-iki csatározástól eltekintve, a tulajdonképeni lovas csata 2 napig tartott; e szerint Székelynek a balszárnyon levő parancsnokságát a második napra, okt. 19-ikére kell tennünk.

⁴⁾ Toldy Ferencz: Tizenhatodik századbéli történetírók. Pest, 1854, Heltai Gáspár. 321. l. E rendszer alkalmazása különben más írókból is kitűnik.

Mintha csak valamely római csata leírását olvasnók Liviusból, vagy Julius Cæsarból! Ismeretes, hogy a római legio négy harczenalban volt fölállítva: az elsőbenvolt a könnyű gyalogság, a három utolsóban a nehéz gyalogság, a hastati, principes és triarii. A harczendek manipulusai a sakktábla koczkáihoz hasonlóan voltak fölállítva. Minden manipulus mellett olyan köz volt, a milyen hosszú a manipulus arczvonala. A csatát rendszerint a könnyű gyalogság kezdte. Ha ez visszaveretett, a *hastati* manipulusai mögé vonúlt, s ekkor a harczen a hastatira került. Ha ezek ingadoztak, akkor a közökbe a *principes* léptek föl, a hastatusok pedig ezek mögé vonultak. Ha a principes is ingadoztak, akkor a közökbe a legio színe-java, a *triariusok* léptek föl és amazokkal zárt vonalban egyesülve előre nyomúltak és az ütközetet eldöntötték, ha pedig erre nem voltak képesek, hátrálót fujtak és a táborba vonultak.

Hunyady már ez időben, barátja, Vitéz János vezetése mellett olvasgatta a classicus írókat. Belépett a humanisták légkörébe. Összekötetésben állott az olasz humanistákkal, főleg Poggioval, ki hadjáratának történetét meg is akarta írni. Természetes dolog, hogy őt, mint hadvezért első sorban a római irodalom harczenaszati részletei érdekelték. Tanult belőlök, de tanulmányainak eredményét magyaros szellemben használta föl. Főereje lovasságból állott, ennél fogva a római legiók harczenmodorát a lovassági harczenra alkalmazza. Ha az első harczenonal, a könnyű lovasság, visszaveretik, annak a második harczenonalban álló nehéz lovasság mögé kell vonulni, hogy ott magát kipihenje. Ha ezek is ingadoznak, akkor újabb, pihent nehéz lovasság lép föl s ha ezek is visszaveretnek, akkor előrobog Hunyady, vagy Székely a zsoldos nehéz lovassággal, e magyar triariusokkal, és ha ez is visszaveretik, akkor a végső menedék a szekérvár, e magyar castrum, az ő gyalogságával, ágyúival és puskáival.

Lehetetlen itt a római harczenaszat felújítására nem ismerünk! Hunyadynak egyetlen csatája sem volt rendszeresebb, mint a rigómezei, egyet sem vívott nagyobb előtanulmánynyal, mint ezt. Ez magyarázza meg azt a feltűnő jelenséget, hogy oly sokáig tartott. S hogy mégis a magyarok buktak el, annak legfőbb oka csakis a török hadsereg óriásilag túlnyomó számában keresendő.

Midőn a szipáhi az oláh és magyar könnyű lovasságot

visszaverték és Székely nehéz lovasságára rohantak: Murad a középpel és balszárnyal is megindult és a csata az egész vonalon általánossá lett.¹⁾

Hunyadynak az volt terve, hogy előbb az ellenség két szárnyát dönti meg s azután a gyalogsággal és a közép vérteseivel a janicsárok ellen nyomul s míg ő azokat előlről rohanja meg, azalatt Losonczy Benedek és Székely János a menekülő törökök üldözését a könnyű lovasságra bízva, nehéz lovasságukkal a janicsár-phalanxot jobb és bal felől oldalba fogják.

Ez eleinte megvalósíthatónak látszott. A szárnyakon a magyarok egyre hátrább nyomták a törököket, de nagy áldozattal. A törökök a visszavonulásban a nehéz lovasság ellenében bizonyos előre megállapított rendszert követtek. Kisebb csapatokra szakadva, divergáló irányban menekültek, minek következtében az üldöző magyarok is szétszakadoztak és sok helyen bekerítették s részben leöltek.²⁾ A veszélyeztetett pontokra a vezérek rendszeresen egy-egy új csapatot küldtek, melynek rohama a törököt ismét visszaverte. Ez eljárás a nehéz lovasságot szerfölött kimerítette, de elvégre is az lett az eredmény, hogy a törökök jobb és balszárnya iszonyú veszteség után az egész vonalon megveretett s futásban keresett menekülést.³⁾

Most Hunyady az ágyús szekerekkel, a gyalogsággal és a közép összes nehéz lovasságával a janicsárok ellen indult. Seregét a dolog természeténél fogva két harczvonalra kellett osztania: az elsőben a gyalogsággal és ágyúkkal, a másodikban a nehéz lovassággal. Lőtávolságba érve, a tüzérek kilőtték fegyvereiket, erre a könnyű pajzsos gyalogság és a lovasság az azábokra rohant és

¹⁾ Thuróczy 261. 1.

²⁾ Bonfinius 474. Chalkokondylas 365.

³⁾ A két szárny megveretését bizonyítja az 1486-iki névtelen (Thury Török történetírók I. 24.): «Az átkozott Jankó a műszülmánokat a két oldalon támadta meg s Murad szultán két szárnyát, az anatólii és rumilii sereget visszanyomta. Így a jobb és balszárny megveretvén, Murad szultán egyedül maradt, de a janicsárok és azábok fedezték őt.» Ezután az író a janicsárok ellen intézett lovassági rohamról szól. Minthogy pedig ez a csata második napján történt, a két szárny megveretését is e napra kell vonatkoztatnunk.

azokat visszanyomta, szétverte. Míg a magyarok ezekkel harcoltak, azalatt a janicsárok a táborba vonultak.

A lovasság utánok rohant és oly elszántsággal s elkeseredettséggel, a mit csak a két nap óta szakadatlanul folyó küzdelem magyaráz meg, tört be a táborba.

De hadd szóljon e mozzanatról maga a török író, az 1486-iki névtelen. «Az ágyú és puska — ügymond — mind a két részről esőként hullott s olyan harcz volt, hogy nem lehet elmondani. De Murad szultán oly erősen állott helyén, hogy a hitetlenek serege minden erőlködése mellett sem bírta őt állásából elmozdítani. Az iszlám serege látta, hogy a hitetlenek tetőtől talpig vasba vannak öltözve s az iszlám seregét szétszórták.¹⁾ Mikor tehát belátták a hit harczosai, hogy a hitetlenek megverik őket s nem lehet a vas fallal szembe menni: a hitetlenek előtt *két részre válva* kitértek előlük s a mint a hitetlenek áthatoltak köztük, a hit harczosai a gyaurok háta mögé kerülve karddal aprították őket. A gyaurok ekkor megrémültek s a hátul levők szoritották az elől levőket. Minthogy a hitetlenek lovai mezítelenek voltak, a hit harczosai részint karddal szúrták agyon, részint másképen öltek meg őket és így a hitetlenek egymást gázolták el lovaikkal. Mivel pedig a gyaurok többé *nem fordulhattak* vissza, megfutamodtak». ²⁾ Ilyen formán adja elő e dolgot Szeád-Eddin is, csakhogy szerinte a janicsárok ellen intézett roham akkor történt, mikor a magyarok «a hit bajnokainak felülkerekedését tapasztalták». E kérdésre nézve azonban a névtelent hitelesebbnek kell tartanunk, mivel Szeád-Eddin majdnem száz évvel később, a XVI. század utolsó felében írta művét. Azt tehát, hogy a janicsárok elleni roham a török hadsereg szárnyainak legyőzése után történt, bizvást elfogadhatjuk. A rohamra nézve Szeád-Eddin is azt írja, hogy a janicsárok önként váltak ketté. Ez azonban nem egyéb, mint szépítés, a valóság meghamisítása, milyennel a török írók műveiben hasonló mozzanatok elmondásánál gyakran találkozunk. Különben az áttörés nemcsak egy, hanem több ponton történt, a mit épen Szeád-Eddin igazol, így szólván: «A félelmes csapat tehát ³⁾ e terv szerint mint disznó-

¹⁾ T. i. a szárnyakat, a miről föntebb volt szó.

²⁾ 1486-iki névtelen 24. l. Épígy szól Leunclavius is 518—519. l.

³⁾ T. i. a magyar vértések.

csorda rohanta meg a hit seregét s kivont kardjaival *több helyen áttörte a sorokat*».¹⁾ Végül igen fontos, a mit Szeád-Eddin fölemlít, hogy tudniillik a magyarok az áttörés után «a podgyászra rohantak, de rést nem levén, karddal levágattak». Ebből nyilvánvaló, hogy a roham a megerősített janicsártábor ellen történt, mivel, mint föntebb láttuk, ennek háta mögött volt a védő állapotba helyezett podgyásztábor.

Hunyady hadi terve egyszerű, világos és lángeszű terv volt, melynek végrehajtására páratlan hősiesség és szerencse kellett. Az első megvolt a magyarokban. Több helyen áttörték a janicsárphalanxot. De a szerencse nem nekik kedvezett.

Két dolgot hagyott ki Hunyady a számításából, bizonyára azért, mert azokról semmi tudomása sem volt: Turakhán theszáliai pasa különítményét és a fölfegyverzett podgyásztábort.

Székely János, a balszárny vezére, nem jött Hunyady segélyére. *Mi volt ennek az oka?*

Mint tudjuk, a balszárny legnagyobb része oláhokból állott. Róluk újabb történetíróink egyhangúlag azt mondják, hogy a csata hevében árulókká lettek, elpártoltak a magyaroktól, a mi által a törökök diadalának főokozóivá váltak és e nagy szolgálatot Murad — valóban hallatlan dolog! — azzal hálálta meg, hogy a 6000 főnyi oláh csapatot még a csata alatt összevagdaltatta.²⁾

Főforrásuk e tekintetben Chalkokondylas, ki a dolgot ekként adja elő:

Midőn az oláhok látták, mily veszélyben vannak, közös elhatározással hírnököt küldtek Muradhoz, azzal a megbízással, hogy ha nekik kegyelmet ad, fegyvereiket lerakják és szövetségeseivé lesznek. A hírnököt Chalil nagyvezír fogadta, a ki a szultán nevében kegyelmet ígért és fölhívta az oláhokat, hogy fegyvereiket tüstént rakják le. Erre az oláhok a magyaroktól elpártolván, Murad táborához jöttek és csendben várták a kegyelmet, remélve, hogy a jelen veszélyes körülmények között teljesített szolgálatért

¹⁾ Szeád-Eddin. 150. l.

²⁾ Lásd a többek közt: Teleky, Hunyadyak kora II. 94. 98. Horváth Mihály, Magyarország története. Második kiadás II. 377. Fessler, Geschichte d. Ungarn. Zweite Auf. II. 517. stb.

ajándékot kapnak. Azonban Murad attól tartva, hogy az oláhok az alkudozást a magyarokkal történt megállapodás szerint csak azért tették, hogy ily módon a tábor közelébe juthassanak és cselszövényökkel neki veszedelmet okozzanak: a rumilii beglerbégnek, a kinek mintegy 20,000 embere volt, megparancsolta, hogy az oláhokat fogja körül és irgalom nélkül gyilkoltassa le. A szultán nem akarván, hogy az oláhok, fegyvereiket átadva, védtelenül ölessenek le, hanem, hogy fegyveresen lakoljanak bűneikért, arra kényszeríté őket, hogy fegyvereikkel övezzék föl magukat s ily állapotban mindnyájokat leöleté. Ez esemény annyira megfélemlítette és megzavarta a magyarokat, hogy azonnal futásban kerestek menekülést.¹⁾

Chalkokondylason kívül az egykorú konstantinápolyi levél-író is szól az oláhokról. «Hunyady seregében — úgymond — volt vagy 10,000 oláh. Ezek látva, hogy a törökök nagy előnyban vannak, áruló módon megfutamodtak és cserbe hagyták a magyarokat. Midőn Hunyady e hűtlenségről értesült, belátta, hogy ereje nagyon megfogyatkozott és minthogy emberei fáradtak is voltak, visszavonult a szekérvárba . . . És bizonyos dolog — folytatja tovább — hogy ha az oláhok el nem futottak volna, a törökök elvesztik a csatát».²⁾ Ezeken kívül a Cilley-féle évkönyvek és Philelphus tesznek még említést az oláhok hűtlenségéről és az ez által okozott katasztrófáról.³⁾

Azonban rendkívül szembe ötlő, hogy az oláhok hűtlenségéről, vagy gyávaságáról a török írók és az őket követő Leunclavius, továbbá a magyar írók, mint Bonfinius és Thuróczy, végül a lengyel Dlugos egy szóval sem tesznek említést. Nem szól erről maga Hunyady sem, Lasoczkyhoz küldött levelében, nem írnak róla XVI. századbeli krónikásaink, Székely és Heltai sem.

Nem lehet elhinni, hogy olyan feltűnő árulásnak, mely egy európai jelentőségű nagy csatának döntő fordulatot adott, emléke oly könnyen elenyészett volna a magyar közvéleményből, főleg ha az árulást egy egész nemzetnek összes jelenlevő hadserege követte

¹⁾ Chalkokondylas 366—368.

²⁾ M. Tört. Tár XXIII. 90.

³⁾ Teleky II. 94.

el. Arról bizonyára még a késő unokák is regéltek volna és írtak volna róla a régi magyar krónikások is. De ezeknek hallgatása azt bizonyítja, hogy az oláh segédhadak megsemmisülése egészen másképp történt.

A kulcsot a rejtély megfejtésére maga Chalkokondylas adja kezünkbe. Szerinte a rumilii béglerbég Turakhánt az ázsiai hadsereg segélyére küldte, hogy a magyarokat kerülje meg.¹⁾ E hadi csel a magyarok balszárnya ellen intéztetett, mert ők állottak az ázsiai hadsereggel szemben; a magyar sereg balszárnyán pedig az oláhok voltak,²⁾ Székely bandériumaival együtt.³⁾ Turakhán végre is hajtotta feladatát: a magyarok balszárnyát megkerülte, hátba fogta.⁴⁾ Később azonban azt mondja Chalkokondylas, hogy az oláhokat maga a rumilii béglerbég 20,000 emberrel bekerítette és lemészárolta.⁵⁾ Világos dolog, hogy Chalkokondylas itt össze-zavarta a dolgot. Az a török sereg, mely a magyarok balszárnyát bekerítette és az, mely az ott levő oláhokat lemészárolta, egy és ugyanazon sereg volt: Turakhán különítménye. A rumilii hadsereg vezére, akár Chalil, akár más volt az, e műveletet nem hajthatta végre, mivel az 1486-iki névtelen tanúsága szerint a magyarok a rumilii, vagyis a törökök balszárnyát képező hadsereget ekkor már megverték; hogyan gondolhattott volna tehát arra, hogy ily helyzetben a jobb szárny erősítésére 20,000 embert vigyen? Ez valódi képtelenség.

A dolog bizonyára úgy történt, hogy Turakhán a Szitnyicza mellől épen akkor rohant elő, mikor Székely az ázsiai hadakat javában úzte s a diadal hevétől elragadtatva, Preluzje irányában messzire haladt. Ekkor Turakhán a magyarokat és oláhokat hátba fogta, a mit ezek észrevevén, visszafordultak s erre a futó ázsiai lovasság is visszafordult; és így a magyarok balszárnya teljesen bekerítettett. A válságot siettetette az is, hogy egy óriás erejű török Székely János jobb karját egy csapással a páncéllal együtt levágta,

¹⁾ Chalkokondylas 365.

²⁾ Chalkok. 358.

³⁾ Bonfinius 474.

⁴⁾ Chalkok. 365.

⁵⁾ Chalkok. 367.

minek következtében a kitünő hős harcsképtelenné lett s vagy ekkor elesett, vagy elvérzés következtében még ezen a napon meghalt. Az oláhok legnagyobb része ez alkalommal leöletett. A nehéz lovasság egy töredéke — úgy látszik — keresztül vágta magát s a tábor felé menekült, mások a merre lehetett, elfutottak. A magyar sereg balszárnya úgy szólván megsemmisült s csak romjai maradtak meg.

Mi történt a jobb szárnyon? melynek fővezére Losonczy Benedek volt, arról forrásaink hallgatnak. Valószínű, hogy nem jött meg idejében, vagy ha megjött is, nem sokat tehetett, mint-hogy akkorára a magyar sereg közepének egy része is már megsemmisítettett.

Hunyady nehéz lovasai, kik, mint föntebb láttuk, a janicsárphalanxot több helyen áttörték és annak háta mögé jutottak, nagy meglepetésökre, egy új tartalékhadat: Szinán bég seregét találták maguk előtt. Visszafordulniok nem lehetett, mivel a kitünően fegyelmezett janicsárok azonnal zárkóztak és egy részök az áttört magyarokat hátulról támadta meg. Ekkor a magyarok egész erővel Szinán bég soraira vetették magukat és azokon keresztülrontván, a podgyásztábor felé menekültek, hol a fölfegyverzett s több ezer főnyi tábori szolgák fogadták őket es itt voltak a tevék, a lovasság eme rémei, melyeknek szagától a lovak irtóznak és önkénytelenül visszafordulnak.¹⁾

Magától értet dik, hogy a két tűz közé került seregben fölbomlott minden rend. A legtöbben leölettek s csak kevesen vághatták által magukat jobbra, vagy balra. A nehéz lovasság ez a része megsemmisült.

«A mint az iszlam serege ily állapotban látta a gyaurokat — így folytatja az 1486-iki névtelen — az előbb megfutott müszülmánok is visszatértek a környékről és a gyaurokra rohanva, estig

¹⁾ Hogy a magyarok a podgyásztáborra rohantak, azt Szeád-Eddin bizonyítja. 150. l. A podgyász nem a janicsártáborban volt, hanem attól távolabb, a sereg háta mögött. Szeád-Eddin 149. l. A tevék által okozott zavarról egyedül Aeneas Sylvius szól a pápához írott levelében Fejér, Hunyady 132. l. «Sunt qui dicunt cameleois ingentibus flammis ardentem in Christianos ruere visos, equitatum Joannis perturbasse universam.»

harcoltak velök. A gyaurok egy része tehát levágotott, az életben maradtak pedig vagy szekereik közé vonultak vissza, vagy világga futottak. Ekkor a müszülmánok üzöbe vették a gyaurokat, a kik, mivel lovaik a csatatéren maradtak, gyalog menekültek. Egy nagy falu volt itt a közelben, a gyalog maradt gyaurok tehát a falu házaiba menekültek s kapuit eltorlaszolták. A müszülmánok pedig felgyújtották a falut s a völgyben azon éjjel világosság lön.»¹⁾

A bal szárny és a közép katasztrófája eldöntötte a csatát. Most Murad az egész vonalon rohamot vezényelt. Az oroszlánrészt a janicsárok és azábok mellett ezuttal Turakhánnak és Szinán bégnek jutott. A törökök a magyar sereg mindkét szárnyát elborították és így azt három felől rohanták meg. A vérteseket főleg azzal törekedtek harcoképtelenné tenni, hogy lovaikat leöldösték s a gyalog maradt vitézeket fölkoncizolták. Majdnem így járt maga Hunyady is. Megbokrosodott lováról levettetvén, csak úgy menekült meg a haláltól, hogy egy Tivadar nevű hunyadmegyei vitéz gyorsan hozzá vágatott és a saját lovát adta át neki, a miért Hunyady a derék férfiút később birtokkal adományozta meg.²⁾

A csata forduló pontja Thuróczy és Bonfinius szerint dél tájon volt s ettől fogva egész késő estig tartott az üldözés.³⁾ Ez azonban valószínűtlen, mivel ez esetben Muradnak még elég ideje maradt volna a szekérvár elfoglalására is. A győzelem kivívása és a magyarok általános menekülése bizonyára késő délután következett csak be.

A titáni küzdelemnek csak az éjszaka vetett véget. A magyarok nagy része leöletett, más része keresztül vágta magát s gyalog vagy lóháton különböző irányban menekült; egy csekély töredék pedig, gyalogság, és lovasság, Hunyadyval együtt a szekérvárba vonúlt.

Az azábok és akindsik a szekérvárat minden oldalról bekerítették s egész éjjel körülte tanyáztak; a szultán pedig

¹⁾ Thury: Török történetírók I. 24—25.

²⁾ Fejér: Hunyady 253. l. Hunyady oklevele.

³⁾ Thuróczy 261. Bonfinius 474.

«méltósága érzetében» nem ment vissza a régi helyére, hanem a csatatéren maradt, hol a janicsárok szokott módjuk szerint táborot ütöttek.¹⁾

XI.

A MENEKÜLÉS.

A magyarok vesztesége a rigómezei csatában iszonyú volt. Elestek a főbbek közül: Székely János tótországi, Thallóczy Ferencz horvát és dalmát bánok, Marczaly Imre királyi főajtónálló mester, Losonczy Benedek, Pelsőczy Bebek László gömöri főispán, Szécsy Tamás, László és Imre, Lindvai Bánffy István, Csáky György szathmári főispán, Nádasdy Imre, Andrássy Bertalan főurak, továbbá Karr Róbert és a coronai püspök, pápai legatus; ezeken kívül mintegy 17,000 magyar és oláh fegyveres. A törökök vesztesége kétennyire, 34—35,000-re tehető.²⁾

¹⁾ Thuróczy és Bonfinius u. o. Chalkokondylas 368. Ducas. Bonne 1834. 222. Dlugos 47. Leunclavius 518—520 és 567. Felicis Petancii Dissertatio Schwandtnernél I. 868—869. Hunyady levele Schwandtner II. 57. a csata 6 óraker végződött. Aeneas Sylvius: De Európa 242. Aeneas Sylvius levele Fejérnél. 132. Brown: Reisen 130. 3 napi csatát említ. Konstantinápolyi levél M. Tört. Tár XXIII. 90—91. «et dura la bataille depuys le matin jusques entre deux et trois eures environ apprez mydy.» 90. l. 1486-iki névtelen 25. Nesri 63. Szeád-Eddin 151. A török írók egyhangúlag mondják, hogy az üldözés éjjelig tartott.

A török Névtelen (Thury 25.) és Szeád-Eddin (Thury 151—152), a görög Chalkokondylas (368—369. l.), a lengyel Dlugoss (47—48. l.) és a konstantinápolyi levélíró (M. Tört. Tár. XXIII. 91. l.) egyhangúlag azt mondják, hogy Hunyady az okt. 19-iki csata után a szekérvárba ment és az éjszaka egy részét, sőt Dlugoss szerint az egész éjjelt ott töltötte. Thuróczy és Bonfinius előadásával e tény épen nem ellenkezik, mert ők nem mondják meg, hogy Hunyady, mikor a csatatérről elmenekült, voltaképen hová futott és az éjszakát hol töltötte.

²⁾ Thuróczy 261. Bonfinius 474—475. Ezek az esetek közt említik Pelsőczy Bebek Imre erdélyi vajdát is, azonban okmányok igazolják, hogy Bebek Imre még 1449 okt. 14-án is élt s talán ezután halt el a Rigómezőn kapott sebe következtében (Lázár: Székely ispánok és alispánok. Századok 1880. 750. l.) Teleky II. 99. Chalkokondylas 369. szerint 17,000 magyar és

Elképzelhetjük, milyen lelki állapotban lehetett Hunyady a csata utáni éjszaka a szekérvárban. Négy évi szakadatlan tervezésének, s fáradásának gyümölcse íme pár nap alatt megsemmisült. Az a hadsereg, melyhez oly szép reményt fűzött, nem volt többé. Azok a jó barátok, kipróbált hívek, kik az ő nagy eszméjét egész valójában felfogni s azért lelkesedni tudtak, többnyire elvérzettek a csatatéren; ő maga pedig a hazától távol, ellenséges földön vérszomjas török hadak által körülvéve, maroknyi, kimerült csapatával elhagyottan áll. Ha valamikor, úgy bizonyára most lehetett annyira elkeseredve, hogy, a mint egy régi szerb népdal mondja, megátkozta Murad kardját, a mért nem ejtette el a Rigómezőn.¹⁾

Győzni, vagy halni a hitért és hazáért életezélja, szent meggyőződése volt Hunyadynak. Nem félt ő a haláltól, hiszen mindig első volt a csatában, mindig oda sietett, hol legnagyobb volt a veszedelem.

Ha most itt marad a szekérvárban, régi vágyát bizton elérheti: elesik mint hős s a történelem egy Leonidasszal gazdagabb.

De hát a hazával és a kereszténységgel akkor mi lesz? A szegény magyar nemzet négy rövid év alatt most másod ízben fogja elveszteni fejét, vezérét. A gyermekkirály az országon kívül, idegen kezekben van. Az oligarchák közt újra fellobog a pártviszály lángja. Murad legközelebb bizonyára Magyarország ellen fogja vezetni seregét. Két ok fogja erre bátorítani: a rigómezei diadal és az, hogy Hunyady nincs többé.

A higgadt elméjű, szívós jellemű öreg emberben fölébredt az

oláh esett el és 4000 török. Ez adat a magyarokra nézve elfogadható, de a törökökre nézve nem, minthogy a magyar vértések rohamai a törökökben mindig nagy romlást okoztak. Bonfinius 475. l. szerint a törökök vesztesége 34,000, a magyaroké 8000 volt, de valószínű, hogy ő az oláhokat nem számítja be. Thuróczy szerint 262. l. majdnem az egész magyar sereg a csatatéren maradt. Aeneas Sylvius (Fejér: Hunyady 132.) a magyarok veszteségét holtakban 30,000-re, a törökökét 90,000-re teszi. Dlugos szerint Hunyady holtakban 15,000, foglyokban 12,000 embert vesztett. 47. l. A konstantinápolyi levéltár (M. Tört. Tár XXIII. 90—91. l.) szerint a törökök az első nap 40,000, a második nap 58,000 embert veszettek, Hunyady pedig az oláhokon kívül 6—7000 embert.

¹⁾ Radics György: Hunyady János Kacsics könyvében. Zombori gymnas. értesítő 1883. 6. l.

életkedv. Élni akart a hazáért és a hitért. Fontolóra véve a viszonyokat, úgy találta, hogy életével még sokkal többet használhat a közügynek, mint halálával.

Menekülésének módját az ellenséges érzületű török írók, az 1486-iki névtelen és Szeád-Eddin oly színben tüntetik föl, a mi homályt vetne a nagy ember jellemére, ha tudniillik csakugyan úgy történt volna.

Az ő előadásuk szerint a törökök október 19-ikén, szombaton este *teljesen bekerítették* a szekérvárat. A harcz a magyarok és törökök közt vasárnap reggelig egész éjen át folyt. Repültek a nyílak, szóltak az ágyúk és puskák, sőt a kardnak és buzogánynak is dolga volt. Mikor Hunyady látta, így szól az 1486-iki névtelen, hogy a veszély egyre nagyobbodik, hajnal felé azt mondta a szekérvárban levő gyalogságnak: «Ti maradjatok itt helyeteken, én elmegyek és a törököt hátulról támadom meg. Tehát ti előlről, mi pedig hátulról aprítsuk őket» . . . «Ezt mondván, a hozzája tartozó embereit elvitte (a szekérvárból) és megszökött velök. A szekérvárban maradt gyaurok pedig egész reggelig harcoltak . . . Mikor megvirradt, a hitetlenek látták, hogy Jankó (Hunyady) sem közöttük nincs, sem künn semmi nyoma, az iszlam serege pedig körülvette a szekérvárat. A gyaurok tehát azonnal fejök megmentéséről gondoskodtak s utána ők is megszöktek. Akkor a müszülmánok üldözni kezdték a gyaurokat; egy másik rész pedig elfoglalta a szekérvárat és a benne találtakat részint kardra hányta, részint elfogta. Egy-két bánjokat is elfogták és Murad szultán elé vitték. E bánok egyike volt egy Kara Mihál nevű, a kit később Murad szultán szabadon bocsátott.»¹⁾

Chalkokondylas szerint Hunyady az éj *utolsó vigiliája* körül, tehát vasárnap hajnali három-négy óra tájon válogatott vitézeivel és hozzátartozóival azzal a komoly szándékkal hagyta el a szekérvárat, hogy a szultán táborát *megettámadja*. Azoknak, kik a szekereken voltak (tehát a gyalogságnak) megparancsolta, hogy az első jeladásra ők is rohanják meg a szultán táborát. Azonban Hunyady

¹⁾ 1486-iki Névtelen 25. l. Épígy adja elő Szeád-Eddin 151—152, csakhogy ő Kara Mihály elfogatását nem említi. A Névtelennel teljesen megegyez Leunclavius 520. l.

megváltoztatta szándékát és az Ister (Duna) felé sietett s virradatkor nem jelent meg a szekérvárban, mely a szultán táborától *nem messze* volt. A törökök látva, hogy a magyarok tábora üres és a szekérvárban csak kevesen vannak, csudálkoztak, hogy mit jelent ez. Ezután valaki hírül hozta, hogy a magyarok hajnalban elfutottak. Most a janicsárok az övéiktől elhagyott és elárult magyarokra rohantak, a kik a szekérvárban voltak és őket heves harc után fölkoncizolták. A vezérek közül némelyek — így folytatja tovább Chalkokondylas — azt javasolták Muradnak, hogy üldöztesse az elmenekült magyarokat; de ő attól tartva, hogy serege úgy talál jární, mint Kazim bégé, midőn Hunyadyt üldözőbe vette: a tanácsot visszautasította.¹⁾

A főntebbiektől lényegesen eltér Dlugoss előadása. Szerinte a megfogyatkozott és legyőzött magyar sereg Hunyadyval együtt a szekérvárba vonult. A magyarok látva, hogy a csatát sikerrel folytatni immár lehetetlen, éjjel mindnyájan elmenekültek, Hunyady azonban kevés számú lengyel és cseh fegyveressel a szekérvárban maradt. A törökök másnap reggel megtámadták a szekérvárat és azt makacs védelem után *délben* elfoglalták. De Hunyady nem várta be a küzdelem végét, hanem *délelőtt*, harczoló seregétől könyek között megvált és elfutott. Hogy pedig kísérőinek számáról föl ne ismertessék, minden emberét elbocsátva és fegyvereit, jelvényeit elhányva, egyedül folytatta útját.²⁾ Még eltérőbb adatokkal találkozunk erre nézve a konstantinápolyi levélírónál. Szerinte Hunyady október 20-ikán éjjel, napkelte előtt két-három órával, tehát éjfél után három-négy óra tájon, összes seregével, tüzérségével és szekereivel elhagyta a táborát és Nándorfehérvár felé vette útját. A törökök reggel megrohanták a dombot, de ott nagy bámulatukra csak oláh kocsisokat találtak, a kiket egytől egyig fölkoncizolták.³⁾

¹⁾ Chalkokondylas 368—369. Kazim bég fölhozott esete az 1443-iki hosszú hadjáratra vonatkozik. Ekkor a törökök a Balkán-szorostól visszavonuló magyarokat megtámadták, de Kunoviczánál nagy vereséget szenvedtek.

²⁾ Dlugoss 47—48.

³⁾ Magy. Tört. Tár. XXIII. 91. 1.

E források alapján bizonyosnak kell tartanunk, hogy Hunyady október 19-ikén este a szekérvárba vonult és az éjszaka egy részét ott töltötte. A magyar források e tényről nem szólnak, de hallgatásuk nem mondható czáfolatnak. Hunyady tervének, mint láttuk, épen az volt a leglényegesebb része, hogy a szekérvár a végső szükség esetén biztos visszavonulási pontul szolgáljon s ha valaki, úgy bizonyára ő, mint hadvezér, következetesen ragaszkodott e tervhez és a szekérvárba menekült, abban a reményben, hogy seregének egy részét ott összegyűjtheti. De csalódott számításában. A magyar seregben a csata vége felé minden rend fölbomlott. A törökök a szétszóródott csapatokat több helyen bekerítették; ezek közül csak kevés juthatott a szekérvárba. Sokan leölettek; mások átvágták magukat s gyalog vagy lóháton különböző irányban menekültek; némelyek a közeli falvakba futottak, melyekből a szerb lakosság még a csata előtt kiköltözött.

A valódi tényállás tehát az, hogy október 19-ikén este a szekérvárban csak csekély számú gyalog és lovas csapat verődött össze. Ily viszonyok között arra gondolni, hogy e maroknyi erő ketté osztassék s az egyik hátulról, a másik előlről támadja meg a szultán táborát, a janicsárokat, valódi örülség lett volna.

Hunyady nem is gondolt erre sem *komolyan*, mint Chalko-kondylas írja, sem pedig *cselből*, hogy a szekérvárban maradt gyalogságot elámítsa, rászedje, mint a török írók, a nagy ember ellenségei, ráfognak.

De Murad táborának megtámadása a törökök meglepetésével nem is lett volna valósítható, mert hiszen épen a török írók mondják, hogy a szultán csapatai a szekérvárat még este bekerítették és egész reggelig bekerítve tartották, sőt lövéseikkel, rohamaikkal az egész éjen át folyvást nyugtalanították.

E helyzetben Hunyadynak két út között kellett választani. Vagy védőleg bevárja a reggelt s vele a biztos halált, avagy pedig kirohan a szekérvárból s az éji sötétség oltalma alatt megkísérli az áttörést.

Az áttörés kétféle módon történhetett. Vagy egyszerre vonul ki az egész sereg, vagy pedig csel használva, két részre szakad s míg az egyik rész valamelyik ponton színleges kirohanást tesz s ezzel az ellenség figyelmét teljesen magára irányoz-

tatja, az alatt a másik rész más kedvezőbb ponton átvágja magát és elmenekül.

Az első mód, a lassan mozgó gyalogság és a sebesültek nagy száma miatt, végrehajthatlannak látszott. A magyarok — a forrásokból legalább az tűnik ki — a második módot választották. Egy részök színlelt kirohanást tett, magára vonta a törökök figyelmét, azután visszavonult és hathatósan védte a szekérvárat, egy szóval fölládozta magát, csak azért, hogy az alatt a másik rész szerencsésen elmenekülhessen. Ily önzetlen eljárás csakis hősök közt lehetséges; ámde a nagy csata egész folyamán végig pillantva, nem kell-e önkénytelenül bevallanunk, hogy a magyar sereg csupa hősökből állott?

Így tört ki Hunyady a lovassággal éjféli után három—négy óra között, mi alatt a gyalogság a szekérvárban maradt és azt reggelig védte. Virradatkor — mint az 1486-iki névtelen írja — a magyarok egy része új kísérletet tett a kitörésre s ezt a törökök úzóbe vették; azonban a magyarok másik része még akkor is a szekérvárban maradt.¹⁾

Ezek jobbadán sebesültekből állhattak, a harcsképesek száma alig mehetett többre pár száznál. Murad azonban azt hitte, hogy a szekérvárban Hunyady személyes vezérlete alatt még mindig jelentékeny erő van; ez okból reggel egész rendszeres rohamhoz fogott. Az azabokat és akindsiket visszavonván, helyökbe a rendes hadsereget fejlődttette föl: az első harczvonalban a janicsárokkal, a másodikban a szipáhikkal. A küzdelem nagyon heves volt, de nem sokáig tartott. A janicsárok a szekerekre ugráltak s betörték a táborba. Ezután a magyarok egy részét leölték, más részét pedig elfogták s megkötözvén, Murad elé hurczolták. Ez utóbbiak közt, mint a török írók állítják, egy-két «bán» is volt, mint például a «cseh bán», a «lengyel bán» és «Kara Mihál bán». A «cseh bán» a szultán azonnal lefejeztette; a «lengyel bán» nem árulta el magát és nagy sokára haza menekült a rabszolgaságból; Kara Mihál pedig később maga Murad szultán haza bocsátotta a fogságból.²⁾

¹⁾ Thurnyal. 25. 1. Szeád-Eddin 152. Leunclavius. 520.

²⁾ 1486-iki Névtelen. 25. Nesri 63. Szeád-Eddin 152. Leunclavius 520. és 567. Chalkokondylas 369.

Ez a Kara Mihál nem más, mint a német krónikások «Schwarzer Michel»-je, *Szilágyi Mihály*, Hunyady János sógora és számos csatában hű bajtársa.¹⁾

Föl kell tételeznünk, hogy ha valaki, úgy Szilágyi Mihály mindenesetre azok közé tartozott, a kik nem vonták ki magukat a rigómezei hadjáratról; e szerint abban, hogy ő a szekérvárban fog-ságba jutott, semmi valószínűtlenség nincsen.

És így — föltéve, hogy török forrásunk nem téved, meg van fejtve előttünk a rigómezei csata utolsó fölvonásának eddigelé oly homályos és számos félreértésre okot szolgáltató kérdése; az tudni-illik, hogy mily körülmények közt hagyta el Hunyady a csatatért.

A hős Szilágyi Mihály a sereg egyik részével fölálodta magát, egész éjen át harczolt, szóratta az ágyú- és puskatüzet, utolsó lehelletig védelmezte a szekérvárat s ez által lekötve tartotta az összes török hadsereget, csak azért, hogy az alatt sógora, a kormányzó, a sereg másik részével annál biztosabban elmenekülhessen, s talán épen az ő kéréseire.

Az éj homálya kedvező volt a futásra, de azért azok közül, kik a harcztérről még október 19-ikén szétszóródtak és azok közül, a kik Hunyadyval a szekérvárból kitortek, útközben igen sokan veszték el. A Rigómező környékén levő utakat s szorosokat rabló szerb csapatok szállották meg, és mint keselyűk lesve a préda után, a menekülőket kifosztották, vagy leölték. A kik ezektől megszabadultak, különböző irányban igyekeztek hazájok felé.

Még talán legszerencsésebbek voltak azok, a kik nyugotra, az Adria felé vették útjokat. Ezeknek egy része menekülés közben *Kasztriótára bukkant*, a ki seregével épen a Rigómezőre, Hunyady segélyére sietett. Bonfinius, kitől e fontos adatot nyertük, azt mondja, hogy az a hely, hol a menekülő magyarok Kasztriótával találkoztak, a Rigómezőtől 20,000 lépésnyire volt.¹⁾ Írónk, mint huma-

¹⁾ Thury: Török történetírók I. 21. és 25. Az 1486-iki névtelen. Kara Mihál = Fekete Mihály = Szilágyi Mihály, a kit a nyugoti írók is Schwarzer Michel-nek neveznek.

²⁾ Bonfinius 475. l. «Nam quicumque ante Turcas in Illyricum aufugere, rediere incolumes: quin etiam ad viginti millia passuum Sandarobechum cum auxiliariis copiis occurrentem in itinere offundere, cujus occursu ductuque tuto sese in Illyricum recepere.»

nista tudós, bizonyára római «passus»-szal számított, egy római passus pedig két közönséges lépés; e szerint 20,000 passus 40,000 lépést, vagyis 30 kilométert tesz. Így a találkozás helye a prizren-pristinai úton, talán a mai Dulja községnél volt, mely az 1448-iki csatatértől mintegy 35 kilométernyire van. A magyarok, e csekély távolságból ítelve, bizonyára a csata utáni napon, vagyis október 20-ikán, vasárnap találkoztak Kasztriótával; e szerint ő másnap, október 21-ikén, már a plemetina dombhoz juthatott volna. Ebből azt kell következtetnünk, hogy ha Murad négy nappal késik, avagy pedig Hunyady valami módon négy nappal elhalaszthatta volna a csatát, beláthatlan fordulatot nyert volna a hadjárat ügye. Kasztrióta a csata lefolyásáról értesülve, azonnal visszafordult s egyúttal gondoskodott arról, hogy a magyarok a tengerpartot bántatlanul érhessek el. A menekülők más csapatai más úton haladtak s vagy Bosznián és Szerbián keresztül vetődtek haza, vagy pedig valamelyik dalmátiai városnál érték el az Adriát. A raguzai tanács előbb úgy értesülvén, hogy Hunyady a tenger felé menekült, azonnal hajókat küldött az albániai kikötőkbe, ezek azonban csakhamar azzal a hírral tértek vissza, hogy a kormányzó a Duna felé vette útját.¹⁾ De később részint vízen, részint szárazon mégis sok rigómezei harczos gyűlt össze Ragusában. Ezeket a városi tanács élelemmel s ruházattal látta el s hazaszállításukról nagylelkűen gondoskodott.²⁾

Azok közül, kik török fogságba estek, csak kevesen menekültek meg. Dán vajda a saját és néhány híve életét és szabadságát csak azzal biztosíthatta, hogy Muradnak évi adófizetést és segédcsapatokat ígért.³⁾ Szilágyi Mihályt, mint főntebb említettük. Murad nem sokára szabadon bocsátotta. Korothnay János Brüssából felévi rabszolgaság után megszökött s az Adria felé hosszas tengeri utazás után, végre haza vetődött.⁴⁾ Így járt Szakadáthy Tamás is,

¹⁾ Gelcich: Raguzai okmánytár 469. Ragusa levele Hunyadyhoz, 1448 decz. 4.

²⁾ Gelcich: Rag. okm. 481—484. Ragusa levele a pápához, 1451 febr. 27.

³⁾ Teleky II. 99.

⁴⁾ Bonfinius 475.

ki egy évig volt rabszolga.¹⁾ Valami negyven magyar fogoly a török hadseregtől még az úton megszökött és Konstantinápolyba menekült, a kiket azután egy velencei hajó szállított a dalmát tengerpartra.²⁾ Ezekből szerezhette a Konstantinápolyban tartózkodó burgundi ügynök amaz érdekes adatokat, melyeket a burgundi herceghez 1448 december 7-ikén írott levelében főlemlít.

Legrosszabbúl jártak azok, kik Szerbia felé vették útjokat. Ezekkel a szerbek ellenség módjára bántak. Kirabolták, megcsónkították, megölték őket s csak keveset bocsátottak bántatlanul Magyarországba.³⁾

Hunyady is Szerbián keresztül akart haza jutni. A szerb néphagyomány szerint tizenketted magával menekült el a csatától és az Ibar völgyén haladt Magyarországra felé.⁴⁾ Ezen útirányt Chalkokondylas is megerősíti. Szerinte Hunyady eleinte egy csapattal utazott s az első nap (október 20.) estjén Szvecsán várához érkezett, a hol megpihent. Ez a vár a csatahelytől 30 kilométernyire, Mitrovicza közelében, az Ibar mentén fekszik. Itt Hunyady elvált csapatától s éjfél tájban néhányad magával tovább indult; azonban attól tartva, hogy ha kísérettel utazik, a törökök és szerbek könnyen fölismerik, hajnalban minden emberét elbocsátotta s egyedül folytatta útját. Napkeltekor (október 21.) kidőlt lovát hátra hagyva, egy dombra ment s észrevette, hogy feléje egy török rablócsapat közeledik. Erre hirtelen egy közeli tóba rejtőzött el s a veszélytől ilyen módon megszabadult.⁵⁾ Ez utóbbi részletet bizvást Chalkokondylas által gyártott mesének tarthatjuk. A görög tudós itt bizonyára Mariusra gondolt, a ki Sulla katonái elől a minturnæi mocsárba menekült.

Bonfinius e meséről semmit sem tud. Szerinte Hunyady az első három napon (október 20—22.) egészen egyedül és lóháton ment; a negyedik napon lova kidőlvén, Hunyady gyalog folytatta útját s hogy gyanút ne keltsen, fegyverzetét is eldobta. Később

¹⁾ Katona: *Historia critica*. VI/XIII. 620. l.

²⁾ Magy. Tört. Tár XXIII. 91. l.

³⁾ Bonfinius 475. Dlugos 48.

⁴⁾ Thim: *A szerbek története*. II. 64.

⁵⁾ Chalkokondylas 371. l.

rabló török csapat hatalmába került s annak vezére által két fegyveres őrizetére bízott. Mi alatt a vezér a csapattal újabb zsákmányok után távozott, az alatt az örök lándzsáikat földre téve, a védtelen embert kifosztották, értékes arany lánczát elrabolták s e fölött összevesztek. Ezt látva Hunyady, a földön heverő lándzsát gyorsan fölkapta, azzal az egyik törököt hatalmas szurással megölte, azután a másikra rohant, de ez megfutamodott s így Hunyady ismét szabaddá lett. A következő napon, október 24-ikén, éhségtől és fáradságtól teljesen kimerülve, a mezőn egy szerb pásztorral találkozott, kitől kenyeret kért. A pásztor megkönyörült a szerencsétlen hősön; kunyhójába vezette őt s kenyérrrel, hagymával és vízzel megvendégelte. Hunyady később gyakran emlegette, hogy életében soha sem evett oly jóízűen, mint ekkor. Ezután Hunyady a pásztor kalauzolása mellett Szendrőre ment, honnan valószínűleg Kevére s innen Temesvárra akart utazni, de mielőtt a várost elhagyta volna, Brankovics által október végén elfogatott s őrizet alá tétetett.¹⁾

Magyarországban a rigómezei csata sorsáról az akkori viszonyok miatt csak két-három hét múlva kaptak értesülést, de Hunyady felől még ekkor sem hallottak bizonyosat. A nyugoti határon, Német-Újhelyben tartózkodó Aeneas Sylvius még november 25-ikén sem tudja, mi történt Hunyadyval?²⁾

A magyar kormány csak november vége felé vőn alapos tudomást arról, hogy Hunyadyt Brankovics letartóztatta. Ujlaky Miklós, a ki a hadjárat alatt a főhatalmat tartotta, az országos tanácsot azonnal *Szegedre* hívta össze. A tanács december 6-ikán már Szegeden volt³⁾ s erélyes intézkedéseket tett Hunyady kiszabadítására.

¹⁾ Bonfinius 475. Thuróczy 262. Schwandtner II. 57—58. l. Az egykorú Ivanics jegyzetei Hunyady leveléhez. Dlugos 48. l. szerint 3 török rabló. Chalkok. 371. l. szerint két szerb rabló fogta el Hunyadyt. Ranzanus szerint (Schwandtner Scriptorum I. 582. l.) Hunyady önként ment Brankovicshoz, a ki azonban őt bebörtönözte. Chalkokondylas 371—373. l. az elfogatás körülményeiről kalandos dolgokat beszél, azonban a görög írónak e kérdésre nézve nem adhatunk valami nagy hitelt.

²⁾ Aeneas Sylvius levele a pápához, 1448 nov. 25. Fejér: Hunyady 132. lap.

³⁾ Knauz: Az országos tanács. 85—86.

Azonban a dolog nem ment oly könnyen. A ravasz, vén deszpota oly föltételekhez kötö a szabadon bocsátást, melyek a nagy hős önérzetét a legmélyebben sértették, de a melyeket Hunyady, hogy szabadságát mennél előbb visszanyerje, végre is kénytelen volt elfogadni. Ezek szerint kötelezte magát, hogy Brankovicnak minden magyarországi birtokát visszaadja, hogy a Cilleiekkel megbékél és kisebbik fiát, Mátyást Cillei Katalinnal, a deszpota unokájával eljegyzi s hogy idősb fiát, Lászlót maga helyett kezesül adja és végül: e föltételeket az országos tanácsal is megerősíteti. László csakugyan kezesül ment, de Hunyady a többi föltételt nem teljesítette, minthogy ezek alól a római pápától föloldozást kapott.¹⁾

Hunyady a fogságból egyenesen Szegedre sietett, hová 1448 december 24-ikén vonúlt be, a főurak, főpapok és a nagy sokaság örömujjongásai között. A rigómezei katasztrófa országszerte mély fájdalmat és gyászt okozott, de époly nagy volt a közörom a fölött, hogy Hunyady megszabadúlt, mivel mindenki meg volt győződve arról, hogy a várnai és rigómezei diadalog által fölbátorított törököt egyedül az ő lelkesedése és hadvezéri tehetsége lesz képes a határoktól visszaverni. Az országos tanács tagjai épúgy fogadták a nagy hőst, mint a római senatus a cannæi csatából hazatérő Terrentius Varrot. Vigasztalták fájdalmát, magasztalták bátorságát, vitézségét, dicsőítették az elesett bajnokokat és a vere-seget erkölcsi diadalnak nyilvánították.²⁾

De nemcsak Szegeden, hanem az egész birodalomban ilyen volt a közhangulat. A budai tanács valódi kitörő lelkesedéssel fogadta a kormányzó Szegedre érkezésének hírét. 1448 december 30-ikán sietett erről tudósítani Pozsony város elöljáróit, fölhíván őket, hogy örvendezzenek és adjanak hálát a mindenhatónak, mert az ország oltalmazója, az ő kedves urok, Hunyady János megszabadúlt.³⁾ Még a távoli Raguza város polgárai sem maradtak el. A mint a csata elvesztéről értesültek, azonnal vigasztaló

¹⁾ Pesty Fr.: Brankovics Gy. birtokviszonyai, 33—35.

²⁾ Bonfinius 475.

³⁾ A budai tanács levele Pozsonyhoz, 1448 decz. 30. Knauz: Az országos tanács. 86. l.

levelet írtak az elesett Thallóczy Ferencz bán özvegyének és fiainak, Széchy Dénes esztergomi érseknek, Garay László nádornak és Hunyady Jánosnak. Ez utóbbihoz intézett levelökben legmélyebb részvétőket nyilvánítják Székely János és a többi vértanúk elhunytá fölött, egyszersmind őszintén örvendeznek a fölött, hogy Hunyady Jánost, a keresztény egyház védelméért folytatott küzdelemben az isteni gondviselés nagyobb dolgok véghez vitelére megtartani kegyeskedett.¹⁾

E minden oldalról nyilvánuló bizalom és elismerés valódi balsam volt Hunyady lesújtott lelkének. A nagy férfiú felocsudott bánatából s pár nap múlva ismét azzá lett, a ki a csata előtt volt: a haza és kereszténység fenkölt szellemű bajnoka. «A legközelebbi veszély — írja Rómában időző követéhez, Lasoczkyhoz, Szegeden 1448 december 30-án kelt levelében — az elméket inkább fölélesztette, mint megtörte, a miért én is bizton reményelem az elvesztettek visszanyerését. A hit és haza védelme ismét reám bizatott és én mindent el fogok követni, hogy ellenségünk azt a nyugalmat, melyet e győzelemből várhat, sokáig föl ne találja. Mindaddig nem nyugszom, míg rajta nem diadalmaskodom, vagy ezen tusában haláloamat nem találom.»

Hunyady tehát életének fő feladatáról, mely a töröknek Európából való kiűzése volt, még most sem mond le véglegesen. Jól tudja, hogy az ország ereje erre elégtelen, de éppen azért ezután is mindent megtesz a külsegély megnyerésére. Főleg pénzt sürget, a melyen nagy számú zsoldos lovas és gyalog sereget fogadhasson s erre nézve a *katholikus világ 1450-iki jubileum évét* akarja fölhasználni. Majd, miután Fridrikkel megbékélt, a német birodalomhoz fordul. A német rendek az 1453-iki frankfurti gyűlésen végre csekugyan megemberelik magukat s elhatározzák, hogy a következő tavaszon (1454) 30,000 gyalog és 12,000 lovas katona induljon Magyarországra a török ellen, ha ugyanekkor az olasz államok is elküldik a hajóhadat Konstantinápoly ellen.

Mindezekből nem lett semmi. Magyarország a török elleni küzdelemben teljesen magára maradt ezután is.

A török is jól tudta, hogy az európai szövetségtől nem félhet

¹⁾ Gelcich: Ragusai okmánytár, 467. 469. Ragusa levelei, 1448 decz. 4.

és hogy a tengeri és szárazföldi keresztény hadak együttes föllépése nem egyéb frázisnál; ezért a rigómezei győzelem után a legnagyobb önbizalommal és nyugalommal folytatta hódításait s 1453-ban elfoglalta Konstantinápolyt.

A rigómezei csatának ez volt első világtörténelmi jelentőségű következménye.

A második pedig az, hogy Mohamed három év múlva óriási seregével Magyarország határvára, Nándor-Fehérvár ellen indult, fennen dicsekedvén, hogy nem sokára Budán üti föl főhadi szállását.

Itt azonban nagyon csalódott a világhódító szultán. Az ősz Hunyady oly diadalt aratott fölötte, mely egymagában is kiköszörlülte azt a csorbát, melyet a magyar fegyverek Várnánál és a Rigómezőn szenvedtek.

De e nagy győzelem előnyeit a magyar nemzet és a keresztény világ már nem aknázhatta ki, mivel a lángeszű hadvezér, a török elleni harcok élesztő kovásza, Hunyady János, a csata után néhány nappal elhalt.

Halálával megszűnnek az ozman hatalom elleni nagy *támadó hadjáratok*. A törökök kiűzése Európából immár vakmerőséggel határos gondolatnak, oly lehetetlenségnek látszik, melyről a nagy Mátyás király is csak ritkán mert álmodozni. A magyar megelegszik azzal, ha határait nagy nehezen megoltalmazhatja.

KISS LAJOS.

KOLONICH SIEGFRIED, DUNÁN INNENI FŐ- KAPITÁNY ÉLETEBŐL.

Régi horvát nemzetségből származott, mely a hódoltság terjedése következtében az örökös tartományokba szorult és csakhamar egészen elnémetesedett.¹⁾ Mint zsoldos kapitány jött Magyarországra a XVI-ik század vége felé és a hosszú török háborúban szerzett érdemeinél fogva, mint *bizonyos számú vasas németek parancsnoka* az 1598-iki pozsonyi országgyűlésen magyar indigenatust nyert. És minekutána Perényi Istvánnak Dobó Annától született Zsófia leányát, báró Forgách János özvegyét, nőül vette: a legelőbbkelő magyar családokkal sógorosodván, a nagybirtokos főurak sorába emelkedett.²⁾

Tagadhatatlanul jó katona, és országszerte ismert bátor, vitéz ember volt, de különös hadvezéri tehetséggel épenséggel nem bírt és Bocskay támadásakor egyik kudarczot a másik után vallotta. Mindazonáltal vagyónánál és összeköttetéseinél fogva csakhamar magasra emelkedett. Mert a Habsburgok kincstára talán soha sem volt üresebb, mint éppen ebben az időben, s minthogy Kolonich nyitva tartotta erszényét, mikor a lázongó zsoldosokat fizetni kellett, a maga követeléseiivel pedig bölcsen hallgatott: rövid idő alatt úgy le tudta magának kötelezni az udvart és úgy megnyerte Rudolf

¹⁾ Hogy a Kolonich család horvát volt, ez az 1618. évi V. t. czikkből világosan kitünik. Tehát egy előbbi közleményemben tévesen mondtam őt morva származásúnak. (L. Hadtört. Közl. VI. 685, 1.)

²⁾ Perényi Zsófia első férje ormosdi báró Székely György volt, és csak 1604-ben ment nőül Kolonich-hoz.

kegyelmét, hogy 1604-ben a Thurzó György lemondásával megüresedett Dunán inneni főkapitányságra őt nevezték ki.¹⁾

Fontos állását a bécsi békekötés után is megtartotta, bár az öreg Ilyésháznak kedve ellenére történt a dolog, mert a múltak szomorú tapasztalatain okulva, nem örömet látott idegen embereket a végvárakban. «*Magyart is találunk, az kire bizzuk magunkat és országunkat* — írja 1606 december 12-én Thurzó Györgynek. — *Az elején köll jól meglátnunk, hogy az mit végeztünk, jól megtartsuk és németekre a végházakat ne bizzuk; ám Esztergomot is földadták az többit is mind németek adták török kezében, nekik nem hazájok, ez nem fáj nekik*».²⁾

De Kolonich jó magyarnak mutatta magát és hazájának tartotta az országot. Magyarul beszélt, magyarul levelezett s a mellett a törökkel is bátran szembe szállott, mikor a hódoltságot terjesztette és a nyomorúlt földnépét rablá, a mint erről az alább következő levelek is tanúságot tesznek. Nem is volt azért ellene később semmi kifogása Ilyésháznak, Thurzó György nádor pedig bizodalmas meghitt emberei közé számlálta és mindvégig nagy pártfogója maradt.

Mert csakhamar hatalmas ellenségei támadtak Kolonichnak az udvarnál, élükön *Forgách Ferencz* esztergomi érsekkel, a ki protestans voltán kívül még azt is rossz szemmel nézte, hogy az általa halálból gyűlölt nádor belső könnyezetéhez tartozott. Különben is a kardinal *Draskovics Jánost* szerette volna beültetni az ersekujvári főkapitányságba, és a hadi tanácsnál minden követ megmozdított, hogy célját elérhesse.

Kolonich fizetése évenként többre rúgott tíz ezer frtnál, és erről a királynak kellett volna gondoskodni, míg az ujbáryi őrsg föntartása az esztergomi érsek kötelessége volt. De nem hogy a magáét megkapta volna, hanem még a vitézeket is gyakran a saját zsebéből fizette és sokszor nagy összeggel segített a kincstár szorúlt helyzetén. Már Rudolf annyival tartozott neki, hogy követelése fejében több mint 200 ezer forintig kötött le számára

¹⁾ Istvánffy szerint a pozsonyi országgyűlésen maga Thurzó ajánlotta Kolonichot utódjának.

²⁾ Történelmi Tár 1882. évf. 428. l.

némely ausztriai és magyarországi jószágokat, az 1610-ik év végén pedig Mátyás királylyal szemben fennálló összes követelése 695,000 forintra emelkedett, a mi ma napság minimo calculo 6—8 millió forintot tenne.

Míg felesége élt, Kolonich nem igen sürgette pénzét, mert a Perényi-Dobó-féle örökség kiapadhatatlan forrásnak látszott, és beérte egyelőre azzal, hogy Rudolf *Freistadtot* 110 ezer, a *sárospataki* uradalmat pedig 100 ezer forintban inscribálta neki. De az asszony halála és magszakadása után egyfelől a Perényiek, másfelől a fiscus úgy megdézsmálták a fejedelmi vagyont, hogy Kolonichnak Léva várán és tartományán kívül tényleg alig maradt egyéb a kezén. Mert az Ugocsa vármegyében fekvő *terebesi* uradalmat 80 ezer forintban neki adományozta ugyan Mátyás, de a Perényi család tiltakozása miatt semmi hasznát sem vette annak.

Mikor tehát előállottak és nap-nap mellett zaklatták őt a hitelezők, viszont ő is a királyhoz fordult a maga jogos követelésével. Mivel pedig régi dolog, hogy a türelmetlen hitelezők a fejedelmek előtt is époly kevéssé szívesen látott vendégek, mint más közönséges halandó előtt: Kolonichnak sok baja és kellemetlensége származott ebből.

Mert mialatt az ő hitelezői a törvény értelmében szigorúan jártak el ellene és jószágait zár alá vetették, az alatt neki, ajtóról ajtóra járván, könyörögni, rimánkodni kellett, hogy megkapja a magáét. Ha még legalább megkapta volna! de csak üres biztatásokkal tartották, és mint a nádornak panaszolja, arany-ezüst műveit, sőt értékes ruháit is elzalogosította, hogy magát táplálhassa.

A különben is indulatos embernek végre elfogyott a türelme. Meggondolatlan nyilatkozatokat tett, nyíltan zugolódott az udvar igazságtalan eljárása ellen, megtagadta a köteles engedelmességet és minden tekintetben úgy kezdé viselni magát, hogy ellenségeinek csak fegyvert szolgáltatott a kezökbe.

Eleinte fenyegetőzött, hogy lemond az országhatóságáról és ám lássák, mi fog történni. De ebből még több baj és kellemetlenség származott, mert Forgách Ferencz elfogadtatta lemondását a királylyal és Draskovics által helyettesítetté. A nádor azonban az ellenséges érzésű udvari pártnak, különösen pedig a papoknak

diadalát látván ebben, lebeszélte Kolonichot szándékáról, a ki úgy látszik maga sem hitte, hogy Bécsben olyan hamarosan kiadjanak rajta.

Mikor az érsekújvári vitézek meghallották, hogy kedvelt főkapitányok bucsúzni készül, összegyülekeztek és 1610 február 7-én az összes végbeliek nevében megírták a nádornak, hogy mind fejenként megesküdtek arra, hogy ők addig Kolonichot magok közül ki nem bocsátják, míg hátralékos zsoldjukat meg nem kapják. «*Mert egyáltalán fogva azt kívánjuk és akarjuk, hogy mind generális urunk ő nsga és minden tisztviselők az Sz. György napig mind hevet s hideget együtt tőrjenek velünk*».¹⁾

Azt gyanítjuk hogy a vitézlő rend Thurzó akaratából vagy legalább is az ő beleegyezésével cselekedett, mert az a körülmény, hogy a nádor revesalist követelt Kolonichtól, hogy addig a meddig ő Felső-Magyarországból vissza nem érkezik, ki nem bocsátja kezéből Érsek-Újvárt: határozottan arra mutat, hogy tényleg előre meg volt beszélve a dolog, hogy Thurzónak, Kolonichnak legyen mivel védekezniök, ha az udvar esetleg felelőségre vonná őket.

Mialatt tehát a nádor az erdélyi ügyekkel foglalatoskodott Kolonich, az esztergomi érsek minden mesterkedése daczára, Érsek-Újvárott maradt, határozottan megmondván, hogy nem mozdul addig a helyből, míg követelésére nézve ki nem elégítik. Hiába beszélte Draskovics, hogy most már ő a generális, a végbeliek csak Kolonichra hallgattak és a vármegyék is — a nádornak kedvét akaráván keresni — őt tekintették az országrész főkapitányának. — A cardinalist meg a hadi tanács elnökét mód nélkül bosszantotta a dolog és mindenféle, részint alapos, részint hamis vádakkal állván elő, kieszközölték, hogy Kolonich Bécsbe rendeltetett. — Ez azonban gyanúpörrel élve, betegségével, költségtelen voltával, török hírekkel stb. mentegetőzván, ki nem mozdult az erős kőfalak közül, mert jóakarói titokban értesítették, hogy vigyázzon magára, mert veszedelem fenyegeti.

Thurzó György ősz kezdetén visszaérkezvén Felső-Magyarországba, Kolonich, mielőtt személyesen fölkereshette volna,

¹⁾ Orsz. levéltár Act. Thurz. fac. 38 nr. 7.

terjedelmes emlékiratot küldött hozzá, melyben felsorolván sérelmeit, védelmet és pártfogást kért tőle, a sorok között azt is kijelentvén, hogy ha az ország kívánja, ő bizony örömet megmarad továbbra is tisztében.¹⁾

De a nádor már ebben az időben maga sem volt *grata persona* az udvarnál és nem tudta megvédelmezni Kolonichot hatalmas ellenségei boszújától. Mátyás király, a hadi tanácsnak 1610 december 24-én kelt rendeletével végleg a fölmentette őt állásától és Draskovicsot, mint királyi biztost Érsek-Újvárra küldvén, a kegyvesztett embernek szigorú parancsolatot adott, hogy haladéktalanul foglalja el új állomását az örökös tartományokban.²⁾

Az újvári vitézek akartak ugyan most is egy kis zenebonát támasztani Kolonich érdekében és mikor Draskovics 1611. január 5-én megjelent közöttük, megtagadták tőle a vár kulcsait, tanácsot kérvén a nádortól, hogy befogadják-e vagy sem? — de az új generális addig itatta, etette őket és úgy lekenyerezte ígéretekkel és ajándékokkal a főkolomposokat, hogy utóvégre is megesett a szívéük szegényen és maguk között marasztották.³⁾

Kolonich tehát elbúcsúzott Magyarországtól és rosszakarói, a kik már újvári kapitányságában azzal gyanúsították, hogy a németekkel szakítva, testtel-lélekkel a magyarokhoz csatlakozott és háborút akart indítani a király ellen, addig vádoskodtak reá, míg végre 1613-ban csakugyan börtönbe került. Az volt a fővád ellene, hogy *títkon katonákat íratott össze* és föllázdát az uralkodó ház tekintélye és méltósága ellen, a mi bizony, a mennyire ismerjük, könnyen kitelhetett tőle — mindazonáltal legnagyobb bűnének gazdagságát, illetőleg azt a reá nézve végzetes körülményt tartjuk, hogy az államkincstár csaknem 700 ezer frtjával volt adósa.

Nagy érdeklődés mutatkozott iránta nemcsak Magyarországon, de az egész német birodalomban, s míg egyfelől a nádor, a vár-

¹⁾ Az emlékiratnak nincs évkelte, csak az bizonyos, hogy *szeptember 11.* íratott. De tartalmából azért határozottan megállapítható, hogy 1610-ben készült.

²⁾ Act. Thurz. fasc. 87. nr. 12.

³⁾ Történelmi Tár 1893. évf. 443 l.

megyék és a végbeli vitézek nem szüntek meg kérésükkel ostromolni a királyt, hogy megemlékezvén hasznos szolgálatairól, elégedjék meg már eddigi bűnhődésével és bocsássa szabadon, másfelől a főherczegek, az electorok és az imperiumbeli fejedelmek is közbe vetették magukat érdekében, úgy hogy Mátyás az 1615-ik év folyamán végre is megkegyelmezett neki. Rokonai kezességet vállaltak érte, maga pedig május 4-én erős hitlevelet adott, hogy soha többé afféle gonosz dologba nem avatkozik és az uralkodó háznak mind halálig híve marad.¹⁾

A most elmondottakra vonatkoznak azalább következő levelek, melyeknek Kolonich életírója egykor jó hasznukat veszi. Maga a nádorhoz intézett emlékirat is igen sok becses és tanulságos dolgot tartalmaz úgy általános, mint hadtörténelmi tekintetben, élénk világitásba helyezvén az ország függetlenségét és alkotmányos jogait védő nemzeti pártnak az esztergomi érsek által vezetett udvari párthoz való viszonyát és a kettő között fennálló szakadatlan küzdelmet.

Memoriale.

1. Ajánlom Nagyságodnak örökké való szolgálatomat és hogy Isten Nsgdat meghozta jó egészségben és békével, azt tiszta szívvel örülöm és akarom, még Isten után csak Nsgdhoz vagyom minden bizodalمام és reménységem. És ha Nsgd én mellett nem fog, az én dolgomban semmi jót nem tudok kitől remélenék.

2. Emlékezik Nsgd rólla, az minémű reversalist én attam Nsgdnak, *hogy míg az Isten az felföldről meghozza Nsgdat, addig az várat senki kezéhez nem adgyam*, hanem Nsgdnak. És hogy immár Isten meghozta Nsgdat, valamit énnekem Nsgd parancsol, ahhoz tartom magamat. Noha Cardinal eleget practicalt, de mindenekben jó vigyázásban voltam és úgy viseltem magamat, hogy sem Nsgd sem az nemes ország sem az vitézek én felüllem nem panaszolhatnak. Úgy vagyom, hogy búcsúztam ő felségétől,

¹ Országos levéltár Act. Thurz. fasc. 7 nr. 5.

de úgy, hogy az én jámbor szolgálatomért énnekem megfizessenek, mely restantiam az új esztendeig *hatszáz és kilenczvenöt ezer forint volt*, annak jobb részét császár és király urunk ő felsége vitézlő népére kész pénzüll költöttem. Ő felségénél is nyilván vagyon és arról nem köll igen sok bizonyosság, minémű jámborúl és híven szolgáltam Magyarországot 24 esztendőtől fogván sok kár-vallással, és honnan mi reám szállott és hozzám jött, azt az hív szolgálatom mellett mind elköltöttem és nagy adósságban ejtettem magamat az én jámbor hív szolgálatom mellett.

3. Annak okáért kérem Nsgdat mint nékem jó akaró uramat és patronusomat, hogy Nsgd király urunk ő felségénél legyen jó törekedő én felöllem, hogy ő felsége fizessen meg, mivel hogy magára vette ő felsége azt az adósságot, kivel császár urunk adós volt nekem és egynehány helen úgy mint *Fraystattru* 110 ezer forintra inscribált császár urunk, és azonképen *sárospataki jószággra* száz ezer frtra inscribált és ismét király urunk ő felsége *turterebesí jószággra* 80 ezer forintot. Immár csak király urunk ő felségén áll az resolutio, annak okáért kérem Nsgdat mint uramat, patronusomat, értvén az dolgot miben vagyon, ő felségénél legyen jó törekedő Nsgd.

Emlékezhetik Nsgd arról is, hogy az én creditorim, kiknek adós vagyok, igen futnak és panaszkodnak reám, és kész volnék, mivel hogy az jámborok az övéket énnekem kölcsön atták, megcontentálni, de valamíg ő felsége engemet meg nem fizet, semmi módom nincsen benne. Tudom hogy ha Isten Nsgdat felhozza az octáván Nsgdat akarják megtalálni felölle és az kicsin jószágomat, kiből táplálom magamat, el akarják foglalni, melyre az Cardinal és az több pápista nem jó akaróim arra dobolják az én creditorimot hogy mindenből kifogyassanak és élhetetlenné tegyenek. Mind-ezeknek Nsgd ő fsgénél ellene állhat és módot talál ellene, kit ha Isten élтет, mind ő felségének, Nsgdnak és az nemes országnak, ha veszik szolgálatomat, holtom napjáig kész vagyok szolgálnom.

4. Most is ő felsége minden creditorimnak szabadon hagyott jószágomat elfoglalni és engemet azon erőltet ő felsége, hogy mennél hamarább mindeneket megfizessem, és *szintén ma 11 septembris* hozták ő felsége parancsolattyát reám, hogy Bécs körül való jószágokat kezekben engedi;

5. Holott Bécsből király urunk ő felsége Nsgdnak azt írta, hogy Nsgd nekem azt parancsolta és írta volna, hogy fel ne menék ő felségéhez, de minden rendeknek tisztesség adassék, azt én soha meg sem gondoltam, sem írtam, sem mondtam és Nsgd sem írta nekem, de azon mesterkedtek, hogy Nsgdtúl elidegenítsenek. Most is mind abban törik fejöket, mert tuggyák, hogy ha Nsgd az én igazságom mellett nem fog, az én nem jó akaróim, minden dolgokat és akarattjokat ellenem véghez visznek.

Miólta fogva Nsgd oda az felföldön jár, sokat írtnak énnekem egynehány rendbeli urak és csodálkoznak azon, hogy miért ragaszkodtam Nsgdhoz, holott ő felségének köllene kedvét keresnem, mert Palatinus uram, mond — mindenben ellened vagyon neked, és úgy commendált ő felségénél, kiben igen kevés örömed és hasznod leszen. Ezt csak azért cselekszik, mert nyilván tudgyák, hogy eleitől fogva nekem minden bizodalmam és reménységem Nsgdban vagyon, tudván azt, hogy Nsgd igazságszerető úr, és az igazságnak igaz patronusa. Még most is abban törik fejeket, hogy Nsgdat elidegenítsék én töllem, jóakaró szolgáljától.

Az miért engemet oly szorgalmatosan fölhevittanak Bécsben, oka csak az volt, hogy Cardinal és többek szándékja és praktikája véghez mehessen és én rajtam innen kiadhassanak és *Újvárat* az több végházzal kezekhez vehessék.

És gondolhattya Nsgd, hogy az táborban ki akartanak 700 (száz) embert szállítani lovast és gyalogot, engemet Bécsben arestáltatni akartak és *Tury Ferencz* uramot is felakarták hivatni, az hogy több nem, hanem 300 embert akartak itt benn hadni és azok is az papokkal egyet akartanak érteni.

6. Nagyságod emlékezhethik arról, hogy egynehányszor írta és parancsolta énnekem Nsgd, hogy az vármegyékre szorgalmatos gondom legyen és megmustrálljam, hogy valamikor Nsgd parancsolja, előállhassanak. És azonképen az végházakra szorgalmas gondom legyen, hogy az csatázástól megszünjenek az vitézek, mely dolgokra úgy viseltem gondot, hogy talán Nsgd contentus leszen rajta, mert tehetségem szerint úgy forgolódtam, hogy panaszt ne vegyek Nsgdtúl.

Második oka az én föl nem menetelemnek ez volt, hogy költségtelen vagyok és miért hogy idegen országokból fejedelmek,

kik engemet sok időtül fogva esmertenek, ott voltak, hanem ha magam gyalázatomra mentem volna föl, *mert mindenemet elzalogosítottam, arany lánczaimat, ezüst míveimet és még ruháimat is, mert ha ahhoz nem nyultam volna, nem tudtam volna mivel táplálni magamat és szolgálóimat.*

Harmadik oka az, hogy immár tíz egész hete léssen hogy betegeskedem, ki miatt sehová nem mehettem, eleget írtam oda föl ő felségének és az tanácsnak, hogy táplálásomra valamit adgyanak, de nem hogy rendeltének volna ilyen beteges állapotomban, avagy attanak volna, de még csak választ sem attanak kérésemre.

Kérem azért Nagyságodat, mint jóakaró uramat, patronusomat, hogy ilyen nagy fogyatkozott állapotomban, hogy ne hagyjon és parancsoljon Vizkelethy uramnak, hogy míg Isten fölviszi Nsgdat Bécsben, adasson Nsgd 3000 frtot szolgálatomban, mivel hogy az tél rajtunk, szereztethessek egyet-mást téli szükségemre. És ha Nsgd az végbeli vitézeknek fizetést rendeltet, tudassa Nsgd szolgálatomban és úgy tartom, mintha Nsgd ajándékon adná, és ha Isten halálomat halasztja, meg akarom szolgálnom Nsgdnak.

Negyedik oka az én föl nem menetelemnek, bizonyosan tudgya Nsgd, hogy szinte akkorban volt az budai passának jövelele, és nagy híre volt, hogy minémű haddal jó és sokad magával. Kihez képest ez a föld, kiket az holdulásra annak előtte is erőltetének mind futó félben volt, ha móddal nem tartóztattuk volna az szegénységet, mind el is futottanak volna. És mostan is egymást éri levele, az kiben kívánnya, hogy az szegénységet bebocsássuk holdulásra, kiről Nsgdnak is írtam.

Turba bízott embereim énnekem gyakorta írnak Budáról, és nagy bizonyosan értették az passának akarattyát, hogy Vácra és Damasdra igen szándékozik, az két pribék is bizonyosan beszélük, az mint Nsgdnak megírtam. Én az váczi kapitánnak megírtam, hogy jó vigyázásban legyen és mennél jobban lehet, építsék az várat.

7. *Damasd* pedig igen erőtelen hel és Draskovith János az vítézlő népet leszállította, de miért hogy az töröknek olyan igen torkában vannak, lehetetlen dolog, hogy az mire szállította volt,

hogy azok elegek volnának az őrzésére, és én meghattam, hogy míg az Isten Nsgdat közinkben hozza és meglátja Nsgd, méltó e helén hadni őket avagy nem? addig heleken legyenek és jó vigyázásban.

Az több végházakban is mikor az végeket járta Draskowyth, egynehány helyen az vitézeket kérdezte és megeskütteté arra, hogy ha én ismét abban forgolódnám, hogy új háborút akarok indítanom királyunk ellen, kiről elég bizonságom vagyon és ha az Isten időt ad hozzá, törvény nélkül nem hagyom, mert tisztességemet oltalmazom, és oly dolgokat beszéllett ő felségének ellenem, kit bizony soha meg nem bizonyíthat ellenem.

Arrul is királ urunkat ő felségét nem igazán informálta, hogy az lévai 100 lovas és 100 gyalogot, kit ott leszállított, hogy én ő felsége ellen megtartottam és én magam számára esküttettem volna. Tudgya azt Draskowyth, azonképen *Lipót Pek* és az többi hogy egynehány nemesek az vármegyéből ott voltak akkor és megmondották, hogy mind ő felségét és Nsgdat megtalálják felölle, mivel hogy az hel nagy, és azzal az vitézlő néppel az bányákat és városokat oltalmazza és Esztergom is közel lévén Lévához. Noha Draskowyth ott fenn azt mondotta, hogy én ő hire nélkül tartóztattam ott az 200 embert, bizonynyal írhatom Nsgdnak és elég bizonságim is lesznek, hogy ő maga adott zászlókat mind az lovasoknak és gyalogoknak és ő felsége számára esküttették és ez óráig is ő felségének szolgálnak mindennemű szolgálatban. Ha az Ur Isten Nsgdat elhozza, meglátja Nsgd, ha elegendő olyan nagy helyben 100 lovas és 100 gyalog?

Én soha Draskowythnak nem vétettem és nem tudom miért cselekszi mind én rajtam és sok tisztviselő vitézeken ilyen gyalázatot. Cardinal uram ő neki itt való kapitányságot és Pálffy Jánosnak az vice kapitányságot megszerzette és levelet is adott ő felsége rólla, de mivel hogy az mit én velem Nsgd és az vitézekkel elvégezett, ahhoz tartottam magamat és ezután is azon leszünk, hogy az mi szolgálatunkban fogatkozás ne legyen, az Cardinal urunk igen ellene legyen.

Itt az helben énnekem Draskowyth sem zászlót sem egyebet kezemben nem adott, hanem az régi zászlóm vagyon. Nem is akar-

tam semmit neki szólnom, ha Isten Nsgdat ide hozza, tudom elvégez Nsgd mindent.

8. Nagyságnak azt is adhatom tuttára bizonyosan, hogy fő ember barátim énnekem megírták és ugyan az ő religiójokon valók, hogy megoltalmazsam magamat, mert ha fölmegeyek, gyalázatot vallok, mert hamissan ő felségét én reám haragitották, kinek feje Cardinal uram. És soha meg nem szünik az sok igyenetlenségtől, valamig a helt kezéhez nem kapcsolhatja és annak utánna ha azt ő véghez vihetné, akár kinek port hánya szeme közé. Ebben bizonyos legyen Nsgd, hogy valamit szíve titka tart ha ez helhez jutna, az cselekedné. Pográny Benedek fiastól mindenre izgattyák.

9. Panaszolkodhatom Nsgdnak azon is, hogy az minémű dézmákat ennek előtte Lévához beszettem, annak az arendáját ez idén egynehányszor Nagyszombatban küldtem és fő emberek által találtam meg Cardinalt és semmiképen nem engette és pénzemet sem vette föl, hanem visszaküldte, és egy alkalomban azt atta az választ, hogy nem adgya, és ő felségének is reám panaszlott felöle és azért is nagy haragja vagyon reám ő felségének, és minémű rut szóval illetett Cardinal uram, azt Nsgd megértheti.

Az mostani nagy beteges időhöz képest és melegséghez talált volt meg az vitézlő sereg, hogy minémű bűdös bort árultat Cardinal uram drágán 10 denaron pintit. Ahhoz képest látván magam is sok beteges vitézlő népet, meg kölleték engednem, hogy az kinek jó bora vagyon, szabad legyen árulni d. 6. Én megmondottam szolgálainak hogy jó bort áruljanak, és senkinek nem engedem meg, hogy bort árulljon.

10. Az morvai országot, ha Nsgd még egyszer megtalálná az 6000 frtról, mostan volna szükség, hogy magok emberétől küldenék be és építenének míg ideje vagyon. Tudván hogy Isten Nsgdat meghozza, nem mernék el hallgatni. Én immár kétszer küldtem szolgálimat, de mindenszer üres kézzel bocsáták.

11. Ezt is akarám Nsgdnak tuttára adnom, hogy mostani időben *Bécsben* csoda dolgokat praktikálnak. Egy bizott barátom atta értésemre, hogy azon vadnak, hogy az öcsém *Ferdinánd Kolnych* 3000 gyalog közül két zászlóval hatszáz embert választanak és azokat alá Komáromig hozzák és hertelen én reám nagy

erős parancsolatot hozzanak, hogy én minden okvetetlen beboocsásam ide Újvárbán. Én ugyan resolutus vagyok, hogy ha tízszer parancsolnak is, én úgy mint Nsgd, Magyarország főgondviselője lévén, hire nélkül Nsgdnak semmit nem cselekszem. Tudom, hogy azért is elég harag leszen reám, de nem gondolok vele. Mert az minémű hittel köteleztettem magamat Magyarországnak, abban akarok élni, halni, ha az nemes ország és Nsgd veszi.

12. Nsgdnak azt is írtam, mint jó akaró patronus uramnak, mivel hogy az komáromi kapitány, mióta Draskowyth János és *Pwkon* uram az kapitánságra vitték, mindgyarást Bécsben ment, és szóltafogva ott lakik, ő az egyik főhadakozó tanács és valamit akar szintén arra viszi király urunkat és az több tanácsokat és inkább fogja az papok mellett az dolgot, hogy nem mint az vitézlő rendnek.

Énnekem bizony nagy ellenségem, csak azért hogy ő feleségének és Nsgdnak megírtam, hogy az Komáromiak az csatáktúl meg nem szűnnek, hanem untalan csatáznak ki, az romlott országnak és az országbeli uraknak és mindeneknek ellene az mostani állapothoz képest. Én pedig azzal tartoztam, hogy Nsgdnak tuttára adjam, mert az én alattam való vitézlő nép egynehányszor találtak meg felőlle, hogy ha az komáromiaknak szabad csatáznik, miért ne ő nekik? De én ez ideig nehezen megtartottam.

Csak ezen héten is egy szép fekete lovat küldött föl az vicze kapitán az kapitánnak. Tegnap előtt ismét 50 gyalogot bocsátott csatára. Az komáromi vitézek, mind lovas, gyalog, eleget fognak Nsgdnak panaszkodni, ha az Isten Nsgdat közelb hozza. Azt is bizonyal beszélük, hogy az komáromi kapitán mind feleségestől ez jövő héten alá jönni akar és itt lakik.

13. Nsgd kétséggel hitte, hogy az győri kapitánnak, *Hanz Praynernek*, az magyar vitézeknek, kik az táborba szállottanak volna, gondviseléseket ő reá bízták volna, de nekem ugyan parancsolatom felőlle. Bécsben azt is költötték föl, hogy én teljességgel az németektől elállottam volna és magyarokhoz állottam és esküttem volna, ezt mind Cardinal uram költötte, és ha Isten ő szent felsége adgya, hogy szemben leszek Nsgddal, bővebb információt ért Nsgd töllem.

14. Azt is írhatom Nsgdnak, hogy Forgách Zsigmond Dóczy András által tractált én velem, hogy az lévői jószágot meg akarná venni és mostan száz ezer frtot meg akarná fizetni és az többiről bizonyos terminusra meg akar concordalni velem. Én oly választ attam neki, hogy ha Gyimest el akar adni, a pénznek szerét teszem és megveszem tőle.

15. Nsgdnak azt is írhatom, hogy mind az egész végházak nagy fogyatkozásban vannak lövő szerszámból, és itt sincs semmi, kiből segíthetném az végházakat. Én eleget sollicitalom és az fileki és az itt való *czoebörteokot* (így! czajbert?) felküldöttem, azonképen az pausrayber is ott vagyon és három holnapja hogy ott sollicitálják de semmi válaszom nem jö.

16. Nsgd azt is megírta ennekem, hogy Joó Máthénak atta Nsgd az damasdi kapitányságot és az nagy fogyatkozott állapot miatt ez ideig még be nem vihettem.

17. Ujváry Miklós szécsényi felől ezt is akarám tuttára adnom, hogy Kovács Demeterrel egyet értett és az minémű pénzt Nádasdyné asszonyom az vitézlő nép fizetésére Bujákban adott volt, azt ő mind kezénél tartotta és minduntalan Bujákban ki és be jártanak, reménkettek hogy Báthory valami haddal erre az földre ki indul, azért a bujáki vitézlő népben egynehányat, az kit gondoltanak, hogy Ujváry Miklósnak és Kovács Demeternek latorságokat megtudgyák, azokat kiirták és az többit magoknak esküttet ték. Kovács Demeter ezered magával akart Báthory mellé állani, és az hatvani béggel is igen egyetértett. Sokszor ki és bejárt az hatvani béghöz, mert az a bég egy bírónak mondotta még, hogy csak Báthory megindulna Kovács Demeter Szécsént megvenné és az benne valókat levágná.

Míg az Ur Isten Nsgdat behozza, jó vigyázásban és csendességben leszek. Bizony dolog, hogy sok gonosz emberek vannak az végházakban, kit ki köllene gyomlálnunk, mert igen practicalnak az törökökkel. Mégis az pribékekkel mit köllenség cselekednem, én Nsgdtól várok felölök.

18. Nsgdnak ezt is akartam megírnom. Im ezen órában érkezék Váczi Dóczy uram levele és miért hogy minémű hírt az pribék beszéle az passa akarattya felől, én megírtam volt Dóczy uramnak, és az mostani levelében írja, hogy Nsgd is erősen

megparancsolta neki, hogy az helben legyen és se hová ki ne menjen. Írja hogy sem puskaporok, sem taraczkjok semmi afféle tüzes szerszámok nincsen, én az mint oda fel megírtam Nsgdnak, nem tudom mivel segítenem affélével.

És ha (kit Isten ne adjon) afféle próba esik az végházakon, nem tudok hertelen micsoda segítséggel lennem innen is, mert fölötte igen fizetetlen itt is az vitézlő nép és épületlen. Ilyen bizonyos jövedelemből igen lassan fizeti Cardinal uram és egyáltaljában ugyan megírta az vitézlő népnek hogy nem fizeti őket, tudom mindazonáltal, hogy Nsgdnak leszen gondgya arra, hogy az vitézlő nép között, az fizetéshez képest jobb rend legyen és épebben hogy nem most, de látván most az fogyatkozást, nem tudjuk mire készeríteni őket, ha szinte kívántatik is. Azért én is kérem Nsgdat, hogy legyen Nsgdnak gondgya elsöben ez itt való vitézlő nép rendi felől.

Mostan egy bizonyos emberem jöve Bécsből ki bizonyal beszéli, hogy *Khám* az komáromi kapitány azt beszéli, hogy mi gondgya Kolonichnak arra, hogy az komáromiak csatára járnak, és ugyan ott abban sem köll meghadni, hanem ki köll abból az kapitánságból is vetni, mindazonáltal én Nsgdnak és az egész országnak örömet és tiszta szívvel szolgálok, és Nsgd törekedvén az én ő fsgénél való restantiámról, és ha ő felsége ezt nekem megfizetvén, ha ő felsége veszi szolgálatomat kész szolgálva vagyok, holott ő fsge megveti az én szolgálatomat, nincs mit tennem, tiszteséges szolgálatot kell keresnem.

Az mint Nsgd énnekem írta vala, hogy hol és micsoda helen lehet Nsgdnak alkalmatossága én velem szemben lenni, arról várok csak Nsgdtól és mind ezen beteges állapottal el nem mulatom, hanem Nsgdat megvisitalom.

Nagyságodnak mindenben jó akarattal szolgál míg él.

S. a Kolonich mpr.

(Eredetije az országos Levéltárban Act Thurz. fasc. 3. m 52.)

Az érsekújvári vitézlő rend Thurzó György nádorhoz.

Illustrissime Spectabilis ac magnifice Domine, domine et patrone nobis gratiosissime.

Ajánljuk Nsgdnak örökké való szolgálatunkat és kívánunk Istentől Nsgdnak az új esztendőben sok jó szerencsét és egészséget megadatni. Kegyelmes urunk ezt akaránk Nsgdnak tuttára adnunk, 5 die januarii *Draskowyth János* urunk ő Nsga be jöve közinkben és ő felsége parancsolattját hozá, melyet inspecie fölküldöttünk Nsgdnak. Ez mellett parancsolja ő fölsége az porkolábnak, hogy az várnak kulcsait ő Nsga kezében vigye.

Kiről mi ő Nsgának ilyen választ attunk, mivel hogy *Kolonich* urunknak ő Nsgának nem mi attuk kezében az kulcsot, és ki nem vesszük kezéből, hanem még él és még nem holt, jőjjön be ő Nsga közinkben és az régi jó szokások szerint vegye búcsúját tőlünk és mi is ő Nsgától. Annak utána adgya annak az kulcsot, az kinek ő felsége és Nsgd parancsolja.

Azért kegyelmes urunk patronusunk, kérjük Nsgdat mint kegyelmes urunkat, hogy az jó egyezségért és csendességért adjon tanuságot föllle, mihez köllessék magunkat tartanunk, mert azt sok mód nélkül való dolgokat teljességgel eluntuk. Ezzel Isten tartsa meg Nsgdat jó egészségben. Ex Uyvár 7 die januarii 1611.

Nsgdnak alázatos szolgái mindenben

Ujvári sereg lovas és gyalog.

Kivül: Illustrissimo Spectabili ac magnifico domino domino Comiti Georgio Thurzó de Bettlehemfalva etc

(Eredetije az országos levéltárban *Act. Thurz. fasc. 35. nr. 12.* hátlapján kilencz pecséttel.)

Kolonich Siegfried párbaj-ügye esztergomi Ali béggel.

I.

Nagyságos nekünk vitézljő szomszéd úr barátunk etc.

Hogy ez új esztendőbeli szerencsétlenségünköt Nsgdnak megjelentsük, semmi nem egyéb hanem az Nsgd és alatta való vitézljő rendnek iszonyú állhatatlan voltát tudván mindenkoron, kíválképpen ez mostani sz. békességnek fölbontását az két hatalmas császár között megvesztegette (így!), lehetetlen, hogy tovább szenvedhessük, holott én is az szegénségnek egyik oltalmazója és a keresztyénségnek igaz egyik tagja vagyok és igyekezem is

lenni. Kívánom azért, hogy az bosszúságért az mit ez ideig cselekedtél az szegénységen, emberségedet és vitézségedet velem együtt magad megpróbáld, ötszáz lovassal kimegyek valahová akarod. Nsgd is annyi számú vitézivel és nem többel kijőjjön, eleiben magunk ketten vagy lovon vagy gyalog akarod, kopjával, karddal, pallossal vagy akár micsodás fegyverrel megvijjunk. Ha engem meggyőzsz, vagy én tégedet, annak utánna mutassák . . . az körültettünk lévő vitézek is emberségeket és vitézségeket. Hogy penig ez dolog általán fogya meglegyen, mi boldog emlékeztű szent György vitéz napjára halasszuk, az szép időre, és Nsgd is készen legyen, lássuk kinek az Isten adgya valet (!), mind ez ideig az szegénységnek szántó barmaival és egyéb marháival intézkedtetek, mint emberek hiteteket meg nem tartottátok és így az két hatalmas császár között az szent békességet felbontottátok, mely dolgot immár én az én hatalmas császáromnak tuttára adtam, hogy Nsgd is ne mondhassa, hogy az ő fölsége hire nélkül cselekedtük és Nsgd is adgya császárnak tudtára, hogy nem mi, hanem tik vadatok az szent békesség fölbontói, tik adtatok okot mindenekre nem mi, sőt magunk is okot adunk immár és vagy jössz vagy nem *szakállodban igyekedünk pökni*. Ha penig ez dolgot császárod hire nekül meg mered próbálni, tehát ne halasszad, hanem az megnevezett napnak előtte elvégezzük, én mindenkoron készen vagyok, mint az szép leány az tánczhoz, mert soha nem érdemlettem, hogy az én szegény jobbágyimat úgy raboljátok, dulljátok, fosszátok és égessétek, kívántatik azért hogy szegények mellett fogjak. Ezeknek utánna is valamiből kívántatom, mindenekből mindenkoron készen vagyok. Nsgdtúl választ várok. Isten velünk. Datum ex arce nostra Idempurgh (?) 28 die decembris Anno 1613.

Nsgdnak mindenkoron kész szomszéd
barátja
Sigefridus a Kolonich.

II.

Hozzánk illendő szomszédságomnak kész voltát ajánlom Nsgdnak, mint vitézlő Nsgos szomszéd úr barátomnak.

Megadák az Nsgd levelét, melyből megértettem, hogy az

faluk miatt igen nagy haraggal volna Nsgd, annak okáért mivel hogy ennek előtte is az hatalmas és győzhetetlen török császárnak jobbágyi voltak, annak okáért holdoltatták be az vitézek őket. De mikor az levelet írta Nsgd, akkor az eszed fejedbül kiszökött, az nyilván való. De jó szomszéd úr barátom, az mint írt Nsgd ez bátor úgy legyen, de az én alattam való vitézeket nem illik Nsgdhoz, hogy állhatatlanoknak írja Nsgd, mert ezek az én alattam való vitézek, mind az egész világ jól tudgya, hogy az császár kenyerét vitézségekkel találták és vitézi módra élnek és Nsgd Szent György napját hatta az bajvívásra és azt írja Nsgd, szintén oly kész Nsgd az bajvívásra, mint az szép leány az táncz járásra, de szomszéd úr barátom úgy vedd eszedben magadat, én is szintén oly kész vagyok az bajvívásra, mint az kosok, hogy egymással készek ütközni.

Ezek után Isten velünk. Költ Esztergom várában A. D. 1613.

N. K. szomszéd úr barátja

Kara Aly bégh az hatalmas és győzhetetlen
török császárnak főszanchok és esztergomi
heltartója.

III.

Minden hozzánk illendő dolgokban kész szomszédos barátságunkat ajánljuk és Istentől jó egészséget Nsgdnek megadatni kívánunk.

Az Nsgd levelét jó kedvvel vettük. Az mi az fejünkből való eszünk kiszökését illeti, mikor Nsgdnek ennek előtte írtunk, tultuk mit írjunk és tudgyuk is. Értjük, hogy Nsgd olyan kész az bajvívásra, mint az kos az másikkal ütközni, bizonyára szükséges leszen, minket Nsgd jobb örömmel ez új esztendőben nem érhetett volna, mint azzal. Mégis mint vitéz szomszéd úr barátunkat Nsgdat kérjük, hogy ne halasszuk oly sokára mint Szent György napja, hiszem ha Nsgdnek immár szabadsága vagyon reá, tehát rövid és hova hamarabb való napon elvégezzük, csak írja meg Nsgd, mely napra, mely helyen és lovon e vagy gyalog akarja? az meglett dologra annak utánna ne legyen gondunk. Nsgdtül

választ várok. Isten velünk. Austriae Viennæ die 15. januarii
Anno 1614.

Nsgdnak kész szomszéd úr barátja
Sigefridus a Kolonits.

(Mind a három levél másolatban Act. Thurz. fasc. 7. nr. 12.)

Heves vármegye fölterjesztése a nádorhoz.

Illustrissime Comes et Domine domine nobis gratiosis-
sime etc.

Ennek előtte is alázatos könyörgésünkkel találtuk vala meg Nsgdat az tekintetes és Nagyságos Seyfridus Kolonich urunknak mostani fogságában lévő állapottya felől, hogy Nsgd ő felségénél az mi kegyelmes urunknál császárunknál interponálná magát és megszabadulása felől törekednék, hogy megtekéntvén ő felsége eleitől fogván ő felségéhez való hűséges szolgálattját, ki sem élete sem jószága fogyását ő felségek mellett nem szánta, hanem minden időeknek részeiben ő felségeknek, híven és igazán szolgált, hogy ő felsége venné el haragját rólla és kegyelmességét hozzája mutatván, bocsáttatná el, megelegetvén eddig való fogságával. Elhittük penig, hogy Nsgd több vármegyéknek törekedésével és az mi könyörgésünk mellett is ő felségénél jó szívvvel törekedett, de micsoda resolútiója lött ő felségétől Nsgdnak, abban semmit nem érthettünk. Nsgdnak mégis könyörgünk, hogy ha ő felségétől semmi oly resolútiója Nsgdnak nincsen, kiből megszabadulása felől jó reménség lehetne, hogy Nsgd mégis tovább is ő felségét megszabadulása felől sollicitálná és az Linczben menő követeknek is instructiójokban adván, azok által Nsgd ő felségénél mégis tovább is törekedgyék érette, kit Nsgdnak vele egyetemben megiszolgálni igyekezünk. In reliquo etc. Datum ex congregatione nostra generali in oppido *Füle* loco consveto 28 die junii celebrata Anno domini 1614.

Illustrissimæ D. V.

servitores addictissimi
Universi magnates et nobiles
Comitatus Hevesiensis

Kívül: Illustrissimo domino comiti Georgio Thurzo ect.

(Szóról-szóra megegyezik evvel Nógrád vármegyének 1614. július 7-én kelt fölterjesztése. Mindkettő az országos levéltárban *Act. Thurz. fasc. 83. nr. 52—53.*)

A szécsenyi vitézek Kolonich kiszabadítása érdekében a nádorhoz folyamodnak.

Illustrissime domine, domine et Patrone nobis semper gratiosissime etc.

Nsgdat mint minékünk kegyelmes jó akaró Patronus urunkat kelletik alázatosan megtalálnunk írásunk által. Mivel hogy noha jól tudgyuk, hogy Nsgdnál nyilván vagyon az immár régen, hogy Siegfried Kolonich urunkat ő Nsgát az mi kgylmes fejedelmünk és császár urunk ő felsége arestáltatta, egy ideig Újhelyben mostan Bécsben tartatya, mindazonáltal mint nekünk kgylmes patronusunkat akaránk emlékeztetni Nsgdat ő Nsgának állapota felől és alázatosan ő Nsga mellett Nsgdnál intercedálni, kérvén alázatosan Nsgdat, Nsgd megtekintvén megnevezett Seyfridus Kolonichnak fejedelmünk mellett régi hű szolgálatját, nemzetünk mellett is sok vére hullását, nyughatatlanságát, fáradságát, hasznosan való forgolódását, sőt nem csak az mi megromlott országunk és nemzetünk mellett, hanem az egész keresztyén országok mellett való jámbor és hű szolgálatját tekintse Nsgd, kit megtekintvén Nsgd, Nsgd mutassa meg hozzávaló szeretetét és jóakarátját, császár urunknál ő felségénél szabadulásáért intercedáljon és a mostani országunknak nemes gyűléséből az mely követeket Nsgd az országgal császár urunk ő felsége parancsolatjából *Linczben* felváltott, Nsgd adja instructiójában ő Nsgknak és ő kgymeknek, hogy ő felségénél intercedaljanak ő Nsgk és ő kgymek. Elhittük bizonyosan ha Nsgd szeretettel törekedik ő felségénél, Nsgdért minden kegyelmességgel leszen Kolonich urunkhoz ő felsége császár urunk. Azt is bizonyosan elhittük Isten ő Nsgát megszabadítja az Nsgd intercedálására, hálaadással megigyekszik szolgálni az Nsgd veltett jó cselekedetét, mi is mindenkori alázatos és hű szolgálatunkat es mindenkori kész voltunkat ajánljuk Nsgdnak. Az Ur Isten éltesse

és tartsa meg Nsgdat jó egészségben. Datum ex præsidio Szechen die 30. junii Anni 1614.

Illustriumæ domine vestræ

humillimi servitores
Sac. Cæs. Regiaque Mattis
præsidiï Szechen utriusque
ordinis præsidiarîi universi.

Thurzó György nádornak. (A levél zárlatán 5 gyürüs pecsétel, egy köztűlök a Forgách Miklósé.)

*Act. Thurz. fasc. 41. nr. 20.*¹⁾

Kolonich a nádorhoz.

Illustrissime Comes et domine affinis et patrone mihi plurimum confidentissime.

Salutem etc. Nsgdat akarom ez levelem által certificalnom, az én állapotom miben legyen. Ő fölsége az mi kegyelmes császár és király urunk, resolvalván kegyelmesen magát, az titok tanács secretarius által decretum adatott reám, abban includalván ő fölsége kívánságát mind töllem és vér szerint való atyámfiától, nehezen reá állottunk, az atyámfiai közül pedig egyike úgymint az ki *Ulrichskirkben* lakik Hanss Kolonich reá nem állott és az többivel sem nem subscribálta sem nem pecsétlette az obligatoriát, kit ő fölsége császár urunk kívánt az többi között lenni. Azonközben másik atyámfia Handorffrul Geörigh Gabriel a Kolonich uram érkezett és az Hanss Kolonich helyett megcselekedte. Én is nem mulatván, mindgyárást be adtuk mind magamét és az öcsémét, mely mi obligatoriáink mostan is ő fölségénél vadnak. Annak utánna Styria országban írtam másik atyámfiának is az ki ide érkezett, hogy azért mégis confirmatusabb lehessen az ő fölsége töllünk kívánt obligatoriája, ez is kész az szerint magát obligálni, az kik oly urak és oly jószágosak mint Hanss Kolonich. Mi legyen pedig az ő fölsége kívánsága, im in paribus Nsgdnak megkültem includalván. Glössl püspök uram vissza jött császár

¹⁾ U. o. *fasc. 40. nr. 29.* őriztetik a lévai lovas és gyalog sereg folyamodása a nádorhoz Kolonich érdekében 1614. július 4-ről.

urunktól, én is reménlem azt, hogy az én dolgomat is reá bízta volna ő fölsége, talám rövid nap Isten szabadulásomat adgya, mely meg lévén Nsgdnak késedelem nélkül megjelentem. Ezeknek utánna ajánlom Nsgdnak éltemig való szolgálatomat és Istentől kívánok Nsgdnak szerencsés hosszú életet. Datum *Viennae* die 29. mensis may Anno 1615.

Illustristimæ D. V.

servitor et affinis devinettissimus

S. a Kolonits, mpr.

Kivül: Illustrissimo Comiti et domino domino Comiti Georgio Thurzó etc.

(U. o. Act. Thurz. fasc. 7. m 15.)

Épen egy esztendő múlva ez utolsó levél kelte után, 1616 május 29-én hozták a hírt nádornak hogy Kolonich, a ki nem tudatik mi okból, pártot ütött a király ellen, «*nagy romlást indított, Ausztriában várakat és Magyarországbán is immár Dévént megvötte*» Thurzó azonnal fölkelést hirdetett, mert azt beszélték, hogy Kolonich hada napról-napra öregbedik és tartott tőlle hogy a kis szikrából rövid időn nagy tűz támadhat, Pozsony város tanácsának pedig szemrehányást tett, hogy későn tudósította őt a veszedelemről. Mert Kolonich 1616 június 25-én Pozsonyban megjelenvén, fölszólította a magistratust, hogy adjanak neki segítséget, hogy *Dévény* várát a király számára el foglalhassa. A *circumspectus* polgároknak volt annyi belátásuk, hogy mandatum nélkül ilyen vakmerőségre nem vállalkoztak, de már azt csodálatos módon nem tudták fölérni észszel, hogy a nádornak tüstént jelentést tegyenek. És mikor Kolonich nagy haraggal és szitkozódások között eltávozván tőlük, megrohanta és bevette Dévényt, csak várták hogy mi fog még történni? Máskülönb azzal mentették magukat, hogy ők semmi bizonyosat nem tudtak Kolonich szándékáról, de nem is tartották volna tanácsosnak, hogy az ország határain kívül üldözöbe vegyék, ámbátor ők királyuk és hazájuk védelmében vérüket se szánnák kiontani stb.¹⁾

A véletlen és meglepő támadás azonban oly gyorsan elnyo-

¹⁾ Orsz. levéltár Act. Thurz. fasc 84. nr. 35. A pozsonyi tanácsnak 1616 június 2-án kelt levele csak *hatodikán* érkezett Bicsé várába.

matott, hogy mire Magyarország jóformán tudomást szerzett róla, már akkor Kolonich fogságba került és minden lecsendesedett. De véleményünk szerint nem is volt ennek a támadásnak semmiféle politikai célja s aligha csalódunk, mikor azt hiszszük, hogy *Kolonichot* a sértett magánérdek és talán a bosszúállás gondolata vezette, világosan szólván, hogy adóssági ügye és pártütése között szorosabb okozati összefüggést kereshetünk. Az a körülmény, hogy egyenesen *Dévény* várát foglalta el, melynek egyes tartozékaihoz már 1607-ben igényt formált¹⁾ csak megerősít bennünket föltevésünkben. Magyarországi birtokait elharácsolták, rengeteg sok pénze örökre oda veszett, elkeseredésében tehát hatalmasan akart magának kárpótlást szerezni, a mint hasonló körülmények között nagyon sok kortársa hasonlóképen cselekedett volna. De markába szakadt a dolog és öt esztendőn keresztül szenvedett börtönében, míg utoljára «sok fő-főkirályoknak, electoroknak, herczegeknek, királysági és herczegségi országoknak» törekedésére, 1621 szeptember 8-án kegyelmet kapott.²⁾ Már pedig ha udvari felfogás szerint, valami igazán főben járó bűne és országfölforgató szándéka volt volna, mint p. o. *Bocskay Istvánnak*, bizony hamarosan elbántak volna vele, vagy legjobb esetben is ott hagyták volna veszni a tömlőcz fenekén. Kiszabadulása után visszajött Magyarországra és *Léva* várában lakott, de szabadságának nem sokáig örvendhetett, mert nyughatatlan életének 1623-ban vége szakadt.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ Történelmi Tár 1893. évf. 440. l.

²⁾ Az a hír terjedt róla, hogy 1619-ben börtönében megtévelyodott, de úgy látszik, nem volt igaz. Bars vármegyében írott levelét l. *Szerémi*: Emlékek 123. l.

³⁾ Bethlen Gábor fejedelem 1623. nov. 24. értesült Kolonich haláláról, s azonnal intézkedett, hogy *Léva* várát kezéhez vehesse, «*hogy ilyen háborgó időben . . . valami akadékjá ne történjék és egyéb jövedelemnek is tékozlása ne legyen*». (Tört. Tár 1886. évf. 429—431.) a békekötés után vissza szállott Ferdinándra.

CASTALDO ERDÉLYBEN.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

IV.

Ámbár Izabellának a kolozsvári gyűlésen még nem volt tudomása arról, hogy a barát öt fiával és országával együtt az osztrák-háznak eladta, csakhamar Gyulafejérvárba való megérkezése után kellett értesülnie mindenről, mert lehetséges volt neki fönnebb említett panaszteljes levelét a még márczius 5-én az évi adóval Konstantinápolyba eresztett Szalánczyval a szultánnak elküldenie.¹⁾

Az erdélyi követek, szokásuk szerint, ajánló levelekkel jöttek és tisztelet-látogatást tettek Aramonnál is, ki már többször idézett levelében tudósítja erről a francia királyt (1550 április 24-én). Szerinte azonban Izabella királyné és Fráter György panaszolkodásai Ferdinánd határsértései miatt (Erdély átadását egy árva szóval sem említi) nem voltak őszinték s csak arra valának hivatva, hogy a törökök gyanúját az Izabella és Ferdinánd között folyt üzemeket (leurs menées) illetőleg elaltassák és a szultán haragját

¹⁾ Mint láttuk Centorio szerint Izabella Szalánczyval küldte el levelét a szultánnak. A barát márczius 24-én írja, hogy a nála járt török csasznt «una cum Oratoribus nostris, cum censu et donariis 5. Martii absolvi». *Ep. Proc.* II. 199. — Verancsics június 25-iki leveléből pedig tudjuk, hogy Szalánczy vissza érkezett a török fővárosból és a thordai gyűlésen volt beszámoló a konstantinápolyi követségéről. U. o. 204. — Még Kolozsvárott azt határozták el volt a rendek, hogy Szent-György napkor gyűlnek össze ismét; még pedig Thordán. De a thordai gyűlés tényleg csak június havának második felében nyílt meg. *Erd. Orsz. Eml.* I. 305. — Valószínűleg azonban e levelet egy későbbi alkalommal küldötte el a királyné.

lelohaszszak. A követeket többször kihallgatták a portán, de egyelőre mást nem ígértek nekik, mint azt, hogy a szultán meg fogja bízni néhány szandsák bégjét a határon, hogy Ferdinánd «innovatioiról» küldjenek neki bővebb tudósításokat s az ilyképen szerzett fölvilágosítástól fog függni az, hogy mily politikát fog a porta ezentúl követni.¹⁾

Hogy ezen innovatiók mik voltak, azt már fönnebb részleteztem. Aramon véleményében az erdélyi követek sírángozásai nem vezették félre a nagyúrt és minisztereit s ez utóbbiak már maguk is fölfödözték a dolgok valódi állását. A francia követ azért attól tart, hogy a szandsák bégek által küldendő további fölvilágosítások nem annyira hasznára, mint kárára lesznek az erdélyi kormánynak.

Mint látjuk tehát Fráter György kétszínű politikája miatt Izabellára is gyanakodtak Konstantinápolyban és kételkedtek ott panaszának őszinteségében. Hogy azonban e pontot illetőleg tévedtek a törökök, azt már fönnebb bizonyítottam.

Hogy pedig Izabella királyné nem volt megelégedve a nyírbáthori alkuval, azon nem kell csodálkoznunk. Őt, mint nagyon is «mobile donna»-t szerepelteti a chablonszerű történetírás.²⁾ Nem tagadom, hogy ámbár a királyné «virilis animi mulier» volt, mint őt Istvánfi jellemzi, női természetét azért még sem vetköztette le teljesen és nemének ősi kiváltsága szerint néha «ingadozott tétovánadszál módjára». Legyünk azonban igazságosak iránta. A jelen esetben nagyon természetesnek vélem magatartását. Hány férfi tűrte volna el a német császári és királyi testvérpár bánásmódját hasonló körülmények közt? A királyné még 1547 végén följárlotta volt Erdélyt V. Károlynak és Ferdinánd királynak, de mindketten köszönettel vissza utasították az ajándékot. 1548 elején ők még hő keresztény érzelmeikkel össze nem férhető dolognak tartották a pogánynak adott hitüket megszegni³⁾, de 1550-ben ilycon-

¹⁾ Erre a levélre felel Henrik király (1550 szept. 27) «J'ay veu les propositions» bekezdésű passusával. *Ep. Proc.* II. 218.

²⁾ «Isabella in deren Character Launenhaftigkeit und Wankelmuth besonders hervortraten, wollte jetzt von einer Tauschung Siebenbürgens nichts mehr wissen» — így vélekedik pl. Huber Alfonz id. m. 14. lapján.

³⁾ «Humanæ fidei nihil æque convenit, quam ea quæ pacta conventa

sideratiók már nem furdalták lelkiismeretüket és örömmel adták meg beleegyezésüket a nyír-báthori szerződés végrehajtásához.¹⁾ Hogy Izabella királynénak valljon mik voltak nézetei ez ügyben, mik kívánságai, és hogy valljon még mindig hajlandó volt-e a már egy ízben visszautasított országot Ferdinándnak ismét följánlani: avval úgy látszik sem az osztrák ház, sem Fráter György nem törődtek.²⁾ Ha valaki a megváltozott politikai viszonyok miatt megváltoztatja ítéletét: úgy Huber Alfonz véleményében az «Launenhaftigkeit und Wankelmuth» Izabella esetében, de V. Károly és Ferdinánd esetében úgy látszik nem.³⁾

V.

Magyarországban az 1550-ik év közepe táján teljes nyugalom uralkodott. Nem volt ember, — írja Aldana — ki zsarolni, lázadni merészelt volna, mint ezelőtt szokásuk volt.⁴⁾ Szerinte Törökország felől sem fenyegette veszély a békét, mert Szulejmán

sunt, fideliter observare» — így ír Ferdinánd 1548 február havában. (L. Erd. Orsz. Eml. I. 237. — A császár feleletét l. u. o. 234.)

¹⁾ L. Ferdinánd levelét Fráter Györgyhez 1550 jan. 8. és a császáráét ugyanahhoz november (?) 1-én Károlynál 186. és 196. ll.

²⁾ «Bátorból kijeve, ő (a barát) Erdélbe szálla, Királné asszonnak, mit szerete, azt szólá». Tinódi id. m. 16. l. — Forgács előadja a nyír-báthori megállapodás «summa»-ját és hozzáteszi, hogy «sed Georgius occasione captans, alia reginæ obtendebat». Tehát tergiversált és nemcsak «de nobis sine nobis» lett megkötve az alku, de még a leginkább érdekelt felek nem is lettek beavatva a titokba, hogy sorsukról mit határozott az osztrák párt a baráttal. — Brutus is azt írja, hogy «hæc ita facta . . . insigni cum reginæ injuria, qua inconsulta, agere privato consilio, tantis de rebus esset ausus, Callidus quidem homo» t. i. a barát III. 412.

³⁾ Tegyük föl, hogy Huber Alfonz ajánlatot tesz az osztrák kormánynak, hogy nyaralóját egy bizonyos árért kész eladni, de azt kapja feleletül hivatalból, hogy nyaralójára nincs szükség. Két év múlva azonban egyszerre arra a meggyőződésre jut a kormány, hogy mégis jó volna azta nyaralót állami célokra megszerezni, de erről nem értesíti a tanár urat, hanem őt egyszerűen karhatalommal bitorostól kidobja az út szélére és följánlja neki a kívánt árt. Breve iter et efficax per exempla.

⁴⁾ Basóékat, Balassáékat érti, kik ellen tavál hadakozott.

sereggyűjtéssel volt elfoglalva, melylyel Perzsiába készül ismét a szófi ellen.¹⁾

A Királyhágón túl azonban nagy zivatar volt készülöben.

Az erdélyi eseményeket illetőleg azt írja Aramon (1550 szept. 27-én), hogy a szultán a porta egy dragomanját küldötte el Erdélybe, hogy Fráter Györgyöt Izabella királyné és a baráttal ellenségeskedésben élő főurak segítségével hatalmába kerítse, élve, vagy halva; de a török ember, ki ez ügygyel meg lett bízva, azt jelentette a portának (donna advis), hogy csellel a barátot lehetetlen elfogni és csakis erőszakkal lehetne őt kézre keríteni. Hogy tehát a barátot veszélytelenné tegye, a szultán elvette tőle az ország kormányát, melyet Izabella és a királyfi kezébe helyezett és egy «Petrovich» nevű egyént, kit némelyek a királyfi rokonának tartanak, rendelte melléjük kormányzóúl.²⁾ A királyfinak és az ország urainak pedig szigorúan meghagyta a nagyúr, hogy az engedelmességet tagadják meg a barátnak, kinek meg lett parancsolva, hogy takarodjék ki az országból, ha a portának nem akar engedelmeskedni és mint egyszerű szerzetes, magányba visszavonulva élni.³⁾ A barát — folytatja a követ — ez üzenet hallatára néhány erős várba (dans aucuns chasteaux forts) vonta meg magát s miután híre jár, hogy ellenségei ostrom alá akarják őt venni, fölhívta összes pártfeleit, hogy segítségére jöjjenek, a mint ez a barátnak Ferdinánd magyarországi fővezéréhez és másokhoz intézett némely leveleiből kiderült.⁴⁾

¹⁾ L. Bécsből 1550 május 29-én írt levelét a Real Academia de la Historia *Memorial historico Espanol*-jának X. kötetében 492. l.

²⁾ L. Janusz bég szept. 8-áról kelt levelének egy passusát Bucholtznál VII. 247.

³⁾ A szultán fermánjának tartalmát Szilágyi (*Erdl. Orsz. Emlékek* I. 307) egykorú magyar szövegben közli.

⁴⁾ Uštiešnović azt írja (75. l.), hogy «dreimal meldete Br. Georg die Gefahr an die Heerführer Ferdinand's». Forrását nem említi, de az adott dátumokból nyilvánvaló, hogy az *Epist. Proc.* II. 200 (és a jegyzetben) adott három levelet érti, melyeknek elseje (vagy alkalmasint mind hárma) az 1551. évből való. — E levél tartalmát ismétli Fráter György ugyanaz nap, t. i. 1551 június 5-én. U. o. 256. l. — Aramon levelének idevágó passusa így hangzik: Ledit Frère Georges . . . appelle tous ses amis à son aide, comme l'on a veu par le contenu d'aucunes lettres qui ont esté interpre-

Más forrásból¹⁾ tudjuk, hogy a barát elhagyva a királyné udvarát, Szászsebesben zárkózott el ellenségei elől, melyet bőven ellátott eleséggel, s melynek rongált falait hirtelen kijavíttatta és ágyúkkal megrakatta. Mély árkokat ásatott a város hathatósabb védelmére, az őrséget megszorította, egy szóval egy hosszabb ostrom eshetőségére tartotta készen magát. Később azonban a szintén hatalmába kerített Medgyesre ment, még pedig nem azért, mert nem érezte magát biztonságban Szászsebesben, hanem mivel közelebb akart lenni hű székelyeihez.²⁾ Tinódy szerint Medgyesen, Ostermeyer krónikája³⁾ szerint azonban Szászsebesben gyűlést tar-

tées, addressantes à celui qui est Capitaine General pour le Roy Ferdinand en Hongrie, et autres lieux» Ribier II. 292. — Odet de Selve, a velencei francia követ, is azt írja II. Henriknek 1550 nov. 3-án «Fra Georgio . . . avoit appellé à son ayde tous ses amis, et entre aultres un gouverneur de la frontiere de Hongrie pour le roy des Romains, qui le favorisoit». Charrière, II. — V. ö. Báthory András levelét *Epist. Proc.* II. 208.

¹⁾ Centorio 47. l. — Tinódy is azt írja, hogy midőn Izabella királyné a Korlátovics és Zborniczki menyegzők után Kolozsvárról Gyula-Fehérvárba ment, «Alvinczbe Fráter György beszálla, tükön Szász Seböst ő magának foglalá».

²⁾ Tinódy is azt írja, hogy midőn a barát meghallotta, hogy «királyné asszon Mamhut csauzt hozzá (magához) viteté», a barát «Sebösben hozzája urakat hivatá, Főfő szolgálát is ott hozzá hűvatá, Főfő emberekkel ő dolgairól szóla» (19. l.). És midőn a csauz a szultán leveleit «mind elosztá», a barát «nem alitá ezt semminek, Sebösből béméne városába Medgyesnek» (20. l.), hol gyűlést tétetett és ország embörével követeket választott névszerint Dráva Jánost és Bornemissza Gergelyt, kiket «az császárhoz bocsátá». — Ostermeyer szerint is Szász-Sebesből Medgyesbe ment a barát; p. 39.

³⁾ Ostermeyer szerint a követség július havában lett a gyűlésen megválasztva. — Horváth Mihály úgy adja elő a dolgot, hogy a barát, a mint értesült a szultán parancsáról, mely őt minden méltóságától megfosztotta és a királyné készülleteiről, már a megelőző tél óta gyűjtött seregével «haladék nélkül Erdélybe ment» és Ekemezőn, a Küküllő völgyében ütött táborot. (*Fráter György élete.* Budapest, 1882, 258. l.) Forrást sem ezen, sem a következő lapon nem idéz. — Bucholtz pedig azt meséli, hogy a barát Nagyváradon értesült Izabella készülleteiről és Petrovicznak hadműveleteiről; mire azonnal Erdélybe tört hat hónap óta gyűjtött seregével és elfoglalván Szászsebest és Medgyest, a székelyeket és a szászok egy részét meg-

tott a barát, honnan a portára követeket küldött, a szultán megengesztelésére.

Mahmut csausz megérkezésének idejét illetőleg ő valószínűleg már július elején érkezett Erdélybe; nem pedig július végén, a mint ezt történetíróink állítják,¹⁾ mert Malvezzi már ugyanazon hó 21-én írja Ferdinándnak Konstantinápolyból, hogy Mahmut még nem érkezett vissza György baráttól. Szerinte a csausz avval volt megbízva, hogy Becse várának visszaadását sürgesse, de azt írta haza, hogy az erdélyiek kereken megtagadták neki a vár átadását s készebbnek nyilatkoztak az egész országot Ferdinándnak átengedni, vagy fiaikkal együtt életüket föláldozni.²⁾

Aramon és Malvezzi előadásából azt lehet következtetnünk, hogy Mahmut csausz még július havánál is korábban érkezett Erdélybe és nem hozta magával a szultán fermánját s hogy ez csak azután küldetett meg neki, miután levél útján tudatta volt a portával, hogy csellel nem sikerült a barátot hálójába kerítenie s hogy azért a szultánnak nyilvánosan kell föllépnie ellene és nagyobb fegyveres erővel kellene megkísérteni elfogatását.³⁾

hivta «oda» gyűlésre. Hogy melyik helyet érti és honnan tudja mindezt, azt nem közli olvasóival. Forrást nem idéz, de kétségtelenül Istvánfit másolja, ki szerint «aberat Varadini Georgius» és a veszély hírére Erdélybe vonul «ac Saxonicas civitates Sebessum et Megyessum occupat, et *in earum alteram comitia indicit*» XVI. könyv. — Tinódy más helyen azt említi, hogy midőn a királyné «gyűlést... tétetne erdéli uraknak, hallanák meg parancsolatját császárnak» (már t. i. a fermánt) a királyné «elirata minden szék-aljának, kik akkor mindnyájan Szászsebösben valának» (20. l.)

¹⁾ Lásd pl. *Erd. Országgyűl. Eml.* I. és ezek nyomán Huber.

²⁾ «Mahmut Dragoman el quel fu da fra Zorzi per conto de haver da detto fra Zorzi el detto castello (Becse) non e anchora ritornato, ma ha scritto che piuttosto tutta la Transylvania se dara alla potesta de vostra Maesta (Ferdinand) ch'a che mai daganò quello castello Bechie al Signor Turco et che voleno prima perdere la vita et gli figlioli loro che darlo». A bécsi levéltárból közli Hurmuzaki *Doc. priv. la Ist. Rom.* vol. II. part. I. p. 261. — Verancsics is ír az erdélyiek e feleletéről *Mon. Hung. Hist. Script.* X. 103. — Bucholtz szerint Malvezzit csak szeptember (!) 18-án értesíti Rusztem pasa Fráter György hivatalvesztéséről (VII. 245.)

³⁾ Bucholtz azt írja (VII. 245.), hogy Mahmut csausz Singkmoserrel együtt utazott vissza Sztambulba, de forrást nem idéz. Valószínűleg Bornemisza Pál egy levelére alapítja ez állítását, ki 1550 márcz. 23-án azt

Annyi bizonyos, hogy akár Mahmut csausz maga hozta magával Konstantinápolyból a szultán fermánját, melyben ez a barátot hivatalaitól megfosztotta,¹⁾ akár pedig futárral lett neki ezen irat megküldve, Fráter György 1550 június 24-én még nem tartott a feje fölött gyűlő vihar korán való kitörésétől, vagy pláne avval a reménynyel kecsgettette magát, hogy a zivatar el fog vonulni feje fölül, mert különben nem rendelte volna vissza a kolozsvári bíró által gyűjtött csapatokat.²⁾

VI.

Szulejmán fermánjának vétele után mindkét fél fegyverkezni kezdett; Petrovics oly célból, hogy a fermánban adott parancsot foganatosítsa, Fráter György önvédelemből.³⁾

Petrovicsot erélytelenséggel és tehetetlenséggel vádolja Huber Alfonz,⁴⁾ pedig ha kissé figyelmesebben olvasta volna el maga idézte forrásait, t. i. Verancsics leveleit és Praynak *Epistolae Procerum*-jait, úgy könnyen meggyőződhetett volna arról, hogy

írja Bécsből, hogy a török csausz (Mahmut) «ma innen elutazott «Secretarius regius, qui anno elapso, cum Domino Sigismundo Posgay, cum munere ad Turcam profectus in Asiam fuerat, *iturus est* (tehát csak tervben volt) cum Oratore Turcico ad Cæsarem, munus honorarium repraesentaturus et pacto induciarum». *Ep. Proc.* II. 196.

¹⁾ Mint Tinódy meséli. — Báthory András is azt írja Egerből (szept. 30-án), hogy «Imperator Turcarum (a mint értesült a nyir-báthori értekezletről) emisit Turcam illum Chiausium, qui praeterito hyeme Viennae apud Regiam Majestatem fuit, erga reginam viduam . . .» *Ep. Proc.* II. 208.

²⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 305. 367. — Nádasdy azt írja jún. 27-én, hogy az erdélyi csapatok az Aranyos melletti táborba valának gyülemzők. Mily célból, nem tudja. *Mon. Hung. Hist. Script.* X. 74.

³⁾ «Fra Giorgi faceva anco genti. Aleuni fanno guiditio che questa procieda dall' inimicitia et alteration, nata novamente tra lui et il conte Pietro Petrovich». Így írják a velencei követek Ágostából aug. 27-én. *Venet. Depeschen* II. 448.

⁴⁾ «Aber die Königin und Petrovich besassen nicht genug Entschlossenheit und Thatkraft um den Eindruck, welchen dieser Ferman doch auf Viele im Lande hervorbrachte, zu benutzen und den Sturz des Statthalters herbei zu führen.» *Erwerbung Siebenbürgens* 15. 1.

ama vádak az azon évben vitézkedett hadvezérek közt Petrovicsot legkevésbé illeték. Levél levél után, usque ad nauseam, váltig csak azt ismétli, hogy a budai pasa hadba készül vagy már meg is indult, de egyelőre nem bizonyos, merre veendi majd útját;¹⁾ Ferdinánd hadai Abádnál vagy Tisza-Roffnál táboroznak, míg kistül, hogy a budai pasának tulajdonképen mi van tervében;²⁾ Fráter György pedig hasztalanul sürgeti folyvást Ferdinánd hadvezéreit segélyért s azért egyelőre maga is kénytelen tétlenül maradni és a portához küldött követeinek visszatérésére várni.³⁾

A budai pasának magatartását megérthetjük; mert neki az új szolnoki vár feküdt szívében, jobban mondva gyomrában, miután elég gondatlanul megelőztette magát Ferdinánd seregeitől, kik orra előtt elfoglalták e pontot és gyorsan újra fölépítették az öreg, rozzant várat, a Zagyva és Tisza összefolyásánál.⁴⁾ Ámbár az új vár szept. 15. körül már készen állt⁵⁾ és október elején föl volt szerelve és eleséggel ellátva,⁶⁾ Verancsics még október 12-én is azt írja, hogy a bizonytalanság közepette álomtalan éjszakákat töltenek Egerben fegyverek mellett.⁷⁾ Mert Szolnok elfoglalásával Egerben

^{1 2 3)} Lásd pl. Salm levelét Egerből 1550 szept. 21. *Epist. Proc.* II. 206, Báthory Andrásét ugyanonnan ugyanazon hó 30. U. o. 209, 210., Salmét ugyanonnan okt. 7. U. o. 212. Továbbá Verancsics leveleit Egerből Oláhhoz és Nádasdyhoz szept. 26-án (VII. 107., 112.) és az utóbbihoz okt. 2. (U. o. 122) és okt. 4. (U. o. 125.)

⁴⁾ «Ung viel chastel desole desla le Dunauw, nomme Zolnock»; így írja le Ferdinánd az öreg várat az augsburgi birodalmi gyűlés rendeihez tervezett előterjesztésében, *Brüss. Okm.* II. 246.

⁵⁾ *Epist. Proc.* II. 206, 209.; Verancsics VII. 109. — Aldana botlik, midőn azt írja, hogy fivére szept. 7-én még Pápán volt (la vispera de Nuestra Senora de Setiembre 1550). Az nap indul Egerbe és csak később érkezik Szolnokhoz. *Expedicion à Hungria.* (63. és köv. ll.) — Alkalmasint «Setiembre» tollhiba «Agosto» helyett és Aldana már augusztus 14-én hagyta el Pápát. E dátum megegyezik avval, mit Szederkényi közöl (id. m. II. 118) t. i., hogy augusztus 9-én a pozsonyi magyar hadi tanács azt ajánlja Ferdinándnak, hogy a spanyol katonákat Pápáról Egerbe kellene rendelni.

⁶⁾ *Epist. Proc.* II. 212.

⁷⁾ U. o. 215. — Nincs szándékomban ez alkalommal a szolnoki vár ügyének részleteibe bocsátkoznom. Pray és Verancsicsnál bővebb részleteket találhat az olvasó. Ezekon kívül pedig még a következő munkákban:

is szabadabban kezdettek lélegzeni — vagy legalább kellett volna nekik lélegzeni — s azért Verancsics szepegését bajos megérteni. Mert ámbár a budai pasa táborba vonúlt, Salm és vezértársai Abádnál örködték dandáraikkal. A pasa, miután nem vala képes a szolnoki vár építését megakadályozni, egy csauszt küldött volt a szultánhoz — úgy írja Salm Egerből október 7-én — további utasításért, hogy mit legyen teendő. A futár visszatértét akkor körülbelül egy hét múlva várták.

Ferdinánd hadvezéreinek maguktartását csak úgy vagyunk képesek megmagyarázni, hogy nem volt utasításuk és elegendő haderejük az erdélyi dolgokba beavatkozni.¹⁾

Ferdinánd malma különben is nagyon lassan örölt. Még október végén is csak *ígér* segílyt Fráter Györgynek, ha ez biztosítékul átadja neki Kassát²⁾ és még december 14-én is csak *gyanítja*, hogy a budai pasa már Erdélybe ért, s hogy a moldvai és havasalföldi vajdák a pasa segítségére *fognak* jönni;³⁾ a mit azonban Károly császár csak kötve hisz el öcsésének.⁴⁾ Tehát Ágostában december közepén, állítólag, még nem tudták, hogy Erdélyt már hónapok előtt pusztították volt török, moldva, rác és oláh csapatok s hogy Fráter György egymaga kiverte apraját-nagyját még november vége előtt! És ezektől az uraktól várták fölszabadulásukat a török iga alól a jó erdélyiek az éleseszű baráttal élükön — a lenézett, igénytelen, együgyűnek tartott Petrovics kivételével, ki «elgondolá», mi hatalma vala Ferdinánd királynak, mi hatalma a török császárnak és ez utóbbi ellen «föltámadni véle bolondságnak».⁵⁾

Expedicion de Aldana a Hungria (Madrid 1878) pp. 64 et seq.; Thallóczy *Csömöry Zay Ferencz* 53 és köv. ll.; Szederkényi *Heves vármegye története*. II. 115. és köv. ll.; *Venetianische Depeschen v. Kaiserhofe* II. passim; *Bucholtz* VII. 248; *Hadt. Közl.* II. 425; Lanz III. passim; és másutt.

¹⁾ Verancsics szerint közel 10,000 emberük volt. VII. 107.

²⁾ L. levelét Károlyinál 194. l.

³⁾ Lanz *Corresp. Karls V.* III. 11 és *Brüsseli Okmánytár* II. 238.

⁴⁾ Ferdinánd imént idézett levelét Károly császár elküldte Máriának, egy hosszú levél kíséretében, melyben egyebek közt azt írja öcséséről, hogy szenzációs híreket terjeszt (semant nouvelles de Hongrie telles qu'il luy a semblé pour servir à son propos) saját érdekében Lanz, III. 15.

⁵⁾ Tinódy 368. l. — «Petrovich . . . der bei allem Mangel an Geist

Ferdinándnak azonban Kassa birtoka valószínűleg csak ürügyül szolgált a halogatásra. Nem azért halasztotta ő a szorongatott barát által várva-várt segélycsapatok elküldését, mert nem volt meg nála a jóakarát, hanem azért, mert nem volt meg neki a későbbben Montecuculi által is háborúviselésre elkerülhetlenül szükségesnek tartott három főkellék, t. i. «péNZ, péNZ és péNZ». Mert Ferdinánd, ép úgy, mint bátyja Károly, a két India minden kincses bányáinak birtoklása daczára, folytonos pénzzavarban voltak, mint volt már előttük nagyapjuk, Miksa császár, kit az olaszok gúnyból az öreg «pochidenari»-nak kereszteltek el vala.¹⁾ A német birodalmi rendek soha sem voltak igen bőkezűek a török elleni segély megszavazásával,²⁾ s a mi pénzt tőlük kicsikarni remélt az 1550-iki gyűlésen V. Károly, azt a magdeburgiak és egyéb «engedelmetlen lázadó» leigázására akarta fordítani; mert neki néhány csökönyös protestáns juhnaK visszaterelése a régi akolba, sokkal inkább szívéen feküdt, mint öcsese erdélyi möndölöcskéinek sorsa. A cs. és k. testvérpár közt e miatt szóváltásra került a dolog november 22-én.³⁾ Ferdinánd látván a mértéktelen életmódja miatt fölötte ingerlékeny császár haragját, elhallgatott s nem említette neki ismét a dolgot, míg végre december 14-én írásban nyujtotta be bátyjának az Erdély meghódítására vonatkozó javaslatot. Ebben élénk színekkel ecseteli az erdélyi kereszténység veszedelmét, no meg (közbevetőleg) Erdély gazdagságát aranyban, ezüstben, sóban és egyéb ásványokban; azután még a sok lovat és fegyveres embert, lovast és gyalogost, mint ráadást, ha a sok keresztény lélek sorsa nem volt elegendően kísértő családék Károly császár gusztsáának.

und Thatkraft einen brennenden Ehrgeiz besass». Így hangzik Huber véleménye róla id. m. 14. l.

¹⁾ Jean d'Auton *Chroniques de Louis XII.* a Soc. de l'hist. de France kiadásában I. 48.

²⁾ A velencei követek tudósítása szerint Ferdinánd (1550 augusztus második felében) 70 ezer forintot kért az Agostában összegyűlt németbirodalmi rendektől, kik 50 ezeret határoztak el adni neki a török elleni segélyül. *Ven. Dep.* II. 448. — V. Károly azért, december 16-ki levelében, rosszalja Ferdinándban, hogy ismét akar tőlük pénzt kérni. Lanz, III. 15.

³⁾ Ferdinándnak már idézett levele; csakhogy november 22-e nem volt «csütörtök» 1550-ben.

«Ferdinándnak e buzgó sürgetései, melyekhez a nemrég szinte Augsburgba érkezett Mária özvegy (magyar) királyné is hozzá kapcsolá a maga kéréseit, végre legyőzték a császár ellenzését; s Ferdinánd december 16-án megtette a rendek előtt segély iránti előterjesztését, felszólítván őket, vennék tanácskozásuk alá a részletesen előadott körülményeket és segítenék meg Erdélyt». Így ír Horváth Mihály,¹⁾ de hogy honnan olvasta ki mindezt, azt bajos elképzelni, mert forrást nem idéz.

Mária királyné csak 1551 január 1-én érkezett Ágostába²⁾ és Károly császár írt neki épen december 16-án³⁾ s e levelének hangulata épen nem tanúskodik arról, hogy ő ekkor már nem ellenzte volna a török elleni segély kérését, sőt épen ennek ellenkezőjét bizonyítja. Ha Horváth figyelmesebben olvasta volna el Ferdinánd propositiójának⁴⁾ élére írt sorokat, úgy azonnal láthatta volna, ha e propositió december 16-án egyszerűen meg lett Mária királynénak küldve. Hogy ezen előterjesztést Ferdinánd valamikor megtette-e, arról nincsen absolute semmi bizonyítékunk.

Fölveve ismét elbeszélésünk elejtett fonálát, az egyetlen ember, a ki széles Magyarországon vagy Erdélyben tényleg tett valamit, az az erélytelenséggel és tehetetlenséggel vádolt Petrovics volt. Ő tette meg az első kardcsapást. Összetoborozta hű rácz és oláh vitézeit Karánsebesből, Lugosból és a gyéren lakott Szerémségből, fölégette Csanádot és ostrom alá fogta régi püspöki várát,⁵⁾ Alvinczet, Handray György, a várnagy árulása miatt, viadal nélkül elfoglalta s Branyicskát bevette és védműveit leromboltatta.

S azalatt, míg Petrovics energiájának ily fényes tanújeleit

¹⁾ *Fráter György élete* 272. l. — Huber is eltévedt. 19. l.

²⁾ *Venet. Depeschen* II. 493. — «Expectamus Mariam reginam hoc biduo.» — írja Oláh püspök decz. 30-án. *Epist. Proc.* II. 225.

³⁾ Lanz, III. 15. — Horváth idézi Lanzot más helyen, tehát valószínűleg forgatta kezében a kötetet.

⁴⁾ Maga közli a *Brüsseli Okmánytárban* II. 244.

⁵⁾ Ha Csánki Dezsőnek hitelt kell adnunk, Csanád vármegyének nem voltak várai a Hunyadiak korában, mert csak három kastélyt említ és Csanád várát csak a jegyzetben említi, mint a Csanád helységhez tartozó régi Marosvárt. *Magyarország tört. földrajza.* I. köt. — Salm «Schloss Csanád»-ot ír. *Ep. Proc.* II. 207. — Verancsics «arx»-ot említ. (VII. 111.

adta a Maros völgyében,¹⁾ Fráter György «igen nagy hadval» — írja Tinódy — a Küküllő mellett Ekemező melletti táborában közel Medgyeshez, «csücsült és hallgatott» (sedere et silere), mint a süket disznó a rozsban, mint a magyar ember mondaná, várva Konstantinápolyba küldött követeinek visszaérkezését, vagy Ferdinándnak segélycsapatait.²⁾ De Ferdinánd csapatai Tisza-Abádnál vesztegeltek, lesve Kaszim budai pasa mozdulatait, ez pedig vagy a Rákoson, vagy Duna-Földvár körül³⁾ várta császári urának további parancsait, Szolnok várának sorsát illetőleg.

A római történelem kérkedhetik egy Fabius Cunctatorral. Ime a magyar történetírás hármata is mutathat föl, még pedig olyan hármata, kik egyidőben szerepeltek.

¹⁾ Verancsics (VII. 108.) ugyan kicsinylőleg szól Petrovics e hadműveleteiről, mert mint átpártolt osztrák-párti ember a török-párti egyének dolgait nem tudja biggadtan megítélni. Nem szabad elfelednünk, hogy Verancsics köpönyegforgató volt, s hogy azért az ő véleményeit mindig *cum grano salis* kell vennünk az Izabella-pártiak viselte dolgokról. A mennyire a források után itélni képesek vagyunk, Petrovicsnak maroknyi rácz serege jóval kisebb volt a barát «igen nagy hadánál» és azért evvelnyilt csatában megmérkőzni, esztelenséggel határos vakmerőség volt volna, nem pedig bátorság.

²⁾ Tinódy 20, 21. — *Epist. Proc.* II. 207. 209. Verancsics VII. 111, 112, 125. — Tinódy geographiája körül többször találunk hibát. Mind Nagy-Ekemező, mind pedig Kis-Ekemező a Nagy-Küküllő mellett fekszik, nem pedig a Kis-Kökellőnél. Ha pedig Varkucs Tamás «Csanádhhoz (tehát Makóhoz) nem messze . . . vala», úgy aligha volt a «Körös mellett». (22. l.) — Báthori András levelében pedig az az állítás, hogy «alia vero (pars Rascianorum) Castrum Hunyad obsedit, et illud modo expugnant», alkalmasint tollhiba vagy a másoló botlása és Csanádot értette. Vajda-Hunyad vára az akkor még Izabella-párti Enyingi Török János «lakóhelye» volt, a Jeni-Hisszárban török fogságban trespedő Török Bálint fiáé. A Jeni-Hisszár (az Új-vár) név etymológiájába Pray beletörte bicskáját. Szerinte ez «verisimiliter carcer, in quem factiosi Janiczári conjici solent.» *Ep. Proc.* II. 203.

³⁾ Szederkényi szerint (II. 118) a magyar hadi tanács Pozsonyból jentli, hogy a budai pasa Földvár felé indult és a Duna és Tisza között látszik állást foglalni. Nem tudom, valljon a magyar hadi tanácsot, vagy Szederkényi Nándort kell-e «secundába ponálni» a magyar földrajzból, mert Földvár Tolnamegyében fekszik a Dunán túl. Verancsics Egerből okt. 12-én ellenben azt írja, hogy a budai pasa *már* megindult a Rákoson volt táborából Erdély felé. *Ep. Proc.* II. 214.

Fráter György végre megindult táborával és szept. 4-én körülzárta Izabellát fiával Gyula-Fejérvárban.¹⁾ A királynéval volt Petrovics is «egy farka népével».²⁾ A barát egyelőre azonban nem lövette a várat.³⁾

KROFF LAJOS.

¹⁾ Az *Epist. Proc.* (II. 213) szerint «heremita obsedit Alban 27 die mensis hujus (?) cum 24,000 hominum». Verancsics Nádasdyhoz Egerből okt. 12. — De ugyanahhoz okt. 8-ról kelt levele (Verancsics VII. 129.) és az előbbi levél egy változata (u. o. 135) szeptember 4-t adják. Oláh Miklóshoz is azt írja okt. 11-én, hogy «in Transylvania XXX. Septimus jam dies est, quod Heremita Alban obsidet». (U. o. 132.) Ez szintén szeptember eleje mellett bizonyít. Úgy látszik Pray változtatott a dátumon. — Ostermeyert is cserben hagyja emlékező tehetsége, midőn azt írja, hogy a barát csak Szt.-Mihály napkor ment Gyula-Fejérvár alá. P. 39.

²⁾ Tinódy 21. l. — Verancsics szerint Petrovicscsal volt körülbelül 2 ezer rácz; a barátnak pedig a közhír szerint 24 ezer embere volt, de valóságban talán csak 12 ezer (VII. 135.) Egy előbbi levelében még azt is említi, hogy a 24 ezer emberből 16 ezer lovas volt és 8 ezer gyalog; ezekből 4 ezer lovas és ezer gyalog zsoldos, a többi pedig felkelő. (Reliquus numerus et provincialibus et nobilitate diversorum comitatum.) (VII. 132.)

³⁾ *Epist. Proc.* II. 214. — Aldana *Expedicion*-ját illetőleg legyen szabad e helyen pótlólag megjegyezni, hogy Villa nagyon hízagosan adta ki az eredetét. Saját vallomása szerint a várak részletes leírását és sok más a hadtörténelmet különösen érdeklő dolgokat hagyott ki. «He abreviado de la relacion original tan solo aquellos pasages que en nada alteran el espiritu de la expedicion, en los que el autor se entretiene en describir minuciosamente, baluarte por baluarte, las defensiones y fortificaciones de algunos castillos y plazas, las largas y complicadas maniobras, y la narracion de algunos incidentes que Unicamente interesan à la historia de aquel pais (la Hungria); p. 25.

A MAGYAR KIRÁLYI NEMES TESTÖRSÉG FEL- ÁLLÍTÁSA 1760-BAN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

E közben elérkezett az idő, hogy az ajánlati összegek beszedése és kezelése felől intézkedés történjék.

Erre vonatkozólag a jún. 8-án kibocsátott rendelet Magyar- és Horvátországot illetőleg rövidesen úgy határozott, hogy az első évre megajánlott pénzt minél előbb és egy összegben, a következő évekre esőket pedig jan. 1-én vagy egyszerre, vagy esedékes részletekben azon kerületi biztosságnál (provincialis commissariatus) fizessék be a törvényhatóságok, a melyikhez tartoznak. A kerületi biztosok a beszedett pénzt a központi főbiztosságnak küldik el Pozsonyba, a mely azt a további rendelkezésig elkülönítve fogja kezelni.¹⁾ Ez intézkedés a következő 1761. év jún. 22-ki rendelettel oda módosított, hogy nem a polgári újév, hanem a katonai (okt. 1.) vétetett alapul és az esedékes évi részleteket előlegesen kellett fizetni és pedig egyszerre.²⁾

A testőrségi alap kezelését 1760 júl. 16-án még részletesebben szabályozza a kancellária. E szerint a törvényhatóságoktól a kerületi biztosságok útján befolyó pénz gondozását gr. Keresszegi Csáky János szepesi főispán és helytartósági tanácsosra, mint a tartományi biztosságok igazgatójára (provincialis commissariatus in Hungaria director) bizza. Melléje rendeli pénztárnokul Koch Venczel pozsonyi biztost. Hasonló pénztárnokra Bécsben is szükség-

¹⁾ Conc. exp. canc. 1760 máj. 28. sz.

²⁾ Conc. exp. canc. 1761 jún. 84. sz.

ség lévén, ez állásra Bisztriczey László m. udv. kancz. lajstromozót nevezte ki. A két pénztárnok hivatalos összeköttetésben fog egymással állani s jövő okt. 1-én, mikor a testőrség Bécsben megkezdí működését, a begyűlt pénz, elszámolás és nyugta mellett, Pozsonyból átszállítatik Bécsbe. Mivel pedig a vármegyék különböző pénznemekben fizetnek, az ebből eredhető kár elhárítása végett, a ker. biztosok utasíttatnak, hogy devalvatió alá eshető, meg nem felelő súlyú, vagy az örökös tartományokban nem érvényes pénzt ne fogadjanak el; az elfogadottat pedig mérjék meg s lepecsételt zacskókban küldjék Pozsonyba. Hogy ez elővigyázatra szükség volt, nem sokára megmutatta a tapasztalás, mert a pozsonyi biztosság egy zacskóban 420 frt értékű olyan forgalmon kívüli krajczárokat küldött be, a melyeket megsemmisítés végett azonnal a bécsi pénzverő intézetbe kellett szállítani.

A rendelet továbbá úgy intézkedett, hogy a testőrség szükségletére kívántató pénzt a szállásmester havonként jegyzék és nyugta mellett vegye föl. A főigazgató a pénztár passiv és activ állapotáról szintén minden hónapban küldjön kimutatást a kancellárnak.

A törvényhatóságok áldozatkészsége biztosítván a testőrség létrejöttét, gondoskodni kellett a vezérlő férfiakról, a kik a szervezés munkáját végezzék s az intézménynek élén álljanak. A királynő választása *gr. Erdödi Pálffy János* kamarás, Borsod vármegyei főispánra és *gr. Kis-rédei Rhédey János* kamarásra, a Haller gyalogezred ezredesére s a Mária Terézia vitézrend lovagjára esett. Amazt helyettes kapitánynyá, ezt, ezredesi ranggal, első hadnagygyá (primarius locumtenens) nevezte. Ugyanezen alkalommal betöltötte a másodhadnagyi (secundarius locumtenens) állást is *gr. Monyorókereki Erdödy Sándorral*, a Batthyány Károly tüzérezredének századosával, a ki alezredesi rangot nyert, de századját továbbra is megtartotta.

A kapitányi állás egyelőre betöltetlenül hagyatván, a szervezés munkája a helyettes kapitány és az első hadnagy vállaira nehezült. Melléjük rendeltetett segítségül *gr. Balassa János* helytartósági tanácsos, a gárda-ügyek előadója. Feladatuk nehéz volt és kényes. Kineveztetésüket május hónap elején kapták s a királynő azt akarta, hogy József trónörökösnek Erzsébet pármái hercegnő-

vel okt. 6-án tartandó lakodalmán már fungáljon a nemes testőrség. Május elejéig pedig jóformán még semmi sem történt. Az ajánlati pénzek lassan folytak be, úgy, hogy a dolog sürgössége miatt azt a 30,000 frtot, mely ötven családnak megneveléséből a kincstárt illette, a királynő a gárda előzetes költségeinek fedezésére rendelte fordítani. Továbbá ugyan e célra Leidersdorfer Mendl pozsonyi kiváltságolt kereskedőtől 50,000 frt vétetett föl 10%-os kamatra, évi 10,000 frtos részletekben való törlesztéssel.¹⁾

1760 máj. 8-án kapta Pálffy kapitányhelyettes a szervezésre vonatkozó legfelsőbb utasítást. Ebben kötelességévé tétetett, hogy a testőrség részére illendő laktanyáról gondoskodjék akár bérházban, akár örökáron megszerezvén valamely alkalmas épületet. Berendezése, továbbá a testőrök és lovaik felszerelése iránt kössön szerződést a mesteremberekkel, szigorúan ügyelvén, hogy mindent a legtetszetősebb, legtartósabb anyagból állítsanak elő. Az élelmezés iránt alkudjék meg valamely vendéglőssel. E célból 30,000 frt, nem sokára ismét 41,000 frt bocsátatott rendelkezésére.²⁾

Gr. Pálffy Jánosnál alkalmasabb embert erre a fáradságos munkára keresve se lehetett volna találni. Egyedül az ő mozgékonyságának, tevékenységének tulajdonítható, hogy a testőrség oly bámulatos gyorsasággal s aránylag kevés költséggel felállott. Pedig mennyi teendővel járt csak a laktanya kérdésének megoldása is?! E célra megvette Bécsnek Szt.-Ulrikról nevezett külvárosában (in suburbio ante portam aulicam) hg. Trautsohn János Gyula palotáját, melyet terjedelmes kert vett körül. Az épületen természetesen nagymérvű átalakításokat kellett eszközölni, hogy rendeltetésének megfeleljen. A végzett munkáról vezetett számadások mutatják, mily sok munkás kéznek kellett serénykedni, hogy az épület szeptember hónap közepére használható legyen.³⁾

¹⁾ Conc. exp. canc. 1760 máj. 149. sz. júl. 107. sz.

²⁾ Conc. exp. canc. 1760 máj. 153. sz.

³⁾ A testőrségi laktanyára vonatkozó iratok egy csomóban még 1760-ban a m. udv. kancellária taxáló osztályának gondjaira bízottak, a melynek iratai nem kerültek a m. kir. orsz. ltárba s így csak egyes számadásokat volt módomban láthatni.

Az egyenruházat előállítására is Pálffy János kötötte meg a szerződéseket a mesteremberekkel. Az ötvös munkát Fehérvári Sebestyén bécsi aranyművesre bízta s 900 márka ezüstöt bocsátott rendelkezésére. A paszományos munka fővállalkozója Perger József volt, a kinek 31,300 lat ezüstfonal beszerzésére adott utalványt.¹⁾ Általában az egyenruhánál a királynő nem ismert fukarságot. Ha megkívánta, hogy a fölveendő testőrök szép termetű, csinos arcú fiatal emberek legyenek, külső megjelenésük hatását csillogó egyenruhával is igyekezett emelni.

Puskákkal a bécsi hadi szertár felügyelője, hg. Lichtenstein József Venczel, látta el a testőröket.

A lovakat, melyek csak szürkék s legalább 15 markosok lehettek, Erdélyben, Oláh- és Lengyelországban szerezték be, jobbara zsidó kupeczek. A szállítók üzleti lelkiismeretessége, mely a lázas sietséget a maga javára kiaknázni igyekezett, okozta, hogy a lovak jó része alig egy negyed év múlva már hasznavehetetlennek bizonyult, úgy, hogy 1761 jan. 26-án a kancellária intézkedni volt kénytelen, hogy 54 drb ló vásárlása végett két gárdista egy kovácsossal és hat lovászszal Erdélybe küldessék.²⁾

A megvásárolt lovakat szállításukkor az útba eső vármegyék tartoztak takarmánnyal ellátni, még pedig katonai árszabály szerint. A lovak Pozsonyba szállítottak, s ott a kancellár kertjében ideiglenes istállóban helyeztettek el. Itt takarmányról Pozsony és a szomszédos Győr, Mosony, Komárom, Trencsén vármegyéknek kellett gondoskodniok, a mi miatt Pozsony vármegye és a helytartótanács közt véleménykülönbség is támadt, a vármegye nem értvén egyet abban, hogy a testőrség lovai katonai lovaknak tekintessenek s a bonificationál a katonai árszabás alkalmaztassék.

Szükséges volt pedig a 149 gárdista lovai számára naponként 247 portió takarmány, egy portióra 10 font széna és $\frac{1}{8}$ rész mérő zab számíttatván. Ezért a gárdapénztár egy hónapra — pl. októberre — 1415 frt $29\frac{1}{2}$ krt fizetett ki az élelmezési biztosság útján.³⁾

¹⁾ Conc. exp. canc. 1760 máj. 145. sz.

²⁾ Conc. exp. canc. 1761 jan. 124. sz.

³⁾ Conc. exp. canc. 1760 szept. 114, 118, 139. sz.

A megterheletésből Pozsony városának is kijutott; neki kellett pl. a főtisztek lovai részére ideiglenes istállókat építtetni.¹⁾

Legnehezebb, mert legkényesebb feladat mégis az alkalmas testőrök kiválasztása volt. Erre nézve a királynő máj. 8-án akként rendelkezett, hogy 30, esetleg több testőr a magyar ezredekben ténylegesen szolgáló nemes és főúri ifjak közül vétessék és pedig lehetőleg minden fegyvernemből, a kiknek feladatuk leendő törvényhatóságoktól ajánlott s fölvevett kollegákat a lovaglásba, fegyverfogásokba s egyéb katonai dolgokba bele gyakorolni.

Ezeknek a kiválogatása után következett a törvényhatóságok ajánlottjainak megvizsgálása. Ez már sokkal nehezebben ment. Némely vármegye senkit se tudott ajánlani, még a horvát-szlavonországi rendek is a bánra ruházták a kijelölés jogát. Mások ellenben többet is szerettek volna fölvetetni, mint a mennyihez jögnök volt.

Talán nem lesz fölösleges a tudomásunkra jutott ajánlatok jegyzékét közölni, annyival is inkább, mert nincs módunkban azt tehetni a tényleg fölvevett gárdisták névsorával, a melyet pedig Landerer pozsonyi nyomdász még 1760 okt. havában egy füzetkében kinyomatott, de az felsőbb rendeletre elkoboztatott s megsemmisítettett, mert a testőrség ünnepélyes felavatásakor mondott beszédek is tartalmazta.

A magyarországi vármegyékből a következő ajánlatokat ismerjük a hivatalos iratokból:

Abauj vármegye Fái Fáy Kristóf vármegyei aljegyzőt ajánlotta,

Bács m. Boczor Dánielt,

Bars m. Gyurcsányi Gábort, Ordódy Antalt, Simon Lászlót, Pyber Jánost, Gaal Sándort,

Komárom m. Fejérváry Istvánt, Kürthy Ignácot, Csécsy Józsefet, Madaskovics Józsefet,

Liptó m. Matyasovszky Gáspárt,

Nyitra m. br. Szobek Károlyt, Chery Antalt, Kosztolányi Lőrinczet, Barinyay Istvánt, Dióssy Gábort, Mérey Jánost, Bory Lászlót, Bottyán Jánost, Godor Miklóst,

¹⁾ Helyttan. oszt. Misc. fasc. 74 Nr. 457.

Pest-Pilis-Solt m. Ócsai Balogh Lőrinczet (ev. ref. vallású),
Szabolcs m. Nagykállói Kállay Istvánt, Bölesei Buday Pált,
 Szunyogi Szunyogh Károlyt (ev. ref. vallású),

Szepes m. Jekelfalusi Jekelfalusy Jánost, Görgői Görgey
 Imrét, Feigel Jánost, Korotnoki Korothnoky Antalt, Daxner
 Imrét,

Trencsén m. Tuchinszky Mihályt Benyovszky Jánost, Noz-
 droviczky Mátyást,

Túróc m. Rakovszky Mihály, Nádasdy ezredbeli őrmestert,

Ung m. Nagyszöllősi br. Perényi György Vetés ezredbeli
 hadnagyot és Domanovecki Zmeskal Antalt.

Már Erdély sokkal inkább bőviben volt az alkalmas ifjak-
 nak. Ott ritka volt az olyan törvényhatóság, a mely csak egy-
 kettőt, még ritkább, a mely egyet sem ajánlott.

1760 jún. hónapig a következő ajánlatok érkeztek be a fő-
 kormányshoz:¹⁾

Udvarhelyszék a három törvényesen bevett vallásfelekezet-
 ből egyenlő számban ajánlott és pedig Trnikovai Matskásy Imre,
 Ábrahámfalvi Ugron Tamás, Kadicsfalvi Török Elek r.-katholikuso-
 kat; Borsai Nagy István, Bolyarfalvi Sebesi Miklós, Nagyküküllő-
 falvai Lukácsffy Dániel reformátusokat; Tarcsafalvi Pálffy József,
 Homoródszentmártoni Biró Márton, Szentábrahámi Jakabházy
 Sámuel unitáriusokat,

Közép-Szolnok vármegye gr. Haller Pétert, Bölöni Lászlót
 és Dobai Józsefet,

Marosszék Görgényszentimrei Berzenczey Jánost, Mezőbándi
 Kovács Ferenczet, Gálfalvi Ozdi Györgyöt,

Fejér m. gr. Lázár Imrét, gr. Bethlen Sámuel, br. Dujardin
 Istvánt, gr. Toldi Zsigmondot, br. Naláczy Károlyt, Macskássy
 Imrét, Zeyk Dánielt, Harsányi Jánost, Eperjessy Lászlót, Miksa
 Gábort, Szegedy Ádámot, Gaal Farkast, Kászonyi Mártont, Balogh
 Józsefet, Pongrácz Györgyöt, Szentpály Ádámot, Miske Imrét,
 Borsai Józsefet, Komáromy Lajost, Bartha Lászlót,

Fogarás vidéke br. Jósika Imrét, Eperjessy Gergelyt, Jaxi
 Zsigmondot,

¹⁾ 1760. évi 741. gub. sz.

Kraszna m. br. Bánffy Imrét, Gencsy Ferenczet, Bölöni Sándort, Bene Antalt, Gutí Jánost, Kállay Mihályt,

Hunyad m. Balogh Józsefet, Kendeffy Pált, Macskássy Ferenczet és Imrét, Veress Lászlót, Eperjessy Gergelyt,

A szász nemzet Vajda Mihályt és Kistlingstein Mihályt Szebenből, Draut Józsefet, Fronius Kristófot és Jánost, Hermann Mártont Brassóból, Heidendorfot, Hannenheimot, Sonnenburgot Medgyesről, Eperjessy Gergelyt Szászvárosból,

Kolos m. br. Inczedy Sámuel, Béldi Kelemt, Macskássy Imrét, gr. Lázárt, Csernátoni Ferenczet, Zambo Ferenczet, Sombory Gergelyt, Keczei Györgyöt, Korda Lászlót, Eperjessy Gergelyt, Simon Mihályt, Ugron Jánost, Miksa Gábort,

Doboka m. Jabroczy Zsigmondot, Cserényi Istvánt, Csernátoni Ferenczet, Felszegei Sándort, Balogh Györgyöt,

Belső-Szolnok m. gr. Haller Pétert, Fekete Lajost, Torma Jánost, Palatkai Lászlót, Kászoni Lajost,

Háromszék gr. Toldi Zsigmondot, gr. Mikó Ferenczet, Nemes Józsefet, Székely Dávidot, Mikó Miklóst, Henter Istvánt,

Kővár vidéke Katona Jánost,

Csik-Gyergyó-Kászonszék Boros Eleket, Bialis Eleket, László Józsefet, Csiko Bertalant, Sándor Mihályt.

Az eljárás gyorsítása és költségkímélés végett a kijelölt ifjak megvizsgálásáról akként történt intézkedés, hogy a szemle helyül 9 város, ú. m. Pozsony, Győr, Sopron, Trencsén, Pest, Kassa, Debreczen, Eger s Erdélyre nézve Nagy-Szeben tűzetett ki. Az öt elől nevezett városban gr. Pálffy alkapitány végezte a szemlét gr. Erdődy Sándor másodhadnaggyal s egy melléjök rendelt helytartótanácsossal, valamint a vármegyék főispánjainak támogatásával. Kassára, Egerbe, Debreczenbe és Szebenbe gr. Rhédey János első hadnagy küldetett, szintén egy helytartósági, illetve fő kormányzékeni tanácsossal. Munkájokat június hónap folyamán el kellett végezniök; e célból záros határnapokat tűztek ki, a mikor az egyes városokban megérkeznek s arról a törvényhatóságokat értesítették, hogy akkorra ifjaikat állítsák elő.

A vizsgáló biztosok utasításul nyerték, hogy a főlvetelnél a nemesi származáson kívül különösen a tetszetős külalakra s szép testállásra legyenek figyelemmel; lehetőleg vagyonosakat válasz-

szanak, a kik a fölszerelés költségeit sajátjukból fődözhetik s a kiknek vagyoni állapota a költséges bécsi életmódot megengedi. Szükségből azonban szegényeket is vehetnek föl, ha fölvételüket különösebb tekintetek kívánatossá teszik. Legalább 300 aranyforint zsebpénzzel lássák el magukat az ifjak, hogy a kezdet nehézségein fenn ne akadjanak. A bevált és fölvett ifjaknak aztán adják parancsba, hogy július utolsó napjára jelentkezzenek Pozsonyban, a kancellár kertjében.

A gr. Rhédeynek adott utasításból még azt is meg tudjuk, hogy Egerben fogják előállítani ifjaikat Heves vármegye, ahonnan négyet, Borsod vármegye, a honnan egyet (egy, t. i. Aszalay már föl van véve), Gömör és Szabolcs vármegyék, a honnan kettőt-kettőt válaszson ki. A Kassán előállítandók közül Abaúj, Szepes, Ung vármegyékből egyet-egyet, Zemplénből kettőt, Sárosból hárommat vegyen föl. A Debreczenben előállítandók közül Bereg vármegyéből ne válaszson, mert a vármegye még nem fizette meg pénzbeli ajánlatát; Békés, Csanád, Csongrád, Máramaros, Ugocsa, Arad vármegyékből egyet-egyet; Biharból, Szatmárból kettőt-kettőt s Debreczen városából egy ifjút vegyen föl a testőrségbe.¹⁾ Erdélyben — mint láttuk — minden 1000 frt ajánlat egy ifjú fölvételére jogosított.

A szemle lefolyásáról, eredményéről részletes adatok nem állanak rendelkezésünkre. A vizsgáló biztosok a kancellárnak nem számoltak be eljárásukról, jóllehet a testőrök fölvétele feletti rendelkezést a királynő által jóváhagyott memorandum — miként fentebb láttuk — a kancellár hatáskörébe utalta. Az ide vonatkozó iratok valószínűleg a testőrség vagy a főudvarmesteri hivatal irattárában találhatók.

Annyit mégis tudunk, hogy a szemlebiztosoknak adott utasításnak az a pontja, a mely szerint a bevált testőrök legalább 300 arany forint zsebpénzt hozzanak magukkal, mint előre nem látott követelmény, nagy visszatetszést szült a törvényhatóságoknál.

Tudjuk ezt pl. a Liptó vármegye ajánlotta Matyasovszky Gáspár eseténél, a ki jún. 30-án érkezett Kassára a szemlére, de Rhédeyt már nem találta ott. Utána sietett tehát s Abaúj vár-

¹⁾ Conc. exp. canc. 1760 máj. 153, jún. 142. sz.

megye Szinna községében utól érvén, tőle azt a választ kapta, hogy nincs utasítása a lipótmezei ajánlottak megvizsgálására. Nevét mindazáltal följegyezte azzal a figyelmeztetéssel, hogy Pozsonyban jelentkezzék, még pedig 300 frt zsebpénzzel. A vármegye aztán e követelés ellen fölirt a helytartótanácsához.¹⁾

Még nagyobb felzúdulást idézett elő ez a követelés a szebeni lustrán, úgy, hogy a főkormányszék indíttatva érezte magát a közbelépésre. A törvényhatóságok úgy vélekedtek, hogy pénzbeli ajánlataikkal teljesen biztosították a testőrség existenciáját s ez a nem remélt újabb pénzbeli követelés veszélyezteti annak létesülését, mert alig találkozik egy ifjú, a ki 300 arany forint felett rendelkezhetik.

Az egymást érő panaszos följelentések végre is arra kényszerítették az intéző köröket, hogy e kívánalmat elengedjék, sőt a kedélyek megnyugtatósa végett nem átalították nyilván kijelenteni, hogy azt kívánni gr. Rhédey felhatalmazva nem volt.

Gr. Rhédeynek — a ki úgy látszik nagyon pedánsul ragaszkodott utasítása betűihez — még egy másik kellemetlensége is akadt Erdélyben, a hol a szemle júl. 12-én ment végbe, gr. Kemény László gubernator, gr. Batthyány püspök, gr. Lázár, gr. Teleki, br. Josinczy István tanácsosok jelenlétében. Rhédey abból a felfogásból indulva ki, hogy a magyar testőrségbe csak magyarok vehetők fel, a szász nemzet részéről ajánlottak közül csak egy tudván magyarul, azt az egyet vette jegyzékbe, a többit pedig mellőzte, holott még ötnök a fölvételeét követelheték a szászok.

Az eljárás nagy megütközést keltett, úgy, hogy a gubernator gyorsfutárral kért orvoslást a kancellártól, kifejtvén, hogy ilyen intézkedés csak az erdélyi viszonyok nem ismeréséből eredhet. Erdélynek három nemzetből álló systematica úniója van, mely ha megbomlik ebben, másban is megbomolhatik az ország kimondhatatlan veszedelmére; pedig ha a terhet egyaránt vonja, illő, hogy a tisztességből se zárassék ki. A szász nemzet nem csupán polgárokból áll, vannak kebelében régi nemesek is. A nyelv nem tudása nem képezhet akadályt, mert ezen az alapon a magyarországi tót vármegyéket is ki kellene zárni. Már pedig ő felsége ak-

¹⁾ Orsz. Ltár htan. oszt. Misc. fasc. 74 No. 457.

ként nyilatkozott, hogy a testőrség felállításánál nem néz se reli-gióra, se natióra. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a 20,000 frtot a három nemzet közt repartíalták, úgy, hogy a szászokra 6000 frt jutott, a kik jogosultak azért hat ifjút ajánlani. Ha már most kö-zülök senki se vétetik föl, akkor a 6000 frtot is megtagadhatják; már pedig nem remélhető, hogy annak a pótlását a másik két nemzet magára vállalja.¹⁾

Gr. Bethlen kancellár kedvező válasza pár nap mulva meg-érkezett. A királynő rosszalását fejezte ki gr. Rhédey magatartá-sán, s elrendelte «auf keine anzahl zu binden wegen deren unter-schidlich religion».²⁾

Ilyetén apró kellemetlenségek, félreértések, surlódások sze-rencsére nem veszélyeztették magát az intézményt, mely megva-lósulása felé rohamosan közeledett. Ebben főérdeme — miként említők — Pálffy János és Rhédey grófoknak van, a kiknek fárad-hatatlan buzgósága nélkül a testőrség aligha állott volna fel ily rövid idő alatt. Elismerte ezt a királynő is, és hízelgő szavakban adott kifejezést meglegeedésének; azon felül gr. Rhédeynek 500 frt jutalmat utalványoztatott, bécsi lakásának berendezésére szin-tén annyit.³⁾ Kedvetlenül érintette a királynőt, mikor arról érte-sült, hogy Pálffy János gr. — talán kifáradva a sok bajban, vagy talán elkedvetlenedve, hogy kapitánynya nem ő neveztetett ki — a testőrségből ki akar lépni s magát ismét a hadsereghez áthe-lyeztetni kéri. A királynő egyenes kívánságára egy időre elállott ugyan e szándékától s még egy darabig vezette a testőrség gazda-sági ügyeit, de a következő 1761 február havában a királynő kény-telen volt teljesíteni kívánságát s legmelegebb elismerése mellett elbocsátani a testőrség kötelékéből. Helyét jobb keze, a nem ke-vésbbé buzgó és tevékeny Rhédey foglalta el.⁴⁾

*

A testőrség létesülése tehát már biztosítva volt. Közelgett július hónap vége. A testőrök egymásután szállingóztak Pozsonyba;

¹⁾ 1760. évi 1050 gub. sz.

²⁾ 1760. évi 342. erd. canc. és 1129. gub. sz.

³⁾ Conc. exp. canc. 1760 febr. 163. sz.

⁴⁾ Conc. exp. canc. 1760 okt. 128. sz., 1761 febr. 130. sz.

a lovak már ott is voltak a kancellár kertjében, melyet tulajdonosa a legnagyobb készséggel engedett át ideiglenes helyiségül.

Az augusztus hónap ismerkedéssel és gyakorlatokkal telt el.

A hadseregből átjött testőrök szorgalmasan oktatták fiatal kollegáikat a lovaglásban, katonás mozdulatokban, fegyverfogásban, no meg az illemtanban s az udvari etiquette formásaiban.

Bécsben sem szünetelt a testőrség ügye. Hátra volt még a fegyelmi és szolgálati szabályzat kidolgozása; a kapitányt utasítással kellett ellátni, mely hatáskörét s teendőit körvonalozza, tisztázni kellett a gárdák egymáshoz viszonyát, pontosan kijelölni mindenik teendőjét, hatáskörét, hogy szolgálatközben kellemetlen összeütközések ne legyenek.

Mindenek előtt pedig a személyzeti és rangbeosztásról, nem különben a pénzbeli és természetbeni fizetés megállapításáról kellett gondoskodni.

A végleges beosztást s illetmények kiszabását a következő táblázat tünteti elő:

Hány személy	Állás és rang	Ló	Készpénzfiz. havonként frt kr.	kenyér ló a 1 frt 3 frt havi porcz.
1	Kapitány	---	---	---
1	Alkapitány, mint vezérőrnagy	---	---	---
1	Főhadnagy, mint ezredes	---	---	---
1	Hadnagy, mint alezredes	---	---	---
3	Örmester, mint kapitányok; az egyik közülök hadsegédi tisztet is teljesít; mindenikhez 1 szolgál, lóval	9	261	18 9
6	Alörmester, mint főhadnagyok, mindenikhez 1 szolgál, lóval	12	207	24 12
120	Köztestőr, mint alhadnagyok; kettő-kettő mellé egy-egy szolgál, lóval	180	3240	360 180
Ezekhez járul:				
1	Káplán	---	33 20	---
1	Szállásmester	---	50	---
1	Hadbíró ¹⁾	---	40	---
1	Sebész	---	25	---
1	Dobos	1	20 50	1
1	Börtönőr	---	16	---
1	Számvevő	---	15	---
6	Trombitás	6	96	6
1	Nyerges	---	6 40	---
2	Kovács, az egyik lovasítva s ez 5 frrtal többet kap	1	25	1
Összes. 149 és 69 lovasz		209	4837 30	444 247

¹⁾ Ez az állás a következő év febr. havában, mint felesleges, eltöröltetett (Conc. exp. canc. 1761 febr. 130. sz.)

Miként a táblázatból látható, csupán a kapitány rangja és illetménye nincs megállapítva. Ez onnan van, hogy a kapitány a hadsereg tábornoki karából lévén kinevezendő, viselt rangjával lép át a testőrségbe s addigi illetménye az uralkodó tetszése szerint esetről-esetre meghatározandó személyi pótlékkal növeltetik.

A végleges személyi és rangbeosztással egyidejűleg elkészült a fegyelmi szabályzat (statutum) is, mely a testőrséget a hadi tanács hatósága, illetőleg annak bírósági osztálya alá helyezi s a hadi törvényeket teszi kötelezőkké rájuk. A 30 pontból álló statutumot minden negyed évben föl kellett a testőrség előtt olvasni s betartásuk a feljebbvalóknak szigorú kötelességükké tétetett.

A szabályzat pontjai ezek :

1. Az egész magyar nemes testőrség hűségesküt tesz legfőbb fejének, Ferencz római császárnak, Mária Terézia férjének s az 1741: IV. t.-cz. értelmében uralkodó társának.

2. Az Isten félelmében valamennyien oly kegyesek legyenek, hogy a keresztyéni kötelességek teljesítésében az egész város előtt tündöklő például szolgáljanak.

3. Hivatalos kötelességeikben feljebbvalóiknak föltétlenül engedelmeskedjenek. Bosszúállás ne vezérelje őket, ha valamiért igazságosan büntettetnek. A feljebbvalók félre téve minden versengést, egymás közt bensőségben s kedvességben éljenek; az alájok rendelt nemeseket lehetőleg enyhén és kényén kormányozzák.

4. A ki veszedelmes zenebonát támaszt, a hadi törvények előírása szerint bűnhődjék.

5. A ki a feljebbvaló katonai parancsának durván ellenszegül, a testőrség sorából kitöröltetik.

6. Az istentelen beszédétől és cselekedettől kiki őrizkedjék; ha kürttel ajtatosságra szólíttatnak, jelenjenek meg mindnyájan. A ki akár szóval, akár tettel az Isten ellen vétkezik, törvény szerint büntetessék.

7. A párbaj egyáltalában tilos; a párbajozó az ő felsége által nem régiben kibocsátott rendelet értelmében bűnhődjék.

8. A halálos büntetés végrehajtása előtt a bűnös a testőrség tisztétől előbb megfosztatik.

9. A kéjnöket kerüljék. A ki akár a táborban, akár a lakta-

nyában fajtalankodáson éretik, a felettes hatóság által kiszabandó büntetéssel sujtassék.

10. A játéktól, ivástól, dohányzástól mind az udvarnál, mind a királyi várakban és kéjlakokban, valamint azon épületekben, a melyekben az udvart kísérve megszállanak, büntetés terhe alatt tartózkodjanak.

11. A ki mást rágalmaz, példásan — ismétlődés esetén szigorítva bűnhődjék.

12. A fegyvereket, ruhákat felettebb tisztán tartsák. A ki fegyverzetét, ruháit vagy a testőrség tulajdonát képező egyéb felszereléseket elzálogosítja, a zálogösszegezen felül még annak kétszeresében marasztaltassék el. Őrizkedjenek a testőrök az adósságcsinálástól s az adósok megbüntetésére a feljebbvalók szigorúan vigyázzanak.

13. A ki a katonai szempontból kiadott parancsot vonakodik végrehajtani, mint lázadó büntetessék.

14. A kijelölt lakással mindenki elégedjék meg; a zúgolódók mások elrettentésére bűnhődjenek.

15. A ki felsőbb engedély nélkül a testőrségi kaszárnyából éjjelre kimarad, keményen sujtassék; ha az altiszt észre veszi alantásának távollétét, erről a kapitánynak vagy helyettesének azonnal tegyen jelentést.

16. A ki az őrszolgálatot elhanyagolja vagy ittasan teljesíti, a katonai törvények szerint lakoljon.

17. Az őrszolgálatot elvégezvén, kiabálással, rikoltozással, veszekedéssel vagy lövöldözéssel ne támasszanak csődületet, különbeni büntetés terhe alatt.

18. Az éjjeli őrszolgálatot a testőr a kijelölt helyen szorgalmasan teljesítse, hacsak példásan nem akar lakolni.

19. Az őrálláson katonához illő tisztességgel viselkedjék, különben büntetés éri.

20. A ki az örre kezét emel, vagy az őrséget vizsgálóra fegyvert fog, a katonai törvények szerint fenyitessék.

21. A ki az őrhelyen elalszik, vagy azt, mielőtt felváltatott, elhagyja, katonai büntetésben részesül.

22. A ki kürtszóra nem jelentkezik a sorban, bebörtönöztessek.

23. Más egyéb esetekben is, így midőn a testőrség táborba száll s ott tesz a királynak szolgálatot, hasonlóképpen a katonai törvények alkalmazandók.

24. Az udvarnál történekről titoktartók legyenek, különben súlyos büntetésre számíthatnak.

25. Midőn a testőrök őrt állanak, őrizkedjenek arra figyelni, a mit ő felségének hangosan előterjesztenek, sőt a hallgatózni akarókat is távolítsák el s erre különösen a táborban, a főparancsnok sátra körül, ügyeljenek.

26. Valahányszor veszedelmet jeleznek, vagy az udvarban tűz támad, a testőrök testületileg vagy egyes csapatban — már a mint parancsolják — jelenjenek meg s a kijelölt helyeken tartózkodjanak.

27. Ha a tábort vagy a sereget kísérik, engedelem nélkül senki se távozzék el, különben a testületből kizáratik.

28. Mindazokat, a mik ebben vagy az ez után kibocsátandó rendeletekben foglaltatnak, pontosan megtartsák s a tilos dolgoktól tartózkodjanak.

29. A nemes testőrség a hadbírótság és a katonai törvények alá tartozik.

30. A ki büntetésből a testőrségből kizáratik, Magyarországon soha semmiféle katonai vagy polgári hivatalban nem alkalmazható.¹⁾

*

A fegyelmi szabályzatot követte a szolgálati utasítás a kapitány, a tisztek s a köztestőrök számára. Ennek 1, 2 pontja a hűségesskü letételének módját szabályozza.

A kapitány fölesküvésének módja egy kis ellenkezésre szolgáltatott alkalmat a magy. udv. kancellár és a főudvarmester közt. A kancellár ugyanis azt javasolta, hogy a kapitány ő felségeik jelenlétében s karddal az oldalán tegye le az esküt. A főudvarmester ezt túl magas, a kapitány állását meg nem illető kívánságnak találta. Szerinte csak négy udvari méltóság, ú. m. a

¹⁾ Orig. ref. canc. 1760. évi 152. sz. és Conc. exp. canc. 1760 szept. 88. sz.

főudvarmesteri, főkamarási, főudvarnagyi (marsal) és főlovászmesteri méltóság élvezi azt a kiváltságot, hogy esküjét egyenesen az uralkodó kezébe teszi le; ellenben a harcsir és drabant gárdák kapitányai, a svájci gárda ezredese, a főkonyhamester, főpálczamester, fővadász- és solymármester és az udv. főépítész, mint voltaképen főudvarmesteri hivatalnokok, csak a főudvarmester előtt és lakásán esküdnek fel. Ha tehát a magyar testőrség kapitánya ezt a kiváltságot megnyeri, azt a többi gárdák főnökei, minthogy a magyar kapitány fölött rangelsőséget igényelhetnek, zokon fogják venni.

A főudvarmester azt sem tartja megengedhetőnek, hogy karddal az oldalán esküdjék a kapitány. Ezt a kiváltságot csak az aranygyapjas-, a német- és máltai rendek lovagjai élvezik; ellenben a tábornokoknak, ha a titkos tanácsosi vagy kamarási esküt leteszik, kardjukat le kell oldaniok. Igaz: a harcsir és drabant gárda kapitányai, mint katonai jellegű intézmények főnökei rendszerint magas állású katonatisztek, karddal az oldalukon esküsznek, csakhogy — a főudvarmester előtt.

A vitás kérdést a királynő a kancellár javára döntötte el: «sowohl dieser Capitain der Garde, als auch die künftige sollen in unserer Gegenwart mit dem Gewähr an der Seiten das Jurament ablegen». Ez elhatározásra különösen a kancellárnak az az ellenvetése folyt be, hogy ő felsége megígérte, miszerint a nemes testőrség kapitánya a magyar zászlós urak sorába fog iktattatni, s mint ilyen, csak az uralkodó kezébe teheti le hűségesküjét.¹⁾

A testőrség többi tagjainak esküjéről akként intézkedik a szabályzat, hogy a tisztek és altisztek a főudvarmester előtt és hivatalos helyiségében esküdnek fel; a köztestőrök pedig a lakatanyában a kapitány kezeibe teszik le esküjüket.

¹⁾ A királynő nem sokára be is váltotta ígérését. 1765 jan. 16-án kelt leiratában értesítette az országgyűlés Karait és Rendeit, hogy a testőrség kapitányját — kérésükre — az ország bárói sorába emelte, aképen, hogy rangsorját a többi zászlós urak közt a kinevezés sorrendje fogja meghatározni (... qui honore capitaneatus fungetur ordinem præcedentiæ juxta senium collati officii inter reliquos barones regni eundem ordinem observare solitos, habeat. — Orsz. Ltár Orsz. gy. iratok Lad 00 fasc. A. No. 14.)

Eskümintá is négyféle állapotot meg: egy a kapitány, egy az alkapitány, egy a fő- és alhadnagyok s egy az altisztek és a köztestőrök számára.

Ezután a 3-ik pont a testőrségbe való fölvételről intézkedik. E szerint akár halálozás, akár rangfosztás, akár elbocsátás vagy kivégzés következtében hely ürül: a kapitány vagy helyettese arról a főudvarmesternek s a m. udv. kancellárnak jelentést tesz. Erre a kancellár vizsgálandó fog, hogy kivel lenne a hely legalkalmasabban betöltendő? S itt különös figyelemmel kell lenni azokra a vármegyékre, a melyek épen nincsenek képviselve a testőrségben. A kapitány is javaslatba hozhatja a maga jelöltjét. Ha a betöltés joga Erdélyországot illeti, abban az erd. kancellár hivatott intézkedni. A korra nézve — noha előbb semmi megszorítás nem volt, — újabban akként rendelkezett ő felsége, hogy 20 éves kora előtt senki se vehető fel.

4. Ha valamely testőr elbocsátását avagy a rendes hadseregben, vagy polgári hivatalban alkalmaztatását kéri, jelentse ebbeli szándékát az őrmesterének, ez a kapitánynak s ez ismét a főudvarmesternek és m. udv. kancellárnak.

5. A kapitány, a tisztek s a testőrök valamennyien szolgálati ügyekben egyedül a főudvarmester rendelkezése alatt állanak; egyéb — s különösen bíraskodási ügyekben pedig, a melyekben a katonai törvények alkalmazandók, a hadi tanács alatt.

6. Mivel pedig a testőrség katonai rendbe tartozik s ilyennek tekintetik, illő, hogy a testőrök ne csak mint katonák, hanem mint katonatisztek viselkedjenek. Ennél fogva a kapitány különös gondot fordítson alantasai erkölcsösségére. Különösen kívánatos az istenfélelem és kegyesség folytonos ébrentartása; e czélből a testőrség káplánja, a ki az udv. várkáplán fenhatósága alá tartozik, a nap bizonyos órájában isteni tiszteletet tartson, melyet a testőrök áhitattal hallgassanak, a szent oktatásokat megszívleljék, az úrvacsora fölvétele előtt magukba szálljanak és bőjtöljenek. De ne csak a kaszárnyában legyenek istenfélők, hanem a keresztyéni jámborságot a nagy közönség előtt is megőrizték, sőt annak körében is terjeszszék.

7. Gondoskodni kell, hogy a szolgálaton kívüli szabad időt a testőr akár testgyakorlatokkal, akár pedig szellemi hajlamának

megfelelő tudományokkal hasznosan töltse.¹⁾ Általában a kapitány a kiválóbb tisztekkel együtt dolgozzon ki javaslatot azokról, a mi- ket az intézmény javára szükségesnek tart s megbíralás végett terjeszse a két kancellár és főudvarmester elé.

8. A testőröknek és altiszteknek a házasság egyáltalában nem engedtetik meg; a tisztek közül is a nők nem lakhatnak a ka- szárnyában.

9. A kapitány vagy helyettese egy őrmestert minden nap küldjön az udvarba, a ki a szolgálattevő kamarástól megtudakolja a másnapi szolgálat rendjét. Ha a kapitány kételkednék a kiadott rend helyességében, ne intézkedjék a maga fejétől, hanem a fő- udvarmestertől kérjen személyesen felvilágosítást. Általában a testőrség ügyeiben minél gyakrabban érintkezzék vele. A két kancellárral s a hadi tanácsal is ápolja a jó viszonyt; e czélből az év folyamán többször rendeljen ki egyes testőröket tisztelgésükre.

10. Minden hónap 6-án létszám-kimutatást készíttessen és sajátkezüleg alá írva küldjön a főudvarmesternek, a hadi tanács jogi elnökének s a m. udv. kancellárnak, a melyben minden egyes személyről véleményét nyilvánítsa.

11. Kinek-kinek illetményét — magára és lovára — az erről készült táblázat mutatja. A testőrségi élelmezőnek a kapitány által láttamozott nyugtáját a kerületi biztos negyed évenként fogja kifizetni a gárda-alapból.

12. A kapitány kötelessége jelentést tenni, hogy a ruházatra, melynek tisztaságára különös gond fordítandó, s egyéb apró, na- gyon is megokolt szükségletre, mennyi pénz kívántatik? A dísz- ruha minden három évben újra díszítendő. A szükségletek elke- rülhetetlen természetűek legyenek, hogy a gárda-alap szerfölötti kiadásokkal meg ne terheltezzék. Ugyanez tartandó szem előtt a ház, az istállók gondozását, a loállományt, világítást stb. illetőleg.

13. A testőrség úgy a székvárosban, valamint Schönbrunn- ban, a hol ő felsége nyaranta tartózkodni szokott, nem különben a többi kir. kastélyokban a szolgálatot következőleg fogja végezni.

¹⁾ A következő években iskolát is rendeztek be a laktanyában, a hol főleg nyelvekre s katonai reáltudományokra oktatták a testőröket.

Midőn ő felsége a külföldi nagyköveteket, vagy idegen fejedelmek küldöttjeit fogadja vagy aranygyapjas lovagokat felavat s valakit a nem rég alapított Mária Terézia érdemrenddel feldíszít, vagy ájtatoskodás céljából valamely templomba nyilvánosan felvonul, akkor a császári gárda jobb felől, a magyar nemes testőrség bal felől környezi ő felségét, a magyar gárda kapitánya pedig az uralkodó jobbján foglal állást a többi testőrök előtt. Mikor pedig a felség, különösen mint magyar és cseh király fogad követeket, osztogat hűbéreket, avat fel csillagkereszteseket, akkor a többi gárda kizárásával csakis a magyar testőrség környezi. Ha ő felsége akár királyi férjével, akár maga nyilvános pompával valamely külső templomot látogat meg, vagy nyilvános kihallgatást ad s az ú. u. «Augustiner Gang»-ban: a kapitány ő felsége jobbján, a testőrség pedig balján elhelyezkedve kísérik a császári gárdával együtt. Valahányszor ő felségeik együtt, vagy külön-külön kikocsiznak, 40 testőr lovagol kivont karddal a kocsik mellett akként, hogy a közvetlenül utánok jövő udv. főméltóságokat, mint a főlovászmestert, főkamarást, útjokban ne akadályozzák. Mikor ő felségeik kisebb pompával — mint nevezik: incognito — vagy vadászni vagy egyéb czélból a városon kívül kocsikáznak, mindig négy testőr lesz kíséretökben; ha pedig a főherczegek vagy főherczegnők kocsiznak ki, két testőr kíséri őket, de nem kivont karddal. Egyéb-ként a magyar testőrök a császári gárdával együttesen és ugyanazon helyen végzik szolgálatukat.

14. Hogy az őrség pontosan és rendben menjen, a kapitány minden nap annyi testőrt rendeljen ki, a mennyi az összes udvari szolgálat ellátásához megkívántatik. A Schönbrunnban tartózkodás alatt 40 testőr rendelendő ki négy napi szolgálatra, melynek eltöltével újakkal váltatnak fel. A bécsi királyi lakon kívüli szolgálat tartama alatt a testőrök a kir. udvartól kapnak ellátást.

15. A kapitánynak vagy helyettesének kötelessége a napi szolgálatra kirendelt testőrök névjegyzékét a szolgálatot tevő kamarásnak tájékozás végett kézbesíteni.

16. Említve volt, hogy a testőrség katonai jelleggel bír. Ha tehát ő felsége táborba száll, az egész testőrség követi, ha pedig valamelyik főherczeg vesz részt a hadvezetésben, akkor a testőrségnek fele, vagy egyharmada kíséri s ekkor a testőrzésén kívül alkalom

nyílik a hadügyekben jártas vagy bátor, vállalkozó testőrnek magát a harczmezején kitüntethetni.

17. Ilyenkor, minthogy a táborigény élet több költséggel jár, a rendes illetményen felül még bizonyos pótlékot fognak húzni a kincstártól.

18. A testőr magán ügyeinek elintézésére a kapitánytól szabadságot kérhet, a ki a dolog fontosságához képest, saját felelősségére 15 napi szabadságot adhat; ennél hosszabb időt már a főudvarmester engedélyezhet.

19. A testőrséget minden hat hónapban egy, ő felsége által e czélra kirendelendő altábornok felülvizsgálat (revisio) alá veszi; minden évben pedig egy kirendelt tábornok megszemléli.

20. A kapitány helyettesének, a fő- és alhadnagyoknak törvényeket szabhat, csakhogy azok a felettes hatóság jóváhagyása után bírnak erővel.

21. A kapitány felügyel a szolgálókra is, hogy kötelességüket pontosan teljesítsék s keresztyéni jámbor életet folytassanak.

22. Az uralkodó és a haditanács által a katonaság részére időről időre kiadandó rendeletek a testőrség kapitányjával is közlendők, a kinek kötelessége leendő alantasai előtt kihirdetni azokat.

23. A kapitány ügyel fel arra is, hogy a hadbíró, mint titkár, a testőrség hivatalos iratait a legnagyobb rendben vezesse.

24. A testőröknek megadatik az a kiváltság, hogy a város zárt kapuin szabadon járhatnak s behozandó holmijaikért a sorompókon nem fizetnek.

25. A beteg testőrt a kincstár által fizetett orvos gyógyítja, orvosságról is a kincstár gondoskodik.

26. A katonai jelszót (parole) a kapitány vagy helyettese a főudvarmestertől, ez ismét minden hónapban ő felségétől kapja, épen mint a helyőrség a térparancsnoktól.

27. Kiváló udv. ünnepélyek alkalmával, mint születés- és névnapokon, a kapitány és a testőrök díszruhában dob- és kürtszó mellett nyilvános fölvonulást tartanak az udvarhoz. Ezeken a napokon a kapitány vezetése alatt a tiszti kar és az egész testőrség kézcsofolásra ő felsége elé bocsáttatik.¹⁾

¹⁾ Orig. ref. canc. 1760. évi 152. sz.

A szolgálati szabályzaton meglátszik — a mit különben záradéka maga is bevall, — hogy nem teljes, nem minden részletre kiterjeszkedő. Állandó szabályzatot nehéz is lett volna összeállítani, főképp akkor, mikor az intézmény még meg se kezdte működését. Tulajdonképeni hatásköre csak akkor domborodhatott ki egész valójában, ha a gyakorlati életbe bele illeszkedve maguk a körülmények jelölték meg fogyatékoságait.

Már csak az udvari ünnepek, czeremóniák sokfélesége sem engedte, hogy minden egyes esetre kiterjedő, s minden egyes esetben alkalmazandó szabályzatot lehessen előírni. Be kellett tehát annak ideiglenes jellegével érne s kimondani, hogy az idő folytán fölmerülő különösebb esetek fogják meghatározni, hogy minő bővítés vagy módosítás eszközendő rajta.

A főudvarmester megkísérelte az udvari ünnepeket, szertartásokat sorra venni s azokban a nemes testőrség funkcióját megszabni. Az erről készült terjedelmes előterjesztés,¹⁾ mely a királynőnek 1760 aug. 22-én mutatattott be, művelődéstörténeti szempontból igen érdekes adatokat tartalmaz s bele enged pillantanunk a nagy királynő fényes udvartartásába, részletes ismertetése azonban messze vezetne tárgyunktól; ennél fogva mellőznünk kell; noha nem volna épen érdektelen annak a látszólag kicsinyes harcznak a feltárása, mely a főudvarmester és a magy. udvari kancellár között a nemes testőrség tekintélye mellett és ellen jobb ügghöz méltó szívóssággal folyt s a melyben a kancellár minél nagyobb előnyököt igyekezett kivívni. Dicsérettel kell még is kiemelnünk, hogy Mária Terézia nem feledkezett meg a magyar nemzet áldozatkészségéről, melylyel ez intézményt megvalósította s lehetőleg a kancellár szándékát emelte érvényre s nem mulasztott el semmit, a díszes testület fényének és tekintélyének emelésére.

Mellőzvéen tehát a szertartásoknál, nyilvános ünnepélyeken követendő szolgálat részletes ismertetését, siessünk tárgyunk befejezésével.

A már Pozsonyba összegyűlt s némileg begyakorlott testőrség fölesketésének s zászlója fölszentelésének ünnepét szept. 28-ára

¹⁾ Orig. ref. canc. 1760. évi 152. sz.

tüzte ki a királynő. Szept. 9-én Batthyány nádorhoz és az erdélyi gubernátorhoz az országgal közlendő levelet intézett, melyben még egyszer megköszöni az országnak, hogy «tanta alacritate, tantoque ardore votis nostris detulisset, ut digna sit illius in nos pietas, quæ provinciis omnibus proponatur». ¹⁾ Szept. 11-én pedig megküldi a helytartótanácsnak a felavatás programját, az ünnepélyre meghívja a helytartótanácsot, a kamarát, a hadtestparancsnokságot, meghívhatja Pozsony városát s a vele szomszédos vármegyéket. Az ünnepély rendezésével a helytartótanácsot és a pozsonyi hadtestparancsnokságot bizza meg, kifejezván óhajtását, hogy az a testőrség fényének és méltóságának megfelelő legyen. Ő maga nem lehet jelen, hanem gr. Erdődi Pálffy Miklós kancellárt bízta meg, mint kir. biztost, képviselővel.

A felavatás programja következőleg állapítottatott meg:

I. *Az eskütétel rendje.*

1. A szept. 27-én Pozsonyba megérkező kir. biztost a Duna partján három helytartótanácsos várja, üdvözli s kocsin szállására kíséri.

2. A város kapujában az előljáróság üdvözli szokásos módon s aztán a kísérethez csatlakozik.

3. Másnap, a testőrkapitány és a testőrség fölesküvésének ünnepén az esztergomi érsekprimás pozsonyi palotája előtti kertben, reggel 9 órakor a helytartótanács, a m. udv. kamara, a hadtestparancsnokság testületileg megjelennek s az ott felállított sátor körül Pozsony város es vármegye, valamint a környékbeli megyék és városok küldöttjeivel elhelyezkednek.

4. Midőn a kir. biztos, szolgálai kíséretében, hat fogatú kocsin megérkezik, felhangzik a Szent Lelket segítségül hívó egyházi ének, melynek végeztével a szertartást végző főpap megáldja a zászlót (tegumentum tympanorum vulgo Paukenfabnen).

5. Ezután a kir. biztos a sorba felállított testőrséghez rövid beszédet intéz, melynek végeztével az ő felsége által kinevezett kapitányt bemutatja s átadja neki a testőrség kormányzásánál szem előtt tartandó és követendő utasítást.

¹⁾ Helyttan. lib. ben. mand. 1760. 162. l.

6. Ezután a testőrség szabályait a testőrség quësitora hangosan felolvassa.

7. Ugyanaz olvassa az eskümintát, melyet az őrmesterek s köztestőrök érthetőleg utána mondanak.

8. A felesküvés után a kir. biztos a testőrség hitelesen kiállított kiváltságlevelét átnyújtja a kapitánynak, ki azt felolvastatja.

9. Ezután egy helytartótanácsos a kir. biztos elé járulván, a testőrséghez beszédet intéz.

10. Ennek végeztével a sátorban felállított oltárnál az Ambrosianus hymnus elénekeltetik s

11. A kir. biztos díszkísérettel eltávozik.

II. *A katonai szertartás rendje.*

A meghatározott napon korán reggel az egész testőrség a pozsonyi ú. n. hercegi kertbe egész csendben arra a helyre vonul, a mely már előre kijelöltetett számára. Ott rang szerint sorakoznak, szemle alá vétetnek, a tiszték a felavatásnál való teendők felől még egyszer kioktatják őket, miután már napokkal előbb a lépésbe, üdvözlés, fegyverfogás, körképzés, esküvésbe stb. belegyakoroltattak.

A helyőrség és koronaőrség töltenyekkel fölszerelve 8 óra-kor kivezényeltetik, őrsüket a kápolna-sátor körül vert sátrak előtt, valamint a kert kapuinál belül és kívül felállítják. A koronaőrség jobb, a helyőrség balfelől helyezkedik el. A díszlövést a mise alatt a koronaőrség, az isteni tisztelet után énekelendő *Te Deum* alatt pedig a helyőrség adja, vagy megfordítva.

A megszabott időre a gárda egész csendben az oltár-sátor elé nyomul, de míg föl nem esküszik, tovább gyakorlatot (manőver) nem végez; ellenben a sátrak körül felállított díszőrség a kir. biztos megérkezésekor rákezdi a zenét s a köteles tisztelgést megadja. Ekkor a gárdakapitány, főhadnagy és két hadnagy leszállanak a lóról, bemennek az oltár-sátorba s kivont karddal az evangéliumi oldalra állanak, mire az isteni tisztelet megkezdődik; a többiek pedig úgy viselkednek, mint a gyalog katonaságnak isteni tisztelet alatt szabályszerűen viselkedni kell. Üdvölvések a glóriánál, az első és utolsó evangéliumnál s az átváltozás alatt adatnak.

A legidősebb másodőrmester s a hadsegédi tisztet teljesítő

első őrmester a zászlót a sátor elé viszik, két székre kiterítik s a pap megszenteli; a trombiták harsognak, a katonaság tiszteleg, a hadsegéd a zászlót rúdjára felerősíti. A testőrök két sorban félkört képeznek; a kir. biztos rövid beszédet intéz hozzájuk, bemutatja kapitányjukat s neki átadja a gárdát, a szabályokat a hadbíróval felolvastatja, végül felesketi őket, mely alkalommal az őrmestertől kezdve valamennyien lovon, hajadon fővel, három újjat föltartva, mondják az esküt.

Ennek végeztével a kir. biztos a kapitánynak átadja a kiváltságlevelet, melyet az auditor hangosan felolvas, mire a kir. biztos mellé rendelt helytartótanácsos beszédet tart a gárdához. Azután a kör feloszolván, újra az oltár-sátor elé járulnak; a Te Deum elénekeltetik, mi alatt a gyalogság háromszoros sortűzet ad.

Ezzel bevégződik a szertartás. A gárdatisztek lóra ülnek s az üdvözlések elfogadása után az egész testőrség dobpergés közt, kivont karddal a primási palotába, a kapitány lakásához vonulnak. Ott a dobokat őrizetbe teszik, lovaikról leszállanak s azokat a lovászok elvezetik. A helyőrség és koronaőrség zeneszóval, tisztelegve haza vonul; azután a testőrök a primási kertben közkölségen megvendégeltetnek.¹⁾

A felavatási ünnepély e programm szerint szept. 28-án csakugyan végbe ment. Egykorú írók, mint a történetirő Katona,²⁾ ki személyesen jelen volt, elragadtatással írnak az ünnepély fényéről s a lelkesedésről. Az isteni tiszteletet Klimó György, pécsi püspök, végezte, az állami főtisztviselők, a katonaság, a vármegyék és városok küldöttjeinek jelenlétében.³⁾

Ekkor mutatta be a királyi biztos a testőröknek kapitányjukat *gr. Erdődi Pálffy Lipót* tábornokot és koronaőrt, ő felsége kamarását és belső titkos tanácsosát, a kinek kinevezése ugyan csak okt. 1-től számíttatott, évi 4000 frt fizetéssel.

Felolvastatott a kiváltságlevelé is, mely Landerer pozsonyi

¹⁾ Conc. exp. canc. 1760 szept. 34. sz.

²⁾ Hist. crit. Tom. XX. Ord. XXXIX. p. 602.

³⁾ Tévesen írja Ballagi (id. m. 29. l.), hogy szept. 27-én mutatták a testőrök magukat testületileg először a királynő előtt, a ki az érseki kertben kifeszített sátorából szemlélte a deli csapatot.

nyomdájában kinyomatva, minden vármegyének és sz. kir. városnak megküldetett. Az 1760 szept. 11-ről kelt «*Regium privilegiale diploma neo-erectae praetorianae nobilium turmae hungaricae*» bevezetésében elmondja a királynő, hogy a királyi hatalom, melyet Isten kegyelméből kezel, parancsolja, hogy fejedelmi kegyét mindenekelőtt azokra áraszsza, a kik őt nehéz viszonyok közt munkájukkal, pénzüikkel, vérükkel támogatták. Ezek közt kiváló hely illeti a magyar nemzetet, melynek a trón megmentése körül kifejtett áldozatkészségét nagy vonásokban elsorolja.

A kiváltságlevél pontjait, minthogy már ismertetett dolgokat tartalmaznak, csak röviden közöljük:

1. A testőrség katonai testületnek nyilváníttatik s annak jogaival él.

2. Létszáma 120 főben állapíttatik meg és sorába csakis magyar fő- és köznemes családok fiai vétetnek fel.

3. Kapitánya magas katonai rangot visel; csak magyar lehet; kinevezését az uralkodótól nyeri s esküjét karddal az oldalán a felség kezébe teszi le.

4. Az ifjak ajánlása a vármegyék joga; a fölvételnél különös tekintet lesz azokra a vármegyékre, a melyek egy s más okból nincsenek még képviselve.

5. A testőrség főfeladata a király személyének s az uralkodó ház tagjainak őrzése s az ezzel járó szolgálatok teljesítése. Ha urokat a táborba kísérik, ott hadi érdemek szerzésére is alkalom nyújtatik nekik s a rendes illetményen felül pótlékban részesülnek.

6. A testőrök tiszti-, legalább is alhadnagyri rangot viselnek.

7. A katonákat megillető tisztességben részesülnek.

8. A kir. udvarba és pedig a második előszobáig bármikor szabad bejárásuk van.

9. Szolgálati évük leteltével vagy a hadseregbe léphetnek át magasabb ranggal, vagy, ha úgy tetszik, polgári hivatalban alkalmaztatnak.

10. A nem róm. katolikusok is lehetnek testőrök.

11. A kik a hadseregben szolgálva kiváló érdemeket szereznek, a Mária Terézia katonai rendjelt is elnyerhetik.

12. Az udv. szolgálat tekintetében a főudvarmestertől, fe-

gyelmi ügyekben a hadi tanács jogi osztályától függenek, szava lévén azonban a m. udv. kancellárnak is.

13. A testőrség pallosjoggal is felruháztatik, remélhető, hogy nem lesz rá szükség. Ha mégis szükség lenne, a halálos ítélet végrehajtás előtt a felség elé terjesztendő.

14. A katonai rendeletek a testőrséggel is közölnetnek s rá is kötelezők.

*

A felavatás után a testőrség megkezdte működését. Mindjárt másnap útnak indult Bécsbe, rendes tartózkodási helyére. Első éjjel Petronellben, második éjjel Fischamentben hált, a hol ellátásáról idejében gondoskodva lón. Harmadnap bevonult Bécsbe, melynek lakossága érthető érdeklődéssel várta. Megkezdtek a rendes életmódot, szolgálatot; küzdöttek a kezdet nehézségeivel, melyek bizony — főleg a gárda-alap szűkössége miatt — halommal tornyosultak eléjük.

Dr. ILLÉSSY JÁNOS.

TÁR C Z A.

A MAGYAR HADI KRÓNICA KIADÁSA.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága múlt évi október hó 23-án elhatározta, miszerint a Millénium alkalmából «*A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek hadi krónikáját*» kiadja, még pedig, hogy e hasznos kézikönyvnek minél nagyobb elterjedést biztosítson, a kiadást a Hadtörténelmi Közleményekkel kapcsolatosan olykép eszközli, hogy a krónika első részét az 1895-ik, második részét az 1896-ik évben a folyóirat előfizetőinek az *5-ik füzet helyett* küldi meg.

A szerkesztőség gondoskodott arról, hogy az előfizetők ezért hadtörténelmi értekezésekben se rövidíttessenek meg, miről az eddigi füzetek s kivált a mostani dús és tartalmas füzet tanúskodik, ezenfelül pedig az 5-ik füzet helyett a krónikának körülbelül húsz nyomtatott ívnyi, több csatavázlattal kísért első részében is gazdag kárpótlást nyernek.

A decemberben megjelenő füzet tehát minden más közlemény kizárásával csak a hadi krónika első részét fogja tartalmazni; de hozzá fog csatoltatni az évfolyam tartalomjegyzéke.

A Magyar Hadi Krónika tervezetében azon változás állott be, hogy az anyag a jobb áttekintés, könnyebb kezelés szempontjából, továbbá tekintettel a mű kiegészítő részét képező «*Hadtörténelmi Helynévtár*»-ra, melynek szükségkép az egész anyagra kell kiterjeszkedni, nem osztatik két kötetre, hanem egy egységes, 40—50 nyomtatott ív terjedelmű erős kötetet fog alkotni.

A «Magyar Hadi Krónika» egyébként szabatos, rövid, de katonai szempontból mégis kimerítő előadásánál fogva, mely az eseményeket a legújabb kutatások eredményeinek és a magyar történeti irodalom legújabb termékeinek gondos fölhasználásával szerkesztetik és tömörsége mellett is a hadi eseményeket bővebben tárgyalja, mint a történelmi

kézikönyvek bármelyike, a magyar nemzet hadtörténelmének minden történetkedvelőre, de kiváltképen minden magyar katonára nézve föltötte hasznos kézikönyvét képezendi; mert nemcsak hogy minden fontosabb magyar hadi esemény felől szakszerű felvilágosítást nyújt, de a kiegészítő részét képező «Hadtörténelmi Helynévtár» segítségével azt is lehetővé teszi, hogy a tiszti harczászati vagy más utazások, áthelyezések stb. alkalmával az útba eső vidéken, vagy az új állomás környékén lefolyt hadi eseményeket azonnal és könnyen megismerje, a források felsoroltatván, a bővebb tanulmányozásra támogatást leljen, végre pedig módot nyer arra is, hogy gyakorlatok, harczászati, szóbeli és írásbeli feladatok, harczászati gyakorló utazások és lovaglások; stb. az alkalmazható módszer szerint hadtörténelmi eseményekre alapíttassanak.

A «Magyar Hadi Krónika» befejezés után, mint a «Magyar Hadtörténelmi Könyvtár» része, külön is meg fog jelenni s ára előreláthatólag 4—5 forint lesz.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Nagyvárad kapitulációja 1692-ben. Bunyitay Vinczének könyve, *Nagyvárad a török foglalás korában* nincsen meg itt Londonban, a *Hadtört. Közlemények* 1892-ki folyamában (V. 469—492) adott szemle pedig nem említi, hogy vajjon Bunyitay mutavite consilium in melius, mióta *A mai Nagyvárad megalapítása* című székfoglaló értekezésében (Budapest 1885) azt írta, hogy «a vár bevételének napját a nyugati várkapu fölé helyezett felírás Urnapra teszi, mely 1692-ben június 5-ikére esett; de egy más egykorú s minden kétséget kizáró forrás június 6-ára helyezi». A tudós szerző nem adja az említette felírás szövegét. Azt sem említi, hogy a kérdésben forgó felírás mikor és mely körülmények közt lett a várkapu fölé helyezve, hanem csak Tobias von Hasslingen kéziratából idézi a dátumot «in dem Monath Junio und zwar dem Tag nach Corporis Christi, das ist dem 6. huius».

Habent sua fata libelli — de úgyszintén a dátumok is. Mint a szerkesztő írta szemléből megértem, Bunyitay a *Theatrum Europaeum* (XIV. 239 és köv. ll.) nyomán ezen újabb művében azt állítja, hogy a török őrség június 5-én felvonta a fehér zászlót és hogy az egyezés még az nap szóbelileg, másnap pedig írásban is megkötetett. Lássuk már most mit állít az idézett forrás. A *Theatrum* elbeszéli, hogy május 26-án ó-styl,

azaz június 5-én az új naptár szerint minden készen állott az általános rohamra, de mivel aznap épen Úrnapja volt, az ostromlók a következő napra akarták halasztani a rohamot. A törökök azonban látván az előkészületeket, nem akarták a dolgot a végsőségig jutni engedni és kitűzték a fehér zászlót az egyik bástyán. Még az nap egy öt személyből álló török követség jött ki a keresztény táborba. Rövid megbeszélés után a küldöttséget visszavezették a várba, honnan nemsokára ismét visszajöttek a főhadiszállásra oly hirrel, hogy azonnal meg akarják kezdeni a kapituláció pontjainak tárgyalását, a mi késő éjjelig tartott. Két török a követségből visszamaradt a főhadiszálláson, oly czélból, hogy «másnap ezen ügyet és az egyezés pontjait teljesen tisztába hozzák». A *Theatrum* közli az egyezés pontjainak szövegét is, melyet szerinte 29 török tiszt írt alá. Ez okirat dátumát pedig így adja «Geschrieben und accordiret den 20. des Monats Ramazan im Jahr Hegirae 1103, den 5. Junii Anno 1692.» Ha a keresztény dátum helyes, úgy az egyezés még a vár föladásának napján, nem pedig a következő napon lett aláírva. Vizsgáljuk meg tehát a török dátumot.

Az elfogadott arab időszámítás szerint 1103. ramazán 20. csakugyan június 5-ére esett. A tárgyalások ugyan késő éjjelig folytak, de miután a hold ramazán 20-a körül az utolsó negyedtet éri el s következőleg csak körülbelül esti tíz és hajnali két óra közt kel föl, egyszerűség kedvéért a hold fölkeltével beálló török dátum változást elhanyagolhatjuk. Hogy azonban a nagyváradi törökök június 5-én csakugyan ramazán 20-át írtak-e, azt azért nem dönthetjük el, mert a hét napja nincs megnevezve és a keresztény dátum alkalmasint a *Theatrum* szerkesztőjének hozzátoldása, és nem volt meg az eredeti okiraton. Azonkívül az okirat kissé gyanús már azon oknál fogva is, hogy az egyezkedő felek közül csak az egyik, a török írta alá, s nem mint egyezkedésnél rendesen történni szokott, mind a két fél.

A *Thearum Europaeum* említett XIV. kötete 1702-ben jelent meg. Már két évvel előbb, tudniillik 1700-ban, jelent meg Sir Paul Rycaut *The History of the Turks beginning with the Year 1679.* című munkája. Ebben is közölve van (440 l.) a kapituláció pontjainak (Articles of Surrender) egy verziója, mely egyes pontok lényegére nézve meg egyezik a *Theatrum*-ban közölt okirattal, de a pontok sorrendjében egészen más rendet követ és más lényeges eltéréseket mutat. Így például a *Theatrum* szerint a török őrség bántatlanul Gyuláig vala kísérendő, Rycaut szerint ellenben Erdélyben (értsd a Kapcsolt Részekben) és a Bánáton át Pancsováig (through all the Passages and difficult Passes of *Erdurich* and *Zanat* until we arrive at the Palanca called *Panzora*).

Ez utóbbi okiratot négy, néven megnevezett, török tiszt írta alá s a dátum ugyancsak 1103 ramazán 20-nak van adva; «which is» — így folytatja a fordítás — «the 3-d of June 1692». Hogy pedig június 3-a nem sajtóhiba, azt a hármas szám után odaillesztett *d* betű és még azonkívül azon körülmény is kétségen kívül helyezik, hogy a dátum a lap alján ismételve van. Rycaut, midőn e kötetét megírta, az angol király residence volt Hamburgban, de előbb mintegy tizennyolcz évig mint angol consul székelte Smyrnában és így nem volt járatlan a török időszámításban.

A török források után dolgozó Cantimir, moldvai fejedelem, szintén azt állítja a Párisban 1743-ban francia fordításban megjelent *Histoire de l'Empire Othoman* című művében (II. 216), hogy Nagyvárad «eleség hiánya miatt (?) ramazán 21-én, azaz május 25-én 1103-ban a nemrég fogságából megszabadult Heusler tábornoknak capitulált». Szerinte is tehát ramazán 20-a május hó 24-ére esett ó-styl szerint, azaz június 3-ára az új naptár szerint.

Miután a *Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs* 1877-diki folyama, melyre Horváth őrnagy hivatkozik, nincs meg itt Londonban, kénytelen vagyok itt elejteni vizsgálódásaim fonalát és reá bízni a kérdés végleges eldöntését, hogy Nagyvárad mely napon adta meg magát.¹⁾

Volt reményem, hogy az angol és hollandi békebiztosoknak az angol Public Record Office-ban őrzött levelezései közt akadhatnak a dátumra, de siker e levéltárban való kutatásaimat sem koronázta.

Kropf Lajos.

*Miképen esett Szendrő vára a hajdúk kezeibe 1604-ben.*²⁾ Erre az egyszerű, rövid feleletet megkapjuk abból a levélből, melyet a hajdúk vezérei, Lippay Balázs és Németh Balázs, a Szepes vármegyei főispánnak, bethlenfalvi Thurzó Györgynek, Tarczáról küldöttek,³⁾ és a melyben a következőket mondják: A «végházakat, Kállót, Tokajt, Ónodot, Sárospatakot, Diósgyórt és Szendrőt, a németeket kibocsátván belölk, . . . kezünkhöz vettük». E szerint tény, hogy a helyeknek őrsége azokat ellenállás nélkül elhagyta.

De a császáriak nem vették a dolgot oly könnyen és, mint azt még néhány létező okirat bizonyítja, a német katonákat Bécsbe érkezéskor

¹⁾ Mihelyt reá alkalmunk lesz, e kérdésre azonnal visszatérünk.

Szerk.

²⁾ Cs. és kir. haditanács. Exped. Acten; Nov. 11; Nr. 109.

³⁾ U. o. Nr. 71.

szigorú vallatás alá vették. A vallomásokból kitűnik, miként játszatott Szendrő vára a hajdúk kezeibe.

Köscher Péter János, német nemes, és közönséges muskétás, ki 19 évig szolgált Szendrőben a császárnak, a kihallgatás ideje, azaz 1604 november 23-ika előtt három héttel, november 2-án, Szendrőről 30 társával együtt elbocsájtva, Bécsbe érkezett.

Köscher a következőket vallja: A hajdúk vezére, Németh Balázs, 50 lovassal, lövegek nélkül, jött Szendrő elé és azt megadásra szólította fel. A várban a tűzérsséggel és a fehér kabátosokkal együtt összesen 180 ember volt, köztük mintegy 50 lovas muskétás.

A vár kapitánya haladékat kívánt, mely alatt sem éjjel, sem nappal a várba élelem nem juthatott. A végházban 3 löveg volt.

Ezután a német kapitány a magyar hadnagygyal Korláthtal tanácskozni kezdett, mely tanácskozásnál úgy magyar, mint német részről az összes hadnagyok, zászlóvivők, őrmesterek, őrzetők és közönséges muskétások mind jelen voltak. A tanácskozás folytán még aznap, mikor Németh a megadásra való felszólítást kiadta, mindkét részről küldött-ség ment Némethhez.

Hogy milyen utasításokkal voltak ezek ellátva, azt ő (Köscher), mint közönséges muskétás, nem tudja; az ellenséges vezér a várba még nem lövetett, de a vizet kezdte onnan elvezettetni.

Erre a mi kapitányunk kikiáltott és fegyverszünetet kért, a mi meg is adatott.

A várban már egy harapás kenyér sem volt. Az udvarbíró, ki azelőtt a várban lakott volt, a pék és az összes élelmi szállítók, kik szintén ott laktak, már két nappal előbb megszöktek volt.

A német kapitány és a többi parancsnok alkudozni kezdett ugyan, de egyidejűleg a zsoldosoknak tudtára adták, hogy adják meg magukat.

Ez meg is történt, és a vár órségének 7 mértföldnyire biztos kíséret ígértetett meg.

«Holnap lesz 3 hete, — mondja tovább a vallomás, — hogy mi a nálunk lévő holmiainkkal, ú. m. fegyvereink és zászlóinkkal onnan kivonúltunk.

Mi zsoldosok összesen mintegy 180-an voltunk, köztünk 28 tokaji ember, kik Szikszónál Rueber György ezredes táborában voltak, s onnan kerültek Szendrőre. A kivonuló zsoldosokat elől és hátul hajdúk kísérték.

Murány várába akartunk menni, de útközben megtámadtattunk és a hajdúk sokat közülünk lekaszaboltak, úgy hogy csak mintegy 31-en menekültünk meg az erdőn keresztül.

A német kapitány és a magyar hadnagy a hajdúkhoz mentek át.»

Ezenkívül még egy *Hartmann János* nevű lövész vallomása is említésre méltó, ki azt mondja, hogy ő 23 társával a szendrői hegyen volt és ott megesküdték, hogy a várat nem akarják és nem fogják feladni.

Az őrmester volt a parancsnokuk. Szerdán jött az ellenség, lövegek nélkül, a vár elé. Németh Balázs a vár feladását követelte. Vezetőjük azt felelte, hogy főlebbvalóinak tudta nélkül a várat föl nem adhatja. Hogy miben egyeztek meg aztán lent a várban, azt ő nem tudja, elég az hozzá, hogy mikor a kapitánytól az elvonulásra a parancsot vették, ők is a többiekhez csatlakoztak és a hajdúk kísérete mellett elvonultak.

E két vallomást kiegészíti két tokaji német harcos, Fischka Kristóf és Naudtinger Farkas vallomása.

Ezek mintegy 20-an, Rueber Györggyel Szikszó felé vonultak, hogy Belgiojoso Jakab, a felsőmagyarországi főparancsnok, sorsáról valamit megtudjanak.

Rueber onnan 2 kocsival, 4 lovas által kísérve, azonnal Tokajba sietett.

«Ekkor történt, hogy Scheffa alezredes, ki 900 huszárral és 4 zászlóalj hajdúval Rueber parancsnoksága alatt állt, a fölkelő hajdúkhoz csatlakozott, és 4 kocsit, melyeken Rueber legjobb holmijai voltak, valamint 22 paripát és a tokaji zsoldosokat is mind Szendrőre vitte.

Itt nyilvánvaló volt az árulás. Bornemisza huszárőrmester volt az első, ki a Szendrőre vezető vízárók levezetését megkezdte.

A várban lévőket többé meg nem kérdezték. Rueber holmijai hátra maradtak. A Szendrőből kivonultak nagy részét a Murány felé vezető úton lekaszabolták, úgy hogy csak tizenketten menekülhetünk meg.»¹⁾

A mennyire ők tudták, a várban még legfeljebb 2 napi élelem volt.

Később azt hallották egy fehérkabátos lovastól, ki Tokaj felé küldetett és onnan tért vissza, hogy Rueber ezredes élelmet akart a várba szállíttatni, de a tokaji polgárok ellenszegültek, mely alkalommal Rueber állítólag a vállán megsebesült. Arról, hogy Tokaj fel van adva, ők mit sem tudtak.

Közli: *Gömöry Gusztáv*.

*Draskovics János horvát bán jelentése Ferdinánd főherceghez 1604-ben, Gelalisnak Boszniába való bevonulásáról.*²⁾ Fenséges főherceg, legkegyelmesebb Urunk! Tudomá-

¹⁾ Ez a szám a 20 német harcosra vonatkozik, kik Tokajból Szikszóra mentek Rueberrel és Szendrőn az elvonuló őrséghez csatlakoztak.

²⁾ Cs. kir. udvari hadi tanácsi okmányok. Január 1604. Nr. 114.

sára hozom Fenségednek, hogy nemrégiben biztos hírt kaptam, miszerint *Gielagiát*, Karagichigianak, kit a török császár megnyert volt magának és az elmúlt évben, 1603-ban, Buda alá küldött, barátját, ez utóbbinak elvonulása után a török császárnak rábeszéléssel és ígéretekkel sikerült rávennie, hogy Boszniába betörjön és azt hatalmába ejtse.¹⁾

Gielagia megindult, Banyalukához közeledett és egy rét mellett, melyet *Lipcevo-poljenek* neveznek, ütötte fel táborát.

Ennek a lépésének *Zeffer* bég az összes bosnyák néppel a török császár tudtával és jóváhagyásával szegült ellen, hogy Gielagiát a betörésben megakadályozzék.

Midőn ezt Gielagia észrevette, valamint kémei által megtudta, hogy ellenállástól, sőt kemény harcztól kell tartania, miután eredetileg csak 3000 embernyi erővel bírt s hadi népének egy részét Buda alatt elvesztette, cselhez folyamodott és ennek kivételére sátrainak felállítását a mezőn egyelőre háborítatlanul folytatta. Midőn azonban az éj beállott, a sátrakban az árúkat és egyéb holmikat hátra hagyva és mindenütt erős őrtüzeket gyújtva, — a táborból titkon kivonulván, lesbe állott.

Miután *Zeffer* bég emberei sem a tábori tüzeknél, sem pedig a sátrakban emberekre nem bukkantak, a bégnek azt jelentették, hogy Gielagia hadával együtt elmenekült.

Erre a hírre *Zeffer* bég minden népével egyetemben a táborba sietett és rabolni kezdett.

Gielagia ezt sejtette, és midőn látta, hogy a bég népei teljesen a rablással vannak elfoglalva, seregével a másik oldalról előrenyomult és a legnagyobb és legbuzgóbb rablás közepette a bosnyákokra támadván, *Zeffer* bég népeinek nagy részét részint lekaszabolta, részint pedig a Verbász folyó vizébe nyomta, hol azok nagy része belefulladt.

Ez az esemény 1603 december 24-én történt és mint biztosat beszélük, hogy 6000 embernél több esett el.

E váratlan ütközet után a török császár előkelő csauszok által Gielagiát egynehányszor hívta az arany szarvhoz, avval az ígérettel, hogy

¹⁾ Draskovics a dolog felől nem volt jól informálva. *Gelalis*, és nem Gielagia, azelőtt anatóliai béglerbég, Kisásziában pártütést indított a szultán ellen, ki őt megfékezni nem bírván, *boszniai béglerbéggé* nevezte ki, de titokban a boszniai csapatoknak és a lakosságnak meghagyta, hogy őt üzzék ki, s ha lehet, tegyék el láb alól. Gielagia és Karagichigia, helyesebben Karajaziges, különben egy és ugyanazon személy, igazi nevén *ciliciai Hasszán*, ki a törökök részéről — író ember levén — *Karajazigesnek*, (tekete írnok), lázadása után pedig még *Gelalisknak* (pártütő) is neveztetett.

jövedelmezőbb állást akar neki adni, mint Boszniában van. De ő mindig avval mentegetőzött, hogy addig nem vonúl el onnan, míg nem látja és tudja, mit akar hatalmas császára neki adni és csak akkor akar innen elmenni és a portához menni jobbat kérni, ha ez az állás nem fog neki tetszeni.

Az ütközetet követő napon, december 25-én, bevonúlt Banyalukába és két napon át üdvölvéseket tétetett.

A hová Gielagia később csak vonúlt, nemcsak az országot pusztította erőszakosan, hanem városokat és falvakat lerombolt és sok lovat, árúkkal és pénzzel megterhelve, vitt el magával.

A határokon Gielagia most saját hadi népét akarja szétesztani és azokat megszállni; azt is kihirdette nyilvánosan, hogy ha az ő nagy hatalmú császára nehézségeket vagy valami szerencsétlenséget okozna neki, abban a biztos reményben van és él, hogy akkor a keresztény császár kegyelmes keze nem fogja tőle a segítséget megvonni.

Mindezekből a mit remélni lehetne, az én legalázatosabb hozzájárulásom nélkül is tudni fogja Fenséged, valamint azt is, miként kell intézkedni, hogy mindennek jó vége legyen.

Ezeket nem volt szabad Fenséged előtt elhallgatnom, melyek után legalázatosabban ajánlom magamat. Zágráb 1604 január 6-án. Fenségednek legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálója Draskovich J. m. p. Prás. 1604 január 12-én Archiduc Ferdinand.¹⁾

G. G.

Básta György emlékérmé 1603-ból. Bizonyára kevesen vannak, kik tudják, hogy *Básta* Erdély e vérszomjas zsarnoka, tetteinek és *dicsőséges* (?!) működésének megörökítésére Erdélyben 1603-ban *emlékérmét* vertek. Az érem, melyet mint magántulajdont láttunk, az ismert Mária-Terézia tallér nagyságában, aranyból készült és 10 arany súlylyal bír. Az előlapon *Básta* pánczélos mellképét, göndör hajjal és szakállal, mutatja, a következő gyöngyszerű körirattal: *Georgius Basta D. N. (Dominus) in Sult. Eques Auratus.* (Aransarkantyús vitéz.) A hátsó lapon három egymás mellett álló babérkoszorúval átfont palmaág látható. A *dicsőség* és *győzelem* eme jelvényei után még a következő, rövidített magyarázó szavak vannak: *Vall. Prof. (Vallacho Profugato), Sic.*

¹⁾ Gelalis azonban sorsát még sem kerülte el. Boszniából végre is távozni levén kénytelen, a szultán őt temesvári szandzsákbéggé nevezte ki; de rövid idő múlva azon ürtügy alatt, hogy Temesvárt a keresztények kezére akarta játszani, több ázsiai társával együtt megölette.

Dev. (Siculo Devicto), Dac. Rec. (Dacia Recuperata) 1603. A körirat pedig szól: Sacra Cæsariæ Maiestatis Ac. (catholici), Reg. (is) Hisp. (anicarum) Consil. (iarius) Bel. (licus) Et In Trans. (ilvania) Capit. (aneus) General. (is).

Hogy kinek a kezdeményezésére veretett az emlékérem, az Erdély történetírói által lenne kiderítendő. Alkalmasint a szászok körében keletkezett az eszme, mit a mellkép szélén lévő apró betűk: N. W. Cibin. is bizonyítani látszanak, a mennyiben Nagyszebent jelölik az érem veretésének helyéül. Valószínű, hogy az az emlékérem több példányban és különféle érczemekben veretett, s így a múzeumokban is bizonyára fel lesz található. Feltűnő azonban, hogy Bergmann a bécsi Ambraser gyűjteményben lévő emlékérmekről szóló könyvében azt föl nem sorolja.

G. G.

*Török-magyar jegyzékváltás 1593-ból.*¹⁾ I. A nógrádi bég levele Pogrányi Benedekhez. Mi Mehemed bég, Isten kegyelméből és jószágos akaratából a hatalmas, győzhetetlen török császárnak, Murad szultánnak, ki a világ négy részében, úgymint Ázsia, Afrika, Európa és Amerikában (?) uralkodik, fő szandzsák bégje és helytartója Drégelyben és Novigradban, tudatjuk Ngddal jelen jelen írásunkkal, hogy miután a hatalmas Isten kegyes akaratával és engedelmével a mi győzhetetlen hatalmas császárunknak, Murad szultánnak, ennek a világnak négy részét odaadta, a Ti szívetek is felvilágosúljon, hogy innentúl ne harcoljatok ellenségekként és a császár országának kiterjesztését ne akadályozátok. Azért is a legfőbb vezír, Szinán pasa, mellett nagy sereg harczost küld, melyet nem tudjuk, hogy mikor fog érkezni. Miután azonban a mi vallásunk megköveteli, hogy mi a mi ellenségeinket, kik ellen harcolni akarunk, előbb figyelmeztessük, hogy hatalmas császárunk előtt térdet és fejét hajtsanak és neki meghódoljanak. Azért is tudtul akartam Ngdnak adni, hogy a szegény szorongatott városok és falvak ne pusztíttassanak el, hanem e levél folytán meghódolni kényszeríttessenek.

Megigérem, hogy a kik eljönnek hozzám a meg nem hódoltak közül, azoknak írást adok, hogy ha csak egy fillérnyi káruk esik is, úgy én azt tízszeresen fogom kárpótolni, úgy jutalmazák meg a lelkemet a túlvilágon. De a mely falvak nem akarnak meghódolni, azok ha most a hatalmas császár legfőbb vezírje nagy seregével bejön, szükségüknek terhét ne vessék az én lelkemre. Novigrad, 1593. augusztus 27-én.

II. Pogrányi Benedek felelete a nógrádi bég levelére. Vettem

¹⁾ Egykorú kézirat-gyűjtemény. Cs. és kir. udvari levéltár, Bécs, 8966.

Ngod levelét és abból megértettem, hogy a hatalmas császár, Murad szultán, országát meg akarja nagyobbítani és a fővezérrel sok hadi népet küld ide, de hogy azok, kik meghódolnak, békében fognak maradni.

Jól tudjuk mi, hogy a Ti uratoknak nagy birodalma van, de olvasuk a történelemben, hogy voltak még nagyobb birodalmak is, de nem maradtak fenn, hanem elenyésztek, a mind a ti birodalmatok is el fog egykor enyészni. Láttunk és hallottunk mi már ebben a magyarok országában nagyobb háborúkat is, akkor, mikor Szuleiman szultán, a ki a legnagyobb volt császáraitok közt, jött be ebbe az országba, de soha sem tudta azt elpusztítani, hanem ő maga életével lakolt érte.

Nekünk az égben erős hatalmas Istenünk van, ki meg tudja védelmezni az ő híveit és csúffá tenni ellenségeit.

A mi legkegyelmesebb urunk a békét igazán megtartotta, de ti megszegtétek azt és hitetek ellenére ismét reánk törtök. Isten igazságos és megszokta büntetni a hitszegőket, azért is kedves barátom és szomszédom, a kik ezelőtt meghódoltak, maradjanak is így, de a kik nem, higgyed el uram, hogy míg az Isten kegyelmet ad, addig egy talpalatnyit sem engedünk a mi szívünk szerinti igazságból.

Az itt szolgáló alattvalókat, kérem Ngodat, szintén ne nyomja el. Korpona 1593 szeptember 9-én. Pográny Benedek, Ő római császári Felségének főkapitánya Korponán.

G. G.

Magyar huszárok támadása francia vadászok ellen, Győrnél. 1809 június 17-én este Olgay főhadnagy 51 huszárral az abdai hídnál állott, honnan 18-án reggel indult el; a sereg már az éjfolyamán visszament volt, és a gyöngye különítmény minden oldalról ellenség által volt környezve. Olgay, a nélkül, hogy az ellenség észrevette volna, lhászi felé menetelt, hol még napfölkelte előtt francia vadászokból álló ellenséges különítményt látott, mely Pápa felől nyomult előre. A kitérés nem könnyen volt lehetséges, de a vitéz főhadnagynak ez nem is volt szándékában. Kis csapatával félig rejtve megállapodott és az ellenséget, mely számerejét meghatározni nem tudhatta, lehetőleg közel jönni engedte, a mikor aztán olyan elhatározottsággal, bátorsággal és vakmerőséggel támadta azt meg, hogy a vadászok nemsokára szétszórattak. Ámde mihelyt parancsnokuk Olgay csapatának csekély számát fölismerte, katonáit támadásra akarta vinni. De mikor Olgay ezt észrevette, személyesen reá támadt és kézi tusában legyőzvé őt, még rendjeleit is elvette. A harc alatt Olgay lovának hevederét átlőtték; a ló az oldalába kapott lövésre az ellenség közepette összeesett, de azután fölugrott, lovasát ledobta s eliramodott. Olgayt bátor katonái kivágták az ellenség közül,

mire aztán friss lóra pattanva, ámbár sebesülten, az újlag alakulni igyekvő ellenséget még egyszer megtámadta. A második roham a vadászokat teljesen szétverte, úgy hogy menekülni voltak kénytelenek, 31 foglyot, 7 kocsit podgyászszal, fegyverekkel és ruhaneművel, hagyva a győzőknek zsákmányul.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. IRODALMI SZEMLE.

MAGYAR MUNKÁK.

Csánki Dezső: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. II. kötet. Kiadja a Magyar Tudományos akadémia. Budapest, 1894. 8-adr. VIII. és 860 lap. Ára 7 frt. E nagyszabású munka, mely eredetileg Teleky József munkájának folytatásaként indult meg, lassankint előkészítője lesz a Hunyadiak kora újból való megírásának. Mert Teleky műve nagy nyereség volt ugyan a magyar történeti irodalomra *akkor*, ma azonban annyira elavult, hogy jóformán élvezhetetlen. Már pedig hazánk e legfényesebb időszakának újból való megírására ma Csánki Dezső kétségtelenül a leghívatottabb, s csak öröm tölthet el bennünket, midőn e nagy munka egy-egy újabb kötete napvilágot lát.

Márki Sándor: Arad vármegye és Arad szab. kir. város története. Második rész. Arad, 1895. XIV. 911 lap. Három évvel ezelőtt jelent meg Márki Sándor e jeles monografiájának első része, s mint az osztatlan tetszéssel és dicsérettel találkozott, úgy e második és befejező részt is nagy meglepéssel fogadja a magyar történelem iránt érdeklődő közönség. E második rész Aradmegye és Arad város történetét a XVI. század közepétől, a legújabb korig tárgyalja, díszítve 261 kitűnő illusztrációval; ezek közt sok arckép, aláírás, térkép, tömérdek községi és nemesi ezímer; tartalmazza továbbá az aradmegyei nemesek és birtokaik jegyzékét és kimerítő, mindkét kötetre kiterjedő név- és tárgymutatót.

Márki jeles munkáját egyik közelebbi füzetünkben még tüzete-
sebben fogjuk ismertetni.

Eble Gábor: A Harruckern és a Károlyi család. Genealogiai tanulmány, eredeti kútfők nyomán. Budapest, 1895. 8-adr. 82 lap. Eble Gábornak gróf Károlyi Ferenczről írt tanulmánya feltűnést keltett és

bizonyos, hogy érdekes és érdemes munka volt. Ez újabb munkája nem oly nagy igényű, a minthogy a szereplő egyének csekélyebb jelentőségénél fogva nem is lehet; de a Harruckern család, melynek egyik őse előbb hadbiztos, majd magyar báró és békési főispán, egyik nőtagja gróf Károlyi Antal neje volt, s általában a magyar főnemesi családokkal, nevezetesen a Károlyiakon kívül a Wenckheimekkel, Bolzákkal, Eszterházyakkal, Batthyányakkal, Sztárayakkal, Schönbornokkal és Königs-eggekkel rokonságba jutott, elég nevezetes arra, hogy története, leszármazási és elszármazási viszonyai érdeklődést keltsenek. A könyv remek metszetekkel van díszítve, melyek a család egyes tagjait ábrázolják. A könyv ára 1 frt 50 kr.

Ortray Tivadar: Pozsony város története. Kiadja a pozsonyi első takarékpénztár. II. kötet. A város középkori topográfiája 1300–1526. 455 lap. III. kötet, Mellékletek Pozsony város 1300–1526-ik évi történetéhez, 456 lap. Pozsony, 1894.

A munkára még közelebb visszatérünk.

Irányi István: Szabadka szabad kir. város története. I. és II. rész és Okmánytár. Kiemelendő munkájából — hadtörténeti szempontból — a szabadkai katonai sáncz története, melylyel egy újabb és fontos részletet szolgáltat a magyar határőrvidék történetéhez.

Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek, történeti bevezetésekkel. 17. kötet. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1894. 8-adr. 491 lap.

Acsády Ignác: Régi magyar birtokviszonyok. 1494–1598. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1894.

Lőrincz Gyula: A kereszties hadjáratok jelentősége a pápaságra, különös tekintettel Magyarországra. Nagyszombat, 1894.

Hentaller Lajos: A szabadságharcz dalai. Százötven nóta a daliás időkből. Budapest, 1895. 12-edr. 198 lap. Ára 1 frt 50 kr.

Körösi László: Kortörténeti Könyvtár. Gyűjteményes vállalat; 1. füzeté XIII. Leo pápa. 2. füzeté I. Ferencz József király, a további füzetek Kossuth Lajos, Jókai Mór, Vaszary Kolos és mások életrajzait tartalmazzák. Egy füzet ára 30 kr.

Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története. Milleniumi kiadás. Budapest, 1895; 8-adr. CCCLII. és 335 lap. E nagy munkának első kötete, melyet Fröhlich Róbert, Kuzsinszky Bálint, Nagy Géza és Marczali Henrik írtak, immár teljes és folyamatban van a második és harmadik kötet is, melyet Marczali, Pór Antal és Schönherr Gyula írtak.

Vámbéri Ármin: A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest, 1895; 8-adrét, 408 lap. Ára 3 frt.

Érdújhelyi Menyhért: Ujvidék története. Kiadja Ujvidék szab. kir. város közönsége. Ujvidék, 1894; 855 lap.

II. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

HUSZONHATODIK KÖZLEMÉNY.

I. FERDINÁND (1526—64) ÉS SZAPOLYAI JÁNOS (1526—40) KORA.

Általános segéd munkák. Jászay Pál, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. (1846.). Szalay L., IV. köt. 1. l. Horváth M., IV. 3. l. és Rajzok a magyar történelemből (1859.). Fessler III. 399. Kerékgyártó III. 1. Szalay József. II. 14. Sayous-Molnár, II. 35. Huber IV. köt. (1526—1609). Krones., III. 178. Szilágyi S., Erdélyország történ. I. 242. Fraknoi, Magyar Országgyűlési Emlékek. I. s követk. k. Szilágyi S., Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I. s követk. köt. Salamon Fer., Török hódítás kora Magyarországon (83. l.) és A magy. kir. szék betöltése. (41. l.). Buchholtz, Gesch. K. Ferdinands. I. (9. köt.).

Oklevéltárak. Lanz, Gachard és a többi régibb gyűjteményektől eltekintve: Hatvani (Horváth) Mih., Brüsszeli Okmánytár. 4. köt. Buchholtz, Geschichte K. Ferdinands. I. (9. köt.) Simonyi Ernő, Magyar történ. Okmánytár, londoni könyv- és levéltárakból. 1521—1717. (B.-Pest. Akadémia 1859). Miller Ferd., Epistolæ imperatorum et regum Hungariæ Ferd. I. et Max. ad suos in Porta Ottomanica oratores. Pest 1808. Lasker, Scepper, Busbek, Auger és Hoberdanacz követek jelentései és a portán viselt naplói külön is megjelentek. Muffat, Korrespondenz u. Aktenstücke zur Gesch. d. polit. Verhältnisses der Herzoge Ludwig u. Wilhelm von Bayern, König Johann von Ungarn. (Quellen u. Forschungen zur bairisch. u. deutschen Geschichte IV. köt.) Géray, Urkunden u. Aktenstücke zur Gesch. der Verhandlungen zwischen Österreich, Ungarn u. der Pforte, im XVI. u. XVII. Jahrhundert, (3. köt. 1838—42), V. ö Acta Tomicianæ (Posen. IX. köt.), Monumenta Poloniae Historica. (Lembergi akadémia kiadványa. IV. köt.) és a zágrábi déli szláv akadémia által kiadott Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium köteteit, így a IX-et és Theiner, Mon. Slavor. Merid.

(II. köt.). *Török-magyarokori emlékek* (kül. I–II). *Vélics A. és Kammerer E.* Török defterek. (Akadémia 2. köt.)

Ujabbak: Friedensburg, Nuntiaturberichte aus Deutschland, (4. köt. mostanig. V. ö. Századok 1892. 411 és 1893. 902.) Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte. Kiadja a müncheni Görres-társulat. I. köt. Morone nuntius követségi jelentései. Sajtó alá rendezte *Dietrich F.* (1892. V. ö. Századok. 1892. 413. 1.) *Stich u. Turba*, Venezianische Depeschen vom Kaiserhof. (Eddig 2 köt. Bécsi akadémia kiadványa). *Stiere Felix*, Wittelsbacher Briefe cz. oklevélgyűjteménye is tartalmaz hazánkra, így Szapolyai János és az erdélyi fejedelmek diplomáciai összeköttetésére vonatkozó leveleket. *Schlecht*, Briefwechsel zwischen Ferd. I. u. Pius IV. (V. ö. Századok. 1894. 82. 1.).

Értekezések és monografiák. *Szalay L.*, János király és a diplomácia. (Budap. Szemle. Régi foly. III. köt.) és *Verbőczy és Verancsics Antal.* (U. o. I. köt.)

Horváth M., Adalékok János kir. külviszonyainak történetéhez. (Kis. történ. művei I.).

Wertheimer E., A velencei diplomácia kül. a XVI. és XVII. századhoz. (Századok 1877.) és Magyarország állapota a XVI. és XVII. században. (U. o. 1875.)

Baumgarten, Gesch. Kaiser Karls V. (2. köt.)

Mignet, Rivalité de François I. et de Charles V. (Paris. 1875.)

Horváth Mih., Nádasdy Tamás élete. (Buda, 1838.)

Smolka Szaniszló, Fekete Iván. Magyarra ford. *Szádeczky Lajos.* (Századok 1883.) és *Ferdinands I. Bemühungen um Ungarn.* (Bécs 1878.)

Czimer Károly, Fekete Iván Szegeden, (Hadtörténelmi Közlemények V. 1892.).

Thallóczy Lajos, Zay Ferencz (Történ. Életrajzok. 1885) és *Bakits Pál* (Akadem. Értekezés 1886.)

Zsilinszky Mih., Patócsy Ferencz (Századok 1888.).

Kraus J., Englische Diplomatie im J. 1527. (Bécsi progr. érték. 1871.)

Hirschberg, Laski Hieronymus. (Ungarische Revue 1888.) V. ö. *Zakrzewski* cikkét a Laszki családról. (Ung. R. 1889. 587. 1.) *Liske*, Polnische Diplomatie um das J. 1527. (Sybels Histor. Zeitschr. 16. köt.)

Révész Ferencz, Gritti Alajos. (Erdélyi Muzeum. 1890.)

Komáromy Andr., Thelekessy Imre. 1497—1560. (Hadtörtén. Közlem. II. 1889.)

Bauch, Valentin Eck (Ungar. Revue 1894) és *Ursius Velius* (u. o. 1886.)

- Olchváry J.*, Szapolyai János és I. Ferdinánd ellenkirályok. Hadtörtén. tanulmány. (Ludov. Akad. Közl. 1878.)
- Juste Tivad.*, Mária magyar királyné. Magyarra ford. Szász Károly. (B.-Pest, Ráth. 1869.)
- Schuller K.*, (Über das Bündniss Zápolyas mit K. Franz I. von Frankreich. (Archiv für Siebenbürg. Gesch. 1857.). Über Grittis Ende (u. o. 1856).)
- Rohrmoser*, Diplomatische Verhandlungen zwisch. Ferdinand I. u. Zápolya. (Csernoviczi progr.-értekezés. 1862. és 1864.).
- Acsády Ignác*, Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. (Akadém. értekezés, 1888.). Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században 1889). A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi csata után. 1890. Részben ide is szól: Két pénzügyi tanulmány. (Akadém. 1894.)
- Oberleitner*, Österreichs Finanzen unter Ferd. I. (Bécs. 1859.)
- Szilágyi Sándor*, A magy. kamara. (Tör. Tár. Régi foly. VIII.)
- Krizkó Pál*, A körmöczi régi kamara és grófjai. (Akad. értekez. 1880.)
- Általános újkori hadtörténelmi dolgozatok*. Bibliografiai áttekintés *Pohler*-nél, Bibliotheca Historico militaris II. köt. 134. l.
- Kápolnai*, A magyar várak a XVI. és XVII. században. (Ludovica akad. Közl. 1874.)
- Némethy Kálmán*, Az osztr.-magyar hadsereg fejlődése a középkor végétől a jelenkorig. *Nauendorf* után. (U. o. 1880.)
- Pucor*, A magyarok harczmódja stb. (folyt. u. o. 1879. 96 s köv. l.)
- Melichár*, A magy. hadügy fejlődéséről 1526—1811. (U. o. 1884.)
- Rónai Horváth Jenő*, Az újabbkori hadviselés történelme. (1891.)
- Gallitzin* herceg, Allgemeine Kriegsgeschichte. (II. köt. 2. rész 105. és 667. l.)
- Chronologische Übersicht der Kriege unter den Regenten aus dem Hause Habsburg. Von 1519—1619. (*Streffleur's* Milit. Zeitschrift. 1827 s köv. évfoly.) V. ö. Kurze Gesch. der Kriege zwischen dem Haus Habsburg u. der Pforte 1529—1739. (Bécs 1837)
- Meynert* eml. műve, Das Kriegswesen der Ungarn 1876. 122 s k. l.)
- Thallóczy L.*, A magyar hadi szervezet átalakulásának történetéhez. (Századok 1877.)
- Thúry*, Török hadi írók (2. köt. akadémia).
- A hadtörtén. *speciális irodalmat* egyes csatákról, ostromokról, a magyar végvárakról és a végvidékről l. a köv. folytatásokban.

Öszeállította *Mangold Lajos*.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Homonnay utasítása ungvári főlötszjeihez.

Ordinantia.

Pro Dominis Samuele Karold Germanico Capiteo, et Stephano
Lehóczky, Arcis nostræ de *Ungh* supremo Castellano :

Mivel a mostani zürzavaros időnek naponként való nevedését látjuk, ahhoz képest szükségesnek itéltük tempestive ezen várunkban dispositiót tegyünk, melyet ez alább megírt punktumokból megértvén kegyelmeitek : ahhoz alkalmaztassa magát mindenekben.

1-mo.

Kapitány uram, kegyelmedet azért adhibeáltuk ide Unghvári várunkba, hogy ahhoz való szükséges præparatiókra és épületekre vigyázzon és azokat mennél szorgalmasabban lehet, promoveáltassa, -- megtartván mindenekben Porkolábunkkal a jó correspondentiát ; egymást értse s böcsülje kegyelmeitek.

2-do.

A német musketáriusok, kapitány uram, kegyelmed botja alatt legyenek ; kikkel a külső bástyákra az ő hadi regulájok és törvények szerint vigyáztasson, s wachtot állasson. És pro interim ott a templom körül azoknak valami hajlékocskát csináltasson.

3-tio.

Kegyelmednek pedig Porkoláb Uram, (a porkolábság tisztiben strictissime megmaradván) a belső várra és a két kapura a magyarokkal

légyen vigyázása, és ezeket jó disciplinában tartsa ; a németekkel valami veszekedést ne indítsanak, — hasonlóképpen a németek a magyarokkal, a hadi törvénynek kemény büntetése alatt.

4-to.

Ha a német valami Casust cselekeszik, kapitány uram büntetése alatt légyen, és valameddig akarja azt rabságban sanyargatni érdemlett vétke szerint, abban kegyelmed ellenkező ne légyen. Hasonlóképpen, ha a magyar vét, kegyelmed büntetése alatt légyen, és ő kegyelme is ahoz semmi közit ne avassa ; hanem ha mind a két részről valamelyiknek törvény szerint revideáltatnék dolga, annak törvényében kegyelmetek mind a ketten benn légyen, és egyező értelemből revideálja dolgát, és a szerint légyen mind a két részről cum consensu a satisfactio, — úgy mindazonáltal : *a magyart a magyar, s a németet a német törvény szerint büntessék meg.*

5-to.

Se egy, se más kegyelmetek közzöl nagyobb authoritást és dependentiákívánást magának ne præsummáljon ; hanem, a mint felül is íránk, mindenekben a mutua correspondentiát megtartván, egymást értse, böcsülje, tisztelje, és egyetértő akaratból szolgálatinkat folytassa, mentül jobban s hasznosabban lehet.

6-to.

Ha kapitány uram maga elméjéből az építésben valami hasznos médiumot találna föl, hasonlóképpen kegyelmed is a maga hivatalja szerint való szolgálatinkban : magától abban meg ne induljon ; hanem egymással discourálván felőle, ha hasznunkra való dolog léssen, egyik a másik intentumát segítse abban, hogy ad effectum mehessen.

7-mo.

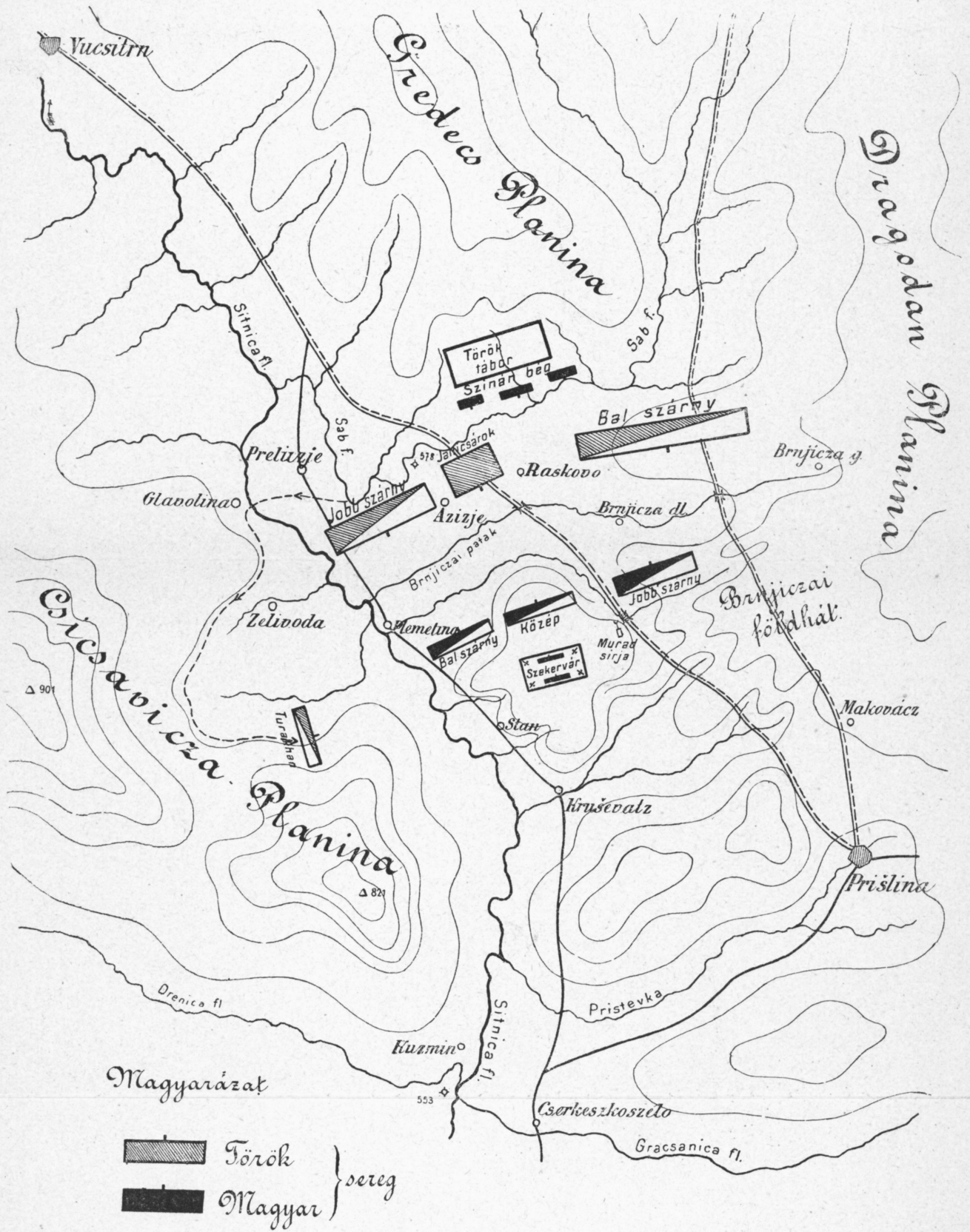
Az épületek, hogy annyival jobb módjával folyhassanak, tisztartónkat is kegyelmetek mellé deputáltuk, hogy ha azokban valami difficultások interveniálnának, ő adhibeáltassék remediálására, derék dolgunk és kárunk hátramaradása nélkül. Kiben ha az ő szánt szándékkal való negligentiája miatt hátramaradás esnék, módja lévén véghezvitelében :

peracta inquisitione, miért mulatta el, minket kegyelmetek tudósítson felőle, hogy ahoz képpest az aránt valamennyi kárunk az ő negligentiája miatt esett, törvény szerint exequáltathassuk a magáéból.

(Német kapitány és főporkoláb ordinantiája, a *kismartoni főlevéltárból*.)

Dr. MERÉNYI LAJOS.

Sajtóhiba-igazítás. Legutóbbi füzetünk 290. lapján, alulról a 9. sorban (Thaly cikkében) e hely: «*Schlicket pedig és vezértársait*» a következőleg igazítandó ki: «*Schlick vezértársait pedig*» stb.

A RIGÓMEZEI CSATA.

1448 október 18—19-én.